ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE
SECȚIUNII ISTORICE

SERIA III, TOMUL IV

CVLTVRA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1925

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE
SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III, TOMUL IV

CVLTVRA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI
1925

CUPRINSUL

DESPRE NEGRU-VODĂ

DE

IOAN C. FILITTI

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 17 Octomvrie 1924

Lucrările de restaurare şi săpăturile dela biserica domnească din Curtea de Argeş au atras din nou atenţia asupra problemei atât de interesante a originilor Ţării Româneşti.

Specialiştii noştri în cercetarea vechilor izvoare, au publicat şi utilizat, în colecţii documentare sau în savante studii, materialul intern şi extern privitor la istoria cea mai depărtată a Principatelor. Principiul diviziunii muncii cred că îngădue ca, pe urma lor, să se încerce coordonarea şi interpretarea rezultatelor parţiale, fie pentru a da acestora toată desvoltarea, fie pentru a ajunge la concluzii noui pe baza premiselor vechi, fie în sfârşit pentru a fixà stadiul unei chestiuni îndelung desbătute şi a vedeà ce poate fi considerat ca definitiv dobândit şi cari sunt punctele ce au încă nevoie de a fi lămurite.

Numai prin puterile unite ale unor aptitudini şi pregătiri diferite se poate ajunge la cunoaşterea adevărului, scopul final al atâtor străduinţe.

I

Când Ungurii au pătruns în Ardeal şi Banat pe la sfârşitul sec. XI, ei au găsit acolo mici voevodate, pe cari cele mai vechi izvoare ungureşti le califică de bulgare [1]). Arătările acestor izvoare se lămuresc dacă

---

[1]) Iorga, Românii şi Slavii, Românii şi Ungurii, 1922, p. 48. La p. 23—24 arată cum trebuie înţelese unele spuse ale cronicarului anonim al regelui Bela IV (1235—1242) care au indus în eroare şi pe D. Onciul (Originile Principatelor, p. 20, 24, 127, 131,

ne amintim că în sec. VI—VII o stăpânire veche slavă [1]) se suprapusese peste populația romanică, de condiție socială modestă, rămasă în Dacia după retragerea lui Aurelian [2]) și că vechii Slavi din Dacia sunt ziși de obiceiu slavi-bulgari [3]). Populația romanică din Dacia fusese sporită, încă din timpul invaziei Hunilor și Avarilor și a fost adăogită și după așezarea vechilor Slavi, prin captivi «romani» aduși dela sudul Dunării ca să muncească ogoarele. Un proces de admigrare de «Romani» dela sudul la nordul Dunării, odată cu un curent invers de scurgere a Slavilor spre imperiul bizantin [4]).

Nimic mai firesc decât ca aceste așezări româno-slave [5]) să fi avut la început o înfățișare împrumutată dela pătura dominantă, dar care s'a schimbat treptat, prin desnaționalizarea Slavilor de către Români.

Şi iarăş este firesc ca aceste așezări să fi fost în relații cu închegările de stat slave, în formă bulgară, dela sudul Dunării, să fi fost influențate și chiar în dependență, atât de întâiul imperiu bulgar distrus la 1018, cât și de acel al Asăneștilor. Nu-i nevoie deci, pentru a explicà

146). — Iorga, Cele mai vechi cronici ungureşti şi trecutul Românilor. In Rev. ist. VII (1921), p. 14—15, 18, 21—22. — Izvoarele citate de D. Onciul, Titlul lui Mircea cel Bătrân. Conv. lit. 36 (1902), p. 726, nota. — Şi cronica lui Nestor (sec. XII) zice ca Ungurii au găsit în Ardeal Vlahi şi Sloveni. Acestor Sloveni s'a mai zis şi Şchiai (Onciul, Originile, p. 127, 131).

[1]) Singura pe care o admiteà şi Hasdeu, Negru-Vodă, p. LXII.

[2]) Iorga, Le problème de l'abandon de la Dacie par l'empereur Aurélien. In Revue historique du Sud-est européen, I (1924), p. 37. — Acelaş, Cele mai vechi cronici ungureşti. L. c. 21.

[3]) P. J. Schafarik, Slawische Alterthümer. 1843, II, p. 152. — Iorga, Românii şi Slavii etc., p. 8: «Bulgar nu înseamnă în evul mediu decât partea din massa slavă... care a încăput sub o dominaţie politică bulgărească». — Aceasta este şi tradiţia pe care o înregistrează un doc. din 1231, poate falş (Augustin Bunea, Stăpânii Ţării Oltului. 1910, p. 9) care a stârnit prea multă discuţie (Hasdeu, Negru-Vodă, p. LXIV—LXVI. — Onciul, Titlul lui Mircea, l. c.). — Este vorba de stăpânirea unei moşii de lângă Sâmbăta, situată în «ţara Vlahilor»; se spune că moşia ţineà de ţara Făgăraşului «din timpuri imemoriale», încă «din timpurile când ţara Vlahilor se zice că erà ţara Bulgarilor» (Hurmuz. I, 1, p. 120). — Pentru coloniì bulgăreşti ulterioare, de prin sec. XIV, vezi C. Jireček, recensie despre doc. braşovene publicate de Miletici. Archiv für slav. philologie, vol. 19 (1897), p. 599, 601.

[4]) Izvoarele la Onciul, Originile, p. 119. — Acelaş, Românii în Dacia Traiană pâna la întemeierea Principatelor. 1902, p. 38—40. — Iorga, Ist. poporului român. Trad. Otilia Teodoru Ionescu, I, p. 90—91, 96, 152.

[5]) Iorga, Românii şi Slavii etc., p. 12: «A existat în Ardeal în vremurile cele mai vechi şi o oarecare populaţie slavă», iar în Oltenia «a existat fără îndoială o comunitate de locuinţe şi chiar o comunitate de organizaţie primitivă între noi şi Slavi».

împrejurările dela nordul Dunării, să ne închipuim, dând unor izvoare o interpretare silită, că aceste imperii bulgărești și-au întins stăpânirea efectivă și asupra Daciei [1]).

II

Asupra acestor înjghebări, tot mai puțin slave și tot mai mult românești, s'au așezat stăpâniri străine. Pe când Ungurii, treptat până la începutul sec. XIII, au ajuns până la Carpați, asupra Munteniei se întindeau, de pe la începutul sec. XI, Pecenegii [2]), iar dela sfârșitul aceluiaș secol și Cumanii, pe când Oltenia erà dependentă de statele bulgare dela sudul Dunării.

Ajunși la Carpați, Ungurii au căutat să treacă și dincoace și au privit părțile «transalpine» ca o prelungire firească a posesiunilor lor ardelenești [3]), ca o dependență pe care au tot încercat s'o facă din nominală efectivă.

Regele Andrei concede cavalerilor teutoni la 1211, țara Bârsei, între râul Tarlunga, Carpați și izvoarele Bârsei, deci teritoriul corespunzător dincoace de munți cu județele Dâmbovița și Prahova. La 1222, acelaș rege recunoaște Teutonilor o stăpânire mai vastă: până la hotarele Brodnicilor dela izvoarele Buzăului, iar dela izvoarele Bârsei, trecând «ultra montes nivium», până la Dunăre. Această nouă orânduială administrativă-politică este numită o «nova plantatio». Fiindcă

---

[1]) S'a pretins că Bulgaria de «dincolo de Istru», adeverită în sec. IX, cuprindeà şi Dacia. (Onciul, Originile, p. 13, 15—16,119,123.—Acelaş, Papa Formosus în tradiţia noastră istorică. In «Omagiu lui Maiorescu», 1900, p. 625, 631. — I. Bogdan, Dela cine şi când au împrumutat Românii alfabeticul cirilic. Ibid., p. 585—86. — Niederle, Manuel de l'antiquité slave, 1923, I, p. 112. — In broşura de propagandă: Les Bulgares dans leurs frontières historiques, ethnographiques et politiques, apărută în patru limbi la Berlin, Wilhelm Greve, 1917, Bulgaria este arătată ca întinzându-se asupra întregii Dacii până la venirea Ungurilor). Onciul mai admiteà că şi stăpânirea Asăneştilor se întindeà la nordul Dunării. (Originile, p. 33—39. — Românii în Dacia-Traiană, p. 28). Dar izvoarele pe cari se sprijină aceste păreri, nu sunt hotărîtoare. (Hasdeu, Negru-Vodă, p. XLIX, LXII, LXXX. — Iorga, Histoire des Roumains, 1922. — Pentru pretinsa stăpânire a Asăneştilor, chiar Bogdan, o. c.). — In broşura bulgară citată, nu se cuprinde în statul Asăneştilor decât partea de sud şi vest a Olteniei (linia Severin—Craiova—Slatina) şi încă numai pe vremea lui Ioan Asan II 1216—1240).

[2]) Epopeea germană Niebelungen, din sec. XII, ştie de un «duce român din ţara vlahă» din vecinătatea Pecenegilor. (Onciul, Titlul lui Mircea, l. c., p. 45, nota).

[3]) Iorga, Condiţiile de politică generală în care s'au întemeiat bisericile româneşti în veacurile XIV—XV. An. Ac. Rom., Seria 2, Secţ. Ist., 35 (1913), p. 390.

însă Teutonii și-au permis, la 1224, să dea în posesiunea scaunului apostolic pământurile ce le fusese astfel concedate, regele Andrei II i-a izgonit la 1225. Dar, dacă aceste părți rămân sub stăpânirea directă a regelui, propaganda catolică firește nu încetează. De episcopia de curând înființată a Cumanilor, țin Secui, Cumani și Vlahi de rit grecesc, cum ne-o spune o scrisoare a episcopului Cumaniei la 1228 și alta a papei, la 1234, către principele de coroană Bela[1]).

Așadar, în părțile Bârsei, Ungurii au trecut, măcar cu pretențiile, la începutul sec. XIII, și dincoace de Carpați. Regii Ungariei poartă, dela 1233, titlul de regi ai Cumaniei[2]).

Mai spre apus, în țara Făgărașului, regele confirmă la 1223 unei mănăstiri niște pământuri pe cari, cu dreptul lui de dominiu eminent, le ia din stăpânirea Vlahilor[3]). In această parte nu constatăm încă pe atunci o trecere în Transalpina, în județul Mușcel și Argeș.

La dreapta Oltului însă, Ungurii pătrund dincoace încă dela 1233, când regele Bela dă contelui Conrad țara Loviștei (Loysta), dintre Carpați, Olt și Lotru[4]).

In sfârșit, la punctul de întâlnire al Dunării cu Carpații, Ungurii, în urma unei lupte fericite cu Bulgarii, înființează banatul țării Severinului, amintit întâia oară tot la 1233, iar regii Ungariei încep să-și zică și regi ai Bulgariei[5]). La 1237 papa se și adresează către «neophytis în Zeurin et locis adiacentibus constitutis»[6]). Prin aceasta, voevodatele românești din Oltenia cad din dependența Bulgariei sub aceea a Ungariei[7]).

Aceasta erà expansiunea ungurească la 1238, când Tătarii năvălesc asupra Cumanilor cari fug, parte peste Dunăre, parte în Ungaria[8]). Trei ani în urmă, la 1241, Tătarii sub hanul Batu vin din Galiția, trec

---

1) Hurmuz., I, 1, p. 132. — R. Rosetti, Despre Unguri și episcopiile catolice în Moldova. An. Ac. Rom., 27 (1904—1905), p. 254—281. — Atanasie M. Marienescu, Negru-Vodă și epoca lui. An. Ac. Rom., 31 (1908—1909), p. 533—541 (Doc. sunt citate cu multă conștiințiozitate în această lucrare lipsită de spirit critic).

2) D. Onciul, Titlul lui Mircea. Conv. lit., 36 (1902), p. 36, nota 3.

3) Doc. reprodus de A. Marienescu, o. c.

4) Hurmuz., I, 1, p. 127.

5) Onciul, l. c.

6) Hurmuz., I, 1, p. 154.

7) Vezi p. 5—6.

8) Fessler, Geschichte von Ungarn, I, p. 359. — Iorga, Condițiile de politică generală etc., l. c., p. 392, nota 1.

munții Rodnei, intră în Ardeal și se împart în două cete. Una, merge asupra Sașilor, trece Carpații și intră la «Kara Ulaghi», adică la Vlahii negri, în Muntenia. Cealaltă ceată pornește mai spre dreapta și, după ce a trecut «țara Oltului», adică țara Făgărașului, este întâmpinată, probabil pe la Turnu-Roșu, de banul de Severin[1]).

Așadar, locuitorii țării dela răsărit de Olt erau numiți, pe la 1300 când cronicarul persan Fazel-ullah-Rașid povestea invazia Tătarilor, Vlahii negri. Erau porecliți astfel pentrucă țara însăș fusese numită, dela ocuparea ei de către Cumani, printr'o terminologie turaniană, țara neagră sau Cumania neagră[2]). Prin Cumania s'a înțeles însă totdeauna țara Cumanilor suprapuși și a Vlahilor supuși lor; termenii de Cuman și de Vlah ajunsese chiar sinonimi pentru Unguri[3]). După retragerea Cumanilor, țara neagră sau Cumania neagră s'a mai zis deci și Vlahia neagră, iar locuitorii ei Vlahii negri[4]). Tătarii cari au ocupat-o, au primit și ei porecla de Negri-Tătari, cum îi numește țarul sârb Ștefan Dușan, în prefața zaconicului său, vorbind de evenimente dela 1330[5]).

Cât privește dependența Olteniei de Ungaria, ea reiese atât din împrejurarea că la 1247 se constată acolo voevodate tributare, despre care ni se spune că fusese și mai nainte ale Românilor[6]), cât și din aceea că la 1241, pentru apărarea Olteniei, iese întru întâmpinarea Tătarilor banul unguresc de Severin. Dacă stăpânirea Basarabilor asupra Olteniei la mijlocul sec. XIII se dedusese altădată din faptul că se credeà, printr'o cetire greșită în cronica lui Rașid, că un Basarab luptase la

---

[1]) Povestirea, de pe la 1300, a cronicarului persan Fazel-ullah-Rașid, la Hasdeu Negru-Vodă, XCVI—XCVII. — Hurmuz., I, 1, p. 188. — La 1240 ban unguresc de Severin erà Oslu.

[2]) Cumani albi și Cumani negri în cronica ungurească a lui Kezai din sec. XIII., (Hasdeu, Ist. critică, I, 1, p. 103). — Hasdeu, Negru-Vodă, p. CLXXXIII. — Onciul, Originile, p. 23.

[3]) Iorga, Cele mai vechi cronici ungurești etc., Rev. ist., VIII (1922), p. 11—12.

[4]) A. Lapedatu, Cum s'a alcătuit tradiția națională despre originile Țării Românești, 1924, p. 297—98.

[5]) Hasdeu, Negru-Vodă, p. CLXXXIII. — O baladă sud-slavică vorbește de Arapi-Tătari (Hasdeu, Ist. critică, I, 1, p. 102). — Cf. scrisorile dela 1287 ale papei Honoriu către regele Germaniei și arhiepiscopul de Strigon «contra Tartaros, Sarracenos, Neugerios, paganos». (Hurmuz., I, 1, p. 465—66). — Cf. V. Bogrea, în Anuarul Institutului de istorie națională, din Cluj, II (1923), p. 351.

[6]) Hurmuz., I, 1, p. 250. — A. Marienescu, l. c.

1241 cu Tătarii, dependenţa Olteniei de Ungaria trebuie admisă acum, când se ştie că pretinsul Basarab n'a fost altul decât banul unguresc de Severin[1]).

III

După retragerea lui Batù[2]), Ungurii iau măsuri «spre a lecuì cele stricate», cum se exprimă Şincai.

Ţara Făgăraşului este constatată în stăpânirea ungurească la 1291, când se dă magistrului Ugrin un act de proprietate asupra satului Sâmbăta[3]); deasemenea la 1300, când voevodul ardelean Ladislau fortifică Făgăraşul[4]). Dar, în dreptul ţării Făgăraşului, Ungurii se întind acum,—nu ştim data exactă—şi dincoace de Carpaţi, până la Câmpulung, căci aici se îngroapă, în schitul catolic, la 1300, ultimul conte unguresc de Câmpulung, Laurenţiu[5]). Amintirea acestei scoborîri de Unguri, Saşi şi cu ei şi de Români, din Făgăraş la Câmpulung, s'a păstrat, deformată şi amestecată cu altă tradiţie despre Radu Negru, în cronica ţării[6]).

La dreapta Oltului, în ţinutul numit mai târziu Amlaş, Ungurii sunt constataţi stăpâni la 1265, ca şi ai ţinutului corespunzător de dincoace de Carpaţi, al Loviştei, confirmate amândouă atunci contelui Conrad de Tălmaci[7]).

Pentru celelalte părţi ale Transalpinei după năvălirea Tătarilor, avem un document de cea mai mare importanţă. Este diploma dată de regele Bela IV, la 1247, cavalerilor Ioaniţi. Regele le concede «toată ţara Severinului până la râul Olt», inclusiv cnezatele lui Ion şi Farcaş, dar afară de ţara lui Litovoi voevod «care rămâne Vlahilor aşà cum au ţinut-o până acum»; apoi «peste Olt şi Alpii transilvani, toată Cumania, afară

[1]) Pretinsul «Bezeren-ban» al lui Raşid nu este decât «Zeberen-ban» adică «Zevren-ban» (Bulletin de l'Institut de l'Europe Sud-orientale, X (1923), p. 90). — Odată cu «Basarab-ban» se prăbuşesc şi ipotezele făurite în jurul lui. (Hasdeu, Negru-Vodă, p. LVIII şi CI. — Onciul, Originile, p. 35). — Amintirea luptei cu Tătarii lui Batu s'a păstrat în «Vieaţa sf. Nicodim», scrisă la Tismana în a doua jumătate a sec. XVIII, pe baza tradiţiilor de acolo. (Tipărită la 1839 de Ştefan ieromonahul şi apoi de episcopul Iosif Bobulescu la 1883).

[2]) Fessler, Geschichte von Ungarn, I, p. 376.

[3]) Hurmuz., I, 1, p. 510.

[4]) Hasdeu, Negru-Vodă, p. CLX.

[5]) Onciul, Titlul lui Mircea, Conv. lit., 36 (1902), p. 746 şi nota 1.

[6]) Istoria Ţării Româneşti, ed. Ioanid, p. 2. — Vezi acì p. 32.

[7]) Hurmuz., I, 1, p. 325.

de țara lui Seneslau voevodul Valahilor, care rămâne acestora așà precum ei au ținut-o până acum»[1]).

Așadar, Ungurii se considerau stăpâni efectivi ai Olteniei, mai puțin țara lui Litovoi și ai Cumaniei sau Munteniei, mai puțin țara lui Seneslau. Acești doi voevozi dobândiseră o situație excepțională, erau numai tributari ai regelui Ungariei. Pe când din restul țării, dela cnezi ca Ion și Farcaș, Ioaniții vor percepe direct veniturile și le vor împărțì pe din două cu regele, din țările lui Litovoi și Seneslau regele își va luà el veniturile ce i se cuvin și va da din ele jumătate Ioaniților[2]).

In teorie deci, banatul unguresc al Severinului cuprindeà Oltenia toată; din stăpânirea efectivă ungurească se exceptà însă, la mijlocul sec. XIII, țara lui Litovoi. Aceasta nu puteà fi decât între râul Lotru, la nordul căruia Loviștea erà stăpânită de Unguri și între județul Mehedinți care erà chiar lângă Severin și unde, ca amintire, probabil a vechii stări de lucruri, se întâlnesc mai târziu, sub stăpânirea românească, «bani de Mehedinți». Țara lui Litovoi trebuie să fi fost așadar prin Gorj sau Vâlcea. Stăpânirea efectivă ungurească în banatul Severinului se poate deci spune că cuprindeà răsăritul banatului temișan, Hațegul măcar până la 1276, și județul Mehedinți[3]). Părțile sudice ale Olteniei au fost veșnic disputate de Unguri și Bulgari. Astfel, la 1264, regele Ungariei răsplătește pe banul de Severin Laurențiu pentrucă apărase banatul când îl prădaseră Bulgarii, pe când regele erà în războiu cu Boemia[4]). Sârbii se uneau și ei uneori cu Bulgarii pentru a neliniștì hotarul de miazăzì al Ungariei[5]).

Cât privește țara lui Seneslau, ea nu puteà fi decât între râul Olt și Câmpulungul unde, înainte de 1300, se întinse stăpânirea ungurească, deci în Argeș.

In sfârșit, la răsărit de Câmpulung, Cumania din dreptul țării Bârsei, adică județele Dâmbovița, Prahova și Buzău, au rămas și după retragerea

[1]) Ibid., p. 250.

[2]) Se exceptà țara Hațegului. Dacă doc. trebue înțeles în sensul că Hațegul erà feod al lui Litovoi (Onciul, Titlul lui Mircea. Conv. lit. 36, 1902 p. 720,723), faptul s'ar explicà admițând că voevodatul lui Litovoi fusese întemeiat de un descălecător din țara Hațegului. (C. Kogâlniceanu, în Conv. lit. 56, 1924, p. 761 și n. 5). Primul conte de Hațeg apare abià la 1276.

[3]) Onciul, Titlul lui Mircea, Conv. lit., 36 (1907), p. 40, nota, rectificând cele spuse în Originile Principatelor, p. 43, 169.

[4]) Hurmuz., I, 1, p. 137.

[5]) Fessler, o. c., I, p. 413, 421.

lui Batu în stăpânirea Tătarilor, ne-o spune o scrisoare din 1254 a regelui Bela către papa[1]).

Astfel, sfârşitul sec. XIII este timpul de penetraţie maximă ungurească dincoace de Carpaţi, de compresiune maximă a aşezărilor româneşti. Deatunci începe procesul contrar, de emancipare şi de expansiune a Românilor, cari nu s'a sfârşit decât sub ochii noştri.

Vom examinà acì o parte a acestui proces, pe cea relativă la formarea statului Ţării Româneşti.

IV

Cea dintâiu încercare de emancipare s'a făcut de către voevozii din ţara lui Litovoi, adică din Oltenia. Din cauza propagandei catolice, voevozii români se împăcau mai greu cu dependenţa de Ungaria decât cu aceea de mai nainte de Bulgaria.

Un doc. dela regele Ladislas Cumanul, din 1285, lămureşte că răsvrătirea a avut loc după moartea, la 1272, a tatălui acestuia, Ştefan, pe când Ladislas erà copil[2]) şi anarhia se deslănţuise în Ungaria. Data se poate fixà mai deaproape[3]) între 1278—1282. Documentul zice că Litovoi, probabil fiul voevodului dela 1247 şi fratele său Bărbat au ocupat «aliquam partem de regno nostro ultra alpes existentem», ceeace nu poate însemnà decât ţara Severinului. Documentul mai zice că voevozii au refuzat tributul[4]), adică s'au declarat neatârnaţi. Această primă încercare de a profità de slăbiciunea Ungariei în timpul unui rege minor, n'a izbutit. Litovoi a căzut în luptă, iar fratele său Bărbat, luat prizonier, s'a învoit să plătească iarăş tribut şi numai astfel a obţinut libertatea[5]).

Aşadar, voevodatul românesc din regiunea Gorjului a redevenit dependent de Ungaria[6]). Cât priveşte ţara Severinului propriu zisă, ea n'a încetat de a fi sub stăpânire ungurească şi seria banilor ungureşti de Severin este neîntreruptă dela 1268 la 1286[7]). Numai în anii 1287,

---

[1]) Citat de Bunea, Stăpânii ţării Oltului, p. 12.

[2]) Hurmuz., I, 1, p. 454.

[3]) Fessler, I, p. 438—39. — Onciul, l. c., p. 43, nota.

[4]) Hurmuz., l. c.

[5]) Hurmuz., I, 1, p. 483. Aceste împrejurări sunt poate de pus în legătură cu prima menţiune a unui conte de Haţeg la 1276.

[6]) Onciul, l. c., p. 723.

[7]) Pesty Frigyes, A szörényi bánság, I, p. 248 şi urm. şi după el, Drăgălina. Din ist. banatului Severin, I, p. 148—49.

1288 și 1289 nu întâmpinăm asemenea dregători; îi găsim iarăş însă la 1290 și 1291[1]).

Incercarea voevozilor gorjani a fost reînoită în curând, cu mai mult succes, de voevozii dela răsărit de Olt.

V

Puterea regală în Ungaria, sdruncinată în timpul lui Andrei III (1290—1301), a fost cu desăvârșire slăbită în intervalul dela stingerea dinastiei lui Arpad până la urcarea pe tron a Angevinilor, adică dela 1301 la 1308. La 1307, voevodul ardelean Ladislau Apor prinde pe Otto de Bavaria, ales rege al Ungariei și-l trimite în pază la «Domnul Vlahilor de peste munți»[2]). Acest fapt, foarte important, arată că în starea de anarhie a Ungariei, voevodul din Ardeal râvnià să se facă din funcționar stăpân[3]) și că deocamdată, stăpân de fapt, întreținea bune relații cu «Domnul Vlahilor de peste munți», îl menajà pentru a-și ajunge scopurile. Angevinul Carol Robert, ales rege al Ungariei la 1308, n'a fost recunoscut de voevodul ardelean decât la 1310[4]). La 1319, noul rege poartă războiu cu Sârbii, care profitaseră și ei de împrejurări pentru a desface legăturile cu Ungaria[5]). Abià la 1322 pun oamenii lui Carol Robert stăpânire pe ultimele cetăți și sate ale fiilor și foștilor partizani ai lui Ladislau[6]). Dar nici acum regele nu-i încă liniștit. La 1323 se răscoală Sașii. In August 1324, Carol Robert trebuie să vie în Ardeal până la Oradea, căci pe de o parte se răsvrătise în Cicei un oarecare Moise, iar de altă parte năvăleau Tătarii de peste Carpați[7]).

Anul 1324 este tocmai acela când apare întâia oară documentar voevodul transalpin Basarab, fiul lui Tihomir, într'o diplomă prin care regele răsplătește pe contele de Selagiu pentrucă «pluribus vicibus nostras legaciones ad Bazarab vaivodam *nostrum* transalpinum... laudabiliter adimplevit»[8]).

---

1) Ibid. — Hurmuz., I, 1, p. 519.

2) Onciul, l. c., p. 744 și nota 2.

3) Fessler, II, p. 16, 22.

4) Hurmuz., I, 1, p. 572. — Fessler, II, p. 25.

5) Fessler, II, p. 37. — Alfons Huber, Ludwig I. von Ungarn. In Archiv für österr. Geschichte, 66 (1885), p. 6.

6) Hurmuz., I, 1, p. 584. — Fessler, II, p. 27, 39.

7) Hurmuz., I, 1, p. 589. — Iorga, Cele mai vechi cronici unguresţi. In Rev. ist. VIII (1922), p. 12—15.

8) Hurmuz., I, 1, p. 591.

Acest document arată că regele, după ce-și impusese autoritatea în Ardeal, se ocupase și de situația ce-și crease, în timpul anarhiei, voevodul tributar din Transalpina. Mai arată că regele fusese mulțumit de rezultatul negocierilor urmate, deoarece răsplătește pe contele de Selagiu și numește pe Basarab «voevodul *nostru*». Putem deduce că regele a recunoscut stăpânirea lui Basarab asupra teritoriilor transalpine ale acestuia și că în schimb voevodul român s'a obligat să plătească tribut ca și înaintașii săi. Să cercetăm deci întrucât sporiseră, în timpul anarhiei ungare, după 1290, posesiunile voevodului transalpin.

Voevodatul lui Basarab a fost la început cuprins între râul Olt, la dreapta căruia, încă la 1285, există voevodatul lui Bărbat și Câmpulungul unde, până la 1300, rezidà un conte unguresc. Erà deci în Argeș, cu reședința evident în locul numit mai apoi Curtea de Argeș. Acolo s'a născut fără îndoială «Basarab fiul lui Tihomir». Încă dela 1335 se amintesc, cu rost politic «fiii» lui Basarab [1]), dintre cari, fie zis în treacăt, noi nu cunoaștem decât pe unul, pe Alexandru. Dacă acei fii nu aveau, la 1335, decât 20 de ani, erau născuți, cel mai târziu, la 1315. Dacă tatăl lor Basarab nu aveà nici el la 1315 decât tot 20 de ani,— este de altfel documentar dovedit că oamenii intrau altădată mai tineri în vâltoarea vieții și întemeiau mai de timpuriu căminuri,— erà născut, cel mai târziu, la 1295. De altă parte, o veche cronică ungurească ne înfățișează pe Alexandru Basarab, între 1352—5, cu barbă albă [2]). Dacă admitem că aveà atunci vreo 55 de ani, erà născut pe la 1300, iar tatăl său Basarab trebuie să fi fost născut între 1270—1280. Nu greșim deci mult punând data nașterii lui Basarab pe la 1280. Pe atunci trăià așà dar tatăl său Tihomir, un fiu poate al voevodului Seneslau dela 1247.

Voevodatul dela Argeș trebuie să se fi întins mai întâiu asupra Câmpulungului, pentrucă acolo, dela 1300, nu mai întâlnim stăpânire ungurească. Ocuparea se va fi făcut deci spre sfârșitul domniei lui Andrei III, probabil încă de voevodul Tihomir și este poate de pus în legătură cu fortificarea Făgărașului de Unguri la 1300. Odată cu Câmpulungul trebuie să fi fost luate în stăpânire de voevodul dela Argeș și cele două cetăți de apărare — atribuite de popor lui Negru-Vodă — ale fostei

---

[1]) Ibid., p. 633.

[2]) Chronicon pictum. Reproducere la V. Drăghiceanu, Curtea domnească din Argeș. In Bulet. com. monum. ist., X—XVI (1917—1923), p. 13. — Se reprezintă una din misiunile lui Dimitrie, episcop de Oradea dela 1345, pe lângă Alexandru Basarab, Domn dela 1352, menționate într'o diplomă dela 1355. (Hurmuz., I, 2, p. 37).

posesiuni ungurești și anume: cetatea de pe Dâmbovița din satul Cetățenii din Vale, lângă Stoenești (Muscel), la 25 km. sud-est de Câmpulung[1]) și cealaltă cetate, tot pe Dâmbovița, dela Rucăr, la nord-est de acelaș oraș[2]). Aceasta din urmă se poate însă să fi fost ridicată de însuş voevodul român, pentru a împiedecà încursii ungurești dinspre pasul Bran, pe când cetatea dela sud-est trebuie să fi existat încă din vremea Ungurilor, ca apărare împotriva Tătarilor.

A urmat apoi anexarea Loviștei. La 1311, Loviștea, împreună cu teritoriul corespunzător de peste Carpați, numit mai târziu Amlaș, aparținea încă lui Nicolae de Tălmaci[3]), fiul lui Conrad concesionarul dela 1265. La 1319 însă, constatăm că dacă Nicolae și fratele său Ioan de Tălmaci stăpânesc încă Tălmaci, Săcele și Amlaș, pe când un văr al lor, Petru, are Cișnădia, de Loviștea nu se mai vorbește[4]). Așadar, Loviștea trecuse în stăpânirea voevodului transalpin, probabil Basarab, între 1311 și 1319, pe vremea când fiii și ultimii partizani ai lui Ladislas Apor erau încă răsvrătiți în Ardeal și de sigur cu consimțimântul acestora, cari aveau interes să slăbească în toate chipurile pe oamenii lui Carol Robert[5]). Până la ocuparea Olteniei de către Austriaci la 1718, Loviștea, deși la dreapta Oltului, a și făcut parte din județul Argeş și așà a fost și după ce, la 1739, am redobândit Oltenia[6]). Dealtfel, prin Loviștea se înțelegeà teritoriul de pe amândouă malurile Oltului, dela Carpați până mai jos de gura Lotrului. Se poate deci ca cetatea dela Argeș, la 30 km. nord de Curtea de Argeș, lângă satul Poenari, să fi fost un punct mărginaş de apărare a Loviștei ungurești[7]) sau, mai bine, un centru fortificat între cele două stăpâniri ungurești din Loviștea și dela Câmpulung și, în acest caz, să fi trecut odată cu acestea în posesiunea voevodului muntean, între 1300 și 1319.

Acestea sunt, documentar dovedite, extensiunile voevodului român dela Argeș la 1324, când Carol Robert îl numește «voevodul nostru»

[1]) Articolul lui V. Drăghiceanu în Bulet. com. monum. ist., 1912, p. 89. Cf. Iorga, Cronicele şi tradiția noastră istorică, l. c. p. 131-2.

[2]) Al. Lapedatu, în acelaş Buletin, 1910, p. 178.

[3]) Hurmuz., I, 1, p. 325.

[4]) Ibid., p. 579.

[5]) La 1322, când se confirmă iar lui Nicolae de Tălmaci, Amlaş, Orlat, Săcele, dependente de castelul Siliştei, se spune că reluase acest castel dela fiii răzvrătiţi ai lui Ladislas Apor. (Hurmuz., I, 1, p. 584).

[6]) Izvoarele la Onciul, Titlul lui Mircea. Conv. lit., 36 (1902), p. 728—29.

[7]) Al. Lăpedatu, în Bulet. com. monum. ist., 1910, p. 182.

și spune că trimisul său, contele de Selagiu, îndeplinise cu succes mai multe misiuni pe lângă Basarab.

Nu se dovedește cu nimic că Basarab ocupase și Oltenia. Din singura împrejurare că dela 1291 nu se mai întâlnesc bani ungurești de Severin [1]), se poate deduce și că, încă de pe atunci, pe când la Argeș erà voevod Tihomir, Oltenia căzuse iar, în vremea slabului rege Andrei III, sub dependență bulgară. O stăpânire a voevozilor dela Argeș asupra Olteniei e greu de admis înainte ca ei să fi anexat Loviștea între 1311—1319. Apoi, dacă Loviștea ar fi fost anexată în urma Olteniei, ar fi fost considerată ulterior ca făcând parte din aceasta și nu din județul Argeș. Dar chiar dacă, după anexarea Loviștei, deci după 1311—1319, Basarab va fi cuprins și Oltenia, el a restituit-o Ungariei în vremea negocierilor cu contele de Selagiu, căci tocmai la 1324 găsim iarăș ban unguresc de Severin.

Raporturile regelui cu voevodul român sunt bune după aceasta încă la 1327, când papa scrià, în favoarea catolicilor, atât contelui de Brașov și voevodului Ardealului, cât și «nobili viro Bazaras, vaivode transalpino». Și posesiunile acestuia papa le privește, ca și regele de sigur, ca fiind «in terris subiectis in regno Ungariae» [2]). Mai știm că Basarab plătià acum regulat «censum debitum regie maiestati» [3]).

Numai puțin după 1327 găsim stricate relațiile dintre Carol Robert și Basarab. Cauza trebuie căutată în luptele dintre Sârbi și Bulgari pe vremea țarului Mihail din Vidin, între anii 1325—1330, când și lipsesc bani de Severin, lupte în care a fost amestecat și regele Ungariei [4]) și în care a intervenit, de partea Bulgarilor, după 1327 și Basarab.

Acesta a scuturat situația de «censualis» sau tributar al regelui, pe care o primise la 1324 și care n'aveà dealtfel nimic umilitor [5]) și a pornit

[1]) Onciul, l. c., p. 49, 729.

[2]) Hurmuz., I, 1, p. 600—601. — Expresiunile papei se înțeleg fără a le referì la posesiuni de dincolo de Carpați ale lui Basarab, recunoscute apoi ca feode urmașilor lui, cum credea Onciul, l. c., p. 740—41.

[3]) Izvoarele la Onciul, l. c., p. 49, nota 1.

[4]) La 1325, papa scrià regelui că nu-l poate ajutà «ad refrenandum nationum infidelium tuo regno vicinarum, contra quas te pugnare frequenter oportet». (Hurmuz., I, 1, p. 594). Scrisoarea papei către Basarab la 1327 dovedește că la 1325 papa nu făceà aluzie și la voevodul român.

[5]) La 1241, regele Bela recunoscuse suzeranitatea împăratului Frederic II, în schimbul făgăduinței de ajutor contra Tătarilor (Fessler, I, p. 443). — Regele Poloniei a fost «censualis» al regelui Boemiei (Iorga, Cele mai vechi cronici ungurești. Rev. ist.,

să ocupe mai întâiu Oltenia dependentă de Ungaria, unde a întâmpinat de sigur cea mai bună primire din partea voevozilor români, urmași ai lui Litovoi și Bărbat[1]), apoi țara Severinului cu «cetatea ei», de care cetate se amintește acum întâia oară.

După ce, în Iunie 1330, Românii și Bulgarii au fost înfrânți de Sârbi la Velbujd sau Chiustendil[2]), Carol Robert a pornit asupra lui «Basaras, infidelis noster transalpinus», pentru «a redobândì părțile transalpine ale regatului» și anume «quedam confinia» pe care «schismaticul» Basarab și fiii lui le dețineau «in nostrum et sacre corone non modicum derogamen» și «in preiudicium sacri dyadematis regii et nostrum infideliter»[3]). In Septemvrie, regele «per Zeurin... transtulit se in terram Bazarab vaivode... ut de ipsa terra ipsum Bazarab expelleret». După ce a reluat țara Severinului cu cetatea ei, le-a dat lui Dionisie Szécsy, cu titlul de ban. Când regele ajunse la râul Motru, cum zice istoricul Fessler fără a arătà izvorul[4]), sau poate la râul Lotru, Basarab îi făcù propuneri de pace: despăgubiri de răsboiu; recunoașterea stăpânirii unguȓești pe «țara Severinului cu dependențele ei», pe care regele le dețineà acum cu forța; plata regulată a tributului. Indemnat însă de voevodul Toma, moștenitorul fiilor lui Conrad de Tălmaci[5]) și care sperà probabil să redobândească și Loviștea, regele respinse oferta lui Basarab. Intră «in terram transalpinam» și în Noemvrie erà sub cetatea dela Argeș. Crezându-se victorios, dar având armata obosită după un drum de peste o lună și istovită din lipsă de hrană într'o țară pustie și necunoscută, Carol Robert declară că acordă pacea și ordonă retragerea. Basarab îi oferì călăuze să-l scoată din țară. Dar armata regală se văzù deodată atrasă în cursă și în strâmtorile stâncilor fu de două ori măcelărită de voevodul român, care erà ajutat și de vecinii «Tătari».

VIII (1922), p. 16, nota 1). — Mai târziu Hugo Grotius aveà să formuleze această situație juridică: «Sunt puteri cari plătesc ceva alteia pentru a se răscumpărà de atacurile ei, sau pentru a găsì în ocrotirea ei apărare contra atacurilor altora...; nu încape îndoială că rămân totuș suverane, deșì tributul ce plătesc, mărturisire a slăbiciunii lor, le micșorează întrucâtva demnitatea».

[1]) Iorga, Geschichte des rum. Volkes, I, p. 254.

[2]) Jireček, Gesch. der Bulgaren, p. 290, 292. — Iorga, Condițiile de politică generală etc., l. c., p. 393.

[3]) Hurmuz., I, 1, p. 623 (anul 1332), 625 (anul 1332), 633 (anul 1335). — Hurmuz., I, 2, p. 14 (anul 1351).

[4]) Fessler, II, p. 49.

[5]) Onciul, l. c., p. 738.

Regele însuș nu scăpă decât schimbându-și portul și, fugind, se întoarse la Temișoara[1]).

După această cumplită înfrângere, Carol Robert, reținut dealtfel de alte interese în Boemia și Polonia, nu se mai gândì la revanșă. De tribut din partea Domnului transalpin n'a mai fost vorba[2]). Voevodatele române din Oltenia rămaseră firește închinate lui Basarab. Chiar țara Severinului, cu sau fără cetatea ei, căzù sub stăpânirea acestuia, căci dela 1330 până la 1342, adică până la moartea lui Carol Robert, nu se mai găsesc bani ungurești de Severin[3]).

In Iulie 1342, se urcă pe tronul Ungariei regele Ludovic, care se anunță foarte energic. Când acesta venì în Ardeal, în vara anului 1343, Basarab socotì mai prudent să trimită în misiune pe fiul și acum asociatul său la domnie, Alexandru Basarab, pentru a restabilì relațiile de odinioară[4]). Plătì din nou tribut, rămase cu Oltenia, dar restituì regelui țara Severinului propriu zisă unde, dela 1342 înainte, reîncepe șirul banilor ungurești.

Astfel, raporturile dintre Basarab și Ungaria erau bune când, dela anul 1345, începe, cu Tătarii comandați de Otlamus sau Atlamos, o serie de lupte în Muntenia și chiar Moldova, la care participă Unguri, Secui și Români, aceștia conduși de Alexandru Basarab[5]). In timpul

---

[1]) Fessler, II, p. 49. — Onciul, l. c., p. 29, nota 2 și p. 48, nota. — Iorga, Lupta pentru stăpânirea Vidinului. Conv. lit., 34 (1900), p. 977. — Acelaș, Carpații în luptele dintre Români și Unguri. An. Ac. Rom., Seria 2, Secț. Ist., vol. 38 (1915), p. 82 (crede că au fost două expediții, una asupra Severinului, alta asupra Argeșului). — A. Marienescu, Dinastia lui Radu-Negru Vodă și dinastia Basarabilor. An. Ac. Rom., Seria 2, Secț. Ist., vol. 33 (1910—1911), p. 821. — N. Densușianu, în Gazeta Transilvaniei, No. 227—236 din 1909.—Cf. doc. publicat de V. Motogna în Rev. ist., IX (1923), p. 82—83.

[2]) Fessler, II, p. 54—61.

[3]) Pesty Frigyes, l. c., Titlul de ban ce-l poartă în acest interval Dionisie, este o simplă afirmare de pretenții și speranțe.

[4]) Fessler, II, p. 91 și Huber, l. c., după Ion de Kiküllö, biograful regelui Ludovic. — Că Alexandru Basarab erà asociat la domnie, se vede din faptul că lui se adresează papa, la 1345, scriind în favoarea catolicilor, către voevozii «Olahilor Romani» «commorantes in partibus Ungarie Transilvanis, Ultralpinis et Sirmiis» și anume «nobilibus viris: Alexandro Basarati et aliis tam nobilibus quam popularibus Olahis Romanis», lui Nicolae principe de Remecha (probabil Remetea temișană), voevozilor de Bivinis, Sypprach, Zopus și Auginas (Hurmuz., I, 1, p. 697—98). Pentrucă toți aceștia nu se pot identificà, nu se pot trage nici deducții asupra organizării politice a Munteniei și Olteniei, cum a încercat Huber, l. c.

[5]) Hasdeu, Negru-Vodă, p. CXCV și urm. — Fessler, II, p. 129, 131—33. — Huber, l. c., p. 16—17. — Iorga, Cele mai vechi cronici ungurești, Rev. ist., VIII

acestor lupte murì, la 1351—2 la Câmpulung[1]), bătrânul Basarab, iar tradiția adaogă că acolo s'a și îngropat[2]).

Așadar, în timpul lui Basarab, voevodatul dela Argeș, în care se înglobase, probabil încă de către Tihomir, Câmpulungul, s'a întins asupra Loviștei între 1311—1319, apoi asupra Olteniei, mai puțin țara Severinului propriu zisă și în sfârșit asupra Țării-negre, adică a județelor Dâmbovița, Prahova și Buzău și a Munteniei sudice până la Dunăre, cucerite dela Negri-Tătari. Se cuvine deci cu dreptate lui Basarab epitetul de «mare», cum este numit pe piatra tombală a fiului său Alexandru. Acesta, care fusese asociatul și brațul drept al tatălui său, a desăvârșit numai, între 1352—4, izgonirea Tătarilor. La luptele contra acestora, în ultimul an, a luat parte însuș regele Ludovic.

Victoria, obținută astfel cu puteri unite și pe care Ungurii au crezut-o datorită intervenției miraculoase a Sf. rege Ladislas[3]), a avut un mare răsunet și a constituit un titlu de glorie ce regele Ludovic și-a atribuit cu ostentație. Țara neagră, cucerită dela Negri-Tătari, el a considerat-o, ca și Transalpina de mai nainte, ca și Cumania de altădată, ca dependență a coroanei sale. Ca simbol al cuceririi a pus pe monedele sale un cap de arap, figurând când singur pe revers, când pe față alături de efigia în picioare a regelui, sau la picioarele lui[4]). Cât privește

(1922), p. 18. — Acelaș, Cronicele și tradiția noastră istorică. An. Ac. Rom., Seria 2, vol. 33 (1910—1911), p. 144. — Al. Lapedatu, Cum s'a alcătuit tradiția națională despre originile Țării Românești, p. 290, nota 4.

1) Onciul, Anul morții marelui Basarab. In Bulet. com. monum. ist., X—XVI (1917—1923), p. 101.

2) Hrisov din 1714, privitor la mănăstirea Câmpulung: «Nicolae-Alexandru voevod, feciorul răposatului Basarab voevod.. ce le sunt trupurile îngropate la această sf. mănăstire... fiind pe atunci biserică de mir». (La Drăghiceanu, Curtea domnească din Argeș. Bulet. com. monum. ist., l. c., p. 16, nota 3).

3) Iorga, Cronicile și tradiția noastră istorică, l. c., p. 137.

4) Simbolul erà potrivit pentru niște Negri-Tătari, pe cari încă dela 1240 arhidiaconul Toma de Spalatro îi descrisese ca «spâni, cu obrazul turtit și cu nasul cârn», (Fessler, I, p. 363). Intr'o biserică ungurească, Tătarul cu care luptă Sf. Ladislas este reprezintat cu chipul negru. (Reproducerea la Hasdeu, Negru-Vodă, p. LIV). Moneda regelui Ludovic, la Hasdeu, ibid., p. CCXXII, care credeà însă că simbolul se referă la stăpânire asupra Basarabilor, a căror stemă ar fi fost capu de arap. Acel cap de negru nu poate reprezintà nici Dalmația, cedată de Venețiani lui Ludovic la 1358 (G. I. Brătianu, Scutul unguresc în stema Basarabilor. Rev. ist., VII (1921), p. 126—27) pentrucă emblema Dalmației sunt trei capete încoronate.

pe Basarab și pe fiul său Alexandru, pe lângă întinderea stăpânirii lor efective, ei s'au ales, ca cuceritori ai Țării-negre, cu porecla de Negru-Vodă, un titlu de cinste ce le-a hărăzit poporul[1]).

VI

Se explică deci ca la moartea lui Basarab, la 1351—2, fiul său Alexandru să fi înțeles să-i urmeze în domnie în virtutea dreptului de moștenire și a dreptului de cucerire, fără să solicite recunoaștere din partea regelui Ungariei și fără să admită suzeranitatea acestuia asupra unei țări câștigate cu vârsarea sângelui românesc, sub viteaza conducere a voevozilor români. Intr'un act dela 1359, regele Ludovic vorbește de «eo tempore quo Alexander Bazarati, vaivoda transalpinus, nos pro domini naturali recognoscere renuebat»[2]). Acelaș act ne arată că s'au găsit însă boieri cari au dezaprobat atitudinea mândră a Domnului, socotind-o periculoasă și au emigrat în Ardeal[3]). Pericolul tătăresc va fi îndemnat însă și pe rege și pe voevod să ajungă la o înțelegere, pe care o și găsim făcută la 1355, când o diplomă a lui Ludovic vorbește de misiunile pe cari Dimitrie, episcop de Oradea, le avusese pe lângă Alexandru Basarab «occasione pacis et concordiae inter nos et eundem tractandae, disponendae et firmandae». In această diplomă regele numește pe Alexandru Basarab, voevodul *nostru* transalpin[4]). Așadar, Alexandru recunoscuse suzeranitatea Ungariei, că deține adică dela rege, ca beneficii, posesiunile lui — probabil pe cele oltene și pe cele din părțile foste tătărești. Intr'adevăr, într'o proclamație dela 1365 contra urmașului lui Alexandru, regele vorbește de beneficiile acordate acestuia, de *pactul* intervenit între ei și de *censul* datorit de voevodul român[5]). Deocamdată, nu pare să fi fost vorba și de țara Severinului, căci șirul banilor unguresti este neîntrerupt până la 1356.

Dela 1357 însă, raporturile dintre rege și Alexandru Basarab se strică din nou, pentru a nu se mai restabili până la moartea acestuia.

---

1) Aceasta mi se pare explicația firească a epitetului de Negru-Vodă. Astfel îmi explic și de ce s'a atribuit Valahiei în cartea lui Ulric de Reichenthal (păstrată în ediție dela 1536) și chiar amânduror Principatelor de olandezul Levin Hulsius (1597) drept stemă, capete de arapi. (Hasdeu, Etymologicum magnum Romaniae, III, p. 2567 și 2575 v. Basarab). Este simbolul țărilor negre și nici de cum stema familiilor domnitoare.

2) Hurmuz., I, 2, p. 60.

3) Hurmuz., I, 2, p. 60, 98—100. — Huber, l. c., p. 9.

4) Hurmuz., I, 2, p. 37.

5) Hurmuz., I, 2, p. 92—93.

E probabil că Alexandru a profitat de împrejurarea că între anii 1355—1361 regele Ludovic a fost încontinuu ocupat cu expediții militare în Sârbia, Neapole, contra Veneției[1]) și împotriva lui Bogdan, maramureșanul rebel, ajuns Domn al Moldovei. Proclamația dela 1365 zice că Alexandru Basarab spre sfârșitul vieții și-a călcat credința, n'a respectat pactul încheiat cu regele și n'a plătit censul[2]). Putem adăogà că Alexandru s'a folosit de încurcăturile regelui pentru a ocupà și țara Severinului, unde, dela 1357 la 1364 anul morții voevodului, nu mai întâlnim bani unguresti[3]). Ceeace contribuià la înăsprirea raporturilor dintre rege și populațiile ortodoxe erà și tendința de a le impune cu orice preț ritul catolic, una din cauzele și a emigrării Românilor din Maramureș în Moldova[4]).

Putem spune că dela 1357 până la moarte la 1364, Alexandru Basarab a domnit neatârnat de Ungaria, stăpân neturburat al Munteniei, Olteniei și chiar țării Severinului.

Expunerea de până acì despre Basarab și fiul său Alexandru, mai arată că este istoricește întemeiată tradiția olteană despre închinarea Olteniei către Negru-Vodă[5]).

* * *

In răstimpul dela 1357 la 1364, Alexandru Basarab s'a ocupat în liniște de organizarea statului.

E probabil că încă voevodul Tihomir își mutase reședința dela Argeș la Câmpulung, ca o afirmare a stăpânirii românești în acel centru ungaro-săsesc și catolic. Dar, în momentul morții lui Basarab, biserica Sf. Nicolae domnesc din Curtea de Argeș erà în construcție, ceeace arată că chiar Basarab se gândise să revie la reședința originară. Biserica

1) Fessler, II, p. 133—5. — Huber, l. c., p. 26—27. — Jireček, Geschichte der Serben, I, p. 421—2.

2) Hurmuz., I, 2, p. 92—93.

3) Pesty Frigyes, I, p. 248 sq. — Iorga, Lupta pentru stăpânirea Vidinului, l. c., p. 980—1. — Onciul, Titlul lui Mircea, l. c., p. 735, nota. — Excepție face numai anul 1359, când regele, victorios în Sârbia, restabilește și banatul de Maciova în vechile hotare. (Fessler, II, p. 142).

4) Fessler, II, p. 143.

5) Hasdeu, Negru-Vodă, p. VII. — In cronica țării, tradiția s'a deformat în sensul că *Basarabii* s'ar fi închinat lui Negru-Vodă; explicația am dat-o în broșura «Banii și caimacamii Craiovei» (extras din revista «Arhivele Olteniei», anul III (1924), No. 13), p. 7—10.

aceasta a fost sfârșită de zid și în parte zugrăvită în vremea lui Alexandru [1]).

Se știe însă că la 1359 Alexandru a obținut, după mai multe stăruințe, dela patriarhia din Constantinopol, înființarea unei mitropolii a «toată Ungro-Vlahia», adică a Vlahiei despre Ungaria [2]). Titular a fost numit mitropolitul de Vicina, Iacint, pe care voevodul îl chemase «cu câtva timp mai nainte lângă dânsul» [3]). Se pune întrebarea în ce biserică va fi slujit Iacint, deoarece Sf. Nicolae domnesc nu erà încă sfârșit.

«Vieața lui Nifon», scrisă între 1517—1521, zice că Neagoe-Vodă «sparse mitropolia din Argeș din temelia ei și zidì în locul ei altă sfântă biserică» [4]), adică biserica episcopală de azi. Inscripția pusă de Neagoe pe noua lui ctitorie glăsuește și ea că clădirea s'a făcut în locul altei biserici «pe care am găsit-o Domnia mea la Curtea de Agreș, dărâmată și neîntărită» [5]). Din vremea lui Radu cel Mare, adică de vreo 20 de ani, mitropolia țării fusese dealtfel mutată dela Argeș la Târgoviște. Nici «Vieața lui Nifon», nici alt izvor, nu spune că biserica mitropolitană ar fi fost vreodată alta decât aceea pe care a dărâmat-o Neagoe-Vodă. Cel mai vechiu chip de ctitor ce s'a găsit figurat în biserica episcopală de azi, înainte de restaurare, erà al lui Radu Vodă-Negru cu soția sa Ana [6]), adică al lui Radu fiul lui Alexandru. Vechiul pomelnic, dela 1785, ce ni s'a păstrat, începe cu Basarab, Alexandru, Radu [7]). Deducția din aceste puține elemente pare a fi că Iacint a slujit într'o veche biserică a voevozilor dela Argeș, pe care a restaurat-o apoi Radu, fiul lui Alexandru.

Pe lângă această biserică, probabil modestă și destinată uzului obștesc, s'a început, încă de pe vremea lui Basarab, biserica domnească — mai falnică și mai potrivită cu noua situație a voevodului — din cuprinsul, cum arată săpăturile, al curții domnești [8]), un fel de capelă particulară a familiei voevodale.

---

[1]) D. Onciul, In chestia bisericii domnești dela Curtea de Argeș. Extras din Bulet. com. monum. ist., IX, p. 14, 17.

[2]) Și nu în înțeles de dependentă de Ungaria, cum credeà Onciul, Titlul lui Mircea. Conv. lit., 35 (1901), p. 1020 și A. Marienescu, l. c., p. 555. — Cf. V. Bogrea, în Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj, II (1923), p. 357.

[3]) Hurmuz., XIV, p. 2. — Iorga, Condițiile de politică generală etc., l. c., p. 388.

[4]) Arhiva istorică, I, 2, p. 148.

[5]) Gr. Tocilescu, Curtea de Argeș, p. 23.

[6]) Ibid., Picturile fusese retușate la 1761. (Ibid., p. 53).

[7]) Convorbiri literare, 49 (1915), p. 1121.

[8]) Vezi planul în Bulet. com. monum. ist., X—XVI (1917—1923), p. 5.

Fiindcă mitropolia s'a înfiinţat la Argeş, tot acì trebuie să fi fost, la 1359 şi scaunul domniei, strămutat deci iarăş dela Câmpulung. Totuş şi Alexandru a fost îngropat, la 16 Nov. 1364, la Câmpulung[1]) ca şi tatăl său, «marele» Basarab şi, probabil, bunicul său Tihomir. Se vede că moartea l-a surprins acolo şi că n'a mai fost transportat la Argeş. Dealtfel, el figurà, încă în sec. XVIII, împreună cu fiul său Radu, ca cei mai vechi ctitori, pe pereţii bisericii din Câmpulung[2]), ceeace însemnează că el a făcut şi acì o biserică nouă pe locul aceleia, poate de lemn, în care se îngropaseră înaintaşii săi. A făcut adică la Câmpulung ceeace Ştefan cel Mare a făcut mai târziu la Rădăuţi.

* * *

Astfel, domnia lui Alexandru este atât de strâns legată, încă dela 1335, cu a tatălui său Basarab, încât ceeace tradiţia veche populară munteană atribue lui «Negru-Vodă» se potriveşte tot atât de bine şi tatălui şi fiului: alungarea Tătarilor dela răsărit de Olt, întemeierea domniei Ţării Româneşti. Cât priveşte partea din tradiţie despre soţia lui Negru-Vodă, că ar fi făcut — exact nu poate fi decât că a refăcut— biserica papistaşă din acest oraş, ea se referă mai de grabă la catolica sau convertita Clara, documentar dovedită ca a doua soţie a lui Alexandru[3]), decât la pretinsa doamna Marghita a lui Basarab[4]).

---

[1]) Piatra lui tombală, admirabil conservată, erà şi pe vremea stolnicului C. Cantacuzino, ca şi azi «dinaintea jeţului egumenesc». (Cronologia tabelară, la Iorga, Operele lui C. Cantacuzino, p. 20). Domnul este numit Nicolae-Alexandru, prin adăogire poate a numelui sfântului din hramul bisericii domneşti dela Curtea de Argeş.

[2]) Vezi acì, p. 34—5.

[3]) Hurmuz., I, 2, p. 158 (scrisoarea papei din 1370).

[4]) Existenţa ei este îndoelnică deşì este numită într'un hrisov dela Constantin-Vodă Şerban. (Lapedatu, Cum s'a alcătuit tradiţia....., p. 291, nota 3) şi în pomelnicul dela Câmpulung «prefăcut şi înnoit» la 1701. (Drăghiceanu, l. c., p. 25). — Banul Mihai Cantacuzino stă la îndoială între Marghita lui Basarab şi Ana lui Radu-Negru (Tunusli, p. 13, 127—28). — Şi Sân-Nicoară dela Argeş este atribuit de popor Margaretei lui Negru-Vodă. (N. Gabrielescu, Ruinele Sân-Nicoară, 1888, p. 3). — Deoarece Negru Vodă-s'a confundat cu vremea cu Radu, care a devenit Radu-Negru (vezi p. 34 sq.), aceleaşi ctitorìi catolice s'au atribuit şi Anei, soţia lui Radu. (Mihai Cantacuzino, l. c.). — In Revista catolică, 1914, p. 79, Auner propune că Marghita ar fi Ana, devenită Margareta sub influenţa lui Bandini, care arată pe principesa ungară Margareta ca ctitoră a vechilor biserici catolice din Moldova. (An. Ac. Rom., XVI, p. 53, 63, 91). Auner limitează chiar între 1378—1382 înfiinţarea mănăstirii catolice din Câmpulung. Dar nu-i dovedit cu nimic că Ana ar fi fost catolică.

Așadar, Negru Vodă al tradiției nu este numai Basarab[1]), ci și fiul său Alexandru și cu dreptate: în timpul domniii celui dintâiu și ca asociat al lui, a început Alexandru cucerirea Țării-negre, izgonind pe Negri-Tătari. Față cu porecla glorioasă de Negru-Vodă, în care tradiția populară a contopit pe acești doi Domni, se înțelege și de ce tradiția olteană spune că Oltenia s'a închinat lui Negru-Vodă. Această poreclă strălucită a eclipsat în fine amintirea lui Tihomir, de care tradiția, chiar la Câmpulung, n'a mai știut nimic; deaceea, tradiția atribue lui «Negru-Vodă» și așezarea scaunului domnesc la Câmpulung.

VII

La 16 Nov. 1364 se urcă în scaunul domnesc Vladislav voevod, fiul, născut dintr'o primă soție ortodoxă, al lui Alexandru[2]).

Incă dela 5 Ianuarie 1365, din reședința dela Vișegrad, regele Ludovic dă o proclamație împotriva noului voevod, pe care-l declară și necredincios și dușman. Vladislav este acuzat că, urmând relele obiceiuri părintești, n'a recunoscut pe rege ca pe Domnul său firesc; s'a urcat în scaun fără a cere confirmarea regelui; deține, fără autorizația acestuia, beneficiile acordate tatălui său; nu respectă angajamentele acestuia; își atribue «titulum fictum... in contumeliam Domini a quo debent sua dependere insignia»[3]). Titlul acesta fictiv poate să fi fost, cum cred unii istorici, titlul de rege, prin care Vladislav va fi voit să-și afirme neatârnarea. Se mai poate însă să fi fost vorba numai de titlul de ban de Severin, pe care Vladislav și-l va fi însușit pentrucă deținea de fapt, ca și tatăl său în ultimii ani de domnie, țara Severinului, ba chiar ocupase, îndată după urcarea în scaun și în înțelegere cu cumnatul său Strașimir, țarul bulgar din Vidin, cetatea Severinului. Deaceea și proclamația lui Ludovic, chemând oastea regală «ad conterendam proterviam» lui Vladislav «rebellis et hostis», hotărăște că ea se va aduna la 24 Februarie 1365 la Temișoara, pentru a redobândi țara ocupată de voevod și care este a regelui «după drept și moștenire»[4]).

Regele atacă mai întâiu pe Strașimir, cuprinse Vidinul la 30 Maiu 1365 și duse captivi în Ungaria pe țarul bulgar și pe soția lui, sora lui

[1]) C. Kogâlniceanu, Basarab I zis Negru. Buc., 1908. — Al. Lapedatu, o. c., passim.

[2]) C. Kogâlniceanu, Biserica Sf. Nicolae domnesc. In Convorb. lit., 54 (1922), p. 727. — Scrisoarea papei din 1370, citată.

[3]) Hurmuz., I, 2, p. 92—93.

[4]) Ibid.

Vladislav. In Iunie, Ludovic erà «lângă Severin». Intimidat sau abil, voevodul român recunoscù suzeranitatea regelui victorios și evacuă țara Severinului, căci la 1365 găsim un ban unguresc de Severin [1]). Astfel se restabiliră relațiile și într'un act dat din Orșova la 10 Oct. 1366, regele numește pe Vladislav «voevodul *nostru* transalpin [2]). Dar, în urma cuceririi Vidinului, Ludovic dădù acestor stăpâniri dunărene o nouă organizare. La 1366, în loc de ban de Severin, întâlnim căpitani ungurești de Vidin, iar la Maiu 1367 pe primul ban unguresc zis al «Bulgariei» [3]).

In acelaș an 1367 însă, Vidinul unguresc este amenințat de o coaliție între Șișman, țarul bulgar dela Târnova, frate vitreg și dușman al captivului Strașimir, Turci și un oarecare Zoaykuch, despot la Varna și Mesemvria. Acesta oferià celorlalți să cucerească Vidinul, în schimbul unei răsplătiri bănești de 180.000 galbeni. Domnul Iorga, care ne împărtășește aceste știri, pe bază de izvoare ungurești, adaogă că nu se cunoaște «cât erau de serioase, nici care fù efectul pe care-l produseră la curtea ungurească» [4]). E de crezut că tocmai de aceste împrejurări a avut cunoștință Vladislav și că a profitat de îngrijorarea curții ungurești, pentru a-i creà o nouă dificultate și a o silì la concesiuni, năvălind atunci, prin vara sau toamna anului 1367, peste Carpați. Pretextul poate să fi fost modul cum se sfârșise, în Ianuarie acelaș an, hotărnicia ordonată de rege, în Octomvrie precedent, a satelor Orlat, Tilișca, Icilău și Săcele, din Amlaș «a parte terrarum domini Ladislai Vaivode nostri transalpini» [5]), adică despre teritoriile Domnului muntean, *e regione*, în direcția lor [6]), adică despre Loviștea. De năvălirea lui Vladislav amintește și încă incidental, un singur document, din Nov. 1369, în care se spune numai că niște acte de proprietate, păstrate la mănăstirea Sf. Nicolae din Tălmaci, fuseseră arse când cu invazia lui Layk

[1]) Fusese numit, firește numai onorific, încă dela 1364. (Pesty Frigyes, l. c.).

[2]) Hurmuz., I, 2, p. 136. — Nu pot împărtășì părerea istoricilor noștri că regele, deșì victorios, ar fi cedat lui Vladislav Severinul încă dela 1365, pentru a-l mângâià de scoaterea lui Strașimir din Vidin, a-l despărțì de cauza acestuia și a nu-l mai aveà dușman al slabei stăpâniri ungurești instalate acolo. (Hasdeu, Negru-Vodă, p. CCXIX CCXX. — Iorga, lupta pentru stăpânirea Vidinului, l. c., p. 980—81. — I. Minea, Din trecutul stăpânirii românești asupra Ardealului, p. 9).

[3]) Iorga, l. c., p. 972—73.

[4]) Ibid., p. 974.

[5]) Pretextul și data, propuse de Bunea, Stăpânii țării Oltului, p. 18.

[6]) Că acesta este înțelesul doc. de delimitare, a arătat Iorga, l. c., p. 981, nota 1.

voevod, fără a se arătà când s'a făcut invazia. Documentul acesta nu dovedeşte decât că evenimentul a avut loc înainte de primăvara anului 1369[1]).

Situaţia Vidinului unguresc erà astfel la 1367 încât, în Dec. acest an, regele chemà pe nobili la o expediţie pe care declarà că voeşte s'o conducă personal şi al căreia scop, deşì nu se arată[2]), nu poate să fi fost decât salvarea oraşului ameninţat. In aceste împrejurări, Ludovic nu puteà dorì, fireşte, să aibă încă un duşman pe lângă acei cari-l pândiau. Se înţelege deci ca acum să se fi gândit să-şi asigure concursul lui Vladislav, care aveà interes să reià ţara Severinului, dar nu şi să ajute pe Şişman, rivalul cumnatului său, să ocupe Vidinul. Acum se înţelege ca pentru a câştigà pe Vladislav şi a-l legà mai strâns de coroana ungară, regele să-i fi făcut, cu nume de feode, concesiunea celor două provincii pe cari le găsim apoi figurând în titulatura Domnului muntean: ţara Severinului şi ţara Făgăraşului.

Ţara Severinului propriu zisă, judeţul Mehedinţi, fusese în stăpânirea lui Basarab, în neatârnare de Ungaria, de pe la 1328 până la 1342

---

[1]) In acest doc. se intercalează textual două acte anterioare şi anume: *a)* o scrisoare din Sentimre, cu data feria tertia (= Marţi) post festum beati Martini confessoris (11 Nov.), deci din 13 Nov., 1369, a vicevoevodului Ardealului (al căruia nume nu se arată) către capitolul din Alba-Iulia, ordonând să se cerceteze despre pierderea unor acte la arderea mănăstirii Sf. Nicolae din Tălmaci, când cu invazia lui Layk voevod (Zimmerman-Werner-Müller, Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, II, p. 333, No. 933); *b)* răspunsul, cu data de 28 Nov. al capitolului din Alba-Iulia către *vicevoevodul Petru*, că cercetarea s'a făcut «feria quarta (=Miercuri) post festum beati Briccii confessoris», adică la 14 Nov. (Ibid., p. 335, No. 935). Onciul a observat că erà cu neputinţă ca cercetarea ordonată din Sentimre la 13 Nov. să se fi executat la Tălmaci de capitolul din Alba-Iulia, chiar în ziua următoare. Onciul a observat şi că un interval de câteva zile (opt) nu se poate obţineà decât admiţând anul 1365 şi cetind, în prima scrisoare, ziua Sf. Martin *papa*, care se confundă adesea cu Sf. Martin confesorul. Astfel, Onciul puneà invazia lui Vlaicu în Ardeal la 1365 şi admiteà că tot atunci, ca urmare a ei, regele concedase lui Vladislav feodul de peste munţi, ceeace este însă în contrazicere cu documentele. — Iorga propuneà anul 1368 şi cetirea Sf. Martin de vară (Lupta pentru stăpânirea Vidinului, l. c., p. 980, nota 1). Dar originalul a fost examinat din nou şi cetirea dovedită exactă. (Onciul, Titlul lui Mircea. Conv. lit., 36 (1902), p. 734, nota). Altă greutate vine din faptul că la Nov. 1369 vicevoevodul Petru, dovedit ca atare dela 13 Oct. 1368, nu mai trăià, fiind căzut în luptă cu pârcălabul Dragomir la începutul anului 1369 (vezi p. 25). Ceeace este sigur este numai că doc. intercalate sunt din vremea vicevoevodului Petru, adică dintre Oct. 1368—*primăvara 1369* şi că deci *înainte de această din urmă dată* a avut loc invazia lui Vladislav în Ardeal. Documentul nu permite o fixare mai de aproape.

[2]) Hurmuz. I, 2, p. 139.

la moartea lui Carol Robert. Alexandru Basarab o deținuse apoi din nou, dela 1357 până la moarte, la 1364. In acest an, fiul său Vladislav ocupase și cetatea Severinului, luând pare-se și titlul de ban dar, în urma expediției militare a lui Ludovic contra lui, fusese nevoit să restitue acestuia țara Severinului. Acum, spre sfârșitul anului 1367, o dobândià din nou, de astădată din mâinile regelui, cu nume de feod și cu titlu de ban al Severinului, din mila însă nu numai a lui Dumnezeu dar și a coroanei ungare. I s'a cedat și cetatea, care, în urma organizării unui banat al «Bulgariei» cu reședința la Vidin, nu mai aveà pentru Unguri importanța de odinioară.

Cât privește țara Făgărașului, cedată acum lui Vladislav cu titlul de duce, ea erà, ca ducat, o alcătuire politică-administrativă nouă și de aceea este și numită, într'un act al voevodului român, o «nova plantatio» [1].

Un privilegiu comercial acordat Brașovenilor la 28 Ian. 1368, este întâiul act cunoscut nouă azi în care Vladislav se intitulează: «Ladislaus, Dei et regie maiestatis gratia, vaivoda transalpinus et banus de Zeurinio», iar pe pecete se adaogă: «dux de Fugrus» [2].

* * *

[1]) Țara Făgărașului se dovedește în stăpânire ungurească la 1366, când regele dăruește unui conte Stanislau satele Cernatul, Branul și Satul-Lung. (Iorga, Lupta pentru stăpânirea Vidinului, l. c., p. 979, nota 1). Prin urmare Făgărașul n'a putut fi cedat lui Vladislav înainte de 1366, cum credeà Onciul, Titlul lui Mircea, în Conv. lit., 36 (1902), p. 735, nota. — Cât privește Amlașul, el n'a aparținut niciodată lui Vladislav. Satele Orlat, Tilișca, Icilău, Săcele, din Amlaș, erau la 1364 ale lui Konya, fiul lui Toma de Tălmaci (Iorga, l. c., p. 980, n. 1). Iorga a arătat (ibid., p. 981, nota 1) că actul de delimitare dela 10 Oct. 1366 n'are înțelesul ce-i atribuià Onciul (l. c., p. 51, 731, 743) că Vladislav ar fi obținut, cuprins în denumirea de Făgăraș, și ținutul numit mai apoi Amlaș. Dealtfel, la 1370 Ungurii lucrau la înălțarea cetății Landskrone (Turnu Roșu), la punctul de trecere din Loviștea în Amlaș și întâlnim acolo un castelan și la 1378. (Hurmuz., I, 1, p. 154. . Iorga, l. c., p. 980, nota 1). In fine, la 1383 regina Maria dăruește episcopului transilvănean satele Săliștea, Valea, Sibiel și Cacova din ținutul Amlașului. (Hurmuz., I, 2, p. 278). Prin urmare «nova plantatio» din actul dela 15 Iulie 1372 (Hurmuz., I, 2, p. 198—9), nu se referă la o întindere mai mare dată de rege țării Făgărașului, prin alipirea la ea și a teritoriului zis mai târziu Amlaș, cum au crezut Hasdeu și Onciul, printr'o greșită înțelegere a actului de delimitare dela 1366.

[2]) Hurmuz. I, 2, p. 144—45. In acest act se vorbește de «vama cea nouă dela Slatina», înființată deci de curând la punctul de trecere al traficului între cele două părți ale stăpânirii voevodului muntean pe malurile Oltului.

Așadar, Vladislav erà legat acum de coroana ungară nu numai prin lanțurile slabe ale voevodului transalpin, dar și prin cătușele feodale ale banului de Severin și ale ducelui de Făgăraș.

In Martie 1368, un emisar al regelui se găsià în misiune pe lângă «Layk, voevodul transalpin»[1]). Suzeranul cereà vasalului ajutorul feodal pentru apărarea Vidinului. In Iulie, regele primià dela trimisul său asigurări formale că «Layk voevod își va îndeplinì datoria... pe deplin și va trimite destule provizii la Vidin[2]). Erau însă pe lângă rege sfetnici, sinceri sau interesați, cari se îndoiau de intențiile lui Vladislav[3]). Deaceea când, în Septemvrie, izbucniră turburări în banatul Vidinului, regele nu se mulțumì cu asigurările voevodului. El mobiliză împotriva lui Vladislav, mai întâiu pentru a-l ținea în respect[4]), apoi pentru a obțineà dela el contingentul pe care, în Octomvrie, apărătorii Vidinului îl așteptau de măcar 3 sau 4 banderii ale voevodului muntean[5]). E sigur că Vladislav se lăsà greu și îndoelile regelui în privința intențiilor lui creșteau. La 1368 găsim chiar un ban unguresc de Severin, ceeace însemnează că regele ocupase cetatea. Totodată fu luat, pare-se, ostatec ruda lui Vladislav, Ladislav de Doboca din țara Făgărașului. Sub această presiune se hotărî Vladislav să pornească în ajutorul Vidinului. Fù însoțit și de Doboca, la liberarea căruia se vede că regele consimțì. Contingentul românesc se purtă vitejește. La aceste împrejurări se referă diploma dată de Vladislav lui Doboca, lăudând purtarea acestuia: «Cum liber esset factus ab excellentissimo principe Ludovico...., adhuc nos semper eramus sub iugo, sed in gratia principis praedicti, exercitum validum contra Turcos infideles et imperatorem de Tyrna in Bulgaria proclamari fecimus, ipse magister Ladislaus Doboka... nobiscum et cum exercitu nostro, viriliter contra saevissimos et infideles Thurcos et imperatorem de Tyrna, ipsosque invadendo, perpetravit actus militares nobiles»...[6]).

---

[1]) Iorga, l. c., p. 975.

[2]) Ibid, p. 982.

[3]) I. Minea, Relațiile politice dintre Țara Românească și Ungaria pe timpul lui Ludovic I. Conv. lit., 44 (1910), p. 1131.

[4]) Astfel înțeleg doc. din Sept. 1368, care vorbește de expediția începută contra lui Vlaicu. (I. Minea, l. c., p. 1134—5).

[5]) Iorga, l. c., p. 983. (Acest doc. a fost trecut cu vederea de Minea, o. c.).

[6]) Hurmuz., I, 2, p. 198. — Izvoarele doveditoare că Vlaicu a venit în ajutorul Ungurilor la Vidin spre sfârșitul anului 1368, la Onciul, Titlul lui Mircea. Conv. lit., 37 (1903), p. 17, nota 2. — Fessler, II, p. 154 — 5. — Altă interpretare a documentelor la V. Motogna, Răsboaiele lui Vlaicu-Vodă cu Ungurii. Rev. ist., IX (1923), p. 13—20.

Vidinul rămase în stăpânirea Ungurilor. La 12 Nov. 1368, regele se aflà la Cladova, în fața Severinului[1]) care fù redat lui Vladislav. Dizolvarea armatei ce se mobilizase în Ardeal contra acestuia, fù hotărîtă pentru ziua de 7 Dec.[2]).

Dar, în Vidin, din cauza misionarilor catolici prea zeloşi[3]), izbucnì o răscoală şi în Ian. 1369 găsim pe Vladislav stăpân al oraşului. La 12 Februarie, ortodoxii măcelăresc mai mulți misionari catolici[4]). Impotriva vasalului acuzat, poate pe nedrept, de felonie, regele pune imediat la cale două expediții. Din Ardeal pornesc în Transalpina voevodul Nicolae și vicevoevodul Petru. Aceştia, după ce trecură râul Ialomița, ajunseră la cetatea de pe Dâmbovița, din satul Stoenești de azi, unde căzură amândoi și alți comandanți, sub loviturile pârcălabului Dragomir, în împrejurări identice cu cele dela 1330 sub cetatea dela Argeş. Lupta a avut loc înainte de 20 Febr. 1369, când voevod al Ardealului nu mai este Nicolae ci Emeric şi după 13 Oct. 1368, când apare întâia oară ca vicevoevod Petru. Complexul evenimentelor permite a o fixà în Ianuarie sau începutul lui Fevruarie 1369[5]). De altă parte, regele însuş, din apropierea Severinului, trimise pe banul de Maciova, Nicolae de Gara, să ocupe cetatea, ceeace se și făcù fără mare rezistență, pare-se, din partea Românilor[6]). Avem astfel, la 1369, un ban unguresc de Severin. Ungurii reocupară și Vidinul.

---

1) I. Minea, l. c., p. 1135.

2) Ibid.

3) Huber, l. c., p. 32, arată că silnicele convertiri la catolicism, cari urmau să fie un mijloc de maghiarizare, nu puteau da rezultatele aşteptate de regele Ludovic şi de urmaşii lui.

4) Izvoarele la Onciul, Originile, p. 193.

5) Până la lucrarea lui Minea (l. c.), Emeric ca voevod al Ardealului nu erà cunoscut decât dela 26 Iunie 1369 (Huber, l. c., p. 33—34. — Onciul, l. c., p. 18, nota 3). Expediția nu poate fi pusă în Sept. 1368, sub cuvânt că un doc. deatunci vorbeşte de expediție începută contra lui Vlaicu (Minea, l. c., p. 1134—35), pentrucă în Oct. se aşteptà la Vidin contingentul lui Vlacu, care a şi sosit, pentrucă în Sept. Petru nu este dovedit încă vicevoevod al Ardealului şi pentrucă dubla expediție a fost evident motivată de ocuparea Vidinului de către Vladislav. Un doc. din Dec. 1369 vorbeşte de amânări de judecată ce se acordaseră, în timpul răsboiului cu Vladislav, până la 7 Dec. 1369. Data 1369 este admisă de Zimmerman-Werner-Müller, Onciul, Iorga.

6) Fessler, II, p. 156—57. — Minea, l. c., p. 1135 — 6, pune ocuparea Severinului puțin după 12 Nov. 1368, când regele se aflà la Cladova, ca o urmare a înfrângerii suferite de Unguri pe Dâmbovița, dată ce nu se poate admite tot din motivele arătate la nota precedentă.

Dar regele înțelese în sfârșit că nu va puteà stăpânì multă vreme nici unul din aceste orașe. Se hotărî, pe chezășia lui Vladislav, să libereze pe Strașimir și-l reinstală, prin Sept. 1369, în Vidin, luând ca ostateci pe două fiice ale lui [1]). Astfel se restabilì și înțelegerea între rege și Vladislav. Acesta, într'un act dela 25 Nov. 1369, se intitulează iarăș: «Dei et regis Hungariae gratia, vaivoda transalpinus et banus de Zeurinio, necnon dux de Fogaras» și încuviințează numirea în țară a unui sufragan al episcopului catolic din Ardeal [2]). Totuș, din neîncredere de sigur, amânările de judecăți ce se acordaseră în Ardeal, în timpul răsboiului cu Vlaicu, pentru termenul de 7 Dec. 1369, se prelungesc din nou până la 30 Aprilie 1370 [3]).

In Ianuarie 1370, papa exprimà Doamnei Clara, văduva lui Alexandru Basarab și mama vitregă a lui Vladislav, mulțumirea pentru convertirea la catolicism a fiicei ei, soția lui Strașimir din Vidin, iar în Aprilie felicità, cam târziu, pe Vladislav,-care redevenise acum vasal credincios al regelui și de care puteà aveà nevoie, pentru victoria asupra Turcilor [4]).

* * *

Demersurile ce papa, după înfrângerea Sârbilor de către Turci pe râul Marița în Sept. 1371, le făcù pe lângă rege pentru o cruciadă contra păgânilor, rămâneau fără ecou. Ludovic, încoronat și rege al Poloniei în Nov. 1370, erà preocupat de interese diverse în Polonia, Brandenburg și Italia. De altă parte, știà că cruciada ar trebuì s'o întreprinză aproape singur; papa chiar, subordonà ajutorul de dat Bizantinilor, trecerii lor la catolicism. In fine, regele nu simțià încă direct pericolùl turcesc la hotarele Ungariei. Atitudinea lui de indiferență față de împrejurările din Balcani, erà o greșală politică pe care Ungaria aveà s'o plătească mai târziu [5]).

Știind așadar, că pe Ungaria nu se puteà sprijinì împotriva păgânilor tot mai amenințători, începù Vladislav, cu toată opunerea unor boieri pe care-i găsim refugiați la curtea ungurească [6]), o politică de apropiere

1) Iorga, Lupta pentru stăpânirea Vidinului, l. c., p. 987.
2) Hurmuz., I, 2, p. 148—9.
3) Hurmuz., I, 2, p. 150, 221. — Onciul, Originile, p. 192. — Acelaș, Titlul lui Mircea. Conv. lit., 37 (1903), p. 19, nota.
4) Hurmuz., I, 2, p. 158—9.
5) Huber, l. c., p. 42—44.
6) Hurmuz., I, 2, p. 995—6.

de Turci, pentru care, fără cădere deci, Ungurii îl învinuiau și-l supraveghiau între anii 1372-4[1]. Mai mult chiar, în loc de a luptà cu Turcii, Ludovic se răsboì cu Vladislav. La 1372, întâmpinăm un ban unguresc de Severin, dar Vladislav reià cetatea. La 1373, voevodul pierde Făgărașul, constatat atunci în stăpânirea Ungurilor[2]), cari ridică cetatea dela Bran[3]). Tot atunci, papa aruncă excomunicarea asupra Ardelenilor cari vând Românilor și Turcilor arme, de cari, zice, aceștia se servesc pentru a atacà pe creștini[4]). In acelaș an în fine se întărește Orșova, se vorbește de «tributum» dela Orșova, ceeace arată că acì erà granița[5]) și se ordonă oprirea acolo a sării din Valahia[6]).

Și între 1374—7, cu toate preocupările sale în Polonia[7]), regele se răsboește cu voevodul român. La 1376 și 1377 întâmpinăm iarăș ban unguresc de Severin[8]). In acest din urmă an, regele ridică la starea de nobil pe un oarecare Nicolae, care fusese rănit în luptele din «țara lui Basarab, pe malul Dunării, împotriva prea puternicului adversar Godon», care pare a fi Radu, «fratele lui Vladislav»[9]). In Nov. acelaș an, regele exprimà speranța că «Transalpina va ajunge iarăș sub puterea lui»[10]).

Astfel, de pe la 1373 Vladislav stăpânește, neatârnat de Ungaria, posesiunile lui transalpine și țara Severinului, fără Făgăraș și, dela 1376, fără cetatea Severinului[11]). Se intitulează voevod transalpin numai din mila lui Dumnezeu, dar nu mai este nici ban de Severin, nici duce de Făgăraș. Din această vreme avem un hrisov al lui, fără dată, pentru ctitoria lui dela Vodița, confirmând acesteia satele Jidoștița, Costeni, Topolnița, toate în Mehedinți, în apropierea Severinului și chiar niște venituri din Dunăre[12]).

[1]) Onciul, l. c., p. 20, nota 6.
[2]) Ibid., p. 19, 22.
[3]) I. Minea, Urmașii lui Vladislav I. Conv. lit., 50 (1916), p. 693.
[4]) Hurmuz., I, 2, p. 207.
[5]) I. Minea, l. c. — Iorga, Lupta pentru stăpânirea Vidinului, l. c., p. 997, nota 2.
[6]) Hurmuz., I, 2, p. 213.
[7]) Fessler, II, p. 173—5.
[8]) Hurmuz., I, 2, p. 236. C. Kogălniceanu Ist. Românilor. Iași 1903, I. 92—3.
[9]) Iorga, Românii în câteva noui izvoare apusene. Rev. ist., VI (1920), p. 200. — O altă diplomă regală din 1377, care răsplătește pe Benedict «specialiter pro morte olim *magistri Petri* fratris sui, in expedicione nostra contra Olachos transalpinos...» (Hurmuz., I, 2, p. 248) se referă la expediția dela începutul anului 1369.
[10]) Hurmuz., I, 2, p. 242.
[11]) Onciul, l. c., p. 29.
[12]) Ștefulescu, Tismana, p. 48.

Deacum, țara Severinului rămâne pentru totdeauna alipită de celelalte posesiuni oltenești ale voevozilor transalpini. Deacì înainte, diferendele între acești voevozi și regii Ungariei nu se mai vor ivì decât pentru cetatea Severinului și pentru țara Făgărașului. Titlul unguresc de ban al Severinului, pentru dregătorul stăpânirii reduse acum în aceste părți la singura cetate, și dispare dela 1378, pentrucă nu mai însemnà decât afirmarea unei pretenții deșarte[1]).

Amintirea evenimentelor din timpul domniei lui Vladislav, s'a păstrat la mănăstirea Tismana, cu care se contopise de timpuriu administrația ctitoriei dela Vodița a acestui Domn. Tradiția dela Tismana este cuprinsă în «Vieața prea cuviosului Nicodim sfințitul», redactată la 1763 de episcopul de Râmnic, Partenie[2]). Tradiția știe că Vladislav erà frate cu Radu-Negru; zice că Vladislav erà «Domnul Românilor din Ardeal, din bănia Severinului, din Banat, din Ungaria», ceeace evident se referă la feodele lui și că erà stăpânul celor cinci județe din Oltenia. Adaogă că fratele lui Vladislav, Radu, ședeà la Argeș și cârmuià cele 12 județe de peste Olt. Și această parte a tradiției pare a aveà un temeiu istoric. S'au păstrat, într'adevăr, monede cari au în legendă, pe de o parte numele lui Radu-Voevod, iar pe cealaltă parte numele lui Vladislav[3]). Se poate ca, în mijlocul greutăților ce-i făceau Ungurii spre sfârșitul domniei, Vladislav, care n'aveà copii, să fi asociat la cârmă pe fratele său. După moartea lui Vladislav, zice tradiția, Radu unì amândouă stăpânirile[4]).

Tradiția dela Tismana n'a scăpat, firește, de adăogiri legendare. Vladislav mai este numit și «craiul Ungariei, al Banatului, al Ardealului și al băniei Severinului». Un «craiu Vladislav» trăià în amintirea Oltenilor pentrucă nu se uitase de năvălirea hordelor lui Batù, de care se și vorbește în Vieața lui Nicodim și pentrucă legenda atribuià victoriile dela mijlocul sec. XIV asupra Tătarilor, intervenției miraculoase a Sf. rege Ladislas. Iată cum, prin amestecul acestor diferite amintiri, Vladislav, Domnul Românilor, fratele lui Radu-Negru, mai este numit,

[1]) Cf. I. Minea, Urmașii lui Vladislav, l. c.

[2]) Tipărită la 1839 de Ștefan ieromonahul și editată din nou la 1883 de episcopul Râmnicului Iosif Bobulescu.

[3]) C. Moisil, Monedele lui Radu I Basarab. In Bulet. com. monum. ist., X—XVI 1917—1923), p. 130. Dar Moisil crede, nu știu de ce, că ar fi vorba de un fiu al lui Radu, asociat de acesta la domnie.

[4]) «Vieața prea cuviosului Nicodim», ed. Bobulescu, p. 47.

în tradiția dela Tismana și Vladislav craiul Ungariei, învingătorul lui Batù[1]).

* * *

Purtat toată domnia prin războaie, Vladislav n'a avut răgaz pentru opere pașnice. Nu se cunoaște decât o singură ctitorie a lui, cea dintâiu *mănăstire* din țară, Vodița, care și ea, dealtfel, are o semnificație politică: afirmarea stăpânirii românești și a credinței ortodoxe în țara Severinului definitiv anexată și în apropierea cetății cu acelaș nume, centru de propagandă ungurească și catolică.

«Intâmplându-se a fi mult poporul țării și chiar nenumărat», cum grăește un document, Vladislav solicită dela patriarhia din Constantinopol și obține, la 1370, încă un mitropolit, cu titlul vag de «al părții Ungro-Vlahiei», pe lângă acel care apucase să fie «a toată Ungro-Vlahia»[2]). Mai târziu, noua mitropolie se va numì «a Severinului» [3]); deocamdată, Vladislav veghià la interesele ortodoxiei, cari se confundau cu ale neamului, dar menajà totodată susceptibilitățile regelui catolic și chiar ale Doamnei Clara. Dintr'o scrisoare a mitropolitului Iacint pare a reieșì că fusese învinovățit la patriarhie, probabil că nu opune destulă energie stăruințelor mamei vitregi a Domnului în favoarea catolicilor, nici toleranței diplomatico-religioase a Domnului însuș. De altă parte, firește, i-a fost penibil bătrânului chiriarh să vază instalându-se lângă dânsul un alt arhipăstor, fără eparhie definită și cu acelaș titlu de mitropolit [4]).

Ştim pozitiv că Vladislav a rezidat la Argeș[5]). Nu este de admis să fi fost îngropat în mărginașa și neînsemnata Vodița, totdeauna expusă incursiilor unguresti, nici la Tismana, care nu erà nici începută la moartea lui[6]). Nimic nu se opune, dimpotrivă, să admitem că a fost

---

[1]) Ibid., p. 33.

[2]) Hurmuz., XIV, p. 2—9.

[3]) Intâia oară la 1392. (I. Minea, l. c., p. 695, nota 1). — Iorga, Condițiile de politică generală etc., l. c., p. 399—400. — De curând, în chestie, C. Marinescu, Inființarea mitropoliilor în Țara Românească și în Moldova. An. Ac. Rom., Seria 3 Secț. ist., 1924 și recensiile de N. Iorga în Rev. ist., X (1924), p. 149 și de Emil Diaconescu în Vieața rom., 16 (1924), p. 273.

[4]) Hurmuz., XIV, p. 7—8.

[5]) Hrisoavele citate, dela 1369 și 1372 sunt date «in Argias» și «in Argias, in nostra residentia». (Hurmuz., I, 2, p. 148, 200).

[6]) El figurează în pomelnicul (refăcut la 1798) al Tismanei, dar cu mențiunea că a făcut Vodița, despre care se știe că a fost de timpuriu contopită într'o singură

astrucat în biserica domnească dela Argeş şi că unul din mormintele aflate acolo este într'adevăr al lui [1]).

In aceste morminte s'au găsit obiecte cari poartă, însoţită sau nu de floarea de crin a Angevinilor, stema Ungariei. Pe monede, prezenţa acestei embleme se explică pe deplin. Erà în obiceiul feodal ca stema suzeranului să figureze pe monedele vasalului; dar şi în afară de raporturile feodale, erà curent să se imite un tip monetar mai răspândit [2]). Prezenţa emblemei pe nasturi însă, sau pe mâneca îmbrăcămintei cavalerului fără cap zugrăvit în biserică, este mai greu de înţeles [3]). Nu se obişnuià ca vasalul să poarte armele suzeranului, vasalul fiind el însuş un nobil [4]). Basarabii nu puteau aveà o stemă ab-antiquo a familiei lor, pentrucă blazonul, născocire occidentală, fusese necunoscut popoarelor din estul şi sudestul Europei. In Ungaria chiar, numai de când cu cruciadele au început nobilii să imite obiceiul occidental, punându-şi pe peceţi diferite embleme, cari variau însă cu fantezia fiecăruia şi nu constituiau deci blazoane [5]). De altă parte, n'au putut aveà Basarabii nici armoarìi conferite prin scrisori regale, pentrucă nici acest obiceiu nu existà în Ungaria, unde nu se creiau nici nobili prin patente. Angevinul Carol Robert a fost cel dintâiu care a introdus nobilitarea

administraţie cu Tismana. (Drăghiceanu, Vodiţa. In Bulet. com. monum. ist. 1912 p. 25, 107). Hrisoavele lui Dan Voevod spun că Tismana a fost începută de tatăl său Radu. (Ştefulescu, l. c.). Tot aşà zice şi «Vieaţa lui Nicodim», p. 48.

[1]) Drăghiceanu, Curtea Domnească din Argeş, l. c. 44.

[2]) G. I. Brătianu, în Rev. ist. VII (1921), p. 121—8.

[3]) Observaţia a fost făcută de Dinu Arion, în Conv. lit. 52 (1920), p. 565.

[4]) Situaţia de vasal n'aveà nimic înjositor în concepţia feodală. Regi chiar erau, în evul mediu, vasali unul altuia. Este deci fără interes, în lipsa actului de concesiune a feodelor către Vladislav, act care poate nici n'a existat, fiind vorba de învestiri feodale, a face consideraţii asupra naturii raporturilor juridice dintre regele Ludovic şi Vladislav. Au fost raporturile obişnuite în dreptul feodal. Concesiunile au fost totdeauna privite de concedant ca precare, subordonate fidelităţii beneficiarului, iar acesta a avut totdeauna tendinţa de a socotì beneficiile ca perpetue, mai ales dacă apucau să treacă la moştenitorii lui. Deaceea şi Făgăraşul a putut fi privit mai târziu, de Vladislav II, ca ocină, adică moştenire. (I. Minea, Din trecutul stăpânirii româneşti asupra Ardealului, 76). In acest perpetuu conflict, singurul factor hotărîtor erà numai forţa. Dealtfel, chiar pentru vechile lor stăpâniri transalpine, voevozii români erau consideraţi de regii Ungariei ca dependenţi şi tributari. Pentru aceste părţi n'a intervenit însă niciodată o concesiune şi apoi, pentru ele ca şi pentru ţara Severinului, Carpaţii opuneau pretenţiilor ungureşti o barieră de care s'a lovit şi Carol Robert şi Ludovic, aşà că la 1377 nu mai rămâneau acestuia decât speranţele.

[5]) Fessler, I. p. 126—7, 327.

prin diplome. Cât priveşte armoariile, încă sub Angevini marii dregători întrebuinţau pe actele oficiale pecetea statului, cu sau fără adăogirea semnului lor personal fantezist. Se cunosc sub Angevini numai două cazuri de scuturi conferite. Obiceiul de a acordà blazoane datează numai dela regele Sigismund, de la 1398 [1]) Iată de ce emblema Ungariei, cu sau fără crinul Angevinilor, pe nasturii voevozilor dela Argeş, nu înseamnează, precum bine s'a observat, decât «ceva artificial, nevoia de imitaţie... haina de împrumut, strălucitoare fără îndoială, dar străină de legea şi datina străveche»[2]). Tot astfel, dacă n'ar fi fost aşezat pe un coif, vulturul de pe banul de argint al lui Vladislav ar fi putut fi o imitaţie bizantină, cum a fost, mai târziu, emblema cu două capete, busturi, sau figuri întregi, încoronate [3]); dar vulturul pe coif nu este, cum s'a spus cu drept cuvânt, decât imitaţia coifului cu cap de struţ, pe care Angevinii îl întrebuinţau ca «cimier»[4]). Imitau blazonul voevozii noştri, încă rudimentari în apucăturile lor occidentale, după cum purtau podoabe cu inscripţii nemţeşti şi catolice, printre care aceea ce seamănă atât de mult cu ornamentaţia din jurul blazonului regelui Ludovic, păstrat în tezaurul dela Aix-la-Chapelle [5]). In curând şi boierii vor imità pe peceţi emblemele nobililor unguri [6]).

VIII

Lui Vladislav îi urmă în scaun, pe la 1376—7, fratele său Radu [7]), care domnì până la 1384. Regele Ludovic fiind ocupat, dela 1377, cu afacerile veneţiane, iar dela 1380 căzând bolnav [8]), Radu stăpânì şi el, neatârnat de Ungaria, Transalpina cu Oltenia şi ţara Severinului, fără ţara Făgăraşului şi, măcar până la Martie 1382, fără cetatea Severinului [9]). La 1383 însă, pierdù din nou oraşul, căci din acel an reapar bani ungureşti de Severin, cari nu par a fi numai onorifici.

[1]) S. Szekfü, Der Staat Ungarn, 1917, p. 47 sq.

[2]) G. I. Brătianu, în Rev. ist. VII (1921), p. 121—8.

[3]) I. Bogdan, Doc. privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul, 1905, I, p. LXXI—III.

[4]) G. I. Brătianu, l. c.

[5]) Acelaş, Les fouilles de Curtea de Argesh. Extras din Revue archéologique. 1921, p. 5.

[6]) I. Bogdan, l. c. LXXVII.

[7]) Cf. Minea, Urmaşii lui Vladislav I. Conv. lit. 50 (1916) p. 694, n. 3.

[8]) Fessler, II. p. 184.

[9]) Argumentele lui Minea (l. c. 695, n. 1) pentru a dovedì că la 1381 Severinul erà românesc, nu mi se par convingătoare. Raporturile lui Radu cu papa, deci şi cu

Amintirea că Radu n'a avut Făgărașul, s'a păstrat în cel mai vechiu pomelnic ce avem dela Tismana, în care se menționează că pe vremea lui Vladislav domnia erà la Făgăraş [1]) și în cronica țării care zice că Radu-Negru «după ce a trecut dincoace, n'a mai avut stăpânire peste Românii din Ardeal, iar nici peste dânsul să-l stăpânească cineva n'a fost; ci din plaiu încolo stăpâneau Ungurii și din plaiu încoace stăpânià Domnul, până la Dunăre» [2]). Astfel Radu, în limitele posesiunilor lui de dincoace de Carpați, n'a recunoscut nici un moment suzeranitatea ungurească [3]).

* * *

Activitatea lui Radu s'a putut îndreptà liniștit spre organizarea internă. Numele lui este legat de toate cele mai vechi lăcașuri de rugăciune ale țării, cu excepția Voditei, fie că el le-a înălțat, fie că a săvârșit sau refăcut pe cele întemeiate de înaintașii lui.

In Oltenia, Radu are două ctitorii: Tismana, pe care a sfârșit-o fiul său Dan și Cozia, zisă întâiu Nucet, pe care a isprăvit-o fiul său Mircea.

La răsărit de Olt, a început Cotmeana, pe care a terminat-o tot Mircea.

Radu figurează, cu inscripția Radu-Negru Voevod, alături de Nicolae-Alexandru, deci de Negru-Vodă, în bisericuța săpată în stâncă la cetatea, atribuită de popor lui Negru-Vodă, de pe Dâmbovița, în comuna Cetățenii din Vale, lângă Stoenești (Muscel), la sudest de Câmpulung [4]).

Radu este acela care a sfârșit zugrăvirea bisericii Sf. Nicolae Domnesc dela Curtea de Argeș, începută în timpul bunicului său Basarab și continuată de tatăl său Alexandru, deci iarăș de Negru-Vodă și fără îndoială s'a îngropat în ea [5]).

Ungaria, sunt bune la 1379, când papa autoriză pe minoriți să înființeze mănăstiri «in partibus Rasciae et Bazarati» (Hurmuz. 1, 2, 268); la 1381, când se instalează întâiul episcop catolic de Argeș (Auner, în Rev. catolică, 1914, p. 441); la *Fevruarie* 1382 (ziua «Intret») când apare întâiul «episcopus Severinii *necnon* parcium transalpinarum» (Hurmuz. I². 276). Dar în *Martie* 1382 avem un ordin al regelui Ludovic către castelanul de Orșova, să privigheze ziua și noaptea împrejurimile (Hurmuz. I². 275, datat Dominica Laetare) și alt ordin către negustorii din Sibiu să nu treacă «ad partes transalpinas». (Ibid. 271, datat Dominica iudica).

1) Ștefulescu, l. c. 150 (pomelnic refăcut la 1798).

2) Onciul, Titlul lui Mircea. Conv. lit. 37 (1903) p. 25, 29.

3) Și Dan Voevod, urmașul lui Radu, se intitulează, la 1385, Domn a toată Ungro-Vlahia, fără «regis gratia» și fără feode. (Ștefulescu, l. c. 169).

4) Drăghiceanu, în Bulet. com. monum. ist. 1912, p. 93.

5) Onciul, In chestia bisericii domnești dela Curtea de Argeș (extras din Bulet. com. monum. ist. IX), p. 14, 17. — G. I. Brătianu, Piatra de mormânt a lui Negru-Vodă. In Rev. ist. VI (1920), p. 221—6.

Radu a fost ctitor la vechea mitropolie din Curtea de Argeş, care trebuie să fi existat pe vremea lui Negru-Vodă şi pe care se vede că el a refăcut-o, căci Radu-Vodă cu Doamna lui Ana este cel mai vechiu voevod figurat în mănăstirea pe care Neagoe-Vodă a înălţat-o în locul fostei mitropolii[1]).

Radu figură încă în sec. XVIII, alături de tatăl său Nicolae Alexandru, deci de Negru-Vodă, în biserica dela Câmpulung, ceeace înseamnează că chipurile lor se aflau acolo când Matei Basarab a făcut restaurarea[2]).

Este deci uşor de înţeles de ce Radu a fost confundat în tradiţia populară cu tatăl şi cu bunicul său, adică cu Negru-Vodă, cu întemeietorii Ţării-Româneşti. Dar avem hrisoave din sec. XVI, d'n cari se vede că chiar şi în cancelaria domnească, măcar deatunci, Radu, fiind cel dintâiu Domn de care pomeneau cele mai vechi acte mănăst'reşti, se confundà cu Negru-Vodă şi erà deci pıivit ca în emeietorul ţării.

Avem, astfel, un hrisov din 1569,-dela Alexandru-Vodă, pentru Tismana, întărindu-i moşia Elhoviţa «bătrână şi dreaptă moştenire, încă dela întemeierea Ţării-Româneşti, dela Negru-Vodă şi dela toţi ceilalţi Domni»[3]). In alt hrisov, dat tot Tısmanei, la 1576, acelaş Domn zice chiar că a *cetit* «cartea răposatului Negru-Vodă»[4]). Dar, Alexandru-Vodă trebuià neapărat să cunoască, după cum avem dovada că le cunoşteau atât predecesorii cât şi urmaşii lui, hrisoavele T'smanei, din care cel mai vechiu erà dela Dan Voevod, care ziceà că mănăstirea fusese începută de tatăl său Radu[5]). Aşadar, pe Radu, Alexandru-Vodă îl numià Negru-Vodă. Tot astfel, în sec. XVII, într'un hrisov dat iarăş Tismanei la 1656, Constantin-Vodă Şerban zice că a *văzut* «cărţi ale lui Negru-Vodă şi ale fiului său Dan-Voevod»[6]). Prin urmare, este înafară de orice discuţie că prin Negru-Vodă se înţelegeà, măcar din sec. XVI, Radu[7]).

Am arătat de ce s'a făcut această identificare între Negru-Vodă şi Radu-Vodă. Rămâne să vedem cum numele chiar de «Negru-Vodă» s'a schimbat în «Radu-Negru Voevod».

---

[1]) Vezi acì, p. 18.

[2]) Vezi acì, p. 34—5.

[3]) Ştefulescu, Tismana, 263.

[4]) Ibid. 271.

[5]) Ibid. 170 (hrisovul lui Dan); 244 (hrisov din 1555, citând pe al lui Dan şi pe ale Domnilor următori); 278 (hrisov din 1590, tot aşà).

[6]) La Drăghiceanu, Curtea domnească dela Argeş, l. c. 21.

[7]) Onciul, l. c. 14, nota 2.

IX

Mă unesc cu părerea d-lui Al. Lăpedatu că pretinsul «Radu-Negru» a fost creeat la Câmpulung, cu prilejul refacerii de către Matei Basarab a bisericii deacolo, dar nu sunt de acord şi asupra împrejurărilor cari ar fi determinat atunci formarea noului nume.

D-sa, dacă l-am înţeles bine, crede că, înainte de restaurare, figurà printre chipurile ctitoriceşti şi acel al lui «Negru-Vodă», adică al lui Basarab cu care d-sa îl identifică, alături de al lui Nicolae-Alexandru fiul lui Basarab; crede cà, hrisovul cel mai vechiu înfăţişat de Câmpulungeni lui Matei-Vodă fiind atribuit lui Radu-Vodă, confuzia făcută cu acest prilej s'ar fi răsfrânt şi asupra inscripţiilor ce s'au pus deasupra chipurilor refăcute la restaurare şi astfel numele de Negru-Vodă a fost înlocuit prin acela de Radu-Negru Voevod. Ca urmare şi în pizania nouă s'a zis că biserica fusese făcută dintâiu de Radu-Negru Voevod, în loc de Negru-Vodă cum ar fi trebuit.

D-l Lăpedatu crede că chipul lui Negru-Vodă, care pentru d-sa este numai Basarab, trebuie să fi figurat în biserică pentrucă, după vechea tradiţie, Negru-Vodă o făcuse şi chiar se îngropase în ea.

Dar, prin Negru-Vodă, am arătat că nu trebuie înţeles numai Basarab, ci şi fiul său Alexandru, care poate fi şi el, deci, conform cu tradiţia, ctitorul bisericii.

Că Basarab fusese îngropat în biserica pe care a restaurat-o Matei-Vodă, nu împiedecă să fi făcut Alexandru o nouă biserică în locul aceleia în care se înmormântase tatăl său şi probabil chiar bunicul său Tihomir [1]).

Apoi, chiar dacă biserica ar fi fost făcută de Basarab şi numai zugrăvită de fiul său Alexandru, care figurează printre ctitori, nu este de admis că acesta, înfăţişând pe perete chipul tatălui său, i-ar fi dat în inscripţie, în loc de numele de Basarab, cum e scris pe piatra tombală a aceluiaş fiu în aceeaş biserică, porecla de Negru-Vodă.

In fine, este dovedit că, măcar dela restaurarea făcută de Matei-Vodă încoace, figurau ca ctitori vechi în biserică, nu numai doi Domni, ci

---

[1]) Se ştie că pizania pusă de Matei Basarab zice că vechea biserică fusese zidită la anul 6723=1215, dată evident inadmisibilă. S'a presupus că vreo veche inscripţie găsită când cu restaurarea, purtà data 6823=1315, care s'a putut cetì greşit printr'o confuzie, uşor de făcut, între semnele cirilice respective dela sute. Dacă asemenea rectificare ar aveà o bază pozitivă, anul 1315 ar puteà fi, teoretic, anul clădirii celei dintâiu biserici ortodoxe, probabil de lemn, în Câmpulungul de curând anexat de voevozii dela Argeş.

trei: Nicolae-Alexandru, Radu-Vodă Negru şi Dan, fiul lui Radu [1]). Aşà trebuie să fi fost însă şi înainte de restaurare, pentrucă ar fi inexplicabilă o iniţiativă a lui Matei Basarab de a adăogà pe Dan. Este clar deci că pe pereţi figurau din vechime chipurile a trei generaţii: Nicolae-Alexandru, Radu (fără epitetul însă de Negru) şi Dan. Aceasta înseamnează că Alexandru refăcuse biserica în care se îngropase tatăl şi probabil bunicul său şi că Radu şi Dan au sfârşit-o şi au zugrăvit-o [2]). Câmpulungenii au pierdut apoi amintirea lui Tihomir. La mijlocul sec. XVII, ei ştiau că biserica fusese făcută de „Negru Vodă" după ce izgonise pe Tătari [3]), ceea ce corespunde cu domnia lui Alexandru, iar porecla impunătoare de Negru-Vodă a făcut să se crează cu timpul că acesta erà o persoană deosebită de Nicolae-Alexandru şi de tatăl său Basarab.

Când a fost vorba de refacerea bisericii, în vremea lui Matei Basarab, s'a căutat să se puie de acord tradiţia, care voià ca cel mai vechiu ctitor să fie Negru-Vodă, cu mărturiile documentare de care dispuneau Câmpulungenii, adică: chipurile ctitoriceşti, piatra tombală din biserică a lui Nicolae-Alexandru şi hrisoavele privitoare la proprietăţile bisericii.

Chipurile ctitoriceşti înfăţişau pe Nicolae-Alexandru, pe Radu şi pe Dan. S'a pus deci întrebarea care din ei ar puteà fi Negru-Vodă al tradiţiei. Nu puteà fi Nicolae-Alexandru, pentrucă piatra lui tombală îl arătà ca fiu al lui Basarab Voevod. Nu puteà fi Dan, pentrucă erà cunoscut ca fiu al unui Radu-Voevod. Nu rămâneà decât Radu, care a şi fost identificat cu Negru-Vodă şi a devenit astfel Radu-Negru.

Fiindcă, de altă parte, Negru-Vodă al tradiţiei, zis deacum Radu-Negru, trebuià să fie cel mai vechiu ctitor, el a fost închipuit ca tată al acelui Basarab pe care-l menţionà inscripţia de pe piatra tombală a lui Nicolae-Alexandru. Că astfel s'a alcătuit o imaginară filiaţie, dovedeşte un hrisov, probabil plăsmuit, pe care preoţii dela Câmpulung l-au înfăţişat divanului în sec. XVII, într'o pricină de moşie. Este un pretins hrisov dela Gavril Movilă, din 1618, păstrat numai în copie în condica mănăstirii Câmpulung şi în care se zice că biserica a fost

[1]) O spun: mitropolitul Neofit, care la 1747 a vizitat biserica (citaţiile la Drăghiceanu, l. c., 22); banul Mihaiu Cantacuzino, pe la 1775 (Tunusli, 127—8); Anonimul românesc (alias stolnicul C. Cantacuzino), la Şincai, sub anii 1258 şi 1360. (Cf. Onciul, Originile, p. 185, 207—8).

[2]) Onciul credeà că Nicolae-Alexandru a fost fondatorul bisericii, iar Radu al mănăstirii. (In chestia bisericii domneşti dela C. de Argeş, p. 17, n. 4).

[3]) Paul de Alep, Călătoriile patriarhului Macarie. Trad. Cioran, p. 148. Cf. Iorga, Cronicele şi tradiţia noastră istorică, l. c. p. 131

făcută de Negru-Radu Vodă și că preoții au arătat o carte dela «răposatul Nicolae-Alexandru Vodă, dela anul 6860 (=1351—2)[1]), feciorul răposatului Io Basarab Voevod, nepotul răposatului Negru-Radu Voevod» [2]). Că Nicola -Al xandru domneste dela 1351—2 este azi adeverit; că erà fiul lui B sarab, o spune piatra lui de mormânt; dar că Basarab erà f'ul lui Radu, iden 'ficat cu N gru, aceasta erà adăogat de preoți. Plăsmuit ori nu, hrisovul lui Movılă ramâ ıe o mărturie documentară despre ce se credeà la Câmpu ung, în sec. XVII, cu privire la Negru-Vodă, deven't R -N gru.

Radu-Negru a fost f bricat pentrucă nu există nici o urmă documentară și nu puteà să ex ste, despre Negru-Vodă al tradiției, deoarece «Negru-Vodă» nu erà decât o poreclă.

Cât privește hrisoavele bisericii din Câmpulung, nu se cunoșteà, pe vremea lui Mihnea-Vodă la 1615 și a lui Leon-Vodă Tomșa la 1632, altul mai vechiu decât cel dela Mıhai-Vodă, fiul și asociatul lui Mircea cel Batrân [3]), dela 6900=1391—2. Abià î ı hrisovul dat de Matei Basarab la 12 Aprilie 1636, în care zice că a refăcut din temelie «biserica strămoșului Domniei mele, Io Rad -N gru Voevod», se menționează pentru întâia oară, ca cel mai vechiu hrisov al Câmpulungului, cel dat de «R du-Negru» [4]) la 6800=1291—2.

Data 1291—2, pentru un hrisov dela Radu, este firește inadmisibilă. S'a emis părerea că hrisovul fiind vechiu, ultimele două cifre vor fi f st șterse de vreme; adaog că se poate să fi rămas dela început în alb [5]). D , cu dr pt cuvânt a observat mai de mult d-l Iorga, că «e suspect că actul del Radu nu fusese arătat până atunci Domnilor anteriori» [6]).

[1] Tocmai anul pe care grafitul dela C. de Argeș ni l-a arătat de curând ca anul morții lui Basarab.

[2]) Hrisovul publicat de Drăghiceanu, l. c. 23. — Că e plăsmuit a susținut Onciul (Titlul lui Mircea. Conv. lit. 36 (1902), p. 748, n. 1). Al. Lapedatu crede numai că, la transcrierea în condică, a scris copistul, în loc de Negru-Vodă, Negru-Radu Vodă, formă dealtfel neobișnuită. Hrisovul a fost cunoscut de stolnicul C. Cantacuzino, care citează, tot fără lună și zi, hrisovul lui Nicolae-Alexandru. (Cronologia tabelară, la I rga, Operele lui C. Cantacuzino, p. 20). In orice caz, hrisovul lui Nicolae-Alexandru citat în cel dela 1618, erà plăsmuit. (Dovezile la Drăghiceanu, l. c.).

[3]) Mag. ist. V. 331—6. Mihaiu e menționat ca asociat al tatălui său într'un doc. din 27 Dec. 1391 (A. A. Vasilescu, Urmașii lui Mircea cel Bătrân (extras din Rev. de ist. arheol. și filol. XV), p. 6.

[4]) Mag. ist. V, p. 338.

[5]) Exemplu la I. C. Filitti, Arhiva G. Gr. Cantacuzino, p. 17 și n. 4.

[6]) Iorga, Inscripții, I, p. 131.

Adaog că e tot atât de misterios şi faptul că însuş Matei Basarab, în alt hrisov ce dă tot Câmpulungenilor, câteva luni mai târziu, la 6 Dec. 1636, nu mai menţionează actul lui Radu-Negru [1]). Cred deci că şi acest hrisov înfăţişat lui Matei-Vodă la 1636, erà tot atât de autentic ca şi cel dela Nicolae-Alexandru, menţionat în pretinsul hrisov al lui Movilă dela 1618. Acesta din urmă fusese plăsmuit pentru a se revendicà pe nedrept moşia Bădeşti; falsul prezentat lui Matei Basarab, aveà de scop să dovedească existenţa lui Negru-Vodă, ctitorul tradiţional.

Fiindcă chipul lui «Negru-Vodă» nu figurà în biserică, a fost identificat cu Radu, care a devenit Radu-Negru; fiindcă trebuià să fie mai vechiu decât Basarab cel menţionat pe piatra tombală din biserică, s'a pus pe actul plăsmuit data aproximativă 6800=1291—2, pe care nici un alt hrisov dela Radu-Negru nu puteà s'o desminţă.

Că n'au observat preoţii că în filiaţia domnească închipuită de ei, Dan-Vodă fiul lui Radu-Vodă, celui zis acum Radu-Negru şi dela care existau hrisoave cu dată certă, devenià frate cu Basarab, ceeace erà o imposibilitate cronologică, nu trebuie să ne mire.

Mai întâiu, pentrucă pe atunci nu existà scrupulozitate ştiinţifică.

Apoi, pentrucă datele de pe hrisoave şi inscripţii se descifrau adesea greşit, chiar de oameni învăţaţi ca stolnicul Cantacuzino [2]).

Al treilea, pentrucă lipsià spiritul critic care să înlăture erorile posibile, cum găsim iarăş dovadă la stolnicul [3]).

In sfârşit pentrucă, chiar dacă s'ar fi comparat documente, s'ar fi ocolit greutatea. S'ar fi închipuit doi Dan, doi Radu. Tradiţia, în minţile simple, e mai tare decât orice document. Documentul nu poate fi admis decât ca să întărească tradiţia, nu ca s'o înlăture. Pildă ne dă tot Const. Cantacuzino. Stăpânit de tradiţia despre Radu-Negru, după cum preoţii dela Câmpulung fusese călăuziţi de mirajul lui Negru-Vodă, chiar când întâlneşte hrisoave, a căror dată o descifrează exact, dela Mircea-Vodă fiul lui Radu-Vodă şi dela Dan-Vodă fiul lui Radu-Vodă,

[1]) Mag. ist. V. p. 341.

[2]) Aşà, el ceteşte 6800=1291/2 pe un hrisov dat Tismanei de Mircea-Vodă, fiul lui Radu-Vodă; 6810, în loc de 6921=1413, pe inscripţia clopotului dela Cozia; 6809, pe pizania deacolo; 6810, pe un hrisov dat de Mircea Coziei. (Cronologia tabelară, la Iorga, Operele lui C. Cantacuzino, p. 19—20).

[3]) Pentrucă a cetit greşit data unui hrisov dela Mircea cel Bătrân (vezi nota precedentă) şi deoarece cunoaşte alte hrisoave dela acest Domn, a căror dată o descifrează exact, crede că a existat un Mircea cel dintâiu înainte de Mircea cel Bătrân.

el nu-şi închipueşte că acest Radu-Vodă ar puteà fi Radu-Negru[1]). Şincai însuş, pornind şi el dela chipurile zugrăvite în biserica dela Câmpulung, crede că au existat doi Dan, unul, fiu al pretinsului Radu-Negru, altul, cel istoric, fiul unui al doilea Radu[2]).

Şerban-Vodă Cantacuzino, în hrisovul dat Tismanei la 1681, zice că a *văzut* hrisovul lui Radu-Negru Vodă dela 6800=1291—2, deşi n'a putut vedeà decât hrisovul lui Dan, în care acesta aminteşte de tatăl său Radu, fără a-l numì Negru şi fără a cità dela el un hrisov, a căruia dată, dealtfel, n'ar fi putut fi 1291—2. Hrisoave dela Brâncoveanu la 1702, dela Ştefan Cantacuzino la 1714, spun că s'a înfăţişat divanului cartea lui Dan-Vodă, fiul lui Radu-Negru Vodă, din anul 1385, deşi cartea lui Dan nu pomenià de Radu-Negru, ci numai de Radu[3]). Aceste hrisoave dovedesc cu prisosinţă că Radu-Negru al preoţilord ela Câmpulung din sec. XVII, nu este altul decât Radu tatăl lui Dan[4]).

Ca şi tradiţia, este puternică porecla. Nimeni nu se gândeşte să caute sub poreclă numele adevărat. Nu le-a trecut prin minte preoţilor dela Câmpulung că Negru-Vodă al tradiţiei lor ar puteà fi chiar Nicolae-Alexandru cel îngropat în biserică, sau tatăl său Basarab. Nu i-a trecut prin minte nici stolnicului Cantacuzino. Deaceea a crezut şi el că Negru Vodă sau Radu-Negru, despre existenţa căruia n'aveà altă dovadă decât pizania dela Câmpulung şi un pomelnic de lemn deacolo[5]), a fost tatăl lui Basarab şi bunicul lui Nicolae-Alexandru[6]).

Astfel făurit, Radu-Negru Vodă a trecut, împreună cu data 1291—2 a pretinsului său hrisov, în cronica ţării, scrisă în a doua jumătate a sec. XVII şi a apăsat greu deatunci asupra istoriografiei noastre. De altă parte, tradiţia populară, influenţată şi ea de această creaţie cărturărească, după cum a definit-o d-l Lăpedatu, a atribuit şi ea cu timpul lui Radu-Negru şi Anei, tot ce atribuise lui Negru-Vodă şi Marghitei[7]).

---

[1]) Cronologia, l. c. 21.

[2]) Cf. Onciul, Originile, p. 207—8.

[3]) Ştefulescu, l. c. 371.

[4]) Hrisoavele la Drăghiceanu, l. c. 21.

[5]) Cronologia tabelară, l. c. 19.

[6]) Stolnicul mai complică lucrurile şi fiindcă crede că Basarab e nume de familie. Pe când pe piatra tombală dela Câmpulung e scris: «Nicolae-Alexandru, fiul lui Basarab», stolnicul interpretează: Nicolae Basarab, fiul lui Alexandru Basarab, fiul lui Negru-Vodă Basarab. (Cronologia, l. c. 19—20. Cf. Lăpedatu, l. c. 296).

[7]) Al. Lăpedatu, l. c. 309—311.

Evoluţia atât de repede, în timp numai de vreo 80 de ani, dela micul voevodat din Argeş, tributar al puternicilor Angevini, până la statul neatârnat al Ţării-Româneşti, stârneşte admiraţia şi chiar uimirea cercetătorului şi umple de mândrie orice inimă românească. Sforţările Românilor, dela sfârşitul sec. XIII până în zilele noastre, pentru a redobândì pământul strămoşesc cutropit de străini, fac dovada puterii de vieaţă a acestui popor, sunt temeiul dreptului lui la vieaţă în limitele sale etnice, la care a ajuns în sfârşit după şase sute de ani de suferinţe şi jertfe.

AŞEZĂRILE OMENEŞTI DIN CÂMPIA ROMÂNĂ LA MIJLOCUL ŞI LA SFÂRŞITUL SEC. XIX

O COMPARAŢIE INTRE HARTA RUSEASCĂ DIN 1853 ŞI HARTA TOPOGRAFICĂ ROMÂNĂ DELA SFÂRŞITUL SEC. XIX

DE

VINTILĂ MIHĂILESCU

Prezentat în şedinţa dela 24 Octomvrie 1924
DE S. MEHEDINŢI M. A. R.

INTRODUCERE

Harta rusească din 1835—1853. Cuprinsul ei.

Desele răsboaie cari s'au desfăşurat în Europa orientală între jumătatea sec. XVIII şi cea a sec. XIX, au făcut ca progresele cartografierii ţărilor noastre să urmeze un ritm foarte accelerat. După prima încercare mai reuşită de ridicare cartografică a principatelor (harta lui Bauer), urmează o lucrare mult mai apropiată de realitate (harta austriacă din 1790, publicată în 1812[1]). Nici una din hărţile publicate între 1800—1850 însă nu se poate compară cu harta rusească ridicată pe teren la 1835 de către ofiţerii Statului Major rus, apoi revăzută şi adausă cu date statistice în 1853[2]).

Această hartă remarcabilă prin fidelitatea amănuntelor şi prin grija pusă în executarea ei, reprezintă faptele esenţiale de ordin fizic, vegetal şi uman, cari pot interesà pe militar, pe omul de Stat, dar şi pe simplul particular, dornic să se informeze asupra stării ţărilor româneşti la jumătatea secolului trecut.

---

[1]) Vezi istoricul hărţilor mai de seamă, cari privesc Ţările Româneşti în *G. Vâlsan*: O fază în popularea Ţărilor Româneşti (Extras din Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr. 1912), pag. 7—10. Consideraţii tehnice asupra unora din aceste hărţi în *C. Brătianu*, Descrierea geometrică a României.

[2]) *G. Vâlsan*. op. cit., pag. 10 sq.

De bună seamă în cursul apelor, forma și gruparea bălților și lacurilor sunt unele amănunte cari ar puteà folosì geografiei fizice; cartograful a dat însă cea mai mare atenție «urmelor lăsate de om pe suprafața pământului»; așezările omenești deci (dela han până la oraș) și drumurile, cu tot ce leagă de ele, sunt reprezentate cu multă grije. Sprijinindu-ne pe această prețioasă calitate a hărții rusești ne propunem să analizăm cu ajutorul ei, aceste fapte de geografie umană. Comparând apoi cele aflate cu aceleași fenomene urmărite pe harta topografică română ridicată pe teren la sfârșitul aceluiaș secol, vom puteà constatà câtă lumină poate ieșì pentru cunoașterea trecutului apropiat al pământului românesc, *numai din simpla alăturare a acestor două hărți.*

Cadrul geografic al cercetării de față se va mărginì însă la câmpia română aproximativ în înțelesul dat ei de d-l G. Vâlsan[1]).

PARTEA I-a

DESCRIEREA AMĂNUNȚITĂ A CUPRINSULUI ANTROPOGEOGRAFIC DIN HARTA RUSEASCĂ

1. *Cadrul antropogeografic al câmpiei române*

Distribuirea generală a populației erà la 1853, cu o accentuare a golurilor din stepă, în linii mari aceiaș ca și azi. Intreaga câmpie română erà înconjurată într'un fel de chenar de sate mai dese și mai populate. La gura văilor ce se deschid din dealuri spre câmpie, sau risipite în grupe de casă chiar pe dealuri, ele scot și mai mult în evidență, prin colibele lor, răsfirate printre vii și pometuri, limita, morfologicește destul de clară, dintre câmpie și coline. Intr'adevăr în tot lungul acestui brâu dela Pitești până la Panciu, la fiecare km. și uneori chiar mai aproape, harta rusească arată un sat ale cărui case se leagă adeseori de ale celui vecin. Intre Ploești și Buzău dar mai ales între Râmnicul-Sărat și Panciu, locuințele sunt grupate într'un lanț aproape neîntrerupt. In această zonă marginală satele înaintează tot în rând strâns, în susul văilor, făcând ca și la jum. sec. trecut, regiunea colinelor să fie cea mai populată din tot cuprinsul principatelor, și, ceeace este de reținut, *relativ chiar mai populată decât azi*[2]). Concentrarea locală (pe sate) precum și desimea regională a populației variază în lungul cadrului nordic.

[1]) *G. Vâlsan.* Câmpia română. Harta.
[2]) Observat de *G. Vâlsan.* O fază... pag. 17—18.

Intre Pitești și Neajlov se întâlnesc foarte multe sate mari (pentru aceà vreme), având între 500—1000 locuitori. Satele sunt relativ mai rare și mai mici între Neajlov și Urlați (în părți aproape egale sate de 100-250 și 250—500 locuitori). Din nou satele mari cresc la număr fără a puteà majorà pe cele mici și mijlocii între Urlați și Buzău, se măresc mult și sunt mijlocii pe podișul dintre Buzău și R.-Sărat, pentru a atinge maximum de îndesire între Râmnicul-Sărat și Panciu (câteva din ele sunt orășele sau târgulețe: Slobozia, Popești, Odobești, Panciu). Se poate stabilì cu destulă siguranță legătura dintre această grupare a populației în dealuri și modul de răspândire al satelor în câmpie. Satelor mai rare și mai mici din dealuri le corespunde o înaintare a populației pe văi în câmpie. E o ilustrare a legii de compensare enunțată de Ratzel[1]): populația se concentrează în locurile cele mai favorabile încadrând regiunile mai defavorabile așezărilor dar nu exploatării economice. Indesirii populației dintre Pitești și Neajlov îi corespunde golul relativ din N. câmpiilor Găvanul—Burdea[2]), mai marele număr de sate din mijlocul câmpiei (între Neajlov și Ialomița) face față micșorării și răririi satelor dintre Neajlov și Urlați. Infine acelaș raport de conpensație între stepa în curs de populare din R. și zona de populație deasă dintre Urlați și Panciu.

Cadrul satelor mai numeroase și mai dese din dealuri se prelungește și pe marginea de W. a câmpiei române. Precum coboară limita dealurilor în direcția NE.—SW. dela Pitești, tot astfel la gura văilor cari se scurg spre Dunăre, înaintează din susul lor sate înlănțuite cari se opresc ca pe un front, risipindu-se apoi în șesul înalt și cam sărac Găvanul-Burdea. E mai greu de stabilit totuș aici o graniță precisă între satele dese și răsfirate și cele rare și concentrate. Intrucât acest colț de NW. pare să fie influențat tot atât de dealuri cât și de șes (în așezările lui omenești), noi îl vom trece câmpiei, urmând aici limita de Nord a terasei Vedei așa cum ea e trasă pe harta densității populației în Țara-Românească datorită d-lui Emm. de Martonne[3]). Zona de îndesire continuându-se foarte clar pe malurile Oltului, valea acestui râu poate fi socotită ca hotar antropogeografic între câmpia oltenească și cea muntenească: între ea și regiunile din Răsărit se verificà din nou legea compensației de populație.

[1]) *Fr. Ratzel*: Antropogeographie II.

[2]) *G. Vâlsan*: Câmpia română. Harta.

[3]) *Emm. de Martonne*: Recherches sur la distribution géographique de la population en Valachie (Buletinul soc. reg. rom. de Geografie 1902). Harta.

Câmpia română e limitată în chip natural spre S. şi E. de lunca Dunării, care se sfârşeşte spre N. cu o serie de terase, dintre cari cea mai înaltă alcătueşte ceeace populaţia numeşte coastă. Satele s'au aşezat de preferinţă pe aceste terase şi dealungul coastei între cele două zone deosebite: Balta şi Câmpul. Satele sunt în acest cadru sudic şi răsăritean mai totdeauna mari ori mijlocii, iar, din R. Argeşului mai dese decât în câmpurile vecine. Mai precis între Olt şi Giurgiu e caracteristic puţinul număr de sate de pe marginea de Sud a stepei Burnasului: pe o lungime de aproximativ 164 km. harta rusească arată 20 sate, ceeace revine la un sat pentru 8,2 km. de 8 ori deci mai distanţate decât în dealuri. In schimb satele sunt mari (500—1000 locuitori), lucru foarte firesc într'o regiune cu slab aport de populaţie. Dela Giurgiu spre R. satele, fără a devenì prea mici, se îndesesc şi păstrează acest caracter până la Brăila; îndesirea nu este uniformă însă ci mai pronunţată doar între Giurgiu—Radovan şi Chiselet—Vlădeni. In marginea de Sud şi Est a câmpiei, îndesirea satelor pe coastă şi pe terase e corespunzătoare ţinuturilor de deasă populaţie din câmpie sau drumurilor naturale din cuprinsul ei (luncile Mostistei şi Ialomiţei de pildă); iar stepelor depopulate le corespunde o rărire a satelor dunărene.

După înţelesul care se dă acum câmpiei române ea se întinde şi în sudul Moldovei până la o linie Panciu—Corod şi valea disimetrică a Gerului[1]). E greu de stabilit o legătură între gruparea satelor şi linia Gerului. Regimul stepic din Moldova sudică nu găseşte o întrerupere în valea Gerului dealungul căreia curge o apă prea neînsemnată pentru a atrage aşezări mai numeroase. In schimb graniţa morfologică e destul de clară aşa că ne putem oprì la ea. Din linia Panciu—Corod însă satele încep a se îndesì odată cu pierderea caracterului de stepă aşà că contrastul dintre cele două ţinuturi justifică şi din punct de vedere uman întinderea spre Nord a câmpiei române.

La 1853 ca şi la 1899 dealtfel, limitele morfologice ale câmpiei române coincideau aşadar aproape întotul cu o îndesire mai mare a satelor şi a populaţiei în dealuri (muscele şi podgorii) pe marginea depresiunii getice, pe linia Panciu—Corod şi, numai în E. de Argeş, pe coasta Dunării, deci cu un cadru antropogeografic tot atât de bine caracterizat ca şi cel fizic. In colţul de NW. însă, între Piteşti şi Slatina tipul de sate

---

[1]) *R. Sevastos*: Raporturile tectonice între câmpia română şi reg. colinelor din Moldova An. Inst. Geol. I, 3 cf. şi G. Vâlsan, op. cit., harta şi text pag. 326 sq.

răsfirate peste văi şi culmi se amestecă cu cele concentrate pe văi şi alcătuesc o zonă de tranziţie pe care o trecem câmpiei. Lunca Dunării cu satele de pe coastă, ai căror locuitori, îşi împart activitatea între Baltă şi Câmp, deşi morfologiceşte formează o unitate aparte, din punctul de vedere al aşezărilor şi activităţii omeneşti, trebuie socotită tot la câmpie. In schimb regiunea dela N. de Ploeşti, fiind mai adânc influenţată de dealuri, rămâne în zona acestora [1]) (v. Harta, pădurilor, drumurilor principale etc. în anexe, fig. 11).

Inăuntrul acestui cadru, numărul relativ al cătunelor, contrastele de grupare şi distribuire a populaţiei, precum şi natura aşezărilor omeneşti, prezintă o sumă de particularităţi, cari nu numai că constitue personalitatea antropogeografică a câmpiei române, dar îngădue în acelaş timp desfacerea ei în mai multe regiuni naturale caracterizate printr'o anumită asociere a centrelor de populaţie dela han până la oraş şi drumuri.

2. *Distribuirea aşezărilor omeneşti înăuntrul câmpiei române. Regiunile naturale*

Harta rusească, deşi e o hartă amănunţită şi pe deasupra o hartă statistică, nu poate oferì desigur, pentru studierea populaţiei avantajiile pe cari le prezintă harta topografică actuală; totuş ea ne dă o sumă de elemente cu ajutorul cărora ne putem da seama 1. de chipul cum erau grupate şi distribuite aşezările omeneşti şi populaţia în câmpie, 2. de natura acestor aşezări. Reprezentarea fidelă a reţelei hidrografice, a pădurilor şi a drumurilor îngădue completarea consideraţiilor de geografie umană.

Urmărind deocamdată numai semnele de sate sau aşezări izolate din cuprinsul câmpiei, gruparea uniform-compactă sau uniform-risipită din zona pădurii (partea de NW.) se opune grupării în linii de sate strânse cari închid ochiuri mari de câmp aproape lipsite de aşezări, din stepă.

O linie puţin sinuoasă, care ar trece pe lângă Frăsinet pe Olt, Roşiori, Albeşti, Orbeasca, Crevenic, Letca-veche, Bila, Dadilov, Crivăţ, Aprozi, Brăneşti, Gostilele, Ileana, Axintele, Urziceni, Sălciile, Inoteşti, Mizil, apoi ar urmà contactul dintre dealuri şi câmpie până la E de Panciu lasă spre W. mai bine de o treime din câmpie: e ţinutul pădurii şi antestepei apusene; restul e ţinutul deschis vânturilor, expus uscăciunilor, căldurii şi frigului şi nu mai puţin oştilor şi jafurilor. Satele evidenţiază

[1]) Cf. Emm. de Martonne, op. cit., pag. 106 şi harta.

prin alinierea lor dealungul luncilor rare contrastul dintre vale şi câmp; drumurile de poştă străbat regiunea în linia cea mai dreaptă ferindu-se de sate, drumurile mari le urmează pilda însă sunt jalonate de hanuri foarte puţin uniform distribuite dealungul lor. Potecile numeroase îi dau un aspect particular iar funcţiunea aşezărilor întăreşte şi mai mult deosebirea dintre cele două zone: mai fără excepţie în zona pădurii şi antestepei apusene sunt răspândite cătunele; în stepă, aşezările izolate, cerute de circulaţie şi economia pastorală joacă un rol de căpetenie mai pretutindeni: hanurile, odăile, coşarele şi mai cu seamă târlele sunt semnele stepei. In raportul dintre numărul şi gruparea acestora şi a satelor, se poate găsì un criteriu pentru deosebirea unor regiuni cu caractere proprii înăuntrul zonei despădurite a câmpiei; şi tot astfel distribuirea, mărimea şi modul de grupare al cătunelor permite desprinderea unor subdiviziuni naturale ca zona pădurii şi antestepei apusene.

Analiza, ale cărei rezultate le vom expune mai la urmă, ne-a arătat că modul de grupare şi felul aşezărilor omeneşti în câmpie urmà, la 1853, deaproape zonele climaterice şi vegetale. Pădurea şi antestepa apuseană, care înaintează pe mănunchiul de văi central (Neajlov—Colentina) până la Dunăre, desparte zona stepei în două: o stepă apuseană (sudul judeţului Vlaşca şi Teleorman) şi una *răsăriteană* (Bărăganul în cel mai larg înţeles: dela Argeş până la Siret şi Prut)[1]). Infine, cu mai multe afinităţi spre stepă, pe sub dealuri între Mizil şi Panciu se întinde o altă Zonă de antestepă *(antestepa răsăriteană)* mai despădurită la 1853 decât la sfârşitul sec. XIX. Inăuntrul acestor unităţi mai mari, umezeala luncilor principale în E. şi uscăciunea relativă a unor părţi din pădure în Apus atrag subdiviziunea în regiuni naturale suggerată mai întâiu de gruparea cătunelor. Nici consideraţiunile de geografie umană, nici cele de biogeografie, nu ne îngădue însă o precizare pe hartă a graniţelor acestor regiuni naturale. Aici ne vine în ajutor relieful câmpiei. Pe acest criteriu morfologic se bazează harta alipită la studiul d-lui prof. de Martonne asupra distribuirii populaţiei în Ţara-Românească şi cum diviziunile şi subdiviziunile pe cari ea le arată în câmpie, sunt tocmai cele la cari noi am ajuns prin analiza grupărilor satelor, e firesc să urmăm

[1]) Pentru zonele de stepă, antestepă şi pădure din câmpia română vezi: *Em. de Martonne*: La Valachie, harta pădurilor; *G. Murgoci*: La plaine roumaine şi zonele de soluri din România, harta şi text (în Anuar. Inst. Geol. al României, IV, 1).

în cercetarea de faţă regiunile naturale din harta pomenită [1]). In această hartă, din dealuri până în Dunăre, au fost deosebite trei terase:

1. Terasa de Sus a Vedei, a Argeșului, a Ialomiței și a Buzăului.

2. Terasa de jos a Teleormanului, Argeșului, Ialomiței (Bărăganul) și Buzăului.

3. Terasa dunăreană.

In cursul lucrării de faţă terasa de sus a Vedei, Argeșului și Ialomiței, va fi des numită *zona pădurii*, ea fiind acoperită toată de pădure. Terasa Buzăului, prelungită spre Nord până la Panciu, va fi *antestepa răsăriteană*; terasa de jos a Teleormanului, *stepa apuseană*, terasa de jos a Argeșului, *antestepa apuseană*, terasa de jos a Ialomiței (Bărăganul) și a Buzăului, prelungită spre Nord până la Corod, *stepa răsăriteană* (v. fig. 1 și 2)

Inăuntrul celor două dintâiu terase au fost deosebite pe baza contrastelor fizice și bioumane dintre ele, valea râului principal *(lunca cu coasta)* și podul câmpiei *(câmpul)*. In lungul terasei dunărene subdiviziunile au fost provocate de variația în lărgimea și în bogăția de bălți a luncii fluviului[2]).

Limitarea pe hartă[3]) a luncii și a câmpului e destul de lesnicioasă:. înșirarea satelor pe coastă și golul din câmp ușurează operația mai ales pentru 1853. Deasemenea limitarea spre Dunăre și spre dealuri e înlesnită de contrastul fizic dintre cele două serii de unități geografice. Spații lipsite de sate și acoperite de pădure (între Neajlov și Dâmbovnic ori la limita dintre pădure, antestepă și stepă), îndrumează linia ce trebuie trasă între terasele superioare și cele inferioare atât în Răsărit (mai puțin) cât și în Apus (mai mult). Intr'o măsură oarecare operația mi-a fost înlesnită și de harta 1/1.200.000 care însoțește studiul d-lui prof. de Martonne, deși deosebirea de proecție între ea și harta topografică, relativ micul număr al satelor de orientare, precum și unele erori strecurate din vina cartografului în așezarea satelor și deci ducerea limitelor au cerut controlul pe alte căi.

Folosindu-ne deci de indicațiile autorului, de ceeace ne puteà da

[1]) Singura subdiviziune nouă, care se impune cel puţin pentru 1853, este, în afară de modificările de adus în nordul câmpiei (v. mai departe), valea Călmăţuiului, care, la aceà epocă, se deosebià, ca desime, mult de câmpul din nord şi sud de ea.

[2]) *Em. de Martonne* Recherches... pag. 111—112.

[3]) Am folosit harta 1/200.000, aceeaş ediţie pe care a întrebuinţat-o şi d-l de Martonne şi harta topografică 1/100.000.

hărţile topografice, şi de analiza grupărilor pe harta rusă, am tras pe harta 1/200.000 graniţele regiunilor naturale aşa cum le-a înţeles d-l de Martonne. Câteva sate în plus sau în minus la o regiune sau alta pe lângă că s'ar fi compensat reciproc, nu ar fi împiedecat analiza populaţiei în aceste regiuni, cu o condiţie; să fie măsurate din nou regiunile pe hartă. Ele au şi fost măsurate cu un planimetru compensator Coradi. Rezultatele obţinute după o măsurătoare de mai multe ori repetată; au fost foarte apropiate de cele din tabloul anexat studiului folosit. Diferenţele, prea mici, în plus sau în minus se pot explicà prin ducerea mai departe sau mai aproape de vale a liniei ce desparte lunca de câmp înăuntrul fiecărei regiuni. Pentru scopul urmărit rezultatele erau destul de mulţumitoare.

Cum însă, mărginită la 1853, lucrarea de faţă nu ar fi completă, trebuià să folosim rezultatele d-lui *de M.* (1899) ca un termen de comparaţie cu cele din 1853. In acest caz regiunile naturale în care au fost cuprinse satele câmpiei la 1853 trebuiau să coincidă în totul cu cele din harta dela 1899.

La aceasta se puteà ajunge pe trei căi:

1. Să se procure manuscrisul autorului [1]).

2. Să se refacă în totul calculele pe regiuni (suprafaţa şi populaţia).

3. Să se controleze dacă suprafeţele desenate pe harta 1/200.000 după îndicaţiile menţionate, cuprind exact numărul de sate arătat sau dedus din tabloul din «Recherches»... In caz favorabil s'ar fi putut face abstracţie de diferenţele de suprafaţă dintre cele două măsurători şi adoptà în totul cifrele din tablou.

După un control atent al numărului satelor din fiecare regiune, am constatat identitate în E. câmpiei, iar în Apus diferenţe de 3—6 şate între terasele Vedei, Teleormanului, Argeşului de Sus şi Ialomiţei. O revedere a hotarelor dintre aceste regiuni, au putut indicà locurile cele mai prielnice de unde s'au putut trece satele în plus sau în minus acolo unde ele erau cerute.

De sigur dintre cele trei procedee, acesta este cel mai puţin sigur, totuş chiar dacă unele sate de graniţă n'ar fi exact cele cuprinse într'o regiune sau alta la d-l de M. eroarea probabilă e şi mai atenuată pentru 1853 când şi satele erau mai puţine şi contrastele dintre regiuni mai accentuate.

[1]) v. *G. Vâlsan*: O fază... pag. 17.

Chiar dacă ar fi unele diferențe, ele nu pot influență comparația pe care ne propunem să o facèm, întrucât această comparație va da liniile mari ale variației grupării și distribuirei satelor și populației în câmpia română.

Vom păstrà deci, odată cu ținuturile naturale, datele din tabloul anexat studiului folosit de noi. (Vezi tabloul nostru din anexe).

Extinderea câmpiei române în sudul Moldovei ne silește să modificăm diviziunile admise de d-l de M. în N. Țării-Românești și să căutăm altele cari să se împace cu noile hotare ale acestei unități geografice. Ne vom călăuzì, în aceasta, de principiile adoptate pentru Țara-Românească, diviziunile Moldovei în ținuturile naturale așa cum au fost făcute de răposatul Al. Demetrescu[1]) fiind în alt spirit. Vom folosì în acelaș timp rezultatele obținute pentru această parte, de către d-l G. Vâlsan[2]).

Partea de câmpie străbătută de Siret spre vărsare prezintă caractere cât se poate de distinctive. Dela Mărășești panta râului se potolește cu totul[3]), apele lui fac ocoluri mari, părăsește brațe, inundă pe distanțe însemnate lunca, depune aluviuni bogate, cari silesc apele de pe podiș să se termine în adevărate limane. Aceste caractere sunt comune întregului ținut dela Mărășești până la gura Siretului. Satele sunt așezate pe ambele maluri, de obicei lângă apă pe partea convexă a țărmului. In spatele lor rămâne regiunea inundabilă cu lacuri, stufiș și brațe părăsite. Aceleași caractere pe o zonă mai puțin largă prezintă și valea Bârladului a cărui luncă, dela linia Condrești—Umbrărești, se confundă cu cea a Siretului; ea trebuie înglobată deci luncii Siretului; precum tot la ea trebuie socotită partea nordică a terasei inferioare a R.-Sărat, precum și partea din lunca Siretului înglobată de d-l de M. la valea Dunării, secțiunea inferioară. In nici un caz nu putem da însă luncii Siretului extensiunea pe care i-o dă spre Sud d-l Vâlsan, aceasta însemnând să ne depărtăm prea mult de locul de așezare al satelor legate de valea Siretului.

Dela linia Umbrărești—Condrești spre Nord valea Bârladului se strâmtează. Ea e cuprinsă între două câmpuri stepice, unul mic spre Apus depopulat la 1853 ca și la 1899, altul mai larg și desfășurat în terase la R între Bârlad și Geru[4]). La d-l Vâlsan această parte a câmpiei (între Siret și Bârlad) e numită Terasele Bârladului. Păstrăm această

[1]) *Al. Demetrescu*: Densitatea populației în Moldova după ținuturi naturale.

[2]) *G. Vâlsan*: Câmpia română, pag. 359 sq.

[3]) *G. Vâlsan*, op. cit., pag. 359.

[4]) Descrierea lui în *G. Vâlsan*, op. cit., pag. 360—61.

numire. In cursul acestei lucrări va fi ades însă vorba de câmpul sau stepa Bârladului şi de lunca Bârladului. Ele corespund subdiviziunilor deosebite mai sus în unitatea mai mare a teraselor Bârladului, restrângând însă numele de câmp sau stepă numai la ţinutul dintre Bârlad şi Geru.

Intre limita apuseană a câmpiei române (podgoria dintre Odobeşti şi Panciu şi lunca Siretului, apele ce coboară paralel din munţii Moldovei, au îngrămădit în conuri de dejecţie, nisipuri fine silind Siretul să se abată spre E. şi au dat naştere astfel unui şes înclinat spre Răsărit. E, un şes arid care aminteşte podişul Râmnicului şi cu care deaceea trebuie legat într'o singură unitate din Râmnic până la N. de Suşiţa. Lunca Râmnicului şi regiunea mai umedă dintre vărsarea Milcovului şi eşirea acestuia din dealuri, întrerup, prin locuri populate, regiuni de sate rare. Vom numì deci ţinutul de sub dealuri dintre Râmnic şi Suşiţa, terasa superioară a Putnei şi Suşiţei iar înăuntrul ei vom deosebì, în afară de câmpul şi valea Râmnicului din harta de M., şesul Focşanilor şi câmpul Putna-Suşiţa.

Pe scurt înăuntrul cadrului geografic al câmpiei române vom folosì, pentru studiul aşezărilor omeneşti şi populaţiei, regiunile naturale din harta de M. cu modificările şi adausurile din N.

3. *Populaţia pe regiuni. — Numărul cătunelor — Gruparea şi distribuirea lor la 1853 — Modul de grupare al populaţiei — Spaţiul disponibil — Distribuirea populaţiei*

După calculele d-lui prof. de Martonne prelungite de noi în Sudul Moldovei, câmpia română are o suprafaţă de 36.731,3 km²). Pe această suprafaţă erau la 1853, 1805 aşezări omeneşti grupate (cătune)[1]). Distribuirea lor însă înăuntrul regiunilor erà cu totul neegală. Cele mai îndesite sate se aflau în zona pădurii şi în văile stepei (v. tabloul 1 din anexe): 1 sat la 3,2 km. (Valea Râmnicului) până la 1 sat la 18,1 km². (lunca Siretului largă şi mlăştinoasă); cele mai rare pe câmp în stepă şi antestepă 1 sat la 38,8 km² (terasa de sus între Râmnic şi Buzău) — 1 sat la 255 km² (Bărăganul propriu-zis). Marea întindere a bălţilor, zătoanelor etc. în lunca Dunării, explică slaba desime a satelor dealungul

[1]) Inţelegem prin cătun unitatea de aşezare omenească grupată: oraş şi sat dar şi orice alte aşezări mai simple cari pot aveà sau nu valoarea unui cătun, dar de obiceiu, îl precedă, cum sunt târlele şi odăile. Hanurile, staţiunile de poştă, morile, n'au fost socotite în rândul cătunelor.

fluviului. Satele dispuneau aici într'adevăr de suprafeţe întinse necultivate şi puţin cultivabile, totuş bogate. Cele mai rare cătune, chiar liniar rare, erau între Giurgiu şi Olt. (1 sat la 47,4 km^2), cele mai dese între Râu şi Siret (1 sat la 22,4 km^2).

Modul de grupare al cătunelor.

Calcularea raportului dintre numărul cătunelor şi suprafaţa regiunii pe lângă că confirmă însă contrastul dintre pădure, antestepă şi stepă pe de o parte, iar pe de alta pe cel dintre câmp şi luncă, ne arată şi cu destulă preciziune disponibilităţile în pământ ale fiecărei regiuni, deci capacitatea lor absolută de colonizare.

Pentru a aveà însă o imagine şi mai clară a ţinuturilor libere de locuitori, prea puţin sau aproape de loc folosite la 1853, va trebuì să privim întâiu mai deaproape modul de grupare reală a aşezărilor omeneşti înăuntrul fiecărei regiuni. Există o strânsă legătură între desimea kilometrică a cătunelor şi gruparea lor; ea este însă departe de a ne redà realitatea geografică. Această grupare reală se depărtează adeseori de uniformitatea mediei, în diferitele părţi ale aceleiaşi regiuni.

In deosebirea tipurilor de grupare geografică ne lovim mai întâiu de acelaş contrast între stepă şi pădure. In pădure, predomină satele uniform sau aproape uniform răspândite: ele sau sunt despărţite, având o formă răsfirată în suprafaţă sau se înşiră în lungul văilor paralele formând uneori lanţ continuu. Spaţiile dintre şirurile de cătune sau dintre cătunele izolate erau relativ mici; ele erau ocupate sau de păduri sau de păşune şi arături[1]). Cătunele înşirate sau uniform risipite formau astfel cu arătura şi păşunea din curături o adevărată asociaţie închisă[2]).

Modul de grupare al cătunelor în stepă prezintă caractere cu totul deosebite: Răspândirea lor e în primul rând neuniformă: sate mari pierdute în câmp în ochiuri mari de iarbă întrerupte doar de târle mai adaptate, prin bordeele lor, la condiţiile şesului expus vântului şi uscăciunei. Prezenţa acestora slăbià uneori într'o măsură destul de mare caracterul de gol al spaţiilor dintre sate. Lacurile sărate, văile seci, nisipul dunelor în parte numai fixate, sărăturile, întrerup vegetaţia ierboasă, care nu poate formà astfel o mantie naturală continuă la suprafaţa câmpiei. *Insularitatea vegetaţiei e caracterul stepei*; *insularitatea cătu-*

---

[1]) V. harta austriacă din 1857. (Harta Szatmáry).

[2]) Termenul se întrebuinţează în Biogeografie. V. Emm. de Martonne: La Geographie physique: Biogeographie. Noi îl păstrăm şi pentru tipul de grupare a cătunelor indicat mai sus.

nelor e o urmare a acestui caracter. Cătunele, sate mari sau numai târle, hanurile, stațiunile de poște, casele izolate formau cu stepa o *asociație deschisă.*

Regiunea terasei de sus a Vedei poate fi luată ca tip de asociere închisă de cătune răsfirate; la 1853 în mijlocul ei totuș satele erau prea depărtate, pentru ca asocierea, cel puțin în această parte a ei, să merite cu totul acest nume. Aceeaș asociație închisă dar cu satele înșirate în linii paralele se întâlnește pe terasa de sus a Argeșului și, mai puțin accentuată, pe cea de jos. Asocieri închise dintre cele mai pronunțate dau văile stepei și antestepei Estice. (In frunte stăteau la jum. sec. trecut văile Râmnicului și Mostiștei) — In stepă, pe câmp, tipul asocierii deschise celei mai desăvârșite, e Bărăganul. La 1853 așezările periferice compacte scoteau și mai mult în evidență decât azi caracterul lui de gol. Puținele sate cari existau pe acest câmp erau grupate toate în colțul de SV. unde sunt câteva văi ce înaintează spre N. Numeroasele târle dela Nordul Bărăganului, între dealuri și Dunăre (peste 200 târle și coșare), ca și satele relativ mai multe de aici, ștergeau întru câtva caracterul de asociere deschisă a grupărilor din aceste ținuturi. La Nord de Călmățui, de Buzău și la E. de Bârlad regăsim Bărăganul. Dacă facem abstracție de târlele și coșarele ce se înșirau pe malul stâng al Călmățuiului, pe terasa Dunării și pe coasta dinspre Buzău și Râmnic, înăuntru spațiului determinat de aceste linii de așezări, erà un mare gol din care lipseau, ca și în Bărăgan, târlele. Acelaș fenomen se repetă în N. Buzăului (Zona stepei) și în stepa Bârladului (v. fig. 11).

In stepa Teleormanului însă (terasa de jos a Teleormanului la de M.) gruparea satelor e diferită. Satele se înșiră aproape exclusiv în patru mari rânduri pe cele patru văi mai însemnate ale regiunii. Intre aceste șiruri se întind mari spații de loc liber, fără nici o așezare sau cu câteva odăi înșirate dealungul drumului Giurgiu—Talpa. E de remarcat în special marele gol din jurul fostei raiele a Giurgiului, analog de altfel cu cel din jurul Călărașilor și al raielei brăilene, Acest mod de grupare amintește, prin paralelismul și prin desimea satelor, pe cel de pe terasa de jos a Argeșului; distanțele dintre șiruri sunt incomparabil mai mari și sporesc spre Sud; ele apropie astfel această regiune și de structura grupărilor din Răsărit, cu care are cel puțin tot atâtea afinități. Avem a face deci cu un tip de asociere deschisă în șiruri paralele însă.

Prin neregularitatea rânduirii satelor, cari ascultă în totul de rețeaua văilor, golurile din câmp așà dar, sunt departe de a fi uniform răspân-

dite între sate. Cele mai atenuate contraste (între văi și câmp) sunt în regiunea din mijlocul câmpiei (terasa de sus a Argeșului) cele mai accentuate în stepă și antestepă (cu excepția zonei dintre dealuri și Dunăre între Ialomița și Călmățui).

Nici înăuntru văilor, chiar a celor mai mari, condițiunile de așezare nu sunt deopotrivă de favorabile. Sunt de deosebit două tipuri de grupări; văile cu luncă largă inundabilă și cele cu cursul mai fixat și mai sărace în apă. In primul caz, satele se țin, de obiceiu, la depărtare de apă (v. Siretul, Buzăul, Ialomița, etc.), urmând coasta câmpului și formând șir continuu sau aproape continuu; în al doilea caz ele se așează la mari depărtări unele de altele pe fundul văii uscate sau cu apă puțină. Toate văile principale din întreaga câmpie creează tipul întâiu; toate văile secundare cari înaintează spre câmp, tipul al doilea.

S'ar puteà reduce deci tipurile de grupare a satelor la două: tipul de vale principală (vale cu luncă bine individualizată) și *tipul de câmp* (vale fără luncă). *După numărul, distanța și orientarea văilor, grupările dau* a) *Asocieri închise* (în linii paralele sau răsfirate) b) *Asocieri deschise* (în linii paralele, stepa apuseană, sau în ochiuri (stepa răsăriteană).

Modul de grupare al populației.

Atât raportul matematic dintre suprafața regiunii și numărul satelor cât și modul de grupare al cătunelor, scoate în evidență marile disponibilități de spațiu din stepa E. în opoziție cu îngustarea lui pe văile principale și pe terasa de sus a Argeșului. Cum însă pretutindeni unde în antestepă, stepă sau chiar pe coasta câmpiei spre Dunăre și nu mai puțin în regiunea de aluviuni grosolane din câmpiile Găvanu—Burdea [1]), văile uscate sau nu, apropie de suprafață pânza freatică, rărimea cătunelor e compensată prin mărimea lor, modul lor de grupare și de distribuire nu poate fi privit, singur, ca un criteriu deplin pentru aprecierea capacității de primire a unei regiuni. Numărul locuitorilor din cătune, proprietățile intrinsece ale solului și condițiunile climaterice intervin ca factori hotărîtori. Din motive indicate la început noi vom urmărì numai lumina ce poate eșì din numărul locuitorilor pe cătune așà cum el este dat de statistica aplicată la harta pe care o analizăm.

Firește că valoarea concluziilor ce vom puteà trage e în strânsă legătură cu exactitatea datelor statistice respective. E drept că nu se poate

[1]) *L. Colescu*: Population de la Roumanie — Resumé démographique présenté à la IX session de l'Institut international de Statistique, pag. 38—39.

pune multă bază pe cifrele numărătorilor mai vechi de 1870). E drept de asemenea că s'a aruncat umbra îndoelei asupra chipului în care au fost adunate datele catagrafiei transcrisă pe harta rusească[1]). Argumentele aduse în acest sens fiind legate însă de dovada unei mai vechi date a statisticei, iar dovada acestei mai mari vechimi ne fiind mulțumitoare, ele nu pot coborî valoarea catagrafiei sub cea pe care am fi dispuși noi să i-o dăm. Şi chiar dacă datele n'ar fi mai presus de cele strânse cu diferite prilejuri tot în prima jumătate a sec. XIX, tot mai aproape vom fi de liniile mari ale distribuirii și grupării populației, urmând aceste date, decât folosind aprecierile subiective ale scriitorilor ori călătorilor contemporani sau calculând populația cu ajutorul formulelor.

Prima trăsătură mare a distribuirii populației între cătune, contrastul dintre zona împădurită (cătune mici) și cea despădurită (sate mari)[2]), se confirmă chiar numai printr'o analiză sumară a numărului locuitorilor din fiecare cătun[3]).

Media populației pe cătune ne duce la acelaș rezultat, deși câmpia fiind într'o fază mai înapoiată de populare, contrastele sunt evident mai slabe. Terasele înalte dintre Neajlov și Mizil se opun cu cei 300—320

[1]) *Gh. Zagoriț:* Contribuție la vechea statistică și cartografie românească (Bul. Soc. reg. rom. de Geografie, anul XXXV.

D-l Vâlsan în *O fază*... ajunge la următoarele concluziuni cu privire la data hărții și a statistici: «...avem, probabil, a face cu o hartă al cărei prim original a fost lucrat la 1835, care a fost înbunătățită prin corecturile ofițerilor Statului Major făcute timp de 18 ani și căreia i s'a adăugat cifrele statisticii obținute prin al patrulea recensământ rusesc (1853)», pag. 12. Pe noi ne interesează mai mult vechimea catagrafiei. In urma argumentării sale, d-l Zagoriț, crede că data statisticei e mult mai veche (1831) pentrucă: 1. sunt acte cari arată că ofițerii topografi adunau în acelaș timp date statistice, 2. satul Slivni-noui dispărut în 1838, e totuș trecut pe hartă. Aceste dovezi nu răstoarnă totuși argumentarea d-lui Vâlsan. Se știà că primul recensământ rusesc s'a făcut pe la 1831 (data care concordă cu cea admisă de d-l Zagoriț). Se mai știà însă că, potrivit Reg. organic o nouă catagrafie trebuià să se facă din 7 în 7 ani (Vâlsan op. cit., pag. 12). Al doilea recensământ e pomenit de Demidoff. (Ibidem pag. 12, nota 2). Al patrulea recensământ ar fi căzut în *1853*, ceeace coincide cu știrea despre o evaluare a populației făcută de «guvernul român» în 1852 (Sturza în Suprafața și populația României, citat de Vâlsan op. cit., pag. 12, nota 3). Nu se vede de loc de ce la corectarea hărții, în 1853 nu s'ar fi folosit această numărătoare. Argumentul cu Slivni-noui rămâne f. slab față de constatarea că pe harta rusească sunt menționate sate *apărute* după 1835. Păstrarea lui Slivni-noui, *ca și a hotarelor jud. Săcuieni și a râului Brăilei dealtfel*, se poate explicà printr'o simplă neglijență».

[2]) Constatat *de d-l de Martonne* în Recherches... pag. 143 sq.

[3]) V. schița de hartă No. 2.

locuitori din cătunele lor, satelor mai populate din Răsărit (Buzăul de Sus, Râmnicul, Siretul, Bârladul aveau o medie 430—730 locuitori) sau de pe terasa Teleormanului și mai ales de pe terasa dunăreană corespunzătoare acesteia (769). Mai mult, chiar înăuntrul zonei păduroase acolo unde se simte o influență stepică sau numai apropierea ei, populația e mult mai concentrată. La 1853 sate mari puteau fi socotite cele ce depășeau 500 locuitori. In zona pădurii aceste sate sunt cele mai multe rânduite aproape de limita dintre pădure și antestepă ori stepă sau grupate în mijlocul terasei Vedei unde golul, foarte vizibil chiar pe harta rusească, nu se poate explicà, și nici nu se explică, numai printr'o despădurire nechibzuită. Inăuntrul pădurii, din această cauză, terasa de sus a Vedei are media de concentrare a populației mai ridicată decât regiunile vecine ei spre E. (v. fig. 3).

Și înăuntrul stepei și antestepei ca și al văii Dunării e de făcut o deosebire, care ne îngădue să tragem concluzii privitoare la vechimea așezărilor din diferitele lor regiuni. Populația erà mai concentrată, la jum. sec. trecut, în Apus decât în Răsărit ceeace însemnează o mai veche adaptare a acesteia la mediul stepic. Tot aici se întâlnia și cel mai mare procent de sate mari, (40—52% în Apus față 10—20 în Răsărit. (V. schița No. 5). In Răsărit numai luncile (în special a Dunării și Siretului) și foarte rar câmpurile (stepa Bârladului) făceau să se ridice valoarea mediei din stepă și antestepă deasupra celei a pădurei. Explicația e de căutat în vechimea colonizării pe văi unde spațiul se îngustase și în noutatea așezărilor de pe câmp, cari nu aveau încă nici o rațiune serioasă să-și îndesească locuitorii. Nimic mai normal față cu faza de populare și de exploatare economică decât întâlnirea celei mai mici medii a populației sătești tocmai în ținutul cu cele mai multe târle și coșare (la Nordul Ialomiței).

Pe scurt în Apus dela Dunăre până în dealuri, modul de grupare al populației indică o adaptare mai veche și mai statornică deci, la condițiunile naturale de așezare; în Răsărit numai luncile, adevărate drumuri, prezintă acest caracter deși chiar ele rămân înapoi față de faza de populare în care se aflà stepa și terasa Dunării dintre Olt și Giurgiu.

Ar urmà deci ca în regiunile cu condițiuni de așezare și cultură uniformă, sporul de populație să se fi așezat mai de grabă în sate noui decât pe laturile celor vechi, pe când în ținuturile bogate în contraste de umiditate și uscăciune, el să se fi adaus la satele, cari ocupaseră de mai înainte, puținete locuri prielnice ale regiunii. Dacă de fapt lucrurile nu

s'au petrecut astfel cu aceiaş intensitate pretutindeni, cauza e tocmai pomenitul grad de adaptare, care a făcut ca pe întinsul câmpiei spaţiul disponibil la 1853 să varieze foarte mult.

In tabloul final (coloanele 5 şi 7) se pot vedeà întinsurile de cari ar fi dispus fiecare locuitor în diferitele regiuni ale câmpiei. Ţinuturile cu mai puţin pământ disponibil erau tot în zona pădurii (2,9—4,7 ha. de locuitor) şi se opuneau celor din stepa răsăriteană cari cu cele 14—85 ha. teren la îndemâna fiecărui locuitor, ofereau întinse păşuni oilor ardelenilor şi vitelor mari ale domnitorului, mănăstirilor şi boerilor. Şi mai puternic decât cel dintre stepă şi pădure, erà contrastul dintre câmp şi luncă înăuntrul stepei. Toate văile nu dispuneau de mai mult de 2—4,3 ha. de locuitor faţă cu spaţiile disponibile de 7—40 ori mai mari din câmpurile corespunzătoare. De sigur satele din lungul luncii îşi aveau ţarinele în bună parte pe câmp, în şuviţe lungi ca pe Bărăganul de azi, aşà că o parte din terenul de sus li se cuvineà; totuş îngustarea pământului înăuntrul regiunii de aşezare (luncă) dă măsura îndesirii populaţiei şi deci arată apropierea de limita capacităţii de colonizare a ţinutului respectiv. Nu puteau începe prea multe ogoare din marginea luncii şi atunci depărtarea de locul de arătură sau păşune şi diformarea lui excesivă, a provocat eşirea ţăranilor dintr'o zonă de aşezare şi stabilirea lor în cea vecină mai apropiată de locul activităţii zilnice. Incă dela 1853 văile stepei, şi mai presus de toate regiunile câmpiei, văile din antestepa Estică, se aflau în această fază. Văile Ialomiţei şi Bârladului în stepă, a Râmnicului, Buzăului şi şesul Focşanilor în antestepă, erau, în această privinţă cele mai înaintate (2 ha. şi 0,7—1 ha. de locuitor).

Mai marele spaţiu disponibil de pe terasa Vedei, îngustarea lui relativă pe terasa Teleormanului (7,1 ha.) confirmă concluzia că acestea erau regiuni de popularea mai statornică şi mai veche.

Dintre toate văile cari mărgineau sau traversau stepa (apuseană şi răsăriteană) e vrednic de remarcat în fine că lunca Dunării puteà oferì cele mai largi întinsuri de teren (5—6,1 ha. de locuitor).

Gradul de îngustare al spaţiului disponibil din câmpie ne prezintă deci zone de saturaţie sau quasi-saturaţie (văile din antestepă şi stepă, zona pădurei) *şi zone de atracţie* (terasa dunăreană şi câmpurile stepei, în primul rând cele din E.).

Distribuirea aceasta cu totul neegală a terenului, care ar fi venit în mediu fiecărui locuitor, îşi găseşte explicaţia în modul de distribuire al populaţiei, adică în desimea ei pe regiuni (v. fig. 4).

Modul de distribuire al populației în câmpie.

Regiunile de pădure aveau o populație mult mai deasă decât câmpurile din stepa răsăriteană și chiar decât cele din antestepă. Diferența mergeà dela 31,9 locuitori la km^2 (terasa de sus a Ialomiței față de Bărăgan) — 10 locuitori pe km^2, (terasa Vedei, față de terasa superioară a Buzăului la Sud de Buzău). Nici una din regiunile pădurii nu se află sub media câmpiei (16,5 locuitori la km^2), iar în capul terasei superioare a Argeșului, erà de două ori mai mare. Inăuntrul pădurii tot terasa Vedei aveà cea mai mică desime, ceeace făceà ca zona centrală (Târgoviște—București) să iasă și mai evident între cele două ținuturi de pădure vecine ei. Ea apare astfel ca un vechi drum de coborîre spre Dunăre nu numai a apelor și a plantelor, dar chiar a omului.

Neuniformitatea distribuirii populației erà însă mult mai mare în stepă și antestepă. Deosebirile ieșeau în evidență puternic nu numai între câmpuri și lunci, dar chiar între unități geografice de acelaș fel (câmp și câmp de pildă). In stepă, Bărăganul reprezentà cel mai mare gol din câmpie (1,1 loc. la km.^{2}) cuprins între regiuni cu o populație de 5—12 și chiar 18 ori mai deasă. Câmpul dela nordul Călmățuiului și stepa bârlădeană îl urmau deaproape. In schimb terasa Teleormanului înfățișà apropierea cea mai mare de media câmpiei și deci aveà cea mai însemnată desime dintre toate câmpurile stepei. Tot în partea de Apus a câmpiei se află și cea mai bine populată zonă de antestepă (terasa de jos a Argeșului) cu o densitate numai puțin mai prejos de cea a terasei Vedei, celelalte câmpuri ale antestepei trecând numai în cazul câmpului Șușița—Putna de 10 locuitori la km^2.

Adevăratele contraste nu erau însă cele dintre câmpuri ci cele dintre câmpuri și văi. *Contrastele erau la aceà vreme mai atenuate în stepă decât în antestepă.* Exemplul cel mai puternic ni-l dă valea Râmnicului, între ea și câmpurile vecine diferența desimei fiind de 120 locuitori la km^2. Valea Buzăului, șesul Focșanilor prezentà diferența de 90 față de șesurile înalte din N. și S. lor. In stepa propriu zisă însă, condițiunile deosebite de așezare ca și faza de populare, făceau ca între Buzău sau lunca Siretului și câmpurile apropiate diferența să nu fie mai mare de 10—20 iar în cel mai bun caz (Mostistea, Ialomița, Bârlad) luncile să nu întreacă decât de 40—50 ori câmpurile.

In cadrul de S. și E. în fine, pe terasa dunăreană, numai între Giurgiu și Siret populația erà mai deasă decât a câmpurilor din vecinătatea

imediată[1]). *E de reținut însă faptul că nicăiri ea nu atingeà desimea din regiunea cea mai populată a zonei păduroase, și cu atât mai puțin pe aceea a văilor din stepă și antestepă.*

Astfel în apusul câmpiei populația erà la 1853 mult mai uniform răspândită dela poalele dealurilor până în Dunăre (scădere treptată) decât în Răsărit, unde luncile, câteva din ele ajunse la saturație, închideau ochiuri de stepă uneori aproape fără populație.

4. *Natura așezărilor din câmpie*[2])

Păduri, drumuri, sate târle, hanuri, etc. — Orașe

Deși harta rusească nu reprezintă relieful ci numai o foarte amănunțită rețea hidrografică iar pe deasupra pădurile, numai simpla ei interpretare aruncă o lumină destul de vie asupra cauzelor ce au determinat modul de grupare și de distribuire a satelor și populației ca și natura așezărilor omenești din câmpie.

Din dealurile pline de curături, pădurea se lăsà, prin mijlocul câmpiei sub forma unor puternice masive până în dreptul Bucureștilor în jurul cărora se întindeà, încă de pe atunci un mare gol de antestepă. Pădurile reîncep însă mai spre Sud în petice risipite uneori destul de însemnate (pădurea dela Comana) și se leagă cu cele de salcie din larga luncă a Dunării. Masive tot atât de puternice ca și cele din N. Capitalei formau, la jumătatea sec. trecut, *o zonă de izolare* care, pornind din Olt (Dăneasa) sfârșià între București și Ploești cu vestita Vlăsie (mult mai compactă și mai întinsă atunci decât acum), și despărțià așezările de pe terasa superioară de cele ale stepei Burnasului și ale antestepei ilfovene și prahovene. Incepând din văile cari străbat perpendicular această zonă de direcție W.—E., locuitorii satelor rânduite lângă ape, au lărgit porți (curături) în «*bariera păduroasă*» desfăcând-o în largi petice unele foarte depărtate între ele. La N. și la S. de ele pădurea se risipește în bucăți mai mici și mai distanțate. La N., (mijlocul terasei Vedei și împrejurimile Ploeștilor) spațiile libere dădeau regiunii aspect de adevărată stepă. La S. pâlcurile de păduri se apropiau foarte mult de fluviu, excepție făceà doar ținutul din jurul Giurgiului absolut despădurit. La

[1]) Creșterea desimei dela Apus la Răsărit înăuntrul luncii Dunării, deci îndesirea mai mare dintre Râu și Siret, e o confirmare mai mult a grupărilor din jurul stepei adevărate, dar își poate găsì, parțial, explicația și în împrejurări istorice cunoscute (loc de popas pentru cei ce se duceau în sau se întorceau din Dobrogea).

[2]) V. Harta pădurilor, drumurilor principale, satelor, târlelor, etc. (Fig. 11).

E. câteva insule de păduri (mici şi rare) formau dovada caracterului de antestepă al zonei de sub dealuri (dintre Mizil şi Panciu). In şesul Siretului înfine, umiditatea mai mare îngăduise coborîrea mai spre Sud a codrilor din podişul moldovenesc.

Urmărite mai deaproape pâlcurile de pădure desenează la suprafaţa câmpiei, chiar cadrul regiunilor naturale, înăuntrul cărora a trebuit să se grupeze locuitorii. Inăuntrul zonei păduroase de pildă, două perdele de păduri cari se coborau din dealuri între Găieşti şi Târgovişte şi Ploeşti se legau din două părţi cu Vlăsia şi, lăsând în mijlocul lor curături numeroase, desfăceau, prin zone nelocuite, terasa de sus a Argeşului de cea a Vedei şi Ialomiţei. In Apus, în lungul Dunării, bariera păduroasă dela Comana cere o deosebire între Apus şi Răsărit (stepa Vestică şi antestepa Vestică, despărţită şi ea prin pâlcuri mai mici de stepă estică). Şi tot astfel luncile împădurite se desprind — şi din această cauză — ca unităţi aparte de câmpurile lipsite de pădure.

Şi mai lămuritoare decât pădurea însăş, sunt însă luminişurile căci ele arată înaintarea pe văi a unei populaţii din dealuri păstrată multă vreme aproape izolată [1]) de părţile desgolite ale şesului prin bariera păduroasă de direcţie W.—E. (zona de izolare). Numai mai târziu, după ce a început să-şi rupă porţi largi spre Dunăre, prin brâul de pădure, populaţia de sub dealuri şi-a intensificat coborîrea pe văi, întâiu în Apus apoi în Răsărit, pe Călmăţui, Vedea, Teleorman, Argeş, Mostiştea, Ialomiţa) şi a populat în chip statornic stepa. Chiar şi rărimea — în bună parte naturală — a pădurii din antestepa răsăriteană ne poate da lămuriri preţioase cu privire la modul cum s'au făcut aşezările în aceste părţi de ţară: lipsa copacilor a întârziat aşezările pe câmpurile de sub dealuri, provocând

[1]) Prin această izolare la Nord de marea barieră păduroasă nu înţelegem o închistare a oricărei activităţi înăuntrul pădurii de teama barbarilor, cari au cutreierat stepa. Legile geografiei şi ultimele constatări istorice împiedecă astfel de concluzii. Nimic nu puteà să oprească o populaţie tânără şi sănătoasă să străbată spre marele fluviu, precum iarăş nimeni nu puteà împiedecà pe locuitorii văii dunărene şi pe negustorii de peste fluviu să răsbată spre Nord peste pădure şi peste munţi. Circulaţia oamenilor şi bunurilor a putut fi încetinită dar niciodată cu totul întreruptă. Chiar dacă o bucată de vreme aşezările statornice şi complexe au fost stingherite în stepă, fenomenele de circulaţie în legătură cu comerţul, cu stăpânirea politică şi chiar cu producţia (păstoria dacă nu şi agricultura restrânsă, uneori) au animat în tot timpul regiunea câmpiei care se întinde dealungul Dunării şi au atras chiar unele aşezări statornice cel puţin la vaduri (Slobozia, Lichireşti) sau dealungul drumurilor naturale (Mostiştea, Ialomiţa, Buzău, Siret şi, mai ales, Dunărea).

pe văile corespunzătoare aceà îndesire de populație fără pereche în toată câmpia română. Insăși îndesirea exagerată a locuitorilor din dealurile Buzăului și Prahovei nu poate fi străină de împrejurarea că ele nu aveau, ca muscelele din Apus, imediată vecinătate spre S., perdeaua de codrii din NV. câmpiei. Cu atât mai ușor se poate astfel vedeà raportul între lipsa totală a pădurii din câmpurile stepei și întârzierea așezărilor statornice de pe ele.

O lume aparte de tot restul câmpiei, pare să fie pe harta rusă Dunărea, cu numeroasele ei bălți, gârle, cu păduri în ostroave și cu întinse regiuni inundabile. Este evident că numai o mai sistematică folosire a fluviului ca drum, și a câmpului vecin ca loc de exploatare agricolă, aveau să aducă îndesirea la care cadrul sudic al câmpiei nu puteà ajunge încă la jumătatea sec. XIX.

Cu aceste elemente de înțelegere putem păși la analiza naturii așezărilor omenești din câmpie.

Natura așezărilor. — Asocieri de forme antropogeografice în câmpie, (târle, odăi, hanuri, drumuri de exploatare, arături și pășune). — Faze economice.

Mai marea umiditate (5—700 de mm. anual, față de 400—500 mm. în stepă) bogăția apelor curgătoare, respectiv apropierea de suprafață a pânzei freatice, solul fertil de curătură, adăpostul pe care omul îl găsià în pădure, au influențat nu numai asupra modului de grupare, mărimii satelor și desimei populației, ci și asupra naturii așezărilor în legătură cu activitatea zilnică a locuitorilor. Intr'adevăr judecând după numărul cătunelor, mărimea și modul lor de grupare, după spațiul disponibil și după curături, în pădure predominà agricultura, care cere așezarea statornică în sate, iar în stepă, păstoria. Și încă harta rusească reprezintă un moment relativ înaintat din cucerirea stepei de către cereale; căci la concluzia aceasta trebuie să ne ducă neegalitatea spațiului disponibil în diferitele regiuni dunărene și raportul dintre numărul satelor și al târlelor, odăilor și hanurilor izolate[1]). Regiunile stepei erau totuș departe de a se aflà în aceiaș fază a evoluției lor spre actualul aspect pe cari ni-l oferă harta topografică românească; așà că valoarea documentară a hărții rusești rămâne încă destul de însemnată, ea înlesnindu-ne schi-

[1]) Lucrul e confirmat dealtfel în totul de harta austriacă din 1857, care reprezintă și arăturile. V. și *V. Mihăilescu:* Două momente din înaintarea arăturilor pe Bărăgan fig. 1. (Bul. soc. reg. rom. de Geografie 1921).

țarea tuturor fazelor de tranziței dela păstorie la arătură în câmpia deschisă.

Bărăganul (E. şi W. de Mostistea), stepa din apusul raielei Brăilei, stepa Bârladului, se aflau în plină fază de păstorie cel puțin în părțile lor mai depărtate de văile populate. Ele nu ajunseseră să atragă nici așezările elementare ale târlașilor; doar câteva hanuri izolate sau stațiunile de poştă pe drumurile mari ale țării sunt însemnate pe hartă ca singure așezări omenești. In schimb semnele circulației peste și în stepă, drumurile, alcătuiesc o rețea destul de deasă; în special drumurile de țară (drumuri de exploatare) prezintă particularități cari stau în strânsă legătură cu modul de grupare al satelor pe văile periferice: deaci mănunchiurile de poteci ce suie din lunca Dunării convergând spre puncte așezate sus pe câmp, la locurile de arătură din Bărăganul propriu zis; liniile de drumuri paralele ce legau în acelaş loc Balta cu Ialomița[1]); dispoziția radiară a acelorași în stepele de la Apus de Mostiștea și N. de Ialomița cu încrucișarea lor în micile sau mai marile depresiuni depe câmp, unde de obicei e reprezentat un lac, o fântână sau chiar un sat.

Păstoria fără târlași așezați statornic, drumurile de legătură între luncă şi câmp, convergente sau paralele, hanurile rare și drumurile de poștă, cari caută văile și distanțele cele mai scurte, așezarea periferică a satelor în fine pot fi socotite deci pe harta rusă ca semnele primei faze de folosire pastorală mai intensă a stepei. Chiar în această fază însă, arăturile cari înconjurau dinspre «coastă» pășunea din interior, extrem de rarele cătune dinăuntru (Barza, Bărăgan, Zlota la S. de Ialomița Mancia, Odaia Manciu, Belciugatele în stepa ilfoveană, Matca (1525 locuitori) în cea bârlădeană), indică începuturi de arături chiar în marea de ierburi [2])

La N. de Ialomița, între ea și Călmățui, crește numărul satelor risipite prin depresiuni sau așezate dealungul văilor sărace în apă. Caracterul regiunii este dat însă de târle cari la 1853 alcătuiau 84% din totalul așezărilor. Târlele nu erau însă risipite uniform pe întreaga suprafață a regiunii, ci concentrate spre Apus, departe de luncile periferice, în legătură, prin drumuri laterale, cu satele din depresiuni.

Este în general cunoscut că târlașii — ardeleni de obicei — dar şi deleni din colinele poate chiar văile suprapopulate ale Buzăului și Râm-

[1]) G. Vâlsan op. cit., pag. 25, nota 2.
[2]) V. Harta austriacă citată.

nicului — practicau, în jurul târlelor, și agricultura, făceau ceace agronomul Ion-Ionescu dela Brad numià pe la 1850, agricultură pastorală [1]). Ei au pregătit în chipul acesta nu numai colonizarea statornică dar și cucerirea prin muncă, a ținuturilor ierboase, de către cereale.

Ținând deci seamă de numărul considerabil al târlelor (peste 120), de cătunele risipite prin depresiunile câmpului, și cari provocau, ca și în stepa ilfoveană, dispoziția radiară a căilor de exploatare [2]), fără să poată atrage spre ele drumurile de poștă nici, cel puțin, pe cele mari, stepa dintre Călmățui și Ialomița se află într'o fază mai înaintată de populare și deci de substituire a pășunei prin cereale.

Imediat în apropierea colinelor și mai străbătută de ape, antestepa Buzăului, în special partea ei din sudul acestui râu, se află într'o fază economică asemănătoare celei din N. Ialomiței, dar nu identică. Cătunele erau într'adevăr, proporțional mai numeroase, ele înconjurau ochiuri de stepă mai mici, în cari tot târlele dădeau regiunii un aspect deosebit, fără să întreacă totuș aici în număr cătunele. O notă particulară, neîntâlnită în celelalte regiuni descrise până acum, o aduceà marele număr de hanuri înșirate pe drumurile mari ce legau podgoria, prin Mizil și Caragealele, cu Brăila. Cele arătate până acì, precum și mai marea desime a populației dintre Cricovul Sărat și Buzău, ne dă dreptul să socotim această regiune mai evaluată decât cea anterioară.

In restul terasei superioare a Buzăului, Râmnicului și Putna-Șușița, cătunele stăteau, cele mai multe, înșirate tot pe luncile periferice, iar câteva rânduite pe câte un șir sau două înăuntrul regiunilor, pe câmp. Structura drumurilor de exploatare copià întocmai această dispoziție a cătunelor: rețeaua se îndeseà la periferie, iar la centru, marile goluri lipsite de târle, lipsite chiar de hanuri erau străbătute doar de câteva linii. Aceiaș erà dealtfel structura rețelei de drumuri în tot spațiul dintre Dunăre, Siret, dealuri și Călmățui. Am puteà bănuì numai după această structură particulară că întreaga stepă și antestepă dela Nord de Călmățui, cu excepția golurilor ierboase corespunzătoare ochiurilor largi, erà mult mai intens folosită fie pentru plugărie fie pentru o creștere mai sistematică a vitelor (coșarele dela V.-Călmățuiului). Ingrămădirea satelor în raiaua Brăilei, desimea mare a populației în văile Buzăului, Râmnicului, Siretului și în șesul Focșa-

[1]) Ion Ionescu dela Brad: O excursie în Dobrogea la 1850, traducere în Analele Dobrogei, anul III, No. 1.

[2]) Puncte de concentrare la Macoveanca, Ciocile, Tătaru, Cioara, Radu-Vodă.

nilor, prezența târlelor și coșarelor destul de numeroase la N. de Călmățui, ne arată stepa și antestepa atacată de arături din toate părțile. Regiunile acestea prezentau însă și puncte de asemănare cu Bărăganul propriu, zis stepa ilfoveană și cea bârlădeană; căci în mijlocul lor perzistau încă spații ierboase lipsite de sate, de târle, contrastând cu ceeace se observà la Sud de Ialomița unde pășunea erà mai des întreruptă de arături chiar sus pe câmp. In ordinea evoluției stepei către arături, deci către așezările și cultura statornică, întreg ținutul dela Nord de Călmățui până în Dunăre, Siret și dealuri e de pus între Bărăgan și teritoriul dintre Călmățui și Ialomița din dealuri (evoluție mai înaintată) până în Dunăre.

In stepa apuseană trebuesc deosebite două regiuni: una la Apus, cealaltă la Răsărit de Teleorman. La Apus văile sunt mai multe și mai dese; în Răsărit jumătatea din N. Câlnistei se prezintă aproape în aceleași condițiuni, jumătatea sudică are însă în totul caracterele Bărăganului propriu zis. Deaici și deosebirile în gruparea cătunelor și deci în structura drumurilor de țară. La Apus de Teleorman (inclusiv valea acestuia) satele, mari de obicei, sunt înșirate pe văi legându-se uneori în șir aproape continuu, la Răsărit chiar în partea nordică, ele sunt risipite, lăsând un mare gol la N. Giurgiului asemănător cu cel din N. Călărașilor și apusul Brăilei. In Apus și chiar în N. Câlnistei drumurile de exploatare se țes în șiruri paralele peste câmpuri; în jurul Giurgiului însă, înăuntrul unei linii Zimnicea, Alexandria, Chiriacu, Pietrile, drumurile sunt depărtate și urmează sau o direcție perpendiculară pe linia Dunării sau convergent spre portul dunărean. In Apus îndesirea populației pe văi ajunsese destul de departe ca să poată luà naștere aici chiar două orașe: unul la contactul dintre pădure și stepă, Roșiorii de Vede (4000 locuitori), celalt la limita dintre stepa mai umedă și mai populată și cea mai aridă și lipsită de așezări, Alexandria (4870 locuitori).

In golul din jurul fostei raiele a Giurgiului locul târlelor îl țin odăile, cari sunt mai numeroase aici decât oriunde. Odăi se găsesc pretutindeni în câmpie și sunt totdeauna în legătură cu drumurile mai bătute, (de aici prezența lor în luncă. Odaia Protopopului, pe Ialomița, alta în lunca Bârladului) sau cu marile porturi dunărene[1]); chiar cele nouă odăi arătate pe harta rusească în județul Vlașca, erau înșirate dealungul drumului mare Pitești, Talpa, Giurgiu. Unele din ele evoluaseră în sate

[1]) V. Odaia: lângă T.-Măgurele, Giurgiu, Brăila.

încă dela 1853[1]), ele sunt însă în tot cazul semne de așezare statornică în legătură cu întreținutul vitelor și chiar cu agricultura.

Numărul satelor, desimea lor, a populației și a drumurilor de țară ating în partea de Apus a câmpiei (dacă exceptăm ținutul din N. Giurgiului) maximum observat în stepă pe harta rusească. In legătură frecventă cu dealurile și cu ținuturile de sub ele prin multele porți tăiate în bariera păduroasă, terasa de jos a Teleormanului, ca și antestepa Argeșului de jos de altfel, se află nu numai în cel mai înaintat moment al populării câmpurilor stepice la 1853, ci și în faza cea mai apropiată a trecerii dela pășune la arături. Deaici și desvoltarea celor două orașe dinăuntrul ei și a celor trei schele principale dela Dunăre: Turnu, Zimnicea, și în special Giurgiu.

Faptele de mai sus, deduse numai din analiza conținutului de ordin antropogeografic al hărții rusești, ne permit deci să fixăm, cu aproximație firește, stadiul desvoltării economice al diferitelor regiuni din câmpie.

Prima constatare e că gol absolut și mai ales gol permanent nu există nici chiar în cele mai expuse și mai ingrate părți ale câmpiei: drumurile destul de dese pretutindeni, hanurile, desimea populației din luncile periferice, ne împiedecă să ne gândim la așà ceva. De altfel noțiunea de gol absolut aplicat la om și activitatea lui nu e nici admisă în geografie, înăuntrul oecumenului desigur. Ea trebuie înlocuită prin gol relativ și temporar. Acesta ar însemnà folosirea unui teren chiar fără așezări permanente. In scara folosirii unei regiuni trebuie să deosebim cel puțin trei stadii:

I. Străbaterea ținutului *fără gând de așezare și folosire durabilă*. Chiar în acest caz singur spațiul cere popasuri și popasul aduce primele așezări cu oarecare durată în timp (faza vânătoare, răsboiu, schimb).

II. Străbaterea ținutului cu *folosirea periodică* a solului și bogățiilor lui: așezare temporală mai îndelungă (faza păstoriei).

III. *Așezarea statornică și folosirea temeinică și continuă a solului* (faza agriculturii).

In câmpia română dela jumătatea secolului trecut, prevăzută cu drumuri de poștă, drumuri mari și drumuri de exploatare rurală, cel puțin circulația frecventă și chiar popasul temporar stăteau în legătură cu o folosire destul de înaintată chiar a părții expuse a șesului; nu poate fi

[1]) Se întâlnesc pe harta rusă în câmpie, 9 sate cu numele de Odaia.

vorba deci de o exemplificare pură a nici uneia din cele trei faze caracteristice: toate regiunile câmpiei despădurite chiar se aflau în faze de tranziție.

1. Bărăganul, stepa Ilfovului, cea a Bârladului și, în mai slabă măsură cea din N. Călmățuiului între faza I și II-a (zonă de trecere și păstorie).

2. Regiunile dela N. Călmățuiului, din dealuri până în Siret şi Dunăre, între faza II și III, mai aproape însă de a II-a.

3. Regiunile dintre Ialomița și Călmățui, din dealuri în Dunăre, erau mai evaluate spre agricultură (faza III-a): cea mai apropiată dintre toate trebuind să fie însă socotită terasa de jos a Teleormanului.

Cât privește pădurea ea trebuie să se fi aflat într'un moment și mai apropiat de cel actual chiar decât stepa apuseană.

Mijloacele pur deductive pe cari ni le pune la îndemână harta rusească[1]), *nu ne îngădue o mai mare preciziune; ele sunt suficiente însă pentru a îngădui concluzia că în stepă predominau spațiile erboase, și deci păstoria, nu însă în aceà largă măsură, pe care noi eram obişnuiți să ne-o închipuim. Stepa apuseană, alături de pădure, și prin așezările și prin sistemul de cultură, intrase de mult în faza statorniciei, opunându-se stepei răsăritene, în care așezările provizorii* (târle, coșare, hanuri) *formau nota dominantă mascând cătunele din depresiunile câmpului și accentuând contrastul dintre luncă și câmp.*

De această desvoltare economică erà legat însă și sistemul căilor mari de comunicație din câmpie. La rândul lor drumurile mari aruncă o lumină deosebită asupra fazei economice în care se aflà șesul românesc la 1850 precum și asupra modului de grupare al cătunelor din pădure și văi și al târlelor din stepă.

Drumurile mari din câmpie urmau direcții copiate în bună parte de actualele căi ferate așà că deosebirile între rețeaua de drumuri mari la 1853 și 1899, sunt de ordin secundar și constau în abateri relativ de mică importanță dela direcția urmată la jumătatea sec. trecut: capetele de drumuri au rămas aceleași. Sunt totuș unele modificări ce merită să fie semnalate întrucât răsfrâng un stadiu de desvoltare culturală și economică diferit de cel actual. (v. fig. 11).

Pe harta rusească, în câmpie, sunt reprezentate trei tipuri de dru-

---

[1]) Intr'o lucrare comparativă mai întinsă s'ar puteà folosì însă harta austriacă citată precum şi datele statistice publicate de Marțian. Am văzut că harta austriacă confirmă liniile mari indicate mai sus.

muri: 1. drumul de poştă 2. drumul mare (uneori şosea); 3. drumul de ţară (arteră de exploatare). Am văzut rolul drumului de ţară aşà că ne vom ocupà în cele următoare numai de cele două dintâi.

Centrele mai mari de populaţie determină direcţia drumurilor de poştă ca şi a drumurilor mari.

Un drum de poştă urmà contactul dintre dealuri şi câmpie şi legà Piteştii, prin Găieşti de Târgovişte iar, mai departe treceà prin Mărgineanca, Ploeşti, Mizil, Buzău Râmnic, Focşani, Panciu.... Un al doilea drum longitudinal, azi dispărut, străbăteà mijlocul câmpiei, urmând, între Slatina—Bucureşti, marginea de Nord a barierei păduroase, apoi limita dintre antestepă şi stepă, pentru ca dela Caragealele, (importantă răspântie de drumuri) să străbată stepa în diagonală şi să se sfârşească la Dunăre (Brăila). Un drum de poştă sau un drum mare nu există dealungul Dunării, pe malul românesc. Legătura bună erà doar — *în apusul câmpiei* — între Turnu-Măgurele şi Giurgiu, mai slabă între acesta şi Olteniţa; dealungul Borcei un simplu drum de ţară, care urmà coasta până la Brăila. In nordul câmpiei Siretul făceà ca direcţia drumurilor să fie perpendiculară pe aceea a drumurilor din Muntenia. Aceste drumuri legau, ocolind pe departe lunca, Focşanii cu Brăila şi Tecucii cu Galaţi, iar pe la Ciuslea se legau: drumul din stânga Siretului, cu cel ce prin Focşani şi Panciu se ridicà spre nordul Moldovei.

Drumurile transversale răsfrângeau, ca şi azi, opoziţia pasurilor şi vadurilor. Legăturile dintre dealuri şi Dunăre erau relativ mai puţine însă decât azi. Giurgiu adunà din trei direcţii drumuri de poştă, dela el radiau însă în total 7 drumuri principale (spre Olteniţa, Bucureşti, Piteşti, Alexandria, Turnu, etc.). Călăraşii formând dublet cu Silistra se aflau la răspântia drumurilor Bucureştilor şi Brăilei (acesta străbăteà stepa pe distanţele cele mai scurte dintre văile principale). La Brăila se întâlneau înfine toate drumurile mari transversale şi longitudinale din câmpia răsăriteană. Aceste legături dau măsura importanţei circulaţiei dintre pădure şi stepă şi arată, prin numărul şi modul lor de grupare intensitatea dar şi vechimea raporturilor dintre cele două unităţi geografice deosebite (dealurile şi valea Dunării) căci ţările româneşti nu intraseră încă la 1853 în rândul Statelor cu proiecte de sistematizare a căilor de comunicaţie pentru ca lucrurile să depăşească ritmul unei lente şi normale desvoltări.

Mai bine decât la sfârşitul sec. XIX, drumurile mari de pe harta ru-

sească resfrâng și ele contrastul dintre stepă și pădure. In zona păduroasă ele formează fascicole mai strânse; în stepă, ele, pornind din locuri de concentrare (București, Brăila, Giurgiu), se depărtează şi lasă între dânsele spații de zeci de km. In mijlocul terasei Vedei se repetà mai atenuat această structură în fascicole largi, iar în stepa apuseană depărtările sunt mai mici decât în cea orientală. Mijlocul câmpiei însă, pădure și antestepă, strânge cele mai multe drumuri și cele mai apropiate unele de altele. In primul rând Bucureştii stau la răspântia tuturor drumurilor de poştă şi mari (în total 8 drumuri de poştă). Legătura cu ținuturile de peste munți, pe drumul cel mai scurt, reprezentà direcţia cea mai frecventată: Ploeştii adunau cinci drumuri de poștă și aveau, la aceà epocă o populație mai numeroasà decât Brăila. Știm și din alte izvoare că această legătură pe valea Prahovei erà relativ nouă. Harta rusească scoate în evidență și acest fapt. Intr'adevăr mișcarea mai veche pe drumul Dâmboviței și al Argeşului dinspre Pitești și Târgoviște spre București adusese o despădurire foarte vizibilă pe această hartă, pe când între Capitală și Ploești se întindeà încă destul de compactă Vlăsia străbătută de drumul Brâncoveanului prin cea mai mare a ei lățime.

Vom vedeà în partea II-a a acestei lucrări, modificările suferite de structura și de însemnătatea acestor drumuri.

O particularitate însemnată a drumurilor vechi erà că ele nu atingeau decât excepțional satele cuprinse între capetele de linii. De aici nevoia întreţinerii poştelor afară în câmp, în locuri prielnice, cari au şi dat mai târziu, de obicei, așezări noui. Pe drumul de poștă Slatina — Talpa — București, depărtările dintre satele străbătute de drum erà în unele locuri de peste 40 km. In stepa răsăriteană ele erau și mai mari. Intre Călărași — Slobozia — Brăila puteai străbate 60 km. fără să dai de vreun sat. Pentru a îndreptà aceste neajunsuri pe drumurile de poştă, stațiunile de poștă, mai rar hanurile, iar pe drumurile mari numai hanurile, foarte dese în stepă, foarte rare în Apus (pădure și stepă), însemnau locul de popas și de aprovizionare. Foarte natural ca aceste așezări să caute locurile cele mai apropiate de sate, în pădure și stepa apuseană, răscrucile și depresiunile mai umede, capabile să dea naştere mai târziu la sate noui, în stepa și antestepa estică. Și tot astfel e cât se poate de explicabil ca numărul cel mai mare de hanuri, semn al circulației intense şi aducătoare de venituri hangiilor, să nu se întâlnească pe drumurile de poştă — analoge ca funcție, păstrând proporțiile, actualelor căi ferate

ci pe drumurile mari, adevăratele drumuri consacrate transporturilor de oameni și mărfuri[1]).

Circulația locală așà dar (drumurile de exploatare), circulația regională (drumurile de poștă și mari), mai marele număr al căilor longitudinale prin pădure (3 drumuri), mai micul număr al legăturilor dintre dealuri și Dunăre răsfrâng o stare de lucruri care azi nu se mai poate cetì pe hărțile căilor de comunicație și nici pe hărțile topografice ale armatei.

Mai presus decât prin teama de năvălitori sau de strângătorii de biruri, această stare de lucruri se explică în bună parte prin stadiul cultural și economic în care se aflà întreg Orientul chiar în prima jumătate a sec. XIX. Populația satelor noastre nu erà nici atât de numeroasă, nici atât de dată la agricultură extensivă, care este o necesitate absolut modernă, încât să simtă neapărat nevoia unui spațiu mai larg pe care să-l ocupe cu așezări numeroase și să-l exploateze în vederea comercializării pe scară întinsă a bunurilor produse. La jumătatea secolului trecut țara noastră se aflà tocmai în faza de tranziție de la păstoria extensivă și agricultura restrânsă, spre păstoria mărginită la imașuri pe luncă ori în jurul satelor și a agriculturii extensive. Izolarea satelor legate de țarină ori pășune prin artere de exploatare, apare deci foarte firească; tot astfel slaba desime a populației și puținele așezări din câmpia răsăriteană. Aproape nu mai este nevoie să recurgem la spaima de barbari, de răsboaie, de biruri, la ascunderea prin păduri prin văi, pe sub bământ în bordee[2]), ca să lămurim un fenomen caracteristic dealtfel tuturor zonelor de stepă de pe glob în general și din răsăritul Europei în special. Natural nu negăm printr'aceasta importanța înprejurărilor istorice, ele trebuiesc însă reduse la proporțiile ce li se cuvin, așà cum dealtfel chiar istoricii noștri din urmă au făcut-o pentru unele teorii prea exagerate. E de pus mai presus de accidentele obișnuite în vieața popoarelor legea numărului și a schimbului provocat de specializarea și diviziunea muncii.

Orașele. Depărtarea satelor de drumul mare, alături de desimea rețelei drumurilor de țară, dovedește că la jum. sec. trecut predominà circulația locală. Totuș și țesătura destul de îndesită a drumurilor mari

[1]) Cele mai multe hanuri pe drumurile mari dintre București și Călărași, Mizil, Brăila, Tecuci și Puțeni direcția Prut, adică tocmai peste stepa cu așezări neobișnuit de rare.

[2]) Popularea stepei Teleormanului destul de înaintată la 1853, e o dovadă concretă de precăderea pe cari o pot avea factorii naturali asupra celor politici.

în unele părţi ale câmpiei (mijlocul şi chiar Apusul), faptul că în linii mari drumurile de poştă se orientau după aceleaşi capete de drumuri ca şi azi, desimea hanurilor, ne arată că circulaţia bunurilor şi oamenilor dela regiune la regiune dealungul şi dealatul câmpiei erà mai accentuată decât ne-ar face să credem depărtarea satelor de drumul principal. Prin natura ocupaţiilor lor însă pe ele circulau mai mult târgoveţii (negustorii), oştile, stafetele, decât sătenii. Lucru este evident mai adevărat pentru 1853 decât pentru azi. Oraşele erau departe de a exercità aceiaş influenţă asupra satelor ca în zilele noastre. Pentru aceasta trebuiau legături multe şi bune cari nu se văd pe harta rusească. Numărul şi natura căilor de comunicaţie ca şi cifra populaţiei din oraşe ne dă măsura importanţei lor la aceà epocă.

Drumul cel mare din mijlocul câmpiei treceà cum am văzut prin Brăila (peste 12.000 locuitori) Urziceni, mai mari decât Călăraşii, Bucureştii, oraşul cel mai mare din toată câmpia, Tecucii (sat mare), Slatina (peste 3700 locuitori). Artera mediană a circulaţiei — drumul Prahovei — făcuse ca Ploeştii să ajungă al doilea oraş al câmpiei lăsând în urmă chiar Brăila. Oraşele de sub dealuri, în Răsărit concentrau mai multă populaţie decât în Apus, aşà că Focşanii, Râmnicul, Buzăul trecuseră înaintea Piteştilor, Târgoviştei şi Slatinei. La Dunăre, în afara Brăilei, doar Giurgiu îşi aproprià cifra populaţiei de 10.000 încolo, Turnu, Zimnicea şi mai ales centrele din Est, abià meritau numele de sate mari (Olteniţa şi Călăraşii nu aveau nici 800 locuitori fiecare). In stepă înfine doar regiunea apuseană a câmpiei, am văzut că ajunsese la o îndesire destul de mare a populaţiei ca să provoace oraşe legate de centrele rurale. Nici chiar de Bucureşti însă, Alexandria nu erà legată decât printr'un drum de ţară; în stepa răsăriteană, răscrucea dela Slobozia începuse să se afirme ca un centru de viitor luând înainte cu mult chiar Urzicenilor. O situaţie similară făcuse ca în Nord Tecucii să-şi ridice populaţia până la 2900 locuitori.

In general însă cu toate că oraşele indicau direcţia drumurilor de poştă etc. ele erau mici. Cu unele excepţii (Bucureşti, Ploeşti, Brăila, Buzău, Giurgiu şi Focşani), ele nu se depărtau prea mult de satele mari, cu cari, după izvoare contimporane, şi semănau: Bucureştii nu făceau excepţie.

Şi drumurile şi satele izolate şi importanţa numerică slabă a oraşelor, ca şi gruparea satelor, desimea lor şi a populaţiei, spaţiul disponibil, răsfrâng o stare economică şi culturală mai puţin evoluată decât cea de azi dar şi mai legată de condiţiile exploatării locale.

Lucru erà cunoscut şi pe alte căi, însă harta rusească ne-a oferit prilejul unei analize mai deaproape a situaţiei dela 1853 şi deci în termen de comparaţie cu starea de lucruri pe care o răsfrânge harta topografică românească şi statistica din 1899.

PARTEA II-a

SITUAŢIA DIN 1853 FAŢĂ CU SITUAŢIA DELA SFÂRŞITUL SECOLULUI XIX

1. *Harta topografică română.* — Condiţiunile în care a fost ridicată. Modificările aduse

Harta topografică a Statului Major al armatei române, a fost ridicată pe teren între 1890—900, cel puţin pentru partea ce priveşte câmpia. Intreaga hartă a fost revăzută apoi după 1906 în urma terminării operaţiunilor geodesice, astronomice şi de nivelment prevăzute în programul de lucru al Serviciului geografic[1]) aşà, că, de fapt reprezintă situaţia din primii ani ai secolului XX[2]).

Condiţiile în cari ea a fost ridicată sunt de sigur superioare celor ale hărţii ruseşti, de acì şi mai marea precizie a formelor şi mai marea bogăţie a faptelor de Geografie umană reprezentate.

Intr'adevăr pe harta românească, se pot urmărì, în afara amănuntelor de pe harta rusească, forma satelor, suprafaţa lor, păşunea, fâneaţa, arăturile, grădinele de zarzavat, regiunile inundabile, raportul dintre toate acestea şi relief etc. Şi totuş hărţii noastre topografice îi lipseşte un element, pe care cealaltă îl are: populaţia. Lipsa aceasta e însă uşor de împlinit cu ajutorul statisticei din 1899 prima statistică ştiinţifică la noi.

In comparaţia pe care o întreprindem ne aflăm aşà dar în faţa a două hărţi ridicate ambele de ofiţeri specialişti şi revăzute apoi prin observaţii, cari au durat mai mulţi ani. Harta rusească e ridicată între 1829—35 şi revăzută între 1835—53, când i se adaugă şi statistica. Harta topografică română, ridicată în 10 ani, revăzută în alţi 10. Ambele hărţi nu înfăţişează un moment determinat în timp, ci una situaţia dela jumătatea secolului XIX, cealaltă situaţia dela sfârşitul aceluiaşi secol. Numai

[1]) *C. I. Brătianu:* Notes sur les operations géodésiques et astronomiques entreprises pour l'éxécution de la carte du Royaume de Roumanie.

[2]) Unele foi totuş au fost retipărite fără nici o corectură. Acestea sunt însă ridicate între 1898—99.

statisticele strâng mai deaproape epoca reprezentată de aceste hărți. Valoarea cifrelor însă este neegală. Condițiunile în cari se făceau catagrafiile la jumătatea sec. trecut, ne pot formà convingerea că în datele numărătoarei rusești se cuprindeau și cifre mai vechi ori chiar închipuite[1]). E totuș singura statistică făcută la aceà vreme în chip organizat și sub supravegherea puterii protectoare, care știà ce voià.

Nu trebuie să trecem nesemnalate nici alte defecte ale catagrafiei rusești. Ea dă populația pe familii. Immulțind cifra famiiliilor cu 5, cum se obișnuește, în Demografie, introducem al doilea element de aproximație pe lângă cel al vițiilor ei inițiale. Mai mult, o sumă din așezările mărunte (târle, odăi, hanuri, poște) sunt reprezentate numai printr'un mic rotogol care însemnează 1—5 familii. Pentru a aveà o măsură uniformă am admis în cazul târlelor și odăilor media de 5 familii, în cazul hanurilor și poștelor 1 familie. Cu aceasta, partea de aproximație a statisticei rusești crește și mai mult. Totuș, în lipsa alteia mai bune, și pentru scopul urmărit în lucrarea de față, am văzut că ea ne poate aduce reale servicii. Tot atât de bine, atât timp cât nu urmărim comparația demografică a fiecărui sat în parte, ci numai liniile mari ale variației populației în câmpia întreagă și pe regiuni, ea ne poate folosì într'o alăturare de statistica din 1899.

Așadar harta și statistica din 1853 va fi comparată în cele următoare cu harta topografică din 1890—1910 și statistica din 1899. Vom folosì, în acest scop:

1. Harta topografică română 1/200.000.
2. Harta topografică română 1/200.000 ediția întâia din ultimii ani ai sec. XIX.
3. Statistica oficială din 1899 pe comune.

Datele celor două statistici fixează intervalul de timp, în care urmărim prefacerile suferite și așezările și populația câmpiei (46 ani). Am ales statistica din 1899 pentru că ea corespunde aproximativ epocii de ridicare și corectare a hărții topografice (partea câmpiei), pentru a nu înbrățișà un spațiu prea mare de timp și pentru a aveà, față de jum. sec. XIX, situația dela sfârșitul aceluiaș secol. Nu puțin ne-a determinat la această alegere, existența unei lucrări similare [2]), care ne-a ușurat considerabil munca.

---

[1]) D-l *Zagorit* în op. cit., ultimele pagini, aduce unele exemple foarte instructive.

[2]) Emm. de Martonne: Recherches...

2. *Aşezarea satelor.* Marea preciziune cartografică a hărţii topografice române ne pune în măsură să verificăm nu numai fidelitatea desenului— lucru de care nu e locul aici să ne ocupăm — dar mai cu seamă aşezarea satelor, cătunelor etc.

In general aşezările omeneşti de pe harta rusească se pot identificà, cu cele de pe harta românească numai prin simpla urmărire paralelă a satelor pe ambele hărţi. Depărtarea dintre ele, ţinând seamă de creşterea satului şi de scara hărţilor [1]), e proporţional aceiaş la cele două date. Aflarea satului cu ajutorul coordonatelor n'a dat greş decât în rare cazuri, explicabile prin reprezentarea deosebită dela o hartă la alta, sau, uneori, chiar prin greşala operatorului rus. Abaterile nu sunt însă atât de mari încât să înpiedece serios identificarea; iar dacă nepotrivirea e mai serioasă câteodată, ea se poate explicà fie prin deplasarea reală a aşezărilor fie chiar prin schimbări în cursul apelor dealungul cărora se înşiră satele. Amenințate de inundaţie de multe ori sate de pe Ialomiţa de pildă sau din cursul inferior al Siretului dar şi din alte părţi ale câmpiei (Teleorman, Argeş), au fost silite să emigreze spre «coastă» sau să se depărteze de malurile nesigure [2]).

Un caz interesant e cel al Sloboziei Trăsnitu din judeţul Teleorman. La 1853 e arătată pe ţărmul drept al Teleormanului între Popeşti şi şi Tătăreştii de sus. In harta topografică actuală e pusă pe ţărmul stâng la depărtare de $1^1/_2$ km. de râu, Harta topografică 1/100.000 arată între Popeşti şi Tătărăşti un curs de apă, care a fost părăsit de Teleorman tocmai prin locul unde harta rusă aşează satul Slobozia-Trăsnitu. O deplasare a râului ar fi provocat deci mutarea satului. Lucru n'ar fi imposibil de vreme ce el se petrece şi azi (cazul recent al satului Corbu de pe malul drept al Siretului) [3]). Totuş odată ce întâlnim pe harta rusească întâlnim şi cazuri în cari deosibirea de aşezare se datoreşte şi greşitei orientări a cartografului rus, trebuie să fim foarte prudenţi în constatarea mutărilor de sate şi să nu le admitem decât când altă explicaţie nu se poate găsì [4]), de obicei când amplitudinea deplasării e mai

[1]) Transcrierea s'a făcut pe foile 1/100.000 ale hărţii topografice.

[2]) Vezi de pildă cazul satelor dintre Iveşti şi Şerbăneşti arătate în harta rusească pe malul drept iar pe cea românească pe malul stâng al Bârladului; tot astfel, Căzăneştii, Dâlga-mică, Piscu pietros ori mutate mai spre Sud sau chiar în câmp (pe Ialomiţa). In total 9 sate au fost desfiinţate sau deplasate în lungul Ialomiţei.

[3]) V. şi *G. Vâlsan:* Schimbarea cursului Ialomiţei la Bilciureşti.

[4]) O eroare grosolană şi inexplicabilă e aşezarea Alexandriei.

însemnată nu însă exagerată. Intr'adevăr uneori dispoziția satelor pe cele două hărți e de așà natură încât nu-i nevoie să admitem o schimbare a locului de așezare. E de neînțeles de pildă de ce satul Buciumeni (N. de București) ar fi fost la 1853 la N. de Bogătești iar azi să se afle la Sud. De sigur numele au fost scrise pe dos. Tot astfel pe valea Teleormanului în jud. Argeșului satul Cornățelul e numit pe harta rusă Humele, nume pe care azi îl poartă satul Ciupagul de pe aceiaș hartă. In schimb Cornățel se numià un sat la S. E. de Ciupagul (Recea de Jos). Poate fi vorba aici sau de o încurcătură analogă în notele cartografului sau de o emigrare a numelui, fără deplasarea satului în tot cazul.

Din fericire cazurile de emigrare a numelor, deplasare reală a satelor și mutarea din eroare a numirilor, sunt rare și cu ajutorul dicționarelor geografice pe județe și al hărții austriace se pot indentificà. Mai mare pare să fie dificultatea în cazul schimbării reale de nume și mai ales, al lipsei lor totale din josul unor semne de sate. Fidelitatea hărții precum și păstrarea numelui vechi la foarte multe din satele de pe harta topografică, ne-a îngăduit să trecem și peste prima greutate. Nu acelaș lucru putem spune despre a doua. Aproape nimic de spus de partea răsăriteană a câmpiei, unde omisiunile de acest fel sunt absolut excepționale; Dela Argeș spre Apus însă și mai ales între acest râu și Teleorman, lipsa numelor și chiar a cifrei populației de sub semne de sate, e destul de mare. Numai în cuprinsul foii topografice Titu-Obedeni ar urmà să fi apărut peste 50 sate noui între 1853—99, ceeace pare exagerat, oricât de explicabilă ar păreà întemeierea de sate mărunte în cuprinsul pădurii, sub dealuri și prin regiunea cea mai umedă a câmpiei. Lipsa numelor de sate de lângă unele semne este evidentă (mari distanțe între două nume consecutive, iar între ele linie continuă de case); dovada cea mai bună însă o aduce constatarea că unde apar sate numite între cătune nenumite, ele au totdeauna o populație care contrastează puternic cu media obișnuită a locuitorilor din cătune, sau cu numărul sufletelor din cătunele izolate. Aceasta constatare e importantă și pentru că face dovada unui număr mai mare de sate decât totalul numirilor, dar și pentru că ne e permisă astfel concluzia că a fost trecută pe hartă cel puțin cifra reală obținută de catagrafie chiar în cătunele nenumite pe hartă. Aproximativ, rămâne numai numărul real al satelor dintre Argeș și Teleorman. Pentru aflarea acestui număr ne-am folosit totuș de următoarele mijloace: compararea formei și întinderii satelor pe cele două hărți, semnele de sate izolate și nenumite au fost socotite cătun aparte și

identificat prin procedeele obişnuite, înăuntrul aceluiaşi grup de case (însemnate pe harta rusă prin beţişoare), semnul de biserică, fără nume de sat în dreptului, a fost socotit cătun aparte; compararea cu harta austriacă şi unele informaţii întâmplător aflate în dicţionarele geografice pe judeţe, ne-au înlesnit înfine foarte mult corectarea acestor lipsuri. Rezultatele la cari vom vedeà că ajungem în compararea datelor obţinute pe această cale, puţin întortochiată, nefiind de loc nenormale, ele dovedesc că identificareas'a făcut destul de fidel şi deci corespunde realităţil or dela 1853.

Nu-i mai puţin adevărat însă că în urma acestei analize, harta rusească pierde puţin din valoarea ei documentară; folosită însă cu atenţie şi verificată cu izvoare contemporane rămâne totuş un izvor extrem de preţios pentru cercetările de Geografie umană.

3. *Populaţia pe regiuni.*

Forma satelor. Chiar cu ajutorul hărţii ruseşti putem ghicì forma satelor; harta topografică o precizează însă dând în plus suprafaţa.

După fizionomia lor satele din câmpie pot fi grupate în două tipuri: 1. tipul de *sat compact* (cu casele despărţite doar prin curţi, relativ mici) şi 2. tipul de *sat răsfirat* (cu casele răsleţe, despărţite prin grădini sau pometuri)[1]. Propriu zis însă cătunele de câmp fac parte din primul tip, satele cu structură răsfirată întâlnindu-se doar în colţul de NV. (la Apus de linia Urlueni—Negoeşti—Bârlogu, Recea, Negraşi, Morteni) adică tocmai unde şi în morfologie se simte influenţa dealurilor.

Satele compacte au, în covârşitoare majoritate o structură neregulată şi un contur influenţat de topografia locală. Satele înşirate dealungul coastei (pe sprânceana de loess a văilor) sunt lungi şi rânduite de obicei pe una sau două linii. Satele aşezate pe văile secundare, destul de adânci, dar de obicei lipsite de apă, satele din stepă deci, se întind în lăţime şi sunt alcătuite dintr'o reţea foarte neregulată de străzi şi străbătute de linia principală care e sau soseaua sau în legătură cu ea (de pildă, Unghenii, Râca, Dobroteştii de jos Miroşii şi Glavaciocul). Satele lungi, când sunt separate, au de obicei suprafaţa mică. Satele 'ntinse în suprafaţă sunt f. adeseori mari. Satele compacte cu suprafaţa mare se deosebesc şi ca mod de grupare de cele compacte lungi. Primele sunt depărtate unele de altele, aşezate mai neregulat şi foarte rar ajung să se unească;

[1]) Cf. *Emm. de Martonne* op. cit., pag. 144—145, unde se face pentru prima dată deosebirea între satul răsfirat din regiunea porumbului şi satul strâns (compact) din regiunea grâului.

celelalte se înşiră în fir lung şi, dacă la 1853 unele erau unite între ele, la 1899 puteai merge chiar zeci de km. pe Sabar sau pe Argeş de pildă fără să ştii când treci dintr'unul în altul. Ajunseseră adică adevărate *sate-galerii.*

Pornind astfel dela conturul şi suprafaţa satelor aşà cum sunt arătate pe harta topografică 1/100.000, ajungem să desprindem un mod de grupare care nu se deosebeşte întru nimic de cel din 1853. Satele mari depărtate unele de altele sunt *tipul de stepă şi de câmp.* Ele se întâlnesc dealungul Dunării, pe terasa de jos a Teleormanului, în stepa şi chiar antestepa răsăriteană, în stepa bârlădeană înfine (Matca), iar ca o peninsulă ce pătrunde în pădure pe terasa Vedei între Cotmeana şi Teleorman. Satele lungi sunt *tipul de pădure şi de vale.* Ele se întâlnesc mai ales în zona centrală a câmpiei (terasa de sus şi chiar de jos a Argeşului) şi, cu întreruperi pe văile stepei şi antestepei răsăritene.

Dacă până aici paralelă cu harta rusească se păstrează şi diferă numai în privinţa accentuării fenomenului (numărul satelor mari e considerabil crescut în stepă faţă de 1853), pe harta topografică apare un nou tip de sat: satul compact cu structura regulată şi întins în suprafaţă: tipul american. El e în stepa estică regula, în cea apuseană mai rar iar în pădure se întâlneşte iarăş numai în golul de stepă al terasei Vedei (Ştefan-cel-Mare, Baldovineşti).

Dacă în linii mari nu se constată prea serioase deosebiri în tipul satelor şi modul lor de grupare, numărul însă şi gradul de îndesire al cătunelor şi locuitorilor, spaţiul disponibil, felul aşezărilor din stepa şi pădure, au suferit prefaceri cari, în unele ţinuturi au urmat un ritm atât de grăbit, încât au făcut de nerecunoscut acele regiuni.

Numărul cătunelor. Intre 1853 şi 1899 numărul cătunelor s'a ridicat dela 1805 la 2230; apar deci pe harta topografică un plus de cel mult 425 sate noui. In toată câmpia deci, în aproape 50 ani numărul cătunelor a crescut cu ceva mai mult de un sfert. Aceasta ar fi — păstrând rezervele asupra exactităţii cifrei iniţiale — creşterea normală. Această medie a câmpiei a fost întrecută de regiunea terasei superioare a Vedei după care vine imediat terasa superioară a Argeşului şi Ialomiţei adică tocmai de zona păduroasă de sub dealuri, în care satele sunt mici şi ca suprafaţă şi ca populaţie [1]) şi uniform răspândite. Foarte firesc ca în epoca de populare intensă a câmpiei, într'o regiune de sate mărunte, aşezată sub dea-

[1]) Cf. de M, op. cit., pag. 146.

lurile bine populate și în drumul Mărginenilor păstori, să se întemeieze un număr de sate mai mare decât ori unde; fără ca, printr'aceasta, cifra populației să înregistreze o ridicare relativ identică[1]). Gruparea de aici s'a păstrat deci și și-a accentuat caracterul de grupare uniform risipită a cătunelor, iar cifra satelor noui (92, 80 și 58) nu mai apare atât de exagerată ca atunci când n'am ține seamă de caracterul modului de distribuire al satelor din câmpie.

Sunt în schimb regiuni în cari numărul cătunelor a scăzut sub cifra din 1853. In această categorie intră stepa și antestepa din sudul Buzăului, terasa dunăreană dintre Râu și Siret, înfine lunca Bârladului. Cea mai puternică descreștere se înregistrează la S. de Buzău unde s'a putut număra cu 85 așezări omenești (cătune) mai puțin decât în 1853. Fenomenul se poate ușor explicà. După această dată, mare parte din târlașii dintre Călmățui și Ialomița s'au strâns în sate, ceeace a avut ca urmare descreșterea târlelor dela 152 la 48 și sporirea satelor dela 80 la 98. Noi am socotit pretutindeni târla, cătun. Acelaș fenomen s'a petrecut și în antestepa din S. Buzăului. Terasa dunăreană, în urma desființării raielei, a pierdut satele Iarbă dulce. Vărsături, Lipoveni, Bordușanii-mici, parte din cauza inundațiilor, parte din cauza atracției portului; iar satul Tichileștii s'a contopit cu Frumușica. Nou, n'a apărut decât micul cătun Atârnați de lângă Brăila. Nesiguranța cursului Bârladului ca și atracția orașului cuprins între două regiuni depopulate, pot explicà în acelaș chip dispariția celor 5 sate din luncă (v. tabloul No. 1).

Nimic deosebit în creșterea absolută a satelor din celelalte regiuni.

Creșterea relativă e însă cât se poate de suggestivă. Intr'adevăr raportând diferența regională dintre numărul satelor la 1853 și 1899, la sfertul cu care a crescut totalul satelor din câmpie în acelaș interval de timp, *sfert care ar reprezentà creșterea normală*, ajungem la următoarele rezultate:

1. Cu tot marele număr absolut al creșterii din zona pădurii, regiunile de acì nu se ridică decât într'un singur caz peste medie și anume în cazul terasei de sus a Vedei, care, cum am văzut, prezintă un vădit caracter de stepă în părțile ei centrale. Terasa de sus a Argeșului e chiar puțin sub normal.

2. Cea mai mare creștere relativă se întâlnește în stepa răsăriteană,

[1]) V. mai departe.

unde mai pretutindeni (cu excepţia ţinuturilor dintre Călmăţui şi Ialomiţa), numărul cătunelor s'a dublat şi chiar a trecut uneori de dublu. In antestepă însă şi chiar în unele din văile stepei sporul nu trece nici odată peste $^1/_2$ din numărul satelor la 1853. Excepţie face doar valea Buzăului de pe terasa superioară, în care numărul satelor s'a îndoit. Vom vedeà mai târziu explicarea acestui fapt 1). Sporuri foarte slabe caracterizează (dela 1/5—1/18 şi chiar mai puţin) cursul inferior al Ialomiţei, valea Râmnicului, şesul Focşanilor, lunca Dunării între Olt şi Giurgiu, adică tot ţinuturi de luncă din stepă, ceeace poate însemnà înpuţinarea locurilor prielnice aşezărilor chiar dela jumătatea secolului trecut, dar şi mai mare vechime a centrelor de populaţie în regiunile respective. Aceeaş e situaţia pe terasa înaltă dintre Râmnic şi Buzău şi în stepa apuseană, care am văzut că se află încă dela 1853 într'o fază mai înaintată de culturi şi populaţie.

Constatările de mai sus vor câştigà în claritatea prin analiza prefacerilor suferite de populaţie.

Variaţia mediei populaţiei pe cătune. Variaţia numărului cătunelor stă în strânsă legătură cu variaţia numărului locuitorilor pe cătune.

La 1853 satele cu o populaţie de 5—600 locuitori puteau fi socotit drept media satelor mari [1]). La 1899, doar cele cu peste 1000. In cifra absolută cele mai mari sporuri le-au avut satele mari la jumătatea secolului trecut (v. schiţa de hartă No. 8), adică satele de stepă şi de pe terasa dunăreană [2]), ceeace dovedeşte influenţa constantă a condiţiilor fizice asupra modului de grupare în cătune. Condiţiunile uniform prielnice au dus, în pădure nu numai la conservarea tipului de sat mic [3]), nu numai la relativ uniforma grupare chiar a satelor noui, dar şi la cea mai slabă creştere chiar în satele existente, unde sporul de populaţie trebuie să fi fost produs în primul rând de creşterea vegetativă şi numai în slabă măsură de imigrări [4]).

Cea mai mare creştere absolută o înregistrează terasa dunăreană dintre Olt şi Giurgiu (spor de 1104 locuitori la sat), lucru foarte normal într'o regiune, care—cum vom vedeà—e o regiune de imigrare şi care nu şi-a sporit numărul satelor decât cu 1/10. Cea mai slabă creştere a

[1]) V. repartiţia acestora în schiţa de hartă No. 3.

[2]) V. şi schiţa de hartă No. 5.

[3]) *Cătun* cum îl numeşte d-l de Martonne, opunându-i *satul* (mare) din stepă, op. cit. pag. 146.

[4]) V. mai departe.

avut-o stepa ilfoveană, singurul ţinut care şi'a mărit numărul satelor de două ori şi jumătate. Mai mult încă decât această parte de câmp, de slabă densitatea a populaţiei în 1853, regiunile cari la o creştere neobişnuită a numărului satelor, adaugau şi o desime supra normală a locuitorilor, au înregistrat chiar descreşteri ale mediei populaţiei săteşti. Exemplul cel mai tipic e valea Buzăului din antestepă. Populaţia concentrată în 18 sate la jumătatea sec. XIX, s'a risipit, în interval de 46 ani, în cele 36 sate dela sfârşitul sec. XIX, trecând dela media de 722 la cea de 446.

Intre amplitudinea variaţiei mediei pe cătune (dată de creşterea absolută) şi intensitatea ei sunt deosebiri cari merită să fie semnalate.

In general populaţia din cătune s'a dublat (exact, a crescut în câmpia întreagă cu 102%).

Sub această «normală» cad tocmai regiunile, în cari au apărut cele mai multe sate, deci ţinuturile pădurii. In nici un caz însă sporul nu este mai prejos de 50%. In această categorie pot intrà însă şi regiuni, cari au înregistrat creşteri absolute mari fără să-şi sporească prea mult numărul satelor (şesul Focşanilor).

Regiunile cari au primit un număr mic de sate noui sau şi-au micşorat numărul lor, şi-au crescut totdeauna populaţia cu peste 102%. Se explică astfel şi se confirmă concentrarea târlaşilor în N. Ialomiţei (spor de 356% şi de 282%, maximum din întreaga câmpie), ca şi împuţinarea satelor de pe terasa dunăreană dintre Râu şi Siret (creştere de 214%).

Constatarea generală ce se desprinde însă din analiza intensităţii sporului mediei populaţiei din cătune este că regiunile cu un spor neobişnuit de mare (peste 200%), sunt excepţii şi se întâlnesc în stepa şi antestepa răsăriteană pe câmp. Atât văile stepei şi antestepei, cât şi stepa apuseană şi valea Dunării, când nu reprezintă scăderi sub normal — mai prejos chiar decât pădurea — se ridică foarte puţin peste normal. *Urmează de aici că, în general populaţia s'a risipit pe întinsul câmpiei între 1853 şi 1899 numai partea estică a şesului dunărean (sus pe câmpuri), intrată şi ea în faza aşezărilor statornice, exercită asupra acestora acţiunea de concentrare caracteristică stepei, făcând astfel că la sfârşitul secolului trecut, modul de grupâre al populaţiei să apară mult mai adaptat la mediu decât la jumătatea aceluiaşi veac* [1]. In acest chip faptul că satele mari corespund stepei şi terasei dunărene, iar satele mici (cătu-

[1]) Cf. harta No. 3 cu harta modului de grupare al populaţiei din de M. op. cit.

nele), pădurii e adevărat pentru 1899 (cu excepţia Bărăganului), dar mai puţin adevărat, după cum s'a văzut şi într'un capitol trecut, pentru 1853.

Variaţia modului de distribuire a populaţiei. Dacă în modul de grupare a populaţiei, pe cătune, atât contrastele de formă, de întindere cât şi de număr se accentuează între pădure şi stepă pe de o parte, între văi şi câmp pe de alta, neegala creştere a numărului locuitorilor în diferitele ţinuturi ale câmpiei, l-au mai atenuat relativ în intervalul celor 46 ani.

La 1899 desimea populaţiei în câmpia întreagă erà de 39,6 locuitori la km², ceeace însemnează faţă de 1853 o îndesire de 23,5 la km². (139%). Foarte natural ca această creştere să nu fi avut nici aceeaş amplitudine, nici aceeaş intensitate, în toate regiunile câmpiei.

Mai întâiu, ca şi în cazul grupării populaţiei, îndesirea absolută stând în legătură cu desiunea regională la jumătatea veacului trecut, ar urmà ca sporul cel mai mare să se înregistreze în regiunile relativ destul de populate altă dată. Variaţia în sporul natural şi adaosul — se va vedeà în ce măsură — al imigranţilor, au făcut ca lucru să nu se petreacă cu totul normal pretutindeni. Astfel răsăritul câmpiei înregistrează în unele văi, o creştere care trece mult peste normal (de pildă valea Râmnicului trece dela 134,7 la 268,7 locuitori pe km²). In acelaş timp în quasi-deşertul din părţile înalte ale stepei estice, câmpurile nu ajung decât într'un singur caz (şesul Bârladului) să depăşească jumătatea acestei medii, oprindu-se de cele mai multe ori la sfert. Adevăratul exemplu însă al amplitudinei normale îl dă şi aici tot pădurea. Ea dovedeşte deci un fel de echilibru care-i semnul maturităţii în popularea unui ţinut. Intr'adevăr cele trei regiuni ale pădurii întrec foarte puţin media de 23,5 prea coborîtă dealtfel din cauza golurilor încă destul de pronunţate în Răsărit. In restul câmpiei cea mai mare parte a văilor stepei, terasa dunăreană şi stepa şi antestepa apuseană, se apropie mai mult de tipul pădurii, iar valea Buzăului din antestepă şi câmpurile acesteia mai mult de tipul stepelor estice, ceeace corespunde, pentru regiunile cu cea mai mică creştere absolută (2,1 terasa Şuşiţa-Putna), de sigur cu o depopulare a părţii NV. a câmpiei.

Rezultă din cele de mai sus că modul cum a crescut desimea populaţiei în cifră absolută, nu a putut duce la o mascare a diferenţelor de populare dintre zonele caracteristice ale câmpiei. Excepţia văii Buzăului, cari risipindu-şi populaţia, a provocat o slabă nivelare cu câmpurile

sudice vecine, nu slăbeşte constatarea că între pădure şi stepă ca şi mai ales, între câmp şi vale în stepă şi antestepă, *contrastele dintre numărul absolut al locuitorilor pe* km^2 *erau mai puternice la 1899 decât 1853*. Aceasta însemnează că deşi stepa a atras multă omenire după 1850, populaţia a rămas de preferinţă tot în văi şi în pădure. Acţiunea nepriel-nică aşezărilor omeneşti pe câmpurile stepei, e departe de a fi biruită de către tehnica modernă, atâta cât a fost folosită în colonizările recente din Răsărit. Din cauza aceasta chiar limita cătunelor urmează relativ de aproape zona periferică şi a reţelei de văi secundare [1]) (v. harta pădurilor, etc.).

Urmărind intensitatea variaţiei densităţii, ajungem la concluzia că totuş la sfârşitul secolului al XIX contrastele dintre regiunile câmpiei sunt *relativ* mai atenuate decât la mijlocul aceluiaşi secol, ceeace, fără să însemneze o contrazicere a concluziilor de mai sus, se răsfrânge în primul rând în procentul populaţiei din zonele caracteristice. La 1853 în pădure trăiau 46,3% din populaţia întregii câmpii, la 1899 numai 35,4%. In acelaş interval stepa răsăriteană trecea dela 18,1% la 19,5. Atenuarea e slabă, dar evidentă mai ales prin scăderea din păduri.

Să urmărim însă mai de aproape variaţia relativă a densităţii (v. schiţa de hartă No. 1).

Harta creşterii populaţiei din câmpie scoate în evidenţă următoarele fapte:

1. In nici o regiune din câmpie populaţia n'a descrescut în valoare relativă, precum nu descrescuse în valoarea absolută.

2. Regiunile de pădure, şi toate văile din stepă şi antestepă inclusiv valea Dunării, cu excepţia văii Buzăului, adică tocmai acelea cu cel mai îngust spaţiu disponibil, prezintă o creştere normală sau subnormală.

3. Câmpurile din stepa dela N. de Buzău şi antestepa dela Sud şi Nord de şesul Focşanilor sunt toate mult sub media creşterii normale din câmpie (139%); iar câmpul Putna-Şuşiţa, alăturі de valea Buzăului (terasa superioară), reprezintă regiunile cu cel mai mic spor relativ din toată câmpia (20—40%).

Dacă acest din urmă fenomen s'ar putea explica parţial, în cazul văii Buzău şi şesului Focşanilor numai prin constatarea că regiunile respective erau ajune la saturaţie, în cazul câmpurilor citate nu se pot invoca decât cauze de ordin geografic local (ariditatea solului [2]).

[1]) V. şi V. Mihăilescu op. cit., schiţa No. 2.

[2]) G. Vâlsan: Câmpia română, pag. 356 sq.

Coloana 14 din tabloul 1 confirmă aceste presupuneri. Valea Buzăului din antestepă sporindu-şi populaţia numai cu 31% îşi micşorează spaţiul disponibil cu 0,9 ha, ceeace a făcut ca în 1899 să nu mai poată pună la dispoziţia locuitorilor săi decât 0,1 ha de cap, adică mai puţin decât ori care altă regiune a câmpiei. In acelaş timp câmpul Şuşiţa-Putna dispunea de 1,8 ha, câmpul dela N. Râmnicului de 5 ha, iar cel dela N. Buzăului din stepă, cu tot sporul de 65% al populaţiei sale, mai puteà oferì 20,7 ha de cap.

Dacă trecem la regiunile cu un spor aproape normal (100—150%), vedem că starea de quasi-echilibru la care ajunseseră, le-a îngăduit pe lângă un spor neexagerat, o scădere potrivită a spaţiului disponibil. Regiunile de pădure şi văile Moştistea, Ialomiţa, Râmnicul-Sărat şi Siret şi'au îngustat spaţiul disponibil cu 0,2 (Râmnic) – 2,5 ha. (Vedea şi Siret); ceeace a redus capacitatea de primire a acestor ţinuturi dela 0,4 (Râmnic) — 2,2 (Vedea). De semnalat slaba putere de colonizare a văii Râmnic şi atracţia exercitată de terasa Vedei şi de lunca Siretului.

In regiunile cu creşteri supranormale, de obiceiu, cu cât spaţiul disponibil e mai mare cu atât şi creşterea globală a populaţiei a fost mai însemnată. Cel mai puternic spor e firesc deci să-l înregistreze Bărăganul propriu zis (între Ialomiţa şi Mostiştea): spaţiul disponibil scăzut cu 17,2, procentul sporului de populaţie 405. Imediat vine apoi stepa Bârladului cu 5,6 şi 393%. Urmează în fine în ordine descrescândă câmpurile din imediata apropiere a dealurilor între Râmnic şi Cricovul-Sărat, terasa dunăreană dintre Râu şi Siret şi stepa ilfoveană. Stepa, antestepa, şi terasele dunărene din Apus, cari am văzut că dispuneau de un spaţiu liber mai mare decât al regiunilor de creştere normală şi subnormală, dar mai îngust decât cel al câmpurilor din E., înregistrează un spor de populaţie de 154—186% (terasa de jos a Argeşului). E interesant de constatat că aici antestepa a luat înaintea stepei, ceeace însemnează de sigur nu numai inferioritatea condiţiunilor de aşezare în stepă faţă de antestepă, dar şi o apropiere mai accentuată de saturare în Burnas (terasa de jos a Teleormanului), decât în valea de jos a Argeşului. Deşì în partea de Răsărit a câmpiei, care a atras cu putere populaţia în a doua jumătate a secolului XIX, partea din terasa de jos a Buzăului ca şi valea Buzăului inferior, au acelaş procent de creştere ca şi regiunile corespunzătoare din Vest. Această analogie nu însemnează însă — decât poate pentru partea terasei inferioare dintre Călmăţui şi Ialomiţa — identitate în cauze. Intinsa suprafaţă a acestui

câmp (care am văzut că aveà un mare gol la N. de Călmățiu), a făcut cu neputință, în scurtul interval de timp (46 ani), o colonizare prea intensă a unei regiuni, parte ocupată de numeroșii târlași, și cu o capacitate de așezare redusă. Foarte natural deci ca, socotită în întregimea ei, ea să nu fi ajuns nici pe departe coeficientul de creștere al Bărăganului ori stepei bârlădene.

Astfel în perioada 1853—99, întreg Răsăritul câmpiei cu excepția văilor (afară de Buzăul inferior însă) *reprezintă maximum intensității de populare, dar nu maximum posibil.* Rămân încă spații libere, mai mici în antestepă (5,6 — 0,1 ha. de cap) mai mari în stepa (5,6—17,2 ha. de cap), cari în măsura îmbunătățirii condițiilor generale de așezare și cultură, vor atrage încă o bucată de vreme coloniști, *ele aflându-se acum în situația în care se aflau la 1853 terasa Vedei și terasele din Apus ale Dunării.*

Contrastelele de populație. Progresele în popularea stepei, rămâne totuș faptul caracteristic de căpetenie în prefacerile antropogeografice ale câmpiei române. Acestui fapt i se datorește atenuarea relativă a contrastelor dintre zonele naturale deși amplitudinea lui a fost prea neînsemnată ca să netezească și contrastele absolute, mai accentuate, după cum s'a văzut mai sus, la 1899 decât la 1853. Diagramele profile din anexe, ne îngădue să privim mai deaproape aceste contraste absolute, numai enunțate mai sus. Aceste diagrame — profile au fost construite după principiul profilor și reprezintă secțiuni imaginare prin regiunile câmpiei (fig. 12).

Cu ajutorul lor se poate vedeà comparativ și precizà cantitativ liniile mari ale distribuirei populației la 1853 (negru) și 1899 (alb), creșterea relativă, dar mai presus de toate contrastele de populație. Se poate vorbì astfel de adevărate depresiuni în massa populației cari corespund *zonelor de minimă desime* și celor *de tranziție.* Ele se opun *zonelor de maximă desime*, celor de *suprapopulare* și *celor de saturație* [1]).

Aproape fără excepție contrastele absolute dintre zonele de maximum și minimum desime sunt mai puternice în 1899 decât 1853. Să

---

[1]) Rânduirea regiunilor pe zone de desime s'a făcut după următoarea scară:

a) Zonă de saturație = creștere relativă de 1—50%.

b) Zona de suprapopulație = creștere relativă de 50—100%.

c) Zona de maximă-desime = creștere relativă de 100—150%.

d) Zonă de tranziție = creștere relativă de 150—250%.

e) Zonă de minimă-desime = creștere relativă de peste 250%.

luăm prima diagramă profil ca fiind cea mai caracteristică. Intre zona de minimum din Bărăgan şi zona de supra populare din valea Mostiştei la 1853 erà o diferenţă de 57 locuitori la km². în 1899, una de 122. Contrastul erà deci de două ori mai puternic. Acelaş lucru faţă de toate luncile ce înconjurà câmpul Bărăganului. Şi ca Bărăganul sunt toate câmpurile stepei şi chiar antestepei răsăritene cu excepţia văii Buzăului (zonă de saturaţie), care e în contrast mai atenuat faţă de stepa din N. Ialomiţei, în 1899 (89 locuitori la km². diferenţă) decât în 1853 (106 locuitori la km².)

Chiar în zona pădurii, contrastele de densitate absolută sunt mai mari, totuş creşterea supranormală a populaţiei, pe terasa de jos a Argeşului, a făcut ca, în 1899, ea să se afle aproape la acelaş nivel cu terasa Ialomiţei de unde în 1853, erà întrecută cu 5 locuitori la km ².

Dacă trecem însă la regiuni naturale similare (văi şi văi de pildă) constatăm o mai mare tendinţă de nivelare ducând până la răsturnare de raporturi, deşi accentuarea contrastelor absolute se păstrează între cele mai multe dintre ele. Intr'adevăr valea Ialomiţei aveà la 1853 o desime cu 53 locuitori mai mică decât valea Buzăului la aceeaş epocă, după 46 ani ea a întrecut-o pe ultima cu 2 locuitori la km ²; ceeace arată foarte clar puterea de atracţie a văii cuprinsă între două câmpuri stepice prefăcute vertiginos în arături. Diferenţa dintre Bărăgan şi stepa Ilfovului a rămas cam aceeaş iar stepa Bârladului a întrecut pe cea dela N. Buzăului cu 2 locuitori la km ².

Rarele cazuri de nivelări, atenuări sau chiar inversări de contraste absolute, dovedesc că s'au putut petrece în câmpie unele creşteri atât de puternice încât să biruie avantajul excedentului de născuţi pe care regiunile le aveau unele faţă de celelalte. Inainte de a căutà explicaţia acestor anomalii să precizăm însă cazurile de cercetat prin analiză contrastelor relative. Aceleaşi diagrame — profile ne servesc şi la acest scop. Compararea înălţimii coloanelor la datele alese ne arată de pildă, stepa Ilfovului de 9 ori mai puţin populată în 1853, de 8 ori în 1899, Bărăganul de 59 ori mai slab populat decât valea Mostiştei faţă de 21 ori. Fenomenul e general între toate zonele şi regiunile câmpiei chiar când e vorba de ţinuturi similare. Atenuarea este deci fără excepţie; sunt însă nuanţe cari trebuesc semnalate.

In unele cazuri (între regiunile din pădure, între Vedea şi stepa Teleormanului) variaţia raportului de desime e nulă sau aproape nulă ceeace dovedeşte starea apropiată de echilibru, la cari au ajuns aceste ţi-

nuturi. Se confirmă şi pe această cale deci mai marea vechime şi statornicie a aşezărilor omeneşti în apusul câmpiei (pădure, stepa și luncă dunăreană). Partea răsăriteană în schimb, cu toate atenuările dintre câmp și văi, arată o foarte slabă tendință spre nivelare. Deși, cum s'a văzut, nicăiri nu a fost mai mare creșterea procentuală, ea rămâne tot de peste 2 ori mai puțin populată decât partea vestică. (Diferența față de 1853 este doar de 0,2% în favoarea celei dintâiu cu toate că în calculul densității am socotit și stepa Teleormanului).

Rezumând constatările pe cari ni le îngădue privirea paralelă a densității populației în câmpie, la jumătatea și sfârșitul sec. XIV, ajungem la următoarele concluzii:

1. Câmpia apuseană prezintă atât ca amplitudine cât și ca intensitate de creștere, o desvoltare lipsită de salturi. Contrastele dintre regiunile ce o compun sunt relativ mici. Tendința de uniformizare e statornică deși nu accelerată și asigurată prin jocul creșterii împrejurul mediei (la regiunile de câmpie mai jos de medie, la cele de stepă antestepă și lunca dunăreană, mai presus). Golul din jurul Giurgiului n'a influențat decât prea puțin păstrarea contrastului dintre stepa Teleormanului și terasa Vedei; iar sporul mai însemnat al populației de pe terasa de jos a Argeşului a înlesnit în chip excepțional nivelarea populației din zona pădurii și antestepei.

2. Inăuntrul câmpiei răsăritene populația crește peste normal, cantitativ mai mult în văi, procentual mai mult pe câmpuri. Contrastele absolute se accentuează (de 1½—2 ori mai mari), cele relative scad (de 2 ori şi chiar mai mult). Regiunile din colțul de NV. al câmpiei, între Buzău, Siret şi dealuri, înregistrează cele mai mici creşteri ceeace face ca unele din ele (valea Buzăului din antestepă stepa dela N. Buzăului de jos, câmpul Putna-Şușița) să fie întrecute de ținuturi vecine.

3. Intre apusul şi răsăritul câmpiei contrastul (numai cel absolut dar chiar și cel relativ) s'a păstrat aproape acelaș, numai între pădure şi antestepă răsăriteană el a fost ceva mai mult atenuat.

4. *Natura aşezărilor — Origina satelor noui.* Şi în privința naturei aşezărilor și activității omenești, harta topografică ne prezintă o serie de fapte cari o deosebesc de harta rusă. Pe harta actuală se pot urmări arăturile, pășunea şi izlazul, câmpia ne apare complet cucerită de cereale; păşune intinsă nu mai există nicăiri afară de lunca Ialomiței și deci nici semnele ocupației pastorale; târlele nu meroase, odăile, hanurile înșirate dealungul drumurilor, poştele sau au dispărut

cu totul sau sunt slab reprezentate. Din cele aproape 200 târle dela N. Ialomiței (între dealuri și Dunăre), la 1899 mai rămăseseră doar 50. In schimb ele apar pe câmpul Bărăganului, întinse spre Răsărit până în valea Jegăliei, ceeace poate însemnà că Bărăganul abià acum se aflà în faza în care găsim terasa inferioară a Buzăului la 1853. Câmpurile pierd astfel, odată cu păşuna, una din principalele caractere ale fizionomiei lor. Transformarea economică aduce schimbarea naturii așezărilor. După formele adaptării vremelnice (târlele) urmează formele adaptării statornice (satele). Aceeaş prefacere provoacă dispariția odăilor din stepa apuseană, a hanurilor și poştelor de pretutindeni. Amintirea tuturor acestora trăește însă adeseori în numele satelor noui cari foarte des s'au așezat pe locurile alese de ele altădată: aşezarea provizorie s'a dovedit deci mai târziu ca foarte prielnică pentru aşezarea definitivă. Se poate urmărì pe această cale origina unei serii de sate fie din stepă fie din restul câmpiei. Am putut însemnà astfel o sumă de sate născute din târle ori coșare, han ori poştă. O parte din ele suferiseră această schimbare înainte de 1853. (Odaia Călugărului (pe Ialomița) Odaia de lângă Măgurele, etc.), apoi târla Budișteanu (în N. Ialomiței) Dor-Mărunt și Bărăganul (hanuri) erau sate. Cea mai mare parte dintre cele cunoscute sunt însă transformate după această dată. Identificarea lor s'a făcut adeseori după nume (odaia, târla, hanul, poșta), de cele mai multe ori însă după așezarea de pe harta rusească.

Din această cauză numărul satelor derivate din târle mai ales și din hanuri reprezintă un minimum, cifra reală a satelor derivate din târle, etc., rămânând să fie obținute prin singura cale sigură: ancheta la fața locului. Nouă însă nici nu ne-a fost cu putință, nici nu ne-a fost în gând să folosim acest procedeu. Chiar așà însă cum a fost făcut tabloul de mai sus, el ne arată totuș că prefacerile cele mai adânci s'au petrecut tot în stepa răsăriteană. Printr'aceasta deosebirea dintre zona așezărilor statornice ale agricultorilor din curăturile mereu lărgite ale pădurii (respectiv stepa apuseană) și cea a adunării de bordee din târlele păstorilor-agricultori de pe câmpurile șesului răsăritean, începe să se şteargă [1]). Apariția satelor de tip american sau nu, aduc o notă de superioritate chiar în ținuturile ce mai păstrează încă târlele şi uneori odăile. (Bărăganul, stepa dela nordul Călmățuiului, stepa bârlădeană).

[1]) Scăderea numărului bordeelor, ca tip de locuință, e dealtfel un fenomen general, observat în stepa noastră și răsfrânt în statistica locuințelor.

TABLOU DE SATELE DERIVATE DIN TÂRLE, HANURI, ODĂI ŞI POŞTE

ZONELE CÂMPIEI	SATE DERIVATE DIN:			
	Târle	Odăi	Hanuri	Poştă
I Pădurea	—	3	3	4
II Stepa apuseană	—	7	1	1
III Antestepa apuseană	—	—	—	—
IV Antestepa răsăriteană . . .	2[1])	4	1	4
V Stepa răsăriteană	17[1])	10	10	4
VI Terasa Dunării	—	3	1	—
	19	27[2])	16[3])	13[4])

Astfel dacă golurile de populaţie din Est au fost prea puternice pentru ca modul de distribuire al populaţiei să sufere schimbări nivelatoare, modul ei de grupare şi tipul locuinţei au reuşit să schimbe raporturile dintre stepă şi pădure, fie scoţând uneori în evidenţă mai mult caracterul stepic al Estului, fie atenuând alteori contrastele. In acest din urmă sens, în afară de tehnica aşezărilor statornice, aproape aceeaş acum în toată câmpia, nechibzuita despădurire în marea barieră păduroasă dintre stepă antestepă şi pădure, apariţia pâlcurilor de salcâmi sau pădure plantată pe câmpurile răsăritene, precum şi noul sistem de drumuri au lucrat în chip efectiv apropiind cele două zone principale ale şesului, fără să le identifice de sigur. Mai mult încă, urmele activităţii omeneşti mai presus de aşezările lui, arată o deplasare a domeniului de exploatare primordială din dealuri şi pădure, spre S. şi E. în stepă şi antestepă.

[1]) Lacul Cocorului, Pârliţenii, Cioruşelu, Vână goală (stepa Ilfovului); Valea Căpitanului (pe Mostistea), Amara, Lata Nebunu, Micloşeşti, Palma, Mortul, Ghiveciu, Găguleştii (între Ialomiţa şi Buzău), Ciupercarii (pe Buzău) Cucuta, Corcani, Nicoleşti, Ciocârlia, Silistea Cotorca (?).

[2]) Toate au numirea de *Odaia*, la care adaugă sau nu alt nume. Excepţie fac doar odăile din Nordul judeţului Vlaşca. Acì fostele odăi au luat numele de: Călugăriţa, Călugăru, Comoara, Toporu, Trestenicu, Temuleşti, Ludăneasca şi Grăpăneşti.

[3]) Câteodată păstrează şi numele de *Hanul* (Hanul lui Falā, Hanul Conachi). De cele mai multe ori însă nu. De exemplu Sterea, Costeştii, Dor Mărunt, Rainicul, Nana, etc.

[4]) Toate poartă numele de Poşta.

Despăduririle. In fața pădurilor de pe harta rusă, se pot pune pădurile de pe harta serviciului nostru silvic[1]). Se poate constată astfel că pe ambele părți ale văilor și drumurilor transversale, au fost tăiate largi coridoare cari s'au tot întins în lături, reducând masivele păduroase la niște insule pierdute între arături. Drumul Ploeștilor care străbăteà prin inima Vlăsiei merge acum prin câmp deschis. Atât acest codru vestit acum jumătate secol, cât și Râioasa care se îndindeà în S. V. Bucureștilor, sunt acum petice, doar în N. E. județului Ilfov se mai păstrează frumoasele masive de pe Bălteni, Znagov și Cocioc ocrotite de lege și de sârguința unor silvicultori cari își înțeleg menirea. Bariera, care între terasa Vedei și Teleormanului, ieșià așà de bine în evidență la 1853, la 1899 mai păstrà doar câteva pâlcuri depărtate, după care greu ar fi să ghicești importanța ei de altădată. A rămas însă între Dâmbovnic și Argeș o prelungă limbă de pădure puțin atinsă dar și cu foarte rare așezări noui înăuntrul ei.

Intr'o epocă de reculegere (după legea din 1880) s'a pus capăt economiei distructive, urmare a așezărilor mai numeroase din câmpie și mai ales creșterii populației orășenești. Mulțumită acestei intervenții, pădurea începe să se refacă în unele locuri, se studiază și încep replantări și plantări chiar în stepă. Astfel se explică apariția unor păduri chiar acolo unde ele nu sunt arătate pe harta rusească[2]). Stepa Ilfovului și N. terasei Teleormanului în special capătă astfel aspectul antestepei din S. E. Bucureștilor[3]).

E vizibil deci că îndesirea așezărilor în stepă a adus după ea înpădurirea și deci o atenuare a contrastelor biologice între cele două zone caracteristice ale șesului.

Drumurile. Schimbările suferite de drumurile mari arată și ele creșterea importanței zonei despădurite. (v. Harta drumurilor, etc.).

In primul rând de unde înainte acestea fugeau de sate, acum le caută, le străbat sau trec la mică depărtare de ele. S'a spus că satele «s'au tras la linie» în a doua jumătate a sec. XIX. Mai drept este să se

---

[1]) Poate ușor servì la acest scop reducerea la 1/400.000 a hărții pădurilor publicată de Ministerul de Agricultură după harta 1/200.000 în anul 1904 V. și Harta drumurilor etc. dela urmă.

[2]) Stepa Ilfovului, stepa apuseană (E. de Cucuruz, S de Roșiori și Alexandria), plantațiile de salcâmi din stepa răsăriteană (Bărăgan, stepa Brăilei, a Bârladului).

[3]) V. explicarea acestei noui apariții în *G Murgoci*, dare de seamă a activității Inst. geologic (An. Ist. Geol. vol. I., V. și acelaș: Zonele de soluri din România, hartă).

spună, pentru multe cazuri, că drumurile «s'au tras» la sate. Afirmarea aceasta e bazată pe compararea traseurilor drumurilor la 1853 și 1899. Foarte multe sate departe altădată de drumul mare sunt acum străbătute de șosele naționale fără ca ele să se fi deplasat.

In noul drum ales pentru șoseluire sau sistematizarea, adesea s'a urmat un vechi drum de țară (șoseaua Alexandriei de pildă) ori chiar un drum mare la 1853 (șoseaua București-Călărași ori Slobozia-Brăila), mai rar un drum de poștă (București-Urziceni în parte, apoi Tecuci-Galați). Niciodată nu s'a păstrat însă fără abateri vechea linie.

Dacă unele drumuri de țară sau drumuri mari au fost prefăcute în șosele naționale sau județene, în schimb unele drumuri mari sau chiar drumuri de poștă au fost părăsite sau coborîte la rolul de drumuri cu totul secundare și locale[1]), (șosele vicinale sau artere de legătură scurte cu capilala). Astfel și-au pierdut cu totul importanța și au fost fragmentate, drumul de poștă București—Babile—Mărșa—Lada etc. Slatina dela nordul barierii păduroase ca și drumul mare aproape paralel cu el de mai la Nord (București—Găiseni—Mozăceni—Urluieni—Slatina); drumul de poștă București—Mancia—Obileștii-noui—Bărăgan—Călărași, care a cedat locul drumului mare de mai la Nord (București—Brănești—Ileana—Săpunari, Dor-Mărunt—Bărăgan) înfine tot drumurile de poștă Urziceni—Carageale—Brăila și Slobozia—Brăila. In nordul câmpiei au avut aceeaș soartă drumurile de poștă Focșani—Ciuslea (pod) Tecuci, legătura dela Ciuslea deplasându-se spre Nord la Mărășești-Cosmești; Tecuci—Galați, partea din luncă; înfine cel de pe malul drept al Siretului care legà Focșanii cu Brăila.

Când n'a fost decădere, fostele drumuri de poștă sau drumuri mari arată, prin fragmentarea lor, puternica atracție pe care au exercitat-o capitalele de județe înăuntru granițelor județene de sigur și cu sistemul centralizator accentuat de noul regim.

Șoselele județene converg în spre capitală iar racordarea dintre ele se face prin drumurile de un ordin inferior. Tipic e cazul rețelei de drumuri mari ce convergeau odată la Reviga (loc de concentrare al păstorilor ardeleni ?) precum și cel al fostului drum de poștă Urziceni—Caragealele—Brăila. Drumurile Revigei ajung șosele vicinale, iar dru-

[1]) V. de pildă soselele București—Alexandria—Turnu, sau București—Ploești (azi abătută prin Otopeni—Tâncăbești, dela linia București—Tamași) șoseaua Slobozia, Brăila, etc.

mul Brăilei e desfăcut în următoarele fragmente: 1. Gârbovi—Meteleu—Cilibia (între Meteleu—Caragealele—Cilibia drum de țară); 2. Surdila-Găiseanca—Brăila (între Caragalele și Surdila—Găiseanca drum de țară).

Din cele 3 drumuri longitudinale cari străbăteau pădurea la jumătatea sec. XIX, două (cele sudice) s'au păstrat numai ca frânturi lăsând în acelaș timp, numele de poștă la câteva sate noui apărute dealungul fostelor drumuri de poștă. Circulația în lungul pădurii își pierde mult însemnătatea. *Drumul longitudinal principal al câmpiei apusene*, în afara celui de sub dealuri urmat, în parte de calea ferată actuală, *se abate spre Sud* unde el străbate în diagonală stepa legând Bucureștii, prin Alexandria cu Turnu. *In acelaș timp legăturile transversale între dealuri și Dunăre se înmulțesc.* Unele din drumurile dela 1853 au ajuns șosele naționale (Pitești—Roșiori—Turnu; Roșiori-Alexandria—Giurgiu) celelalte, ca șosele județene au fost prelungite spre Nord legând zona muscelelor de terasa dunăreană prin încă două artere principale. Giurgiu păstrează rolul de nod al tuturor drumurilor mari, cari, între Pitești și Târgoviște se îndreaptă spre fluviu. *E clar deci că punerea în valoare a stepei și intensificarea circulației pe Dunăre, produce o deviere foarte pronunțată a căilor de comunicație spre Sud. In chip analog, în stepa răsăriteană, drumurile răsfrâng atracția mării* prin concentrarea lor la Galați și Brăila, prin construirea șoselei și apoi a căii ferate de pe valea Ialomiței, prin convergerea căilor ferate din stepa Buzăului și din Bărăgan spre Fetești înfine prin creșterea importanței șoselei ce leagă satele din lungul Dunării între Vărăști și Brăila.

Orașele: Noua orientare economică a țării spre calea Dunării și deci spre mare, aduce un spor neobișnuit al populației orașelor din jumătatea răsăriteană a câmpiei și a celor dela Dunăre (Călărașii au sporit de 14 ori, Tecucii și Slobozia de 4—5 ori; vezi și schița de hartă numărul 1. In acelaș timp însă stabilirea legăturilor mai numeroase dintre dealuri și Dunăre, ridică importanța locurilor de popas și de schimb dintre dealuri și câmpie: Piteștii, Târgoviștea și Râmnicul au aceeaș creștere relativă ca și portul Brăilei; iar dacă Ploeștii, Buzăul și Focșanii, deși orașe de mare însemnătate, n'au sporit în aceeaș proporție, lucrul se explică prin împrejurarea că ele dispuneau de un număr de locuitori relativ mare pentru 1853. Intr'adevăr creșterile absolute din aceste orașe întrec cu mult pe cele din Pitești, Târgoviște, Râmnic, ceeace e în acord cu desvoltarea hinderlandelor respective (petrol, sare, vii).

In stepa apuseană, atât pe câmp cât și la Dunăre (cu excepția Turnului și Olteniței), orașele se pare că au avut o mai grabnică desvoltare în prima jumătate a sec. XIX. Dela aceasta dată ele sporesc mai încet ceeace stă în strânsă legătură cu starea de echilibru relativ la care am constatat că ajunsese aceste ținuturi. Roșiorii, Alexandria, Zimnicea și Giurgiu înregistrează într'adevăr cele mai slabe sporuri (1,5—3 ori). Pentru Giurgiu în special însă trebuie invocată și dispariția raielei ca și slăbirea raporturilor economice și politice cu Turcia. Cu toată populația lor cea mai mare dintre a tuturor orașelor, Bucureștii datoresc împătrirea populației așezării la încrucișarea curentelor de populație (vezi mai departe), în drumul de scurgere al cerealelor și petrolului, dar foarte mult situației politice (capitala principatelor unite).

Efectul neegalei creșteri a diferitelor centre urbane a fost în primul rând o altă ordine de mărime la 1899 decât la 1853. După cum arată tabloul de mai jos chiar în aceiaș zonă naturală unele orașe au fost lă-

ORDINEA DE MĂRIME A ORAȘELOR

1853			1899		
No.	Numele orașelor	Populația în mii	No.	Numele orașelor	Populația în mii
1	București	64	1	București	276
2	Ploești	15	2	Brăila	56
3	Brăila	12	3	Ploești	45
4	Giurgiu	7,4	4	Focșani	23
5	Focșani	7	5	Buzău	21
6	Buzău	6,8	6	Pitești	15
7	Alexandria	4,8	7	Giurgiu	14,8
8	Roșiori	4	8	Tecuci	14
9	Zimnicea	3,3	9	Alexandria	13,6
10	Râmnic	3,1	10	Râmnic	13,2
11	Tecuci	2,9	11	Călărași	11
12	Pitești	2,7	12	Târgoviște	9,5
13	Târgoviște	2,2	13	Turnu-Măgurele	8,6
14	Mizil	1,6	14	Roșiori	8,4
15	Turnu-Măgurele	1,5	15	Zimnicea	6
16	Slobozia	1,3	16	Oltenița	5,8
17	Urziceni	0,9	17	Slobozia	5,4
18	Călărași	0,76	18	Mizil	5,3
19	Oltenița	0,74	19	Urziceni	2,1

sate în urmă de celelalte. (In lungul Dunării, Zimnicea, care erà a 9-a ajunge a 15-a, fiind întrecută de Călărași și Turnu-Măgurele. In câmpia întreagă schimbările sunt și mai caracteristice: Brăila ia înainte Ploeștilor, Giurgiu (al 4-a altădată) e depășit de orașe de sub dealuri (Pitești, Buzău, Focșani). *Accentuăm însă că salturile cele mai însemnate le fac tot orașele dela Dunăre.* De pildă Călărașii, penultimul în 1853, ajunge al 11-a în 1899, răsfrângând astfel grabnica și intensa prefacere a hinderlandului său.

Oricât de exagerat ar fi fost deci sporul relativ al unora din orașe, el nu le-a putut face chiar pe unele din cele ajutate prin așezarea și deci funcțiunea lor, să se ridice prea mult. Cu excepția orașului central[1]), care de altfel e așezat în apropierea întâlnirii stepei cu antestepa și pădurea, vieața orășenească adevărată se manifestă în Răsărit (dela o linie Ploești—București—Giurgiu, care-i și linia de circulație mediană transversală). Aici sunt și cele mai multe și cele mai mari orașe ale câmpiei. Acest caracter al distribuirei orașelor se accentuează și mai mult în a doua jumătate a secolului al XIX și e o dovadă în plus de orientarea statornică a bunurilor și persoanelor spre mare (respectiv spre stepa estică).

Urmarea imediată a acestei accentuări a circulației în întreaga câmpie în general, la Dunăre și spre Răsărit în special, a fost schimbarea raportului dintre țărani și târgoveți, în favoarea acestora din urmă, deci nașterea unui curent de plecare către orașe.

In 1853 erau în toată câmpia 3 orașe cu o populație mai mare de 10.000 locuitori, (Bucureștii, Ploeștii și Brăila). Restul se puteau numì cu drept cuvânt sate mari sau chiar sate destul de mici (Călărașilor și Olteniței cu 700 locuitori li se puteà opune multe sate cu o populație de 1000—2000 suflete). Erà cam greu de închipuit la aceà vreme — o știm și din alte izvoare — o deosebire prea răspicată între fizionomia și vieața târgurilor și înfățișarea și felul de trai al țăranilor. Insemnate schimbări se petrec în cei 46 ani următori. La 1899 orașe de peste 10.000 erau 11, două dintre ele aveau peste 40.000, iar Bucureștii trecuseră de 250.000. Deși orășenizarea, a urmat la unele din ele creșterea numerică, aspectul de sat mai ales al periferiilor, locuite adeseori de plugari, s'a păstrat la foarte multe. Așezarea deci la margini a sătenilor nu produce o prea mare perturbare în rândurile noilor târgoveți, așà că atracția mult mai puternică acum, a pieții de desfacere

[1]) Bucureștii.

şi a fabricilor din oraşe a adus o îngrămădire de noui veniţi care se răsfrânge în procentul de orăşeni şi săteni (v. fig. 6 şi 7).

Intr'adevăr procentul celor dintâiu faţă de cei de-ai doilea creşte dela 20,7% la 29,1% cu tot sporul natural mult mai mic la oraşe decât la sate (vezi mai departe). Ar fi de cercetat totuş dacă acest spor se datoreşte ţăranilor şi dacă da, în ce măsură. Oricât de mulţi străini s'ar fi îngrămădit în oraşe în a doua jumătate a secolului trecut, oricât de slabă ar fi fost pregătirea sătenilor pentru vieaţa de târg modern, dispariţia unor sate din împrejurimile Bucureştilor (Crângaşi, Mihaiu-Vodă, Ciurel, Cotroceni), Ploeştilor, Brăilei, Tecucilor, etc., dedusă din compararea celor două hărţi, creşterea relativ mai slabă a regiunilor în cari oraşele s'au desvoltat mai mult (terasa Ialomiţei, valea Buzăului, şesul Focşanilor, lunca Bârladului, chiar terasa de sus a Argeşului), desvoltarea cătunelor sateliţi în jurul Bucureştilor de pildă (Buftea, Cernica, Progresul, Militarii, Chiajna, etc.), sunt indicii ale acestei atracţii. Lucrul e confirmat dealtfel şi pe alte căi, pe cari nu e locul să le folosim aici. In ce măsură intră sătenii în compoziţia actualei populaţii orăşeneşti, nu ne mai îngădue harta rusească să aflăm, aceasta fiind o chestiune care presupune anchete minuţioase asupra originei populaţiei din târguri.

Ne putem da seama totuş cât de puternic a fost acest curent de populaţie spre oraşe fie din spre sate fie din alte părţi, când constatăm că populaţia târgurilor noastre s'a împătrit *(144.000 în 1853, 557.000 în 1899)* pe când ţărănimea a sporit, cum s'a văzut, numai cu 139%.

Printr'această creştere, neegală în diferitele regiuni ale câmpiei, ***modul de distribuire al populaţiei orăşeneşti a fost totuş prea puţin influenţat.*** Cel mai mare număr de orăşeni (4/5 din totalul lor) corespunde celor două zone mai populate din câmpie: pădurea şi terasa dunăreană. Dacă exceptăm Bucureştii, grabnic desvoltaţi din pricina situaţiei şi rolului lor, cea mai deasă populaţie orăşenească se întâlneşte în lungul Dunării. După 1853, şi amplitudinea şi intensitatea creşterii a fost destul de puternică tot înăuntrul acestor zone [1]), aşà că şi la 1899 distribuirea e în liniile ei mari aceiaş însă provoacă contraste mai puternice faţă de ţinuturile stepice de Vest şi Est.

[1]) Cea mai puternică creştere relativă e în stepa E., ea totuş nu a putut provocà nici o ridicare prea mare a populaţiei orăşeneşti, nici un spor prea însemnat al procentului faţă de săteni.

Nici modul de distribuire al procentului de orășeni nu a suferit vreo schimbare esențială în intervalul celor 46 ani. Locurile de popas de sub dealuri, vadurile dela Dunăre, răspântia dela București, rămân factorii hotărîtori pentru concentrările omenești (schița de hartă No. 6). Cu toate că variația procentului de orășeni a fost mai puternică în zona pădurii și sub dealuri — ceeace vom vedeà că corespunde nu atât cu o mai mare îngrămădire a populației la orașe acì decât lungul Dunării, cât cu o mai puternică îndesire a sătenilor din stepa și din lunca fluviului — pe terasa dunăreană trăià la 1899, între 35—40% din întreaga populație, în orașe (față de 7,4—15% în stepă) adică mai mult decât ori unde. Ridicarea procentului de orășeni în această zonă, peste zona antestepei răsăritene similară ei, în această privință, la 1853, se datorește mai ales creșterii Brăilei și Călărașilor, urmare a ridicării densității generale a populației din aceste părți peste a regiunilor vecine cu ea spre N.

Așà dar între 1853—1899, *numărul orașelor din câmpie rămâne acelaș.* Singură Slobozia, mai mare decât Urzicenii a fost ridicată, oficial, la situația de oraș, în vremea noastră.

Raportul dintre populația orășenească și cea de țară se schimbă în favoarea orașelor (creștere de 8,4%; iar sporul lor absolut, mai puternic în Răsărit decât în Apus, pe lângă că indică o accentuare a circulației zonale în stepă și la Dunăre, modifică rânduirea orașelor după mărime. (Cele mai însemnate schimbări la Dunăre, în Răsărit; sub dealuri, în Apus și în stepa de Nord) [1]).

Reiese destul de clar din cele până acì arătate, deosebirile de ritm urmate în popularea apusului și răsăritului câmpiei, luncilor (în special cea a Dunării) și câmpurilor. Aceste deosebiri, dovedind pe de o parte mai veche, mai intensă și mai statornică folosire a pădurii și

[1]) O descriere a tuturor faptelor de Geografie umană, ar trebuì să considere și hotarele de județe. Ele nu par însă să fi fost trase cu destulă grijă și nici nu pare să fi fost revăzute la noua imprimare a hărții. Alegându-se ca mijloc de reprezentare a lor o linie punctată, care e întreruptă nu numai la întâlnirea unui curs de apă dar chiar a unui drum ori potecă, în părțile unde granița județeană întâlnește o rețea de căi de comunicație mai complexă e foarte greu de aflat adevăratul drum ce trebuie urmat. Mai mult, în unele locuri hotarul chiar lipsește (între Ilfov și Vlașca la Sud de Argeș), iar în altele sunt păstrate chiar granițele dispărute. Se poate urmărì astfel pe harta rusă cu destulă precizie fostul județ Secuieni (desființat la 1840 (?) și raiaua Brăilei (desființată imediat după 1829. In general între județele de atunci și cele actuale sunt numai deosebiri periferice de mică amplitudine.

stepei apusene, înseamnează în acelaş timp şi o schimbare de orientare a curentelor principale de circulaţie[1]) în câmpie (deviere spre E şi NE. către Dunăre şi către mare). Această deviere îşi are răsunetul şi explicarea în curentele de populare şi în prefacerea economică recentă a şesului dunărean.

5. *Curentele de populaţie din câmpie.* Trecerea aproape bruscă dela o formă economică la alta în stepă, a fost, alături de fapte mai generale de ordin politic şi economic [2]), principala cauză a îndrumării populaţiei spre părţile despădurite ale câmpiei.

Am văzut că regiunile destul de populate la 1853 au avut — în general — creşteri globale sub normal. Ele constituiau deci zone de maximum-desime sau chiar desaturaţie, cari puteau trimete în afară colonişti. Cum aceste regiuni corespund văilor din antestepă şi zonei pădurii urmează ca din aceste părţi spre câmpurile antestepei şi stepei a pornit cel puţin o parte din întemeietorii de sate şi lăturalnicii din regiunile cu minimum de populaţie. Sunt tipice, între toate, cazurile văii superioare a Buzăului şesului Focşanilor şi câmpului Putna-Şuşiţa. Creşterea nu prea mare dealtfel a oraşelor Buzău şi Focşani explică doar în parte slabul spor de populaţie în regiunile respective. E foarte logic să admitem o radiere a locuitorilor spre antestepa din S. Buzăului; spre valea inferioară a râului, spre stepa din N. Ialomiţei, poate chiar spre Bărăgan; şi tot astfel din şesul Focşanilor şi Putna-Şuşiţa spre stepa Bârladului ca şi spre cea brăileană. Dacă totuş zona pădurii şi valea Râmnicului nu arată decât slabe căderi sub normal iar luncile Siretului şi Ialomiţei au chiar sporuri normale, cauza trebuie căutată în împrejurarea că ele sunt zone de popas sau de trecere (drumuri naturale de legătură cu câmpurile stepei şi cu terasa dunăreană) foarte bătute de locuitorii din dealuri, munţi şi Ardeal. Chiar şi fără să facem apel la alte izvoare însă, numai din cuprinsul hărţilor cercetate, putem scoate două serii de fapte cari să precizeze măsura în care popularea ţinuturilor din câmpie s'a produs prin emigrări din afara ei, sau prin curente interioare.

Prima serie de fapte e data de numele satelor uneori păstrate, în forma lor caracteristică numai pe harta rusească.

---

[1]) E vorba mai mult de circulaţia în legătură cu exploatarea şi cu eşirea produselor din ţară, aşà că orientarea politică şi economică spre N. şi spre W. nu poate fi discutată aci.

[2]) V. S. Mehedinţi: Die rumänische Steppe.

A doua serie rezultă din compararea creşterii populaţiei pe cale de emigrare şi pe cale vegetativă înăuntrul fiecărei regiuni:

Numele caracteristice. Sunt nume de sate cari arată numai colonizare fără să indice şi origina populaţiei colonizate. In câmp deschis astfel de colonii poartă numele de slobozii. Cele mai multe slobozii se găsesc în stepă, (din patru aflate în zona pădurii două se află în «stepa» Vedei). Ele predomină în nordul câmpiei spre Moldova, care se şi deosebeşte prin marele ei număr de slobozii, urmare a aşezărilor mai târzii în «pustiile» podişului. In zona pădurii satelor colonizate sau nou creiate poartă nume care pare să indice o mişcare mai răstrânsă a populaţiei de ţară: Osebiţii, Atârnaţii, Adunaţii, Moşnenii, Clăcaşii. Aria lor de cea mai mare răspândire precum şi numele lor românesc, poate însemnà o legătură cu populaţia din dealuri sau, în tot cazul cu ţinutul curat românesc al pădurii. Populaţia care a coborît spre Dunăre l-a putut duce şi dincolo de bariera păduroasă. Satele de Atârnaţi, Osebiţi etc., ar puteà astfel indicà şi ele o mişcare a populaţiei dinspre dealuri pe văi spre Dunăre. (v. harta: numelor caracteristice, fig. 13)[1]).

Sunt însă alte numiri de sate cari arată în chip precis atât direcţia curentelor cât şi origina populaţiei. E vorba de cătunele: Ungureni, Sârbi şi Olteni.

Cele mai multe sate cu adausul de Ungureni, sau Sudiţi sunt înşirate pe Prahova şi Ialomiţa (vale care am văzut că şi-a menţinut desimea la normal). Un alt drum de coborîre erà valea Dâmboviţei. Probabil că pe acest drum (ori pe cel al Mostiştei) au venit întemeietorii satelor de Ungureni dintre Olteniţa şi Monastirea. Românii ardeleni au coborît însă între Cricovul-Sărat şi Râmnic şi direct în antestepă şi stepă, atraşi de golul deacì, prin zona de mare desime dintre Prahova şi Buzău. Dovadă satele de Ungureni, Sudiţi şi Mocani dela gura văilor din dealuri spre câmpii, precum şi satul Grindu-Făgăraşului de pe terasa de jos a Buzăului. Spre stepa Bârladului în fine satul Ungureni dela N. Tecucilor arată afirmarea aceluiaşi curent de emigrare ardeleană şi în aceste părţi. Dacă mai adaugăm în fine faptul extrem de important, că în majoritatea lor, cel puţin, târlele din stepă erau întemeiate de ardeleni ne putem da seama şi de intensitatea acestui curent de po-

[1]) Aceiaş indicaţie, mai sigură încă, o dau satele numite *Delureni,* cari trebuiesc deosebite de satele numite Deleni, acestea referindu-se mai de grabă la topografia locală imediată.

pulaţie transalpină, care a avut ca axă valea Ialomiţei cel puţin la jumătatea şi spre sfârşitul sec. XIX.

Fără a aveà aceeaş importanţă numerică, însă cu o arie de răspândire destul de mare, se prezintă satele numite Sârbi, Sârbeni, Bulgăreni, Pavlicheni, Străini cari se înşiră în E. pe terasa Dunării între Călăraşi şi Olteniţa iar spre Nord mai ales pe văile cu lunci largi şi în jurul oraşelor. In Apus aceste sate sunt rânduite, cele mai multe la N. barierei păduroase, în E. mai ales pe terasa Dunării şi în jurul Bucureştilor (v. harta: Numele caracteristice).

Slivni-Nouă de lângă Ploeşti şi mahalaua sârbească de lângă Târgovişte arată amplitudinea acestui curent de emigrare S. N, care atinge cel puţin limita dintre dealuri şi câmpie şi se dovedeşte mai puternic dela o linie Călăraşi-Mostiştea-Ploeşti spre Apus.

La curentul ardelenesc de direcţie NS. şi E. şi la cel transdunărean de direcţie contrarie, trebuie adăugat curentul oltenesc W.—E. evidenţiat de satele numite *Olteni* cari se întâlnesc risipite din dealuri până în limita sudică a pădurii, iar spre Răsărit până la Bucureşti [1]).

Numele satelor ne indică în fine, în mai slabă măsură însă, chiar mişcări înăuntrul regiunilor câmpiei Vlăstenii (2 sate în N. W. Bucureştilor), Vlăscuţa (pe Vedea în judeţul Argeş) Vizirenii (derivatul Vizirului), Brăiliţa, Râmnicenii (valea Râmnicului de jos) etc. sunt tot atâtea dovezi de mişcări mai răstrânse de direcţii variate.

Am voit să arătăm prin această analiză sumară a numelor caracteristice de pe cele două hărţi, numai cât folos s'ar puteà scoate din urmărirea în timp a numelor cătunelor. Această analiză extinsă şi la alte nume mai puţin direct expresive, şi completată prin alte izvoare, ar puteà duce la concluzii, pe cari analiza sumară de mai sus nu ni dă dreptul să le dăm ca definitive.

Totuş câteva linii generale tot se pot desprinde. *Inăuntrul câmpiei populaţia s'a ridicat din văi pe câmp iar din afară a primit coloniştii în primul rând din dealuri* [2]), *de peste munţi şi din zona pădurii, în al doilea de peste Dunăre şi de peste Olt.* După întretăierea tuturor liniilor cari închid ariile de emigrări, a primit populaţie din mai multe părţi re-

---

[1]) Cazuri izolate dau şi alte indicaţii asupra originei coloniştilor din afara câmpiei. Astfel sunt satele Muntenii-Buzău, Moldovenii (lângă Urziceni), Ghizdăneşti, dublet cu acelaş nume de sat din Dobrogea etc.

[2]) Constatarea d-lui *G. Vâlsan* (op. cit., pag. 17—18) că în dealuri şi depresiunile sub carpatice populaţia erà relativ mai deasă la 1853, vine şi ea în sprijinul acestei afirmaţii.

giunea centrală a câmpiei din mijlocul căreia cel mai mare oraş al României, Bucureştii, au exercitat o atracţie a cărei însemnătate reală numai o analiză a originei populaţiei bucureştene din ultimul timp ni-ar puteà-o îndeajuns ilustrà [1]).

Calcularea procentului de creştere naturală şi de creştere pe baza emigrărilor, ne permite să ne apropiem şi mai mult de priceperea modului cum a sporit populaţia în câmpie oricât de aproximative ar fi bazele calcului demografic pe care îl facem.

In acest calcul ne bazăm pe două cifre a căror valoare este egală cu aceea a statisticilor folosite: cifra *populaţiei reale* din 1853 şi 1899 [2]). Pentru aflarea creşterii vegetative ne mai trebuie însă procentul surplusului de născuţi anual din perioada 1853—1899. Acest surplus se întemeiază pe date mai sigure numai în răstimpul 1873—99 şi are pentru acest interval, o valoare egală cu 10,1‰[3]). Socotind, pe baza datelor din Recensământul populaţiei pe 1899 (Introducere [4]) surplusul şi pentru 1853—99 şi făcând media rezultatelor, putem da ca probabilă cifra de 8,6‰ ca spor mediu al populaţiei ţărilor româneşti în epoca 1853—99. In lipsă de altă cifră mai precizå vom folosi-o po aceasta şi pentru câmpie.

Aplicând formula obişnuită în astfel de calcule ($P = a (1 \times r) t$) în care *P* reprezintă cifra la care ar fi trebuit să ajungă în 1899, populaţia din câmpie dacă ar fi crescut numai pe baza naşterilor, *a* populaţia la 1853, *r* coeficientul de 8,6‰ iar *t* cei 46 ani trecuţi, ajungem la concluzia că *populaţia globală a câmpiei (orăşeni şi săteni) a crescut mai puţin pe calea naşterilor decât pe cea de emigrare*, şi anume pe cale naturală a sporit cu ceva mai mult de 500.000 (41 %) iar pe cale de imigrare aproape cu 695.000 (59‰).

Distribuirea imigrărilor în câmpie s'a făcut însă în mod cu totul neegal.

1. *Intre sate şi oraşe* (Schiţele No. 9 şi 10). In medie populaţia oraşelor (144.395 în 1853, şi 557.115 în 1899) a crescut cu 1881 % pe calea imigrărilor, pe calea naşterilor sporul în oraşe fiind cu totul neînsemnat (3 % anual). Nicăiri în sate, nici măcar în Bărăgan (imigrare de 345 %)

[1]) Câteva indicaţii în acest sens sunt date în *V. Mihăilescu*. Bucureştii din punct de vedere etnografic şi antropogeografic. Anuarul de Geografie şi Antropogeografie an. IV.

[2]) In această cifră oraşele intră şi ele cu numărul *real* al populaţiei lor.

[3]) *L. Colescu:* op. cit., tabloul dela pag. 39.

[4]) *L. Colescu:* Recensământul populaţiei din 1899. Introducere pag. XX şi XXII.

nu se înregistrează o astfel de creștere Acì sporul natural întrece pe cel de imigrare (48%). Faptul acesta merită să fie privit mai deaproape.

Puterea de creștere naturală în satele noastre se știe că e mult mai puternică decât în orașe. *Satele cresc cu 14,2‰, anual pe când orașele cu aproape de 5 ori mai puțin* (3‰). Datorită acestui spor vegetativ *populația satelor a ajuns numai prin forțelor ei, aproape să se dubleze în cei 46 ani; pe când dacă populația orașelor s'ar sprijinì numai pe excentul născuților ar aveà nevoie de un timp de 4 ori mai mare ca să ajungă la acelaș rezultat.* Mulțumită însă puternicului curent de imigrare spre centrele urbane totuș numărul locuitorilor din orașe a crescut aproape de 4 ori, pe când în sate nici de trei ori (542.000 față de 1.340.0000). In cifra absolută astfel numărul noilor veniți din orașele câmpiei e cu *100.000* mai mare decât al celor din sate (391.000 față de 302.000).

Așadar majorarea sporului de născuți de către sporul imigranților, se datorește nu satelor, cari au primit totuș mulți coloniști în a doua jumătate a sec. XIX, ci *orașelor*.

2. *Dela regiune la regiune.* Puternica atracție a orașelor a făcut ca — în cazul populației globale — imigranții să întreacă pe născuți în mai toate regiunile câmpiei. Mai marele sau mai micul număr de coloniști atârnă astfel de vechimea și importanța orașelor din aceà regiune. Totuș în unele ținuturi joacă rol însemnat chiar cei ce s'au așezat în sate. Lucru se petrece acolo unde, orașe, care-și sporesc activitatea în ultima jumătate a secolului atrag un număr neobișnuit de locuitori și unde în acelaș timp, nevoia de brațe pentru prefacerea stepei în câmp de cereale, pompează de pretutindeni coloniști, cari vin în număr mai mare decât îl poate da excedentul de născuți obișnuit în sate. Regiunea care a îndeplinit în secolul XIX, mai bine decât ori care aceste două condițiuni este valea Dunării. *Această împrejurare a scos în evidență a doua zonă de mare desime din cuprinsul țării Românești, zonă mascată, la 1853 de mai marea sau egala desime a populației din pădure și din stepa apuseană.* Numărul relativ al imigranților descrește dela S. spre N. și dela E. spre W. Stepa răsăriteană, în întregul ei socotită face excepție în primul rând din cauza micimei orașelor. (Urziceni, Slobozia, Tecuci), în al doilea din cauza depopulării ei dela N. de Buzău. Dacă facem însă abstracție de aceste fapte, regiunea din E. confirmă observația de mai sus. E foarte importantă constatare îngrămădirii coloniștilor în lungul Dunării și pe câmpurile stepei apusene și răsăritene (la S. de Buzău). Aceasta însemnează că

aici a fost *locul de întâlnire* al celor două curente principale de imigrare: cel nordic ardelenesc și muntenesc și cel sudic trans-dunărean al țăranilor Români ce reveneau din Dobrogea și din tot lungul malului drept al Dunării, și al Bulgarilor, Sârbilor și în general a străinilor aduși de mănăstiri, boieri și domni să muncească ogoarele dela nordul fluviului.

In chipul acesta zona din Nord, pădurea, ținut de vechi așezări sătești și orășenești, unde numărul «veneticilor» abià întrece cu 0—20% numărul excedentului global de născuți, poate fi socotită, în schimb, ca o *zonă de trecere* pentru populația din dealuri și de peste munți coborîtă să populeze stepa. Ea nu ajunsese însă încă într'o fază de saturație care să nu mai îngădue așezarea lăturalnicilor în satele existente și chiar întemeierea de numeroase sate noui așà cum s'a văzut la locul său. Zona pădurii este deci în acelaș timp *o zonă de oprire* în care se resfiră, la ieșirea din dealuri curentul nordic și cel apusean, pierzându-și din intensitatea spre S. și E. și vine să se stingă, în jurul orașelor de la contactul cu dealurile, curentul sudic.

Răsăritul câmpiei se opune și de astădată apusului. In primul rând procentul imigranților de sub dealuri (antestepa E.) e cu 10—20% mai ridicat decât cel corespunzător din W. ceeace arată că între Mizil și Râmnic cel puțin [1]) s'a îngrămădit relativ mai multă populație decât între Mizil și Slatina. Se poate spune deci că intensitatea cea mai mare a curentelor de coborîre spre stepă și Dunăre a fost în această parte. Dealtfel ei îi corespunde în dealurile și depresiunile sub carpatice dintre Prahova și Buzău regiunile de cea mai mare desime a populației din dealuri chiar în timpurile noastre [2]) iar, în drumul de coborîre, chiar sub dealuri, în antestepă, ca și, mai departe în stepă, întinsele spații disponibile, cari, firește atrăgeau, și trebuiau ocupate printre cele dintâiu. Cel puțin în măsură egală deci antestepa estică trebuie socotită zonă de oprire și de trecere. Intr'adevăr pentru ca înăuntru ei numărul noilor veniți să fie destul de însemnat (130—140%) iar în acelaș timp să lase trecere numeroșilor târlași și țărani cari au tăbărît la Nord și la Sud de Ialomița, însemnează că mișcarea colonizatoare dinspre dealuri și munți să fi fost, în această parte răsăriteană a câmpiei, o mișcare puternică și de durată. Ea a îmbrățișat în acelaș timp și o

---

[1]) La N. de Râmnic câmpurile prezintă chiar scăderi sub excedentul născuților.

[2]) Emm. de Martonne op. cit., harta.

suprafață — aproape pustie — mult mai întinsă decât apusul, mai populat. Din alte izvoare și chiar din unele indicii ale hărții rusești știm pe de altă parte, că acest curent a atins valea Dunării ba încă a depășit-o cu mult stingându-se abià la mare; ceeace însemnează, că în regiunea fluviului, intensitatea curentului erà departe de a se fi slăbit. De sigur că numai o anchetă locală ni-ar puteà lămurì pe deplin în ce măsură popularea stepei estice, și a terasei dunărene corespunzătoare ei, se datorește curentului din Nord sau celui trans-dunărean. *Totuș intensitatea imigrărilor din antestepă, numărul târlelor și al satelor noui de evidentă proveniență nordică, amplitudinea curentului de imigrare, sunt dovezi serioase de predominarea curentului dinspre munți și dealuri. In Apus unde am văzut și un curent de peste Olt, e probabil ca direcțiile de imigrare să se fi echilibrat reciproc.*

Intr'adevăr dacă trecem la analiză imigrărilor, despărțit, în sate și orașe, înăuntrul regiunilor, constatăm unele fapte cari confirmă cele de mai sus.

Orașele. Depășirea excedentului de născuți de către imigranți în 4 din cele 5 zone ale câmpiei, e datorită îngrămădirii acestora, în chip anormal, în orașe. Tocmai stepa E. unde orașele sunt mici și puține, s'a văzut că face excepție. In cifră absolută cei mai mulți imigranți s'au strâns în zona pădurii [1]) (datorită Bucureștilor) și în zona terasei dunărene [2]) (datorită mai ales Brăilei și Călărașilor). In schimb în orașele de răspântie din mijlocul stepelor abià s'au adunat c. 12.000 în W. și c. 16.000 în E. Aceste creșteri absolute nu corespund însă cu creșterea relativă, salturile cele mai mari făcându-le tocmai orașele din stepă răsăriteană (peste 2000%) și cele din pădure și valea Dunării (1800—2000%) ceeace nu presupune neapărat nașterea unor mari orașe în câmpurile din E. cât creșterea grăbită a unor centre de foarte slabă importanță la 1853 și cari azi joacă rolul important de centre de adunare a cerealelor îndrumate spre Dunăre și Mare (v. fig. 9).

In totul, exceptând Bucureștii, în Răsărit orașele au exercitat o mult mai puternică influență asupra noilor veniți decât în Apus ceeace confirmă mai marea intensitate a curentului de populație în antestepa, stepa și terasa Dunării din E.

Alături de orașe, *satele* influențează și ele — deși mai puțin aceste curente metanastasice.

---

1) 248.000.

2) Aproape 40.000

Orașele au provocat devieri însemnate în direcțiile urmate de cei ce veneau să populeze câmpia. Fără aceste devieri satele ar fi fost și mai numeroase și mai populate. Orașele au exagerat tendința de concentrare, din stepă, au lucrat în chip centralizator, satele au provocat risipirea în suprafață și deci popularea spațiilor libere disponibile în ambele stepe și în antestepe. Imigranții s'au distribuit potrivit cu acest spațiu disponibil dar și cu capacitatea agricolă și de așezare a regiunilor (vezi schița de hartă No. 2). Sunt astfel o serie de regiuni cari au atras în special pe coloniști întrecând uneori cu 100% excedentul local de născuți. E vorba de regiunile de oprire slab populate la 1853 și coincizând cu întinsurile ierboase dela începutul sec. XIX. Ele se înșiră sub dealuri în antestepa răsăriteană între Râmnic și Mizil, în stepa estică între Dâmbovița și Buzău și între Bârlad și Geru și de-alungul Dunării între Olt și Siret. Din zona pădurii, terasa de sus a Argeșului intră și ea în această categorie. In schimb ies în evidență unele ținuturi, în care surplusul de populație nu atinge nici excedentul de născuți (N. W. câmpiei la N. de Buzău și Rîmnic) ceeace dacă nu ne dă dreptul să vorbim de o absență totală a imigranților, ne îngădue constatarea, menționată mai înainte, că aceste sunt regiuni de unde populația s'a risipit atrasă spre locurile mai fertile din stepă sau spre orașele din apropiere. Ele sunt aceleași regiuni cari înregistraseră cea mai mică creștere generală și chiar, uneori, scăderea numărului locuitorilor din cătune. Aflăm deci în câmpie ținuturi cari au suferit o adevărată depopulare fără să cadă totuș sub cifra populației din 1853.

Intre regiunile de risipire și cele de oprire sunt de pus regiunile ajunse într'o stare de echilibru relativ dar nu încă destul de populate: sunt ținuturile de trecere din apusul câmpiei, unde imigranții nu întrec niciodată numărul născuților și unde deci sporul e asigurat mai mult de creșterea naturală. In aceste ținuturi se observă și o regulată descreștere a numărului migranților dela Dunăre spre dealuri (160—170% între Olt și Giurgiu, 90—100% terasa Teleormanului, 10—20%, Vedea) și dela E. spre W. (10—20%, 20—30%, 110—120%) ceeace dovedește o scădere a imigraților dela S. spre N. și din mijlocul câmpiei unde întinsele păduri au fost fără milă tăiate spre Apus, unde soluri mai sterile n'au putut atrage îndeajuns pe plugari.

In văile stepei răsăritene marea desime a populației la 1853, maschează procesul de imigrare. Pentru a evita concluzii false, excedentul de imigrați (v. tabloul No. 2) trebuie privit comparativ cu harta intensității de

imigrare. (No. 2). Ea întărește concluziile de mai sus, arătând în acelaş timp însă — ceeace a mai fost pomenit — că drumurile de colonizare au rămas tot drumurile naturale (fascicolul de văi din mijlocul câmpiei și văile rare dar cu lunci largi din Răsărit, începând cu Mostiștea și sfârșind cu Siretul și Dunărea). Şi pe această cale iese mai mult în evidență atracția exercitată de terasa dunăreană, locul de întâlnire al celor două curente principale, precum și mai marea intensitate a curentului de imigrare răsăritean.

CONCLUZIUNI

Concluziunile ce se pot desprinde din această paralelă cred că sunt, în esenţă, următoarele:

1. Harta rusească, o minunată operă cartografică, *cu toate lipsurile de amănunt şi verificările de care are nevoie cuprinsul său antropogeografic*, e un document *unic* foarte bine venit pentru studierea schimbărilor suferite de populaţia Ţărilor-Româneşti în ultima jumătate a secolului XIX. Ea poate da unele indicaţii, deşi ipotetice, chiar într'o chestiune atât de dificilă cum este cea a curentelor de populaţie.

2. Creşterea desimei locuitorilor, schimbarea radicală petrecută în modul de exploatare a câmpiei, sporul exagerat al orăşenilor, au influenţat adânc dar în chip neegal, gruparea şi distribuirea locuitorilor.

In apusul câmpiei se ajunsese încă dela 1853 chiar la un quasi-echilibru, care face ca regiunile acestea să prezinte o desvoltare normală. Singura schimbare mai însemnată se petrece înăuntrul terasei de sus a Vedei, în care se afirmă caracterul stepic al mijlocului ei prin creşterea numărului satelor mari şi prin slaba capacitate de primire a imigranţilor.

Prin concentrările de pe câmpuri şi prin sporul populaţiei, stepa estică se apropie de faza în care se află la 1853 cea vestică. Contrastele relative de desime dintre lunci şi câmpuri, dintre întreaga stepă şi antestepă răsăriteană şi pădure, se mai atenuează, deşi foarte puţin (cu 0,2%). Punerea în valoare a ţinuturilor ierboase libere, provoacă curente de populare dinspre dealuri şi de peste Dunăre mult mai puternice decât în vest. Aceste curente sunt canalizate pe văile largi cari brăzdează stepa. Tot atracţia golurilor din câmpurile Borcei şi Brăilei, ca şi influenţa oraşelor, provoacă probabil, şi depopularea regiunilor din NW. câmpiei.

Cea mai mare îngrămădire de populaţie şi cele mai însemnate concentrări în cătune s'au petrecut în lungul Dunării unde, în sate şi oraşe,

au venit cei mai mulţi imigranţi (14—20 la km ²) atât de peste Dunăre cât şi dinspre dealuri şi de peste munţi. *Această împrejurare îi ridică desimea populaţiei peste a tutulor ţinuturilor vecine, făcând astfel să iasă în evidenţă a doua zonă de mare densitate din Ţara-Românească, zonă mascată, la 1853 de mai marea sau egala desime a locuitorilor din pădure şi terasa Teleormanului.*

3. Creşterea populaţiei (139%) e datorită în primul rând imigranţilor, cari întrec cu peste 100.000 sporul excedentului de născuţi. Cauza principilă cade în sarcina oraşelor, satele dând surplusuri de imigranţi numai în regiunile de stepă şi antestepă, cu excepţia văilor însă.

In total a doua jumătate a secolului al XIX este epoca adaptărilor statornice la condiţiunile de aşezare şi exploatare din stepă, antestepă şi lunca dunăreană.

TABLOUL No. 1. — DATE STATISTICE ASUPRA POPULAȚIEI
DIN CÂMPIA ROMÂNĂ

1853

No. curent	REGIUNI ȘI ZONE NATURALE	Suprafața	Populația	Densitatea populației	Numărul cătunelor	La câți Km.² un sat	Populația medie a cătunelor	Spațiul disponibil Ha.	Raportul dintre populația regiunii și a câmpei
1	I. *Zona pădurii*	11.293,7	288.009	23,7	876	12,8	363	4,—	46,3 %
2	Terasa înaltă a Vedei	5.257,0	109.370	20,3	301	17,3	316	4,7	—
3	Terasa de sus a Argeșului	3.184,0	107.569	33,8	341	9,3	303	2,9	—
	Terasa de sus a Ialomiței	2.852,7	71.070	24,8	234	12,1	320	3,9	—
	II. *Stepa vestică (Terasa Teleormanului)*	4.817,—	58.975	12,6	116	12,6	551	7,1	9,4 %
	III. *Antestepa vestică (Terasa de jos a Argeșului)*	1.812,1	34.130	18,6	100	18,6	341	5,3	5,4 %
1	Valea Buzăului	126,0	13.010	103,2	18	7,—	722	1,—	—
2	Valea Râmnicului	60,8	8.190	134,7	19	3,2	431	0,7	—
3	La Sud de Buzău	1.865,2	18.580	9,9	(46 târle) 94	19,—	196	9,6	—
4	La Nord de Buzău	700,0	3.895	5,5	18	38,8	219	17,7	—
5	La Nord de Râmnic	371,0	3.480	9,3	9	41,2	386	10,6	—
6	Șesul Focșanilor	98,4	9.900	100,6	11	8,9	900	1,—	—
7	Câmpul Putna-Susița	194,8	2.140	10,9	9	21,6	237	9,1	—
	IV. *Antestepa estică*	3.416,2	59.195	17,0	178	19,—	300	6,3	9,5
1	Lunca Bârladului	124,4	6.210	49,9	17	7,3	365	2,—	—
2	Stepa Bârladului	509,6	1.885	3,6	3	169,8	628	27,—	—
	V. *Stepa Nordică*	634,0	8.095	12,7	20	317,—	405	7,8	1,3
1	Șesul Siretului	1.158,8	27.300	23,5	64	18,1	426	4,3	—
2	Intre Siret și Buzău	731,6	5.005	6,8	16	45,7	312	14,6	—
3	Valea Buzăului	215,4	6.175	28,4	19	11,3	294	3,8	—
4	Intre Buzău și Călmățui	1.536,2	4.910	3,2	54	28,6	91		
5	Valea Călmățuiului	304,0	5.875	19,3	16	19,—	367	26,7	—
6	Intre Călmățui și Ialomița	2.508,8	14.270	5,6	82	30,5	174		
7	Valea Ialomiței	535,6	26.225	48,9	78	6,9	366	2,—	—
	VI. *Stepa dintre Siret și Ialomița*	6.990,4	89.760	12,8	329	21,2	273	7,7	14,4
1	Bărăganul	3.161,0	3.630	1,1	12	255,—	298	85,5	—
2	Valea Mostiștei	155,0	9.075	58,5	31	5,—	292	1,7	—
3	Stepa Ilfovului	944,0	2.210	2,3	11	86,—	245	35,1	—
	VII. *Bărăganul*	4.260,0	14.915	3,5	54	78,9	276	28,5	2,4
1	Intre Olt și Giurgiu	996,4	15.105	17,7	21	47,4	769	6,1	—
2	Intre Giurgiu și Râu	1.569,5	31.060	19,1	64	24,5	485	5,1	—
3	Intre Râu și Siret	942,0	20.105	21,3	47	22,4	427	5,2	—
	VIII. *Terasa Dunării*	3.507,9	66.270	16,—	132	26,5	502	5,2	16,5
	Câmpia întreagă	36.731,3	619.349	16,8	1.805	10,3	343	3,—	—

1899 și **SCHIMBĂRI INTÂMPLATE INTRE 1853—99**

No. curent	REGIUNI ȘI ZONE NATURALE	1899 Populația	Densitatea populației	Numărul cătunelor	La câți Km.² un sat	Populația medie a cătunelor	Spațiul disponibil	Raportul dintre populația regiunii și a câmpiei	Variația densității (în cifră absolută)	Variația populației în cătune: Valoare absolută	Variația populației în cătune: %	Creșterea populației pe regiuni %	Diferența între creșterea generală a populației în câmpie și în regiune	Sate nementionate pe harta rusească	Cu cât s'a îngustat spațiul disponibil între 1853—99
1	I. *Zona pădurii*	627.029	55,4	1·096	10,3	563	1.8	35,4 %	31,7	243	70,5	117	— 22	220	2,2
2	Terasa înaltă a Vedei	238.552	45,4	393	13,3	606	2,2	—	25,1	244	66,—	118	—21	92	2,5
3	Terasa de sus a Argeșului	234.631	73,8	421	7,—	557	1,2	—	40,—	224	67,—	118	—21	80	1,7
	Terasa de sus a Ialomiței	153.846	54,—	282	10,1	545	1,9	—	29,2	242	80,—	116	— 23	58	2,—
	II. *Stepa vestică (Terasa Teleormanului)*	149.749	31,—	122	34,3	1.218	2,8	10,—%	18,4	667	116,—	154	15	21	4,3
	III. *Antestepa vestică (Terasa de jos a Argeșului)*	97.708	53,8	133	13,7	734	1,8	6,5 %	35,2	393	115,—	186	47	33	3,5
1	Valea Buzăului	14.715	116,7	33	3,8	446	0,9	—	13,5	274	38,—	31	—108	18	0,1
2	Valea Râmnicului	16.482	268,7	21	2,9	785	0,4	—	133,3	354	121,—	101	—38	2	0,2
3	La Sud de Buzău	60.680	26,9	76	24,5	798	3,1	—	17,9	554	282,—	226	87	—18	6,5
4	La Nord de Buzău	11.343	16,2	19	36,8	597	6,1	—	10,7	400	182,—	202	63	1	11,6
5	La Nord de Râmnic	6.642	17,9	10	37,1	664	5,6	—	8,6	275	71,—	80	—59	4	5,—
6	Șesul Focșanilor	13.679	138,9	11	8,9	1.243	0,7	—	38,3	343	38,—	38	—101	0	0,3
7	Câmpul Putna-Susița	2.644	13,—	12	16,7	220	7,3	—	2,1	—.17	—7,—	23	—116	3	1,8
	IV. *Antestepa estică*	126.185	36,5	182	19,—	692	2,7	8,4 %	19,5	392	130,—	113	—26	4	3,6
1	Lunca Bârladului	10.926	87,8	12	10,3	910	1,1	—	37,9	542	149,—	75	—64	—5	0,9
2	Stepa Bârladului	9.064	17,7	7	72,8	1.294	5,6	—	14,1	666	106,—	393	254	4	21,4
	V. *Stepa Nordică*	19.990	31,5	19	33,4	1.052	3,1	1,3	18,8	647	160,—	147	8	—1	4,7
1	Șesul Siretului	65.824	56,8	102	11,3	645	1,8	—	33,3	219	51,—	141	2	38	2,5
2	Intre Siret și Buzău	8.368	11,4	30	24,4	279	8,7	—	4,6	—.33	10—	65	—74	14	5,9
3	Valea Buzăului	17.052	79,3	(2 târle) 32	6,7	533	1,2	—	40,9	361	122,—	176	37	13	2,6
4	Intre Buzău și Călmățui														
5	Valea Călmățuiului	71.742	16,5	(49 târle) 147	29,5	488	6,—	—	10,8	381	356,—	186	47	—85	20,7
6	Intre Călmățui și Ialomița														
7	Valea Ialomiței	63.112	177,9	86	6,2	734	0,8	—	69,—	407	121,—	140	1	8	1,2
	VI. *Stepa dintre Siret și Ialomița*	226.098	32,3	397	17,6	570	3,1	15,1	19,5	297	109,—	152	13	68	0,7
1	Bărăganul	18.381	5,8	(30 târle) 59	53,5	311	17,2	—	4,7	13	3,—	405	266	47	68,3
2	Valea Mostiștei	19.904	128,4	39	3,9	410	0,9	—	69,—	217	74,—	118	—21	8	0,8
3	Stepa Ilfovului	7.073	7,—	26	36,3	271	13,4	—	4,7	26	10,—	220	81	15	21,7
	VII. *Bărăganul*	45.358	10,6	124	34,3	365	9,4	3,—	7,1	89	32,—	204	65	70	19,1
1	Intre Olt și Giurgiu	46.825	47,—	25	39,8	1.873	2,1	—	29,3	1.104	143,—	175	36	2	4,—
2	Intre Giurgiu și Râu	88.639	56,5	86	18,2	1.022	1,7	—	37,4	537	111,—	185	46	22	3,3
3	Intre Râu și Siret	61.718	65,5	46	20,4	1.341	1,5	—	44,2	914	214,—	205	66	—1	3,7
	VIII. *Terasa Dunării*	197.182	56,2	157	22,3	1.256	1,7	13,2	40,2	754	150,—	180	41	25	3,3
	Câmpia întreagă	1.489.299	30,9	2.230	16,—	672	2,3	—	14,1	329	102,—	139	—	425	0,7

OBSERVAȚII

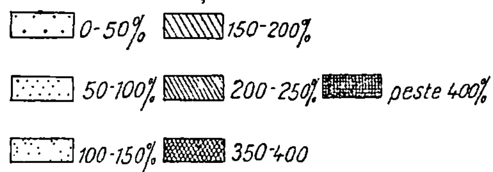
In cifra populației din acest tablou, orașele sunt socotite cu un număr de locuitori redus după scara folosită de d-l *Emm. de Martonne* în: Recherches sur la distribution géographique de la population dans la Valachie pag. 76.

TABLOUL No. 2, POPULAŢIA REALĂ DIN CÂMPIA ROMÂNĂ

CREŞTEREA EI PE CALE DE IMIGRARE ŞI NAŞTERE IN ORAŞE ŞI SATE

No. curent	NUMELE REGIUNILOR NATURALE	POPULAŢIA				CREŞTEREA POPULAŢIEI						Imigr. la °/₀ de născuţi în sate	Imigr. la km² în sate
		în sate		în oraşe		în sate		în oraşe		In sate şi oraşe			
		la 1853	la 1899	la 1853	la 1899	Exc. de născuţi	Imi-granţi	Exc. de născuţi	Imi-granţi	Exc. de născuţi	Imi-granţi	1853-99	1853-99
1	I. *Zona pădurii*	262.014	576.330	85.750	346.473	256.804	57.367	12.590	239.223	269.393	296.753	22,—	5,—
2	Terasa de sus a Vedei	106.615	228.853	2.755	15.669	106.853	15.400	335	12.579	107.188	27.982	14,—	2,—
3	Terasa de sus a Argeşului . .	90.329	208.631	67.100	285.697	90.511	27.571	9.910	199.777	100.480	227.508	30,—	8,—
	Terasa de sus a Ialomiţei . . .	65.070	138.846	15.895	45.107	59.980	14.396	2.345	26.867	61.725	41.263	23,—	5,—
	II. *Stepa vestică*.	50.105	137.749	8.870	22.033	45.690	42.156	1.390	11.853	47.080	54.009	92,—	3,—
	III. *Antestepa vestică*	34.130	97.708	—	—	31.130	32.448	—	—	31.130	32.448	105,—	17,8
1	Valea Buzăului	7.010	4.750	6.805	21.877	6.395	—8.655	1.005	14.007	7.400	5.352	—135,—	—
2	„ Râmnicului	5.035	10.482	3.155	13.286	4.593	854	466	9.265	5.059	10.119	18,—	14,—
3	La Sud de Buzău	16.945	55.354	1.635	5.326	15.445	22.964	241	3.450	15.685	26.414	142,—	12,—
4	La Nord de Buzău	3.895	11.346	—	—	3.553	3.897	—	—	3.553	3.897	109,—	5,—
5	La Nord de Râmnic	3.480	6.642	—	—	3.174	—12	—	—	3.174	—12	—0,3	—
6	Şesul Focşanilor.	3.900	3.679	7.000	23.601	3.557	—3.778	1.033	15.568	4.590	11.790	—106,—	—
7	Câmpul Putna-Şuşiţa	2.140	2.644	—	—	1.952	—1.448	—	—	1.952	—1.448	—72,—	—
	IV. *Antestepa estică*	42.405	94.897	18.595	64.090	38.669	41.608	2.745	42.290	41.473	59.032	—44,—	—
1	Valea Mostiştei	9.075	19.904	—	—	8.685	2.144	—	—	8.685	2.144	24,—	13,—
2	Bărăganul	3.630	18.381	—	—	3.311	11.440	—	—	3.311	11.440	345,—	3,—
3	Stepa Ilfovului	2.210	7.073	—	—	2.016	2.847	—	—	2.016	2.847	141,—	3,—
4	Valea Ialomiţei	25.055	24.005	2.220	7.685	21.885	9.513	328	5.137	22.213	14.650	43,—	18,—
5	Valea Buzăului	6.185	17.052	—	—	5.645	5.225	—	—	5.645	5.225	92,—	24,—
6	Intre Buzău şi Ialomiţa . . .	25.055	71.742	—	—	22.845	23.842	—	—	22.845	23.842	103,—	5,—
7	La Nord de Buzău	5.005	8.364	—	—	4.567	—1.208	—	—	4.567	—1.208	—26,—	—
8	Lunca Siretului	27.300	65.824	—	—	24.900	13.624	—	—	24.900	13.624	54,—	11,—
9	Lunca Bârladului	3.300	4.926	2.900	14.017	3.010	—1.384	428	10.685	7.438	9.305	—46,—	—
10	Stepa Bârladului	1.885	9.064	—	—	1.719	5.460	—	—	1.719	5.460	317,—	10,—
	V. *Stepa estică*	108.700	246.335	5.120	21.702	98.583	76.687	756	15.822	103.339	89.745	104,—	8,7
1	Valea Dunării între Olt şi Giurgiu	10.260	34.825	4.845	14.755	918	15.205	615	9.195	9.633	24.400	167,—	15,—
2	„ „ „ Giurgiu şi Râu	23.565	70.834	8.965	31.738	20.460	26.809	1.225	21.444	21.685	48.253	131,—	16,—
3	„ „ „ Râu şi Siret	14.105	51.714	12.220	56.330	12.855	24.754	1.810	42.300	14.665	67.054	192,—	26,—
	VI. *Terasa Dunării*	47.930	157.373	26.030	102.823	34.233	66.768	3.650	72.939	45.983	139.707	163,—	19,—
	Câmpia întreagă	545.284	1.310.392	144.365	557.121	505.109	317.034	21.131	382.127	538.398	671.694	63,—	8,—

CREȘTEREA POPULAȚIEI
din câmpia română între 1853-1899
Creștere de:

Harta I

Notă: Pentru numele regiunilor naturale vezi harta IIª
Scheletul hărței după Emm. de Martonne.

Ianciu
Siretul
Bârladul
Tecuci
Corod
Putna
Prutul
Focșani
Geru
R.Sărat
Brăila
Buzăul
Buzău
Mizil
Ploești
Târgoviște
Ialomița
Urziceni
Slobozia
Argeșul
Pitești
Oltul
Dâmbovița
BUCUREȘTI
Călărași
Vedea
Antestepa vest.
Oltenița
Roșiori
Stepa vestică
Alexandria
Giurgiu
T. Măgurele
Zimnicea

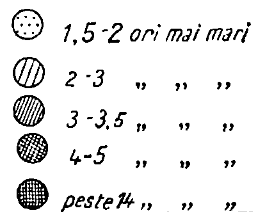
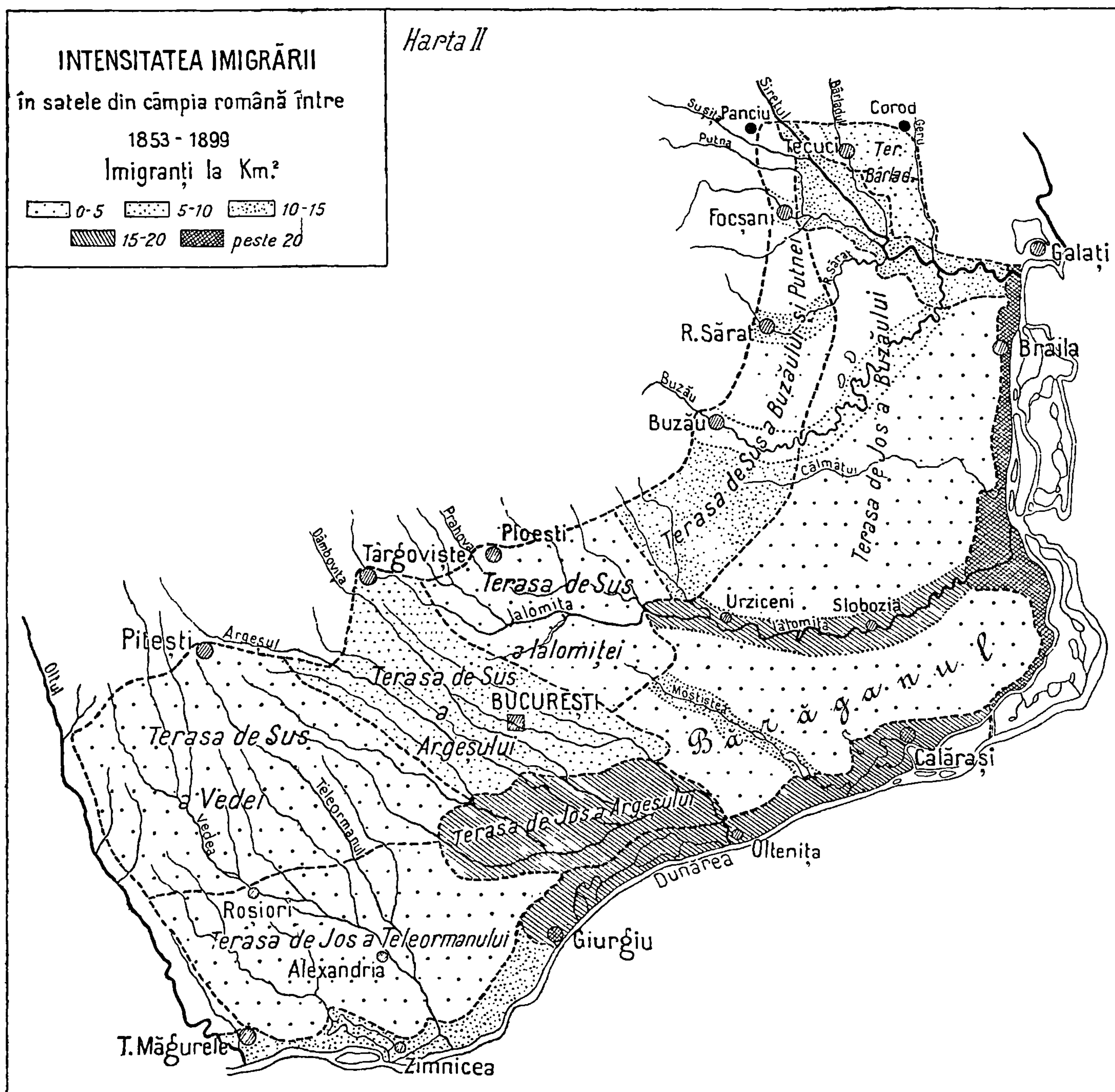

Fig. 1.

Harta II
INTENSITATEA IMIGRĂRII
în satele din câmpia română între
1853 - 1899
Imigranți la Km.²
0-5
5-10
10-15
15-20
peste 20
Panciu
Corod
Tecuci
Ter. Bârlad
Focșani
Galați
R. Sărat
Brăila
Buzău
Terasa de Sus a Buzăului și Putnei
Terasa de Jos a Buzăului
Ploești
Târgoviște
Terasa de Sus
a Ialomiței
Urziceni
Slobozia
Pitești
Terasa de Sus
a
Argeșului
BUCUREȘTI
Bărăganul
Călărași
Terasa de Sus
a Vedei
Terasa de Jos a Argeșului
Oltenița
Dunărea
Roșiori
Terasa de Jos a Teleormanului
Alexandria
Giurgiu
T. Măgurele
Zimnicea

Fig. 2.

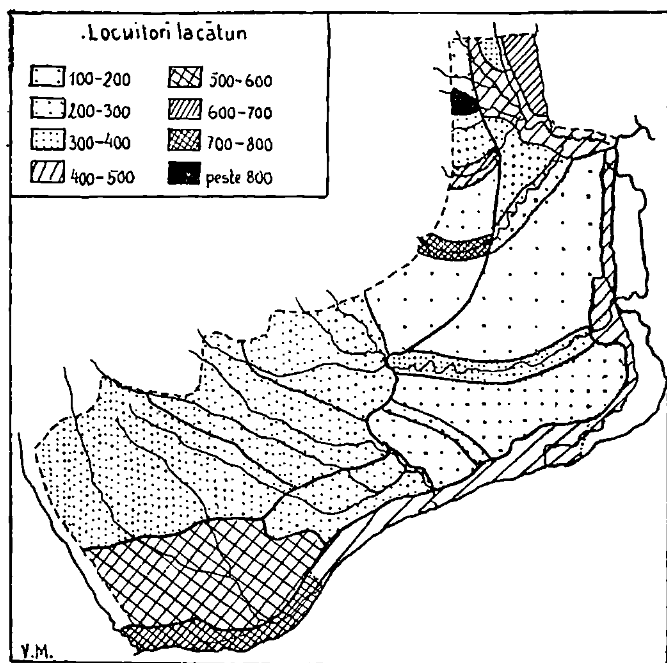

Fig. 3. Populația mijlocie a cătunelor din câmpia română la 1853.

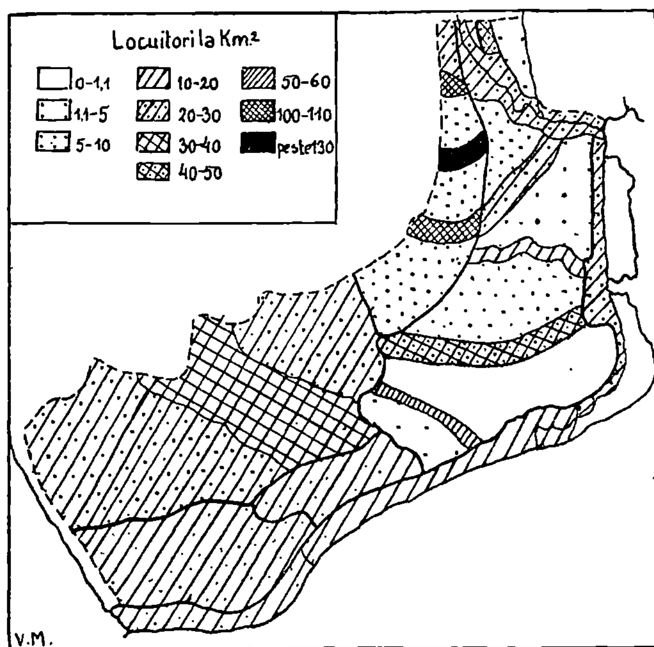

Fig. 4. Desimea locuitorilor din câmpie la 1853.

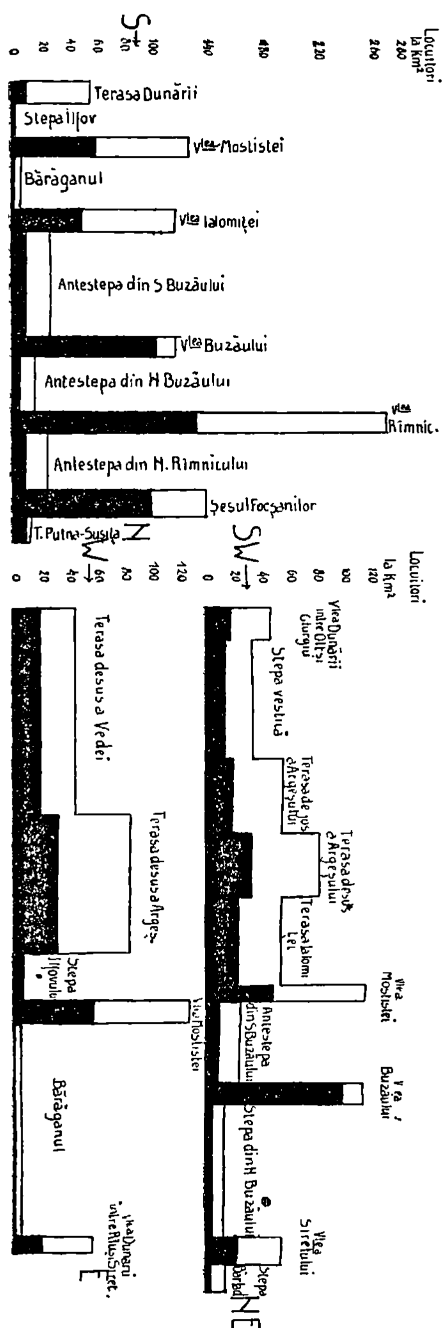

Fig. 12. ***Profile-diagrame prin regiunile câmpiei române*, arătând variația desimei populației între 1853 (negru) și 1899 (alb negru).**

POPULAŢIA DUPĂ ZONE NATURALE

I. Zona pădurii. II. Antestepa estică. III. Stepa estică. IV. Antestepa vestică. V. Stepa vestică. VI. Dunărea

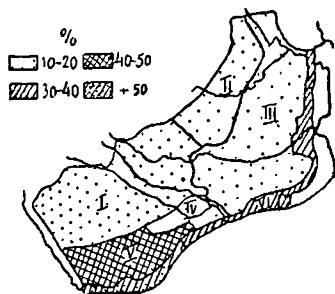

Fig. 5. Procentul satelor cu peste 500 locuitori în prima jum. a sec. XIX.

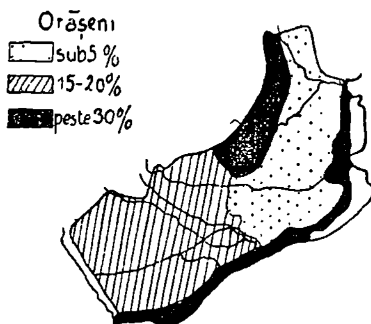

Fig. 6. Procentul de orăşeni faţă de săteni în prima jum. a sec. XIX.

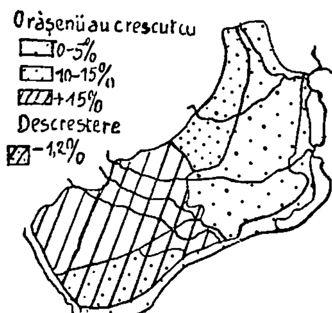

Fig. 7. Creşterea procentului de orăşeni faţă de săteni între 1853—99.

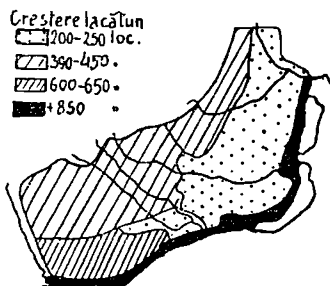

Fig. 8. Creşterea absolută a mediei populaţiei pe cătune între 1853—94.

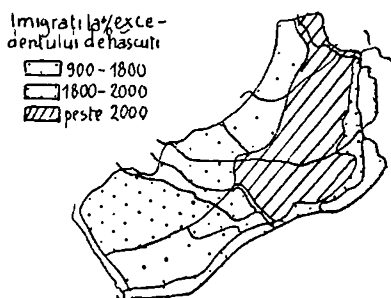

Fig. 9. Creşterea prin imigrare între 1853—99.
1. Oraşe.

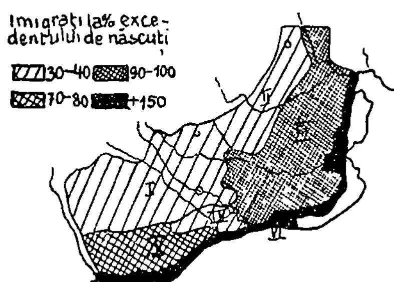

Fig. 10. Creşterea prin imigrare între 1853—99.
2. In sate.

Fig. 11.

Fig. 13. Nume caracteristice de sate (sec. XIX).

CAMPANIA CREŞTINILOR IN CONTRA LUI SINAN PAŞA DIN 1595

(CU 12 RELAŢIUNI ITALIENE INEDITE)

DE

Dr. ANDREI VERESS

PROFESOR

Şedinţa dela 24 Octomvrie 1924.

Intâia descriere pragmatică a operaţiunilor militare din anul 1595 contra Turcilor o avem dela neuitatul Nicolae *Bălcescu*, scrisă în luna Ianuarie 1847 pe temeiul puţinelor izvoare ce i-au stat la îndemână în colecţiunile din Paris [1]. Cea mai largă şi mai detaliată ne-a rămas dela regretatul Ion *Sîrbu* scrisă cu mare îngrijire şi cu o rară minuţiositate pe la sfârşitul anului 1904 pe baza operelor istorice şi a publicaţiunilor de documente, care însă face ca aceastâ carte să fie greu de cetit, ceeace s'ar fi putut înlătură uşor, dacă reflexiunile critice şi părerile de multe ori prea subiective ale autorului s'ar fi publicat în note sau ca adause la finele lucrării [2]. O expunere scurtă, dar precisă a evoluţiei faptelor şi ideilor covârşitoare, cari au dus la înarmarea creştinilor în contra Turcilor şi pornirea întreprinderii campaniei din anul 1595 o avem (chiar în două redactări) dela d-l *N. Iorga* [3]; iar ca studiu special posedăm cercetările geografice şi topografice asupra bătăliei dela Călugăreni ale

[1] Nicolae Bălcescu: Campania Romånilor în contra Turcilor, de la anul 1595. (Paris) 5 şi 23 Ianuarie 1847) în Magazinul istoric pentru Dacia vol. IV, p. 3—20 şi 65—91 şi întregit în Istoria Românilor sub Mihaiu-Vodă Viteazul ed. II. (Bucureşti, 1887, p. 58—197.

[2] Ion Sîrbu: Istoria lui Mihaiu-Vodă Viteazul, Domnul Ţării Româneşti (Bucureşti, 1904) p. 207—370.

[3] N. Iorga: Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul romånesc (Bucureşti, 1901) p. 29—52 şi N. Iorga: Istoria Românilor pentru popor. Ediţia III. (Bucureşti, 1919) p. 213—223, capitolele 4—10.

căpitanului Al. *Anastasiu*[1]) precum și o descriere a cetății Giurgiu de N. A. *Constantinescu*[2]), și ca text cronicăresc o «Istorie de vitejiile lui Mihail Voevod cel Viteaz» eșită nu de mult la iveală [3]).

Studiind aceste lucrări am găsit, că în urma cercetărilor mele prin arhivele din Italia, pot contribuì cu un număr de amănunte noui — de multe ori surprinzătoare — la cunoașterea mai perfectă a evenimentelor acestui însemnat an din istoria Românilor. Sunt convins că aceste contribuțiuni vor lămurì anumite amănunte rămase până acum întunecate, îndreptând și multe date cronologice și totdeodată vor scoate mai bine la iveală mărețul portret al lui Mihaiu Vodă Viteazul, care s'a personificat tocmai în urma acestor operațiuni militare ale campaniei anului 1595, săvârșite cu o tactică militară ingenioasă, ajutat de căpitanii și Secuii primiți dela principele Sigismund Báthory, trimiși lui încă din iarna anului trecut cu o însuflețire creștinească, rară pe acele timpuri grele. Mihaiu Vodă recunoscù și oficial, în fața împăratului Rudolf II (chiar după trei ani) însemnătatea ajutorului primit dela Sigismund Báthory[4]), care fusese cu atât mai prețios, cu cât nici Mihaiu Vodă, nici Báthory — mângăiat cu făgădueli deșarte de curțile domnitoare apusene — nu primiră dela nimeni vreun ajutor de oarecare valoare. Singurul sucurs ce-l avură fu regimentul de călăreți din Silezia, venit cu întârziere din Viena, și ceata mică de Italieni, mai puțini de o sută, trimiși sub conducerea comandantului Silvio Piccolomini de Ferdinand Medici, marele duce de Toscana.

---

[1]) Cercetări geografice și topografice asupra bătăliei dela Călugăreni. De Lt.-căpitan Al. Anastasiu, în Buletinul Societății Geografice Române, 1911 No. 2, p. 1—30.

[2]) Cetatea Giurgiu. (Dela Mihaiu Viteazul până la 1770) de N. A. Constantinescu; Analele Academiei Române tom. 38, p. 502—506 (București, 1916). Cu reproducerea a două tablouri după stampele din Bry: Pannoniae historia Chronologica.

[3]) Istoria de vitejiile lu Mihail Voevod cel Viteaz, în Revista pentru istorie, archeologie și filologie vol. XI, (București, 1910) p. 125 —129.

[4]) Se știe că principele Sigismund Báthory abdicând în primăvara anului 1598 se mutase în principatul Oppeln primit în schimb, unde însă simțindu-se înșelat, peste vară se întorsese iar în Ardeal, pe neașteptate și fără știrea curții imperiale. Impăratul Rudolf erà foarte supărat pe el pentru acest lucru, dar Mihaiu Vodă îi sărì în ajutor trimițând un sol special în favoarea sa, care ajungând la Praga, în relațiunea sa din 21 Noemvrie 1598 expuneà următoarele în numele lui Mihaiu Vodă: Sinan bassa cum magnis copiis Walachiam ingressus, certa quoque fortalitia erexit, tunc princeps Transylvaniae personaliter eo venit et coniunctis viribus cum meo domino Sinan bassam ex provincia expulerunt, ipsa fortalitia omnia occuparunt et totam provinciam eliberarunt. (Monumenta comitialia regni Transylvaniae IV, 249).

Faptele acestor «cavaleri aleși» petrecute cu prilejul asediului sub zidurile cetăților Târgoviște și Giurgiu le cunoaștem în trăsături mari din relațiunea italiană anonimă finală — nedatată — publicată la 1903 de d-l N. Iorga [1]). Știind de acest lucru și aflându-mă la Firenze, pentru studiile ce făceam în arhiva de Stat a familiei ducale Medici, începui să cercetez detaliile misiunii acestor ofițeri «veterani» nobili, eleganți, fuduli, răsfățați și artăgoși, neobișnuiți cu suferințele de cari au avut parte în împrejurările puțin europene de prin Ardeal și Țara Românească și spre marea mea bucurie aflai toate relațiunile originale ale conducătorilor acelei cete de Italieni, adresate ducelui lor, cari ne-au păstrat date și amănuntei necunoscute pân'acuma din nici un alt izvor istoric, sau nici o colecțiune de documente.

Am zis intenționat «conducători», căci în capul cetei se aflà mai sus amintitul Silvio Piccolomini, un «excelent căpitan de războiu» din vestita familie sieneză, iar ca sfătuitor învățatul și renumitul istoric M. Filip Pigafetta din Vicenza, un om de litere cu vaste cunoștințe militare. Acesta în tinerețe îmbrățișase cariera militară, și s'a distins ca bun arhitect militar, executând construcțiuni de fortificații și pentru diferite împrejmuiri de orașe din Italia de Sus, iar pe urmă intrând în serviciul papal, fu trimis în Orient, cutreerând Turcia, Egiptul, Siria și Persia, de unde întorcându-se a călătorit prin Franța, Germania, Boemia, Polonia și a fost chiar la curtea regelui Suediei. După aceasta se stabilì la curtea marelui duce din Toscana în calitate de consilier intim, lucrând și tipărind mereu diferite cărți istorice și geografice după ce tradusese din limba greacă veche și publicase la 1586 vestitul tractat de războiu al împăratului Leon IV Flaviu [2]). De altfel Pigafetta erà indicat să fie atașat lui Piccolomini ca secretar sau istoriograf al expediției, chiar și în urma memoriului ce prezentase ducelui său în toamna anului 1593 despre starea Turcilor, a principelui Ardealului și a Domnilor români față de Turci [3]),

[1]) Descrittione del lungo et travagliato viaggio che hanno fatto gli cento Italiani o pur Toscani... în Hurmuzaki: Documente XII, p. 79—91.

[2]) După Pietro Amat di S. Filippo: Biografia dei viaggiatori Italiani (Roma, 1881) p. 316—317; Gerolamo Boccardo: Nuova Enciclopedia Italiana vol. XVII (Torino, 1884) p. 428 și P. Angiolgabriello di Santa Maria: Biblioteca e storia degli scrittori di Vicenza vol. V, p. 191—205.

[3]) Memoriul lui Filippo Pigafetta scris în Firenze, la 28 Octomvrie 1593 în rezumat Hurmuzaki: Documente XI, p. 369.

cum și în urma experiențelor sale personale făcute cu un an înainte în campania din Ungaria, la care luase parte [1]).

Astfel ne-a rămas dela acești doi bărbați relațiuni de o însemnătate și valoare literară foarte deosebită. Acele ale lui Piccolomini (patru la număr) sunt simple avize despre mișcările ce le făceà ceata de sub conducerea sa, scrise într'un stil simplu și concis — am puteà zice oficial-militar — după cum poate fi stilul unui ofițer fără vreo cultură specială istorică. Iar cele cinci ale lui Pigafetta sunt niște adevărate lucrări literare, bine concepute și detaliate, având toate însușirile operei unui învățat și unui scriitor de profesiune. Autorul lor erà dejà un om în vârstă, împlinind 62 de ani chiar sosind în Ardeal, un om delicat, care se plângeà de frigul care bântuià și care — după el — e inamicul bătrânilor; om care astfel suferià greu oboselile unei campanii de toamnă, cu recile ploi de prin țară, așà că de sub Târgoviște se și întorsese la Brașov cu convoiul care duceà acolo pe cei doi pași răniți, prinși de ai noștri la luarea cetății. Restabilindu-se puțin, Pigafetta se luă însă din nou după ceata lor, părăsită întâia oară, și cu toate că o găsì gata de înapoiere după luarea cetății Giurgiu, cu un gest poetic se duse — precum se exprimă — să vază și să salute Dunărea românească cu insula ei și cetatea cucerită de creștini. Iar pe drum ascultând ostașii combatanți și adunând informațiuni despre tot ce s'a întâmplat, ne-a lăsat niște descrieri atât de importante și de detaliate despre evenimentele militare și politice văzute și aflate dela contemporani, cum nu avem dela alții, în tot materialul publicat pân'acum privitor la istoria campaniei de care ne ocupăm.

Afară de aceste relațiuni, public acì o scrisoare a lui Simion Genga, secretarul italian al principelui Báthory despre întâmplările dela începutul anului 1595, precum și un aviz din Constantinopol (din 15 Iulie 1595) despre pregătirile Turcilor de a invadà Țara Românească; iar la urmă — ca anexă — descrierea interesantă a campaniei anului 1595 scrisă (în Viena, la 10 Noemvrie 1596) de Fra Giuseppe Pisculló da Melfi. Această lucrare este cu atât mai prețioasă cu cât autorul ei — un călugăr franciscan — a trăit mult timp în țară, pe care o cunoșteà bine și astfel ne dă amănunte statistice despre întinderea și felul fortificațiunilor cetăților din Târgoviște, București și Giurgiu, neluate în seamă de alți contemporani.

[1]) Menționat de dânsul în relațiunea sa din Brașov, 14 Noemvrie 1595. (Anexat).

Trecând în revistă opera lui Ion Sîrbu observai, că abundenţa datelor mele poate întregì ori colorà mai bine icoana frumoasă care — zugrăvită cu multă evlavie — ne-a lăsat-o despre Mihaiu Vodă Viteazul.

Simţind întotdeauna o deosebită plăcere de a mântuì orice însemnare istorică peste care dădeam în cercetările mele, cred că îndeplinesc o sfântă datorie de a folosì aceste date şi amănunte noui în memoriul, premergător acestor relaţiuni italiene, ce public cu prilejul de faţă.

Aceste date şi amănunte sunt scoase: din acte şi documente aflate de mine prin arhivele străine; din opere contemporane ori chiar mai noui, nefolosite de Sîrbu sau alţii; precum şi din publicaţiuni de documente apărute după 1904, anul tipăririi cărţii lui Sîrbu. Intre aceste este de mare valoare o scrisoare ungurească a subcămăraşului principelui Báthory cu numele de Petru Pellérdi — căruia i se maiziceà şi diacul Petru — scrisă sub cetatea Giurgiului la 1 Noemvrie 1595 (vasăzică odată cu relaţiunile cavalerilor noştri italieni) cuprinzând detalii, cari nu se găsesc nicăiri altundeva şi cari merită cu atât mai multă credinţă, cu cât scrisoarea fusese cetită şi aprobată — înainte de a fi fost expediată — de însuş Sigismund Báthory [1]).

Din arhivele şi bibliotecile dela Roma şi aiurea aş mai aveà de publicat şi alte relaţiuni şi informaţii, aceste însă le rezerv publicaţiunii mele speciale de acte şi documente privitoare la istoria Românilor.

Observ la sfârşit că în studiul prezent am fost nevoit a atinge ici-coleà şi fapte cunoscute, pentru ca să le pot întregì cu amănuntele noui ce avui fericirea a adunà dealungul cercetărilor mele din străinătate.

I

Politica tradiţională faţă de imperiul otoman a principatului Ardealului, întemeiat prin înţelepciunea Fratelui Gheorghe (Martinuzzi) la 1541 după căderea capitalei Ungariei, erà de a rămâne tributar sultanului. Acest lucru nu prea erà jignitor, căci tributul anual de multe ori se uità

[1]) Scrisoarea aceasta tipărită la 1596 în Németujvár fu deslipită la 1871 de decedatul istoric Ferdinand Knauz dintr'o scoarţă de legătură. Interesant e însă că nu de mult s'a aflat chiar originalul scrisorii, care apoi fu publicată de răposatul Sörös Pongrácz sub titlul de «Pellérdi Péter levele Báthory Zsigmondnak Szinán basán aratott győzelméről» în Dolgozatok a pannonhalmi Szent Benedek rend főapátsági főiskolájának 1913—147-ikı Évkönyve (Budapest, 1914) p. 136—156. Cfr. şi Századok 1871 p. 644; Magyar Könyvszemle, 1882 p. 83.

sau micşorà (cu fel de fel de scuze şi ploconuri) şi deoarece Turcii nu se prea amestecau în afacerile interne ale ţării, propăşirea ei liberă nu erà primejduită. Condusă de principi cinstiţi şi bărbaţi de Stat iscusiţi noul principat făceà progrese frumoase şi pe terenul cultural. Când însă se văzù că Turcii nu se opresc la Buda şi îşi întind din an în an tot mai mult stăpânirea pe teritoriul Ungariei, cauza acestui Regat devenì deodată o chestiune europeană, care trebuià combătută.

Ştim că în vara anului 1591 sultanul atacase câteva cetăţi ungare, ceeace prevestià făţiş hotărîrea sa răsboinică faţă de Ungaria şi regele ei, care purtà totdeodată şi sceptrul aşà numitului imperiu roman. Strâmtorat vădit acest imperiu îşi căută aliaţi atât în rândul principilor germani de sub stăpânirea sa, cât şi la Roma, mândra ocrotitoare a cauzei creştine. In astfel de împrejurări aflându-se în scaunul princiar din Alba-Iulia Sigismund Báthory, un tânăr zelos şi evlavios, educat de Iezuiţi, Sfântul Scaun hotărî a-l înduplecà să rupă cu politica ţării urmată mai bine de o jumătate de veac şi să se declare inamic al suveranului său de pân'atuncia. Spre a puteà fi câştigat principele pentru această nouă orientare, fu trimis la curtea lui Báthory Iezuitul Spaniol Alfonso Carrillo, şi întru ajutorul său ca nunciu special Attilio Amalteo şi apoi Don Alessandro Comuleo, abatele, cari pregătind terenul, principele Báthory în vara anului 1594 se declară de fapt în favoarea nouii politici, care cerù ca ţara să se declare inamică Turcilor, ba chiar să-i atace cu armele. Orientarea această nouă, favorizată şi de unchiul principelui, Ştefan Bocskay, nu izbutì însă, faţă de rezistenţa nobilimii, de cât prin lovitura de Stat din Cluj, în urma căreia opoziţia fu bătută şi conducătorii ei omorîţi [1]).

Infăptuirea marelui program, prin care principatul Transilvaniei se alià Ligii creştine înfiinţată de papa Clemente VIII cu scopul de a recucerì Constantinopolul, trebuià săvârşită cu mare solicitudine, dat fiindcă Turcii asediau dejà cetăţile cele mai puternice ale Ungariei. Partea diplomatică a acestei mari chestiuni fu condusă, pe lângă Italienii favoriţi ai curţii din Alba-Iulia, de noul cancelar Ştefan Josica, un Român bă-

[1]) Actele diplomatice ale acestor evenimente le publicasem pe baza cercetărilor mele din Roma şi aiurea pe de o parte în Veress Endre: Carrillo Alfonz jezsuita-atya levelezése és iratai (1591—1618) din Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria vol. XXXII (Budapest, 1906) şi pe de altă în Veress Endre: Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből (1592—1600) în Monumenta Vaticana Hungariae series secunda tomus III (Budapest, 1909) pe cari le voiu cità de acum înainte prescurtat ca Nunziatura şi Epistolae P. Carrillii.

năţean crescut în legea catolică şi devenit cu totul ungur, care din simplu băiat de ţăran ajunse în slujba familiei Báthory la demnitatea aceasta înaltă şi mai mult prin linguşiri decât prin învăţătură câştigase o influenţă covârşitoare asupra principelui;[1]) iar partea administrativă şi militară de către priceputul general Bocskay şi sfetnicii nobili, obişnuiţi cu astfel de treburi.

Pentru ca principele Sigismund Báthory să-şi poată urmărì măreţul plan de a combate pe Turci, mai întâiu de toate aveà trebuinţă de ajutorul sau cel puţin prieteşugul vecinilor săi români. Aveà de gând încă din vara anului 1594 să plece contra Turcilor cu o armată de 30.000 soldaţi, daţi în parte de voivodul Munteniei şi acela al Moldovei, cari i-au făgăduii personal tot concursul, fiind de faţă chiar şi duhovnicul principelui, Carrillo [2]). Venindu-i apoi în ziua de 17 Septemvrie ştirea bună, că soldaţii săi au fugărit 4000 de Turci la malul Dunării, scufundându-le 40 de şalupe mari, pline de grâne şi muniţiuni, începù a se pregătì la răsboiu trimiţând imediat pe Bocskay la Praga la împăratul Rudolf, spre a-i comunicà aceasta a sa intenţiune şi a-i cere ajutorul făgăduit în atâtea rânduri. Acolo de luni întregi lucrà în acest scop P. Carrillo, dând de ştire principelui, că la 10 Octomvrie a sosit la curtea împărătească solul lui Aron Vodă din Moldova, care asigurà pe duhovnicul zelos, că Domnul său e gata a face tot ce i se va cere de către principe, cu al cărui ajutor va puteà merge până la Constantinopol [3]).

Victoria de mai sus asupra Turcilor omorîţi în Ţara Românească avù de urmare că Sinan paşa şi-a trimis oastea acolo la iernatec. Atunci principele Báthory expediă în ajutorul lui Mihaiu Vodă la 10 Noemvrie pe căpitanul cetăţii Făgăraşului, [4]), Mihaiu Horváth, cu 4000 de Secui şi 45 tunuri mari[4], cu ajutorul căruia Domnul fugărind pe Turci şi Tătari (pe la Giurgiu) îşi curăţă ţară de păgâni [5]).

---

[1]) Despre aceste lucruri, cum şi despre originea română a lui Josica, vezi cele ce scrie Franciscanul Piscullo da Melfi, pe p. 82 a acestui memoriu, precum şi cele se scrie Szamosközy în Rerum Transylvanarum pentas V. p. 135—6.

[2]) Ştirea acestui fapt ajunsese la Regensburg în ziua de 20 Septemvrie 1594; Hurmuzaki: Documente III/2, p. 50.

[3]) Scrisoarea lui Carrillo din Praga, 11 Octomvrie 1594; Veress: Epistolae P. Carrillii, p. 86.

[4]) Insemnarea cronicarului S. Nösner, în Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó vol. IV. (Braşov, 1903.) p. 157—8.

[5]) Principele Báthory din Alba-Iulia, 22 Noemvrie 1594; Veress: Epistolae P. Carrillii, p. 92 şi după o altă scrisoare a principelui din 26 Noemvrie 1594 în Davidis Chytraei Chronicon anni M.D.XCIII, M.D.XCIIII et initii M.D.XCV (Lipsiae) p. 126.

Iată primul tractat de alianţă reală, încheiat de Sigismund Báthory cu Mihaiu Vodă. Din partea sa principele se simţià astfel liniştit, şi la începutul lunii Decemvrie oastea sa împreunată cu a lui Mihaiu se găsià în Bulgaria cu scopul măreţ de a merge înainte spre Ţarigrad. Nu se putù bizuì însă tot aşà de bine în Aron Vodă despre care află (chiar din veştile trimise de Mihaiu) că primià ciauşii turci cu onoruri, dându-le chiar şi ploconuri; pe când Mihaiu sfărâmà pe turci ori unde îi găsià, amenințând chiar Nicopolul cu oastea primită din Ardeal. Pentru a controlà purtarea lui Aron Vodă, Báthory trimise o oaste în Moldova, cu instrucţiunea de a observà pe Moldoveni, de a câştigà, dacă se poate, Cazacii de pe acolo, şi mai ales de a ocupà toate cetăţile şi oraşele dintre Dunăre şi Nistru [1]). Cazacii fură lăsaţi în Moldova cu învoeala lui Aron Vodă, care fu asigurat din partea lor, că merg împotriva Turcilor, iar când intrară, şi-au ridicat armele contra lui şi ţării sale. Scrisoarea aceasta a lui Aron către împăratul Rudolf, în care se relatează aceste fapte, fu cetită la curtea imperială din Praga în ziua de 2 Ianuarie a anului 1595, an dela care se aşteptà aşà de mult [2]). Insă cu o zi mai înainte principele Sigismund se plângeà contra lui Aron, care cu toată credinţa ce-i promisese atât lui, cât şi împăratului, în taină trimise tribut sultanului şi alte ajutoare lui Sinan paşa, ţinând şi Turci prin ţara sa, pe câtă vreme Mihaiu Vodă aveà o purtare leală [3]).

Pentru a înfrânà uneltirile lui Aron, oastea ungurească trimisă în Moldova golise ţara, încă la începutul anului de Turcii tăinuiţi acolo, omorînd o parte din ei pe unde îi găsiră şi silind pe Aron să rămână credincios politicii creştine şi să se poarte şi el ca Mihaiu Vodă [4]).

Turcii neputând suferì paguba ce le-a făcut Báthory împreună cu Mihaiu, care nu le mai trimiteà nici tribut, nici daruri, cari se preţuiau la un milion de fiorini, au hotărît să trimeată pe Mustafa paşa cu 50.000 de oameni împotriva lui Báthory, după ce Dunărea îngheţase şi astfel comunicaţia erà uşoară. Duhovnicul Carrillo făcând raport împăratului despre acest lucru, obţinù făgădueala ca deocamdată să se trimeată în

[1]) Cancelarul Ştefan Josica din Alba-Iulia, 11 Decemvrie 1594; Veress: Epistolae P. Carrillii, p. 98—99.

[2]) P. Carrillo din Praga, 3 Ianuarie 1595; ibidem, p. 103.

[3]) Scrisoarea lui Sigismund Báthory dela 1 Ianuarie 1595 rezumată de P. Carrillo în Praga 17 Ianuarie 1595; ibidem, p. 107.

[4]) Scirisoarea lui Báthory dela 14 Ianuarie 1595 rezumată de P. Carrillo la 31 Ianuarie 1595; ibidem, p. 111.

Ardeal o oaste de vreo 6—7 mii. Numărul acesta fiind însă prea mic, Carrillo se adresă Vaticanului la Roma, zicând că de vor ocupà Turcii ţările române, asigurate cu atâta străduinţă de către principele Bàthory, o să fie în pericol toată lumea creştină[1]). Această declaraţie nu erà exagerată, căci mica oaste a lui Báthory, unită cu aceea a lui Mihaiu, făcù minuni în puţin timp şi cu puţine mijloace băneşti şi nici cancelarul Josica nu exagerà, când ziceà, că pe vremea asta în Muntenia, Moldova şi Bulgaria s'au săvârşit lucruri atât de importante, cum nu s'au mai văzut din timpurile lui Ioan Huniadi şi ale regelui Matia Corvin[2]). Intr'adevăr pe când din partea diferitelor curţi imperiale şi princiare nu soseau la Alba-Iulia decât făgăduieli deşarte, oastea lui Báthory şi a lui Mihaiu făceau operaţiuni militare în toiul iernii, la cari lumea creştină — care urmărià cu interes succesele tânărului principe — nici nu se aşteptà. Astfel la 18 Februarie îi sosì veste principelui despre cele două bătălii date în Muntenia una după alta, fugărind mai întâiu 6000 de Turci şi Tătari, iar apoi 20.000 de oameni ai hanului Tătarilor, în urma căror succese s'au slobozit mulţi robi ce se luaseră de aceştia[3]).

După aceste scurte ştiri, s'au primit şi amănunte mai complete despre lucrurile petrecute. Aşà oastea lui Mihaiu Vodă se retrăsese la Piua-Petrei (adică Cetatea de Floci) la gura Ialomiţei, auzind că hanul Tătarilor va trece Dunărea pe acolo, iar alţi Tătari trecând pe la Nicopol în ţară, făceau mari prădăciuni şi astfel 700 de călăreţi ardeleni au fugărit 3000 de oameni ai fiului hanului tătar, luându-i chiar şi steagul şi toiagul lucrat în argint. Intreprinderea dela Floci se datorià căpitanului Mihaiu Horváth, care trimisese acolo 60 de călăreţi, câţi ordonase şi Mihaiu Vodă spre apărarea acelui loc, pe când în cetate se găseau 300 de pedeştri ai lui Mihaiu, sub conducerea lui Francisc Nagy. In ziua de anul nou românesc văzându-se însă pe acolo vreo 2000 de Turci, călăreţii unguri au dat peste ei, şi aceia speriaţi au luat-o la fugă prin zăpada mare, pierzând 108 oameni. Din ai noştri nu pierì nici unul, ci au fost numai câţiva răniţi[4]).

In acelaş timp ivindu-se o ceată mică de vreo 50—60 de Tătari la satul Şerpeteşti «o milă dela Dunăre» căpitanul Ungurilor trimise contra lor

---

[1]) P. Carrillo din Praga, 7 Fevruarie 1595; ibidem, p. 115.

[2]) Cancelarul Josica din Alba-Iulia, 12 Fevruarie 1595; ibidem, p. 118.

[3]) Scrisoarea lui Sigismund Báthory dela 21 Fevruarie 1595 rezumată de P. Carrillo în Graz, 6 Martie 1595; ibidem, p. 130.

[4]) Raportul căpitanului Mihaiu Horváth din Floci, 12 Ianuarie 1595 în Arh. Vat Roma. (Copia în colecţiunea mea).

— se pare la 5 Fevruarie — 200 de călăreţi şi 150 de pedestraşi, ca să-i gonească [1]) şi dând noaptea peste ei, s'a aflat că oastea erà de 20.000, sub conducerea hanului Tătarilor, care fugì cu dânsa, lăsând îndărăt mai mult de o mie de robi, aduşi din Ungaria, 1500 de cai, cămile şi alte lucruri de răsboiu şi trecù Dunărea ca să se unească cu Bogdan Vodă (Sasul) numit acum Domn de către Turci şi care se aflà la Rusciuc cu 6000 de Turci. Hanul însă nu vrù să se oprească acolo, ci lăsând 4000 de Tătari pe lângă Bogdan, plecă spre Cernavodă cu gândul să treacă în Moldova. Tătarii n'au fost urmăriţi de ai noştri, ceeace făcù impresiunea că Mihaiu Vodă nu e destul de credincios faţă de cauza creştină, atât mai vârtos cu cât începuse uneltiri cu Turcii, pentru ca să gonească pe Bogdan şi să fie confirmat în domnie şi mai departe. Auzind Báthory de aceste lucruri, puţin controlabile din Ardeal, hotărî a trece oastea sa de 16.000 Cazaci, plătiţi de dânsul, din Moldova în Ţara Românească [2]).

In realitate însă nu erà aşà, căci Mihaiu-Vodă prădă mai întâiu oraşul de sub cetatea Giurgiului şi după aceea bătù oastea nepotului hanului Tătarilor la Şerpeteşti, unde nepotul pierì împreună cu mareşalul său, iar ai noştri slobozìră 7000 de robi. Venind pe urmă ştire că Bogdan se găseşte la Rusciuc cu 12.000 de oameni, Mihaiu Vodă trecù Dunărea la 13 Februarie [3]) cu o oaste cam de afirmativ 30—32.000 şi gonì pe Bogdan, împreună cu Dămian şi Mustafa paşa, cari au şi murit în bătălia, în care Ungurii erau comandaţi de căpitanul Mihaiu Horváth, care s'a purtat bine în luptă, cum şi de Gheorghe Makó. Intre timp aflându-se la Poartă că Aron Vodă tratează cu creştinii, Turcii trimiseră contra lui un alt pretendent, pe Ştefan Vodă (Surdul) cu 8000 de oameni, care însă fu întâmpinat la Brăila de oastea lui Mihaiu Vodă şi alungat [4]).

După o altă versiune — italiană — Moldovenii şi Muntenii la începutul anului 1595 în număr de 7000 mergând spre Rusciuc contra lui

[1]) Data e semnată la I. I. V. Boyssard: Ungarische und Siebenbürgische Historien (Frankfurt am Mayn, 1596) p. 36 astfel : bei Scherpeter in der Walachey ein meil von der Thonaw den 5. Tag Hornung — însă confunzând lucrurile, zice că bătălia a fost dată de Aron Vodă.

[2]) Din scrisoarea lui Simion Genga dela Alba-Iulia, 18 Fevruarie 1595. (Anexat).

[3]) Data trecerii Dunării ne-au păstrat-o cronicarul săsesc S. Nösner şi Simon Massa; în Quellen vol. IV. p. 158 şi V. p. 277.

[4]) După Szamosközy István történeti maradványai vol. IV, p. 53—54 şi 96—97. Ştefan Vodă a fost ucis şi pierì, însă ştim că el nu pierì şi acest fapt fu constatat întâiaş dată de Şincai (în Cronica Românilor vol. II, p. 397) după Baltazar Walther, care vorbì chiar cu numitul Vodă la anul 1597.

Hasan pașa de Buda, care aveà aproape acelaș număr de oameni, l-au învins omorîndu-i 4000 de oameni și luându-i toate bogățiile ce le adusese din Ungaria. După aceea, devastând și arzând orașele puțin întărite până la gura Dunării, ocupară Ismailul, Acherman, Osya, Chilia, Babadag, Isaccea, Măcin, Brăila, Giurgiu, Rusciuc și Turnu-Măgurele. Auzind apoi că pê la Nicopol și Silistra a apărut Mihnea (Misno) Vodă, nepotul lui Petru (Șchiopul) al Moldovei (acest din urmă «mort cu mulți ani înainte la Bozen») și este adus de Mustafa aga, ca să-l facă Domn, au năvălit peste el și ucigând multe mii de Turci, Mustafa fu prins, iar Mihnea scăpă anevoie cu câțiva ai săi [1]).

II

Scopul operațiunilor de răsboiu pentru primăvara anului 1595 erà, de a împiedecà trecerea Turcilor în țară, va să zică de a apărà din răsputeri tot malul Dunării. Astfel Albert Király, cunoscutul căpitan viteaz al lui Báthory, un Ungur venit în Ardeal din Ungaria de Sus [2]), trecù pe ghiața Dunării la Dârstor (Silistra) și bătù în ziua de 16 Martie peste 3000 de Turci, iar întorcându-se arse și partea orașului, după ce jumătate din ea fusese dejà arsă de haiducii săi în iarna trecută. Neavând însă tunuri destule «ca să o bată» fu nevoit a se retrage de sub Silistra [3]) și pornind pe urmă în spre cetatea Brăilei, o constrânse să se predeà [4]), după ce orașul

[1]) Nicolo Doglioni: Historia delle guerre d'Ungheria (Cremona, 1596) p. 230—1.

[2]) Această însemnare o datorăm contemporanului Nicolae Isthvánfi, care în Istoria sa ungară cu titlul: Nicolai Isthvanfi Pannoni Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV (Coloniae Agrippinae, 1622) p. 669 scrie astfel: Michael Vaivoda et Kiralius Flocium oppidum funditus diremunt... Albertus Quiralius vir fortissimus, et bello Moscovitico, a Stephano Poloniae rege administrato, multis rebus praeclare gestis clarissimus: ex provincia Gemeriensi Pannoniae superioris oriundus. — Opera lui Isthvánfi contine și alte date interesante privitoare la Români, ea este chiar singura operă contemporană care (pe p. 668—678) ne dă o descriere pragmatică a campaniei din 1595 și cu toate acestea ea n'a fost utilizată de istoricii Români; lucru atât mai curios, că autorul ei umblă chiar în primăvara anului 1598 în curtea lui Mihaiu Vodă din Târgoviște, având astfel prilejul de a adunà știri directe dela cunoscătorii evenimentelor trecute.

[3]) După Historia von den Empörungen, so sich im Koenigreich Ungarn, auch Siebenbürgen, Moldaw, in der Bergischen Walachey und andern oerthern zugetragen haben (Coelln, 1596) p. 70, No. 27.

[4]) Ziua luării cetății Brăila nu se cunoaște precis, însă după Historia germană citată mai sus (p. 71, No. 32) oștile lui Báthory ar fi cucerit «die Vestung Proilla» la 10 Aprilie 1595. Tot luna Aprilie o însemnă și cronicarul Simon Massa; Quellen vol. V. (Brașov, 1909.) p. 277.

propriu de sub cetate căzuse în mâna noastră. Un alt căpitan al lui Báthory, anume Andrei Barcsay, luă la 22 Martie orașul și cetatea Ismail și omorînd peste 2000 de Turci [1]), luă mai multe tunuri, între cari s'au găsit și câte două cu stemele și numele lui Ioan Huniadi și ale împăratului Ferdinand [2]), adică vechi de cel puțin 140, sau 70 de ani. După aceea Barcsay lăsând în cetate o garnizoană de 2000 Români, plecă cu Cazacii săi spre Tighina, aproape de Țara Tătarilor [3]).

Spre întregirea amănuntelor de mai sus trebuie să mai aducem următoarele detalii. Incursiunea de sub cetatea Sofia fu săvârșită de 2000 haiduci și Sârbi uniți cu ei, însă fiind puțini la număr n'au putut menține orașul devastat și au fost nevoiți să se întoarcă. La luarea cetății Brăila, garnizoana turcă s'a predat, dar aflându-se că aurul și argintul ce-l aveau Turcii cu ei au vrut să-l scoată pe furiș «copt în pâine» cari le-au fost luate de haiduci, acești «soldați săraci, în opinci de piele de bou» însă viteji și buni. Mihaiu Vodă «Viteazul» se zice, că aveà vreo 16.000 din aceștia, cu cari pe urmă ocupă rând pe rând Cernavodă, Turtucaia, Nicopolul și Rusciucul, unde Turcii își țineau proviziunile de răsboiu ce le strângeau din toate părțile [4]). Intrând însă și mai departe în țară, haiducii au devastat și o mare parte a Bulgariei, având de căpitani pe Albert Király și Mihaiu Horváth, amintiți mai sus [5]), în cap cu Francisc Geszthy vestitul căpitan al cetății Deva, care trimisese la Alba-Iulia multe capete de Turci și diferite trofee răpite din mâna lor [6]).

[1]) Numărul acesta de 2000 e variat în Historia germană citată (p. 70, No. 27) astfel, că după ocuparea cetății Ismail, Mihaiu Vodă ar fi pus în ea un prezidiu de 2000 Români

[2]) Numărul tunurilor aflate în cetatea Ismail e pus în cele mai multe relațiuni la 34 și numai la Boyssard găsim 17; op. cit., p. 45.

[3]) Raport contemporan între hârtiile duhovnicului Carrillo (Veress: Epistolae P. Carrillii, p. 142—3) confirmat și de cronicarul Sepsi Laczkó Máté; Erdélyi Történelmi Adatok III p. 27. Doglioni op. c, p. 234.

[4]) Aceste amănunte le am spicuit din Boyssard, care dintre cronicari numește singur pe Mihaiu Vodă de Viteaz, zicând că orașele dunărene fuseseră ocupate «durch huelff und Rath des tapfern und wolgebornen Fürsten Michael in der Moldaw» greșindu-i numai titlul; Orosigk... der Türken Schmaltzgruben (op. c., p. 44—45.) Retipărit aproape verbal de Iacob Frey (Franc) în Ungarischer und Siebenbürgischer Kriegshändel Ausführliche Beschreibung (Franckfurt am Mayn, 1599) p. 164—175.

[5]) Szamosközy vol. IV, p. 54 întregit cu datele luate din manuscrisul original al cronicii sale ungare.

[6]) După o scrisoare din Weissenburg, 27 Aprilie 1595 într'un «Zeitung» contemporan, la Kertbeny: Ungarn betreffende deutsche Erstlings-Drucke (Budapest, 1880) No. 1161 și 1167. Wilhelm Schäfer genandt Dilich: Ungarische Chronica (Cassel, 1606) p. 288 și Boyssard op. c., p. 33.

După aceste rezultate îmbucurătoare Sigismund Báthory în primele zile ale lunii Aprilie îşi luă titlul de principe al ambelor Valachii, după chiar sfatul şi îndemnul boierilor români veniţi în curtea sa princiară, cari ziceau că astfel popoarele celor două ţări i se vor supune mai bine, iar principele va aveà o autoritate mai mare în faţa Domnilor ţărilor aliate cu dânsul [1]).

După luarea Brăilei se începù chiar din Aprilie asediul cetăţii Giurgiu [2]), care se aflà în ostrovul Dunării, dar cucerirea acestei cetăţi nu se puteà nădăjduì cu puţinele forţe ce le aveau creştinii, cu toate că numărul lor se puneà de boierii veniţi la mijlocul lunii Maiu la curtea principelui Báthory la 30.000 Români şi 10.000 Unguri. Mai important erà însă faptul, că Aron Vodă fusese prins împreună cu familia sa la 11 Maiu de ostaşii unguri din Moldova (de sub căpitănia lui Kornis) şi adus cu odoarele sale la Alba-Iulia [3]), după ce se aflase că uneltia cu Turcii în taină şi că voià să trădeze şi să omoare oastea lui Báthory din ţara lui [4]). Aron pe urmă, dus peste o săptămână la castelul Vinţului de Jos [5]), fu ţinut şi murì (sau fu otrăvit de oamenii cancelarului Josica [6]) peste puţin în acelaş loc, unde — cu o generaţie mai înainte, la 1551 — fusese omorît Călugărul Gheorghe.

Se ştie că în timpul dietei din Alba-Iulia s'a formulat şi importantul tractat din 20 Maiu 1595, care legă Ardealul cu Ţara Românească, iar câteva zile mai târziu (la 3 Iunie) tractatul aproape indentic cu Moldova, prin care s'a înfăptuit programul unirii acestor trei ţări, smulse astfel de sub suveranitatea Turcilor şi avizate una la alta faţă de vrăjmaşul comun al creştinilor. Iată *confederaţia dunăreană*, menită a formà o stavilă puternică la marginea Orientului împotriva Turcilor, deveniţi din ce în ce mai agresivi. Cu aceştia erà hotărît să se bată Sigismund Báthory, ajutat de ambii Domni români, după ce îşi luase titlul de principe al Moldovei

[1]) Carrillo din Alba-Iulia, 9 Aprilie 1595; Veress: Epistolae P. Carrillii, p. 141.

[2]) Carrillo din Alba-Iulia, 29 Aprilie 1595; ibidem, p. 149.

[3]) Data prinderii lui Aron Vodă o găsim numai la Frey (op. c., p. 177) şi în Historia germană, unde se mai găseşte şi însemnarea, că Aron fusese prins din motivul că zăbovise prea mult sub Tighinea, de unde se şi înlătură, comiţând astfel o trădare. (Op. c. p. 71, No. 34). Tot data de 11 Maiu o însemnă şi cronicarul săsesc Mihail Veys.; Quellen vol. V. p. 149.

[4]) Nunciul Alfonso Visconti din Alba-Iulia, 18 Maiu 1595; Veress: Nunziatura, p. 76.

[5]) Insemnarea zilei de 19 Maiu 1595 la Gyulaffi Lestár történelmi maradványai (Monumenta Hungariae Historica, Scriptores vol. XXXIII) p. 26.

[6]) După insemnarea cronicarului Veys; l. c. p. 149.

şi Valachiei, titlu de care avù nevoie chiar pentru prestigiul ce trebuià să-l aibă atât faţă de vasalii săi şi popoarele lor, cât şi faţă de împăratul Rudolf, cu care încheiase la începutul anului un tractat de alianţă, iar acum aşteptà să se căsătorească cu nepoata acestui din urmă spre a intrà în legătură cu puternica casă de Austria.

Confederaţia dunăreană iniţiată cu o rară dibăcie diplomatică şi susţinută cu suflet chiar şi de Mihaiu Vodă, ar fi adus roade bune, însă fu distrusă peste puţin timp de însuş Sigismund Báthory, care cu caracterul său nestatornic abdicând şi fugind din ţară, iar pe urmă întorcându-se din nou pe neaşteptate şi abdicând iarăş fără nici un motiv serios, sdruncină temeliile ei cimentate cu atâta îndârjire [1]).

Odată cu realizarea confederaţiei plănuite, soseau ştiri bune şi despre mişcările militare. Astfel la 13 Iunie 1595 se anunţă că ai noştri au bătut o oaste de 1000 Turci lângă Ismail, iar voluntarii unguri pe un beg la Sofia. De altă parte Mihaiu Vodă scrisese la 10 Iunie principelui Báthory, că trecând Dunărea cu oastea sa română şi aventurierii unguri la Nicopol, a doua zi luă şi arse oraşul [2]), omorînd 3000 de Turci, ocupând şi 58 de luntri, cu cari păgânii vroiau să facă un pod, precum şi 4 năvi pline de muniţiuni şi provizii, dând foc luntrilor şi distrugând şi lemnele pregătite acolo spre acelaş scop [3]). Cu prilejul acesta s'au luat 6 steaguri şi 2 falconete, pe cari Mihaiu Vodă le-a trimis lui Báthory împreună cu 16 tunuri şi alte arme. De altă parte Tătarii au început să se retragă pe la Cetatea Albă [4]). Aceşti Tătari nu erau mai mulţi de 6000, dar cu toate acestea fiind primejdioşi pentru liniştea Moldovei, fu trimis în contra lor Ştefan Răzvan noul Domn al ţării, pus de Báthory, cu o oaste ungară sub comanda lui Gaspar Kornis, căpitanul cetăţii Hust din Maramureş [5]).

---

[1]) Faptul că această alianţă erà o confederaţie dunăreană fu observat prima oară de decedatul istoric Alexandru Szilágyi în ziarul *A Hon* 1877 No. 80 şi apoi în Hunyadi Album (Budapest, 1878) p. 132—137.

[2]) Despre aceasta scrie şi contemporanul Cesare Campana în opera sa: Compendio historico delle guerre ultimamente successe tra Christiani et Turchi (Vinegia, 1597) fol. 36 astfel: et poco dapoi, presso a Nicopoli il Vaivoda di Vallachia diede un' altra rotta a' nimici, et prese quella città, et arsela dopo saccheggiata.

[3]) Simion Genga din Alba-Iulia, 28 Iunie 1595 vorbeşte exagerând însă şi el, de 500 luntri prinse şi arse. (Bibl. Vat. Roma. Copia în colecţiunea mea).

[4]) Citat ca Nester-Alba de Carrillo din Alba-Iulia, 19 Iunie 1595; Veress: Epistolae P. Carrillii, p. 160—1. Cfr. Doglioni op. c., p. 239.

[5]) Nunciul Visconti din Alba-Iulia, 18 Iunie 1595; Veress: Nunziatura, p. 89.

Mihaiu Vodă reţinù trecerea Turcilor prin vitejia sa dela Nicopol, însă simţindu-se strâmtorat trimise pe Gheorghe Palatics de urgenţă la Alba-Iulia, rugând să i se dea ostaşi, bani, muniţiuni şi cele ce trebuesc, căci altfel nu va puteà rezistà forţei păgânilor şi împiedecà trecerea Turcilor peste Dunăre, nefiindu-i deajuns acei 300—400 de Cazaci, cari au venit la el dela Brăila [1]). Temându-se de vreo eventualitate răsboinică nefavorabilă, Mihaiu rugă totdeodată pe cancelarul Josica, ca să i se dea vreo cetate în Ardeal, unde şi-ar puteà trimite la nevoie familia, deoarece moşia Lona, ce i s'a făgăduit spre acest scop, e prea mică şi nu crede să fie deajuns. Iar aceasta cât mai curând, fiindcă doreşte să trimeată pe fiul său Pătraşcu la nunta principelui Báthory şi ar dorì mult, ca afacerea să fie pân'atunci pusă la cale [2]).

In vremea aceasta, oştirea de care Mihaiu Vodă dispuneà, a cucerit cetăţuia dela Turnu-Măgurele, aşà că Turcilor nu le mai rămăsese acolo decât un singur turn şi totdeodată, trecând din nou Dunărea, a ars partea oraşului Nicopol de pe colină, care în primul asalt rămăsese nevătămată [3]).

III

Aceste lucruri erau însă de mică importanţă faţă de campania mare, la care trebuià să se gătească Báthory cu Domnii români, după ce se află din izvor sigur (dintr'o scrisoare dela 15 Iulie 1595 din Constantinopol) că sultanul destituind pe marele vizir albanezul Ferhad paşa, puse în locul său pe Sinan paşa, care hotărî să plece peste zece zile spre Ţara Românească, unde se trimiseseră dejà 25 de galere pe Dunăre, ca să se facă un pod; cu toate că nu erà de crezut, ca Sinan să ajungă mai curând de mijlocul lui August în ţară [4]). Aşà a şi fost, căci Sinan paşa, acest genovez renegat, moşneag de 80 de ani, dar viteaz «crunt» şi energic, care deveni vizir a patra oară, plecă după omorîrea lui Ferhad, de care vru să scape, însoţit de trei paşi cu 50.000 de oameni [5]), spre Muntenia, unde a robit şi stricat ţara, arzând până şi bisericile [6]), ceeace înfricoşă atât de

[1]) Scrisoarea lui Mihaiu Vodă din Bucureşti, 17 Iunie 1595 (Stil vechiu). Arh. Medici, Firenze. (Copia în colecţiunea mea).

[2]) Scrisoarea lui Mihaiu Vodă fără dată, trimisă tot cu Palatics; ibidem.

[3]) Nunciul Visconti din Alba-Iulia, 3 Iulie 1595; Veress: Nunziatura, p. 99.

[4]) Relaţiunea italiană a unui anonim din Constantinopol, 15 Iulie 1595. (Anexat).

[5]) După două relaţiuni nemţeşti din 1595 la Kertbeny, No. 1161 şi 1167.

[6]) Pomenit în «cartea» mitropolitului Grigorie Iviritu din 1632 la Iorga: Studii şi documente vol. XI, p. 101.

mult pe toți, încât s'a crezut că a sosit cu o oaste de 140—180 de mii [1]).

Față de aceste pregătiri ale Turcilor începù și Báthory a-și formà oastea cu care dorià să meargă împotriva lui Sinan. Dar văzând că din făgăduelile primite din partea împăratului și altora, nu se va realizà nici una și că nu va primì mai mult decât acei 100 de cavaleri, ce i-au fost promiși de către marele duce din Toscana, vorbì astfel în ziua de 12 August în public, în fața palatului său: «Vreau să văd ce voiu puteà face cu Ungurii mei, după ce n'am alt ajutor!» Și într'adevăr — spune scriitorul contemporan— acești Unguri sunt așà de bravi, că luna trecută vreo 3000 aventurieri atacând (pe câmpul Bulgariei) o oaste turcească de 10.000 oameni, au fost înconjurați astfel, că pieriră 2000 dintr'înșii. Cu toate acestea principele Báthory înțelegeà să însuflețească atât pe soldații săi, cât și pe Domnii români, fiind sigur că va reușì cu campania, la care se pregătià și că nu numai că vor reține țările române, dar vor puteà ocupà și o bună parte din pământul Turcilor. Aveau această nădejde cu atât mai vârtos, că tocmai acum sosì vestea despre marea ispravă a oștilor sale contra Turcilor bătuți sub cetatea Temesvár și că nobilimea ardeleană erà gata a-și însoțì principele său ambițios, curajos, brav și răsboinic [2]).

Știm că nunta principelui Báthory se făcù în Alba-Iulia în ziua de 6 August, însà știind că peste puțin va trebuì să plece la răsboiu, el duse pe soția sa, arhiducesa Maria Christierna la castelul Uivar (Gherla) adăpostind-o acolo până ce se va întoarce din Muntenia. Ce bucurie simțì însă, când întors deacolo la 25 August auzì, că cu o zi mai înainte sosise la curtea sa princiară cavalerul venețian Gaspar Turloni cu 7—8 cavaleri bine armați, cari erau să alcătuiască miezul batalionului italian, ce principele voià să-și formeze după sosirea oamenilor lui Silvio Piccolomini din Firenze, cari se aflau dejà pe drum [3]).

Odată cu acești Italieni venì și vestea luării cetății Lipova, Făget și altele dinprejurul Timișoarei, împreună cu prizonierii Turci și stindardele luate dela ei. Sosiră însă trimiși de Mihaiu Vodă și un logofăt (socrul

[1]) După scrisoarea citată a diacului Pellérdi, pe când relațiunile italiene vorbesc chiar de 150.000 oameni și mai bine.

[2]) Relațiunea unui anonim din Alba-Iulia, la 14 și 16 August 1595; Arh. Vat. Roma. (Copia în colecțiunea mea).

[3]) Cosimo Capponi din Alba-Iulia, 25 August 1595. (Arh. Medici, Firenze) și Giovanni Pietro Giordano din Alba-Iulia, 25 August 1595. Bibl. Vat. Roma. (Copia amîndelor în colecțiunea mea).

italianului Fabiu Genga din curtea lui Báthory) cu Ştefan Bodonyi, aducând ştirea despre venirea lui Sinan paşa, care îşi isprăvì podul de peste Dunăre la Giurgiu, peste care începuse a-şi trece oastea de 64.000 oameni, contra căreia oastea lui Mihaiu ar puteà rezistà, dacă ar aveà bani destui.

In urma acestei ştiri s'a ţinut consiliu de Stat, care a hotărît ca principele să treacă cu toată oastea în Ţara Românească şi să dea bătălia la 7 Octomvrie, în ziua Sfintei Justine. Iar fiindcă căpitanul general al ţării, Francisc Geszthy, nu mai erà în vieaţă, ca să se evite vreo trădare sau «ambiţie» între cei mari, s'a enunţat ca să nu fie nimeni general dintre ofiţeri, ci oastea să fie condusă de însuş principele, care se purtà aşà de bine şi curajos, că umblà ziua şi noaptea în tabără printre soldaţi, iubit şi stimat de toţi[1]). Astfel aranjându-se tot, principele Báthory plecă în ziua de 27 August dimineaţă cu o oaste de 6—8000 călăreţi spre Braşov, unde trebuià să se unească cu oastea Secuilor, cărora le restituise vechile lor privilegii, luate de principele Ioan Sigismund. De acolo dorià pe urmă să treacă peste munţi în Muntenia şi să gonească pe Sinan, temându-se că acela va iernà în Ardeal şi astfel va pierde tot ce putù menţine pân'acum sau că retrăgându-se în forturile ce făcuse la Târgovişte şi Bucureşti, la primăvară va atacà ţara sa [2]).

In alaiul principelui Báthory găsim şi pe nunciul papal Alfonso Visconti, episcopul de Cervia, care-l însoţì cu plăcere, ceeace făcù mare impresiune atât asupra nobilimii, cât şi asupra soldaţilor de rând. Pe noi ne interesează însă din punctul de vedere, că dela el avem prima ştire şi relaţiune despre vestita bătălie a lui Mihaiu Vodă dela Câlugăreni, care veste o primì principele din scrisoarea lui Albert Király sosită cu curierul său chiar în prima tabără din Sebeşul-Săsesc, în ziua de 28 August la amiazi.

Relaţiunea aceasta nu numeşte localitatea Călugăreni, însă cuprinde dealtfel toate detaliile cunoscute ale acelei bătălii, dar ceeace e şi mai important, înseamnă ziua bătăliei cu 23 August, păstrându-ne amănunte interesante, cari se pot folosì cu bun succes de istoricul bătăliei. După această relaţie Sinan punându-şi tabăra la o milă mică vecină cu ai noştri, aceştia nu voiră să fie atacaţi de el, ci ieşiră in zori (la două ore de dimineaţă) în câmpie şi dând peste Turci lupta ţinù până noaptea. Armata

[1]) Flaminio Genga din Alba-Iulia, 1 Octomvrie 1595. (Bibl. Vat. Roma. Copia în colecţiunea mea).

[2]) Simone Genga din Alba-Iulia, 27 August 1595. (Arh. Medici, Firenze. Copia în colecţiunea mea).

noastră respinse de mai multe ori inamicul, până la tabăra lui, omorînd mulţi, dar Turcii primind noui ajutoare respinseră pe ai noştri, cari din nou i-au izgonit, până ce noaptea puse sfârşit luptei. Turcii au pierdut mulţi oameni, creştinii puţini, însă mulţi cai, omorîţi sau răniţi. Ai noştri au luat mai multe steaguri şi între altele acela al lui Mehmet paşa, dedicat lui Mahomet. Dealtfel, sclavii fugiţi din tabăra Turcilor povestiră că murise un paşă şi pierderea lor se simţià mai cu seamă în rândul ienicerilor; că Sinan paşa căzuse în noroiu, din care fu salvat cu greu de ai săi, iar întorcându-se în tabără a spus că n'a mai văzut în vieaţa lui astfel de viteji ca aceştia, cari au năvălit şi bătut marea armată a sultanului. După bătălie generalul lui Báthory împreună cu Mihaiu Vodă văzând că o parte a oastei turceşti n'a luat parte la bătălie şi stă gata de atac, au găsit de cuviinţă a se retrage a doua zi dimineaţa de pe câmpul de bătaie, dormind pe malul Argeşului [1]).

Dela doi nobili veniţi dela faţa locului mai ştim, că ai noştri obosiţi în bătălie s'au retras de două ori la odihnă şi numai a treia oară au reuşit să învingă pe Sinan, şi că în apă s'au înnecat mulţi Turci, căzuţi de pe pod [2]), pierderea lor s'a evaluat la 2000 de oameni [3]). Insă cea mai largă descriere a bătăliei o avem din pana celebrului istoric ungar contemporan, Ştefan Szamosközy, care descriere e atât mai însemnată, căci numeşte locul bătăliei, adică Călugărenii, «departe de o zi dela Dunăre şi tot atât de Bucureşti» ceeace nu găsim la alţii, afară de Walther [4]). Această descriere fu întrebuinţată şi de răposatul Ion Sîrbu, însă despicându-i amănuntele (după obiceiul său) ne prezintă puţin din măreţul tablou, ce ni l-a lăsat istoriograful ungur, după povestirea martorilor oculari, ascultaţi de dânsul precum erà obişnuit să facă. Aşà se întâmplă, că nu găsim (la Sîrbu) menţiunea faptului, că în bătălie au pierit patru paşi şi şapte begi de sangiac, nici că Mihaiu trimise steagul verde al profetului Mahomet, cucerit în luptă împăratului Rudolf la Praga [5]).

[1]) După diacul Pellérdi, în scrisoarea sa citată.

[2]) Nunciul Visconti din Sassebis, 28 August 1595; Veress: Nunziatura, p. 107.

[3]) Relazione dal campo di Rochnosch, li 5 Settembre 1595. (Arh. Medici, Firenze şi Bibl. Vat. Roma. Copia în colecţiunea mea).

[4]) Mai numeşte Călugărenii si cronicarul săsesc Veys, zicând că numărul oştilor creştine era de 14,000 iar al Turcilor de 70,000;

[5]) După scrisoarea lui Sigismund Báthory din Braşov, 18 (nu 28) Septemvrie 1595; Makusev: Monuments historiques des Slaves méridionaux et de leurs voisins vol. II. (Belgrad, 1882) p. 71.

Importanţa bătăliei dela Călugăreni constă în faptul — bine observat de ambasadorul spaniol din Praga — că Turcii au fost împiedecaţi să-şi adune o armată mai însemnată mai curând de 8—9 luni [1]) şi aceasta ar fi putut-a face cu atât mai puţin în urma pierderilor ce mai erau să sufere dela Mihaiu-Vodă şi principele Báthory aliaţi. Iar succesul întreprinderii acestor doi militari erà cu atât mai sigur, cu cât ambasadorul numit cunoscând, peste puţin timp, pe principele Báthory în persoană, l-a găsit un bărbat îndrăzneţ, curajos şi viteaz, cu idei mari şi bune, cu o ambiţiune hotărîtă şi ceeace erà principal, un vrăjmaş înverşunat al Turcilor [2]); pe când generalul Ioan Francisc Aldobrandini află că este destul de ager şi plin de spirit, însă foarte sensibil, mai cu seamă după ce a văzut că nu i s'au dat din nici o parte ajutoarele făgăduite, ceeace primejduià statornicia hotărîrii şi a intenţiunilor sale [3]).

Sigismund Báthory ajuns la 3 Septemvrie sub Braşov făcù tabără la Feketehalom (Codlea) pe câmpia Bârsii. Acì găsì pe Secui, cari fiind a doua zi trecuţi în revistă (în faţa lui Ştefan Bocskay şi Gaspar Kornis) principele află cu mare satisfacţie, că sunt în număr de 14.700, pe când nu se aşteptà la un număr mai mare de 5000 oameni. Dându-li-se acuma marele privilegiu făgăduit, capii Secuilor au trimis veste pe la vetrele lor părăsite, să vină toţi până la vârsta de 12 ani «sub pedeapsă de a fi spânzuraţi» şi astfel numărul lor se urcă în câteva zile la 22.000, dintre cari 8200 erau cu puşti, iar ceilalţi cu suliţe şi coase, toţi pe cheltueala lor proprie.

Afară de aceştia Ştefan Bocskay sosì dela Oradea cu 800 călăreţi bine armaţi cu lănci şi 1200 de puşcaşi pedeştri, Ştefan Răzvan Vodă adusese mai târziu, la 24 Septemvrie (fugărind din Moldova), 2300 de pedestraşi «frumoşi de ciudă» şi 700 de călăraşi, precum şi 22 de tunuri mari [4]). Dintre străini sosì din Polonia un aventurier polonez cu numele de Ioan Wayer, cu 300 de Cazaci prevăzuţi cu câte o puşcă lungă şi un pistol, cu arc şi săgeată, iar în dosul lor câte o suliţă frumoasă cu steag mic; pe când Raiterii Silezieni (veniţi în urmă) erau în număr de 1500, asemenea

[1]) Szamosközy vol. IV, p. 54 şi 98. Sîrbu folosind la descrierea bătăliei dela Călugăreni şi depeşa bailului Marco Venier (p. 301) trebuie să observ că citatul medic nu e Mocato, ci Muralto, de origină elveţian, care a trăit mult în Ardeal.

[2]) Relaţiunea ambasadorului San Clemente din Praga, 19 Septemvrie 1595; rezumată în Óváry Lipót: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi bizottságának oklevél-másolatai fasc. II (Budapest, 1894) No. 1147.

[3]) San Clemente din Praga, 13 Fevruarie 1596; ibidem, No. 1159.

[4]) Data sosirii lui Răzvan Vodă o găsim la cronicarul S. Nösner; Quellen vol. IV. p. 158.

bine armați [1]) și în uniformă neagră, [2]) sub căpitănia lui Albert Raibits [3]).

Orașele săsești fiind obligate — conform constituțiunii țării — a susține în permanență câte o mie de dorobanți cu puști, sosiră și aceia și anume din Sibiiu în uniformă neagră, din Brașov în albastru, din Mediaș în verde și din Bistrița în roșu, iar două orașe mai mici și două «scaune» săsești au trimis împreună 500 de pușcași.

Garda princiară dela Alba-Iulia, care de obiceiu erà de 500 oameni, acuma s'a prezentat în număr de 1000 de dorobanți albaștri și 2000 călăreți, sub căpitănia lui Gaspar Sibrik, pe când Bocskay aveà 300 de călăreți, cancelarul Josica trimisese 200 călăreți, Ladislau Gyulafi venise cu 200, Ștefan Csáky cu 100 călăreți și alți 2000 de călăreți și 1000 pedeștri plătiți din vistieria principelui și conduși de nobilii mai mici, ca Ștefan Thörök, Petru Huszár, Niculae Segnyei, Gheorghe Bess și alții. Căpitanul Huszár și câțiva ai săi veniți din Ungaria au și declarat, că oaste ungurească mai frumoasă nu au mai văzut în vieața lor, și tot așà s'a exprimat chiar și comandantul Piccolomini [4]). Intr'adevăr cele 9 armate numărau cel puțin 20.000 de călăreți lăncieri și 32.000 pedestrași cu 10 tunuri mari aduse din Alba-Iulia, 53 obuze și multe falconete și colubrine, cărora le urmau 148 de cărute cu munițiuni și instrumente de răsboiu precum și 3718 de care cu merinde, iar fiind păzită fiecare căruță de câte 3—4 oameni, dintre cari unul sau doi aveau o pușcă, numărul acestora s'a calculat asemenea la 14.000. Căruțele erau trase de cai și boi, așà că cei mai mulți nobili aveau câte 6 cai sau 36 boi și chiar oameni mai de rând, cum erà diacul Petru, căruia îi datorim aceste date numerice [5]), au intrat cu 3 căruțe mari și 28 de oameni.

[1]) Relațiunea lui Francisc Aldobrandini din Viena, la 16 Martie 1596 după ce se întâlnì cu principele Báthory. (Arh. Vat. Roma. Copia în colecțiunea mea).

[2]) Insemnarea cronicarului Veys, l. c. p. 149.

[3]) Numărul acestor călăreți silezieni îl găsim de 1200 și 1600, însă Sigismund Báthory (în scrisoarea sa din 20 Noemvrie 1595) îl pune la 1500. (Arh. Medici Firenze. Copia în colecțiunea mea.)

[4]) După Isthvánfi, p. 672. In scrisoarea diacului Petru, iar declarația lui Piccolomini în relațiunea nunciului Visconti din 18 Octomvrie 1595; Veress: Nunziatura, p. 121.

[5]) Datele aceste numerice sunt așà de bine înșirate și specificate de diacul Pellérdi, încât abià încape îndoeală cum că ar fi exagerate. Dacă observăm însă, că principele Báthory însuș estimà oastea de 40.000 oameni, iar raportorul anonim al ofițerilor toscani o pune (în Hurmuzaki: Documente XII p. 80) la 37.500 împreună cu armata lui Mihaiu Vodă, am credeà că diacul a mărit numărul cu sila, dar adunând numerile citate de dânsul reiese un număr de 40.100 afară de oastea lui Mihaiu; așà că trebuie să constatăm, că diacul generalizează, când după datele sale spune deodată că oastea trece peste 52.000 oameni.

Mult încurajà oastea aceasta splendidă şi vestea că Mihaiu Vodă aşteaptă pe principele cu 8000 de călăreţi şi pedeştri români foarte buni, ai lui Király, cu tunuri şi obuze frumoase [1]).

Ocupat cu orânduirea oastei de mai sus, principele Báthory află din Ţara Românească, că Sinan paşa fortifică două mănăstiri din Bucureşti, iar în noaptea de 12 Septemvrie sosì şi din Moldova un curier cu proasta ştire, că armata cancelarului polon, Ioan Zamoyski intrând acolo, gonì pe Răzvan Vodă, care erà dejà pe cale în spre Ardeal cu oastea sa de 16.000 Moldoveni (?) în locul căruia a pus în numele sultanului, al regelui Poloniei şi al hanului Tătarilor pe Ieremia Moghilă de Domn, iar boierii fiind atacaţi de oastea de 2000 Unguri a lui Răzvan, l-au părăsit, cu toate că acesta nădăjduià să gonească pe rivalul său pus de Leşi, adică de cancelarul lor [2]). In realitate însă oastea aceasta ungurească trebuià să vină cu Răzvan în ajutorul lui Báthory, dar fiind surprinsă de boierii şi Cazacii lui Ieremia, scăpă cu mare nevoie din mâna lor, măcar că omorîră mulţi din ei [3]).

Spre a câştigà timp, zilnic se porneau transporturi de artilerie şi muniţiuni către Târgovişte, iar când sosì în sfârşit Răzvan Vodă plecă şi armata, care în marşuri încete trecù sub conducerea principelui Báthory pe la Bran (sub cetatea Törcsvár) în ziua de 1 Octomvrie, făcând tabără sub poala munţilor la Rucăr, unde se aşteptà venirea oştilor întârziate. Interesant e, că pregătindu-se principele să năvălească peste păgâni — care năvală se credeà foarte apropiată — Ştefan Bocskay îşi făcù testamentul în Rucăr la 12 Octomvrie [4]). Acì sosiră însfârşit şi cele 5 batalioane

[1]) După scrisoarea diacului Pellérdi, numărul oastei lui Mihaiu Vodă e confirmat şi de Isthvánfi, p. 673.

[2]) Nunciul Visconti din Braşov, 13 Septemvrie 1595; Veress: Nunziatura p. 109-110.

[3]) Nunciul Visconti din tabăra de lângă Braşov, 13 Septemvrie 1595; ibidem, p. 111. Publicat (fără nume) chiar de Doglioni, op. c., p. 330—332.

[4]) Testamentul lui Bocskay (văzut şi de mine) e datat astfel: Irattam ez testamentomot Havasalföldében Rukar nevű falun alól való táborában az én kegyelmes uramnak, az Dombrawicza vize mellett, Mindszent havának második napján az o calendarium szerint, 1595 esztendőben — şi cu toate acestea fu publicat de baronul Radvánszky Béla cu data de Lukar, 5 Octomvrie 1595 în opera sa: Magyar családélet és háztartás vo III. (Budapest, 1879) p. 168—184 şi mai pe urmă literal de Doby Antal în Adalékok Zemplén-vármegye Történetéhez anul 1902, p. 23 şi următoarele, tot greşit cu data de Lukas, 5 Octomvrie 1595. Datarea în stil vechiu e făcută pentru că Bocskay fiind calvinist, pe vremea aceasta reformaţii din Ardeal nu recunoşteau încă calendarul nou (Gregorian) introdus de Sfântul Scaun din Roma.

(steaguri) de raiteri nemți trimiși de arhiducele Maximilian cu cai foarte proști [1]) și niște călăreți din garnizoana cetății Tokaj [2]). Numărul total al oastei principele îl puneà la 40.000 dintre cari însă numai 25.000 erau bine armați.

Față de chemarea acestei armate și a marelui pericol care o amenință din partea dușmanului păgân, acest număr al creștinilor beligeranți părea mic acelora, cari au pornit această măreață campanie și astfel trimiseră iute pe Răzvan Vodă în țară pentru noui ajutoare. Numai așa se explică faptul, că el se găsește la 2 Octomvrie (stil vechiu) la București, de unde poruncește boerilor «ce sunt de strajă» cu Crâstea vornicul la hotare, ca să iasă întru întimpinarea sa și a «cinstitului craiu» Báthory [3]) în spre Târgoviște, unde Răzvan se întoarse în grabă.

Mutându-se tabăra, oastea se așeză la două mile dincoace de Târgoviște (la Stoinești), după ce Turcii făcură două forturi, unul în oraș, iar altul în mănăstirea călugărilor pe dealul vecin cu orașul [4]). Ai noștri făceau mereu mici năvăliri asupra inamicilor și rareori se întorceau fără capete de Turci, cu toate că o ploaie continuă tomnatică stânjenea mai cu seamă caii, pe când oamenii suferea de-ale mâncării, așà că erau nevoiți să-și aducă pâinea dela Brașov cu cai de călărie. Altfel oastea așteptà cu bucurie ciocnirea ei cu Sinan pașa și se bizuì mult în victoria așteptată, considerându-se de bun augur faptul că — după cum se știe — la trecerea munților sub Piatra Craiului, în primul sat românesc, pe cortul princiar se lăsase un vultur, care prins viu de garda lui Báthory, principele îl ținù aproape de cortul său [5]).

[1]) Simion Genga din Alba-Iulia, 30 Septemvrie 1595 în Arh. Medici, Firenze. (Copia a mine). Cfr. relațiunea lui Filippo Pigafetta din 18 Octomvrie 1595. (Anexat).

[2]) Ortelius Hieronymus Augustanus: Chronologia ed. II. (Nürnberg, 1603) p. 291. Türckische und Ungarische Chronica (Nürnberg, 1663) p. 24.

[3]) Porunca slavonă a lui Răzvan Vodă publicată la St. Nicolescu: Documente slavo-române (București, 1905) p. 287.

[4]) E interesant de revelat după Isthvánfi (op. c. p. 670) că Mihaiu Vodă după ocuparea cetății Târgoviște de către Turci își trimise familia la Sibiiu în adăpost și anume: Nam Michael suis viribus diffisus, uxore et filio Petrascone ad Cibinium Transsilvaniae urbem missus, cum Quiralio et exercitu ad Alpes, quattuor millium passuum intervallo dissitas, quae a vetusta arce ibi constructa, sed iam a Turcis diruta Negreuodae appelantur, sese receperat.

[5]) Nunciul Visconti Dal campo in Valachia, 8 Octomvrie 1595; Veress: Nunziatura, 115 și Iezuitul Valentin Ladó din 6 Octomvrie 1595; Veress: Epistolae P. Carrilli p. 167.

Dintre incursiunile creştinilor în tabăra Turcilor se însemnă una făcută în ultimele zile ale lunii Septemvrie (pe când Báthory nici nu intrase încă în ţară) şi care avù de urmare omorîrea a vreo 300 Turci [1]). Ciocnirile mai serioase începură însă numai la 15 Octomvrie, când principele Báthory îşi ridică tabăra şi se apropie de Târgovişte. Evenimentele răsboinice le cunoaştem îndestul din relaţiunile apărute pân'acuma. Trebuie să relevăm însă, că căpitanul Silvio Piccolomini ajunse, înfine, la 13 Octomvrie în tabăra principelui Báthory, care se grăbì a mulţumì marelui duce din Toscana pentru ajutorul ce i-a trimis, cu toate că regimentul său de Italieni nici nu atingeà numărul de o sută [2]). Din relaţiunile lui Piccolomini şi mai cu seamă din ale lui Pigafetta, scrise chiar din taberile oastei creştine, căpătăm însă multe amănunte noui, cu atât mai importante, cu cât acelea deseori numesc şi pe Mihaiu Vodă, ceeace alte izvoare nu fac.

Astfel aflăm din ele, că la atacul cetăţii Târgovişte, în fruntea oastei păşì Mihaiu Vodă cu 1500 de lănci ungare şi române, aşà de mândre că păreau să fie în număr de 2000 precum şi 1000 de puşcaşi români călări cu suliţe, apoi venià pedestrimea săcuiască şi saxonă cu aproape 80 de cete mici de câte 200 de oameni... pe urmă oastea lui Ştefan Răzvan de vreo 1500 de lănci, cari amândouă oştile s'au aşezat în ziua de 17 Octomvrie una la dreapta, iar alta (a lui Mihaiu) la stânga taberei, de unde se credeà că vor surprinde pe Sinan, care însă fugì (în noaptea din 15 Octomvrie) spre Bucureşti, lăsând Târgoviştea în voia oamenilor săi [3]) în număr de 1000—1200 ieniceri, sub căpitănia lui Tharapuluz Ali paşa şi a begului Baly din Rumelia [4]), pe lângă cari se mai pomeneşte şi un Hasan paşa şi Suzym beg, pe când apărarea Bucureştilor erà încredinţată lui Turan beg [5]).

---

[1]) După expunerea curierului, Fabio Genga din Alba-Iulia, 1 Octomvrie 1595. (Arh. Medici, Firenze. Copia în colecţiunea mea).

[2]) Nunciul Visconti de sub Târgovişte, la 18 Octomvrie 1595 (Veress: Nunziatura p. 121) şi Sigismund Báthory tot în aceeaş zi către marele duce din Toscana. (Arh. Medici, Firenze. Copia în colecţiunea mea).

[3]) Din relaţiunea întâia a lui Pigafetta de sub Târgovişte, 18 Octomvrie 1595. (Anexat).

[4]) După diacul Pellérdi, care însă numeşte begul: Alumnay Baly bek; iar descriind pe urmă Târgoviştea cu viile şi pădurile sale de stejar zice că oraşul cu casele şi mănăstirile ei de piatră e aşà de frumos că ceva mai frumos nici nu poate există. Altfel paşa prins în cetate a declarat asemenea că prezidiul ei nu erà mai mare de o mie. (In relaţiunea lui Pigafetta, anexat).

[5]) Türkische und Ungarische Chronica (Nürnberg, 1663) p. 24.

Silvio Piccolomini fu pus altfel cu Italienii săi sub conducerea lui Răzvan Vodă, care formà avangarda întregii oşti [1]). Astfel Italienii nu făceau aşà de rea impresie, ca şi când ar fi rămas o singură trupă cu puţinul lor numàr de ostaşi. Cu toate acestea principele Báthory făcuse buna observaţie, că marele duce din Toscana ar servì mai bine cauza creştină, dacă i-ar da lui în bani suma ce a costat ordinamentul acestor cavaleri, ca cu ei să-şi recruteze el acì soldaţi, plătiţi cu câte 3—4 taleri pe lună, aşà că cu banii aceea s'ar puteà uşor strânge o oaste de 4—500 de oameni, care fireşte ar impune mai bine, ca suta aceasta sosită acuma [2]), care altfel nici nu numărà decât 75 de cavaleri nobili, armaţi bine cu puşti şi altfel buni viteji [3]), cari însă nu cunoşteau nici ţara, nici împrejurările în cari trebuiau să lupte.

In ce priveşte luarea cetăţii Târgovişte cu asalt — afară de amănuntele dejà cunoscute până acum — observăm următoarele detalii, după descrierea diacului Pellérdi.

Noaptea care a urmat după sosirea oastei creştine sub Târgovişte, au petrecut-o toţi în şeile cailor, până şi nunciul papal, temându-se de o surprindere din partea Turcilor, astfel că numai a doua zi se făcù tabără. Seara începând a se face şanţurile sub cetate şi coşurile de umplut cu pământ, bombardarea cu tunuri a început la 18 Octomvrie şi cu toate că Turcii răspundeau cu tunuri din cetate, tânărul principe Báthory umblà fără nici o frică prin şanţuri, încurajând soldaţii cu vorbe bune. Deoarece însă nuelele şi lemnele pălăncii fortului erau încă verzi, ca şi lutul cu care păreţii acelora fuseseră tânjite, focul nu le răsbià bine, aşà că asediatorii au trebuit să-i dea foc cu praful de puşcă şi lemne uscate, ducând multe mii de legături la rupturile avute şi prin fumul astfel pricinuit s'au suit pe scări în cetate, unde Turcii nu puteau operà din cauza fumului, nici stinge focul, fiind supăraţi mereu de ai noştri. Astfel se cucerì seara, la orele 9, după un asalt de şase ore cetatea [4]), făcută de Sinan paşa timp de şase săptămâni cu oamenii săi, având pe din afară o înălţime ca de două suliţe, iar pe dinăuntru întărită cu pământ cam de doi stânjeni. In cetate

[1]) In primul raport al lui Piccolomini din Târgovişte, 19 Octomvrie 1595. (Anexat).

[2]) In relaţiunea lui Simion Genga din Târgovişte, 19 Octomvrie 1595. (Arh. Medici, Firenze. Copia în colecţiunea mea).

[3]) Szamosközy op. c. vol., IV. p. 52—53.

[4]) Orele 9 ale luării cetăţii se confirmă şi de cancelarul Josica în scrisoarea sa din Alba-Iulia, 22 Octomvrie 1595 făcută după relaţiunea curierului sosit. (Bibl. Vat. Roma. Copia în colecţiunea mea).

s'au aflat două tunuri mari cu ghiulele de câte 56 libre (funţi) iar sus pe palănci 44 de falconete, afară de aceea atâta aur, argintărie şi giuvericale, că dând din întâmplare un Secui peste un săculeţ, găsì 6000 de galbeni într'ânsul, cari i s'au lăsat, deoarece principele Báthory a dat tot ce s'a aflat în cetate ca pradă liberă, după obiceiul de atunci. Turcii găsiţi în cetate au fost omorîţi mai toţi, dintre asediatori însă n'au murit mai mulţi de 40 pedeştri.

După luarea şi arderea cetăţii Târgovişte la 18 Octomvrie 1595, a treia zi oastea creştinilor plecă spre Bucureşti şi Giurgiu, unde Sinan paşa fugise înainte, pe când cei doi paşí răniţi şi prinşi cu prilejul asaltului general au fost duşi la Braşov, unde se retrăsese şi bătrânul Pigafetta, obosit de suferinţele îndurate [1]). In locul lui raportează acum stăpânului lor comun, generalul Piccolomini, ale cărui relaţiuni sunt mai puţin detaliate. Multe amănunte găsim însă în scrisoarea diacului ungur Petru Pellérdi şi în lucrarea celuilalt diac martor ocular sas Iacob Iacobinus, aşà că putem întregì bine lacunele relaţiunilor noastre italiene, pe când informaţiile de a doua-treia mână trebuesc folosite cu mare băgare de seamă, căci acelea mişună de exageraţii, neexactităţi şi naivităţi [2]).

IV

Plecând de sub Târgovişte e caracteristic că şi acum tot Mihaiu Vodă stà în fruntea oastei cu 4000 de călăreţi ai săi armaţi cu suliţe, ca şi la marşul dela Rucăr spre reşedinţa sa, urmat fiind de ceata lui Ştefan Csáky şi ceilalţi, stând cu toţii — de astădată — sub conducerea lui Ştefan Bocskay [3]).

Mişcându-se această armată în ziua întâia a făcut un marş de două mile spre Bucureşti şi avangarda prinzând trei pribegi unguri, aceştia au

[1]) In relaţiunea lui Pigafetta din Braşov, 24 Octomvrie 1595. (Anexat).

[2]) Aşà de pildă într'un «Zeitung» se află ştirea că la asaltul cetăţii Târgovişte a murit şi Mihaiu Vodă «devenit pe jumătate Turc» care ştire senzaţională a trecut şi în alte relaţiuni nemţeşti şi «avize» italiene, pentru ca să resară pe urmă în cartea vestitului francez Martin Fumée: Histoire generalle des troubles de Hongrie et Transilvanie, vol. II (Paris, 1608) p. 579 în următoarele nostime rânduri: Tergaste forcée par l'armée du Prince (Báthory) le forbany (?) Vaiuolde de Moldavie (?) Michel, desià demy Mahumetiste fut tué, bien-heureux de mourir par les armes, non par le couteau de la iustice!

[3]) După Ioannes Iacobinus: Brevis enarratio rerum a Serenissimo Transsylvaniae principe Sigismundo anno 1595. gestarum, p. 543 a retipăririi acelei naraţiuni de Iacob Bongarsius în Rerum Hungaricarum scriptores. Francofurti, 1600. (Această naraţiune şi ediţie fu întrebuinţată altfel şi de Sîrbu în celelalte ale ei părţi).

declarat în fața principelui Báthory, că Sinan la știrea pierderii cetății Târgoviște ne mai cutezând a sta în București, a fugit spre Giurgiu, de unde primise vestea, că s'a rupt podul, lăsând îndărăt toată muniţiunea şi provizia ce aveà. Principele trimițând pe Gheorghe Farkas și Niculae Segnyei cu 100 de călăreți în spre Giurgiu, aceștia întorcându-se au confirmat toate depunerile pribegilor. Așà fiind s'a ținut sfat hotărîndu-se ca spre apărarea Bucureștilor Mihaiu Vodă să trimeată câțiva din boierii săi, iar oastea creștină să meargă deadreptul spre Giurgiu.

Ca să nu fie observați s'a lăsat drumul mare și au trecut peste ogoare și câmpii, și prinzând un Turc, aflară că Sinan pașa a părăsit chiar și cetatea Giurgiului, în ziua de 27 Octomvrie, trecând partea mai mare a oastei sale pe țărmul bulgar și lăsând vreo 8000 de Turci și robi Români dincoace, împreună cu carele de proviziuni [1]). Astfel oastea creștină își iuți mersul cu gândul ca să-l poată ajunge și prinde cât mai curând [2]), așà că sosì în ziua de 28 Octomvrie, la orele 4 după amiazi, la malul Dunării dinspre orașul Giurgiu, unde călăreții cu ofițerii lor au rămas călări, iar pedeștrii au fost orânduiți sub cetate. In ajutorul lor săriră și dorobanții din căruțele cu proviziuni și astfel tăiară repede vreo 1000 de Turci, dintre aceia cari încă nu putură trece podul și salvară 4—5 mii de robi creștini, pe cari Sinan îi târîse din Muntenia cu dânsul [3]). Turcii năvăliră în desordine pe podul lor, pe care ai noștri îl stricară împreună cu podul de bărci, după cari au căzut atâția Turci și cai în apă, că se puteà trece peste cadavrele lor până la poarta cetății, pe care păgânii d'abia o putură ridicà mântuind astfel pe aceia, cari au intrat în cetate. In acest întâi atac muriră cam vreo 3500 de Turci și 3000 de cai, dacă se poate crede martorului ocular [4]).

Toată noaptea s'a stat iar călare până a doua zi la 11 ore. Atunci căpitanul Piccolomini fiind rugat de principele Báthory de a luà conducerea asediului, spre seară începù să facă șanțurile în două locuri și punând în ele 40 de Italieni cu trei tunuri din cele cucerite la Târgoviște, până în

---

[1]) Din scrisoarea citată a diacului Pellérdi.

[2]) In relațiunea lui Pigafetta din spre Giurgiu, 27 Octomvrie 1595. (Anexat).

[3]) Numărul Turcilor omorîți e exagerat la Piccolomini cu 4000 și acela al creștinilor scăpați din robie cu 6000, ceeace am îndreptat după relațiunea (din 14 Noemvrie 1595) a lui Pigafetta. (Anexat).

[4]) Așà descrie diacul Petru acest epizod, care nu se găsește la altul, punând însă numărul Turcilor omorîți la «mai mult de 5000» am micșorat acest număr după informațiunile anonimului ofițerilor toscani (Hurmuzaki: Documente XII, p. 87) care acì e mai ușor de crezut.

zori de zi făcură în zidul cetăţii o ruptură de vreo 5—6 braţe. Zidul începù astfel să cază tare şi în ziua de 30 Octomvrie de cu seară ordonându-se asaltul general şi simţindu-se că Turcii au lipsă de muniţiuni, soldaţii din rândul întâiu intrară în cetate, din care cam o sută de inşi scăpară sărind în apă, înecându-se mulţi [1]). In cetate s'au aflat vreo 700—800 de Turci şi au fost sloboziţi 200 de robi creştini [2]), luându-se 2 tunuri mari şi 38 mici (cu roate) împreună cu multe muniţiuni. Victoria fu deplină şi —după diacul Petru—nu erà soldat ungur sau străin, cât de bătrân, care să fi văzut într'un loc aşà de mic o primejdie atât de mare, ursită din surprinderea care a pătit-o vrăjmaşul acì; lucru atât mai îmbucurător, cu cât dintre asaltatori n'au pierit decât 62 de pedeştri de rând şi nici un ofiţer [3]) precum nici unul dintre Italienii cari conduceau bateria. In tot timpul asaltului cetăţii, Sinan paşa stăteà pe malul bulgăresc, trăgând din patru tunuri mici, (adică falconete duble [4]), fără ca să fi putut ajutà mult apărătorilor şi să fi vătămat mult asediatorilor.

Dintre aceştia intrară cei dintâiu în cetate 60 de Italieni, urmaţi de Unguri şi Secui, cari s'au purtat asemenea bine, şi întrebuinţând vechea lor tactică, au făcut un morman de nuele la ruptura zidului, pe care aprinzându-l — chiar contra voinţei lui Piccolomini — prin fumul produs au înlesnit intrarea în cetate, iar dorobanţii unguri au năvălit în spre partea de Apus a cetăţii cu scări, pe cari s'au suit invocând — după obiceiul lor, observă scriitorul italian — numele lui Isus Hristos şi au răsbit în cetate odată cu Italienii, după al patrulea asalt.

Faptul acesta trebuie subliniat deosebit, fiindcă scriitorii italieni rezervă tot meritul asaltului cetăţii Giurgiu Italienilor şi în special lui Silvio

---

[1]) După relaţiunea lui Piccolomini de sub Giurgiu, 1 Noemvrie 1595. (Anexat). Cfr. Ortelius op. c., p. 293. Theodor de Bry: Pannoniae historia Chronologica (Francofurti, 1596) p. 123 şi ediţia ei germană cu titlul: Ungarische und Siebenbürgische Historia, Frankfurt, 1607.

[2]) Numărul prezidiului Turcilor din cetatea Giurgiu e la Ortelius (op. c., p. 293—4) în Historia germană (p. 79, No. 63) şi in Sybenbürgische Chronica und Kriegshändel zu Wasser und Lande (Wallstatt, 1596) p. 55 de 700 şi la alţi contemporani de 800—1000, astfel că putem primì o medie aproximativă de 700—800 de oameni.

[3]) După diacul Petru, care mai spune că din prezidiul turc al cetăţii de 800 oameni mai mult de unul n'a scăpat; lucru confirmat şi de martorul ocular Luca Trauzner, care zice, că au scăpat omorâţi 1000 pe când italienii exagerează spunând că numărul morţilor a fost de 30.000, faţă de care aserţiune cronica germană din Wallstatt (p. 57) zice că pierderea creştinilor fu de 250 şi aceea a păgânilor de 26.000.

[4]) Aşà sunt ele numite de cronicarul de Bry op. c., p. 123.

Piccolomini. Insă de fapt Gaspar Kornis și Albert Király fuseseră aceia, cari au condus asediul, firește împreună cu puținii Italieni ai căpitanului Piccolomini și ai Venețianului Turloni [1]), dintre cari nu pierì nici unul, așà de bine au știut să se apere de «miezul» puștilor — observă sarcastic contemporanul Szamosközy, afirmând și dovedind că Italienii revindică luarea cetății Giurgiu, după cum obișnuesc «cu mare meșteșug» a-și însușì multe merite [2]).

După luarea cetății Giurgiu, căpitanul Piccolomini sfătuì pe principele Báthory a armà galera ocupată și a reparà podul ruinat, împreună cu cetatea, făcându-se și o altă cetățue pe ostrovul Dunării, dinaintea orașului, ca astfel să se împiedece trecerea Turcilor pe acì în spre Ungaria. Acest lucru ar încurajà și pe Bulgari, ca să se poată liberà de Turci, și astfel s'ar puteà operà împreună, contra păgânilor, mai ales că Constantinopolul nu e mai departe de 6—7 zile. Părerea căpitanului italian fu aprobată, dar neexecutată și — de sigur — nici nu erà executabilă. Din contra principele a dat foc orașului Giurgiu înainte de plecarea sa [3]), ca și prin aceasta să vatăme poziţiunea Turcilor. Pe urmă lăsând lui Mihaiu Vodă pentru apărarea țării și asaltul Brăilei un număr de călăreți și pedeștri sub comanda căpitanului neobosit Albert Király [4]) începù marșul îndărăt spre Ardeal, grăbindu-se mult, deoarece căpătase știri neliniștitoare despre uneltirile cancelarului Zamoyski în Moldova [5]).

---

[1]) Scrisoarea de recomandaţie a lui Sigismund Báthory (din 27 Decemvrie 1595) pentru Gaspar Turloni, care plecă acasă; rezumat în Óváry op. c., fasc. II, No. 1153.

[2]) Szamosközy op. c., vol. IV, p. 52 unde și critică chiar afirmarea Cavalerului Ciro Spontoni, cum că sub cetatea Giurgiu ar fi pierit 30.000 de oameni, ceeace am și aflat la Spontoni: Attioni de' Re dell' Ungaria (Bologna, 1602) p. 100 citând față de el pe cunoscutul său Trauzner, care pune numărul omorîţilor la 1000. Tot spre slăvirea Italienilor spune și Campana (op. c., fol. 40) că Silvio Piccolomini sosise «con centocinquanta huomini da comando» și iarăș Spontoni (în Historia della Transilvania — Venetia, 1638 — p. 40) că la luarea cu asalt a cetății Giurgiu s'au prăbușit pe ziduri «della fanteria Unghera... più di ducento» pe când după diacul Petru numărul lor nu erà mai mare de 62.

[3]) Din scrisoarea unui martor ocular italian scrisă în Brașov, 12 Noemvrie 1595 la Doglioni, op. c., p. 341—349 împreună cu câteva alte amănunte folosite. Scrisoarea aceasta se află publicată altfel de pe un manuscris din Milano și în Hurmuzaki: Documente XII, p. 91—94.

[4]) Aceasta o știm din Spontoni: Historia della Transilvania p. 41.

[5]) După scrisoarea lui Simion Genga din Brașov, 13 Noemvrie 1595. (Bibl. Vat. Roma. Copia în colecțiunea mea).

V

Astfel sfârşì — aproape de începutul iernii — campania acestui an glorios, în care pe lângă Mihaiu Vodă, tânărul principe Báthory se arătà aşà de vrednic, că câştigă stima tuturor pentru persoana sa. Se purtà ca un simplu soldat de rând — zice diacul Petru — şi nu se găsià un şanţ sub nici o cetate, în care să nu se fi băgat. S'a şi întâmplat odată, că un glonţ să şuere tocmai deasupra căciulii sale, iar când observà că vreun soldat se piteşte înaintea vreunui obuz, îl ocărà straşnic. Toată lumea lăudà vitejia şi îndârjirea lui, mai cu seamă că în cele zece săptămâni ale acestei campanii de toamnă, nu şi-a lepădat o singură dată rufele[1]; armatura sa de fier, în care erà îmbrăcat, afară de zilele când se primenià iar lumea cultă erà de acord în convingerea, că păgânii n'au mai avut niciodată astfel de bătălii cu creştinii ca în campania anului acesta, nici armată creştină mai frumoasă nu s'a văzut mai înainte [2]).

Luarea cetăţii Giurgiu e de mare importanţă prin faptul că Mihaiu Vodă câştigase acum pe lângă Brăila o a doua cetate, cu atât mai folositoare, cu cât erà un loc obişnuit de intrare a Turcilor în ţară. Numai păcat că principele plecând îndărăt la 2 Noemvrie nu putù să lase o garnizoană mai însemnată în cetatea cucerită şi aceasta mai cu seamă din cauza lipsei de proviziuni, din care pricină soldaţii nu erau dispuşi să rămână. Din cauza aceasta Bàthory s'a şi certat cu Mihaiu Vodă, care la începutul campaniei făgăduise o aprovizionare suficientă, pe când la Giurgiu negustorii ridicaseră atât de mult preţurile încât bieţii ostaşi au fost nevoiţi să plătească o pâine de 4 libre cu câte o jumătate de taler [3]). Această lipsă de-ale mâncării pricinuì între ostaşii nemulţumiţi o adevărată insubordinaţie, aşa că tunurile aflate în cetatea Giurgiului au trebuit să fie asvârlite în Dunăre, deoarece ofiţerii unguri n'au fost dispuşi să le ia şi să le târască cu dânşii pe drumurile rele din Ţara Românească, pline de gloduri şi noroiu.

Oastea lui Báthory luând drumul îndărăt spre Ardeal se odihnì la Braşov, aşteptând venirea regimentelor întârziate sub conducerea lui Bocskay, după sosirea căruia, la 14 Noemvrie, se ţinù o aşà numită dietă de tabără, în care s'a hotărît ca Răzvan Vodă să fie trimis în Moldova cu ostaşii săi în număr de 1000 pedeştri şi 600 cu suliţe şi cu un ajutor al principelui

[1]) După relaţiunea diacului Petru.

[2]) Observaţia lui Szamosközy op. c., vol. IV, p. 53.

[3]) După relaţiunea lui Pigafetta din Braşov, 14 Noemvrie 1595. (Anexat).

Báthory, așadar în total cam 5000 de combatanți [1]), ca să gonească de acolo pe Ieremia, iar Piccolomini să ierneze în Lipova și la primăvară să înceapă asediul cetății Timișoarei. Dar comandantul italian, cu toate că principele îl onorà foarte mult, nu se pre simțieà bine între nobilii unguri, cu moravuri și legi străine de ale sale [2]), așà că principele însuș fu nevoit a-l lăsà să se întoarcă, scuzându-se în fața marelui duce din Toscana, că Piccolomini necunoscând limba nu-l poate înrolà în armata sa, iar ca combatant particular nu-i vine să-l rețină [3]).

Dela Brașov principele Báthory plecă spre Sibiiu la 21 Noemvrie, tocmai când sosì știrea, că Mihaiu Vodă s'a repezit la cetatea Brăilei, ca să alunge deacolo mica garnizoană turcească [4]) și astfel voind a luà și Turnu-Măgurele, toată țara sa să fie mântuită de păgâni, ca pe urmă să-l ajute și pe Răzvan, după cum se credeà în curtea princiară [5]). Spre acest scop se și expediè — la începutul lunii Decemvrie — Răzvan Vodă în țara lui, cu oastea sa și aceea ungurească de sub conducerea lui Albert Király (rechemat dela Giurgiu) convinși că va reușì să-i dobândească scaunul Moldovei și apoi făcând o alianță mare, la primăvară cu sprijinul celor doi Domni români, principele Báthory să răsbească prin Bulgaria cu ajutorul creștinilor deacolo până la Constantinopol și să scape lumea de groaza păgânilor [6]).

Se știe că aceste proiecte au rămas visuri deșarte și că nu s'a putut realizà marele program stabilit de principele Báthory și susținut de nunciul papal și alții, cu atâta evlavie, cu toate că zelosul principe după dieta ordinară ținută la întoarcerea sa din Muntenia în Alba-Iulia hotărî să plece în persoană la împăratul Rudolf, pentru ca să-l înduplece, să-i dea ajutoarele trebuinciose făgăduite de atâtea ori chiar și prin tratatul său de alianță.

[1]) Așa dar este greșită informația lui Miron Costin (în Letopisețe, vol. I, p. 25 și în Chronicon terrae Moldavicae, p. 5) cum că Răzvan ar fi avut cu dânsul 12.000 de Unguri, pe când martorul ocular Iacobinus zice că primì cam 2000 de Secui. (Op. c., p. 547).

[2]) După relațiunea lui Piccolomini din Brașov, 14 Noemvrie 1595 și a lui Pigafetta din Sibiiu, 26 Noemvrie 1595. (Anexat).

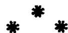
[3]) Scrisoarea lui Sigismund Báthory din Brașov, 20 Noemvrie 1595; Hurmuzaki: Documente XII, p. 494—6.

[4]) La 12 Decemvrie 1595 Sigismund Báthory scrie dejà (din Alba-Iulia) della presa di Brailla fatta da nostri, et della passata del Danubio nella Bulgaria. (Arh. de Stat din Modena. Copia în colecțiunea mea).

[5]) După relațiunea lui Pigafetta din Sibiiu, 26 Noemvrie 1595. (Anexat).

[6]) Relațiunea lui Pigafetta din Alba-Iulia, 6 Decemvrie 1595. (Anexat).

Inainte de plecarea principelui, părăsì (la 15 Decemvrie) și Silvio Piccolomini cu ai săi reședința Transilvaniei[1]), dupăce s'au odihnit puțin în satele de prin împrejur, unde li s'a făcut sălaș de iarnă.

In rezumat anul 1595 aduse cauzei creștine mari succese prin principele Sigismund Báthory, care punându-se în fruntea întreprinderii militare contra Turcilor din Țara Românească, a fost îndemnat la aceasta și apoi ajutat de Mihaiu-Vodă. Căci Domnul viteaz — după franciscanul Piscullo, care-l cunoșteà personal — ca un soldat însuflețit și îndrăsneț, care erà gata a-și riscà vieața, după bătălia dela Călugăreni retrăgându-și oastea, ca să-și scape țara, a înțeles să înduplece pe Báthory să-i vină în ajutor, care de ar fi cunoscut marea lipsă de proviziuni, ce erà în Țara Românească, anevoie ar fi trecut munții, cu toate că pe de altă parte iscusitul Vodă îl asigurà că întreprinderea păreà foarte ușoară, deoarece oastea lui Sinan pașa este nouă, neputându-și procurà nici un bun soldat de pe la marginile Ungariei, fiind toți ocupați cu asediul cetății Strigoniu de pe malul Dunării [2]).

Importanța mondială a întreprinderii acestor doi Domnitori prudenți constă — după părerea mea — în faptul, că avură îndrăzneala să-și tragă sabia contra Turcilor, cari de trei ani conduceau un răsboiu de cuceriri teritoriale în Ungaria vecină și să lepede astfel suveranitatea, sub care se aflau țările lor de atâta vreme; iar pe de alta, că Sinan pașa fiind biruit, Mihaiu-Vodă «sbură cu oștile primite până la o apropriere de două zile de Adrianopol», prin care acțiune Turcii fură așà de slăbiți, că numai putură să iasă în câmp împotriva creștinilor și să-și urmeze cuceririle cu o oaste atât de puternică ca mai înainte, lucru prețuit mult la curtea împărătească și pomenit de arhiducele Matia chiar și peste 16 ani de zile [3]).

---

[1]) Comandantul Piccolomini plecă la 15 Decemvrie însoțit de Eustach Gyulaffi până la Șimlău; Gyulaffi op. c. partea I. (Budapest, 1881) p. 30.

[2]) După relațiunea lui Fra Giuseppe Piscullo da Melfi. (Anexat).

[3]) Declarația arhiducelui Matia din Praga, 28 August 1611; Iorga: Studii și documente XX, p. 412—3 și 498.

Gestul acesta curajos amintià reîntoarcerea timpurilor eroului Ioan Huniadi și contemporanii erau conștienți deaceasta [1]). Relațiunile și avizele scrise ori tipărite prin toate țările comemorează în nenumărate ediţiuni şi exemplare faptele mărețe ale campaniei acestui an de mare însemnătate, cari pe urmă au trecut în compendiile istorice ale timpului, susceptibile pentru atari fapte de vitejie. Iar când vestea luării cetății Giurgiului ajunse la Roma, papa Clemente VIII scoborînd în ziua de 5 Decemvrie 1595 în bazilica lui Sân-Pietru făcù singur slujbă solemnă și cântă *Te Deum Laudamus* pentru victoriile obținute — cu o pompă puțin cunoscută, chiar și clerului, învățat cu astfel de manifestațiuni pioase [2]), și când după anul nou, Papa onoră principele Báthory cu *bereta* și *bastonul* sfințite, contelui Anguisciola, care i le-a dus în Ardeal, fu ordonat în scris să încredințeze pe principele în numele său, că victoria sa e stimată așa de mult de dânsul, în cât e convins, că pierdere similă nu au suferit Turcii de către creștini de două sute de ani încoace [3]).

[1]) Ajunsesem la această convingere prin sinteza cunoștințelor faptelor petrecute, când cercetând pe contemporanul Campana (citat și mai sus) pentru niște date, găsii cu surprindere pe fol. 36 a cărții sale următoarele: Non passava senza guerregiare, intanto, il Transilvano, il quale, ricevuti alcuni aiuti da Cesare, et altri aspettandone dal Pontefice, dal Re di Spagna, et dal Gran Duca di Toscana, si scopriva in quella guerra più di tutti ardentissimo, et rinovava la memoria di Giovanni Hunniade et di Schanderbech, nimici acerbissimi de' Turchi, et freno, in quei confini, della loro sfrenata audacia.

[2]) Descrierea acestei serbări s'a păstrat în volumul III al ziarului lui Ioannes Paulus Mucantius magister caeremoniarum în Arh. Vat. Roma. (Copia în colecțiunea mea).

[3]) După instrucțiunea Papei Clemente VIII din 23 Ianuarie 1596 dată contelui Ludovic Anguisciola; Veress: Nunziatura p. 174. Cfr. Hurmuzaki: Documente vol. III/2 p. 410—2.

ANEXE DOCUMENTARE

(1595—1596)

I

Alba-Iulia, 18 Fevruarie 1595

Simion Genga către fratele său, părintele Ioan Baptista Genga da Urbino, ambasadorul principelui Sigismund Báthory la Roma.

Illustre et R-mo Signor Fratello osservantissimo.

Perchè Sua Altezza si ritrova un poco indisposta, non ha potuto scrivervi, ma ha dato commissione a me, che vi dia avviso di quanto passò. Dovete dunque sapere, che di nuovo ci vien scritto di Vallachia, come ritrovandosi quel principe [1]) con le nostre genti in una villa detta Pietra [2]) perchè haveano presentito che il Tartar Ham doveva passar il Danubio in quelle parti, hebbero avviso che buona parte di loro havevan passato il Danubio a Nicopoli, e facevano danni nella provincia, onde si mandarono subito settecento dè nostri cavalli espediti, che gli dessero rotta, ancorchè fossero da seimila, condotti dal figliuolo del detto Tartar Ham, liberando molti schiavi, che havevano fatti, et occupandoli una loro insegna con una coda di cavalla, e la mazza argentata di detto figliuolo, et altre bagaglie; et in questo medesimo tempo venne referto a' nostrí, che circa 50 o 60 erano pervenuti a una villa chiamata Serpetest, dove le genti nostre mandarono docento cavalli e centocinquanta pedoni per opprimerli, e con questa credenza che loro fossero così poco numero, gli dettero dentro di notte, così gagliardamente, chè ancor che ci fossero non i cinquanta o sessanta Tartari, ma il Tartar Ham con vintimila, gli misero all'improvviso in rotta, et in tanta fuga, che persuadendosi quelli esser assaltati da grossissimo nu-

---

[1]) Mihaiu Vodă Viteazul Domnul Ţării Româneşti.

[2]) Este Piua-petrei, care se numià în trecut Cetatea de Floci; Frunzescu: Dicţionar topografic şi statistic al României, p. 108 şi Marele dicţionar geografic al României vol. III, p. 389—390. La sat la Pietre, cetim şi în cronica Buzeştilor, sub data de 8 Ghenarie 1595.

mero, lasciarono più di mille schiavi, ch'havevano condotto d'Ungaria, mille cinquecento cavalli, cammelli, paviglioni, carri, moschettoni et altre bagaglie et ripassato il Danubio si ritirarono alla città di Rusichi [1]), dove era Bogdan [2]) Vaivoda, creato novo prencipe con sei mila Turchi et un Bassà.

Il Tartar Ham non volse fermarsi ivi con tutto che Bogdan Vaivoda gli offerisse cinquanta some d'aspri, ma dicendo di voler tornar alle case loro si ritirò infra terra a Cervinavode [3]) con disegno di passar per Moldavia, lasciando lí con Bogdan il figliuolo con quattro mila Tartari. Hora perchè i nostri hanno saputo che i detti Tartari erano stati cinque giorni nel paese, forsi perchè secretamente il principe le concedeva il passo, perchè tornassero alle case loro, il che si raccoglie da schiavi, che havevano, e dalla poca cura che hebbero nel guardarsi nell'alloggiamento, che stavano quasi come in casa loro sicuri, et perchè anco quel principe nuovo ha più volte con molte lettere fatto intendere a quei popoli, che ha ottenuto il perdono per tutti dal Gran Turco delle cose fatte, purchè ritornino a obbedienza sotto il suo governo, et questi popoli così instabili e leggieri, et stracchi del governo di questo altro ci acconsentono volentieri, però i nostri non si fidano più di loro compagnia, et tanto più, quanto ch'egli è stato indubitatamente affermato, che quel Bogdan Vaivoda, nuovo principe, essorta i Vallacchi a venire insieme con gl'Ungari a espugnarlo in Rusich, et come son lì a far tradimento, et esser con Turchi contra gl'Ungari, assicurandoli che le forze sue sono tali che congiunte con loro tagliaranno a pezzo tutti gl' Ungari, e se pure ne restaranno alcuni, che non si fermeranno sino in Transilvania, si chè facendo detti Vallacchi instanza, che i nostri andassero con loro là, non hanno voluto andare, ma espettare più sicura occasione, et il prencipe con le sue genti se ne ritorna in Buccharest, sperando gl'Ungari poter far questa impresa soli, che con l'havere loro in compagnia gente suspetta, tanto più, quanto che sperano fare qualche sollevamento in Bulgaria, con tutto che alcuni Bulgari che trattavano tal sollevatione con questo prencipe di Valachia, essi gl'habbi fatti ammazzare, si chè in quella provincia vi è molta confusione, e suspetti grandissimi, che potemo dir fermamente che questo Ser-mo principe de Transilvania habbi li tre potentissimi inimici: il prencipe nuovo, il vecchio et i boiari; con il popolo il prencipe nuovo, con l'aiuto del Turco e Tartari, con l'applauso de' principali baroni, come prencipe del

[1]) Rusciuc.

[2]) Scris consecvent greşit astfel: Bogdam.

[3]) Numele vechiu al oraşului Cernavodă, pe aceste vremuri un sat.

sangue, e col promettere il perdono al popolo per parte del Gran Signore et con augurarli più felice reggimento, e con essortarli a non lasciar distruggere il paese tiene talmente l'animo loro inresoluto, che non solo non possono i nostri far fondamento nel popolo, ma con grandissimo sospetto sfuggono, l'esser con loro il prencipe vecchio, poi temendo non meno le forze del Turco, che la presenza del nuovo prencipe, e reputando le forze nostre rispetto a quelle debolissime, e temendo pur la mala volontà che scuopre nel popolo verso di lui, s'intende che procura per via di Costantinopoli la revocatione del nuovo prencipe, la confirmation sua, et il perdono del popolo, escusandosi appresso il Turco, che quanto egli ha operato sin'hora è stato sforzato dalle forze degl' Ungari, promettendo per l'avvenire di esser suo buon schiavo et far contra gl'Ungari resentimento tale, che il Turco ne resterà consolato, e per questa speranza de reconciliatione egli dà tempo al tempo, e sia fuggendo in questo mentre d'irritarsi contro maggiormente l'animo del Turco, et però qui si crede quello che per vero viene affermato a Sua A. Ser-ma che questo prencipe di Vallachia conducesse i nostri alla villa detta Pietra con stratagemma, a fine che passasse il Tartar Ham con tanto numero di Tartari più sicuro, e più quieto, come fece per la via de Nicopoli, che ben si comprende da i schiavi, ch'haveva seco, e con arte restò addietro il detto figliuolo del Tartar Ham con sei mila Tartari, danneggiando la provincia per coprire che questi passassero con suo consentimento, e tanto più si crede ciò, quanto che quest'istesso prencipe di Vallachia ha fatto morir quelli che trattavano con esso lui di sollevar la Bulgaria, che l'uno e l'altro effetto, e della passata de' Tartari, e dell'uccisione di questi si vede ch'egli l'ha fatto per un principio di riconciliatione col Turco, acciò chè più facilmente revochi il prencipe nuovo e confirmi lui, come ho detto, nel prencipato, e per questa istessa cagione tratta hora malissimo le genti di Sua A. Ser-ma, non solo con ritenerli alcune paghe, che gl'haveva promesso, ma con farli anco grandemente patire d'ogni sorte di vivere. Il popolo poi, mal soddisfatto del governo di questo prencipe, volentieri tornarebbe sotto il dominio Turchesco, accettando questo nuovo prencipe del sangue, si per la peranza di miglior reggimento, come per la paura ch'hanno del Turco, et ch'el paete loro non si destrugghi per la guerra.

L'animo di Sua A. Ser-ma è assicurarsi liberamente di questi suspetti, ma l'haver nimici dentro e fuori della provincia, fa ch'egli va ritenuto dissimulando sino a tanto ch'havrà mandato in quella provincia forze maggiori, o che compariranno ivi i sedeci mila Cosacchi da assoldati Sua Altezza ch'hora sono in Moldavia per suo servitio, che di tutto darete

conto a Sua Santità, [1]) che per tale effetto vi si manda la lettera di credenza; etc.

Di Albajulia, li 18 di Febbraro 1595.
(Archivio Mediceo, Firenze; filza 4469 No. 44).

II

Constantinopol, 15 Iulie 1595.
Relaţiune anonimă despre plecarea lui Sinan paşa.

La settimana passata il Gran Turco fece risolutione di privar Ferrat Bassà di primo Visir e da Generale di terra, non li volendo obbedire li soldati, et posto in suo luoco Sinan [2]) Bassà, il quale partirà con la sua caravana in dieci giorni; et fa gran furia, se ben il tempo è così passato avanti, che se i Christiani non usciranno della loro negligenza, potranno tuttavia far gran frutto prima [del]la invernata, et erano molto a proposito, come già si è predetto, quelle confusioni, perchè il Gran Turco non sapeva ciò che si facesse, et non haveva uno Bassà da niente. Hora che Sinan Bassà ha havuto il governo ne sente gran dispiacere, se ben spera nel Signor Dio, che se sarà stat'eseguito quello che scrisse... che tutto passerà felicemente, se ben Sinan è così sfacciato, che dice voler recuperare e farsi patron di Transilvania, et poi di lungo andar a contrattar in Vienna, ancorchè già dui anni promettesse di voler andar a Roma et si dubita, che si come non ha mantenuto all'hora, che così debba succedere e mancare da mò avanti; bisogna ben dire la verità, che non ci è il maggior soggetto di Sinan Bassà in la Gran Porta. Doppo che sono andate le 25 galere in Danubio, si sente che travagliano a far il ponte per passar l'essercito; e di Moldavia e Vallachia non si ha havuto più particolare di quello fu già scritto, et forse che sendo avvisati che Ferrat Bassà fusse in questo modo privato di General da terra, haveran occasione di far altri contratti di profitto, poichè Sinan non potrà esser al Danubio per mezzo Agosto. Il Signor Iddio sia quello che lasci seguire qualche bene et favorischi le attioni de' Christiani et li dia forza di far conoscer la sua arroganza a Sinan Bassà perchè non fa caso... di tutto il restante delli Bassà e tutti della Gran Porta.

Costantinopoli, li 15 di Luglio 1595.

Tenuta alli 22 detto, et Sinan Bassà è lesto per partire per il suo viaggio alli 25 di questo.

(Arch. Vat. Roma. Archivio Borghese IV, 240 fol. 51).

---

[1]) Papa Clemente VIII din familia Aldobrandini.

[2]) Scris consecvent: Sinam.

III

Târgovişte, 18 Octomvrie 1595.

Filip Pigafetta către Belizar Vinta, cancelarul marelui duce de Toscana la Firenze.

Molto Illustre Signor mio osservantissimo.

L'ultima mia fu di Cassovia a 16 del passato. Da poi non s'è potute ravviar lettere per non essere su la via delle poste. Dal campo sotto Strigonia io sono pervenuto in questo esercito situato in Vallachia nelle strette et passi che vi conducono, mediante il fiume Dumbovizza, lontano da Corona due giornate di esercito, in 35 giorni andanti, senza le posate, et quelli di pochissimo cammino.

Da Cassovia passammo per Tochai, fortezza di gran nome, posto infra due fiumi. L'uno il Bodrog, che da due parti, tramontana et ponente, la circonda, et l'altro il Tibisco, il quale serve a lei per fossa in mezzogiorno, sito ammirabile, ma piccola piazza di cinque baloardetti di terreno (fatti dalli Scurdi nella guerra passata del 1566) i quali ruinano. Non gira più di due terzi di miglio, et si può battere dal vicino monte, cominciata et non mai finita, si come l'altre fortezze di Ungaria. Ha il villaggio lontano una tratta d'arco grande, et ben habitato, et i colli sono piantati di vigne producendo il più generoso vino di quel reame, si come anco in tutti quei monticelli infino alli termini di Transilvania. Vi è rimasa poca artiglieria, condotta al campo dell' arciduca Massimiliano, poco dianzi partito, per combattere Vacia, città principale di Ungaria sul Danubio, et si fa trattare di Maestà et di Re di Polonia. Da Tochai si giunge a Kálló, assai minore piazza non fracta et di niun conto, et fa frontiera ad Hatvan et Zolnoch, fortezze del Turco. Il paese da Possonia alli termini di Transilvania per l'Ungaria Superiore è quasi tutto piano et in alcuni luoghi dalli monti Carpatii, che dividono l'Ungaria dalla Polonia, sono 200 miglia di campagna rasa insin al Danubio, con infinite (per così dire) mandre di buoi, che abondano la Polonia et l'Italia, consumandone lo stato della Signoria di Venezia forse 12 mila ogn'anno.

La prima terra che trovammo di Transilvania e Zila [1]) su la porta et via, la quale fora li monti, havendo lasciato addietro Bator, villa grossa che ha dato l'origine a tutti questi Signori Bathorei, gli uni de' quali si cognominano di Somlio, et sono delli prencipi di Transilvania, et gli altri di Echied, che sono finiti nel Signor Andrea [2]), rimanendo il prencipe Sigismondo, il

---

[1]) Ungureşte Zilah, reşedinţa comitatului Sălaj.

[2]) Andrei Báthory de Echied (numit şi Bonaventura) vestit căpitan al regelui Ferdinand I, mort la 4 Octomvrie 1566.

cardinale [1]), et Stefano, suo fratello, i quali si riparano in Polonia, et tutti questi luoghi et terre di Somlio, Echied et Bator sono in questa medesima contrada delle confini d'Ungaria et di Transilvania. Dall'Ungaria in Transilvania si passa per tre poste; la prima è disopra per Zachmar [2]) fortezza dell'imperatore et per lo fiume Lapos, la seconda è per Zila, passata da noi, et la terza per Varadino. Questa del mezzo non è tanto difficile perchè li colli sono piacevoli et fuor li boschi si potrebbono cavalcare per tutto.

Le città principali del nostro viaggio, poichè siamo entrati in questa regione, sono Colosuar, che anco si dice Claudiopoli, terra grossa et murata, et poi Alba Giulia, et nel terzo luogo Cibinio et in ultimo Corona, in questo idioma Cronstadt nomata, nelle quali tutte allignano le viti, et il paese è ubertosissimo di pianure et colli, con diverse fiumane navigabili, come il Maros, che conduce il sale a Lippa, et l'Aluta in Valacchia. Da Corona siamo finalmente arrivati al campo, entrando in questa foce di monti, che conduce in Valacchia 12 miglia lontano da Corona ovver per una bocca di monti forata dal fiume Törch, che mette nell'Aluta, dove è fabbricato un castello quasi serra valle, con artiglieria, che chiude il passo, chiamato Törchvar, et vi si paga la gabella. D'indi per vie strette, ma però da carra, si varca il giogo alto et sassoso, per cui si conducono le carra con l'aiuto delle funi, giungemmo al campo, alloggiato sul fiume Dumbovizza che mette nel Danubio passando per Bucarest [3]), terra di Valacchia; et questa strada è forte impedita et difficile, nè con qualche resistenza credo con che eserciti vi passassero.

Delle accoglienze fatte al Signor ambasciatore nostro, et del negocio non toccherò nulla, rimettendomi a lui, ma seguirò le cose della guerra.

Qui partitamente s'intese le attioni del re di Polonia [4]), et mi furono mostrate lettere di alcuni Moldavi scritte a suoi amici in Polonia, in cui si narrava che havendo il prencipe di Transilvania constituito vaivoda Stefano [5]), et portandosi egli con gli Ungari tirannescamente, si erano partiti da lui et di consentimento del Gran Turco, et del re di Polonia, et del chan de' Tartari creato un' altro vaivoda nobile et natio di Moldavia [6]), et postolo in stato con le forze del suddetto re, condotte dal gran cancelliere capitano generale di

[1]) Cardinalul Andrei Báthory, văr cu principele Sigismund Báthory, nu frate.
[2]) Numele vechiu al orașului Szatmár azi Sătmar.
[3]) Scris acì Bucherest, mai târziu (tot în această relațiune) Bucarest.
[4]) Sigismund III regele Poloniei dela 1587.
[5]) Ștefan Răzvan pus de Sigismund Báthory după voința boierilor moldoveni.
[6]) Ieremia Movilă Vodă.

quel reame [1]). Si è anco veduto una lettera del medesimo cancelliere scritta al prencipe Sigismondo, in cui armeggia et vorrebbe mostrar ciò essersi fatto con buona ragione, et in pro di esso prencipe, per ritenere li Tartari, et affine che l'domani non occupasse del tutto la Moldavia, intervenendovi l'autorità del re di Polonia. Per certo l'imperio Turco è scosso, et se li prencipi christiani con le discordie loro non lo rimettono, come han cominciato, si debbe sperar bene: ma parmi rinovellarsi li presenti disordini, et che non s'habbia mutato costume da 200 anni in qua, per gli interessi particolari, et mentre staranno questi titoli, et la gelosia della congiuntione delle forze contra Polonia, per li nuovi parentati, non si farà nulla attaccandosi li prencipi per mantenersi *anco* a rasoi, come fecero li Francesi a' Turchi, et a ciò è necessario porgere rimedio, se ben per avventura sarà tardi.

A pena si può credere la franca dispositione et volontà di combattere contra Turchi di questo esercito, et già alla sopra giunta, essendo poco dianzi arrivati anco li 1200 Raitri di 1600 che erano, si era fermamente determinato di andar ad assalire Sinan Pascia, accampato con l'esercito sotto Tergovista, città principale di Valacchia, et lontana dal nostro campo forse 30 miglia. Così partimmo a 15 del presente con ottimo ordine et tenendo il cammino per la valle del fiume suddetto, in alcuni luoghi strettissima et impedita si pervenne fuori del largo, et presso le pianure di Valacchia, dove s'alloggiò l'esercito, trovandosi lunge dal nemico non più di 15 miglia.

Il giorno seguente, havendosi inteso che l'hoste contraria, si era forte diminuita per gli avventurieri et altri partiti, con prigioni et con la preda, et che il Pascia non havea esercito maggiore del nostro, si levò il campo, con animo di combattere in pubblico fatto d'arme. L'ordine fu tale. In prima andava il prencipe di Valacchia, nomato Michele, con 1500 lancie Ungare et altre de suoi Valacchi, di maniera che pareano 2000, et forse 1000 archibusieri a cavallo, Valacchi et altri a cavallo, con mezze picche et arme in hasta con ferri a guisa de' dardi et de' pali antichi, et tutta la fanteria de' Siculi et de' Sassoni al numero di forse 80 insegne, che doveano essere di 200 l'una, ma erano assai manco: parte archibusieri, et parte con arme in hasta, come mezze picche con ferri a guisa di spiedi da cingiale, et questi teneano la vanguardia condotta dal Valacco, cavalcando a' lati in due corpi li 1200 Raitri in lunghissima ordinanza di 5 per fila. Nel medesimo tempo s'avanzano 60 pezzi d'artiglieria il maggiore e colubrina di 16, et poi un altra di 14, il rimanente pezzi da 12 et da sei et da tre, che seguivano le carra, con le munizioni

[1]) Ioan Zamoyski cancelarul Poloniei.

convenevoli. Alla vanguardia seguia la battaglia condotta da Stefano Vaivoda di Moldavia con 1500 lancie, et alla destra tutti gli avventurieri Ragusei et Venetiani et d'altre nationi, et la famiglia del Nuntio, et gli Italiani dell' istesso prencipe, i quali tutti furono sotto la condotta del Piccolomini constituiti alla destra dello squadrone del Moldavo, insieme con forse 150 Cosacchi militanti al soldo del prencipe di Transilvania, si chè in tutto il corpo di gente condotto dal Signor Silvio potea ascendere alla quantità di 300 cavalieri, armati diversamente; la più parte de' nostri Toscani *mal in arnese et a cavallo et pur molti anco con le sue corazze.* Alla battaglia cavalcavano di dietro due altri squadroni di lancie Ungare con forse 1000 per ciascuno. Vi era un Signore polacco avventuriero con 200 Cosacchi valorosissimi, il quale andava a suo modo innanzi scorrendo, quasi l'occhio dell' esercito, essendo armati questi Cosacchi quasi alla Tartaresca, sopra cavalli piccoli, gagliardissimi, con la simitara, et l'arco, et alcuni l'archibusio lungo, et le selle alte, colle staffe corte, sopra le quali s'alzano per meglio saettare.

La retroguardia guidava il giovine principe Sigismondo in tre squadroni; il primo era di 4000 lancie, dove stavano li stendardi reali rossi con l'aquila di due teste nera et l'arma di lui che è di tre denti bianchi in campo rosso con la corona sopra, et di qua, et di là dell'aquila sono le lettere R. A. Dopo questo grosso squadrone seguiano due altri di 500 lancie l'uno, scielti li lancieri di tutto l'esercito per guardia del prencipe; nel primo del quale havea a dimorare la sua persona, et del Nuntio con 4 delli suoi, et il Turloni avventuriero venetiano con due, et invitò anco per lo Nuntio il Piccolomini, facendo io l'ambasciata se voleva andarvi con sei delli suoi; ma egli *consigliandolo così anch'io,* rispose che mal volentieri abandonerebbegli; onde gli fu replicato pur dal Nuntio, ma stette nel primo proposito. Il prencipe armato andava con pochi qua et là, scorrendo et visitando le schiere, facendosi portare la cornetta bianca dietro alla sinistra, et la sua lancia alla destra con le bandirole rosse, al pari l'una dell'altra. Dopo questi due ultimi squadroni di lancie assegnati alla sua persona seguiano le bagaglie, et impedimenti del campo di forse 3000 carra, et altre salmerie con la guardia di sei insegne di fanteria.

Così per salto ordine, et obbedientia, uscendo fuor di quelle strette di monti, entrammo nell'ampie campagne di Valacchia, nel territorio di Tergovista città principale di quella provincia, dove sta l'arcivescovo, sotto la quale era accampato Sinan Pascià, et andando innanzi trovammo che la notte si era disloggiato con tutta l'hoste et fuggito via per timore del nostro esercito, et postosi due leghe lontano, che sono almeno 16 miglia Italiche, et vedemmo

ardere quella città grande et piena di nobili edifici, et di chiese, et massime dell'arcivescovato, et del palazzo reale. S'intese da prigioni, egli con astutia militare, dovendo partirsi la notte, haver dato intenzione il giorno di voler quivi dimorar anco 15 dì; onde andarono a prender fieno et altre vettovaglie, et molti partirono, che ritornando poi la notte, rimasero prigioni. A quelli della città, la quale in parte havea fortificata con pali ed argini, disse che havendo inteso il Valacco venir solamente con li suoi, volse ritrarsi, stessero di buon animo, perchè essendo 2000 ben si poteano difendere da pochi Valacchi et s'assicurasser' che egli in ogni occasione ritornerebbe a soccorrerli. Così lasciò l'arcivescovato et il palazzo reale, et un pezzo di quella gran terra cerchiati di trincee et 2000 fanti archibusieri, et un Pascià, con 4 pezzi d'artiglieria, il maggiore era colobrina da 20, la cui palla io vidi et raccolsi, et fuggì via con paura grande. La qual cosa ben si conobbe dall'haver lasciato nel campo cammelli et masseritie assai per tutto, et tinelle, et pentole, et altre robbe.

Alloggiammo la notte nelle sue medesime poste più presso il fiume, che bagna il lato di tramontana di quella città. La notte si diede all'arme tre volte, se ben senza cagione, perchè tornando li Turchi al campo già loro, non sapendo la partita, le guardie gridavano et si dava all'arme, et si caricavano le carra et le salmerie, et li padiglioni si raccoglievano. Il Nuntio stava armato a ferro all'Ungaresca, con la celata in cape, fornita di *guarda naso*, nè quella notte si posò giammai, co'cavalli digiuni, et forte stanchi, insieme con cavalieri: con tutto ciò io vedea tanta ferocità et prontezza in quelle genti che confidava della vittoria. Il prencipe andava per tutto confortando et animando con avvertire la viltà de'nemici, il poco numero loro, la fuga, la causa nostra giusta, egli esser pronto in servitio della christianità di spendere la vita, nè haver altra intentione che il servitio di Dio: et la mattina di quel giorno avanti che l'esercito si movesse, si comunicò et diede il calice a tutti quelli, i quali con esso lui si comunicarono, servendo per diacono alla messa, et soggiungeva, essere egli servitore del papa et della christianità, con altre dimostrazioni di ardente zelo di Dio, et della nostra verace fede: in ultimo prese la collettione, et fè brindes a quei medesmi, et ravviossi che anco era ante il levar del sole.

Il giorno seguente che fu a 17 si mutò alloggiamento dal capo orientale di quella città all'occidentale ritirandosi, perchè egli era fortificato, et con sito per gli alloggiamenti più avvantaggioso. Et perciochè il nemico non era più lontano di due leghe et li corritori nostri haveano rapportato, che nell'esercito nemico si dava all'arme, et già erano uscite le prime schiere Turche, s'hebbe per constante che venissero ad assaltarci. Si schierarono li no-

stri in ordinanze bellissima, imperochè attendendosi il nemico dal sinistro fianco inverso del mezzogiorno, disposero in lunghissima lista le carra, presso alle quali in dentro marciava la fanteria, per metà archibugieri et quei belli spuntoni, con le loro insegne innanzi alla Romana: et vicino la metà dell'artiglieria. Somigliantemente alla destra si composero le genti; et nel resto l'esercito procedeva con la vanguardia, battaglia, retroguardia nel modo stesso, che quello arrivò alla città. S'accampò lungo il fiume: il Moldavo alla destra, il Valacco alla sinistra et nel mezzo il prencipe, havendo alla schiena il fiume Ialomizza et alla destra li monti, alla sinistra la città, et il nemico in faccia se fosse venuto. La fanteria et l'artiglieria, et le carra in lunghissimi ordini stavano a fronte poco lontano sopra un rilevato, che già soleva servire di riva a quel fiume. Et perciochè temerariamente et per ogni piccola cagione si dava all'arme, fè comandare il prencipe che senza l'ordine del suo tamburo generale non si desse all'arme, nè alcuno si movesse, sotto pena della testa, Il caldo di quel giorno fu estremo, nè si potea infrescare l'esercito, essendo l'acqua lontana, et tutti erano quasi affranti. Mi disse il Nuntio, tutto armato, che egli sopportava virilmente, essendosi già sacrificato a Dio. S'alloggiò tardi certificati che Sinan in vece di spinger innanzi contra l'hoste nostra s'allontanò davvantaggio inverso Bucarest, et pareva che volesse ripassare il Danubio.

A 18 fu nebbia fortissima che durò infin quasi a tre hore di giorno: et la notte fulminarono continuamente li Turchi con quei quattro pezzi; forse per dar segno a' suoi che gli soccorressero, et si seppe che erano fuggite le centinaia di Giannizzeri fuor della terra impauriti, et li rimasi dubitavan et voleansi arrendere, beffati dal Pascia, et bestemiandolo, et rimproverandoli la bugia, et la frode. Andò il Piccolomini a riconoscere insieme col Quaratese, ma al buio non gli lasciarono comprender nulla, se non che s'erano trincerati con pali e argini in una parte della città, havendo l'altra parte incenerita; et si seppe da poi certo da prigioni, che di duemila Turchi non erano rimasi dentro più di 100 intorno. Si deliberò di dar l'assalto dopo mezzogiorno, et prima appropingnatisi li Siculi col foco, et accendendo quelle palificate, mediante un gagliardo vento, di subito arsero, et per quelle ceneri, et coperti dal fumo entrarono dentro, non difendendosi punto li Turchi, et amazzandoli, fuor' alcuni pochi principali, che si arresero, fatti prigioni, in fra gli altri un Beylerbei. Assai vettovaglia ha havuto dentro, et ricchezze, rubate a quei populi, et insomma si è compreso che li Turchi non possono più, et la fine loro si avvicina, se la discordia de' christiani non gli aiuta. Resta che si racquisti Bucarest, terra posta nel mezzo della Valacchia, lontana di

qua due giornate d'esercito, et dal Danubio altrettanto: che poi la Valacchia sarà libera da Turchi, per gratia di Dio. Bisognerà poi con questo esercito vittorioso spinger' innanzi in Moldavia et cacciar anco li Polacchi, onde ritornino queste due contrade nel pristino stato d'obbedienza al prencipe Sigismondo: et di compagnia l'anno futuro menar guerra all' Ottomano, il quale senza queste per niun modo puote difender l'Ungaria. Et Sua Beatitudine, la quale non s'ha mai potuto dar ad intendere che il re di Polonia habbia consentito a così dishonesta superchiaria, ben può credere che da buon senno vi tenga la mano et se non cessa, non solo non impedirà il corso delle vittorie di questo prencipe, poichè Iddio lo favorisce, ma corre a rischio in luogo di conquistare la Moldavia, di perdere anco il proprio reame con le maledictioni di tutto il christianesimo, et la disgratia di Dio, con infamia perpetua di quella natione, essendo orbo chi non vede dove tendano queste attioni, mascherate di amicitia, et dicolo, perchè mi sento morir di doglia, non essendo l'impero Turco giammai stato in pericolo di perdere l'Ungaria, et il rimanente dell'Europa, se non al presente, per essere l'Ottomano huomo da poco, et abbattuto in Croatia, inverso Sighet dal conte di Serin[1]), Buda et Pest, a Temisvar, dalle genti del Transilvano, et in Valacchia, et son pur cinque eserciti tutti vittoriosi. Quest'anno il Pascià Sinan ha desertato la Valacchia, condotto in cattività tutti li contadini et menato via li bestiami, acciochè per hora non si lavori il terreno, et se ne è fuggito dishonoratamente lasciandosi prendere Tergovista su'l volto.

Hor essendo accadute queste cose et trovandosi il nostro esercito mancante di vittovaglie, portandone pochissime li vivandieri, per cagion delle strade lunghe et impedite, dove non possono tirarsi le carri per li fanghi, et essendo consumati li strami per li cavalli da Turchi, talchè più non se ne trovano, et pochissima avena, et niente di vino et di birra, et trovandomi dal bere dell'acqua, et dal patire continuo afflitto et malato, et sopratutto dormendo nel mio pellizzone in terra, tolerando freddo la notte, si chè il mattino mi sento dal ginocchio in giù tutto freddo et quasi senza senso, domani io mi ritirerò a Corona, per non morire, aspettando quel che comanderà Sua A. Ser-ma nostro Signore, et dovendosi andare più innanzi con questa durissima militia.

Per certo, se mai fu tempo d'aiutare questo prencipe, l'anno futuro lo richiede: habbiamo la riputation militare, il nemico sbigottito et rotto, et dishonorato, l'esercito nostro raffrancato con tante vittorie et numeroso, et bravo,

[1]) Contele Nicolae Zrinyi mort la 1566 în asediul cetăţii sale Sziget.

et obbediente a maraviglie. Non si veggono questioni o duelli, nè risse, ma concordia; et per certo, se corresse il denaro come negli altri eserciti, abonderebbe anco le vittovaglie, ma le paghe sono piccole, et questi Signori et gentilhuomini Ungari et Transilvani si fan portare le vittovaglie, et l'avena da' suoi poderi, senza comperarle. Sarebbe necessario seminar quest'anno davvantaggio grani d'ogni maniera per le hestie, et per gli huomini affinchè poter nutrire gli eserciti, massime in Transilvania, perchè in Valacchia non si potrà, havendo condotti via li Turchi gli huomi lavoratori et le bestie. Che è quanto m'occorre scriver al presente.

Dal campo sotto Tergovista, a 18 di Ottobre 1595.

Servitore F. P.

(Archivio Mediceo, Firenze; filza 1216 fol. 294—297).

IV

Târgoviște, 19 Octomvrie 1595.

Silvio Piccolomini către Ferdinand, marele duce de Toscana.

Ser-mo Signore et unico patron mio colendissimo.

Con la brevità che mi concede il tempo et il luogo, et occasione che ho di scrivere, dirò all'Altezza V-ra Ser-ma che sentendo per il cammino, che il prencipe di Transilvania s'era mosso con le sue forze per andare a trovare Sinan Pascia, quale era passato il Danubio nella Valacchia con l'essercito Turchesco, desiderando io trovarmi in così bella occasione, non solo sollecitai d'arrivare quanto prima, ma essortai tutta la gente a voler provvedersi d'arme et cavalli per il cammino al meglio fusse possibile, per potersi fare maggior' honore, de' quali parte di essi, come gliene darò più particular ragguaglio, si provvederò, et arrivati alle montagne, che dividono la Transilvania dalla Valacchia, havendo di continuo lingua, che il princîpe marciava con il suo essercito, hebbi la lettera del Genga, che mando qui inclusa all' A. V-ra, per la quale vedendo le difficultà, che esso et Mons-r Nuntio mi facevano per la carestia de viveri del campo, et aggiongendo acciò l'impossibilità che mi dicevano que' del paese di poter condurre i carri per la montagna, che dovevamo passare, risoluto di andare di ogni modo con quelle che potevo, feci sapere a tutta la gente, che chi haveva arme et cavalli, et modo di poter portarsi da vivere per sei giorni, et poteva seguitare, venisse, et chi non, restasse, quali offerendomisi tutti, che farebbeno quello che potevano, et mi seguiteriano, lassati i carri, et fatte quelle provvisioni che fu possibile farsi, mi misi in cammino, et con l'aiuto di Dio arrivai, con tutta la gente di là dalla montagna

nell'alloggiamento dove era sloggiato la mattina Sua Altezza con l'essercito, dove la sera mi mandò avvisare Mons-r Nuntio, quale alloggiava poco lontano di lì, et la mattina ad invitare a desinare seco, con il quale havendo desiderio di parlar prima mi presentassi a Sua Altezza; quale era una lega lontano, dove ero alloggiato io, lassai la gente nell'alloggiamento et fui a trovar detto Monsignore et per la via fui incontrato da un gentilhuomo Rauseo detto Francesco Lorga, et arrivato all'alloggiamento di Mons-r Nuntio, trovai, ch'era stato mandato a chiamare da S. A. et che perciò s'era partito, et di lì fatto sapere a detta Altezza la mia venuta, et mandato a torre il quartiere et tendere il mio padiglione, mandai per la gente, et messala insieme me ne andai alla volta del campo, dove poco lontano fui incontrato dal Signor Sibrich[1]). Gaspar capitano della guardia di Sua Altezza con buona compagnia de gentilhuomini, et da esso accompagnato sino al mio padiglione, et la sera medesima mandò Sua Altezza a darmi il ben venuto, et fui visitato da un gentilhuomo Polaccho detto il Signor Giorgio Palaticz[2]), venuto a servire questo principe venturiere con 60 huomini, et dal Signore Gaspar Turloni venetiano, quale pur venne venturiere, con 8 o 7 et da diversi Italiani, et fu sempre meco il Signore Simon Genga, dal quale feci domandare audienza a Sua Altezza.

Fui la mattina seguente visitato da Mons-r Nuntio, al quale la sera resi la visita, et con esso discorsi allongo sopra ogni particulare quanto all'arrivo nostro, conforme alla nota di V-ra Altezza, et la mattina seguente fui all'audienza da Sua Altezza, accompagnato da tutta la gente, quale mi mandò accompagnare da molti suoi principali, et mi venne a ricevere alla porta del suo padiglione con gratissima cera, et arrivato dentro domandatomi instantemente dell' Altezza V-ra volse prima che io li esponessi la mia ambasciata, che coprissi, et coperto feci con quel maggiore affetto, che io seppi, conforme la istruttione di V-ra Altezza quanto io dovevo pertinente alle nozze, alli huomini et arme, che li mandava, et dicendole, che havevo ordine di visitare in nome della Altezza V-ra et Ser-ma granduchessa la Ser-ma principessa, trovandomi meco il presente, quale il Genga mi haveva detto, che Sua Altezza haveva caro di vederlo, per assicurarmi del pericolo, che porta la guerra, dissi alla detta Altezza che lo avevo meco, et che persino havessi comodità di potere complire in persona haria caro Sua Altezza ordinasse, che fussi conservato fino stessimo in guerra, il quale lo prese et disse, che volentieri lo faccia, come fece, et di già credo, che lo habbi mandato a vedere, et io subito

[1]) Sibrik.

[2]) Greşeală, fiindcă Palaticz n'a fost Polonez, ci Ungur de origină croată.

harò comodità farò seco gli officii che devo; la qual principessa havendo mandato un suo gentilhuomo al principe, havendomi salutato in nome suo, ho fatto con esso quelli officii che dovevo, et dettoli l'ordine che ho di V-ra Altezza. Mi parse nel medesmo tempo, che io feci la ambasciaria, essendo l'essercito in punto per marciare alla volta di Sinan, di presentar l'altra lettera di V-ra Altezza et offerirmele a servire come soldato, con la quale occasione dissi a quella Altezza che se bene noi per venire di viaggio et paesi si lontani, non eravamo così bene armati a cavallo, come saressimo stati, se havessimo hauto un poco più di tempo, et non havessimo hauto a lasciarne per la via, per arrivare a tempo, le nostre armi, et bagaglie, havendo più presto voluto arrivare a servirlo così, che non essere a tempo et con tutto ciò noi mancaremo di ben servire Sua Altezza, come lo mostraremo con le opere, pregandola a volerci impiegare in occasione, che potiamo darli saggio di noi. Non potei in quel tempo presentare la gente, perchè essendo essi restati fuora del padiglione, non volendo io acconsentire che mi accompagnasse fuora, non la potei fare: la prima mattina che dovevo marciare con la gente, et penetrando io, feci sapere a Sua Altezza che haria caro mi ordinasse, dove havevo a marciare con la gente, et penetrando io harìa hauto caro, che io facessi marciare la gente nella truppa del principe di Moldavia, dove esso mandava tutti li altri Italiani, et io andassi con cinque o sei de' miei con la sua persona, mi lassai intendere che non mi pareva di lassar la gente senza me, et così me n'andai, come son ito sempre, con la truppa di detto principe, quale va di vanguardia a quella del principe di Transilvania, havendo fatto due truppe della gente, una di quelle, che non hanno altre armi, che li archibusi, quali fo guidare dal capitano Cinuzzi, l'altra dell'armati guido io, della qual gente credarò farmi quel più honore sarà possibile, credendo che sino ad hora nello stato che ci troviamo non habbiamo mostrato se non buona volontà come sopra.

La prima mattina che marciammo passando avanti Sua Altezza in campagna, dove ero con la gente, me li feci inanti, et mostrandogliela tutta gliela presentai, et li dissi, che quella era la gente che V-ra Altezza li mandava replicandoli le qualità loro, et dicendoli che tutti erano prontissimi ad impiegare volentieri la lor vita in servitio suo, et quel più, che mi parve a proposito, fermato Sua Altezza mi rispose con affettuosissime parole, che lui restava obbligatissimo a V-ra Altezza che si fusse privato di così meritevol gente per aiutarla in così gran suo bisogno, et che pregaria Dio di poter haver felicità nelle sue imprese per potere, come sempre farà, per il molto obbligo, che le teneva et così seguendo di marciar con l'essercito per trovar Sinan, quale con il suo si era alloggiato sotto Tergovista, primo luogo della Valacchia,

quale ha fortificato bene, arrivati con pensiero di combatterlo et trovarlo a quella volta con assai buon ordine, et con buonissimo animo di tutti. Sinan con tutto che fusse sotto una piazza sua fortificata, et in buon sito con molta più gente del principe, sentendo che veniva la medesima mattina, che ci partimmo, sloggiò et si ritirò; essendo noi passati il medesimo dì per il suo proprio alloggiamento, et alloggiati di là da Tergovisto, dove si dice haver lasciato da 5 o 6 mila persone, stemmo tutta la notte in arme, et la mattina fece in campagna Sua Altezza Consiglio, nel quale chiamatomi, et domandatomi li dicesse quello che mi pareva si dovesse fare nello stato, che si trovava, li dissi che io credevo, che Sinan fussi sloggiato o per ritirarsi, o per tirar Sua Altezza a combattere più lontano de' suoi confini di Transilvania, et che tenevo che in caso si ritirasse per andarsene, che havendo hauto tempo un dì et una notte, et havendo la cavallaria camminato tutto dì è stato tutta la notte a cavallo, difficilmente Sua Altezza lo haria arrivato, et havendo esso, fatto ciò ad arte tenevo non fusse bene seguitarlo, et il lasciarli a vista ne confini a bocca dell' entrata di Transilvania la sua fortezza, nella quale pareva haver lasciata tanta gente, che potria dar gran disturbo alle vittovaglie et al tempo, che haremo combattuto con Sinan, assaltarci alle spalle, di che non ci poteavamo assicurare senza lasciarci gran guardia; nel qual caso venivamo ad indebolire le nostre forze, a che replicandomi Sua Altezza quello che io faria li dissi, che io mi alloggiaria di là della fortezza verso i confini di Transilvania con l'essercito, percorsi tutte le forze Turchesche avanti in un sito forte, et li era comodissimo et che mi metterìa a pigliar la fortezza sua che da ciò segueria, che se Sinan veniva per soccorla Sua Altezza lo tirarìa a combattere a sua volontà in sito vantaggioso per lui, ovvero non venendo, li pigliaria con suo vituperio la piazza in faccia con infinita sua gloria.

Piacque tal parere, et fatto risolutione di far ciò, si mosse tutto l'essercito in ordinanza. Tornammo alloggiarli di là dalla fortezza verso la Transilvania a suoi confini vicino, et si dè principio all'espugnatione del luogo la sera. Fu la mattina di buon hora a vedere il sito et quello si faceva, et trovando che ci era poca gente, et non ci era molta provvisione di più cose necessarie per la espugnatione, andai da Sua Altezza et li dissi il parer mio, quale diedi ordine subito al tutto, et me ne ringratiò molto, dissi a detta Altezza che io con tutta la gente di V-ra Altezza eravamo pronti a servirla in questa occasione, il quale mi rispose ringratiandomi che voleva vedere quello che faceano i suoi, et che essendoci delle difficoltà all'hora si risolverìa a servirsi di noi. La fortezza era dentro quasi tutta di legname, come sono molte di queste parti, et

perciò risolsero di accostarci di molte legna secche, al quale attaccato fuoco cominciò a brugiare da più parte per tutto et stendersi per la terra, et brugiare talmente che quasi si abandonono i difensori, et mostrando di volersi a rendere, la sera al tardi Sua Altezza comandò che si accostassero intorno i nostri et con pochissimo danno tagliorno a pezzi tutti quelli, che erano dentro, de' quali fuggendosi fuora, parte furono morti, i più dalla cavalleria che era alla campagna a tal fine. Fin hora non si sa la certezza della gente, che ci era; dicesi bene certo che ci era buona mano di Giannizzeri, et si crede che almeno fussero fino a due mila. Si è fatto prigione un Bascia et un Behi et credo che seguiremo alla volta di Bucoreste, dove potria essere trovassimo Sinan. Havendolo fortificato, et munito, et non essendoci esso, sarà gente a guardare detto luogo, sperando di dare qualche altra buona nuova a V-ra A. Ser-ma, quale credo sentirà volentieri. Quello si è fatto fin' hora pare a me che habbia fatto Sua Altezza più questo anno contra Sinano, che non fece Sinan l'anno passato contra di noi in Ungaria.

Dico poi all' Altezza V-ra che il principe quest'anno ha essercito fioritissimo, quale sarà da 12 mila cavalli bravi, bene armati, ben disciplinati, obbedienti et ben comandati, et ha da 15 mila fanti, parimente di buonissima gente, sebene potriano questi essere meglio armati, et son sicuro che se fusse aiutato con la gente, che ha, et la sua fortuna, et timore han preso i Turchi di esso, faccia gran cose. Esso si duole di esserli stato promesso assai et ottenuto poco, et perciò mostra doppio obbligo a V-ra Altezza et dice, che si gloria esserli stato mancato a lui, et lui non mancarà di fare quello che ha promesso con le sue poche forze contra tanto nemico et confidando nell'aiuto di Dio, quale non sia per mancarli mai, esso per quello ho potuto penetrare, harla più caro di havere aiuto di denari che di gente, perchè dice che soldati non li mancano, havendo danari, et a me pare che ciò metteria più conto, et a chi li desse aiuto, poichè il mandar qua gente costa molto, ha molti disagi, et le paghe nostre sono grandi, nè so se la gente forestiera a cavallo sarà si buona in queste parti, come questa, et qua Sua Altezza non paga la cavalleria se non tre tallari il mese, et ha gente di molto servitio et che pate molto, et ha molte comodità nel paese, che non possano havere i nostri, nè di essi ha un fastidio, non sentendosi qua un disordine. Fra noi la gente di V-ra Altezza ha speso molto per il cammino, essendoli convenuto pagare ogni cosa carissima et per il cammino, et qua al campo, et ogni cosa cara, havendo molto speso in armarli, comprar cavalli, carri, tende et altre cose necessarie per il campo, et per dire alla libera all' Altezza V-ra, come servitore che le sono, quello che io sento, a me pare che l'havere mandato qua gente sia stato a questo principe d'un grandissimo servitio, perchè è opinione comune che l'havere sentito Sinano, che a questo principe veniva

soccorso di gente Tedesca et Italiana, havendo creso siamo molto più, sia stato cagione, che si sia ritirato. Però la gente qua per quello vedo premendo Sua Altezza molto di dare soddisfattione a V-ra Altezza, mi pare che più tosto gli dia qualche suggettione essendo poca et di qualche rispetto, non molto armata, non molto bene a cavallo, et essendo anco molti di loro che non si governano con molta prudenza, et non essendo qua Italiani per importunità di alcuni, che ci sono stati, molto amati. Io vò mantenendoli con quella maggior destrezza che posso, et tenendoli in meglio disciplina, che so. Però credami V-ra Altezza che in questo governo ci è più fastidio di quello che crede, et fin'hora può assicurarli, che nello stato che ci troviamo la sua gente è comparsa bene, et nella occasione che ci si è presentata ha dato buon concetto di lei; nè io credo fin' hora essere stato qua inutile.

Sua Altezza a me fa molte carezze, mi tiene spesso a mangiare seco; mi dà parte de' negotii et domanda spesso in ogni occasione il parer mio, et io cerco di servirlo al meglio che posso, et di accomodarmi al tempo, al luogo et alle persone. Duolmi bene non potermi fare honore in molte cose senza l'aiuto di V-ra Altezza, essendomi stato necessario il comprar qua carri, cavalli per tirarli, tende, armi come si son trovate, et molte altre cose necessarissime, et facendo grave spesa, essendo ogni cosa qua carissima et bisognandomi haver molti servitori, come carrettoni, garzoni da mandare alla busca, guardia alle robbe, staffieri, che mi seguitino, et altri, che mi apportano molta spesa. Et quello che più mi duole, non haver cavalli di fattione, essendomi stato necessario il cavalcar sempre nel cavallo, che ho adoprato per viaggio, nel quale può V-ra Altezza pensare quanto posso confidare di farmene honore, et ne va riputatione l'esser visto sempre in esso. Nè creda V-ra Altezza che io non l'abbia fatto diligenza con tutta la mia impotenza di comprarne uno. Però qua per la guerra, oltre che non si trova che si vaglia dei buoni; d'ogni mediocre cavallo ne domandano quattro, et cinquecento scudi. Son ito non di meno aiutandomi quanto posso, mostrando che qua credevo si trovasse abondanza di cavalli et arme, che perciò, et per la lunghezza del viaggio, et per il desiderio di arrivar presto siamo venuti così sfiniti, et con tutto che io mi sia trovato così male a cavallo, et quasi disarmato, creda V-ra Altezza che non ha fatto niuno, nè farà più di noi et che suppliremo talmente per quanto potrò con le opere nostre che l'Altezza V-ra restarà soddisfatta; particolarmente di me, che è quanto desidero.

Qua si è patito molti giorni per la difficultà di condurre vettovaglie per le montagne così aspre et difficili, che si passano di Transilvania, et qua essendosi stati da cinque o sei giorni, che habbiamo beuto acqua, et senza haver dato biada

a cavalli, con tutto ciò siamo sani et pronti a far quanto ci conviene. Però creda V-ra Altezza che le difficultà per noi son grandi, et che conosco che quest' Altezza n'ha passione, et vedo poca speranza a rimedii, et ho per difficile che questa gente si possa così mantenere, nè vedo che per comandare qua ci sia luogo per loro, et per stare appresso alla persona di Sua Altezza, a me pare che in ciò non voglia mostrar diffidenza di questi Ongari. Sua Altezza mi ha poi commesso che io facci fede all' Altezza V-ra quanto le è affettionato; questo mi ha anco detto di scriverli, come mi disse di fare Mons-r Nuntio, il quale si mostrò parimente molto devoto dell' Altezza V-ra et ha fatto, et di continuo fa quel che può con grande effetto in servitio nostro, mostrandosi anco molto suo servitore, et il Signor Genga anco si affatiga per noi in quello che può. Dicendo in conclusione all' Altezza V-ra che questo principe ha bonissima volontà, ma che però ha molte difficultà in esseguirla, si per i travagli della guerra, come per essere necessitato il mantenersi quelli qua del paese, quali non vedono molto volentieri li forestieri: però essendo le difficultà maggiori, che le speranze andarò io facendo quello, che potrò fino a sua risposta. Dico bene a Sua Altezza che se questo principe fusse aiutato che non credo, che si potriano impiegar meglio gli aiuti per servitio della cristianità, quali almeno si saria certo che s'impiegariano nella guerra, et con molta speranza per la virtù, et valore di questo principe, sua gente et comodità per il sito di far la guerra di conseguire tal fine.

Questa mattina si è fatto Conseglio, dove Sua Altezza ha chiamato anco me, et fatto venire il Bassa, che si è preso in Tergovisto, quale si è essaminato, et perchè dice che crede, che Sinano sarà in Bucorest, et ci è qualche inditio che il ponte che ha fatto nel Danubio sia stato rotto, si è risoluto d'andare a trovarlo per combatterlo, et dimattina partiremo et del seguito darò parte con la prima occasione a V-ra Altezza, et con questo baciandoli la veste et pregandoli ogni felicità resto supplicandola a farmi gratia, che al tempo li parerà richiamarmi di qua, non habbia peso di ricondurre questa gente, quale credo che con maggior comodità et satisfattione loro si condurria ciò secondo a sua volontà, che così unita ne- ci occorrerà procurare altri passaporti et fare molte spese.

Dal campo sotto Tergovista, il dì 19 di Ottobre 1595.

Di V. A. Ser-ma, Dev-mo et Obb-mo Vasallo e servitore

Silvio Piccolomini mp.

(Archivio Mediceo, Firenze; filza 4469 No. 86).

V

Braşov, 24 Octomvrie 1595.

Filip Pigafetta către cancelarul toscan Belizar Vinta.

Ancorchè io scrivessi a bastanza dal campo il 18 del presente [1]), tuttavia partendo per Italia il Signor Curtio Carincioni in servitio del Signor Piccolomini, et di tutti questi capitani della sua carica, non ho voluto lasciar di soggiungere che mi sono ritirato in questa buona terra di Corona, per non morir di stenti, moltiplicandosi ogni giorno più nel campo, che s'allontana dalla Transilvania, si che per le pessime strade non potranno condursi le vittuaglie allo esercito, neanco in sei giornate, et soprastando il freddo, nemico mortale de' vecchi.

In tutto il tempo che sono stato all' esercito ho fatto camerata col detto Carincioni, et conosciutolo per valoroso soldato et tra primi di quei che si trovavano ben in arnese di arme et di cavalli, et sono stato in dubbio di venirmene con esso lui, se non che io ho voluto attender il comandamento di Sua A. Serma, nostro padrone, con animo, se Iddio mi dà gratia di pervenire nella felice Italia, di ritrarmi, se Sua Altezza non si vorrà più di me servire.

Quel che m'accade soggiungere è che qui sono stati condotti li prigioni conquistati a Tergovista, che sono due: l'uno è il pascià di Caramania, hor fatto mazul, natio di Trabisonda, huom valoroso come si conosce dalli molti segni che porta nella persona delle ferite in guerra ricevute; si trova hora ferito d'un'archibusata nella schiena che penetra un dito, nè si tocca con lo stilo: dice che il pascià Sinan lo lasciò in Tergovista con forse 1000 huomini, fortificando una parte di quella città con tre baloardi et un cannone, servendosi della muraglia vecchia, et con palificate riparandosi: dando loro ad intendere solo le forze del vaivoda di Valacchia essere insieme, non del prencipe di Transilvania, a cui egli rispose che quella guarnigione era poca, gli disse che ritornerebbe in ogni modo col soccorso di tutto l'esercito. Afferma che in Valacchia non sono più di 30.000 Turchi col pascià, et 10 mila in Bucarest, et cinque mila a Giorgiu, castello fortificato al capo del ponte del Danubio in Valacchia, dall' altro lato essendovi Rus, pur piazza forte in Bulgaria. Ha fatto taglia di 30 mila cechini, di 12 mazzi di penne d'airone, di 12 cavalli forniti di ricchissime selle. Dice che Sinan pascià con tutte le suddette forze ha comandamento di combattere, altramente dall'un canto resta a lui il laccio, et dall'altro la morte del nostro esercito portatali. Che il campo suo è diminuito di quasi la metà per li Spai et Giannizzari fuggiti per salvare la preda. Che si

[1]) Din priviri economice-tipografice de aci încolo omit titulaturile, salutările şi semnăturile obişnuite dela capătul şi coada relaţiunilor.

trova forse 30 mila combattenti, senza quelli di Bucarest et del presidio del ponte, in fra quali sono 3000 Giannizzari, et alla somma di 12 mila altri fanti, il rimanente cavalleria. Che non si è mai potuto dar ad intender che il prencipe di Transilvania si movesse, ma la guerra doversi esercitare col vaivoda di Valacchia solamente, havendo tenuto sempre l'Ottomano come figlio il prencipe Sigismondo; tutte ciancie et fintioni. L'altro prigione è sangiaco della Valona, ferito malamente su la testa et d'una spuntonata nella coscia; et dicono esser periti due altri sangiacchi combattendo, l'uno di Silistria et il secondo di Nicopoli: sono questi due curati con diligenza in questa terra dal cirurgico di Sua Altezza.

Heri partì da questa città un signore Ungaro per Moldavia a trattar col cancelliere di Polonia in nome di Sua Altezza; se io mi fossi trovato bene, m'invitò ad andar con esso lui. La somma del negocio consiste che, se non si parte da quel paese et non lascia la possessione libera al vaivoda posto da lui, che si sforzerà di farlo con l'armi, rimproverandoli il parentado et la sua fedeltà, poichè egli è marito di sua sorella[1]), et il re medesmo suo cognato. Veramente l'animo suo et del Re si è conosciuto dal non volere trovarsi alle nozze del prencipe, et è assai chiaro, ciò è volontà del detto re et di tutto l'ordine de' senatori Polacchi. Vedesi anco l'intentione loro dalla lettera scritta dal detto cancelliero al prencipe Sigismondo, di cui manderò la copia, ove con ragioni frivole mostra essersi mosso a constituire altro vaivoda in Moldavia, affinchè portandosi crudelmente il posto dal Transilvano, non fosse cacciato da' populi, et datisi di nuovo a' Turchi, et più acciochè li Tartari non passassero nell'esercito di Sinan, come l'anno preterito. Nondimeno è verissimo quest'anno li Tartari non si essere mossi, et parmi questa lettera essere sorella di quella che egli scrisse l'anno passato al cardinale San Georgio, scolpandosi d'haver lasciato passi li Tartari.

A 20 l'esercito nostro partì di sotto a Tergovista con risolutione d'andar a trovare Sinan pascià, il quale si è fermato a Bucarest con le forze suddette. Si combatterà al sicuro, havendone ordine egli, o che gli costerà la testa. Iddio ci dia vittoria, perciochè si conquisterà Bucarest et Giorgiu, et il rimanente della Valacchia rimarrà in potere del nostro prencipe. Fatto questo, due imprese rappresentansi: l'una il passar il Danubio et congiungersi con li Rasciani et Serviani, i quali aspettano con desiderio, et con gli eserciti vittoriosi dell'imperatore che combattono Buda et Pest, et attaccare Belgrado, et seguir inverso di Sofia, Filippopoli, Andrinopoli, et

[1]) Intr'adevăr sora lui Sigismund Bathory, Grizelda Bathory erà soţia lui Ioan Zamoyski, însă moartă de câţiva ani.

Constantinopoli, essendo vero che tutte sono sprovvedute di soldati, et che l'Ottomano non ha soldati; l'altra l'andar contra il cancelliero Polacco et, favorendo il Signore degli eserciti, ricuperar la Moldavia. Così quest' anno il prencipe Sigismondo si potrebbe contentare et anco l'imperatore col conquisto di Strigonia, Vacia, Buda et Pest; et accingersi alla guerra dell'anno futuro con ogni potenza et diligentia et prestezza, con questa ragione che giamai più è accaduto al Turco, poichè egli è prencipe di Constantinopoli, il fuggire, come ha fatto Sinan, et essere assaltato da tante parti con vittoria de' nostri. Dicesi che in Moldavia sono col cancelliere Polacco due chiaussi, che argomentasi infra loro esser intelligentia, per avverare li detti del Bessarione, che sempre li prencipi Christiani hanno ritenuto in piè l'imperio Ottomano, quando egli è stato per cadere, di che potrei nel mezzo produrre più di tre esempi nell'historie.

Qui è il Signor Carlo Magno, agente dell'imperatore, il quale hoggi va al campo, et m'ha carezzato insieme con tutti questi altri signori, mandati da Sua Altezza, et è valenthuomo et molto intendente et cortesissimo. Hor hora è venuta novella che il nostro campo è sotto Bucarest a fronte del nemico, non più lontano d'una lega l'un campo dall'altro. Et con questo mi raccomando.

Di Corona a 24 di Ottobre 1595.

(Archivio Mediceo Firenze; filza 1231 fol. 46—47).

VI

In tabără spre Giurgiu, 27 Octomvrie 1595.

Silvio Piccolomini către Ferdinand marele duce de Toscana.

Presso Targovist con l'occasione di un corriere che mi disse il Sig-r Genga che voleva mandare Sua Altezza con tal nova li indirezza il presente plicho qui alligato con una mia lettera, nella quale li davo conto come la vedrà di quello era seguito sino allora et dello stato nostro scrissi doppo al Altezza V-ra per il Sig-r Curtio Carincioni, e perchè detta Altezza ha tardato fin hora, che siamo alli 27, a spedire il corriere suo per poter dar nuova di quello che seguiva con Sinan, partendo domattina dal campo il Genga per Alba Giulia per spedirlo di lì, ho aggiunto la presente lettera al detto plicho, per la quale le do nova come partimmo di Targovist per seguitar Sinan, quale si era ritirato a Bucarest [1]) et lasciando l'Hungaria et molta vettovaglia seguitando di ritirarsi alla volta di Giorgiu nel Danubio, dove è al presente, et noi marciammo a sul cammino. Credesi voglia passare, però domattina anderemo per scuovarlo, et combatterlo si non serà passato. La gente nostra ha patito

[1]) Scris greşit astfel: Borghorest.

tanto, et speso tanto, et qua vedo tante poche speranze per noi, che conoscendo io che Sua Altezza ha doglia di vederci così patire e che più tosto le diamo suggezione con pocho utile suo e danno molto, ho risoluto per bene ritirandosi Sinan, o combattendo et havendo la vittoria, di partire di qua, il che serà con intera soddisfazione e gratia di questo prencipe.

La nostra partita serà fra otto o dieci giorni, quale mi rendo certo che quando V-ra Altezza intenderà le cause, sarà da lei approvata questa mia risoluzione, la quale è stata fatta da me per il meglio. Io me ne anderò alla volta di Vienna, dove aspettarò di haver nova di V-ra Altezza di quanto ho da fare, supplicandolo a voler farci sapere quanto prima la sua voluntà sino non habbiamo a spender più, trovandoci tutti in male stato et sapendo che li haveremo spesa et difficultà; etc.

Di campo, il 27 di Ottobre 1595.

In questo punto è arrivata nova, come Sinan è passato il ponte del Danubio, fuggendo con infinita paura; però domane arriveremo al luogo e ce ne chiarimo meglio. Dico bene a V-ra Altezza che abbiam' perciò una bellissima occasione de tagliarlo a pezzi con tutti i suoi; etc.

(Archivio Mediceo, Firenze; filza 4469 No. 91).

VII

Giurgiu, 1 Noemvrie 1595.

Silvio Piccolomini către Ferdinand, marele duce de Toscana.

Arrivamo con l'esercito alli 28 di Ottobre a Giorgiu, fortezza del Turcho nella riva del Danubio, dove Sinan era passato in Valacchia, et haveva il ponte, il quale essendo arrivato in detto luogo, et sentendo che noi venivamo a quella volta, passò detto ponte dall' altra riva, lassando infiniti carri, robbe et anime che conduceva secho et da quattro mila de suoi, i quali furono al nostro arrivo da noi tagliati a pezzi con liberazione di sei mila anime che conducevano di Valacchia et preda di molto bestiame.

Il dì 29 cominciamo a fare le trinciere et condurre l'artiglaria per combattere Giorgiu et la sera conoscendo in tale impresa quelli del paese qualche difficultà Sua Altezza mi fece dire da Mons-r Nuntio che havria caro che io desse in ciò qualche aiuto con i miei et si trattò che la sera andassi a brociare il ponte, acciò detto luogo fosse privo del soccorso di Sinan, la quale impresa accettai, però non trovandosi la sera i fuochi, restai per l'altra sera. La mattina a buon' hora chiamai messo tutti quelli che havevano archibuso lungo, et me ne andai alla volta del luogo et parendo a me che l'artiglaria fussi mali posta, et facesse pocho

effetto, la feci mutare a mio modo, il che fu eseguito et cominciando a battere, fatto apertura da cinque o sei braccia, vedendo che ci era pocha munitione e, che si si dava tempo al nemicho nasceva maggiori difficultà, essendo assicurato de fianchi, feci arimettare pochi de miei che havevo lì, i quali andorno con tanto valore che veduta tali resoluzione cominciorno i nemici a uscire per la parte della riviera per salvarsi da quella parte, assaltati pure da nostri si fece si che se ne fece saltar molti in acqua et se li tolse una galera, nella quale pensavano salvarsi. Ci fu qualche difficultà nel entrare, però combattendo i nostri honoratamente si fece uno di loro alla muraglia, al quale volendo io tirare, facendo esso segno di volersi arendare, ancorchè io gridasse et facesse opera per non perdere, nè di ritirare la gente, non fu però possibile; quali finalmente entrarono. Nel qual'assalto fra quelli che si annegorno per salvarsi e i morti credo sieno stati circa mille. Sentendo Sua Altezza che la terra era presa, arrivò, et nel tornare io baciandole la mano per rallegrarme secho che havessi hauto sì bella vittoria, di havere presa una terra in faccia di uno essercito Turchescho, esso mi disse che ancho si rallegrava che li Ungari havevano conosciuto il valore delli Italiani, da esso sempre stimato molto et che mi restava infinitamente obbligato, aggiungendo acciò affettuosissime parole del obbligo che teneva a V-ra Altezza, alla quale ho creduto io di servire, come son obbligato, et come han' fatto tutti questi signori, ne' molti particulari. Non havendo hora tempo, ecomodità di scrivere mi riserbo a dargliene con più comodità parte.

Io credo tuttavia che partirò, come li ho scritto altra volta, per molti degni rispetti, aspettando che l'Altezza V-ra mi avvisi in Vienna quanto ha risolvenza di noi.

È piaciuto anco che in questo assalto non sia morto nessun de' nostri, si bene alcuni feriti, però di pocho momento; etc.[1]).

Di campo sotto Giorgiu, il dì 1 di Novembre 1595.

(Archivio Mediceo, Firenze; filza 4469 No. 95).

VIII

Brașov, 14 Noemvrie 1595

Filippo Pigafetta către cancelarul toscan Belizar Vinta.

L'ultime mie furono dal campo sotto Tergovista et da Corona poco appresso, consegnate al Carincioni da Luca. Dappoi trovandomi risanato ritornai al campo, che si tratteneva sotto Georgiu, terra forte di Valacchia, tenuta

[1]) Omis 15 rânduri prin cari își motivează hotărârea de a se întoarce urgent cu ai săi, cari sufere mult, nemai având nici bani.

da Turchi sul fiume Danubio, essendo fuggito con l'esercito Turco Sinan pascià da Bucarest per timore delli Christiani, et passato il Danubio, presi il cammino col Signor Luigi D'Avila Cipriano, ambasciadore del duca di Mantova, che portava presenti di gioie et ricchi lavori d'oro per la sposa, et un cavallo Turco, baio fornito ad oro con la sopravveste d'armare del medesimo ricamo al prencipe, in rallegrandosi anco del parentato.

Ho riveduto Tergovista et la fortezza da Turchi fattavi, che è di recinto per di fuori 400 passi del mio cavallo, che sono pari quasi a quelli dell'huomo ordinario. Ha tre torrioni piccoli ritondi, et il quarto fianco fa la porta inverso levante, piccola et coperta da lame di ferro, et due altre minori sono a tramontana inverso il fiume, la ripa del quale rende più forte quella piazza. Dalla parte di mezzogiorno haveano tirata una fossa larga forse 8 braccia, et col terreno arenoso et di giaia riempito le palificate et li gabbioni soprapostivi, le quali palificate in larghezza di 8 braccia circondavano quella fortezza con travi pel traverso conficcati et tenuti fortemente da cavicchie di legno con assai buon modo. Ma li torrioni non haveano cannoniere o feritoie, et li pezzi di bombarda erano disposti infra li gabbioni sì delli torrioni, come delle cortine al numero di 40, piccoli, tutti all'antica, alcuni di loro caricati con le codette, ma due assai grandi di 30 et più libbre di palla, che furono portati via et adoprati a Georgiu. Tutta la fortezza era per di fuori tessuta di gratici et siepi, et per di dentro, affine di tenere fermo quel terreno, imbiancati con calcina. Dalla parte d'oriente tirarono una trincea dal torrione, fatto in una chiesetta insino al fiume Ialomizza che vi scorre, in capo alla quale havean segnato un forte piccolo di 4 fianchetti con intentione di guardarla, ingrandendo la piazza. In questa fortezza è la chiesa nuova di San Francesco, ove stavano alquanti frati, et il palazzo del vaivoda, il quale è rimaso intero con la chiesa; il restante incenerito, fuor la chiesa dell'arcivescovato, ampia et ricca, tenuta da sacerdoti Valacchi di Greca religione.

Questa città è grandissima, aperta, in forma più tosto di villa, ma di ubertosissimo terreno in pianura, con monti non lontani, che producono ottimi vini, et mele, et cera assai, et pecore, et lane, et frutti d'ogni maniera; et le campagne fertilissime, se fossero coltivate; pascono infiniti bestiami grossi, non si veggendo altro che prati herbosi, li quali la più parte non si segano. Da Corona a Tergovista si contano 10 leghe di 7 miglia l'una, facendosi il cammino per campagna inverso mezzogiorno infino ad un castello che serve di serravalle, nomato Törchvar, col fiume del nome stesso, il quale mette nel fiume Aluta, detto Alt, correndo in maestro. D'indi s'entra nel monte Aspro, et con due leghe si arriva al giogo dove è il termine della Transilvania et

Valachia, detto Hatar [1]). D'indi si smonta piovendo li monti in mezzogiorno, et si trova una stretta d'un masso alto chiamato Petersperg [2]), per lo sommo del quale si tirano le carra con fatica, et allo scendere bisogna servirsi delle funi, per lo precipitio smisurato. Di là il cammino è fatto dal fiume Dumbovizza, et pur si ha da passare anco per molti valloni oscuri et cupi in fin alle pianure di Valachia alla detta Tergovista, città principale di quella regione. Talchè poco gente vieterebbe il passo ad ogni poderoso esercito che tentasse di passare in Valachia di Transilvania, ovvero di Transilvania in Valachia, incontrandosi tre varchi stretti et impediti, come è detto.

Da Tergovista a Bucarest si contano leghe nove di pianura, tenendosi la strada non lontano dal fiume Dumbovizza, il quale passa per quella terra, aperta et non minore di Tergovista et di abondantissimi viveri et mercati di robbe forestiere, et habitata quasi tutta da Greci, che tengono tutte le chiese, et esercitano la religione Greca in assai di esse ben fatte et di bella vista. Questa terra fu parimente incenerita et arsa, et rubata da Turchi, et è la seconda terra grossa di Valachia, con altre 12 in tutto, et assaissime ville et casali.

Da Bucarest a Georgiu sono 4 leghe corte, dove giunto io m'incamminai per vedere anco quella fortezza et il Danubio, ma incontrai l'esercito che ritornava, havendola presa per assalto; tuttavia spinsi innanzi a salutare il Danubio di Valachia, il quale è largo qui presso un miglio et davvantaggio, formando isolette, ma non tante quante di sopra. L'assalto et il modo di pigliare questo Georgiu mi piace di scrivere a V-ra Signoria, quantunque io non mi vi sia ritrovato alla presenza, però che mi dubito sia avvisato non senza passione, dalla quale mi sento lontanissimo, et affine che si sappia da più lati il vero.

Il pascià ultimamente era ridotto in poco esercito et senza Giannizzari, affermando li prigioni egli non giungere al numero di 40 mila combattenti in tutto, come ben sapeano li nostri; et per una lettera del pascià di Buda, intercetta dagli Ungari, la copia della quale sarà mandata dal Piccolomini a Sua Altezza, fu significato al detto Sinan che al principe di Transilvania erano giunti gagliardi sussidii di Lamagna [3]) et d'Italia, onde egli, il quale non è avvezzo a menar guerra se non 10 contra uno, fu da paura invilito, et sentendo la risolutione de' Transilvani, et imaginandosi le forze vie maggiori del

[1]) E interesant cum se numià hotarul ţării cu acest cuvânt unguresc, fără vreo altă denumire.

[2]) Muntele Petersberg (Sânpetru) deasupra comunii cu acelaş nume, din judeţul Braşovului.

[3]) A se înţelege Allemagna, adică Germania.

vero, fuggì prima da Tergovista, come scrissi, et poi da Bucarest et anco da Georgiu, dove era il ponte, et varcò il Danubio con l'esercito, ponendosi alla ripa di Bulgaria a vista di Georgiu, dove anco lasciò non più di mille Turchi, et forse quattro o cinque mila prigioni, et assai impedimenti, che anzi il giungere del nostro campo non poterno passare. L'esercito Christiano pervenne a Georgiu alquanto più tardi di quel che sarebbe stato mestieri, perciochè se tosto spingeva innanzi nella fuga del pascià trovava maggior quantità di prigioni et di preda, et liberava molte anime di cattività, le quali per lo ponte furono traportate in Bulgaria; *res enim in celeritate posita erat*, la quale non è molto amica di questa natione.

Questo Georgiu già forse 100 anni era posseduto da Turchi, fabbricato per l'addietro da prencipi Greci, di pietra squadrata con alquanti torrioni grossi et le mura simili, et in sito opportuno; conciosiachè è posto in certa isoletta del Danubio, che, uscendo fuor del canale grande, abbraccia un miglio di paese con fiumicello profondo venti piedi, che sul ponte di due barche si passa, et poco lontano dalla ripa è la fortezza che gira un terzo di miglio, et dalla parte di mezzogiorno scorre il ramo grosso del Danubio, ove era il ponte di barche, lungo due terzi di miglio, et due delle galeotte pigliate l'anno preterito a Giavarino, et alquanti altri vaselli. Alla prima giunta li nostri passarono su questa isoletta, et tagliarono a pezzi molti vivandieri Bulgari Christiani quivi ritirati, et liberarono quelli prigioni, et uccisero li Turchi che gli guardavano, et fu tanta la calca di coloro che fuggiano in quell'isoletta dalli terra ferma per salvarsi, essendovene rimasi molti di qua, che annegandosa huomini et cavalli, haveano alzato quasi un ponte di corpi morti et di robbe. In prima con l'artiglieria spezzarono il ponte, mandando a seconda due barche, talche levarono la speranza del soccorso a gli assediati; seguentemente gli Ungari piantarono la batteria contra un torrione pieno di terra, mirando d'abbattere certe bandiere, senza frutto; onde fu richiesto il Piccolomini che riconoscesse et ordinasse la batteria a suo senno. Riconobbe col Quaratesi il sito, che formò la pianta da quelle parte settentrionale, et avertendo che presso al torrione della destra era certa fissura nel muro, dirizzarono quivi nella cortina infra due torrioni quattro pezzi, alto avvisando per consumare il muro dall'altra parte della fissura, sperando di farlo cadere a poco a poco con quella cortina.

Dappoi conobbero che meglio fosse il battere sotto il cordone del muro, et così con pochi tiri forarono il detto muro, che minò con polvere et fece un buco largo forse quattro braccia, rimanendo attaccato di sopra, si che venia ad aprire alquanto di breccia, massime con la caduta d'un corritore di

legname, il quale, andando da un torrione all'altro, cade in parte al basso. All'hora il Piccolomini, il quale già havea fatto avanzare tutti li suoi che haveano gli archibusi lunghi per levare le difese da' fianchi a Turchi che havessero impedito loro la salita, diede il segno dell'assalto, al quale andarono forse 25 de'suoi Italiani, essendosi veduto il primo di tutti Oratio Sabbatino; ma furono agevolmente ributtati da' Turchi con le lancie et con sassi, et con sacchetti di polvere accesa et con forse 10 archibusi, non essendosene più veduti in tutti quegli assalti. Fatto questo, gli Ungari ammassarono un monte di fascine presso la breccia alla destra, et fuor di proposito vi diedero il foco, havendo il fumo in tutti gli assalti recato grande impedimento agli assalitori. Il Piccolomini in questo gridava et si disperava che gli Ungari non volessero seguire gli Italiani et rinovare l'assalto, rispondendo essi non convenire perchè l'apritura era troppo piccola, nè giammai fu possibile l'indurveli. Stettero un pezzo gli Italiani, fatti ritirare da lui, dietro un torrione in sicuro, et si rinovellò la batteria con alquanti tiri, et poi si diede il secondo assalto, dove Mecenate Ottaviani d'Arezzo, seguito da molti altri, si presentò alla breccia, et si combattè quivi un pezzo senza vittoria, rimanendo molti de' nostri feriti, et mantenendo sempre la posta della breccia, senza che gli Ungari secondassero, riprendendo quella attione come temeraria de' nostri. Nel terzo assalto s'accompagnarono con loro un alfiero de' trabanti Ungari della guardia del prencipe, con alquanti altri di loro, il quale condotto da Mecenate piantò l'insegna, et s'avanzarono infino al sommo della muraglia, impauriti già li Turchi che, ficcando le punte delle insegne in terra a rivescio, et chiedendo parlamento d'arrendersi, si vide un Turco con le braccia ignude correr inverso li difenditori della breccia a dirli che s'arrendessero. In questo la fanteria Ungara era passata inverso la parte occidentale della fortezza gridando et invocando con strepito et tumulto il nome di Giesù, all'usanza sua, quasi per dar la scalata; onde la più parte de' Turchi accorsero quivi, et nello istante medesmo Andrea, che fu capo degli ammotinati in Fiandra, per lo torrione destro, insieme con alquanti di quei trabanti Ungari et un alfiero loro, aiutandosi a salire, vi piantò l'insegna, et si combattea anco alla breccia dagli Italici, dove nel 4^0 assalto Mecenate fu ferito d'una lanciata in una spalla dalla quale è forse anco al presente gravato, et anco ferito in più parti, combattendo valorosamente, insieme con gli altri Italiani, che lungo sarebbe a raccontare il nome in particolarità, essendosi tutti adoperati oltre ad ogn credenza valentemente et con animo, et giuditio, et bravura.

Il Quaratesi afferma che dalla parte dove combatteva il capo degli ammutinati di Fiandra, s'entrò prima nella fortezza, questi della breccia vogliono

l'honore per loro dell'essere li primieri entrati: basta che furono prima gli Italiani mandati da Sua A. Ser-ma, nostro padrone, a conquistar quella piazza. Credesi che gli Ungari da se non l'havrebbero presa giammai, o molto tardi, per la poca conoscenza che di tali imprese hanno, non già per fallo di ardire et di ferocità. Nella fuga de' Turchi molti calarono in una galeotta delle prese a Giavarino, et qui tentando di varcare il fiume, s'arrestò nel ponte et fu presa, et eglino tagliati a pezzi da' nostri.

Il prencipe et tutto l'esercito videro queste attioni degli Italici et hebbe a dire che sempre più si confermava nell'amore portato alla natione Italiana, et tutto esaltava con laudi il valore de' Toscani, et li chiamava: strenuos milites. Il Signor Silvio è salito in tanta riputatione, che il prencipe se ne vuol servire, attribuendoli l'honore di questa impresa, poichè seppe sciegliere il sito della batteria, et gli fa le cotidiane spese per la sua famiglia, essendo spesso il Genga a lunghi ragionamenti con esso lui. L'Ottaviani ha guadagnato con le ferite una schiava et molta riputatione, et diversi altri hanno pur fatto preda.

Haec summa sunt omnia, rimettendomi in particolarità a quello che ne scriveranno coloro, i quali hanno co' proprii occhi veduto, essendo effetto notabile il conquisto di Georgiu essersi fatto alla vista di Sinan et dell'esercito nemico, senza tentar di soccorrerlo. Non voglio lasciar di dire che il prencipe carezza molto gl'Italici, et assai volte gli ha salutati il primo levandosi il capello et dicendoli «servidore Signor mio» et trovandone alcuni malati, vietava loro il levarsigli il capello in segno di riverenza. Ha ordinato che siano spesati da Corona infino fuori di Transilvania, che è un aiuto opportuno, essendo la più parte di loro scaduta et affinita per li stenti militari con li suoi cavalli, che li lasciano per la campagna, non potendo muoversi; et io havendo aiutato il capitano Bastiano da Feltre col prestargli il mio cavallo, già perduto il suo, gli è morto da fame; talchè mi trovo senza il mio buon cavallo, per soccorrer l'amico in necessità condotto, et duolmi sì per essere senza quel cavallo, donatomi da Sua Altezza, et servitomi l'anno preterito in Ungaria, come per lo danno d'havermene privo per non lasciar a piedi l'amico mio, accertandomi che a me non sarebbe accaduto l'istesso; n'ho un altro che, piacendo a Dio, mi porterà in Italia.

L'esercito si è partito di Valachia dopo l'haver messo a ferro et fuoco, et abandonata la fortezza di Georgiu tanto importante con mal consiglio, per mancamento di paghe et vittuaglie, essendo avvenuto che in certi giorni un pane di quattro libbre si sia pagato mezzo talero, di che il prencipe riprese forte il vaivòda di Valachia, et minacciollo, non osservando le promissioni larghe di provveder li viveri all'esercito: et per certo gli huomini et le bestie paiono

mumie magre, et scadute, et affinite. Che se havesse potuto anco rimanere in campagna, molte imprese sarebbono fornite, et massime in Moldavia, con l'occasione de' buoni tempi scorsi, che hora sono mutati in piovosi, et li fanghi saranno profondi et le strade rotte, et per quest'anno dubito che bisognerà stare in posa.

La sera di San Martino [1]) il prencipe diede un' banchetto a molti signori, et v'intervenne Gaspar Turloni avventuriero Venetiano, che gli serve con forse 10 cavalli, et dice di voler passar in Francia poichè questo prencipe non dà trattenimento d'altro che di cortesissime parole: et si portò bene negli assalti di Georgiu compagnandosi co' Toscani nostri.

Fatte queste cose, li Turchi riteneano anco un 'altra terra grossa in Valachia sul Danubio, poco di sotto da Georgiu, detta Breila, la quale hanno abbandonata, per modo che tutta la Valachia è rimasa libera in potestà del prencipe di Transilvania, che vi ha lasciato in guardia Michele vaivoda. Il cancelliero di Polonia, veduto questi prosperi successi, et dubitandosi di essere assaltato, alla fine si è ritirato con le sue genti ad Hutin, terra di Podolia, alle confini di Moldavia; et Hieremia vaivoda di Valachia [2]), da lui constituito, è andato ad Halazia iere, sul fiume Nester, detto di Tolomeo Tira, che divide la Moldavia dalla Podolia, dove habitano li Cosacchi, più in fra le foci del Boristene, nomato Gneper, et del detto Nester. Li Tartari, dopo l'haver finto di combattere con le genti del cancelliere, et anco invero con leggiere battaglie con li Cosacchi, si sono salvati in tre terre, da Turchi possedute in Moldavia, situate nell'angolo che fa il detto fiume Nester col Danubio nell'entrarvi dentro; l'una si chiama Tegenie, l'altra Nesterfeiervar [3]), et la terza Killie; et quivi staranno, che se il prencipe moverà contra la Moldavia per cacciar Hieremia et rimetter Stefano, lo difenderanno, essendo esso Stefano vaivoda di Moldavia col prencipe qui in Corona.

Si crede che il re di Polonia non consenta alle attioni del cancelliere, il quale non lo obbedisce, se non in quanto gli piace, et favorisce il cardinale Bathori et Stefano, suo fratello, havendolo seco, et per l'odio, et sospetto che egli ha di Massimiliano arciduca, tenuto già prigione da lui, non può quietarsi, quantunque anco deponesse il titolo di re; et si imagina che, succedendo bene le cose della guerra al prencipe di Transilvania, et discacciandosi il Turco oltra il Danubio, s'habbiano a congiungere l'armi d'Ungaria,

---

[1]) Adică 11 Noemvrie.

[2]) Numit aşà după obiceiul rău al Polonezilor, cari (în veacul acesta) numesc Moldova consecvent Valachia.

[3]) Numele unguresc al Cetăţii Alba.

di Transilvania, di Valachia et Moldavia contra di lui et dello stato di Polonia; et incitato dalli Bathori suddetti et dalla continua paura, non è possibile distorlo da questa sospettione. Si sono veduti gli ambasciatori di Sinan pascià nuovamente nel campo del cancelliere, et due chiaussi della Porta vestiti da mercatanti Moldavi, et l'ambasciatore era un caloiero Greco, per meglio coprire la magagna; et molti vogliono che infra il cancelliero, il Tartaro et il Turco sia *mutuus consensus* et una *conspiratio*, lasciando in pendente il secreto della mente del re di Polonia.

Molto ha dispiaciuto a Sinan pascià il perdere Georgiu, perchè era suo timaro, da cui traheva ogni anno forse 60 mila taleri, et col traffico di Valachia et di Constantinopoli gli rendeva incredibile utilità; ladove hora non solo l'ha perduto, ma anco Rus, terra grossa di Bulgaria, situata al dirimpetto del detto Georgiu nell'altra ripa del Danubio, al capo del ponte suddetto, è ruinata da Bulgari, i quali stavano aspettando che il prencipe varcasse con l'esercito, pronti a congiunger l'armi con esso lui. È cosa ammirabile quel che è accaduto al Turco quest'anno, et ho tante cose a dire in questa materia et a scrivere, che non verrei alla fine giàmmai, et, se Iddio ci aiuta, spero l'anno futuro vederlo oltra il Danubio, et pare che non possa più, et essere divenuto debolissimo, et l'esercito suo avvilito, et la Porta divisa in sette et dissensioni, affermandosi da tutti che Sinan pascià sia stato condotto legato et in ferri a Constantinopoli, per havere disertata la Valachia contra gli ordini del Gran Signore; che in Belgrado et Temisvar non sia provvedimento di polvere, et pochissima guarnigione, et tutti li Turchi impauriti.

Hor è il tempo, stante la carestia delle vittuaglie di tutti li paesi turcheschi et della polvere, ambedue le quali provvisioni hanno a farsi dall'Egitto et essere portate a Constantinopoli con la flotta delle navi d'Alessandria, d'andarvi incontra et impedirle et torle, si come ha intentione Sua A. Ser-ma, nostro Signore. Fermamente si può fare con le galee di Sua Altezza di Malta, del papa, et del reame di Napoli; et se questa diversione vien menata ad effetto, il Turco cade in necessità estrema, et in assai peggiore stato del presente anno.

Questo verno bisogna prepararsi per la stagione futura, essendo il nemico sgomentato; et se le genti di Polonia non guastano il negocio, io spero gran fortuna alla Christianità. Qui s'ha da fare la dieta, et deliberare se l'esercito si ridurrà alle stanze del verno, ovvero se debbe andare a Temisvar a cacciar quei pochi Turchi i quali vi stanno in guarnigione impauriti et senza polvere, ovvero spinger innanzi in Moldavia a rimettere Stefano vaivoda constituito da questo prencipe, et privare Hieremia, posto dal cancelliere. Che è quanto

m'accade scrivere, trovandomi per gratia di Dio sano et salvo et all'ordine per ritornare in Italia con questi valorosi, che hanno fatto honore a Sua Ai Ser-ma, nostro padrone, in dichiarando quanto bene Sua Altezza habbia fatto a mandarli in queste contrade contra l'opinione di quasi ogn'uno; etc.

Di Corona a 14 di Novembre 1595.

Hoi hora è entrato il Signor Bochkay, capitano generale dell' esercito di questo prencipe, con 28 insegne innanzi tolte a' Turchi, in fra le quali sono due sangiacchi con le code di cavallo: in ultime si portavano li due confaloni del prencipe, et poi cavalcava il Generale con la musica militare di nache et trombe et pive in pompa. Heri il Davila presentò il cavallo fornito riccamente con la sopravveste del medesmo ricamo al prencipe in nome del duca di Mantova, et le gioie et i lavori d'oro per la sposa. Il cavallo molto gli è piaciuto, et è stato a vederlo separatamente nella stalla alcune volte. Hoggi è ritornato il buon tempo, et si farà la dieta per risolvere le cose dette di sopra; etc.

Li nostri Italiani si sono ritirati a Cibinio, città principale di questo paese, condotti d'ordine del prencipe dal giudice di quella terra, molto amatore della nostra natione, parlante Latino et Italiano, et ricco signore, di natione Sassone. Saranno spesati per lo cammino et ristorati, et poi se n'andranno inverso l'Italia, con l'occasione d'un gagliardo gelo che suol venire ogni anno. Et per certo tutto questo esercito, il quale ogni dì compare in questa città di Corona, è similmente mal condotto et affinito; et anco li Raitri, i quali di 1600 non sono rimasi neanco ad 800; morti da fame li tanti cavalli, et periti dalli estremo disagio anco gli huomini. Per certo sono qui così larghe le campagne, che chi seminasse un poco davvantaggio, et facesse segare li prati de' monti et de' piani, et con ordine far condurre le vittuaglie et li strami al campo, si potrebbono nutrire anco eserciti maggiori senza disagio. In Valachia questa estate sono stati due eserciti, quello del Turco et il nostro, et nondimeno si trovavano anco per le strade li fieni segati et ridotti in mucchi, sichè questo è uno ubertosissimo paese, ma non bene inteso, nè governato in quanto alla militare scienza.

Scritte queste cose et volendo sigillare la lettera, mi vien detto che domani s'ha da fare la dieta di guerra, dove sarà introdotto il Piccolomini. Pare che questi signori del Consiglio confortino il prencipe a spinger innanzi alla volta di Temisvar, dove il paese è abondante di vittuaglie et pieno di ville da alloggiare l'esercito che condurrà da queste contrade. Il quale, congiungendosi con quello d'Ungaria che dimora quivi in nome del prencipe, con molti Rasciani sollevati, ascenderà al numero di forse 40 mila combattenti; onde si potrà menar ad effetto molte imprese con gli avversari sbigottiti. Oltre a ciò,

essendosi ritirati li Tartari et il vaivoda Hieremia di Moldavia negli ultimi termini di quella contrada inverso la Podolia, odiato da' populi Moldavi, et il cancelliere di Polonia similmente partito et licentiato l'esercito, sperano che, dando buon numero di lancie Ungare a Stefano vaivoda di Moldavia, insieme con li suoi Moldavi possa essere ricevuto da' populi, et così ricuperare anche quella regione.

L'imperatore ha scritto lettere di fuoco al re di Polonia, et al gran cancelliere, capitano generale di quel reame, in virtù delle quali il detto cancelliere si è ritirato, et sperano che più non ritornerà con così vituperevoli attioni a perturbare la Christianità, interrompendo il corso delle vittorie di questo prencipe, il quale è di ottima voluntà, et acceso di maraviglioso desiderio di seguir la guerra. Ma egli ha di molti contrarii, et non puote assolutamente fare a suo modo, bramando molti di questi signori più tosto una sicura pace che una dubiosa guerra. Infino ad hora si può sperar bene, posciachè li Turchi non vagliono più nulla, et se il Gran Turco non cavalca in persona l'anno futuro, habbiamo vinto.

Li nostri Italiani sono così maltrattati dalli stenti militari, che quando anco il prencipe gli richiedesse, non so se potessero servirlo, molti havendo perduto la sanità et i cavalli, et trovandosi affiniti. Ho consigliato il Piccolomini, richiesto da lui del mio parere, che, se può con honore et riputation sua, rimanga, pregato, al servitio di questo prencipe, con tale ragione, che, havendo il Ser-mo granduca, nostro Signore, mandato qui la di lui persona con 100 scielti capitani et soldati veterani per servirlo, ben conviene che per suoi profitti importantissimi resti la sua persona. Con le prime lettere mie significherò a V-ra Signoria la conditione degli huomini di comandamento da guerra; etc.

(Archivio Mediceo, Firenze; filza 1231 fol. 48—53).

IX

Brașov, 14 Noemvrie 1595.

Silvio Piccolomini către Ferdinand, marele duce de Toscana.

Io non ho lassato occasione da che sono stato al campo che non habbi scritto al Altezza V. Ser-ma dandole parte del essere nostro, e de' seguiti della guerra; etc.[1]).

Preso Giorgiu sentendo che l'esercito doveva tornare in Transilvania pigliando licentia da Sua Altezza, li domandai mi concedesse un luogo in Transilvania

[1]) Am omis 18 rânduri în cari comunică un extras al celor două relațiuni ale sale anterioare, precum și hotărîrea sa de a se întoarce.

dove potessi riposare la gente quattro o sei giorni per poterla poi metterla in viaggio, quale Altezza mi concede per ciò Sibino, luogo buono, et mi dè una patente ci fusse fatte le spese gratis, dicendo a me che esso ci arrivaria, e voleva rivedermi.

Partimo a nostro viaggio, et insieme con esso noi venne Mons-r Nuntio, ci arrivò per la strada Sua Altezza, quale si avviò avanti il campo alla volta di Corona, dove ordinò venisse tutto l'esercito, havendo resoluto far lì Conseglio, si doveva con esso o passare in Moldavia, o alla volta di Timisvar, quale Altezza mi fece sapere che inviassi la gente a Sibino, et io venissi a Corona, volendo che mi trovassi a detto Conseglio, come feci. Doppo so' stato in detto luogo ho penetrato che Sua Altezza si contenta che la gente torni, ma che però vorria servirsi di me, e, mi è stato accennato che habbi qualche pensiero di volersene servire nel generalato del arteglaria e, voglian' vada al impresa di Timisvar [1]).

Qua è arrivato un ambasciatore di Mantova, quale ha presentato a Sua Altezza un cavallo ricchamente guarnito con una riccha sopravveste, per quello lho inteso, e porta non so che presente alla principessa dicendo che tali presenti ascendano a dieci mila scudi.

Credo che con tutti li offitii che l'Altezza V-ra vedrà che fa l'imperadore per e sue lettere che non per ciò Sua Altezza resterà di mandar gente in Moldavia. con il principe fatto da lui.

Qua, per quello ho potuto conoscere, tutti i consiglieri di Sua Altezza, e quasi il paese, desidera la pace con il Turcho, e temo non lo mettino in necessità di farla, e per ciò, et per la diversità della religione sono qua malissimo veduti e trattati i forestieri, et sia certa l'Altezza V-ra che si havesser voluto si saria rotto et tagliato a pezzi tutto l'esercito di Sinan, el che con tutto ciò saria seguito, se il gran cancelliere con i motivi che ha fatti nella Moldavia non lo havessi impedito et saria seguito ciò in tempo che si poteva sperare fare molti maggiori progressi.

Qua Sua Altezza prima si facesse l'impresa di Georgiu, trattando io con esso della venuta in queste parti del Sigr. Giovanni Francesco [2]) con la gente italiana, mostrava non curarsene, dicendo haveva più bisogno di denari che di gente, però poi credo dal saggio che hebbe di noi si risolve lo scrivere che venisse. La qual nostra gente ha dato tal saggio della nostra natione che deve V-ra

[1]) Am omis din nou 15 rânduri, prin cari comunică că e hotărît să reconducă cavalerii săi prăpădiţi de suferinţele campaniei.

[2]) Se înţelege Aldobrandini, nepotul papei Clemente VIII-lea, care se află deja în Ungaria cu oastea sa şi tot nu s'a grăbit să ajungă în ajutorul principelui Báthory, după cum erà stabilit dinainte.

Altezza contentarsene e restagliene questa con obbligo come a dire da più parti [1]).

Questa mattina, mentre scrivevo questa, fui chiamato da Sua Altezza, la quale ha voluto che io intervenga nel Consiglio che s'è fatto, et credo che Sua Altezza darà dui mila cavalli al principe di Moldavia, il quale con detti cavalli et dui mila de sua passerà in Moldavia, et di già si intende che il cancelliere di Polonia si è ritirato, si chè io credo che esso ne ritornerà al possesso. Sopra l'impresa di Temisvar tutti i consiglieri sono stati di parere che non si facci, nè acciò are-plicharò altri et Mons-r Nuntio et io, dalle quali repliche s'è restato di aspettare il cancelliere di qua, come informato di tal luogo per la resoluzione, quale si aspetta tra dui giorni, al qual tempo non so quello si risolveranno. So' ben di parere che non ci sia ora per la quale si possa sperarne di fare maggiori progressi contro il Turcho che quella di queste parti, et tengo per certo che si qua le cose della guerra fussero bene intese, et ben guidate che con l'aiuto che potrian dare i principi christiani con le forze di questo principe, comodità del sito, timore che hanno preso i Turchi et ardire de nostri, con la fortuna di questo principe, che seguendo la guerra l'imperadore in Ongheria, senza dubbio di qua si potria sperare di mettere a mal partito Constantinopoli, et cacciare il Turcho di Europa, però temo che non si sappi o voglia pigliare il verso.

Ci è anco arrivato nova che sieno passati 5 mila Tartari il Danubio, nè posso pensare a che fine; etc.

Di Corona il dì 14 di Novembre 1595.

(Archivio Mediceo, Firenze; filza 4469 No. 98).

X

Sibiu, 26 Noemvrie 1595.

Filippo Pigafetta către cancelarul toscan Belizar Vinta.

La diterminatione della Dieta ultima di Corona fu, che si mandasse Stefano vaivoda di Moldavia con le sue genti di 1000 fanti et 600 lancie, et gli sussidi del prencipe, al numero in tutto di forse 5000 combattenti a cacciare Hieremia vaivoda, messo dal cancelliere et dalli Turchi, et Tartari con ordine, che anco il vaivoda di Valachia aiutasse; che il Sigr. Silvio rimanesse con le sue genti et svernasse in Lippa, con dissegno di assaltare Temisvar con tutto l'esercito, che vi andrebbe et il prencipe con la prima comodità; in tanto ogn'uno s'andasse alquanto a ristorare dalli presenti stenti. Si è inteso da poi, che il vaivoda di Valachia havea spinto innanzi inverso Braila, terra grossa sul Danubio, lontana

[1]) Omis o pagină unde scrie din nou că vrea să se întoarcă, aşteptând ordinul ducelui.

20 leghe da Georgiu inverso Moldavia, sperando di ricuperarla da alcuni pochi Turchi, rimasivi in guarnigione, et così liberare tutta la Valachia da loro.

Sopra queste nuove siamo partiti da Corona, ai 21 del presente, et in cinque giorni a piacere col Nuntio, et bene alloggiati giunti a Cibino, città principale de' Sassoni, dove anche il prencipe arrivò per ritrovarsi alle nozze del giudice di questa città [1]), vecchio, che si è maritato in una giovine con pompa et spese magnifiche. Dapoi andremo tutti ad Alba Giulia, dove si farà un'altra Dieta de summa rerum. Lo stato delle cose di questo prencipe è ridotto a tale, che se gagliardi sussidi non gli vengono mandati dall'imperò et dall'Italia non puote menar guerra contra Turchi da se stesso, negando li populi dargli soccorso di denari et di huomini, oltre all'ordinario loro, et rispondendo essi non haverlo indotto, nè consigliato, nè consentito a questa durissima guerra, et li nobili, quasi tutti heretici [2]), non si lasciano intendere, ben si è udito dire al cancelliere, che è catholico, non esser per mancare una pace, poichè l'Ottomano la desidera, et qui in Albagiulia sono tre chiaussi, uno de' quali ha il salvo condotto, et può andarsene quando vuole. Veramente, se tali et tali sussidi non saranno spediti ben tosto, egli è grandemente da dubitare, che non prendano partito di conservarsi. Se il Turco è in carestia di gente et il prencipe loro non è huomo, et li Spai sono ridotti al niente, et il vigore Turchesco è perduto affatto, si che questo sia il principio della declinatione dell'imperio suo, si può sperar di resistergli con poche forze. Ma se li Turchi sono quelli medesimi, i quali hanno conquistato da' christiani forse 38 reami in poco tempo et se è vero quel che si dice, eglino la stagione futura apparecchierassi di passar il Danubio a Belgrado et farsi innanzi a Lippa, et ricuperar tutto il perduto, et abbandonato quest'anno che è forse 10 piazze, et un paese di 100 et più miglia, et poi per l'entrata et via del fiume Marus, che è la più piana entrar in Transilvania, et combatterla e ne cossa sia destarsi forte, et più se manderanno ad esecutione quel che hanno deliberato, ciò è che nel tempo istesso li Tartari entrino in Moldavia e poi in Valachia, et con l'aiuto di quel vaivoda Hieremia et d'altri infestino ambedue quelle provincie, dubito forte che non ci potremo difendere.

Il negotio è ridotto a questo partito, che il prencipe di Transilvania per niun modo non si puote da se stesso difendere, et il principale fondamento sta negli aiuti forestieri predetti, i quali se tosto et a sufficienza non gli saranno inviati

---

[1]) Judele adică primarul (Bürgermeister) al oraşului Sibiiu fu pe vremea aceasta Luca (Enyedi) Enyeter dela 1594 încoace.

[2]) Inţelege sub eretici pe Calvini, Luterani şi Unitari, cari nu erau catolici.

sarà sforzato a prender compenso alle cose sue. *Haec summa sunt omnia*; et se egli si quieta con l'Ottomano, guai all'Ungheria.

Di Ungaria poi s'intendono buonissime novelle, che li Turchi vogliono difendere solamente Giula et Temisvar, abbandonando tutto il rimanente delle fortezze di qua dal Tibisco, et perciò hanno mandato via tutte le genti inutili alla difesa: et affermano in Temisvar non trovarsi più 2000 Turchi da fattione, tutti empauriti. Onde scrivono che il prencipe tosto vadi col rimanente di questo esercito, che sperano di conquistarlo, anzi lo faranno anche da se stessi, caso che non vadi, havendo quel capitano forse 6000 combattenti, e sperando, che Massimiliano lo soccorrà con qualche numero di genti. Il quale Massimiliano s'era incontrato con li Turchi di Zolnok, et gli havea tutti uccisi, et fatti cattivi, quantunque non havesse potuto conquistare la detta fortezza di Zolnok, et che nell'esercito suo non fossero amutinamenti, et dissensioni mossali in fra li primi capitani, et che si ritirava a Cassovia per tolerare il verno al coperto.

Siamo qui per andarsene in guarnigione in certo villaggio appresso Alba Giulia, ma io voglio rimaner alla corte, per vedere quel che determineranno li consiglieri nella prossima futura Dieta, nè dirò nulla delle cose di queste genti condotte dal Piccolomini, rimettendomi a quanto ne sarà significato da altri, et alla presenza, se Iddio mi darà gratia ritornarmene in quelle beate contrade. *Dulce bellum inexpertis*, cantò Horatio, et massime guerra così mal guidata. Con tutto ciò io mi trovo sano et in buon essere. Non scrivo più a lungo, perochè il Genga spedisce hor hora, non havendolo io saputo innanzi, et con l'altre mie supplirò.

Di Cibinio a 26 di Novembre 1595.

(Archivio Mediceo, Firenze; filza 4469 No. 102).

XI

Alba-Iulia, 6 Decemvrie 1595.

Filip Pigafetta către cancelarul toscan Belizar Vinta.

Consegnai l'ultime lettere mie di Cibinio al Genga, le quali non furono inviate, ma sono qui anco rendute al Sigr. Piccolomini, talchè hora non havrei quasi che aggiungervi, quantunque quelle siano brevissime. Tuttavia espedendo Mons-r Nuntio in risposta delle lettere et brevi del papa et d'alquanti cardinali a questo prencipe, come di Camerino, et di San Georgio, havendo anco Sua S-tà scritto al re di Polonia lettere di fuoco intorno alla dishonesta et dannosissima soperchiaria, fatta alla Christianità dal suo cancelliero, non potendo Sua B-ne credervi esservi concorso il consentimento del Re. Veramente con quella vituperevole attione si è levato a questo prencipe il modo di torre a Sinan tutto

l'esercito, che havea condotto di qua dal Danubio in Valachia, privandolo di forse 8000 lancie et dieci mila pedoni Moldavi, che può mettere insieme, et altre volte ha messo quella regione.

Con queste e l'altre genti del prencipe si poteva ragionevolmente assalire il Turco, il quale non havrebbe havuto punto di vantaggio nella quantità, ma bensì svantaggio nella qualità, rompendo primieramente il ponte del Danubio a Georgiu, et fuor d'ogni dubbio ottenendo la più memorabile vittoria che forse li christiani conseguirono già mai. Il ponte s'havea a disfare, con l'avviso di Paulo Georgio Raguseo, il quale molto pratico di quelle contrade proponea di fabbricar alquanti barconi sul fiume Aluta, che di Transilvania sgorga nel Danubio, scorrendo per lo mezzo della Valachia, et in loro porre 2000 archibugieri, et fuochi lavorati, et di notte arrivare al ponte et disfarlo, et assaltare Rus, terra de' Bulgari al dirimpetto di Georgiu di Valachia, con ispavento horribile de' nemici, dovendo in favore haver li populi di Bulgaria, i quali attendeano con desiderio di poter nuocere a' Turchi, non trovandosene pur uno in tutto quel paese. *Erat occasio sic benegerendae.*

Hor non havendo potuto Stefano vaivoda di Moldavia condurre le predette genti in sussidio del Transilvano, anzi fuggirsene, infestato dal cancelliero; et essendo sforzati li cavallieri Moldovani di attendere alle cose loro, et seguire Hieremia vaivoda, posto dal Gran Turco, dal Chan de Tartari et dal re di Polonia, ovvero dal senato di quel reame, rimase privo di quel gagliardo sussidio, et fu in forse della volontà del cancelliero fornito di forze miste di Polacchi, Tartari, Turchi e Moldavi.

Al presente il cancelliere è ritirato con li Tartari, et Stefano vaivoda di Moldavia è andato con 5000 combattenti in quel paese, col quale ha mandato questo prencipe Alberto Kiral, uno de' principali capitani di questa natione, e si spera doversi cacciar via il nemico, et ristabilire Stefano, et ricuperar la Moldavia all' obbedienza di Transilvania. Che se il re di Polonia vi pretende veggasi di ragione, posciachè il papa, supremo giudice, vi si è intromesso: ovvero si propone, contentandosene per avventura il Transilvano, che si pigli il re la Moldavia, ma rompa la pace col Turco, et s'alleghi con l'imperatore a distruggimento del comune avversario. Questo è solo il rimedio di cacciarlo d'Europa, et che vi sia *mutuus consensus et una conspiratio*, et sopra tutto lealtà, et confidanza, dovendosi ristorare il vaivoda Moldavo in altro, oltra il Danubio, avanzandosi le vittorie, se Iddio intenerisse il cuore di questi prencipi, et s'unissero le forze di Polonia, di Moldavia, Valachia, Transilvania et dell' imperio, et dell' Italia, in quel che ella puote, senza dubbio il nemico si priverebbe in poche stagioni del dominio dell' Europa.

È necessario aiutare questo prencipe subitamente et lasciando ogni altra impresa, mantenerlo, imperochè se cade, ovvero s'induce a far pace, il rimanente dell' Ungaria *laborat in extremis*. La Transilvania è la porta dell' Ungaria, massime congiunta con le due Valachie, nè il Turco, puote guerreggiare l'Ungaria senza loro, che gli tolgono il necessario traffico del Danubio, et si lascierebbe, spingendo innanzi, un potente esercito di dietro, per dovergli tagliare le strade alle vittovaglie, nè lasciarlo vivere, et indurlo a morir di fame. *Hinc pendent leges et propheta*. È necessario dunque porgere sussidio di buon'hora a questo prencipe et assicurarlo, acciochè non volga il pensiero alla quiete, massimamente non ne essendo lontani questi signori, non solo, ma li populi Siculi, Sassoni et Ungari, dolendosi delle gravezze de' tributi, et de' disagi della guerra: et allegando che non potendosi eglino per se stessi mantenere con le spese e parendo impossibile, che questo prencipe possa menar guerra con le proprie forze, et dovendo affidarsi in quelle d'altri, che è cosa miserissima, quando non saranno a lui porte a sufficienza, egli forse dà dubitare che non prenda alla pace partito. Si lasciavano questi signori intendere che soli li soccorsi di denari basterebbono, senza gente straniera, sperando eglino che non fosse loro per mancarne, contentandosi l'imperatore che in Ungaria ne assoldasse, et il re di Polonia nel suo reame, et principalmente de' Cosacchi, li quali habitano infra il fiume Nester et il Gneper, l'uno è la Tissa et l'altro il Britene, altre alla Moldavia, comodissimi a questa impresa. Onde più di 20 mila Poloni si scriverebbono in lista in fra Cosacchi et altri volontari, et d'Ungaria in fra lancie et fanti la metà, et il rimanente si trarrebbero da queste tre regioni: Moldavia, Valachia et Transilvania, 15 mila lancie et 20 mila fanti. Tutte queste genti formarebbono un esercito da difendersi, et piegando il nemico spinger innanzi, le quali genti si ammasserebbono tosto et con assai manco spesa. Queste sono le loro ragioni.

Comparvero a questa corte per opera di Fabio Genga, già un mese, due capitani di quei Valloni, che han servito l'imperatore sotto Strigonia, et proferiscono a questo prencipe 1000 cavalieri in fra corazze et archibugieri a prezzo di 14 o 15 fiorini, ciòè taleri di lire 6 l'uno il mese. Non hanno ottenuto audienza anco dal prencipe et dando loro il cancelliere se non parola, sono sdegnati et ragionano di partire. Giunsero etiandio li giorni passati 300 moschettieri, di nome Scozzesi, ma sono di varie nationi, ammassati a Danzich, et per terra giunti in queste contrade; si diceva pubblicamente che tutte queste genti forestiere sarebbono constituite sotto la carica del Piccolomini, et li Valloni lo desideravano, credendosi anco in ogni modo il prencipe desiderar che egli dimorasse al suo servitio con questi Italiani, mandati dal Ser-mo nostro

padrone. Ritorno a dire che questi signori non amano li stranieri, ma li denari, ma in ogni maniera è più che necessario porger loro sussidi prestamente, et gagliardi, altramente precipiteranno per timore di peggio a qualche concordia.

L'esercito tutto è licentiato, et in particolarità gli archibusieri Siculi, stimati li migliori di queste regioni, de' quali il Nuntio, de' danari del papa, consegnò già 4000 archibusi, malissimo adoperati dalla più parte di essi in queste fattioni di Valachia: et nondimeno questi ministri gli hanno tolti loro, fuor chè a quelli che sono andati in Moldavia col vaivoda, et riposti nell'arsenale di Albagiulia, acciochè anco li sappiano men scaricare, non addestrandovisi, quotidianamente, come richiede quell' ordigno.

Havea intentione questo prencipe che si constituissero alquanti di questi capitani Italici mandati da Sua Altezza per esercitargli questo verno, ma non è riuscito il disegno, non volendo i baroni et signori di quel paese de Siculi, che quelle genti feroci si ammaestrino nell'armi, affine di dominarli più agevolmente. Erano quelle genti prima schiave et serve, per causa delle loro ribellioni contra il re Giovanni Sepusio, ultimo di Ungaria, et perciò furno privi de' loro beni et dati a signori, et eglino servi rimasi, dubitano dunque che se molto si addestrano nell'armi et diventino guerrieri, non poterli a suo modo più reggere, et perciò l'interesse particolare guasta il pubblico profitto. Questo prencipe nella necessità della presente guerra gli ha fatti liberi, et ritornati nel proprio stato di franchiggia, con danno et estremo dispiacere de' signori, a cui erano destinate le loro facoltà: et nella Dieta, la quale è pubblicata a 13 di questo mese, tratterassi di ricompensare li detti signori con altre signorie nel paese conquistato da Turchi nel territorio di Lippa et altre terre abbandonate da loro al numero di forse 12 essendosi determinati di non difendere di qua dal Tibisco altro che Temisvar et Giula.

Habbiamo certezza che Michele vaivoda di Valachia habbia trovato Braila, terra di Valachia tenuta da Turchi, et già fortificata da Solimano, da loro abbandonata del tutto; et più, che gli Ungari et Valachi con barche habbiano varcato il Danubio et ritrovato parimente la terra di Rus in Bulgaria, similmente lasciata da Turchi; et per una giornata di intorno tutto il paese senza gente christiana et Turca, per dichiarare, che i nemici han fatto ritirare tutte le genti e robbe per timore di non essere perseguiti. Resta in Valachia solo una terra de' Turchi, Ternova chiamata [1]), posta sul Danubio nell'ultima parte occidentale di qua dal fiume Aluta, nel cammino a punto che già per gli eserciti fecero li

[1]) Se înţelege Turnu, adică Turnu-Severin.

Romani in fra li monti et il Danubio, per passare dalla parte di Traiano in Valachia, che è parte della Dacia. Dicesi che subitamente il vaivoda andrà a combatterla, acciochè tutta la Valachia resti in mano del prencipe.

Nella predetta futura Dieta hassi a risolvere, se questo verno sarà bene il tentar l'impresa di Temisvar, intendendosi, che li Turchi hanno mandato via tutte le femine, et le cose più care, et le persone inutili all'armi, et che sono in estrema paura, et quei di Temisvar non più di 2000 difensori. Temisvar è terra piccola fuor d'ogni credenza, perchè ella non gira più di mezzo miglio, circondata dal fiume Temes che la gira, da cui prende il nome, significando *Var* terra o città et Temes è il fiume, quasi volesse dire città del Temes; ne ragiono tanto, acciochè facendosi l'impresa di lei si sappia alquanto. La metà di Temisvar è chiusa da un riparo di terra et di legname all'usanza di questo paese, et da questa parte have ampissime paludi et lacune, et fosse, et profondissime acque, sì che per la luntananza mal si può battere con l'artiglieria. L'altra metà è fortificata da muri di mattoni al modo vecchio delle balestre, dentro de quali è alzata una trincea moderna, lunga 150 passi a misura, et larga, et profonda almeno tre passi, a misura di sei piedi l'uno, et nel mezzo un torrione, che servi di cannoniere per difendere quel sito, che ha il fosso fatto dal medesimo fiume Temes. Non s'intende che li Turchi vi habbiano aggiunto altre membra di fortezza, onde aspirano di conquistarla, essendo caduti li Turchi di speranza... et per tanti danni già ricevuti; et per li freschi de' giorni passati, essendosi incontrati due mila Turchi con li nostri in fra Lippa et Temisvar, et tutti tagliati in pezzi; et per lo mandar via delle femine et genti inutili alla militia, et per lo poco numero della guarnigione forte travagliati, et impauriti. Il capitano di questo prencipe tiene qui in intorno a Lippa sei mila buoni soldati, onde se si aumenta con l'esercito di qua, ogn' uno spera bene.

Tratterassi etiandio in questa Dieta del ricompensare questi signori Transilvani, a cui sono tolte le ville già attribuite loro per l'addietro. Si espedirà il negocio del Sig-r Piccolomini, il quale vogliono ritenere al servitio di questo prencipe col crearlo capitano generale dell'artiglieria con buona gratia del Ser-mo nostro padrone, et tutti gli Italici ancora, se vorranno rimanere. Si spediranno ambasciatori all'imperio et per ventura sarà il Sigr. Bochkay, luogotenente generale dell'esercito di questo prencipe, et suo zio, fratello della madre di lui, et uno al papa, si crede con tale intentione, che se manderanno convenevoli sussidi, si persevererà più che mai nella guerra, se non, *verrendum ne ad foedus res omnes decidant*. Il prencipe stima che l'imperatore sia tenuto per interesse proprio, et il papa per volontà, et cortesia, et tutto il negocio consiste in questo dilemma, et diviso in due membra partito et pende. In tanto qui, *laborant*

penuria pecunia, nè sanno dove trovarne, riducendosi tutta la somma delle gravezze sopra li Sassoni, imperochè i nobili sono esenti, et li Siculi sono poverissimi.

Il prencipe giunse in questa città domenica mattina, aspettandolo la principessa con la sua corte, et costeggiato dal Nuntio et dall'ambasciatore nostro in chiesa, con freddo fastidioso, il qual venne a cavallo dopo un' hora et mezza, et subito fu incontrato da tutti fuor della porta della chiesa, et poi entrati, si cantò in musica et suoni di varii stromenti il *Te Deum Laudamus*, et appresso il Padre Alfonso Giesuita recitò in latino un' oratione, in cui si contenero li prosperi avvenimenti di questo prencipe, et li meritati trionti, paragonandolo a' Romani, detta con eloquente maniera, della quale manderassi la copia.

Rimase il Nuntio et l'ambasciatore nostro a desinare con le loro Altezze, et il cancelliere, et il Bochkay, et si fecero gagliardi brindes, beendo anco il prencipe alla sanità di diversi prencipi, piene tazze et grandi, et delli Ser-mi nostri; non nociendo a lui il molto bere, che è di comple ssione robustissima.

L'ambasciatore nostro fece un poco di ragionamento, essendo interprete l'istesso prencipe con la principessa, riserbandosi di esporre l'ambasciata il giorno seguente, che fu il lunedì, servendo per interprete poi Carlo Magno, gentilhuomo dell'imperatore, residente a questa corte. Fu chiamato l'ambasciatore da principale persona, che venne fin qui a casa con una carozza dove montò l'ambasciatore, et il cavalier de' Medici, et egli cavalcò solo innanzi. Da poi il prencipe si è sentito di mala voglia, senza però cessare di trattar negocii, et guarisse. Hoggi, che e il 6 di Decembre, il Davila ambasciatore di Mantova ha invitato a desinare il Sig-r Silvio, et domani parte, spedito da questa corte.

Il corriero fu spedito da Roma a Possonia, dove si trova l'Aldobrandino infermo che passò in Polonia, et le lettere per questa corte dal detto Aldobrandino furno inviate in Transilvania, et così le nostre lettere capiteranno di qui in sua mano, et d'indi al medesimo de' corrieri di Sua Maestà Cesarea in Vienna, dovendo da qui innanzi non manchare occasione di scrivere spesso per cagion delli affari, che s'hanno a divisare, et espedire de summa rerum.

Non cessa il vaivoda di Moldavia, il quale è ricchissimo, di proporre et affermare da buon senno, che egli stabilito che sia, vuol, se potrà, assoldare 8 mila Italiani del suo, et pare che dica da dovero.

In quanto alli nostri Italiani, veramente di loro è stato poco conto tenuto, non già per colpa del prencipe, ma de' ministri, in che molto il cancelliere è stato negligente, non menando ad effetto le commissioni date loro. Si è veduto chiaro ne' provvedimenti delle vittovaglie al campo, le quali sempre a nostri più degli altri mancavano, et della biada pe' cavalli: nel asseguarci sotto la carica de

vaivoda di Moldavia et metterci ne' quartieri peggiori, lontani dall'acque et da boschi. Dopo licentiato l'esercito ancora s'hebbe a morir da fame nel ritorno a Corona, quantunque il prencipe havesse dato ordine al giudice di Cibinio che gli conduceva et spesasse convenevolmente: sinchè furono in Cibinio alcuni giorni frodati de' dovuti alimenti. Si condussero poi qui d'intorno ad Alba Giulia, in certe ville, dove hebbero ad essere uccisi da villani, che non gli voleano alloggiare; attanto che sono quasi tutti disperati et vogliono partirsi, trovandosene pochi i quali dicano di rimanere, accusando il mal trattamento, la militia durissima, et più la disperanza di pervenire a gradi maggiori di guerra, sì come si erano presupposti avanti il partire d'Italia. Il prencipe dopo la ritirata di Valachia, domandandolo il Sig-r Silvio, havea loro concesso grata licenza, da poi meglio considerato il suo bisogno, ha ricercato che stiano, proferendo loro guarnigione in Lippa, che ha grandissimo territorio et produce il miglior vino di Ungaria, et qui dar loro albergo et ville, et farli signori de' vasalli.

Con tutto ciò la più parte sta ferma su l'andare, et la meno di rimanere, havendo il Sig-r Silvio in tutte questi difficoltà preso grande fastidio et cura in provveder loro di quel che bisognava, essendo in fatto conosciuto che sono questi ministri forte lenti e negligenti nell'esecutioni. In fatto il prencipe desidera ritenere il Sig-r Silvio alli suoi servitii, et anco tutti gli altri, se vogliono rimanere; ma se non darà grata licenza a tutti, et comodità per la sua giuriditione. Molto è a lui piaciuto il valore dimostrato dagl'Italici a Georgiu, et per questo si è mosso a ritenerli et carezzarli, ma senza le paghe di Sua A. Ser-ma, nostro padrone, difficilmente si potranno mantenere.

Il Genga per certo si è portato sempre amorevolmente inverso di noi et ha fatto tutto quello che a lui è stato possibile per li regni comodi, et honori; ma forse la sua autorità appò costoro non si stende tanto, massime col cancelliero, di cui non è intimo amico, nè del Bochkay capitano dell'esercito. Egli scrive tutte le lettere che vanno in Italia et s'intromette in tutti li negocii di importantia, non passando in corte affare veruno di conseguenza, di cui non lo faccia il prencipe consapevole, et in somma si mostra ne' servitii di Sua A. Ser-ma, nostro Signore, pronto et efficace, et desidera che ella ciò sappia, havendonelo più volte accennato.

Di me sappia V-ra S-ria che io mi trovo per eccellenza bene et sano. Mi sono ridotto in casa del Sig-r Piccolomini, per non stare alla villa, assegnata alli nostri, lontana di qui diece miglia, ove al sicuro alloggierei meglio: ma per esser presente alla Dieta et vederne il fine ho richiesto che mi alberghi, il che ha fatto et fa volentieri, massime abondandoci ogni maniera di vivere per gli huomini et per le bestie, a spese del prencipe. Vero è, che la casa è sfornita di masseritie

et di letti, onde io dormo sopra un sacco di paglia al caldo d'una stuffa, et non ho comodità di scrivere, nè di studiare, Iddio favorendomi nel conservarmi la sanità. Dopo questa Dieta, se si manderanno ambasciatori alla corte dell' impero o di Roma, forse verrò in Italia per ritornare, se così sarà in servitio di Sua Ser-tà, nostro padrone, se non, desidero di ritirarmi, essendo giunto alli 63 anni [1]). Hoggi il Sig-r Silvio è stato chiamato dal prencipe all'udienza, al quale mi rapporto: intanto a V-ra S-ria mi raccomando.

Di Alba Giulia a 6 di Decembre 1595.

Il tempo qui è freddo et secco, et gelata la terra; et essendo questi giorni passati nevicato, è sopragiunto il sirocco, che tutta l'ha dileguata, onde resta la terra senza neve et gelata, nè il freddo è incomportabile; ma questa terra è tanto fangosa nella stagione del fango, che non si può trar i piedi.

(Archivio Mediceo, Firenze; filza 4469 No. 90).

XII

Viena, 10 Noemvrie 1596.

Relaţiunea lui Fra Giuseppe Piscullo da Melfi despre campania din 1595.

La risolutione di quegl'altri particolari de'quali l'Eccellenza Vostra ha comandato ch'io le dia, io non posso darla, mentre è per partirsi così presto, et tanto più quanto che comanda ch'io le dia copia di queste cose dello stato di Transilvania, et di alcuni particolari di quanto è successo nella Moldavia, et anco quanto sta per conchiudersi intorno a questo fatto della lega tra Polacchi et Imperiali [2]). Per il che è stato destinato Monsignor Ill-mo Caetano Legato di N-ro Signore, per hora l'Ecc: V-ra si compiacerà di questo, promettendole satisfare a quanto comanda nel principio de Agosto del 1595 in circa, mentre l'Essercito Imperiale assediava Strigonia, facendo ogni giorno progresso sotto la guida del Sig-r Conte Carlo Mansfeldt, facendo ogni sforzo d'acquistarla et renderla soggetta all'Imperatore, come poi seguì dopo la morte del prenominato luogotenente nell'arrivo là de gl' Italiani, de' quali era capo l'Ecc-mo Signor Giovanni Francesco Aldobrandini, nipote di N-ro Signore.

Sinan [3]) Bassà fece il ponte a Giorgiu sopra il Danubio, il quale si estendeva in longhezza braccia 1900 in circa, senza alcun disturbo, inviandosi alla

[1]) După aceasta mărturisire Filip Pigafetta erà născut la anul 1533 precum se ştie şi din biografiile sale.

[2]) Acest tratat fiind lung dăm aci numai părţile sale privitoare la istoria Românilor şi în special la campania din anul 1595.

[3]) Autorul nostru scrie asemenea Sinam, ca mai toţi contemporani ai săi.

volta di Bucarest ad un certo passo poco lontano da Giorgiu. Passato con parte dell'essercito sopra un ponte fu assalito all'improvviso da Michel vaivoda, il quale fece molto danno a' Turchi con acquistare il loro stendardo reale; con tutto ciò per la gran moltitudine de' nemici, che sempre cresceva su la sera il detto vaivoda fu costretto a ritirarsi sopra Tergovista nella valle, ch'è verso Corona. Seguì Sinan con l'essercito la strada de Bucarest, restando, libero padrone della campagna, designando subito il sito, et dato principio ad un spatioso forte con pali et terrapieno con suoi fianchi, et una spatiosa piazza, che fosse capace per buon numero di defensori, lasciò ordine che quella fabbrica si sollecitasse, et vi pose 16 pezzi d'arteglieria.

Li 25, 26 detto [1]) partè Sinan de Bucarest et se ne passò a Tergovista con l'essercito, giungendovi alli 29, dove immediate principiò un forte; cioè essendo il palazzo del prencipe circondato da una palancata, o palificata all' usanza di quel paese, ne fece appresso un' altra, lasciando fra 'l mezzo passa due di spatio, poi fece cavar di fuori via la fossa, gettando la terra fra le due palancate, facendo terrapieno con tre fianchi in tutto, ma non si sovvenivano l'un l'altro, haveva alle spalle verso levante un fiume di poco momento, non venendo grosso se non in tempo di pioggie; a fronte la terra o villaggio, che si estende longo 'l fiume, longa et stretta; alle spalle verso levante di là dallo stesso fiume per mezzo miglio italiano, più presto meno, una pradaria ovvero prato, che si congiunge con un amenissimo colle vignato, in cima del quale ha un bellissimo monastero de' frati Greci, con una bellissima chiesa, tutta da Turchi rovinata. Intanto che con molta diligenza si fabbricava detto forte l'essercito turchesco stava accampato fuori alla campagna, occupando passa 5000 in longhezza et 1500 in larghezza. Michel prenominato, che si era ritirato in una valle circa leghe tre lontano a Tergovista verso Corona, sollecitava a più potere il Transilvano ad affrettarsi col suo essercito, proponendogli l'impresa molto facile, allegando che Sinan haveva gente tutta nuova, inesperta, et che non havendo potuto acquistarsi alcun soldato de' confini d'Hungheria, poichè essì erano occupati tutti contra l'essercito imperiale sotto Strigonia.

Il prencipe Transilvano consumate le nozze, ragunato il suo essercito sotto la città et territorio di Corona, lo fece passare i monti, cosa invero molto difficile, massime dovendovi condurre carriaggi, essendo però prima stato assicurato dal prefato Vaivoda per le vittovaglie, le quali, come gl' era stato promesso da quelli paesani, erano state poste ne i monti, boschi e valli di

[1]) Se înțelege: luna August 1595.

quei contorni, perchè al loro arrivo gliene fosse abondante provvisione; il che, benchè fosse così creduto, et seguisse il contrario, Dio provvide con la prestezza del tempo, per lo haver cacciato li nostri a loro primo moto li nimici di là dal Danubio, che niente meno bisognava, et subito che furono dall'altra parte il nostro essercito per mancamento del vitto si sbandò, andandosi a procurare il bisogno suo ciascuno dove meglio lo puotè ritrovare.

Passato l'essercito suo per li monti il prencipe, et ragunatolo nella valle, dove furono gl'ultimi li Raziani a comparire, non per causa loro, perchè il prencipe prima gl'haveva fatto intendere, che si fermassero in Ungheria sino che lui fosse in ordine, a fine che non venissero per poi aspettare, et porre in ruvina il paese fuori di tempo, non sapendo di fare frutto alcuno; et quando furono poi chiamati, non essendo soldatesche sufficienti al marchiare con la cavalleria Unghera, cagionò la loro tardanza. Alli 15 d'Ottobre si appressò a Tergovista, ad una lega et mezza in circa, ponendo li suoi per diversi quartieri con bellissimo ordine, li quali tutti di buono animo si truovorono. All'hora li Turchi mandorono a riconoscergli, et scaramucciorono con essi, et ritornati avvisorono Sinan, che erano li nostri, che andavano avanzandosi, et che erano poco discosti da loro; per il che egli si risolvè la notte seguente, et fuggì con li suoi, abbandonando il forte soddetto già fornito et ben presidiato, et munito con 46 pezzi di bronzo; 3 o 4 de' quali erano di qualche momento, ma il restante pezzetti.

Alli 16 la mattina venne avvisato nel campo nostro di tal fuga, et ancorchè di stratagemma si dubitasse, dopo la celebratione della messa, servita dallo stesso prencipe, et una pubblica et bella oratione, fatta da Monsignor Visconte, Nuntio apostolico, tutto il campo marchiò di buona voglia in bellissima ordinanza, trincerato con li carri da ambedua le bande, così disposto da un Unghero di non gran legnaggio, luogotenente del principe di Moldavia, ma di molto giuditio, et soldato vecchio, verso Tergovista, dove giunti quella sera medesima a parte sinistra della terra si assettò il campo sotto il forte, presso una picciola acqua, et essendo su l'alloggiare capitorno due Turchi, credendosi di truovare il campo di Sinan, li quali furono ammazzati, et se diede all'arme, tenendose per fermo che Sinan tornasse, et si stette così tutta quella notte, ma se veniva l'inimico restava colto in mezzo; venneronvi anche cinque altri Turchi con la stessa credenza di queli ut supra; tre de' quali furono uccisi di notte et gl'altri due la mattina decapitati.

Li 17 detto si levò il campo dal detto alloggiamento et si accampò sopra il forte, restandoli alle spalle l'acqua, et un bosco, et poi piantorono due batterie, una alla testa et l'altra alla coda di esso forte, appresso del quale circa

40 o 50 passi erano molte case che li Turchi havevano abbrugiate et ruinate, li fondamenti delle quali servivano a' nostri per trincere, et quivi erano accomodati buon numero d'archibugieri, che con le loro spesse sbarrate cagionavano che li Turchi non potevano senza gran rischio stare, se non su'l terrapieno, che al dintorno haveva una gabbionata incrostata di calcina bianca, si che pareva a noi muraglia, con i suoi merli all'antica.

Li 18 la sera, non havendo gli nemici fatta difesa per quel continuo sbarrare, andarono li nostri con fascine ad appicciare il fuoco in ambedue li baloardi, che faceva il debito; ma essendo vicina la notte, non potendo li Turchi rimediarvi posero fuori segno di resa. All'hora gl' Ungheri fatti più arditi, cominciorono a salire, et gli nemici a fuggirsene per una porticella verso l'acqua; ma avanzati da' nostri, furono quasi tutti uccisi et fatti prigioni due principali, che si truovavano feriti. Il che inteso quelli di Bucarest, appicciorono il fuoco in quel luogo et se ne partirono; ma se la notte non sopragiungeva tanto caliginosa, non si salvava tanpoco di essi alcuno.

Li 21 (così credo) si partirono li nostri et giunsero li 27 a Giorgiu, passando per Bucarest, dove truovorono 16 pezzi d'arteglieria, et conobbero che per quel luogo la maggiore parte dell'essercito nimico era passata et si truovorono anche molti carriaggi, schiavi et Turchi, li quali alla giunta de' nostri si misero in tanta fuga, che per la gran moltitudine, che passava su'l ponte, molti da quello si precipitavano, et altri assai bramosi di passare per il rame nell'isola si annegorono, et quelle fosse erano piene di huomini, cavalli et carriaggi.

Principiorono a battere il castello, che non seguendo buon effetto, il Signor Silvio Piccolomini, presa cura di ciò, pose la batteria da un altra parte, che in poco tempo fece brecchia per poter dare l'assalto, al quale furono li primi li Signori Italiani, dove li primi che ascesero furono li Signori Macinato Macinati, il Signor Gaspar Turloni et diversi altri. Nel primo impeto da Turchi fu fatta gagliarda difesa, ma solo con sassi et fuochi, non havendo sbarcato fuori arteglieria, nè archebugiate, et dopo haver buon pezzo difesa la breccia, li nostri ascesi a fatto se ne impadronirono; et benchè fosse pericoloso il smontare rispetto a certa palificata, che haveva sotto piantatavi poco avanti da Turchi per terrapienare, vedendo gli nemici li nostri apparecchiati per scendere dentro, con un turbante diedero all'hora segno di resa, et da nostri fu risposto di accettargli, accennandogli dovessero uscire per la porta di dietro verso il Danubio. Poi, come furono primi gl'Italiani ad assalire, montare la breccia, et smontare dentro il castello, così furono li primi ad entrare dentro la piazza, seguitati da gl'Ungheri; alla porta della qual piazza si lasciò guardia.

Li Turchi poi riuscivano in un'altra piazza passando per una picciola porta, et incontrandosi nei nostri posero le armi in terra, ma li nostri andarono a prendere il passo della porta del Danubio, tagliando ivi a pezzi li Turchi, parte de' quali conosciutisi privi di speranza dello scampo corsero per ripigliare le armi, ma invano, se non che fattisi forti in certa casa, dove erano molti altri, furono in ogni modo tutti uccisi. Mentre seguì questa impresa Sinan era con l'essercito suo di là dal Danubio, vedendo ogni cosa et facendo sbarrare cannonate a' nostri, che non havevano effetto; et li nostri il giorno et la notte facendo il medesimo verso il ponte vietavano a' nemici il non potersi accostare a soccorrere loro. Una banda de' Turchi, che della fortezza erano fuggiti, montati sopra una galera andavano alla volta del ponte, et smontati poi per passare vicino alla rottura, seguiti da' nostri alla coda si affogorono tutti, eccetto dieci, che restorono prigioni; et di due altre galere, che havevano, la grande da' nostri fu affondata, et l'altra picciola presa. Preso che fu Giorgiu, che fu circa l'ultimo, ut supra, risolsero li nostri di ruinarlo per la molta penuria si pativa, et se Dio non prestava presta facilità a tale impresa, era pericolo grandissimo di notabile danno al nostro essercito, poichè alcuna cosa per il danaro non si truovava, et pertanto fu costretto sbandarsi. Et se il Turco si fosse trincerato alla bocca della valle, o a Giorgiu non è dubbio, che per il mancamento a' nostri di vittovaglie, et per la diligenza del nemico vi spendeva longo tempo senza frutto, nè vi si poteva fare molta dimora.

Il forte di Tergovista eretto da Sinan dalli 30 d'Agosto sino alli 15 d'Ottobre, è in giro braccia 1000 per la parte di dentro su'l terrapieno così misurato. Ha una torre di mediocre altezza con quattro falconetti sopra et suoi gabbioni, ch'ancora non erano pieni, non havendogli finiti (credo) forse per il mancamento del tempo, et la fossa in molti luoghi era anchor'alta.

Giorgiu, ch'io non ho veduto, intendo che è assai minore di Tergovista: era un castello all'antica, muraglia di pietra con quattro torri senza terrapieno.

Il forte principiato a Bucarest è assai più spatioso di Tergovista, et d'altra forma, con li baloardi che difendono uno l'altro.

L'essercito del Transilvano, per non si esser fatto di quello monstra generale, non si sa il numero. La maggior parte della fanteria era Siculi, li quali per mezzo della libertà loro concessa (levatagli poi al tempo del Beches [1]) perchè andassero a questa guerra a loro spese, erano un gran sforzo.

---

[1]) Gabriel Bekes, care luptând contra principelui Ştefan Báthory fu bătut de acela la 1575 şi fiind ajutat de către Secui, aceştia îşi pierduseră privilegiile vechi.

Il nervo dell'essercito era la nobiltà in assai numero, et buona cavalleria.

Di Moldavia, per quanto ho potuto intendere, vi erano tra 5000 da cavalli et fanti.

Di Valachia, dalla guardia del prencipe in poi, tengo, che poichè ne havesse, stante che essi sono male atti alla guerra, et la nobiltà, et gente di non molto rilievo: et quanto al parer mio credo, che questa militia difficilmente si tratterrebbe in campagna a lungo; perchè dalla militia, che il prencipe assolda, in poi il restante è soldatesca, non usa in guerra, et indisciplinata; et mi pare assai che in quelli paesi se ne truovi di si fatta, poichèa' tempi nostri in quei confini non hanno havute mai guerre: ma forsi la debbono cavare nelli confini d'Ungheria et territorio dell'Imperatore, rispetto il buon nome et fama che è del principe Transilvano, corre in quelle parti; et tengo anco che la gente Transilvana che si truovasse nella città di quel prencipato, sarebbe di poco numero et importanza, come in Claudiopoli, Albagiulia, Cibinio, Corona et simili.

Di gente vagante, cittadini, nè persone da maestranza non mi paiono paesi quelli da potersi far disegno; et in somma tengo che le maggior forze di quel dominio consista nella guardia del prenominato prencipe, che è eretta di Bulgari, Hungheri, Raziani et altre nationi, essendo li paesani idioti, vili, negletti, sotto prencipi barbari.

Quanto al governo et ubbidienza loro, credo, che nel passare li monti, et altrove ancora, habbiano usata ogni diligenza, havendo veduti per essi molti appiccati; ma dopo sbandato l'essercito et ritornato il prencipe in Corona, dove è dimorato da 15 giorni, io non ho veduto alcun ordine o governo notabile, parendomi sì nelle provvisioni per li bisogni, et necessità alla quiete del paese, com'a quelle di guerra essere osservata poca regola; che se non segue meglio per lo avvenire con qualche stratagemma del prencipe, non ne spero troppo frutto.

Alla volta di Lippa è stato il Barbel[1]) Giorgio, che per quanto ho potuto cavare, ha havuto da 3000 huomini pagati et da 1500 Aiduchi venturieri; che credo si sia governato bene, essendo stato tre mesi in campagna senza haver patito sinistro accidente, con tutto che dalle pioggie sia stato turbato et trattenuto sotto Genum, [2]), et altri otto castelletti, dalli quali li Turchi sono fuggiti. Con tutto che in quei contorni Temisvar et Giula [3]) siano li capi di quella provincia, et che si truovino nelle mani de' nemici, mi pare che costui

[1]) Scris Barber, precum erà numit de mulți contemporani, având mai înainte meseria de bărbier.

[2]) Castelul Jenő românește Ineu. Scris greșit: Giulia.

habbia fatto et acquistato assai con sì poca gente stando tanto in campagna, si chè bisogna dire che egli sia huomo di giuditio et valore in questo. Haveva questo tale seco uno, che era prima capomastro de muratori, chiamato Giovan Figiotta Grisone, il quale governava l'artiglieria, et attendeva alle trincere et mine, il quale si ha fatto grand' honore, et dopo questa impresa è stato creato capitano dell'arsenale di Albagiulia.

La vittoria ottenuta dal prencipe in Valachia, quanto a me, credo ne sia stato prima cagione Michele Vaivoda, che per l'interesse particolare essendo soldato animoso et arrischiato, havendo fatto esperienza del suo valore contro la gente di Sinan, dopo passati li Turchi in Valachia, havendogli assaliti in quel ponte, et datigli danno, ritornandosene senza perdita de' suoi, per non perdere quella provincia da lui governata, ha osservato ogni diligente sollecitudine acciò il prencipe passasse li monti a difenderlo, che se havessero saputo il mancamento delle vittovaglie, non credo, che mai Sua Altezza fosse risolutosi di passare, stando che per simile mancamento si è veduto altri esserciti perdersi, come intervenne a quello di Cazranel in Croatia, et in particolare qua, dove il ritorno si rendea così difficile se havessero dato in qualche sinistro incontro su per quelli monti.

La impresa di Barbel Giorgio mi pare sia stata più accompagnata da fanteria, et più secura, stante però, che'l nemico in quella parte per l'essercito di Valachia et di Strigonia era necessitato starsene in difesa, tenendo che dal guerreggiare in offesa in questi aperti paesi sia gran differenza dalli paesi copiosi di fortezza, sì che mi pare, secondo il mio giuditio, che Sua Altezza habbia usata molta destrezza nel risolversi di lasciare la suggettione del Turco, sottoponendosi a Christiani, et ch'habbia conseguito gran sorte passando tre principali pericoli in trattare questo negotio con tanta segretezza con il Papa et l'Imperatore, in maniera che da alcuni de' suoi vassalli non ne sia stato preso qualche sospetto, non che cognitione; etc. [1]).

L'essersi impadronito di Moldavia et Valachia, non tengo pertanto importante attione, perchè quelli paesi senza fortezze et gente da guerra (dalla guardia delli governatori in poi) non essendo da Turchi aiutati, non possono defendersi; oltre che per la continua mutatione di detti governatori, fatta da un tempo in qua dal Turco, non è da meravigliarsi, se sentendo, che questo prencipe ha accordato con Christiani, vedendolo trionfare de' suoi rubelli, et non poter essi assicurare sotto li Turchi del lungo loro possesso in quelle

[1]) Omit o pagină, unde înşiră cele trei primejdii pe cari Báthory le-a înlăturat prin hotărîrea sa energică faţă de nobilimea opozantă.

provincie, che ai primi motivi habbiano fatta risolutione, accordandosi col detto prencipe; si chè di questa tanto importante mutatione successa a questo prencipe, allevato fra quelle nationi in età così giovine, si può dire, senza alcuna esperienza, pare et credo sia stato il fondamento mero, un straordinario favore della benigna mano di Dio; etc. [1]).

Di aiuto mondano non so huomo alcuno di valore in quel paese che gli fosse assistente, o in opere, altro che un Padre Giesuito Spagnolo, chiamato Padre Alfonso Carrillia, il quale a questo effetto fu per detto prencipe mandato a Roma, a Praga, et dopo la sua tornata in questi trattati per ridurgli a buona fine sempre gl'era assistente, et in particolare quando dichiarò la volontà sua a suoi vassalli. Questo Padre era giorno et notte sempre presso Sua Altezza, et per quanto si può conietturare, non haveva da altri nè suffragio, nè consiglio; ma dopo lo haver conseguito lo accordo con l'Imperatore et il Nuntio di N-ro Signore appresso di se, aggiuntovi la destruttione de'suoi ribelli, mi pare che molto si sia mutato. Per prima il suddetto Padre era suo confessore, et in ciascuno suo importante negotio seco si consigliava. Hora pare che gli sia converso in odio, poichè non più da esso, ma da un Padre Conventuale di S-to Francesco, de natione Candioto, che già stava nel convento di Tergovista, si confessa [2]). Si chè m'imagino et credo, che l'Altezza Sua non curi più dell'altro, poichè per molti mesi poche volte si è abboccato con esso; nè a questo effetto lo ha mai ricercato; se per caso il prencipe non facesse ciò per qualche stratagemma, et disegno, mostrando di essere infastidito non più se ne curasse; et tutto questo successe dopo che il prencipe hebbe quella vittoria contro Sinan: ma dopo la perdita della Moldavia pare che di nuovo habbia cominciato con segni esteriori ad amarlo, forsi per potersene servire per mandarlo alla Maestà Cattolica et al Papa, come ha già fatto; ma non però lo ha preso di nuovo per suo confessore, anzi quando si confessa, il che è molto di rado, si confessa con quel Padre di San Francesco del nostro Ordine.

Quanto al governo et consiglio di chè il prencipe si vale, a quello si può vedere et conoscere da poi ch'egli governa, è il Signor cancelliere, chiamato Stefano Josica, Vallaco, di bassa natione, allevato in corte sino dalla sua infantia, quale fu mandato da Sua Altezza in Italia allo studio. Questo tale governa il tutto, et tutto, in modo per mano sua passa, che dal vulgo si

[1]) Trec şi acì cu vederea descrierea dietei din vara anului 1594 în care principele Báthory s'a hotărît a luà armele contra Turcilor.

[2]) Acesta era Fra Francesco Pastis de Candia, care a însoţit pe Báthory în tot timpul campaniei, până la Giurgiu şi îndărăt.

mormora, ch'egli habbia affatturato il prencipe, essendo rimessa l'autorità in lui fuori d'ordine. Et si vede che Sua Altezza è tanto inclinata a costui, perchè gli piace di conversar più con persone basse, che di qualità; et per confirmatione di ciò si vede che il trattenimento suo è per lo più con persone basse, comportando sino alla propria tavola privata, servitù, burlando, scherzando et facendo alcune volte il compagno et fratello con essi. Il cancelliere poi spetialmente lo strapazza come vuole, dicendogli anche qualche parola vile, ed in occasione di bagno hebbe ad affogare l'Altezza Sua, havendolo cacciato sotto l'acqua con la testa. La maggior scienza di costui, a mio parere, è il sapere simulare, massime con Sua Altezza, dalla quale sopporta ogni sorta di parole ingiuriose: et sa sì bene adulare, che mantenendosi nella sua autorità et gravità, forse per non volere il prencipe, che non molto si cura delli negotii appartenenti allo stato et dominio suo, travaglio alcuno, si conserva industriosamente et con astutia di tirarlo in tutto et per tutto nel suo volere. Egli è poi interessato, come uno avaro: sì che vado dubitando, che sotto il di lui governo (Dio non voglia) Sua Altezza sia per riceverne qualche notabile incomodo, perchè non ha appresso di sua persona altri che lui buono per negotii, poichè precede sino al Bochkay, parente et luogotenente dell'essercito del prencipe [1]).

Chiara cosa è, che se il prencipe Transilvano havesse un capo di comando, autorità, et soldato vecchio in esperienza, et essercitato nei carichi militari, con un aiuto di 5 mila huomini forastieri pagati per le contributioni esterne, et altri 8, o 10 mila da Transilvani et Valacchi formando un essercito in Valachia regolato, come si deve, con guastadori, macchine, artiglierie et altri instrumenti militari per trincerarsi, far forti, assalire, minare et altre appartenenze di guerra; et che queste genti fossero habili a mantenersi sei mesi dell'anno in campagna con l'aiuto del fiume Danubio molto largo, che divide la Bulgaria dalla Valachia, et con le valli alle spalle verso la Transilvania molto amene et fruttifere, et col pruovedergli del vitto per ogni occasione di retirata, gli riuscirebbe facilmente ogni impresa, benchè non potessero a longo li nostri sostenere l'inimico, quando fosse più potente di lor. Non resta però che essi essendo sottoposti (dovendo ritornarsene) a ripassare per il medesimo ponte, et per quello pruovedersi di vittovaglia, farebbono li nostri retirare li vivandieri della campagna a' monti, che non sono molto discosto et sturbarebbono a' Turchi il far forti; et delli già fatti se ne impadronirebbono li nostri in meno di 15 giorni, senza che potrebbono fare di molte scorrerie con

---

[1]) Omis o pagină despre chestiunea cum nobilimea va cere ajutor dela Papa şi împărat pentru a continua răsboiul contra păgânilor.

non poco disturbo di essi Turchi, et da questo ne seguirebbe al Transilvano utile tale, che terrebbe gli nemici et guerra lontani di casa, et suoi sudditi; et havendo il Turco simile essercito contro in Valachia, gli sarebbe di grande ostaculo al molestare l'Imperatore, perchè esso essercito potrebbe, facendo un ponte sopra il Danubio, impedire il passo al nemico.

Il paese di Valachia per se è abondante di biade, fieni, vini et ogni sorte grassine in particolare, ma vanno mal compartite per causa delle mutationi de' governi essercitate tirannicamente da quel governatore pro tempore, che come dissi, si mutano spesso per forza de danari, volendosi poi rimborsare di quello del pubblico; et però la provintia si va disabitando; nè è da sperare che sotto gli Ungheri possi o debba migliorare, perchè non sono meno essi dediti alla rapina di quello siano li Turchi, et similmente, li capi ufficiali di militia; etc.

(Originalul în Bibl. Vat. din Roma, Fondo Ottoboniano vol. 2510 fol. 171—174).

INFLUENŢA POLONĂ IN OPERA ŞI PERSONALITATEA CRONICARILOR GRIGORE URECHE ŞI MIRON COSTIN

DE

P. P. PANAITESCU

Şedinţa dela 31 Octomvrie 1924

D-lui profesor Stanislaw Wędkiewicz din Cracovia, prieten al Românilor, închin acest studiu al vechilor legături de prietenie între Poloni şi Români.

Unul din cele mai interesante momente ale istoriei culturii noastre este începutul contactului cu cultura occidentală superioară venită prin Polonia, împărtăşirea societăţii româneşti care trăià în formele tradiţiei bizantino-slave cu o lume nouă, pentru ea până atunci aproape străină cu totul.

Căci ceeace putuseră aduce ca înrâurire apuseană, negustorii ce străbăteau grăbiţi ţara, sau călugării franciscani mărginiţi, fie şi legăturile cu Ungaria, însemnà prea puţin lucru pentru a puteà schimbà cevà din felul de vieaţă şi de gândire a boierimii.

Legăturile cu Polonia, cari au avut loc prin mijlocirea şcolii polone, a misiunilor iezuite în Moldova, alcătuite din călugări mult mai culţi ca cei unguri, şi în sfârşit prin strânsele legături de familie şi de prietenie între nobilimea polonă şi boierimea moldoveană, au putut lăsà urme mult mai adânci.

Cel mai însemnat rezultat al acestei înrâuriri polono-occidentale este istoriografia moldovenească a veacului XVII: Grigore Ureche, Simion Dascălul, Miron şi Nicolae Costin.

Insemnătatea lor, în special a lui Miron, nu numai ca lămuritori ai trecutului ci și ca introducători de idei și forme noui, e datorită în mare parte culturii polone, în lumina căreia trebuie cercetată opera lor.

Studierea înrâuririi culturale polone asupra ideilor este cu neputință fără a fi precedată de o cercetare critică a izvoarelor polone ale acestor cronicari.

Un studiu în această direcție lipsià până acum, iar cercetarea cronicilor se mărginise la o critică internă, care nu puteà da rezultate complete.

Deaceea scopul lucrării de față este lămurirea amânduror acestor laturi ale problemii: întrucât și în ce fel au intrat izvoare polone în alcătuirea operii cronicarilor moldoveni și apoi care este influența mediului cultural polon asupra personalității și ideilor lor.

Pentru a da o icoană întreagă a influenții polone asupra istoriografiei moldovene, ar fi trebuit studiată în aceste direcții și opera lui Nicolae Costin, care a fost lăsată la o parte.

Dar Nicolae Costin trăește în alte împrejurări și scrie altfel, într'o epocă în care în Moldova curentul polon nu mai erà cea mai însemnată înrâurire culturală externă. El nu mai e în contact direct cu cultura polonă a vremii sale ca Ureche și Miron, cu noua cultură polonă el nu are nimic comun. Opera sa nu mai este aceea a unui luptător ca aceea a celor doi înaintași ai lui ci a unui erudit. Ca atare erudiția lui vastă, care anunță pe a lui Cantemir, cuprinde și inspirație polonă, dar tot așà de însemnate sunt în opera lui izvoare latino-ungurești, occidentale și grecești [1]). Deaceea pentru Nicolae Costin se cere o cercetare a înrâuririlor străine care să nu se mărginească la cea polonă și în nici un caz să nu fie din punctul de vedere al culturii polone.

O asemenea lucrare însă nu poate intrà în cadrul acestui studiu, care are de scop numai lămurirea influențelor polone.

Cercetarea operii și personalității lui Ureche și Miron Costin din acest punct de vedere, e precedată de o expunere neapărat necesară a culturii polone din veacurile XVI—XVII și a originelor influenții ei în Moldova.

---

[1]) Miron a întrebuințat și el un izvor grecesc: «De patru monarhii», azi pierdut, iar Ureche cum se va arătà mai înainte a întrebuințat un izvor occidental latin, dar ei rămân totuș oameni de cultură polonă.

I

CULTURA POLONĂ IN VEACURILE XVI—XVII

RENAȘTEREA POLONĂ ȘI CULTURA VEACULUI XVI. Se poate spune că începutul renașterii polone, din care derivă și formele de cultură occidentală pătrunse până în Moldova, cade în timpul domniei lui Sigismund I (1506—1548). In veacul XV, influența italiană foarte importantă în privința legăturilor economice e de mică însemnătate pentru literatură și aproape nulă pentru artele plastice[1]). Apariții ca aceea a unui Callimah Buonacorsi sunt excepții fără mare influență asupra societății. Curtea lui Sigismund I ea însăș aveà un caracter sever ce amintià vechile timpuri medievale și numai la sfârșitul domniei sale, ultima lui soție, Bona Sforza, se înconjură de italieni cari aduseră o vieață animată și modernă. Cultura renașterii erà însă redusă la cercuri destul de restrânse: Curtea și în special cancelaria regelui, clerul înalt ce stăteà în relații cu Erasm și cu alți fruntași ai Renașterii apusene, burghezia bogată și nepolonizată încă a orașului Cracovia, ce stăteà în strânse legături cu lumea culturală a Germaniei. Câțiva nobili studiază în străinătate (la Padova mai ales).

Universitatea din Cracovia erà încă o universitate medievală în care scholastica aveà un mare loc. Societatea întreagă erà încă străină de nouile curente.

Sub Sigismund-August (1548—1572) și Ștefan Bàthory (1575—1586) lucrurile se schimbă. Artiști italieni umplù Polonia cu operele lor, un mare lux de opere de artă și de bogății acoperă țara, o vieață de societate foarte rafinată se formează, Kochanowschi și Gòrnicki fură interpreții săi. Prin poeții, istoricii, învățații și cugetătorii politici și religioși cultura Poloniei atinge în a doua jumătate a veacului XVI culmea ei. Se pot deosebì două curente principale în această cultură, fără însă ca în manifestările culturale să se poată întotdeauna despărțì partea fiecăruia: curentul humanist și acel al reformei.

Primul odată cu influența limbii latine aduce dragostea și chiar idolatria pentru antichitatea clasică și erudiție[2]), al doilea a creat literatura

[1]) Cf. I. Ptasnik. *Kultura włoska średniowiecka w Polsce.* (Cultura italiană medievală în Polonia), Warșovia 1923.

[2]) Scriitori își schimbau și-și traduceau numele în latinește, se căutaù origini latine pentru familiile nobile. Lituanii fură declarați urmași ai coloniștilor romani. Legenda a intrat și în istoriografia moldoveană prin Stryikowski. Slavii și Polonii ar fi avut dela

națională polonă. Partea originală a civilizației polone, ce o deosebește de cea contemporană din Apus, stă mai ales în cugetarea politică și socială.

Concepțiile și ideile principale, vorbesc de acelea cari circulau mai mult și puteau înrâurì astfel și asupra străinilor ce veniau în contact cu societatea polonă, erau în afară de cultul antichității idea democrației, a libertății, prin care se înțelegeà însă numai libertatea și dreptul de guvernare a Statului de către șleahtă, clasa foarte numeroasă a micilor proprietari, cari aveau întotdeauna o rezervă bănuitoare față de rege și de nobilimea înaltă, veniau apoi concepții religioase adesea originale rezultate din lupta diferitelor confesiuni și însfârșit un patriotism aprins și cam retoric ce emană din toate scrierile.

Această cultură a Renașterii polone, foarte strălucitoare, care dă multe personalități distinse și idei noui, nu a fost însă prea răspândită în cercuri largi. Nobilimea mică din părțile mai depărtate de centru nu se bucurà de roadele ei. Renașterea erà mai ales la curtea regelui, a nobililor bogați și în câteva orașe mari. Cultura latină erà departe de a fi înțeleasă de toți, iar din cea națională, ce erà mai pe gustul masselor erau de pildă cronici naive ca a lui Martin Bielski plină de minuni și de povești.

IEZUIȚII ȘI CULTURA VEACULUI XVII. După moartea lui Ștefan Bàthory se produce o schimbare. Sub înrâurirea contra-reformii și a iezuiților, reforma religioasă e învinsă, dar în acelaș timp piere și libertatea de gândire și cu ea cultura originală creatoare a veacului XVI.

Opera iezuiților fu însă imensă. Ei împânziră toată Polonia cu școlile lor, duseră cultura latină în cele mai depărtate colțuri de țară, la marginea câmpiilor sălbatece căzăcești, între Rutenii ortodoxi, trecură granițele Poloniei spre Moscova, spre Tătari, în Moldova.

Prin această operă cultura polonă câștigă în extensiune ceeace pierduse ca intensitate. Toată șleahta învață latinește, numărul producțiilor literare se mărește foarte mult și cei cari sunt acum creatorii acestei literaturi de o calitate inferioară, dar cu o influență întinsă sunt elevii iezuiților, șleahta de provincie. Concepțiile dominante ale acestei de a doua perioade umaniste sunt în politică acestea două: Statul polon este una cu biserica romano-catolică, Statul polon este nobilimea [1]).

Alexandru cel Mare privilegii asupra țărilor lor. «Patima acestui veac erà să reducă toate și pe toți la slăvitele vremi ale antichității» (Tarnowski).

[1]) Ideile acestea două au fost enunțate întâiu de Stanislaw Orzechowski care și în alte privinți e precursorul veacului XVII. Cf. Kubala. *Stanislaw—Orzechowski.* Warșovia f. dată.

In genere este în această societate un respect deosebit pentru cultură și mai ales pentru erudiție.

A doua jumătate a veacului XVII în Polonia reprezintă o vreme de decădere hotărîtă. Decăderea originalității creatoare, a strălucirii civilizației urmează și i se adaugă și decăderea politică începută cu răsboaiele căzăcești și suedeze.

Patriotismul cam bombastic ce în literatură îmbracă tot mai mult formele unei retorici savante și fără vieață este rezultatul domniei șleahtei educate în școlile latine. In această vreme șleahta nu mai înțelege Statul ca o entitate ideală ci ca totalitatea persoanelor fiecărui nobil. Tendința de a menține înainte de toate libertatea absolută a fiecăruia din ei duce societatea la disoluție. «Liberum-veto» a întruchipat definitiv această tendință și se știe cari au fost rezultatele acestui individualism anarhic.

Școlile iezuite nu izbutiseră să formeze o disciplină politică, doctrina lor culturală și religioasă lasă însă urme în toate spiritele. Ultimul șleahtici din provinciile depărtate știà latinește și-și împodobià conversația polonă cu cuvinte și formule latinești.

Precum însă cultura acestei societăți nu erà o adevărată civilizație creatoare, tot așà cultura latină nu erà adevărat umanism. Ceeace predominà este retorica, retorica amintirilor clasice ca flori de stil, ca un omagiu unor scriitori cari au devenit modele de exerciții stilistice. Toată lumea însă venerà încă pe acești maeștri ai lumii vechi, cu cari te întâlnești din frageda copilărie, precum și pe tribunii unei republici pe cari o credeau înrudită cu a lor. A scrie frumos latinește, a cità clasicii, a fi văzut Italia și Roma erà un mare merit. Antichitatea își păstrà autoritatea întreagă.

Cu toată retorica ce acoperià realitatea sub formele ei pompoase, starea de spirit a societății este în mare parte deprimată sub influența decăderii generale. Predomină un fel de pesimism amar, o prevedere a unor nenorociri și mai mari. Critici și satire se ridică, sfârșitul Poloniei e prevăzut. O singură idee politică izbutește pentru câtva timp să învie puterile neamului și să dea naștere unei mari mișcări de însuflețire; e vorba de idea cruciadei împotriva Turcilor care a dat în mijlocul epocii de decădere figura eroică a lui Sobieski. Ceeace pentru alții, Austria, Veneția, Rusia chiar, a fost calcul politic, pentru o bună parte din societatea polonă a avut întregul său înțeles medieval: lupta pentru credință, mai ales că această luptă erà în realitate împotriva intereselor

de Stat ale Poloniei. Cruciada a avut un răsunet destul de mare și în literatură.

ISTORIOGRAFIA POLONĂ. In decăderea generală a genurilor literare ale veacului XVII, unul singur se păstrează cu toată însemnătatea lui, lucru firesc dacă ne gândim că literatura erà dominată de șleahtă care ca orice nobilime se interesà îndeosebi de faptele strămoșilor. Literatura polonă are în veacul XVII două elemente ce au crescut în mod exagerat, de o parte satira, pamfletul, critica adesea personală: E șleahta individualistă și politiciană și în acelaș timp chinuită de simțul decăderii. Pe de altă parte istoriografia, care înfățișează iarăș șleahta cu tradiții politice, iar la sfârșitul veacului tot nobilimea însuflețită pentru lupta cu păgânii după pilda strămoșilor.

Este o mare deosebire între istoriografia veacului XVII și aceà a veacului XVI. Istoricii poloni din veacul XVI sunt cronicari ce scriu opere imense cuprinzând toată istoria Poloniei cu toate amănuntele redate cronologic. Intre ei cel mai vestit, acel care s'a bucurat de o faimă nemai auzită și a cărui scriere a slujit drept carte de școală prin care Polonii și-au cunoscut trecutul lor până la sfârșitul veacului XVII a fost Cromer [1]).

Această istoriografie erà cam naivă fără prea multe idei și concepții și se mărginià la înșirarea faptelor. Ultimul «cronicar» poate fi socotit Ioachim Bielski. După el încep istoricii politici și autorii de monografii.

Ca șef al școlii noui, o școală care cultivà istoria pentru a prezentà în forme frumoase concepții politice este Hejdenstein [2]).

Istoriografia în limbă latină mai are un reprezentant însemnat, pe Piasecki, care deși scrie la mijlocul veacului XVII este la mijloc ca o transiție între cele două școli. Influența lui este în vremea lui aproape tot așà de mare ca a lui Cromer.

Continuatorii lui Piasecki în latinește ca Rudawski, Kochowski nu înseamnă prea mult.

Partea din istoriografie care înfățișează nota caracteristică a întregii producții literare polone a veacului XVII este istoria în versuri polone. E genul cel mai cultivat și mai apreciat al vremii, numărul lucrărilor este foarte mare, aceeaș operă se reeditează mai multe ori, valoarea lor

[1]) Erà mai ales cetit în traducerea polonă din 1612.

[2]) Opera lui principală istoria lui Sigismund III apărù abià la 1672, dar erà utilizată în ms. de mulți istorici.

este în orice caz superioară celorlalte manifestări literare. Două nume au rămas cu cinste în literatura polonă: Samuel Twardowski cu poema sa «Răsboiul civil» şi Waclaw Potocki cu «Răsboiul dela Hotin» [1]).

O altă caracteristică a istoriografiei acestei vremi e aspectul ei de literatură de amintiri, adesea intime, ziarele şi memoriile sunt foarte multe şi în acelaş timp e străbătută de tendinţe politice şi sociale, e adesea tendenţioasă şi slujeşte interese de partid, în special al şleahtei.

Cu oarecari schimbări datorite împrejurărilor deosebite aceste linii esenţiale ale culturii polone se vor regăsì şi în influenţa exercitată de ea în Moldova [2]).

II

INFLUENŢA CULTURII POLONE IN MOLDOVA

CONDIŢIUNILE PRIMULUI CONTACT. Un lucru care la prima vedere pare ciudat este că înrâurirea polonă s'a arătat mai puternică în Moldova în veacul XVII, când pe de o parte cultura polonă erà în decădere faţă de strălucirea celei din veacul XVI şi când autonomia politică a Moldovei erà mai redusă neîngăduind legături politice aşà de strânse ca acelea de mai înainte.

Explicaţia stă pe de o parte în răspândirea culturii polone în veacul XVII, de care am vorbit, pe de alta în originile partidului polon din Moldova. Cultura polonă a veacului XVI este mai strălucită dar de ea nu se poate bucurà toată Polonia şi cu atât mai puţin Moldova.

Intre Moldova şi Polonia propriu zisă erà o massă de populaţie malorusă ortodoxă, care nu fusese pătrunsă nici de umanism nici de cultura

---

[1]) Cf. Al. Brükner. *Wiersze Historyczne*, în *Biblioteka Warszawska*. LV. 1895. III p. 377 şi urm. «Putem numì versul istoric o specialitate, o caracteristică a literaturii polone, îl cunosc de sigur şi alte literaturi dar nicăiri nu este nici în aşà mare număr, nici în aşà valoare, nici nu a fost cultivat aşà îndelungată vreme». Idem. *Poezia w wieku XVII* în *Encyklopedja Polska*. Cracovia. Tom. XX p. 227 numeşte veacul XVII, veacul versomaniei.

[2]) Pentru această schiţă a culturii polone am utilizat: Al. Brükner *Geschichte der polnischen Literatur* Leipzig 1901. Ign. Chrzanowski. *Historja literatury niepodleglej Polskiej* Varşovia 1920. I. Tarnowski *Historia literatury Polskiej*. Cracovia 1903. B. Chlebowski, *Rozwoj Kultury Polskiej* Varşovia 1917. L. Kubala *Stanislaw Orzechowski*. Varşovia. K. Morawski *Czasy Zygmuntowskie na tle pradov odrodzenia* (Epoca Sigismunzilor pe baza curentelor renaşterii) Varşovia 1922. Al. Brükner *Poezia w wieku siedmnastym* în *Encyklopedja Polska* XX pp. 223—275.

națională polonă. Departe de centrele răsăritului ea nu puteà desfășurà nici măcar o cultură ortodoxă. Singurul centru cultural școala «frăției ortodoxe» din Lemberg însemnà foarte puțin lucru [1]). Insăș nobilimea polonă de margine trăià o vieață turburată și aventuroasă plină de aspecte sălbatice [2]).

Când iezuiții pătrunseră în aceste regiuni cu școlile lor, primele colegii fură întemeiate la Lemberg la 1608 și la Camenița în acelaș timp, apoi la 1636 la Bar. Prin aceste trei centre culturale se făcù contactul între Moldova și cultura polono-apuseană. Cel mai mare din colegii fu acel din Lemberg care aveà la 1633, 550 de elevi și unde se studià filozofia, teologia și matematica [3]), colegiu la care a studiat și Grigore Ureche.

Iezuiții provocară chiar indirect o reacție culturală ortodoxă. Renașterea ortodoxiei cu centrul la Kiew și nu la Lemberg se slujì nu de vechile elemente de cultură slavonă sau de vreo influență răsăriteană grecească ci se făcù pe temelia culturii latine a Poloniei. Creatorul Academiei din Kiew și inițiatorul întregului curent de renaștere fu, precum se știe, moldoveanul Petre Movilă [4]). Curentul dela Kiew trebuie socotit ca un curent occidental, de occidentalizare a ortodoxiei. Astfel direct prin iezuiți, indirect prin curentul ortodox dela Kiew se făcù primul contact durabil între Moldova și cultura polonă.

ORIGINILE PARTIDULUI POLON IN MOLDOVA ȘI INFLUENȚA LUI CULTURALĂ. In veacul XVI până către sfârșit

[1]) Școala frăției fusese întemeiată la 1556 și reorganizată la 1587 de Ieremia patriarh de Constantinopol. Se studià în special greaca și slava veche, în cari limbi se făceà și conversație. Erau și studii de latină (dialectică, retorică), dar scopul principal erà pregătirea preoților pentru bisericile rutene. In biblioteca frăției se aflau și scrieri clasice greco-latine. Intre elevii școalei fură Pamva Berândă, moldovean, autorul celebrului lexicon slavonesc, Silvestru Kossow, mitropolit de Kiew, Isaia Kozlowski, primul rector al Academiei lui Petre Movilă. Totuș această școală erà considerată ca inferioară chiar de ortodoxi (W. Zagorski. *O szkole grecko-słowiańskiej w Lwowie*, în *Muzeum*, Lemberg, IX. 1893 pp. 824, 940-1. L. Finkel *Historja Uniwersytetu Lwowskiego* Lemberg 1894 p. 12. Al. Iabłonowski. *Historia Rusi południowej*, Cracovia 1912 p. 166-7. Акты относѣщіе се къ исторіи западноі Россіи. IV. p. 504).

[2]) Cf. Wł. Lozinski. *Prawem i Lewem* Lemberg 1904 și I. Antoni. *Zameczki Podolskie na kresach multanskich* (Cetăți ale Podoliei la granița Moldovei) IV volume. Varșovia.

[3]) L. Finkel *o. c.* p. 13-16. Al. Iabłonowski *o. c.* p. 220—1.

[4]) Pentru rolul lui Petru Movilă și curentul dela Kiew: Al. Iabłonowski. *Akademia Kiowska-Mohilanska*, Cracovia 1901.

influența culturii polone în Moldova e aproape nulă. Petru Rareș în figura căruia s'au căutat caracteristicile unui «virtuoz» al renașterii cu toate defectele și cu toată gloria unei asemenea apariții[1]) nu pare a fi mai mult decât un temperament impulsiv, a cărui sinceritate proaspătă n'a fost învăluită în formele culturii. Proiectele culturale ale lui Despot fură efemere. In vremea lui Alexandru Lăpușneanul, care-și aveà totuș fiicile căsătorite după nobili poloni, curtea lui aveà aspectul patriarhal: solii făceau anticameră.. în drum în fața locuinței domnești, li se trimiteà pentru întreținere boi întregi și domnul cereà apoi pielea înapoi, cu care făceà de sigur negoț[2])!

Bogdan fiul lui Lăpușeanu aveà la curtea lui unii polonezi culți ca Ioan Klonski, secretarul său, sau Aichinger, german polonizat poliglot[3]). Legăturile lui cu Polonia erau strânse; aveà giuvaericale din Cracovia, stăteà în legătură cu negustorii italieni din Polonia[4]), dar toate acestea nu par a fi a adus o înrâurire culturală asupra boierimii moldovene.

Petru Șchiopul cel dintâiu aduse în Moldova iezuiți poloni, cari întemeiară școli de latină[5]). Descrierea ce o făcură acei iezuiți asupra stării culturale a Moldovei este foarte întunecată: cultura se reduce la câteva cărți slavone, pe cari nu le înțelege nimeni, învățătura nu trece de a ști să citești și să scrii și aceasta încă e rar[6]). In realitate lucrurile nu stăteau tocmai așà. In mănăstiri se scriau cronici slave după exemple slavo-bizantine, arta bisericească nu erà de disprețuit, dar înrâurirea polonă nu se simte deloc.

Numai dela Petru Șchiopul se formează un puternic partid boieresc filopolon, care avù o însemnată înrâurire culturală.

De multă vreme, dar mai ales din epoca lui Lăpușneanu adus ca domn de boierii pribegi în Polonia, existà în Moldova un partid polon. Dar acum caracterul său se schimbă.

In veacul XVI, regii Sigismund August și Ștefan Bàthory urmează o politică de pace cu orice preț cu Turcia. Polonii cari intervin în

---

[1]) Cf. I. Ursu. *Petru Rareș*. București 1923 p. 126 și 128. Scrisori'e lui dovedesc sentiment religios în forme naive și tradiționale Cf. Iorga. *Scrisori domnești* p. 42 și urm.

[2]) Călătoria lui Otwinowski în Moldova la 1557. ed. I. Kraszewski. *Podróże i poselstwa polskie do Turcyi.*

[3]) B. P. Hașdeu, *Arhiva Istorică*, III, p. 29.

[4]) Hurmuzaki. *Documente-Supliment*, II, p. 267—268.

[5]) Wielewiecki *Historici diarii Societatis Iesu Cracoviensae* în *Scriptores rerum Polonicarum*. VII, p. 118 și urm. și Zalęski. *Iezuicy w Polsce*. I p. 573.

[6]) Wielewiecki, *l. c.*

Moldova sunt nesupuşi ca A. Laski, D. Wiszniewiecki, N. Mielecki. Acţiunea unui partid polon nu puteà fi decât accidentală.

Sub Sigismund III, Zamoyski împotriva părerii regelui duce o politică de expansiune spre Orientul Europei. Rival şi duşman al Habsburgilor el caută să le-o ia înainte în aceste ţări, să împiedece acţiunea lor împotriva Turcilor şi să înlocuească influenţa lor asupra creştinilor din Orient cu cea polonă. Politica lui fu urmată de hatmanul Zółkiewski şi de Wladislaw IV, luptătorul dela Hotin (1621), care spre deosebire de tatăl său urmează politica «partidului hatmanilor»[1]).

In aceste condiţiuni politica polonă în Moldova are o continuitate, partidul polon putù deveni permanent.

Şi caracterul boierimii se schimbase. In veacul XVI nu erà încă în Moldova o boierime cu tradiţie de familie. Boierii în cele mai multe cazuri nici n'au nume de familie. Dimpotrivă la sfârşitul acestui veac partidul polon e alcătuit din familii *toate înrudite între ele:* Movilă, Balica, Stroici, Ureche, Barnowski, Costin şi alţii, acest partid urmează cu stăruinţă politica lui în tot cursul veacului XVII.

Legăturile politice, cari acum nu mai sunt întâmplătoare ci tradiţionale, duc cum erà firesc la relaţii personale cu nobilii poloni, cu lumea dela graniţa Moldovei. Dacă Moldova ca Stat nu mai puteà aveà legături strânse cu Polonia, această boierime, care e acum stabilă şi ereditară, face prin legăturile ei personale ca influenţa culturală polonă să poată pătrunde în ţara lor. Nobilimea polonă de margine sub influenţa şcoalelor iezuite devenise o clasă cu o oarecare cultură şi anume cultură latină.

Boierii moldoveni siliţi în mai multe rânduri să se exileze[2]), intră în mijlocul lor, trăesc vieaţa lor, unii sunt arendaşi ai bunurilor regale în Rusia sau chiar proprietari[3]), se judecă în faţa instanţelor polone[4]), mai mulţi din ei capătă indigenat polon, cinste pe care în această

[1]) *Historja polityczna Polski II.* Cracovia 1923, p. 173—221.

[2]) Sub Aron Vodă, apoi după căderea lui Constantin Movilă şi iarăş după sfărâmarea planurilor doamnei Elisabeta.

[3]) Nistor Ureche arendase starostia de Zolkiew (Barwinski în *Prinos Sturza*, p. 209) Luca Stroici erà arendaş la Zwinigrod (Hurmuzaki, *Documente-Supliment* II, p. 416). Ameninţat să fie exilat din Polonia obţine graţia lui (*Akta Grodzkie i Ziemskie*, X, p. 188). Vasile Ureche arendaş la Zahajpole (Barwinski *l. c.*, p. 210).

[4]) W. Lozinski. *Prawem i Lewem* II, p. 71 şi urm. Barwinski în *Prinos Sturza*, p. 201—202.

vreme Republica o acordà rar [1]), se fac legături de căsătorie cu familii polone [2]), fără a vorbì de relațiile personale de prietenie între boieri și nobilii poloni [3]).

Astfel primele semne ale culturii polono-latine pătrund în Moldova: unii boieri încep să se iscălească cu litere latine [4]). Ieremia Vodă pomenià pe Cicero în scrisorile sale [5]), Luca Stroici scrie «Tatăl nostru» cu litere latine [6]).

Secretarii catolici pentru latinește apar pe lângă domni [7]), tineri fii de boieri studiază la școlile iezuite [8]), între alții probabil și Grigore Ureche [9]).

In special familia Movilă prin legăturile ce le avù în Polonia făcù foarte mult pentru creșterea influenței polone asupra unei părți a

---

[1]) Primiră indigenat până la 1638 Gheorghe, Ieremia și Simion Movilă, Nistor Ureche, Isac Balica, Luca și Simion Stroici, Miron Barnowski, Vasile Orăș hatmanul, Gh. Lozinschi pârcălab, Gh. Mauroti logofăt. *Volumina Legum* II, p. 345, 365. II, p. 448, III, p. 295.

[2]) Mariana sora lui Ieremia Movilă se căsătorì cu Isaia Herburt (O. Forest. *Przyczynek do najdawniejszej geneologii Mohylow*. Lemberg 1912, p. 5.) O fiică a lui Iancu Sasul se căsătorì cu un Porębski. Fetele lui Ieremia Movilă. Regina se căsătorì cu Mihaiu Wisniowiecki, Caterina cu Samuel Korecki Maria cu Șt. Potocki, N. Firlej și C. Wisncowiecki, Ana cu M. Przerembski, Joan Czarnkowski, W. Myszkowski și St. Potocki. Logofeteasa Elena Mauroti cu Gh. Dydynski paharnic de Halicz. Teodosia Nicoriță cu rotmistrul I. Podhorecki. (W. Lozinski. *Prawem i Lewem*, II, p. 96).

[3]) Pentru legăturile lui Vasile Ureche cu Marcu Matczynski. Barwinski. *o. c.*, p. 210—11. Joan Chomętowski numià pe boierul Grama «prietenul meu.... de mult trăim cu dânsul în tovărășie» (Hurmuzaki. *Documente-Supliment* II, p. 543—4). Constantin Movilă vorbind de cneazul Constantin de Ostrog, nașul său, îl numià «mare prieten al tatălui meu» și întreținea aceleași legături cu fiul său Ianusz (*ibid.*, p. 352—3). Ioan Mielecki dăruește lui Constantin Movilă moșiile sale (*ibidem* II[1] p. 516—8) Ieremia erà în legături de prietenie cu Golujcki, canonic de Cracovia (*ibidem* 348—9) și cu voevodul de Vilna (*ib.* 529).

[4]) Afară de Luca Stroici avem pe Grigore Philipowski (polon ?) boier al lui Constantin Movilă. Iorga *Studii și Documente*, VII, p. 288.

[5]) Scrisoare din 1591 către ducele de Sluck (Cicero eloquentissimus) Iorga, *Studii și Documente*, XI, p. 109.

[6]) P. B. Hașdeu. *Vieața și Scrierile lui Luca Stroici*, p. 26.

[7]) P. secretarul catolic al lui Simion Movilă. *Relacje nunciuszów apostolskich o Polsce.* II, p. 100. Lacki secretarul lui Ieremia Movilă erà în corespondență cu Ioan Zamoyski. *Ms. Academiei Polone* nr. 712 (nepaginat).

[8]) Faptul că iezuiții din Camenița primesc pentru colegiul lor ajutor în bani dela Constantin Movilă dovedește că acolo studiau și Moldoveni. I. Antoni. *Zameczki Podolskie na kresach multanskich*, III, p. 84.

[9]) V. mai departe.

boierimii. La moșia lor Uscia în Podolia, cumpărată dela familia Ostrorog[1]) întrețineau cele mai strânse legături cu nobilimea polonă. Unii membri ai acestei nobilimi fură în serviciul lor ca ostași[2]). Cele patru fete ale lui Eremia fură căsătorite cu Poloni. Constantin Movilă avù o tutelă polonă compusă din bărbații cei mai celebri ai vremii: Ioan Zamojski, Stanislaw Zolkiewski, Mihaiu Danilowicz (din familia mamei lui Ioan Sobieski), Ian Swoszowski pisar al Lembergului[3]). Leon Sapieha, cancelarul Lituaniei erà și el un sprijinitor și prieten al lui Constantin Movilă[4]). Doamna Elisabeta izbutì prin influența ei asupra nobilimii polone să capete hotărîri ale unor diete provinciale cari cerură dela rege ajutor pentru ea[5]) și când Alexandru Movilă domnì la Iași (1616) erà înconjurat de Poloni[6]).

S. Okolski, panegiristul nobilimii polone, mai târziu trecù pe Movilești în marea carte a acestei nobilimi, inventând o origine romană a neamului care s'ar fi coborând din Mucius Scaevola[7]).

E drept că toți acești Moldoveni erau în Podolia și Galiția o apariție orientală cam ciudată. Se vorbește mereu de averile lor uriașe de stofe asiatice, covoare de Damasc, giuvaergicale, arme turcești cu cari se înconjurau[8]).

---

[1]) A. Prochaska. *Wyprawy zagranyczne moynych ya Zygmunta III.* In *Przegląd Powszechny.* Cracovia LXIV, 1920, p. 32 și urm.

[2]) Stanislaw Chanski rotmistru, Iacob Bolowski și Ian Wolski în slujba lui Ieremia și Simion. Stanislaw Iosefowicz în a lui Constantin Movilă. *Ibidem.*

[3]) *Ibidem.*

[4]) *Ibidem,* p. 94. La 1612 Constantin Movilă îi trimite o solie compusă din Nestor Ureche și Costea Bucioc paharnicul.

[5]) *Ibidem,* p. 188.

[6]) *Ibidem.* 190. Erà silit să ia banii și blănurile Armenilor din Lemberg ce veneau la Iași, ca să poată plătì slujitorii lui Poloni.

[7]) S. Okolski. *Orbis Polonis,* II, p. 226 și urm. Scrierea începù să apară în 1641. Bunicul autorului, Stanislaw Okolski luptase la Teleajen împotriva lui Mihaiu-Viteazul și după aceea se așezase în Moldova. Ioan fratele lui Stanislaw fusese ucis în aceiaș expediție munteană. (I. M. Ossolinski. *Wiadomosci Historyczno-krytyczne do dziejow literatury Polskiej.* Cracovia 1819, I, p. 174).

[8]) W. Lozinski. *Prawem i Lewen, II,* pp. 74 și urm. Averile lui Moise Movilă depuse la Lemberg. Hurmuzaki *Documente-Supliment,* II[3], pp. 69, 72—3, 77—9. Registre ale averilor lui Ieremia și Moise Movilă ca și a Mariei Potocka Movilă în *Ms. Institutului Ossolinski. Lemberg, nr. 545*: giuvaeruri, mărgăritare, diamante, o coroană cu diamante, stofe scumpe, obiecte lucrate în Orient și Occident (Augsburg). Mai multe obiecte de îmbrăcăminte și de masă sunt trecute ca «lucru moldovenesc».

Dar a doua generație se împământenì repede între Poloni. E destul să cităm rolul cultural al lui Petre Movilă, trăit la curtea hatmanului scriitor Zolkiewski, apoi pe moșiile sale în Ucraina, unde intrigà cu nobilimea polonă pentru scaunul Moldovei [1]), care mai târziu duse între Ruteni cultura polono-latină și influența care o avură pentru ridicarea bisericii ortodoxe în Podolia fiicile ortodoxe ale lui Ieremia căsătorite cu Poloni [2]).

Prima generație a boierilor partidei polone, boierii Movileștilor, mulți din ei fuseseră și boieri ai lui Petre Șchiopul, stabiliseră contactul cultural. A doua generație, fii acestora în urma studiilor în școlile polone, ajung la un oarecare grad de învățătură, unii știu latinește, câțiva joacă un rol cultural activ ca Petru Movilă și Grigore Ureche.

CURENTUL POLON IN EPOCA LUI VASILE LUPUL. Astfel această a doua generație produce o epocă de oarecare strălucire culturală, aceea a lui Vasile Lupul. Pe de o parte erau boierii învățați cari studiaseră la iezuiții din Polonia [3]), pe de altă parte iezuiții vin în Moldova și întemeiază o școală la Iași, elevii lor făceau pe diecii la cancelaria domnească [4]), Ioan, fiul lui Vasile Lupul, învăță limba latină dela acești iezuiți stabiliți în Iași [5]). Firește epoca de cultură a lui Vasile Lupul nu e numai un produs al influenței polone ci acum începe și curentul grecesc, dar despre rolul acestuia va fi vorba imediat.

O influență indirectă a culturii polono-latine a fost aceea a școalei dela Kiew întemeiate de Petru Movilă. Precum am spus, Petru Movilă, elev al școalelor polone, a dat naștere mișcării culturale ortodoxe noui nu pe temelia așà zisei culturi slavo-bisericești, nici pe aceea a

---

[1]) Iablonowski. *Akademia Kiowska Mohylanska*, p. 78. Aveà moșia Rubienzowka. Pentru legăturile lui cu nobilimea Podoliei înainte de călugărire *Akta Grodzkie i ziemskie*, XX, pp. 217 și 225. In două rânduri la 24 Noemvrie și la 17 Decemvrie 1625 dieta provincială din Vinița cere regelui ca Petru Movilă să fie pus în scaunul Moldovei. E citat un protest al unui nobil ce fusese lovit cu prilejul unei întruniri a nobilimiei convocate de Petre Movilă într'un han. In urma acestui incident se sparge adunarea dietinei.

[2]) Privilegiile Mariei Potocka pentru bisericele ei în Акты относящіеся къ исторіи западной Россіи IV, pp. 502, 504. Cf. și N. Iorga, *Studii și Documente*, XI, pp. 109 și urm.

[3]) Episcopul Bandini pomenește la 1647 pe un «boier mare» dela curtea lui Vasile, care «studiase 6 ani la iezuiți» și care laudă știința și învățătura lor. *Codex Bandini* ed. V. A. Ureche, pp. 91—2.

[4]) *Ibidem*, p. 127.

[5]) Załęski, *Iezuicy w Polsce*, III, p. 829.

curentului grecesc din Constantinopol care abià atunci începeà o nouă epocă de înflorire, ci pe temelia polono-latină. Şcoala din Kiew erà o reacţie împotriva şcoalei slavo-greceşti din Lemberg. Ea cuprindeà profesori de retorică, filozofie, poetică, dialectică. Aproape toate studiile se făceau în limba latină, unele chiar în polonă. Cărţile de studiu erau mai toate în latineşte sau poloneşte[1]. Intemeierea Academiei din Kiew după modelul celor iezuite şi a celei din Cracovia, fu considerată ca o erezie de o parte din pravoslavnici[2]. Se ştie că în afară de influenţa pe care o exercită Academia din Kiew asupra bisericii moldovene[3] se înfiinţă la Iaşi către 1640 şi un colegiu de către dascălii trimişi din Kiew de Petru Movilă. Despre acest colegiu se ştie foarte puţin lucru[4]. Gh. Ştefan Vodă spune mai târziu: «cercetând cât de buni au fost acei dascăli dela Kiew în învăţături ce fusese la această mănăstire (Trei-Erarhi) şi mult lucru şi mare folos rămâind dela dânşii pământului nostru din a lor învăţătură»[5].

Ca la o sucursală a Academiei din Kiew, temeiul învăţăturii din colegiul dela Iaşi trebuie să fi fost cât au stat dascălii din Kiew acolo, tot latin[6]. O dovadă ar fi şi faptul că întemeietorul colegiului fu Sofronie Poćacki, numit egumen de Trei-Erarhi, care mai înainte fusese rector al Academiei din Kiew, unde predase retorica, ştiinţă ce se studià în latineşte[7].

---

[1]) Al. Jablonowski. *Akademia kijowska-Mohylanska*, pp. 83, 97—101, 108—110.

[2]) *Ibidem* şi Al. Iablonowski. *Historya Rusi poludniowej*, pp. 223 şi urm.

[3]) Deasemenea cărţile tipărite la Kiew şi Lemberg de Petre Movilă se răspândiră în număr foarte mare în Moldova şi în Ţara Românească. Aproape orice mănăstire mai veche a avut asemenea cărţi. Pe un «*Apostol*» slav al lui Petre Movilă (Lemberg 1634) am găsit însemnarea «Acest sfânt Petru Movilă este al sf. schit Mânăileşti» ceeace arată că aceste cărţi erau aşà de cunoscute încât ajunseseră să fie indicate sub un nume generic. (Azi în Biblioteca Comisiunii Monumentelor Istorice).

[4]) Pentru colegiul din Iaşi. N. Iorga. *Istoria literaturii religioase* pp. CMLVII şi urm. E. Picot. *Pierre Movila* (în, E. Legrand, *Bibliothéque héllenique*, IV), pp. 117—118. Iablonowski, *Akademia kijowska Mohylanska*, p. 94. Ghenadie Enăceanu. *Petru Movilă*, p. 276.

[5]) T. Codrescu. *Uricarul*, III, pp. 279—280.

[6]) Bandini spune însă că «Princeps Basilius multum laboravit et maximam fecit expensam ut latinas in Moldaviam induceret, sed irriti fuere omnes conatus» (*Codex Bandini*, p. 84). E vorba probabil însă de scurta durată a şcoalei conduse de Kieweni, înlocuiţi apoi cu Greci.

[7]) Iablonowski. *o. c.*, p. 86. Şcoala frăţiei din Lemberg reprezentà opoziţia dreptcredincioşilor faţă de inovaţiile latine dela Kiew. Deaceea ca un reprezentant al acelor inovaţii, fu rău primit Poćiacki când se duse la Lemberg să ceară dela tipografia

In această vreme a lui Vasile Lupul scrie cronica sa Grigore Ureche, elev al şcoalelor polone adânc influenţat de spirit polon. Despre opera lui va fi vorba pe larg în cele următoare.

Tot un elev al şcoalelor polone a fost poate şi Simion Dascălul care a introdus în istoriografia moldoveană ştirile istorice ale lui Guagnin, întrebuinţat în traducere polonă.

Fapt este că epoca lui Vasile Lupul fu socotită şi mai târziu ca o deşteptare culturală: «Vasile Lupu, spune Dimitrie Cantemir, a început a deşteptà spiritele şi a venì iarăş la lumină din întunericul cel adânc al barbariei» [1]).

CURENTUL POLON IN MOLDOVA IN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI XVII. In a doua jumătate a veacului înrâurirea polonă se menţine tot aşà de puternică, ba chiar mai puternică. Politica polonă nu a pierdut din vedere nici o clipă Moldova, până la pacea dela Carlovitz. Strânsa legătură a afacerilor căzăceşti cu acest principat şi amestecul Turcilor în răsboaele împotriva Poloniei fac ca Moldova să fie mereu pe primul plan al politicii polone. Partidul politicii polone stă mereu în relaţie cu nobilimea polonă. El numără în sânul său domni ca Gheorghe Ştefan şi Ştefan Petriceicu, apoi mitropolitul Dosoftei, Miron şi Veliciko Costin, alţi boieri mai puţin cunoscuţi azi, ca Hăbăşeşcu, Haşdeu, etc., mulţi din ei primiră indigenat şi nobilitare polonă [2]).

Domnii întreţineau o corespondenţă voluminoasă cu Polonia, fiecare din ei aveà unul sau mai mulţi secretari poloni cari jucau un însemnat rol politic, uneori şi cultural [3]), ofiţeri po-

---

«frăţiei» litere pentru tipografia lui Vasile Lupul. (Scrisoare din 17 Fevruarie 1642 în *Arhiva din Iaşi*, IV, p. 326). Pentru «minunata clădire» a colegiului din Iaşi, Paul de Alep. *Călătoriile patriarhului Macarie*, trad. Cioranu, p. 27.

[1]) D. Cantemir. *Descrierea Moldovei*, ed. Academiei Române, p. 170.

[2]) La 1638 primeşte nobilitare Costin Hatmanul cu fii lui, la 1673 Apostol Durak, la 1676 Ştefan Petriceicu, Nicolae şi Iancul Hâjdeu, Grigore Hăbăşescul, Apostol Catargiu şi Iacob Chalipinski (?). *Volumina Legum*, III, 461 şi V, 76 şi 198.

[3]) St. Kinarski fusese secretarul lui Matei Basarab (*ziarele soliilor polone la Constantinopol*, pe cari le voi publicà în curând) este apoi secretarul lui Gh. Duca. Andrei Wolf elev al iezuiţilor erà secretarul aceluiaş Duca (*Actele Nunciaturii în Polonia. Misiunea în Moldova. Archiw Glówny din Varşovia)* Iosif Wargalowski secretarul lui Constantin Cantemir şi Iordache Russet (despre care vezi la paragraful despre Poema Polonă a lui Miron Costin) Andrei Pawlowski secretar al lui Antich Cantemir — Iorga *Studii şi Documente*, (am pierdut însemnarea). Cotnarski «pisarul leşesc» al lui Vasile Lupul. Miron Costin *Opere Complete*, I, p. 603.

loni slujiau în oastea moldovenească[1]), alții ajung la ranguri de boierie[2]).

Iezuiții poloni și în genere misiunile catolice în Moldova jucară un rol cultural însemnat în această vreme. Cu sprijinul lor tineri catolici din Cotnari și Baia cari se pregătiau pentru preoție sunt trimiși în Italia ca Gr. Gross din Baia și Petre Wolf din Cotnari (1669)[3]). Cel dintâiu studiază și la Lemberg. Erà îndemnat să se înscrie la colegiul Armenilor, ceeace ar slujì pentru propaganda între Armenii din Moldova[4]). Domenico fiul lui Petre Capra din Cotnari (16 ani) e trimis la Camenița pentru a studià retorica, tot acolo e trimis din Iași fiul medicului lui Gh. Duca[5]).

Iezuiții poloni țineau școală la Cotnari și la Iași predând gramatica și retorica[6]). La Cotnari erà către 1665 un fel de seminar pentru pregătirea preoților catolici destinați parohiilor din Moldova, erau numai 3—4 elevi și iezuiții nu-i puteau întreține mai ales că Polonii erau rău priviți de Unguri[7]). Asemenea ținea școală franciscanul Ressi la Galați[8]). La Iași însă erà un colegiu iezuit, filială a celui din Camenița, și e probabil că fii boierilor urmau studii de latină la iezuiți căci vedem mereu boieri ca Iordache Russet, Miron Costin, Gavriliță Costache, Diamandi slugerul, Hurmuzake, Mavrodi dând daruri și ajutând materialicește misiunea iezuită din Iași[9]). Despre fii lui Iordache Russet știm sigur că fură elevii iezuiților și istoria misiunii din Moldova

---

[1]) Papadopol Callimah. *Despre Gheorghe Ștefan Vodă*, pp. 3—4. Miron Costin, *Opere Complete*, ed. Ureche, I, pp. 633, 660—661.

[2]) D. Cantemir. *Descrierea Moldovei*, pp. 129—130. In lista boierilor sunt trecuți cu mențiunea de poloneze familiile Crupenski și Pisoski. (pp. 124—5).

[3]) *Actele Nunciaturii în Polonia. Misiunea în Moldova. Archiw Glówny (Arhivul Principal) din Varșovia* dosar nepaginat.

[4]) *Ibidem*.

[5]) *Ibidem*, «figliolo del cirusio» (medic-chirurg).

[6]) *Ibidem*.

[7]) *Ibidem* și Załęski *Iezuicy w Polsce*, III, p. 830. *Raportul misionarului Del Monte* (sub Gh. Duca, întâia domnie) (în *Corespondența Nunciaturii* mai sus citată) spune despre școala din Cotnari «... li studii non si frequentano essendo natione piu barbara che humana, essendo essi tutti subditi e non avendo în quelle parti promotioni per causa delle scienze ... tutti rustici, e cosi se împiegano piu al arte mechanica che alle scienze... »

[8]) *Ibidem*.

[9]) Iorga. *Studii și Documente*, I—II, pp. 54 și urm., 62—64. Cf. Załęski *o. c.*, III, p. 834.

înseamnă că Nicolae Russet a trecut din îndemnul lor la catolicism [1]). Unii din acești iezuiți jucară un rol politic ca păr. Szytnicki, care prezentà regelui Poloniei toată activitatea politică și privată a lui Gh. Ștefan [2]), iar în vremea lui Constantin Cantemir iezuitul Wierchowski care știà bine limba română, slujì ca intermediar între domn și fruntașii oștilor polone ce intraseră în Moldova la 1686 [3]).

In bibliotecile misiunilor catolice din Moldova se aflau multe cărți polone, de cari probabil se folosiau și unii boieri [4]), la iezuiții din Iași pe lângă cronica lui Bielski se puteau cetì opere de ale clasicilor latini, manuale de retorică, dicționare italienești [5]). Boierii moldoveni pe lângă învățătura ce o puteau căpătà la iezuiții din Moldova [6]) urmau să frecventeze de sigur și școlile din Polonia, ca Miron Costin de pildă la iezuiții din Bar. La asemenea elevi români ce urmau în școli polone face aluzie Dupont, secretarul lui Sobieski, când spune despre Moldoveni și Munteni că în afară de țara lor dacă găsesc cine să-i instruească izbutesc foarte bine în toate științele [7]).

Se vede așadar, că în Moldova în a doua jumătate a veacului XVII înrâurirea apuseană venită prin intermediul Poloniei erà destul de puternică. Deaceea anume personalități se desprind din mulțimea boierimii și a clerului înalt și încep o activitate după inspirațiile acestei înrâuriri.

---

[1]) Zalęski, *o. c.*

[2]) L. Kubala. *Wojna Moskiewska*, în *Skicze Historyczne*, III, pp. 386—7.

[3]) *Ms. Academiei Polone din Cracovia nr. 1081*, p. 31 și A. Zaluski, *Epistolae Historico-Familiares*, I, pp. 961—2.

[4]) Bandini pomenește biblioteca mănăstirii catolice din Siret care fusese luată de un mare logofăt al lui Vasile Lupul și de episcopul de Rădăuți. *Codex Bandini*, pp. 76—7. Cărți polone sânt pomenite la episcopia de Bacău în inventarul făcut de Bandini. *Ibidem* p. 54.

[5]) N. Iorga. *Studii și Documente*, I—II, p. 54.

[6]) Și franciscanii jucară un rol însemnat. Despre franciscanul Ressi mărturisesc boierii că «toată boierimea Moldovei» învățase latinește dela dânsul. Vl. Ghica. *Știri noui despre Costini*, în *Convorbiri Literare* XLI, pp. 471—2.

[7]) Ph. Dupont. *Mémoires pour servir a l'histoire de la vie des actions de Jean Sobieski*, în, *Biblioteka Ordynacyi Krasinskich*; VIII Varșovia 1885, p. 201: «Ils ne manquent point d'esprit, ce qu'ils font bien voir, lorsqu'ils sont hors de leurs pays et ils trouvent des personnes pour les cultiver et pour les instruire. Alors ils reussissent très bien dans toutes les sciences».

Dacă Nicolae Milescu prin traducerea Bibliei şi prin scrierile sale greceşti[1]) ţine de curentul grecesc prin alte laturi ale activităţii sale erà alături de boierii ce ştiau latineşte[2]).

De opera lui Miron Costin va fi vorba pe larg mai înainte. El este reprezentantul tipic al curentului polon. Dar şi prietenul său, mitropolitul Dosoftei, arată în opera sa influenţa curentului apusean. Traducerea în versuri a vieţilor sfinţilor e făcută după modelul celebrei traduceri polone lui Kochanowski[3]). Ideile sale sunt apropiate de cele polone, e mai aproape de catolici decât de luterani pe cari îi numeşte «tâlhari»[4]). Şi el e influenţat de umanism ca şi Miron Costin şi vede marea însemnătate ce o are pentru noi originea latină a neamului: «limba (i. e. neamul) românească de bun neam... se trage de pe sânge rudă împărătească»[5]).

CURENTUL POLON IN LUPTĂ CU CEL GREC. Tocmai în această epocă în care influenţa culturală polonă atinge culmea în Moldova se iveşte şi elementul care a înlocuit-o: influenţa grecească.

Rezultat din renaşterea ortodoxiei greceşti la Constantinopol începută încă la sfârşitul veacului XVI, curentul grecesc fu introdus la noi mai ales de unii domni cu legături mai strânse cu lumea greacă din Constantinopol. Vasile Lupul făcuse tot ce i-a stat în putere ca să întărească pe Greci şi cultura lor în Moldova. Se înconjurase de boieri, sfetnici şi învăţaţi greci[6]), închinase o mulţime de mănăstiri

---

[1]) Emile Picot. *Nicolas spathar Milescu*, în E. Legrand, *Bibliothèque hellènique*, IV, pp. 62 şi urm. Cf. şi Th. Codrescu *Uricarul* I (ed. II), p. 402.

[2]) Aşà e scrierea latină despre credinţa ortodoxă. La 1674 traduce în ruseşte un discurs al unui ambasador polon. Scrisese un dicţionar grec-latin-rus. E. Picot, *o. c.*

[3]) I. Bianu. Introducere la *Psaltirea în Versuri a lui Dosoftei* (ed. Acad. Rom.), Bucureşti 1887, pp. XXVII şi urm.

[4]) I. Bianu. *Insemnări autografe ale mitropolitului Dosoftei. (Analele Academiei Române, Literare)*, p. 7.

[5]) I. Bianu şi Hodoş. *Bibliografia românească veche*, I, p. 263.

[6]) I. Tanoviceanu. *Răsturnarea lui Vasile Lupu, Analele Acad. Rom. Istorice* XXIV, p. 121 socoteşte în divanul lui Vasile Lupul la 1652 şapte boieri greci şi numai trei români. In tratările sale diplomatice Vasile întrebuinţa greci ca Andrei Plantos, secretarul său intim trimis la Rakoţi. (Papadopol-Kallimah. *Despre Gh. Ştefan-Vodă*, p. 33), sau N. Catargiu care tratà cu Ianusz Radziwill şi la Poartă (Hurmuzaki. *Documente-Supliment*, II[3], pp. 110—112). La Racoţi trimise însă la 1644 pe «logofătul al treilea, confidentul său» care e de sigur Eustratie (*Ibidem* p. 5). P. învăţaţii greci la curtea lui Vasile D. Russo. *Elenismul în România*, p. 51 (p. Gabriel Vlasie) şi Iorga. *Istoria literaturi*

Grecilor[1]). Acest curent dădù câteva figuri culturale ca Eustratie logofătul, fiind însă un curent politic, ca şi cel polon dealtfel, întâmpină o mare împotrivire. Lupta politică împotriva Grecilor în principate în a doua jumătate a veacului XVII e bine cunoscută[2]), dar ceeace e mai interesant e că ea fu dusă în parte tocmai de «partidul polon»: ca Gheorghe Ştefan, sau scriitori ca Grigore Ureche[3]), şi Nicolae Costin[4]).

Urmarea acestei lupte fu că domnii anti-greci ca Gh. Ştefan susţinură curentul apusean împotriva celui grecesc, pe când dimpotrivă domnii greci ca Gh. Duca susţinură cultura greacă. Se poate aşadar vorbì chiar de un conflict între curentul polono-apusean, conflict care fireşte nu trebuie luat în sens prea general, căci unele personalităţi ca mitropolitul Dosoftei întrupau în opera lor amândouă curentele.

Vasile Lupul înlocuise la colegiul din Trei-Erarhi pe dascălii din Kiew cu dascăli greci. Gh. Ştefan după ce într'un act public laudă pe dascălii din Kiew constată că Grecii «nici un folos de învăţătură ca acia pământului nostru nu aduc», dar e silit să confirme privilegiul lor, neavând cu cine să-i înlocuească acum[5]). Se constată însă că «oamenii învăţaţi» greci nu mai pot sta în Moldova după Vasile Lupul şi se adăpostesc în Ţara Românească[6]).

Gh. Duca dimpotrivă este considerat ca fiul spiritual al lui Vasile Lupul[7]) şi fu marele sprijinitor al culturii greceşti în Moldova[8]).

---

religioase, pp. CLXII—III şi idem *Vasile Lupu ca următor al Impăraţilor de Răsărit. Anale Acad. Rom. Istorice*, XXXVI.

[1]) Lista mănăstirilor închinate de Vasile Grecilor la Melhisedec. *Notiţe istorice şi arheologice*, pp. 218—9.

[2]) Cf. Paul de Alep. *Călătoriile patriarhului Macarie*, p. 44. Gh. Ştefan erà simpatizat de Moldoveni «fiind de neamul lor». Vasile erà urît ca grec şi ca sprijinitor al grecilor. «Grecii şi Moldovenii se urăsc unii pe alţii peste măsură».

[3]) Pasaje împotriva Grecilor în cronica lui Ureche: *Cronica* ed. Giurescu pp. 26, 95.

[4]) Pasaje împotriva Grecilor la N. Costin în Kogălniceanu *Letopiseţe*, ed. 2, v. I, p. 164

[5]) T. Codrescu. *Uricarul*, III, pp. 279—280. Hrisovul pentru Trei Erarhi din Aprilie 1656. Aşà cred că trebuie înţeles cuprinsul cam obscur al hrisovului şi nu că Gh. Ştefan a rechemat pe Kievieni, ceeace nu spune hrisovul şi nici nu se puteà acum când Kievul erà ocupat de Ruşi, cari erau în răsboiu cu Polonii. (Cf. însă N. Iorga. *Istoria literaturii religioase*, CLXV).

[6]) Helladius. *Status praeseus ecclesiae graecae* apud N. Iorga. *Studii şi Documente*, XXI, p. 90.

[7]) Expresia este a lui Dositei patriarh de Ierusalim, care se referă tocmai la sprijinul dat culturii greceşti (Bianu şi Hodoş — *Bibliografia veche românească*, I, p. 254).

[8]) Cf. Dedicaţiile cărţilor greceşti în Bianu şi Hodoş, *o. c.*, I, 273 şi 446 (pentru

Până la sfârşitul veacului cele două curente potrivnice se menţinură împreună în Moldova. Fiii lui Miron Costin fură ultimii boieri educaţi în şcoală polonă, legaţi de tradiţia culturală a părintelui lor. In veacul XVIII cade influenţa politică a Poloniei în Orient, partidul polon dispare, iar influenţa culturii polone e aproape nulă, nemai putând alcătuì un curent. Aspectul culturii Moldovei se schimbă aproape cu totul.

III

ISVOARELE POLONE IN CRONICA LUI URECHE ŞI SIMION DASCĂLUL

Inainte de a trece la cercetarea felului cum au intrat izvoarele polone în compilaţia lui Ureche şi Simion Dascălul, vom arătà care anume sunt acele izvoare polone, la cari se adaugă şi un izvor latin, ce ajută la explicarea felului cum s'a compus compilaţia.

MARTIN ŞI IOACHIM BIELSKI. Martin Bielski scriitor luteran a scris cel dintâiu în limba polonă o cronică a lumii. Cronica intitulată «*Kronika wszystkiego świata*», Cronica lumii întregi, a apărut în trei ediţii 1550, 1554, 1564 [1]), aceasta din urmă foarte mult schimbată şi adăugită. Incepe dela facerea lumii şi după modelul cronografiilor germane şi italiene adesea traduse [2]), cuprinde istoria biblică, antică şi bizantină, precum şi pe a papilor şi a mai tuturor popoarelor Europei şi a celorlalte continente. Intre altele este şi o scurtă istorie a Românilor, care se reduce dealtfel la lămurirea originei lor şi la câteva date geografice confuze. După Aeneas Sylvius e reprodusă explicarea numelui Valahiei prin Flacus. Autorul crede că Sylvius scrie aşà «nevrând să arunce ocară asupra neamului său italian». Adevărata origine a Românilor este din răufăcători trimişi de Romani în aceste părţi în exil, între alţii Ovidiu. Românii formau înainte un singur Stat, dar acum sunt împărţiţi în trei [3]).

---

doctorul Kerameus) Pentru sprijinul dat Grecilor — Kogălniceanu *Cronici*, ed. 2, p. 17. (Pseudo-Nicolae Costin).

[1]) Nu am avut la îndemână decât ed. I-a şi a III-a. Pentru Martin Bielski. Ign. Chrzanowski. *Marcin Bielski* Varşovia 1906.

[2]) Chrzanowski. *o. c.*, pp. 56—8.

[3]) Martin Bielski. *Chronika*, ed. 1564, f. 275 verso.

Cea mai întinsă din aceste cronici este firește cronica Poloniei. Această cronică în ediția întâia este mai mult după Wapowski, care e însă prescurtat[1]) și merge până la 1548. In ediția a treia partea veche e completată cu știri din Cromer[2]), dar afară de mențiunea morții cancelarului Petru Kmita la 1553 nu duce povestirea peste data la care se oprise în prima ediție. Cronica lui Martin Bielski fu destul de răspândită și imitată și încă în veacul XVI fu tradusă în ungurește și rusește[3]).

La 1597 apărù «*Kronika Polska*» (Cronica Poloniei), tot sub numele lui Martin Bielski, editată însă de fiul său Ioachim[4]). Scrierea cuprinde numai istoria Poloniei până la moartea regelui Ștefan Báthory (1586). Cum Martin Bielski murise la 1575, erà evident că fiul completase cronica tatălui său. Asupra părții care se datorește lui Ioachim au urmat multă vreme controverse în istoriografia polonă[5]), concluzia aproape unanimă la care au ajuns istoricii de azi e următoarea:

Martin Bielski nu a mai adăugat nimic la cronica polonă apărută la 1564 în Cronica lumii. Ioachim Bielski a scris toată partea dela 1548—1587, după experiența sa personală și după Hejdenstein și alții, dar rolul său nu s'a mărginit la atâta, a adăugat și a transformat aproape cu totul și partea veche până la 1548, întrebuințând în special pe Cromer adesea tradus servil, din care tatăl său luase numai puține lucruri după prima ediție incompletă[6]). Deasemenea mai multe pasaje de ale lui Martin au fost suprimate în cronica lui Ioachim, așà încât putem spune că avem a face cu altă cronică. Partea dela 1548—1587 este foarte întinsă pentrucă Ioachim a introdus aproape în întregime în cronica lui scrierile lui Lașicki despre expediția lui Bogdan, fiul lui Alexandru Lăpușneanul, împotriva lui Ioan cel Cumplit, a lui Gorecki despre luptele acestuia din urmă cu Turcii, descrierea soliei lui Andrei

---

[1]) Precum se știe partea veche din Wapowski reproduce pe Dlugosz. Cf. Chrzanowski *o. c.*, pp. 63 și 148. Asemenea e semnalată întrebuințarea lui Miechowski.

[2]) Chrzanowski, *l. c.*

[3]) W. Nehring. *O ziciu i pismach Ioakima Bielskiego*. Poznan, 1860, p. 8. Chrzanowski *o. c.*, p. 102. F. Sobieszczanski, în introducerea la *Dalszy ciąg kroniki polskiej Ioakima Bielskiego* Varșovia 1851, p. X—XI. Traducerea rusă e manuscrisă.

[4]) Am întrebuințat ediția din Varșovia 1792 în colecția «*Zbiór dziejopisów polskich*».

[5]) Cf. Nehring, *o. c.* passim și L. Finkel. *Marcin Kromer*. Cracovia 1883, pp. 139—141.

[6]) Martin Bielski întrebuințase edițiile lui Cromer din 1555 și 1558, Ioachim pe cea din 1589. L. Finkel. *l. c.*

Taranowski la Astrahan și Constantinopol și o scriere pierdută despre Ioan Potcoavă, al cărei autor e probabil Paprocki[1]), toate interesând deaproape istoria noastră.

O continuare a cronicii lui Ioachim Bielski «*Dalszy ciąg kroniki Polskiej*» (Continuarea cronicii polone) merge dela 1587 la 1598. S'a păstrat într'un manuscris descoperit la 1851, editorul a atribuit-o tot lui Ioachim Bielski[2]), dar acum se admite că autorul este un altul, anonim[3]).

Cronica lui Ioachim Bielski erà singura scriere istorică apărută în Polonia care cuprindeà cu atât de bogate amănunte privitoare la Moldova toată istoria până la 1587. Toate cronicile latine se opriau mult mai de vreme, iar singurul Stryikowski care duceà povestirea până la aceà dată erà în ce privește istoria Moldovei extrem de laconic.

IOACHIM BIELSKI IZVOR AL COMPILAȚIEI NOASTRE. Erà deci firesc ca un scriitor moldovean care ar căutà știri despre Moldova în istoriografia polonă să se oprească la Ioachim Bielski. Nu există o altă cronică polonă sau latină care să conție împreunate toate știrile de origine externă ce se găsesc în compilația lui Simion Dascălul-Ureche (exceptând firește pasajele luate din Guagnin și capitolele despre țările vecine).

Bielski, care e dealtfel citat formal, este tradus în cronica noastră pentru știri cari privesc Moldova dela 1359—1582. O simplă confruntare de texte nu mai lasă nici o îndoeală asupra întrebuințării lui: știrile sunt traduse adesea cuvânt cu cuvânt păstrându-se până și întorsătura frazei originalului și cuvinte dintr'insul. Sunt însă unele deosebiri asupra cărora vom reveni. Unele părți cari la Bielski au o desvoltare neobișnuită, de pildă povestirea luptelor lui Ioan Vodă cu

---

1) Aceasta din urmă e probabil scrierea pierdută a lui B. Paprocki. *Krotki a prawdziwy opis wiechania do Woloch Iwana Woeiwody ktorego Podkowę zową*, (Scurtă și adevărată descriere a intrării în Moldova a lui Ivan-Voevod pe care-l numesc Potcoavă) Cracovia 1578. Această scriere a fost confundată de bibliografii poloni cu altă scriere a aceluiaș despre Ioan cel Cumplit, citată de Gorecki și păstrată în traducere germană. (Reprodusă de A. Papiu Ilarion, în *Tesaur de Monumente Istorice*, III, p. 273 și urm.) Confuzia a făcut-o întâi V. Pauli, *Wiadomosci o Paprockim*, Warșovia 1858, p. 7. Marea bibliografie a lui Esterreicher nu citează decât întâia scriere lăsând a înțelege că a doua (cea germană) e o traducere a acesteia. Esterreicher, *Bibliografia Polska wiek XV—XVIII*, XXII, p. 71.

2) F Sobieszczanski, *o. c.*

3) Dovada a făcut-o W. Nehring. *o. c.*, pp. 68—76.

Polonii lui Bogdan Lăpuşneanul sau luptele aceluiaş Ioan Vodă cu Turcii, sunt redate în rezumat. Sunt şi unele ştiri, puține la număr, cari privesc istoria Moldovei în cronica lui Bielski şi cari n'au fost trecute în compilația noastră. Vom arătà că lucrul s'a făcut intenționat.

In genere afară de vreo câteva excepții oriunde avem citat în cronica noastră: letopisețul latinesc sau leşesc, ştirea se regăseşte la Ioachim Bielski.

Citatele făcute de Simion Dascălul din Bielski la domnia lui Despot nu se regăsesc la acest cronicar.

Am dat în anexa I textul tradus al tuturor pasajelor din Bielski întrebuințate de cronica noastră şi în față textul respectiv al cronicii. Pasajele din Bielski neutilizate cari privesc însă Moldova le-am dat în rezumat.

MARTIN BIELSKI FAŢĂ DE CRONICA NOASTRĂ. Deoarece în cronica noastră «Bielski» e citat fără a se precizà de opera căruia dintre cei doi scriitori cu acest nume e vorba, e nevoie să ne oprim puţin asupra ştirilor de istorie moldoveană ale cronicii polone scrise de Martin Bielski.

Am spus că scrierea lui Ioachim Bielski prezintă deosebiri foarte mari față de aceea a tatălui său. Pasajele privitoare la istoria Moldovei sunt mai toate deosebite, aşà că nici o confuzie nu poate încăpeà.

Compararea pasajelor celor doi Bielski privitoare la lupta dela 1359 a Moldovenilor cu oastea lui Casimir cel Mare cu pasajul respectiv din cronica noastră a fost făcută de Sbiera şi se vede uşor că textul întrebuințat e acel al lui Ioachim Bielski[1]). Se poate vedeà uşor că nici în restul cronicii Martin Bielski nu a fost deloc întrebuințat. Dela 1359 până la 1426 nu e în cronica acestuia nici o ştire despre Moldova. Alexandru cel Bun e pomenit o singură dată cu ocazia urcării în scaun a fiului său Ilie[2]) Lupta dela Crasna (1450) din povestirea căreia de Ioachim Bielski sunt traduse în cronica noastră pagini întregi, e redusă la Martin Bielski la trei rânduri[3]). Luptele lui Ştefan cu Muntenii nu sunt pomenite; acelea cu Turcii sunt numai în câteva rânduri. Nu pomeneşte la campania dela Podul Inalt[4]) de

---

[1]) Sbiera. *Grigore Ureche,* în *Analele Academiei Române Istorice,* 1884, V, p. 42 şi urm.

[2]) Martin Bielski. *Kronika wszystkiego świata.* Cracovia, 1564. f. 387 verso.

[3]) *Ibidem,* f. 391 recto.

[4]) *Ibidem,* f. 396 recto.

arderea ierbii pentru înfometarea cailor turcești, nici de prădarea țării în fața Turcilor, amănunte luate în cronica noastră dela Ioachim Bielski. In anul următor ar fi fost numai o luptă la Dunăre, după Martin Bielski [1]). Asemenea acesta nu dă amănuntele, luate în cronica noastră din scrierea lui Ioachim, privitoare la întâlnirea dela Colomea în 1485 [2]), anume numărul oastei polone de ajutor, banchetul dat domnului Moldovei. Lupta dela Codrul Cosminului e la Martin Bielski cu totul pe scurt [3]). Lipsesc cuvintele regelui care spuneà că și-ar aruncà în foc cămașa dacă ar ștì că i-a aflat gândul și zicătoarea «In zilele regelui Albert șleahta a pierit». Nici o mențiune despre faptul că regele s'a întors pe alt drum decât pe acela pe care venise, toate lucruri ce se află în cronica noastră și la Ioachim Bielski.

Toate acestea dovedesc îndeajuns că scrierea lui Martin Bielski nu a fost întrebuințată. Marea deosebire între cele două cronici în ceeace privește știrile de istorie moldoveană nu lasă loc la nici o nedumerire.

Totuș e nevoie de încă o lămurire. C. Giurescu a presupus că în compilația noastră a intrat ca izvor și un letopiseț latinesc scris în Moldova în vremea lui Petru Șchiopul, în care s'ar aflà mai ales știri luate din Martin Bielski (căci cronica lui Ioachim nu apăruse încă la aceà epocă) [4]). S'ar puteà presupune în acest caz că amănuntele de istorie moldoveană cari nu sunt la Martin Bielski și se constată că au fost întrebuințate de cronica noastră după Ioachim, au fost adăugate mai târziu în cronică pe lângă știrile lui Martin de către Simion Dascălul sau chiar Ureche. Această ipoteză este însă inadmisibilă, întâiu pentrucă toate pasajele traduse în cronica noastră din Bielski sunt reproduse așà cum sunt la Ioachim, fără a prezentà dislocări cari ar arătà că au fost lipite știri din două izvoare deosebite. Apoi în cronica lui Martin se află unele amănunte de istorie moldoveană lăsate la o parte de Ioachim; aceste amănunte nu se află nici în cronica noastră. Intre altele o foarte interesantă povestire a

[1]) *Ibidem*,

[2]) *Ibidem*. f. 397 recto.

[3]) *Ibidem*, f. f. 339 verso—400 recto.

[4]) C. Giurescu. *Noui contribuții la studiul cronicilor moldovene*, p. 88: «Explicațiunea cea mai probabilă este că autorul letopisețului latinesc întrebuințase una din cele trei edițiuni ale cronicii lui Marcin Bielski, apărute la 1550, 1554 și 1564, în cari știrile despre Moldova se opreau la anul 1553, pe când Ureche și Simion avuseseră ediția prelucrată și continuată până la 1586 a lui Ioachim Bielski, tipărită în 1597».

luării Chiliei de către Ştefan cel Mare la 1465 [1]), luată din Dlugosz prin Wapowski.

Ştefan, care domnià la Suceava, se înţelege cu locuitorii din Chilia, cari în timpul somnului celor doi pârcălabi ai lui Radu (unul al oraşului, altul al cetăţii) prind pe unul, iar celălalt fuge în cetate, însă în cele din urmă e silit să se predeà. Ştefan trimisese un sol la Turci, al căror vasal erà; solul e închis, dar apoi domnul Moldovei se scuză spunând sultanului că Radu se închinase în ascuns lui Mateiu Corvin pentru ca să nu elibereze pe Vlad Ţepeş din închisoare [2]). E de neînchipuit ca o asemenea povestire să nu fi intrat în cronica noastră, care are la luarea Chiliei numai o seacă menţiune [3]), dacă ar fi fost cunoscută scrierea lui Martin Bielski.

Rezultă deci că opera acestuia nu a intrat în nici un fel în compilaţia Ureche-Simion Dascălul.

INFLUENŢA LUI IOACHIM BIELSKI ASUPRA FORMEI. O caracteristică a cronicii noastre, care nu se regăseşte în cronicile următoare, nici în cele vechi slave este că la sfârşitul povestirii domniilor voevozilor mai însemnaţi se află câte un portret al lor în care e descrisă firea fiecăruia şi apoi unele fapte de politică internă cari nu fuseseră pomenite în cursul domniei.

Cel mai complet e portretul lui Ştefan cel Mare [4]). După menţionarea unei trăsături fizice «om nu mare la stat» urmează calităţile şi defectele sale, obiceiuri la ospeţe şi la răsboiu. Apoi se menţionează jalea tuturor la îmmormântare şi alte câteva amănunte între cari şi numărul mănăstirilor şi bisericilor clădite de dânsul.

Alte portrete mai scurte urmează şi la alţi domni: Bogdan III [5]), Ştefan cel Tânăr [6]), Petru Rareş [7]), Petru Şchiopul [8]).

---

[1]) Martin Bielski *o. c.*, f. 334 recto.

[2]) Alte ştiri privitoare la Moldova din cronica lui Martin Bielski suprimate de Ioakim: Propunerea Ungurilor la 1426 de a împărţì Moldova şi refuzul lui Vladislaw Iagello (Martin Bielski *o. c.*, f. 386 recto) Ştefan cu oastea lui fac un pelerinaj desculţi după lupta dela Podul Inalt (*ibidem*, f. 396 recto). Nici una nu se află în cronica noastră.

[3]) Gr. Ureche. *Cronica*, ed. C. Giurescu, p. 45.

[4]) *Ibidem*, pp. 90—1.

[5]) *Ibidem*, p. 126.

[6]) *Ibidem*, p. 132.

[7]) *Ibidem*, pp. 162—3.

[8]) *Ibidem*, p. 260.

E întotdeauna foarte greu să creezi o formă nouă; cei mai mulți împrumută dela alții forma în care îmbracă gândirea lor. Pentru ca Ureche să fi scris astfel, cu acest fel de a încheià istoria unei domnii, trebuie să fi văzut opere în cari se procedà astfel. In adevăr modelul său este Ioachim Bielski.

Acesta termină istoria fiecărui rege polon cu o asemenea caracterizare și anume cam cu aceeaș compoziție stilistică pe care o găsim la portretul lui Ștefan cel Mare: portretul fizic, cel moral, obiceiurile, fundațiile bisericești, îmmormântarea.

Iată de pildă portretul lui Vladislaw Jagello: «...trupul său l-au dus la Cracovia, unde l-au îngropat cu jalea tuturor în catedrală de partea dreaptă. Erà un om de statură mijlocie, fața strâmtă și lungă, capul deasemenea lung și chel, urechile mari, gâtul lung, glasul clar, vorbià repede, ochii negri, mici și neliniștiți. Răbdà toate oboselile, cu frigul, foamea și căldura se obișnuise la vânătoare. Nu purtà blănuri nici alte haine costisitoare numai o piele de oaie iarna, la lupte nu se grăbià și le purtà mai mult prin alții decât prin sine însuș și totuș a fost norocos..., A fost generos și darnic, la baie se scăldà la a treia zi; nu beà bucuros nici bere, nici vin, ci numai apă; stăteà treaz multă vreme noaptea și deaceea dormià mult și nu venià de vreme la biserică, încât trebuiau să-l aștepte multă vreme cu slujba; pe cei săraci nu-i disprețuià, ci însuș ascultà plângerile lor, numai la pedeapsă erà leneș... Nu-i plăceau averile, ce aveà împărțià cavalerilor, pentru cari aveà mare dragoste... Nu se îngrijià prea mult de clădirea și refacerea orașelor, așà că multe din ele pe cari le clădise Casimir cel Mare sub dânsul s'au dărâmat». (Urmează bisericile și mănăstirile clădite de dânsul și despre Universitatea din Cracovia [1]).

Firește că Ureche nu are portrete așà de amănunțite, nici așà de vii și caracteristice, dar aceasta se datorește faptului că n'aveà la îndemână materialul necesar și erà nevoit să se mulțumească cu câteva trăsături păstrate de tradiție. E de observat că portretele din cronica noastră sunt compoziții independente, și nu imitații servile ale modelelor polone.

ALEXANDRU GUAGNIN ȘI MARTIN PASZKOWSKI. Literatura istorică polonă nu are un studiu critic asupra cronicii lui

[1]) Ioachim Bielski. «*Chronika Polska*» ed. «*Zbiór dziejopisów Polskich*», p. 305.

Alexandru Guagnin şi a traducerii ei de către Martin Paszkowski [1]). Versiunea latină a apărut la Cracovia la 1578 [2]) sub titlul «*Sarmatiae Europeae descriptio*» şi conţineà domniile regilor Poloniei până la moartea lui Sigismund-August (1572), foarte pe scurt precedate de câteva versuri latine, urmează descrierea provinciilor Poloniei, precum şi a câtorva ţări vecine.

Matei Strijkowski, cunoscut poligraf polon, publicând «Cronica Litvanilor» a acuzat pe Guagnin că fiind împreună la Witebsk i-a furat «Sarmatiae Europeae descriptio», care fusese scrisă de dânsul şi că Guagnin a publicat-o sub numele său [3]). Strijkowski făcù foarte mult sgomot în jurul acestei chestiuni, aduce martori ce văzuseră cronica în manuscris şi obţine dela rege un privilegiu în care i se recunoaşte drepturile de autor. Totuş unii istorici poloni se îndoesc azi care este adevăratul autor al scrierii [4]).

La 1611 apărù traducerea polonă a Cronicii Sarmaţiei sub următorul titlu:

> «Cronica Sarmaţiei Europeene în care se află regatul Poloniei cu toate ţările... etc. de Alexandru Guagnin... apărută întâiu în latineşte la 1578, iar acum cu adausurile regilor cari nu se află în ediţia întâiu, precum şi a regatelor, Statelor, insulelor, ţărilor şi provinciilor legate de această Sarmaţie, ca Grecia, ţările sloveneşti, Moldova, Panonia, Boemia, Germania, Danemarca, Suedia, Scoţia, etc. de acelaş autor şi împărţită în zece cărţi. Tradusă după stăruinţa autorului din latineşte în poloneză de Martin Paszkowski».

Din acest titlu se vede cari erau adausurile faţă de ediţia latină, între altele cronica Moldovei. Afară de acestea şi partea mai veche a istoriei polone e adausă cu multe ştiri luate în special din Ioachim Bielski, a cărui cronică apăruse după ultima ediţie latină. Mai sunt adause o lungă povestire despre Despot-Vodă şi Laski şi alta despre

[1]) Am întrebuinţat ediţia Varşovia, 1768 în «*Zbiór dziejópisow Polskich*».

[2]) Alte ediţii Spira 1581, Bassel 1582, Frankfurt 1584, Leyda 1626.

[3]) M. Strijkowski. *Kronika Litewska* Varşovia 1766 foile nepaginate la început.

[4]) Fr. Bohomolec în întroducerea la ed. Varşovia 1768, p. II şi în întroducerea la ed. citată a lui Strijkowski, p. 1. Hieronim Lopacinski. *Przyczynek do historyi plagiatow w pismienictwie polskiem* (Contribuţie la istoria plagiatelor în literatura polonă) în «*Pamietnik literacki*», I, 1902, p. 267 se pronunţă pentru Strijkowski. Al. Brükner. *Geschichte der polnischen Literatur*, Leipzig, 1901, p. 97, nu se pronunţă pentru nici unul din doi.

războaiele Polono-Moscovite, ambele de sigur din propria experienţă a lui Guagnin, care luase parte ca rotmistru în expediţia lui Albert Laski în Moldova [1]) şi mai apoi fu comandant la Witebsk la graniţa Moscovei. Deasemenea sunt adăugate versuri polone istorice din Warszawiecki, Otwinowski şi alţii [2]).

Editorul Fr. Bohomolec socoate că mare parte din aceste adausuri s'ar datorì lui Martin Paszkowski, traducătorul [3]), dealtfel un scriitor destul de fecund care a scris diferite opere istorice originale [4]).

Ţinând seamă de însemnarea din titlul reprodus mai sus, care spune lămurit că adausurile sunt toate ale lui Guagnin [5]) şi de faptul că domnia lui Despot de pildă nu puteà fi scrisă de altul, afirmarea editorului nu se poate primì [6]).

Ne rămâne să spunem câteva cuvinte despre «Cronica Moldovei», un capitol separat şi destul de întins al cronicii lui Guagnin [7]). Cronica destul de inegală, multe domnii sunt sărite, merge până la 1608. Conţine ştiri luate în cea mai mare parte din Ioachim Bielski şi chiar din Martin Bielski, reproduse câteva ori cuvânt cu cuvânt. Pentru partea contemporană cu autorul sunt unele însemnări cari trebuie să fie din experienţa lui proprie. Lupta dela Argeş între Mihaiu-Vieazul şi Poloni e luată după poema lui I. Otwinowski, apărută în broşură câţiva ani înainte [8]).

---

[1]) Al. Guagnin. *Sarmatiae Europeae Descriptio*, ed. Spira, 1581 f. 21 verso.

[2]) Al. Guagnin. *Opisanie Sarmaciey Europejskiej*, trad. M. Paszkowski ed. Varşovia 1768, pp. 162, 709.

[3]) *Ibidem*, Introducere nepaginat.

[4]) M. Paszkowski cunoşteà ţările noastre. Luptase ca lefegiu în oastea lui Mihaiu Viteazul în Ardeal, iar în cursul luptei dela Teleajăn trecuse la Poloni. Aventurile sale sunt descrise de el însuş în versuri în *Dzieje Tureckie, y utarczki z Tatary*... Cracovia, 1615 (p. Mihaiu Viteazul pp. 44—5) Aceste aventuri le atribue unui Pawel Kulikowski dar acesta e un pseudonim cu care Poszkowski şi-a semnat unele scrieri (L. Finkel. *Bibliografia Historyi Polskiej*, I, p. 437 şi III, p. 1817). Paszkowski a mai descris în versuri lupta dela Ţuţora (1620) *Bitwy znamenite*... şi cea dela Hotin (1621). *Chorągiew Sauromacką w Woloszech.*

[5]) Al. Guagnin trăià încă la apariţia traducerii Paszkowski şi a murit la 1614. (Bohomolec în Introducerea citată).

[6]) Singurele versuri cari preamăresc lupta dela Smolensk (1611) sunt de Paszkowski, care le şi semnează. Al. Guagnin, *o. c.*, pp. 80—1.

[7]) *Ibidem*, pp. 641 şi urm. D-l I. Minea a dat un rezumat al acestei cronici. *O cronică leşească a Moldovei* în «*Ioan Niculce*» fascic. 3, 1923, pp. 188 şi urm.

[8]) Iarosz Otwinowski. *Powodzenia... woyska... w Multaniech roku 1600*. (Expediţia oastei în Muntenia, anul 1600) Cracovia 1601.

In plus sunt versuri asupra domnilor mai vechi ai Moldovei scrise de «un poet polon», al cărui nume nu e citat, versuri luate dintr'o scriere azi cu totul necunoscută. Cum Guagnin a avut în mână scrierile lui Strijkowski s'ar puteà ca această scriere să fie opera acestuia, «*Wywod narodów Sarmackich i królów Polskich zywoty wierszem*» (Genealogia popoarelor Sarmatice și viețile regilor Poloni în versuri) scrisă la 1575 și azi pierdută [1]).

Deșì Simion Dascălul a avut în mână traducerea polonă a operei lui Guagnin nu se vede nicăiri întrebuințarea cronicii Moldovei.

CRONICA LUI GUAGNIN IZVOR AL LUI SIMION DASCĂLUL. In traducerea lui Guagnin de către Paszkowski se află un lung pasaj cu titlu deosebit: «anul nașterii Domnului 1562» [2]), în care autorul, de sigur după amintiri personale [3]), povestește originile lui Despot Heraclide, domnia lui în Moldova, răscoala și domnia lui Ștefan Tomșa și luptele acestuia cu Dimitrie Wiszniowiecki și cu Albert Laski. Simion Dascălul, care recunoaște că a întrebuințat acì pe Guagnin, traduce aproape în întregime, cu unele schimbări asupra cărora vom revenì, acest pasaj [4]). Aceasta este afară de două scurte citate la domnia lui Ioan Vodă cel Cumplit, tot ce s'a tradus din Guagnin în cronica noastră.

Am dat în Anexa II față în față textul lui Simion Dascălul și textul lui Guagnin în traducere.

LEGĂTURILE CRONICII LUI URECHE CU COSMOGRAFIA LUI SEBASTIAN MUNSTER. Cronica lui Ureche cuprinde, precum se știe, patru capitole tratând despre țările vecine Moldovei: Polonia, Tătarii, Turcia, Ardealul și Ungaria [5]).

Multe pasaje din aceste capitole arată cunoștințe și judecăți personale ale autorului, cum de pildă constatările despre firea Polonilor și lauda adusă învățăturii lor, cari arată pe boierul umblat în școlile polone [6]). Asemenea lauda adusă dreptății și legalității ce domnește

---

[1]) Despre această scriere, M. Wiszniewski. *Historja literatury Polskiej*, VII, p. 433, nota 388.

[2]) Al. Guagnin, *o. c.*, pp. 110—114.

[3]) V. mai sus.

[4]) Gr. Ureche, *Cronica* ed. Giurescu, p. 180.

[5]) *Ibidem*, pp. 92 și urm. Aceste capitole sunt opera lui Ureche și nu a lui Simion Dascălul. C. Giurescu, *Noui Contribuții la studiul cronicilor moldovene*, p. 90.

[6]) Gr. Ureche, *Cronica*, p. 94

în Polonia [1]) şi Ardeal [2]), sunt probabil ca o mustrare adusă stării de lucruri din Moldova de cronicarul care aiurea se plânge de lipsa lor în ţara lui [3]). Tot penei cronicarului şi nu vreunei compilări se datoresc ştirile despre Românii din Ardeal cari sunt de acelaş neam cu Moldovenii şi întrec în număr pe Unguri [4]) precum poate şi câteva note despre firea Ungurilor şi a Tătarilor [5]).

Dar capitolele în chestiune mai cuprind şi informaţii istorice şi geografice ce nu le puteà cunoaşte Ureche din proprie experienţă: originile Leşilor, Turcilor şi a Tătarilor [6]), lista cronologică a sultanilor, a hanilor Tătăreşti şi a împăraţilor Chinei (Catai) [7]), ştiri geografice despre râurile şi triburile din Asia [8]), etc. Fireşte că aceste lucruri nu au putut fi luate de Ureche decât dintr'o scriere externă istorico-geografică. Sunt chiar citaţii: apa Canghes, ce-i zice *cartea noastră* Fison [9])», «află-se scris în cărţile Tătarilor...» [10])

S'a constatat că multe din numele proprii din aceste capitole spre deosebire de aproape tot restul cronicii au fonetism latinesc [11]): Sţitia [12]), marea Caspium [13]), Ţiliţia [14]), Traţia [15]), Naupactum [16]), Tunetul [17]), ceace ar fi o indicaţie pentru limba izvorului acestor ştiri.

In adevăr o parte din ele se regăsesc identice cuvânt cu cuvânt în celebra Cosmografie universală a lui Sebastian Münster din Bassel.

---

1) *Ibidem*, p. 93.
2) *Ibidem*, p. 114.
3) *Ibidem*, p. 8.
4) *Ibidem*, pp. 111—2.
5) *Ibidem*, pp. 113 şi 99.
6) *Ibidem*, pp. 92, 96, 101.
7) *Ibidem*, pp. 98—99, 103—7.
8) *Ibidem*, pp. 97—100.
9) *Ibidem*, p. 97.
10) *Ibidem*, p. 98.
11) Cf. G. Pascu. *Grigore Ureche*, p. 27.
12) Gr. Ureche. *Cronica*, p. 97.
13) *Ibidem*, pp. 97 şi 100.
14) *Ibidem*, p. 102.
15) *Ibidem*, p. 103.
16) *Ibidem*, p. 106.
17) *Ibidem*, p. 107. In toate messele e «Tunetul» pentru forma latină a tunisului, Tunetum. Editorul Giurescu a corectat greşit în «Tunisul».

Această carte apărută întâiu în 1544 în limba germană în care sunt 27 de ediții, a fost tradusă în latinește la 1550, în care limbă a avut 8 ediții [1]) adăugându-se completări și schimbări la fiecare ediție.

E una din cele mai populare scrieri ale întregii Europe în veacul XVI, fu răspândită pretutindeni și tradusă și în franțuzește, englezește, italienește și cehă [2]). In Polonia, Martin Bielski o luă ca model pentru «Cronica lumii». Forma și împărțirea scrierii lui Bielski este asemănătoare cu Münster, cele mai multe ilustrații sunt luate din opera celebrului geograf elvețian, precum și numeroase știri istorico-geografice [3]).

Contribuția Cosmografiei lui Sebastian Münster la cronica lui Ureche este următoarea: Din capitolul despre Tătari se regăsesc identice la Münster pasajul despre clima țărilor tătărești, lista împăraților, afară de cei patru din urmă din șirul lui Ureche cari la Münster nu se află, lista împăraților Chinei.

Din capitolul despre Turci toată istoria împăraților Turci dela Orkan până la Mahomet III, cu care se termină și la Ureche șirul împăraților. La Münster textul e aci cevà mai desvoltat dar asemănarea e izbitoare.

Din capitolul privitor la Poloni numai știrea despre originea lor din Leh, fiul lui Elizei, nepotul lui Iavan [4]) și explicarea numelui Poloniei dela «pole», câmp, loc întins.

Din capitolul despre Unguri poate știrea despre numele nemțesc al Ardealului care vine dela «șapte orașe».

Am dat în Anexa III textul lui Münster și pasajele respective din Ureche [5]).

După cum se vede nu se poate spune că toate știrile istorico-geografice din capitolele lui Ureche despre vecini se regăsesc la Sebastian Münster. Ceeace e ciudat e că unele din aceste știri ale lui Ureche

---

[1]) Ultima ediție germană cea din 1650, ultima ed. latină e din 1628.

[2]) P. opera lui Seb. Münster. V. Hantzsch *Sebastian Münster, Leben, Wert, wissenschaftliche Bedeutung*, Leipzig, 1898.

[3]) Cf. Ig. Chrzanowski, *Marcin Bielski*, pp. 64—5.

[4]) In ediția Giurescu, editorul a admis lectura greșită Ivan. Lectura corectă Iavan este în cele mai multe manuscrise. (Gr. Ureche, *Cronica*, p. 92 v. și aparatul).

[5]) Este evident că textul întrebuințat de Ureche a fost un text latin. Deoarece nu am avut la îndemână o ediție latină posterioară celei din 1550, am fost nevoit să completez textul cu unele știri cari nu se aflau în aceà ediție după ediția germană din 1614.

cari lipsesc din Cosmografia lui Münster se regăsesc în alte scrieri pe cari acesta le-a uzitat, dar din cari nu a luat toate amănuntele.

Astfel informația lui Ureche despre pietrele negre din țara Cattai (China), din cari se face foc și ard ca lemnele *se regăsește în scrierea celebrului călător medieval Marco-Polo* [1]) utilizată și de Münster, care între altele a împrumutat dela dânsul lista împăraților dela Cattai. Această listă este identică la Marco Polo, Münster și Ureche.

O altă scriere citată de Sebastian Münster pentru chestiunile Europei estice este aceea a cronicarului polon *Matei de Miechow* (zis și Miechowski). In afară de cunoscuta sa cronică a Poloniei, a scris un tratat latin despre Tătari, Turci și Asia, intitulat: *Sarmatia Asiana atque Europea* [2]). Această scriere întrebuințată de Münster cuprinde pe lângă istoria Tătară lista «țarilor» tătari, care este aceeaș ca la S. Münster și Ureche [3]), dar Miechowski are în plus față de Münster și cei 4 din urmă țari cari se regăsesc cu aceleași comentarii la Ureche.

Inceputul istoriei turcești cu aventurile lui Othman este la Miechowski ca la Münster dar istoria sultanilor următori nu se mai potrivește cu povestirea ce o găsim la geograful elvețian și la Ureche [4]).

Am dat în aceeaș anexă III, textele lui Marco Polo și Miechowski cari se potrivesc cu cele ale lui Ureche.

Ce rezultă din aceste asemănări între opera cronicarului moldovean și scrierile citate mai sus? Nici una din ele nu cuprinde toată informația de origine externă pe care o găsim la Ureche în capitolele despre vecini. Astfel acesta are în plus pasaje despre roadele țării tătărești [5]), iepele albe și vânătorii hanului, originea țarilor tătari din împăratul Han [6]), lista oardelor tătărești în Europa și Asia [7]), numele ce-l dau Evreii Turcilor și explicarea lui [8]), descrierea oastei și slujitorilor sultanului [9]). Celelalte informații asupra Ungurilor și Leșilor

[1]) Marcis Paulis Venetis, *De regionibus Orientalibus libri III*, în S. Gryneus. *Novus orbis regionum ac insularum veteribus incognitorum*, Bassel, 1532, p. 374.

[2]) Ed. I e din 1517. Am întrebuințat ediția din I. Pistorius, *Polonicae Historiae Corpus*, Bassel 1582, I, pp.121 și urm.

[3]) Matei Miechowski, *Sarmatia Asiana atque Europea*, p. 129.

[4]) *Ibidem*, pp. 137 și urm.

[5]) Gr. Ureche, *Cronica*, pp. 97—8.

[6]) *Ibidem*, p. 98.

[7]) *Ibidem*, p. 100.

[8]) *Ibidem*, p. 101.

[9]) *Ibidem*, pp. 108—9.

sunt mai generale și le puteà ștì din auzite sau din experiență fără ca numaidecât să se impuie existența unui izvor scris.

Se pot ivì mai multe ipoteze asupra izvorului întrebuințat de Ureche. Dela început trebuie să înlăturăm aceea a întrebuințării «*Cronicii Lumii*» a lui Martin Bielski. Acesta are ce e drept tradusă din Münster și în parte din Miechowski istoria Turcilor [1]), dar la el sunt introduse multe deosebiri ce nu se regăsesc la Ureche, datorite în special întrebuințării altor autori ca «istoria lui Scanderbeg» de Barletus, istoria turcească a lui Georgewicz [2]), unele amănunte din Münster sunt lăsate la o parte, dealtfel cronica turcă merge numai până la 1543. Cronica împăraților tătărești nu se află la Martin Bielski, precum și nici o altă știre în plus dintre acelea cari să fie în cele patru capitole ale lui Ureche și să lipsească dela Münster. In aceste condițiuni cronica lui Martin Bielski nu poate fi izvorul căutat.

Deasemenea cred exclusă ipoteza unei compilații de știri luate din diferite izvoare: Münster, Miechowski și alții cari ar completà informația ce lipsește la aceștia. Ureche nu erà un erudit, nu cunoșteà istoriografia apuseană, nici măcar n'a utilizat pentru Moldova cărți din Polonia în cari ar fi găsit o bogată informație asupra țării sale (Orzechowski de pildă). Ar fi apoi ciudat când pentru tot restul cronicii nu întrebuințează decât două izvoare «letopisețul leșesc și cel moldovenesc» să găsim mai multe izvoare pentru aceste câteva pagini.

Să existe într'una din edițiile târzii ale Cosmografiei lui Münster, cunoscută de Ureche, în care să fie adause toate informațiile pe cari le-am găsit la cronicarul moldovean și cari nu se află în edițiile cari mi-au fost la îndemână? Ediția germană din 1614, duce istoria turcească până la Mahomet III, întocmai ca Ureche, ea însă nu cuprinde toată informația acestuia.

Totuș până la o cercetare a tuturor edițiilor Cosmografiei lui Münster [3]), cari precum am spus diferă între dânsele, și urmează până la 1650, această ipoteză rămâne cu putință.

Se poate deasemenea să fie vorba de o altă scriere deaproape înrudită cu a lui Münster, în care s'ar fi reprodus pasaje din scrierea acestuia, completându-le, căci în veacurile XV—XVII au circulat în

---

[1]) Martin Bielski *o. c.* ff. 239 și urm.

[2]) Cf. Chrzanowski, *Marcin Bielski*, p. 65.

[3]) Lucrul nu mi-a fost cu putință în bibliotecile în cari am pregătit această lucrare.

Europa numeroase cosmografii și cronici universale ca acelea ale lui Carion, Sleidan, Nauclerus, etc. [1]). E vorba în orice caz de o cosmografie sau cronică a mai multor popoare, foarte apropiată de a lui Sebastian Münster, scrisă latinește (cum reiese din numele proprii cu fonetism latin citate mai sus) și tipărită în Apus [2]).

O asemenea scriere a putut cunoaște Ureche studiind în Polonia, căci Cosmografiile se întrebuințau ca manuale de școală, ca de pildă a lui Carion [3]).

Dar importanța acestui izvor latin al lui Ureche este mai mare decât s'ar puteà crede din cele spuse până acum.

Nu numai în cele patru excurse despre popoarele vecine găsim la Ureche nume proprii cu fonetism latinesc. La începutul cronicii, unde sunt citate «letopisețele latinești» cari spun că numele de Vlahia vine dela Flacus, se pomenește de «Știtia» și «Flachia»...:

«Vor unii Moldovei să-i zică că au chemat-o Știtia sau Schitia pe limba slovenească, ce Știtia cuprinde loc mult, nu numai al nostru, ce închide și Ardealul și țara Muntenească și câmpii peste Nistru, de cuprinde o parte mare și din țara leșască. Chematu-o-au unii și Flachia, ce scriu letopisețele latinești, de pe numele hatmanului râmlenesc ce l-au chemat Flacus, carele au bătut răsboiu cu Știtii pre aceste locuri și schimbându-se numele, din Flachia i-au zis Vlahia» [4]).

Nu cumva știrea despre Flacus și Vlahia, a cărei origină este, precum se știe Enea Sylviu, să fi fost luată prin mijlocirea aceluiaș izvor latin care a slujit la excursele despre popoarele vecine? In adevăr în *Cosmografia* lui Seb. Münster găsim următoarele:

«Romani enim superatis Getis atque deletis, Flacci cuiusdam ductu, eo Coloniam miserunt, unde primum Flacci, de inde corrupta voce Valachia dicta. Astipulant huic opinioni Romanus sermo qui adhoc in ea gente durat, adeo tamen ex omni parte corruptus, ut vix Romano homini intelligatur... licet alii Scythis id adscribant ut supra memoravimus» [5]).

---

[1]) Nici unul din acești trei nu este insă izvorul căutat.

[2]) In Polonia o asemenea scriere n'a fost tipărită.

[3]) Ig. Chrzanowski *o. c.*, pp. 57—8.

[4]) Gr. Ureche, *Cronica*, p. 5.

[5]) Seb. Münster, *Cosmographia Universalis*, Bassel, 1550, p. 917.

Ureche a putut foarte bine să extragă dintr'o povestire asemănătoare știrea atribuită de dânsul letopisețelor latinești [1]). E sigur că etimologia lui Eneas Sylvius cu Flacus se aflà și în izvorul întrebuințat de Ureche pentru istoria țărilor vecine, căci am văzut că acest izvor cuprindeà pasaje întregi din Cosmografia lui Münster.

Așadar e firesc lucru ca știrea să o fi aflat Ureche din acest izvor și nu dintr'un izvor intern. Sub «letopisețele latinești» el înțelege acel izvor latin de care am vorbit [2]).

Prima afirmare a unui Român despre originele noastre romane (cel puțin din cele cunoscute azi) *nu este deci întemeiată pe influența umanismului polon ci deadreptul pe știri luate dintr'o carte tipărită în Apusul Europei.*

Aceste constatări asupra unui izvor latin al cronicii lui Ureche, ce e drept, nu desleagă definitiv chestiunea, dar pot fi punctul de plecare pentru deslegarea ei.

INSPIRAȚIILE POLONE ALE «LETOPISEȚULUI UNGURESC». Simion Dascălul a introdus în compilația sa o povestire lungă despre originile neamului nostru pe care o atribue unui «letopiseț unguresc».

«Lăslău» regele Ungariei, fiind amenințat de Tătari cere ajutor dela împăratul Romei. Acesta îi trimite pe toți tâlharii din temnițele lui, cu ajutorul cărora Lăslău alungă pe Tătari din Moldova. După izbândă tâlharii sunt așezați în Maramureș, «unde trăesc și azi». Din acești maramureșeni s'a descălecat apoi Moldova [3]).

Această povestire este alcătuită din două părți pe cari le regăsim fiecare deosebit, și în alte izvoare: mai întâiu tradiția că Moldova a fost întemeiată în urma înfrângerii Tătarilor de către regele Vladislav (Lăslău), care primise ajutor dela Romani, apoi tradiția că Moldovenii sunt urmașii răufăcătorilor din Roma trimiși în părțile noastre.

Prima parte se află întâiu în cronica Moldovei adăugată la sfârșitul cronicii rusești «*Voskresenskaia lietopis*» [4]). In această cronică

[1]) Să se observe că «letopisețele latinești» sunt citate numai pentru etimologia Vlahia-Flachia și nu pentru întreg capitolul.

[2]) Se înțelege ușor de ce avem pluralul «letopisețele». Ureche înțelege acì mărturià izvorului său și a izvoarelor citate de acel izvor, Münster de pildă citase mai sus pe Eneas Sylvius.

[3]) Gr. Ureche, *Cronica*, pp. 9—12.

[4]) I. Bogdan, *Vechile cronici Moldovenești*, pp. 185—188.

moldovenească se povestește cucerirea Moldovei de către regele unguresc Vladislav care primise ajutor dela Roma veche și așezarea în țara cucerită a Romanilor vechi, din cari se trag Moldovenii. E vorba deci de o tradiție internă. Ea are legături cu o tradiție legendară ungurească, după cum a arătat D. Onciul [1]).

Cealaltă parte a legendei ne interesează mai mult acì, căci e de origine polonă.

In adevăr cel dintâiu Martin Bielski în capitolul despre Moldova al «Cronicii lumii» spune: «La Roma erà obiceiul care este și până azi ca pe răufăcători să nu-i ucidă, ci-i trimiteau peste mare, dar mai ales acì unde este valul, căci acì a fost trimis și Ovidiu, ca să facă deosebite lucrări, slujbe și lupte. Ovidiu a scris despre Parți, Tătari și Sarmați cari locuiau acì și nu se temeau nici de Roma, nici de Dumnezeu. Iar când acești răufăcători s'au îmmulțit au început a face deosebite slujbe Romanilor, au păscut vitele și turmele romane, au zidit un pod peste Dunăre și au săpat un val la Nistru și în alte locuri. Iar când s'au îmmulțit și-au ales un voevod și au alungat pe Geți, Daci, Iazigi și alte popoare și ei înșiși s'au așezat la Dunăre păstrând și până azi obiceiurile și limba italiană, însă puțin schimbate» [2]).

Ioachim Bielski spune: «Această țărișoară (Moldova) după lupte lungi cu împărații Romani a fost supusă mai întâiu sub puterea romană de către Traian împăratul, deşì încă de mai înainte Romanii trimiteau acolo pe răufăcătorii lor, cari s'au așezat acolo, de unde și azi se află în limba lor multe cuvinte romane sau latine... [3]).

Al. Guagnin (traducerea Paszkowski) în «Cronica Moldovei» reproduce întocmai cuvintele lui Martin Bielski [4]).

[1]) D. Onciul, *Originile principatelor române*, pp. 96—99. Să se observe că în forma legendei dela Simion Dascălul se spune că Lăslău «au fost vâlhovnic» adică strigoi, ceeace se potrivește întocmai cu legenda ungurească citată de Onciul. Ceeace e interesant e că legenda n'a putut pătrunde la noi prin popor. Ea este de origină cultă în Ungaria, căci e o adaptare a legendei spaniole a Sfântului Iacob de Compostella. (Horlik Floris. *Saint Jacques de Compostelle et Saint Ladislas de Hongrie* in *Revue des Études Hongroises et Fino-ougriennes* I 1923 pp. 37—8 și 42). Dealtfel și cealaltă legendă a întemeierii Moldovei: Dragoș care află această țară vânând un zimbru, este în legătură cu o legendă similară ungurească privitoare la întemeierea Ungariei. Cf. R. Vuia, *Legenda lui Dragoș*, în «*Anuarul Institutului de Istorie Românească*», Cluj, 1922 I, pp. 300 și urm.

[2]) Martin Bielski, *o. c.*, f. 275 verso.

[3]) Ioachim Bielski, *o. c.*, p. 196.

[4]) Al. Guagnin, *o. c.*, pp. 641—2.

Matei Strijkowski spune: «Cei pedepsiți la Roma erau trimiși în țări străine, unde petreceau vreme multă după vina lor. Astfel Scipio, Camillus, etc.,. și Naso la Pont, care nu s'a mai întors. Din acești exilați s'au îmmulțit Italienii în Dacia. Dacia, țara Moldovei» [1]).

Din aceste citate se vede bine cum s'a alcătuit legenda, ea este pusă în legătură cu exilul lui Ovidiu. Acesta fusese exilat ca pedeapsă în Moldova (tradiția erà că pe la Cetatea-Albă, de unde numele lacului Ovidiopol). De aci s'a dedus că Romanii de obicei exilau pe cei pedepsiți în această regiune și din acești răufăcătri Romani s'au născut Românii. Așadar legenda despre originea Românilor din răufăcători este alcătuită într'un mediu cult, umanist și anume în Polonia, unde am văzut că se află în multe scrieri, pe când aiurea, după câte știu, nu mai apare această legătură între Ovidiu și populația romană dela Dunăre.

Legenda a pătruns în Moldova nu știm când și pe ce cale, ea s'a contopit cu tradiția internă. In orice caz ea se introdusese în Moldova înainte de Simion Dascălul, căci episcopul Bandini o întâlnește în călătoria sa în Moldova la 1647 [2]).

Dată fiind originea de tradiție cărturărească a celei de a doua părți a legendei, Simion Dascălul trebuie să fi găsit povestirea sa într'un izvor scris și nu în tradiția orală [3]). El afirmă că a scos-o dintr'un letopiseț unguresc, care trebuie să fie însă o cronică internă căci cuprindeà și o parte de tradiție moldovenească [4]).

Ne mulțumim a stabilì acest fapt că legenda în această formă denotă influența unei cronici polone și nu vom face ipoteze gratuite asupra acelui letopiseț unguresc, asupra căruia ne lipsește orice lămurire.

---

[1]) M. Strijkowski, *o. c.*, p. 64.

[2]) V. A. Ureche, *Codex Bandini*, pp. 132—133.

[3]) G. Pascu, *Grigore Ureche*, p. 30 a presupus că adausul (adică partea ce am stabilit că este de origine polonă) este o invenție a lui Simion Dascălul ca și însuș letopisețul unguresc. C. Giurescu, *Noui Contribuții*, p. 74, a presupus că acest adaus a fost alcătuit de un călugăr ungur dușman al Românilor.

[4]) Cf. C. Giurescu, *o. c.*, p. 73.

IV

ALCĂTUIREA COMPILAŢIEI LUI GRIGORE URECHE ŞI SIMION DASCĂLUL

Letopisețul ce-l studiem se prezintă în manuscrise ca o îmbinare de știri culese de Ureche și de Simion Dascălul, ce nu se pot deosebì la prima vedere. Cercetarea izvoarelor polone poate luminà problema.

Ştirile pe cari le-am determinat ca fiind luate din I. Bielski [1]) se află în cronica noastră uneori fără citarea unui izvor, alteori sunt citate sub «letopisețul sau cronicarul leșesc» [2]), letopisețul sau cronicarul latinesc» [3]), în sfârșit se citează direct și numele lui Bielski [4]) și anume Simion Dascălul afirmă că a fost utilizat de Ureche [5]), dar îl citează și el însuș [6]).

Ar rezultà că știrile din Bielski au putut intrà în compilație fie prin mijlocirea unui letopiseț latinesc, fie direct introduse de Ureche și de Simion Dascălul.

Să cercetăm mai deaproape fiecare din aceste căi prin cari au putut intrà știrile din Bielski în compilația moldovenească.

BIELSKI ŞI SIMION DASCĂLUL. Singurele citații din Bielski făcute cu siguranță de Simion Dascălul sunt acelea dela domnia lui Despot, căci Simion care singur a întrebuințat pe Guagnin, face acolo o comparație între acesta și Bielski. Tocmai la domnia lui Despot, Bielski e citat pentru două fapte cari nu se găsesc în cronica lui [7]). Aceste două fapte se pot reduce la unul singur și anume: «Tomșa vrând să se răscoale împotriva domnului și văzând că Despot are

---

[1]) Vezi Anexa I.

[2]) In ed. sa Giurescu a înlocuit pretutindeni unde erà în text «letopisețul leșesc» aceste cuvinte cu «letopisețul latinesc». Pasajele din Bielski citate sub «letopisețul leșesc» în toate manuscrisele cronicii lui Ureche sunt la pp. 30, 36, 40.

[3]) Gr. Ureche, *Cronica*, pp. 18, 29, 30, 36, 53, 88. Observ că în afară de cele două dintâi citații, unde în toate manuscrisele avem «letopisețul latinesc», celelalte citații apar numai în unele manuscrise sub acest titlu, alte manuscrise au «letopisețul leșesc». (Vezi aparatul critic).

[4]) *Ibidem*, pp. 19, 189, 189, 192, 195, 197, 199.

[5]) *Ibidem*, p. 180.

[6]) *Ibidem*, p. 189 și urm.

[7]) *Ibidem*, pp. 192—3, 195. I. N. Popovici, *Chronique d'Ureki*, p. 248 a atras cel dintâi atenția asupra acestui fapt. Cf. G. Pascu, *Grigore Ureche*, pp. 32—3.

lefegii străini, caută să-i slăbească apărarea și-i dă de știre că Dimitrie Wiszniowiecki a trecut Nistrul împreună cu Tătarii. Astfel lefegii sunt trimiși împotriva Tătarilor, cari în realitate nu năvăliseră, iar Despot rămâne fără apărare».

Am dat în Anexa I tot ceeace spune Bielski despre expediția lui Wiszniowiecki și în genere despre Despot-Vodă, cum se poate vedeà, nu e vorba nici de Tătari, nici de oastea de lefegii a lui Despot.

Aceste trimiteri greșite nu pot aveà decât o explicație. Simion Dascălul știà, cum o și spune, că Ureche întrebuințase cronica lui Bielski. El citează acì un pasaj din Ureche şi-și închipue că acesta din urmă l-a luat din Bielski şi deaceea citează numele acestui cronicar polon. In realitate povestirea e de origine internă și se află aproape la fel în letopisețul lui Azarie [1]). Simion Dascălul n'a avut deci în față cronica lui Bielski.

Alte argumente vin să întărească această convingere.

La povestirea expediției polone împotriva lui Ioan-Vodă cel Cumplit, care este un rezumat din Bielski, Simion Dascălul adaugă: «Această poveste ce scrie mai sus că au venit Leșii cu oaste asupra lui Ioan-Vodă scrie mai deschis și deajuns Marcin Pașcovskie cronicarul leșesc, însă noi n'am vrut să însemnăm aicea, iar cui va trebuì ca să știe mai adevărat, acolo să cetească și va aflà» [2]). Textul lui Bielski este mai întins ca al lui Paszkowski, deșì este o mare asemănare între dânsele [3]). Dar Simion Dascălul nu cunoașteà textul lui Bielski căci în acest caz ar fi trimis la acesta, ca cel mai complet, pe acel care ar fi vrut să ştie tote amănuntele.

La domnia lui Ioan-Vodă cetim în cronica noastră: «...Marcin Pașcovschie cronicarul leșesc scrie că au fost acest Ioan-Vodă dela Mazovia...» [4]).

De fapt atât Bielski cât şi Paszkowski (Guagnin) spun acest lucru [5]). Dacă Simion Dascălul întrebuință pe ambii cronicari de ce ar fi citat numai pe al doilea pentru o știre care se află la amândoi?

Din ştirile lui Bielski privitoare la istoria noastră s'au lăsat la o parte în mod sistematic o serie întreagă de fapte și anume: toate

---

[1]) I. Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*, p. 150.

[2]) Gr. Urcehe, *Cronica*, p. 220.

[3]) Bielski, *o. c.*, p. 587 şi urm. Guagnin *o. c.*, pp. 152—158.

[4]) Gr. Ureche, *Cronica*, p. 217.

[5]) Bielski, *o. c.*, p. 588 Guagnin *o. c.*, p. 151.

mențiunile despre jurămintele de vasalitate ale domnilor Moldovei față de regii Poloniei, mai multe înfrângeri ale Moldovenilor în special povestirile unde cronicarul vorbià de fugă și de dezastru ale acestora sunt suprimate sau îndulcite. Asemenea unele judecăți nefavorabile asupra unor domni moldoveni.

Asupra acestor fapte vom reveni pe larg în capitolul următor. Deocamdată ne mulțumim să constatăm că ele denotă scrupule de ordin patriotic la acel care a făcut extrasele din Bielski. Simion Dascălul nu a avut asemenea scrupule, căci în acest caz n'ar fi introdus în cronică povestirea cu originea Moldovenilor din tâlhari. Dacă ar fi întrebuințat și el pe Bielski de sigur ar fi adăugat aceste știri ce lipsiau, tocmai precum a făcut în cronica lui Ureche cu «semnele» din letopisețul moldovenesc cari fuseseră omise de Ureche [1]).

Asemenea sunt lăsate la o parte în cronica noastră din textul lui Bielski toate știrile foarte precise privitoare la trădarea lui Ieremia Golia, care dimpotrivă e scuzat de cronicar, precum și toate aprecierile nefavorabile asupra lui Petru Șchiopul. Lucrul l-a făcut firește Ureche, care prin tatăl său aveà datorii de respect față de anume boieri și domni dela sfârșitul veacului XVI [2]). Iarăș se pune întrebarea: dacă Simion Dascălul a cunoscut pe Bielski, de ce n'a completat aceste știri suprimate?

Simion Dascălul nu a cunoscut așadar cronica lui Ioachim Bielski și dacă o citează e că o știà întrebuințată în cronicile pe cari le compilà.

BIELSKI ȘI «LETOPISEȚUL LATINESC». Am văzut că multe din pasajele atribuite de autorii compilației sau de copiști unui «letopiseț latinesc» se regăsesc în Bielski. Ar urmà deci că Bielski a fost întrebuințat prin mijlocirea unui text scris în latinește.

Din cercetarea atentă a limbii pasajelor împrumutate din Bielski rezultă însă că în tot cursul cronicii noastre textul acestuia a fost întrebuințat direct în limba polonă și nu prin mijlocirea unei traduceri latinești. Cum în cronica noastră e vorba de «letopisețul latinesc» dela început până la 1592 [3]), un asemenea letopiseț ar fi trebuit să cuprindă toate știrile lui Ioachim Bielski privitoare la Moldova. Deaceea vom

---

1) Cf. Ureche, *Cronica*, pp. 4, 14.

2) V. pe larg în capitolul V.

3) V. lista citatelor în ediția Giurescu, pp. 301—2.

luà exemplele din toate textele împrumutate din Bielski şi nu numai din acelea unde e citat cronicarul nostru latinesc[1]).

Inainte de toate să ne amintim că în pasajele din cronica noastră cari, precum am spus, sunt împrumutate dintr'o Cosmografie latină s'au păstrat forme latineşti ale numelor proprii. Cum se face că asemenea forme latine *nu apar nici o singură dată* în împrumuturile din Bielski, dacă acestea ar fi fost luate dintr'un text latin ?[2]).

Dimpotrivă un mare număr de nume proprii cari în latineşte ar fi sunat altfel păstrează în cronica noastră fonetism polon. E drept că nu e cu putinţă ca o traducere latină să fi păstrat ortografia numelor din izvor. Dar alte dovezi sunt hotărîtoare.

In textul românesc o serie de expresii sunt traduse cuvânt cu cuvânt din polonă, ele au forme cari nu puteau rămâne într'un text latin, limbă în care nu-şi au echivalentul, unele din ele forţează chiar limba română.

Textul lui Ureche:	*Textul polon resp. din Bielski:*
n'a fost nici o îndemână (sensul: a fost neplăcut) p. 231	nie na rękę (ręka=mână) (p. 657)
* au pus capetele (sensul: au fost omorîţi) p. 39	poddał gardlem=au dat capul (p. 344)
* vrând să-i dea război (p. 37)	zycząc *dać* mu bitwę (p. 344)
a tras la Liov (p. 120)	ciągnął do Lwowa (ciągnąć = a trage) (p. 462)
a trimite după limbă (p. 229 de două ori)	język (limbă, are amândouă sensurile ca în româneşte (pp. 656)
strâmbătate (pp. 83, 86)	krzywd (dela krzywy, strâmb, înseamnă nedreptate) (pp. 438 439).
nebunise de cap (p. 75)	się mu głowa kaz'ła (î înebunise capul (p. 435)
singur al treilea (p. 234)	samotrzeć=singur împreună cu alţi doi (p. 658)

Această din urmă expresie cere o mică explicaţie. Samotrzeć e o expresie polonă alcătuită din samo = singur şi trzeć, al treilea, înseamnă

[1]) Exemplele unde e citat «*letopiseţul latinesc*» sunt precedate de *.

[2]) In textul tradus din Cosmografia avem la Ureche Slejia (p. 98), în textul tradus din Bielski Şlonsca (polon Szląsk, ceteşte Şlonsc) (p. 34) în ambele cazuri e vorba de Silezia.

singur împreună cu încă doi. In românește «singur al treilea» n'are sens. Giurescu a adoptat în ediția lui textul greșit al unui ms. «în ceasul al treilea» dar mai toate mssele au «singur al treilea» ce corespunde originalului polon tradus aci, în care nu e vorba de ceas [1]).

In limba polonă «urodzon» înseamnă nobil în genere, iar szlachcić nobil de rang mai mic în privința averii și funcției. Această mică distincție s'ar fi pierdut de sigur prin trecerea ei printr'un text intermediar în altă limbă.

In cronica noastră avem:	*In textul coresp. al lui Bielski:*
* șleahta (p. 33 și 71)	szlachta (pp. 342, 435)
șleahtici (p. 75)	szlachtic (p. 435)
boieri (p. 116)	urodzoni (p. 449)

Polonii în loc de «în Prusia», «în Rusia» spun aproape întotdeauna «la Pruși, la Ruși» fără ca aceasta să aibă un sens de popor. In latinește se traduce cu numele țării:

In cronica noastră avem:	*Bielski:*
la Pruși (p. 87)	do Prusi (p. 441)
* la Ruși (pp. 34 și 83)	do Rusi (pp. 342, 438)

Nume de botez apar în formă polonă în cronica lui Ureche:

* Ian (p. Ioan) (pp. 30, 34). Chiar «Ian» Huniade care nu erà polon[2]), * Piotru (Piotr) (p. 39), Jicmont (Zygmunt) (pp. 27, 34, 117, 722, 130), Olbricht (pp. 71, 72, 137), Albricht (pp. 70, 175), Micolai (forma polonă pentru Nicolae) (p. 81), Mihal (forma polonă pentru Mihaiu) (p. 34 de două ori), * Zofia (p. 30). Firește că aceste nume proprii nu puteau rămâne așà într'un text latinesc.

Cuvinte polone sunt traduse din Bielski cu cuvântul slav din limba română care are aceeaș origină și sună la fel, ceeace nu poate fi o coincidență: traducătorul român a avut în față textul polon și cuvintele polone îndată i-au evocat în minte cuvinte românești cari sună la fel și au acelaș înțeles.

In textul cronicii noastre:	*In textul respectiv din Bielski:*
harț (p. 219)	harc (cetește harț) (p. 587)
* jăluindu-se (p. 37)	żalując (cetește jaluionț) dela żal = jale (p. 344)

[1]) I. N. Popovici, *Chronique d'Ureki*, București 1911 p. 203 admite lectura «singur al treilea» dar o însoțește cu un semn de întrebare între paranteze.

[2]) Giurescu admite în ediția sa lectura «Ioan», dar recunoaște (în aparat) că în arhitip a fost Ian, formă care este și în pasagiul respectiv din Bielski (p. 342).

gonindu-i (pp. 27 și 227)	goniąc (p. 280)
s'au gătit (p. 139)	gotował (p. 523)
cneaz (p. 34)	xiąze (xianje) (p. 342)
roată (de oșteni) p. 239)	rota (p. 634)
povodnic (cal) (p. 75)	powodnik (p. 435)
iarnă goală (p. 139)	gololedzi (pustiire produsă de ger) (p. 523)
podagrie (p. 89)	podagria (p. 446)

Cuvinte polone s'au păstrat întregi în textul moldovenesc:

șafariul [1] (p. 122) (szafarz dela szafa = dulap, acel ce îngrijià de garderobă)

voevoda Ruski (p. 81) (latin: palatinus Russiae) voevoda Braslawski (p. 243).

pod comori (p. 81) (polon. pod komorzy = cămăraș)

comornic (p. 240) (vameș) seim (p. 87) (latin. comitiae)

voevoda Chievskii (p. 234) hatmanul Coronii (p. 170) podscarbul (p. 251) (vistiernic)

caștelanul (pp. 140, 238, 239) (kasztelan, cetește caștelan).

E cu putință ca toate aceste cuvinte să fi rămas așà într'o traducere latină?

Avem o serie de indicii că traducerea din polonă e destul de slabă, adesea sunt confuzii provenite din necunoașterea unor forme mai rare ale limbii polone. Venit-au aceste greșeli în cronica noastră prin mijlocirea unui letopiseț latinesc? Un letopiseț latinesc care să cuprindă știri din cronicile polone privitoare la Moldova nu puteà fi scris decât de un polon ce se interesà de Moldova. Pentru un moldovean n'aveà nici un sens să scrie istoria țării sale pentru ai săi (ca să intre în cronica noastră ar fi trebuit să circule în țară) în latinește. Dar un polon nu puteà face asemenea greșeli grosolane. Ele se explică numai dacă admitem că textul polon a fost tradus direct de un moldovean.

Unde în textul lui Bielski erà «Grotowie dwa» (Grot, doi frați) la Ureche avem «doi frați Grotov» [2]). Terminația «ov» care face parte din terminația pluralului polon (owie) a fost luată de traducător drept o parte a numelui.

---

[1]) Giurescu a adoptat în ediția sa lectura greșită șufariul, dar lectura corectă apare în unele m-sse.

[2]) Ureche, Cronica, p. 81. Bielski p. 436.

* Cronica noastră scrie «Ilie Vodă... au risipit o seamă de Tătari cari au fost intrat la Podolia să prade şi la Braţlav şi o seamă vii i-au trimis la Craiu la Sfidrial» [1]). Traducerea corectă a textului respectiv polon este «a risipit o parte din Tătarii cari intraseră în Podolia, şi luând Braţlawul de sub Swidrigalo (z pod Swidrigałem) l-a dat regelui».

In limba polonă propoziţia «pod» înseamnă «sub» dar se întrebuinţează şi înaintea unui nume de localitate cu sensul de «la». Traducătorul crezând că Swidrigalo este o localitate a înţeles că Tătarii intraseră în Polonia luând Braţlavul şi că Ilie i-a dat pe Tătari regelui la locul numit Swidrigal.

Aiurea avem în schimb «supt Obertin» (p. 137) (în textul respectiv al lui Bielski pod Obertinem (p. 510),* la Hotin supt cetate (p. 37) (pod Chocimiem zamkiem = la cetatea Hotinului (p. 344) supt Halici (p. 67) (pod Halicem (p. 427) Ureche traduce «*Wielkanoc*» (Paşte) prin Rusalii! (Bielski p. 589, Ureche p. 219), spune că boierii tăiaţi de *hatmanul Kamieniecki*, au fost tăiaţi *la Cameniţa!* (Bielski p. 450, Ureche p. 116) etc.

Lista s'ar mai puteà prelungì. Cred însă că dovada e făcută. *Cronica lui Bielski nu a fost cunoscută prin mijlocirea unui letopiseţ latinesc ci direct* [2]).

Acel care l-a întrebuinţat, după chiar mărturia lui Simion Dascălul, este Ureche şi anume numai Ureche căci am dovedit că Simion Dascălul nu a luat nici o parte la această traducere a ştirilor privitoare la Români din cronica polonă.

Această concluzie este şi cea mai firească, căci dacă letopiseţul latinesc aveà dejà extrase aceste ştiri din Bielski la ce se mai puteà reduce întrebuinţarea «cronicarului polon de către Ureche şi apoi şi de către Simion Dascălul în ipoteza că şi el ar fi cunoscut pe Bielski? Ştirile lui Bielski au intrat o singură dată în compilaţie şi nu de trei ori consecutiv, ceeace nu are nici un înţeles [3]).

[1]) *Ibidem*, p. 31 Bielski *Cronica*, p. 303.

[2]) Evident datele dela Hristos în textul lui Bielski au fost transformate în date dela facerea lumii pentru a concordà cu cele din letopiseţul moldovenesc. Cf. însă Giurescu, *o. c.* p. 65.

[3]) Giurescu care şi-a dat seama de această imposibilitate, când afirmà că şi letopiseţul latinesc şi Ureche şi Simion Dascălul au folosit pe Bielski, a emis ipoteza că «letopiseţul latinesc» întrebuinţase una din cele trei ediţii ale cronicii lui Martin Bielski...

LETOPISEŢUL LEŞESC. Dacă Bielski a fost întrebuinţat direct în limba polonă cum se explică faptul că în cronica noastră avem pasaje din scriitorul polon sub citaţia «cronicarul sau letopiseţul latinesc»? Din cercetarea diferitelor manuscrise ale cronicii noastre se vede că diferiţi copişti au făcut o confuzie între «letopiseţul latinesc» şi «letopiseţul leşesc» scriind pe unul în locul celuilalt. Acolo unde în unele manuscrise avem «letopiseţul latinesc», altele scriu «letopiseţul leşesc». Giurescu observând aceasta şi văzând că şi atunci când toate manuscrisele citează numai unul singur din cele două letopiseţe, avem a face pretutindeni cu ştiri de aceeaş origină e conchis că pretutindeni avem a face cu o singură cronică şi anume cu «letopiseţul latinesc», iar înlocuirea acestui titlu cu cel «leşesc» s'ar datorì unei confuzii a copiştilor [1]).

In urma celor arătate mai sus că Bielski a fost întrebuinţat direct, nu mai rămâne nici o îndoeală că «letopiseţul leşesc» este însăş cronica acestuia. Prin urmare atunci când avem confuzie între «letopiseţul latinesc şi cel leşesc» pentru ştiri ce se află la Bielski, trebuie admisă tocmai concluzia contrară celei adoptate de Giurescu: lectura corectă este «letopiseţul leşesc» iar cea greşită a copiştilor este «letopiseţul latinesc».

Aşà trebuie cetit, adică «letopiseţul leşesc» la povestirea luptei dintre fiii lui Ştefan la 1359 [2]), la fuga lui Ilie fiul lui Alexandru la regele Wladislaw [3]), la lupta dela Crasna [4]), la ştirea despre fuga lui Radu cel Frumos la Cetatea Dâmboviţii [5]), la aceà despre adăpostirea lui Petru Vodă la Unguri [6]). Toate aceste ştiri sunt luate din Bielski [7]).

Deasemenea în cazurile unde avem menţiunea că «letopiseţul leşesc sau cel latinesc nimic nu spun» [8]), trebuie să cetim «letopiseţul leşesc».

---

pe când Ureche şi Simion avură ediţia prelucrată şi continuată până la 1586». (Adică Ioachim Bielski). (Giurescu, *o. c.* p. 88). Am văzut acolo unde am vorbit de Martin Bielski că aceasta e cu neputinţă şi că acest din urmă cronicar nu a fost întrebuinţat.

[1]) Giurescu, *o. c.* p. 66 şi urm.

[2]) Gr. Ureche, *Cronica*, p. 18—19.

[3]) *Ibidem*, p. 30.

[4]) *Ibidem*, p. 36 şi trimiterea la p. 40.

[5]) *Ibidem*, pp. 53—4.

[6]) *Ibidem*, p. 88 (în letopiseţul lui Bielski avem numele de «Berendei» dar Ureche acì ca şi în alte cazuri deşì traduce pe Bielski schimbă numele proprii când diferă de acelea din letopiseţul moldovenesc: Dracul-Radul, Iwonia-Ioan, Potcoavă-Creţul).

[7]) V. anexa I.

[8]) Ureche, *o. c.* pp. 31, 42, 44, 49, 63, 84, 119, 161, 249.

In toate aceste cazuri în adevăr Bielski nu spune nimic [1]). Acum când am văzut locul cel mare ce-l ocupă extrasele din cronica lui, înțelegem că acolo unde Bielski nu pomenià ceva, acest lucru erà relevat. Nu mă opresc la obiecțiunea că multe din aceste știri erau de ordin intern și că în acest caz cronicarul nostru nu se puteà așteptà ca ele să fie într'un cronicar străin [2]). Bielski are multe știri interne moldovenești cari nu privesc direct istoria polonă ca de pildă turcirea lui Ilie Rareș, lupta dintre pretendenți înainte de Ștefan cel Mare, fuga lui Petru Rareș la Cicei și întoarcerea lui în domnie [3]).

Dealtfel însuș Miron Costin se plângeà în «Poema Polonă» că în cronicile polone nu se însemnă lucrurile interne moldovenești, el făceà deci acelaș lucru ca și cronicarul mai vechiu.

Asemenea trebuește cetit «letopisețul leșesc», adică Bielski, acolo unde se spune că despre soarta lui Petru Rareș în retragerea din Ardeal «letopisețul leșesc» (în toate manuscrisele) spune pe scurt, ceeace e și cazul [4]).

Pasajul cronicii noastre, despre care se spune că știrile despre Ștefan Rareș Joldea și Alexandru sunt mai pe larg în «cronicarul cel leșesc» (în toate manuscrisele) și că povestirea e o contaminare între acest letopiseț și cel moldovenesc [5]), e drept că nu concordă cu Bielski, care e destul de laconic și nu pomenește de Joldea [6]). Că avem a face cu o combinare a letopisețului moldovenesc cu acel al lui Bielski e clar; numele și titlurile lui Sieniawski menționat în povestire sunt reproduse întocmai și în aceeaș ordine după Bielski. Și acì avem a cetì «letopisețul leșesc», adică Bielski [7]).

---

[1]) Singurul caz unde în realitate e totuș ceva la Bielski e cazul cu prădarea Secuimii de Ștefan, (Ureche p. 49) dar știrea e cuprinsă într'o frază care se raportă la evenimente nemoldovene și a rămas neobservată de sigur. (Bielski p. 402).

[2]) Giurescu *o. c.* p. 64.

[3]) I. Bielski, *Chronika*, pp. 538, 399, 527.

[4]) Giurescu, (*o. c.* p. 72) scotià mențiunea cronicii noastre cum că întâmplările lui Rareș, deșì pe scurt, se aflà în letopisețul latinesc (recte: leșesc) e o dovadă că acel letopiseț erà intern. In realitate aceste întâmplări deșì nu privesc Polonia se află în cronica lui Bielski, (p. 524).

[5]) Ureche, *o. c.* p. 170.

[6]) I. Bielski, *o. c.* p. 540.

[7]) Giurescu (*o. c.* p. 67) a pus mult temei pe acest pasaj pentru a dovedì existența unui letopiseț latinesc cu știri interne, socotind povestirea despre Ștefan Rareș, Joldea și Alexandru ca unitară și luată din letopisețul latinesc. Povestirea e însă combinată

Faptul că Bielski a fost întrebuinţat direct în compilaţia noastră de către Ureche şi pe de altă parte constatarea confuziei făcute de copişti între «cronicarul leşesc» şi «cel «latinesc» scriind pe unul în locul altuia, îndreptăţesc îndeajuns înlocuirea expresiei «letopiseţul latinesc» prin aceà de «letopiseţul leşesc» oriunde se constată că ştirile citate sunt traduse din Bielski sau se raportă la acesta. Acolo unde toate mssele au «letopiseţul leşesc» lectura lor e corectă.

O dovadă directă despre aceasta este la povestirea luptei dela 1359 între fiii voevodului Ştefan, unde cronica noastră ne spune întâiu că ştirea e luată din «letopiseţul latinesc» după care citează şi data 1359, dar la sfârşit spune că aceste lucruri sunt adevărate «că nu părteşte cronicarul Bielski a lor săi, ce spune poticala ce au petrecut Ştefan Vodă»... E clar că acì «letopiseţul latinesc» este Bielski şi deci trebuie cetit «letopiseţul leşesc» [1]).

O altă dovadă se poate trage examinând felul cum sunt povestite luptele lui Despot, domnia şi sfârşitul lui [2]). Pentru o parte din povestire e citat Bielski. Cum se explică faptul că pentru evenimentele anterioare se făceà comparaţie între letopiseţul latinesc şi çel moldovenesc şi de îndată ce apare Bielski «letopiseţul latinesc» nu mai e pomenit deloc?

La domnia lui Despot sunt întrebuinţaţi doi cronicari: Guagnin şi Bielski, până acì fusese Bielski singur citat ca «letopiseţ leşesc». Acum fiind doi cronicari leşi, trebuiau citaţi cu numele lor şi forma greşită «letopiseţ latinesc» nu se mai poate produce. Dacă Bielski ar fi fost citat prin intermediul unui text latin am fi avut comparaţie între Paszkovski leah şi cronicarul latinesc.

Din toate aceste rezultă lămurit că letopiseţul leşesc este Bielski şi că în cea mai mare parte din cazuri, citarea «letopiseţului latinesc» e o greşeală a copiştilor.

LETOPISEŢUL LATINESC. Rămân însă câteva citaţii în cronica noastră, puţine la număr, unde, fie că avem în manuscrise «letopiseţ leşesc», fie «letopiseţ latinesc», ştirile citate nu se află în Bielski.

---

din două izvoare. Dealtfel constatarea despre izvoare e făcută de Simion Dascălul (revine o expresie din prefaţa lui) care nu cunoşteà pe Bielski. El aveà în faţă textul lui Ureche şi-l comparà *pe acesta* cu letopiseţul său moldovenesc.

[1]) Ureche, *o. c.* pp. 18—19.

[2]) *Ibidem*, pp. 180 şi urm.

Ele sunt patru: Alexandru cel Bun s'a urcat în scaun la 1413[1]), Ilie fiul lui Alexandru a domnit doi ani și nouă luni[2]), înainte de Ciubăr Vodă a domnit un Ștefan[3]), Evdochia soția lui Ștefan cel Mare erà sora și nu fiica lui Simion din Kiew[4]).

Știrile sunt de origine internă moldovenească, trei din ele se regăsesc în cronici interne anterioare lui Ureche: prima se află în cronica numită de I. Bogdan «Sârbo-Moldovenească»[5]), a doua în cronica moldo-polonă[6]), a patra în cronica dela Bistrița[7]).

S'ar păreà că acì am aveà în adevăr a face cu un «letopiseț latinesc» cu știri interne, scris în Moldova unde circulà și având informații din vechile cronici slave.

Dar aceste patru scurte știri să îndreptățească ipoteza unui asemenea letopiseț care ar fi o anomalie în starea culturală a Moldovei veacurilor XVI—XVII?

Cine ar fi putut scrie o asemenea cronică și de ce ar fi scris-o? Cronici moldovene traduse în limbi străine ca traducerea polonă datorită lui Brzeski sau mai târziu traducerea latină a cronicii lui Miron Costin au fost lucrări pentru infoımarea străinătății, ele nu circulau la noi în țară, unde nu aveau ce căutà. Să fi scris un cleric catolic dintre cei cari aveau misiune în Moldova, am fi avut măcar o mențiune asupra bisericii și episcopiei catolice în Moldova, așà cum este în cronica scrisă la misiunea catolică din Târgoviște[8]), și așà ceva nu apare în toată cronica noastră. Să fi scris un elev al școlii latine a lui Despot Vodă dela Cotnari[9]), ar fi scris măcar ceva despre Despot

---

[1]) *Ibidem*, p. 20 «letopisețul latinesc» în toate manuscrisele.

[2]) *Ibidem* p. 29—30 «letopisețul lıtinesc» în toate manuscrisele.

[3]) *Ibidem*, p. 34 «letopisețul latinesc» în toate manuscrisele.

[4]) *Ibidem*, p. 45 «letopisețul leșesc» în toate manuscrisele. Cât despre afirmația, care este a lui Simion Dascălul, că Ureche a scris legenda întemeierii Moldovei de Dragoș. (Ureche nu citează izvorul) după «letopisețul leșesc» (în toate ms-sele) e o nouă greșeală a lui S. Dascălul, care necunoscând pe Bielski și cum vedeà că textul lui Ureche diferă puțin acì de letopisețul moldovenesc cunoscut de dânsul a crezut că Ureche tradusese aceà legendă din Bielski. (Cf. însă Giurescu, *o. c.* p. 71—2.)

[5]) I. Bogdan, *Cronici inedite privitoare la istoria Românilor*, p. 100.

[6]) *Ibidem*, p. 120.

[7]) *Ibidem*, p. 51.

[8]) B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică a Românilor*, I² pp. 46 și urm.

[9]) Cf. G. Pascu, *Grigore Ureche*, p. 23.

însuș, și vedem că la domnia acestui domn letopisețul latinesc nu e citat [1]).

Acum că am văzut că știrile din Bielski nu puteau face parte dintr'un letopiseț latinesc, așà că acesta s'ar reduce la traducerea în latinește a unor știri interne, cum se explică faptul că Ureche sau Simion ar întrebuință în traducere latină cronici pe cari foarte ușor le puteau aveà în originalul slavon?

Deoarece letopisețul leșesc este Bielski, dacă am aveà deosebit un letopiseț latin cu știri despre istoria principatului Moldovei, trebuià ca în cursul cronicii lui Ureche să găsim o comparație, între Bielski și acel letopiseț latin, cum se face între Bielski și letopisețul moldovenesc, dar letopisețul latinesc și cel leșesc nu apar niciodată împreună.

Un letopiseț la tinesc cu știri interne n'a putut fi întrebuințat în cronica lui Ureche și a lui Simion Dascălul, un asemenea letopiseț pierdut probabil nici n'a existat. Și la cele patru citate de mai sus trebuie deci să cetim «letopisețul leșesc», ele au fost atribuite greșit lui Bielski.

Pentru a lămurì cum s'a atribuit cele patru știri lui Bielski, un pasaj dela domnia lui Bogdan II este prețios:

«Că aceste răsboaie a lui Alexandru Vodă cu a lui Bogdan Vodă, la unele letopisețe de ale noastre nimica nu scrie... Iară în une izvoade ale noastre scrie de răsboaiele lor ca și cronicarul leșesc» [2]). Așadar au fost întrebuințate două vesiuni ale cronicilor interne. Dar în tot restul cronicii, nu ni se vorbește decât de un singur izvor intern, «letopisețul moldovenesc». Oricât de înrudite ar fi fost cele două versiuni, e posibil ca ele să difere numai asupra unui singur punct? O asemenea comparație între cele două izvoare interne trebuie să fi fost în original și în cazul celor patru știri citate mai sus. Copiștii sau

[1]) Giurescu, *o. c.* p. 81, crede că un asemenea letopiseț moldovenesc scris latinește a fost cunoscut de Sarnicki, care pomenește «Valachorum historiae», ce afirmă că dela Flacus vine numele de Valachia. (Sarnicki *Annales*, după Dlugosz, ed. Leipzig, 1712 II, c. 906). E foarte probabil însă că știrea o ia din cronici polone, cari spuneau acest lucru, iar Valachorum historiae înseamnă unele istorii ce scriu despre Români nu scrise de Români. Intocmai așà L. Gorecius în «*Descriptio belli Ivoniae*» (Pistorius, *Corpus hist. Polon*, III p. 75) vorbind de Flacus spune «Hodierni Valachi ad stirpem suam referunt», s'ar păreà că aceasta o spun Moldovenii și că autorul a cunoscut o scriere a lor. Imediat însă adaugă: «Aeneas Sylvius... sic tradit...», așà că e clar cu ce izvor avem a face.

[2]) Ureche, *Cronica*, p. 40.

unul din amplificatorii cronicii, cari erau obişnuiţi ca mereu să găsească o antiteză între letopisețul moldovenesc şi cel leşesc văzând aceste câteva antiteze răslețe, cari arătau micile deosebiri dintre cele două izvoare interne, au crezut poate că acì e vorba de compararea obişnuită şi au scris «letopiseț leşesc» care în unele manuscrise a fost transformat după obiceiu în letopiseț latinesc».

Această ipoteză nu este poate adevărata explicare a confuziei [1]), oricare ar fi ea, cea mai puțin probabilă pare existența unui letopiseț latinesc scris în Moldova din care cronicarul nostru să fi luat numai patru ştiri nu prea importante.

«COSMOGRAFIA» ŞI LETOPISEȚUL LATINESC. Sunt însă unele citate din «letopisețul latinesc» cari au un alt caracter, nu privesc istoria principatului Moldovei. Ele ne vor explicà în ce fel s'a introdus în cronică noțiunea «letopisețului latinesc».

Am văzut că Ureche a întrebuințat în adevăr un izvor latinesc pentru excursele privitoare la popoarele vecine: e vorba de o Cosmografie în genul acelei a lui Seb. Münster.

In afară de ştirile privitoare la țările vecine, Ureche luase din acel izvor şi unele amănunte despre originea României din coloniştii aduşi de Flacus şi despre Sciți. Aceste ştiri apar în cronica lui ca fiind «izvodite» din «letopisețul cel latinesc». Numirea aceasta pentru

[1]) Izvorul celor patru ştiri citate din «letopisețul latinesc» sau «leşesc» ce nu se află a Bielski se poate explicà şi altfel fără să mai introducem ipoteza de mai sus.

a) Bielski spune că Alexandru s'a urcat în scaun la 1403, erà o deosebire față de letopisețul moldovenesc care aveà data 1399, dacă admitem că în textul primitiv erà 6911, iar textul 6921 e o greşeală de copist ştirea citată din letopisețul latinesc trebuie raportată şi acì la Bielski. (Ureche *Cronica*, p. 20. Bielski *Chronika*, p. 244).

b) In ce priveşte domnia lui Iliaş Ureche spune «letopisețul latinesc... scrie că dacă au venit Ştefan-Vodă cu ajutor muntenesc şi au împins pre Iliaş-Vodă din țară s'au dus Iliaş la craiul leşesc, *după ce au domnit 2 ani şi 9 luni*». (Ureche, *Cronica*, p. 30). Toată prima parte a informației afară de ce e subliniat se află în Bielski. E posibil ca citația să privească numai începutul frazei, iar ultima parte să fi fost adăugată din letopisețul intern fără ca scriitorul să fi crezut de cuviință să spuie că acì a intervenit alt izvor.

c) In privința lui Ştefan dinainte de Ciubăr un manuscris al cronicii lui Ureche-S. Dascălul cunoscut de Şincai atribue ştirea nu letopisețului latinesc ci celui moldovenesc. (Şincai, *Cronica*, ed. 1886, II, p. 28).

d) Bielski face geneologia prinților de Kiew, spunând că au fost doi Simion, unul tatăl altul fiul (Bielski, Chronika, p. 405). Poate întemeindu-se pe această ştire spune cronicarul nostru că după cronicarul leşesc Evdochia erà soră şi nu fiică a lui Simion din Kiew.

Cosmografie este îndreptățită din punctul de vedere al conținutului și a limbii unei astfel de scrieri. *Iată dar că Ureche a întrebuințat în adevăr un letopiseț latinesc. Letopisețul latinesc citat în cronica sa nu poate fi altceva decât Cosmografia.* Așà fiind lesne se lămurește cum s'a făcut confuzia între letopisețul leșesc și latinesc. Observându-se că la începutul cronicii lui Ureche erà citat un «letopiseț latinesc», care apoi nu mai apare în restul povestirii și că în schimb în cursul istoriei Moldovei e citat un «letopiseț leșesc» erà ușor pentru cine nu cunoșteà izvoarele cronicii să creadă că aceste două letopisețe sunt aceeaș cronică și deacì confuzia pe care am semnalat-o.

Așadar în alcătuirea compilației au intrat două cronici externe: aceà a lui Ioachim Bielski citat sub numele de «letopisețul leșesc» sau «letopisețul străinilor» și o Cosmografie universală apropiată de aceà a lui Münster, care a fost citată sub numele de «letopiseț latinesc». Ambele au fost cunoscute și întrebuințate numai de Grigore Ureche.

Inainte de a vorbì de izvoarele interne ne rămâne să examinăm întrebuințarea cronicii lui Guagnin de către Simion Dascălul.

AL. GUAGNIN ȘI SIMION DASCĂLUL. Intrebuințarea lui Guagnin în cronica noastră nu prezintă nici o greutate. El a fost cunoscut de Simion Dascălul și introdus în cronică la domniile lui Despot și Ștefan Tomșa [1]) *și numai atât.*

Dacă cercetăm felul cum Simion Dascălul a tradus pe Guagnin, vedem că traducerea lui are cu totul alt caracter decât aceea făcută de Ureche din Bielski. Ureche sau traduceà aproape cuvânt cu cuvânt (cu oarecari omisiuni asupra cărora vom revenì) sau rezumà când povestirea erà prea lungă, cum e cazul cu povestirile lui Gorecki și Lasicki despre Ion-Vodă, reproduse aproape în întregime în cronica lui Bielski.

Ce e caracteristic pentru Simion Dascălul sunt amplificările. El socoate că textul izvorului său nu e destul de lămurit și dă explicații sau repetă lucrurile de mai multe ori și chiar adaugă dela dânsul multe fapte cari nu se găsesc în original. E cu totul surprinzător aspectul ce ia la Simion, povestirea lui Guagnin, Simion plin de imaginație prelungește povestirea mult, nu ține nici o seamă de ordinea evenimentului, schimbă cu totul unele pasaje.

---

[1]) Ureche, *Cronica*, p. 180 și urm. Vezi Anexa II.

Pentru a lămurì cum s'a îmbogăţit Despot care erà un pribeag, el adaugă dela sine, că «s'au mutat la alt ostrov» dela Roma [1]) şi «şi-au cumpărat ocine şi s'au aşezat». Guagnin nu vorbeşte nici de ostroave nici de moşii [2]).

Guagnin spusese că Despot neavând urmaşi, averea trebuià să rămâe pe mâna autorităţilor: «cumu-i obiceiul la acel loc» adaugă Simion Dascălul [3]).

Cronicarul polon vorbise în treacăt numai de un nepot al lui Despot, Simion Dascălul relevând ştirea dela început face din dispariţia lui, adaugă că a pierit în răsboiu, punctul central pe baza căruia s'a făcut înşelătoria falsului Despot [4]).

Unde interpretarea lui Simion Dascălul devine cu totul ciudată este când vorbeşte de legăturile lui Despot cu familia domnitoare în Moldova. In izvorul său, Despot cel adevărat erà predecesorul lui Alexandru Lăpuşneanul şi frate cu doamna Roxanda, ar fi fost deci identic cu Ştefan Rareş. Simion Dascălul care ştià că Ştefan Rareş a fost omorît de boieri, a suprimat aceste amănunte genealogice, dar pentru a explicà drepturile lui Despot-Vodă la domnie a intrat în lămuriri ciudate: «el (Despot cel fals, viitorul domn) au apucat catastişele şi zapisele între carele au fost şi diresele cele de domnie a lui Vasilie, nepotul lui Despot, care pierise la războiu» [5]) (pasajul nu este la Guagnin). Dacă Despot cel adevărat nu domnise în Moldova, care erà provenienţa acestor «direse de domnie?» Simion Dascălul care suprimase domnia lui Despot cel vechiu în Moldova, adaugă acum acest pasaj inexplicabil. Mai în urmă unde Guagnin spune că doamna Roxanda erà soră cu Despot cel răposat, şi deaceea a fost bine primit falsul său nepot în Moldova, Simion Dascălul înlocueşte această explicare cu una şi mai extraordinară: anume domna Roxanda erà în adevăr soră bună cu Despot cel fals, adică sora unei slugi a Despotului celui răposat! Pentru Simion Despot cel adevărat erà un «om de cinste», fruntaş în Moldova, care fugise mai mult de tiraniile lui Lăpuşneanu, ceeace fireşte nu există în nici un izvor [6])!

---

1) Credeà Simion Dascălul că Roma este un ostrov?!
2) Ureche, *o. c.*, pp. 181—2.
3) *Ibidem*, p. 182.
4) *Ibidem*, pp. 182—183.
5) *Ibidem*, p. 183.
6) *Ibidem*, p. 185.

In câteva locuri traducerea denotă ignoranță: e lăsat netradusă mențiunea orașului Viena, unde slujise întâiu Despot [1]. Traduce pe Francezii și Italienii pomeniți în oastea lui Despot de Guagnin prin «Nemți și Unguri» [2].

Toate aceste dovedesc că deși cunoscător al mai multor limbi, Simion Dascălul erà un «istoric» fără critică și foarte naiv, ceeace nu se potrivește deloc cu caracterul operei istorice cunoscute de toată tradiția Moldovei sub numele lui Ureche.

LETOPISEȚUL MOLDOVENESC. Acum când cunoaștem mai toate celelalte elemente ale compilației și felul cum au fost introduse în ea, e ușor să determinăm care este locul letopisețului moldovenesc citat în introducerea cronicii și foarte des în corpul ei [3].

Am arătat că în afară de izvorul intern principal s'au mai întrebuințat și alte «izvoade» interne, însă faptul că nu sunt pomenite în prefață și că sunt citate numai pentru câteva fapte mărunte, arată că întrebuințarea acelor izvoade e cu totul redusă. Izvorul intern principal este letopisețul moldovenesc. *Acum că știm că nici letopisețul leșesc nici cel latinesc nu erau cronici interne moldovenești, trebuie să conchidem că toate știrile de tradiție scrisă internă cuprinse în cronică sunt luate din acest letopiseț moldovenesc.*

Cu alte cuvinte dacă excludem toate împrumuturile din Bielski, Guagnin, Cosmografia, citatele din letopisețul unguresc, câteva mențiuni de izvoade și partea dela urmă a cronicii (abdicarea lui Petre Șchiopul și domnia lui Aron) scrise de Ureche probabil după cele auzite dela tatăl său [4], toată partea de povestire istorică ce rămâne este luată din letopisețul moldovenesc. Acest letopiseț moldovenesc erà deci o cronică foarte întinsă. Giurescu a arătat că e vorba de o cronică scrisă românește și datorită probabil lui Eustratie logofătul al treilea, care după mărturia lui Miron Costin a scris o cronică în românește înainte de Ureche [5]. Argumentele sunt

---

[1]) *Ibidem*, p. 184 spune numai că Despot s'a dus în «țara nemțească».

[2]) *Ibidem*, p. 189.

[3]) V. *Ibidem*, Tabla citatelor, p. 302.

[4]) Cf. G. Pascu, *Grigore Ureche*, p. 26.

[5]) C. Giurescu, *o. c.*, pp. 42, 89. D-l I. Minea socoate că Luccari a cunoscut o cronică a Moldovei care mergeà până la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare și că deoarece istoricul raguzan numește pe Ștefan «batrin», cronica erà scrisă în românește. In acest caz ar rezultà că existà o cronică scrisă românește încă înainte de Eustratie logofătul,

concludente şi nu le vom mai discutà acì[1]). Numai două izvoare merg dela începutul până la sfârșitul cronicii noastre. Bielski[2]) şi letopisețul moldovenesc. Celelalte sunt toate privitoare la anume chestiuni speciale, ele nu îmbrăţişează toată istoria Moldovei.

Care din cele două a slujit ca temelie a operei? Care a fost izvorul principal urmat, ale cărui știri cronologice sunt adoptate și care a fost izvorul secundar care slujește de completare?

Această problemă este însemnată, deslegarea ei ne poate slujì la descoperirea adevăratului autor al cronicii și ne va lămurì asupra caracterului şi tendințelor scrierii.

Deslegarea problemei este acum însă ușoară, ea se reduce la cercetarea raportului în care stau știrile împrumutate din Bielski cu tot restul ştirilor de origină internă moldovenească, ce alcătuesc, cum am spus, aportul letopisețului moldovenesc.

Dacă am suprimà toate știrile din Bielski, cronica noastră ar rămâne totuş o compoziție coherentă și aproape completă. Letopisețul moldovenesc alcătuià o operă unitară. Știrile de istorie moldovenească din Bielski nu sunt firește decât fragmente fără legătură între ele. Ele singure nu ajung să alcătuească o lucrare completă și unitară asupra istoriei Moldovei. Câtă vreme se credeà că letopisețul leșesc sau cel latinesc erau cronici interne puteà fi vorba de întâietatea lor în compilație față de letopisețul moldovenesc. Acum când știm că erau cronici externe, nu mai putem concepe alcătuirea cronicii noastre decât într'un singur chip: Autorul ei a adăugat sub datele și la evenimentele respective din cronica internă, care slujià ca temelie a lucrării știrile extrase din cronica lui Bielski. Aceste știri erau mai întotdeauna mai întinse (uneori le rezumà) ca cele ale letopisețului moldovenesc, însă nu alcătuiau o povestire completă a istoriei Moldovei.

Dar nu numai atât.

Bielski începe știrile privitoare la istoria Moldovei cu luptele dintre fiii lui Ștefan-Vodă, pe care-l socoate urmaș al lui Basarab, cel ce s'a

căci Luccari scrie la 1601. (I. Minea, *Despre cea mai veche cronică a Moldovei* în *Anuarul liceului I. Maiorescu din Giurgiu*, 1919—1920, pp. 13—16).

[1]) G. Pascu, *o. c.*, pp. 10—11 socoate că letopisețul moldovenesc erà scris slavoneşte sub motiv că este inadmisibil ca Ureche să nu fi cunoscut analele slave din mănăstiri. Argumentul nu e concludent. Probabil că analele slave n'au mai fost întrebuințate fiind traduse româneşte de Eustratie, limbă în care oricum erau mai la îndemâna lui Ureche.

[2]) Ultima ştire din Bielski e la 1582 (sfârşitul lui Iancul Sasul). Vezi Anexa I.

luptat cu Carol Robert. Letopisețul moldovenesc începe cu Dragoș (afară de introducere). Cronica noastră reproduce *întâiu* toată partea din letopisețul moldovenesc privitoare la primii domni, *apoi* amintește faptul că știrile lui Bielski nu se potrivesc cu cele ale noastre, suprimă pe Basarab, și le reproduce și pe acelea [1]).

La domnia lui Alexandru iar se pun la început știrile interne, apoi când se termină acestea urmează acelea ale lui Bielski [2]). Intocmai așà urmează cronica pentru luptele dintre fiii lui Alexandru. Se dau toate luptele după știri interne și când termină cu acestea, urmează sub titlul «Cronicarul leșesc» un paragraf deosebit cu aceleași evenimente în versiunea lui Bielski [3]). Despre năvălirea Tătarilor se dau știrile interne, apoi ni se spune că letopisețul leșesc nu o pomenește [4]). Intocmai la răsboaiele lui Bogdan II cu Polonii avem după știrile interne, paragraful respectiv intitulat, «cronicarul leșesc» [5]). Despre luptele lui Petru-Vodă cu Alexandrel la Movile ni se spune după povestirea internă, că letopisețul leșesc nu spune nimic [6]). Până la lupta dela Baia nu mai sunt știri din Bielski. La lupta dela Baia, fără să se citeze izvorul, vine întâiu textul letopisețului moldovenesc și apoi știrile din Bielski [7]). Povestirile luptelor dela Podul Inalt, Valea-Albă și Codrul Cosminului rezultă din îmbinarea știrilor interne cu acelea ale lui Bielski [8]). In cele următoare povestirea ambelor cronici fiind mai bogată nu mai poate urmà alternarea regulată dela început. In genere știrile ce privesc Polonia sunt luate din Bielski fără ca să mai fie întrebuințat alt izvor pentru acele fapte, iar celelalte știri sunt numai din letopisețul moldovenesc.

Atunci când nu avem o îmbinare a celor două izvoare, cel puțin în partea dela începutul cronicii, textul cronicii interne este deci întotdeauna scris înaintea celui tradus din polonă, care urmează ca o completare.

---

[1]) Ureche, *o. c.*, pp. 16, 17, 18—19.
[2]) *Ibidem*, p. 20 și urm. și 26—27.
[3]) *Ibidem*, pp. 27 și urm. și 30—31.
[4]) *Ibidem*, p. 31.
[5]) *Ibidem*, pp. 35—36, și 36 și urm.
[6]) *Ibidem*, pp. 41—42.
[7]) *Ibidem*, pp. 47—48.
[8]) *Ibidem*, pp. 56 și urm., 61 și urm., 70 și urm.

Adesea se întâmplă ca numele proprii ale aceloraş persoane să difere în cele două izvoare. Domnul alungat de Ştefan la 1457 e la Bielski Berendei, în cronicele interne Petru, Domnul muntean cu care s'a luptat întâiu Ştefan este la Bielski Dracul, în cronicile interne Radu; locul izbânzii lui Ştefan asupra Turcilor la 1475 este la istoricul polon Racova pe Bârlad, în izvorul intern Podul Inalt lângă Vasluiu; pretendentul adus de Cazaci împotriva lui Petru Şchiopul se numià la Bielski, Potcoavă, în letopiseţul intern, Creţul. In toate aceste cazuri cronica noastră adoptă lectura letopiseţului intern şi chiar în textul tradus din Bielski, numele proprii sunt înlocuite cu cele din letopiseţul intern [1]).

In cazul când faptele din cele două izvoare nu concordă între ele, uneori se dau ambele versiuni, dar alteori se adoptă una din ele fără a mai menţionà pe cealaltă, întotdeauna e preferată versiunea internă [2]) Bielski spune că Petru-Vodă după uciderea lui Bogdan II a fost alungat de către Alexandrel, care a rămas în domnie [3]). Cronicile interne povestesc cum Alexandrel a fost bătut într'o luptă de Petru [4]). Cronica noastră dă numai versiunea letopiseţului moldovenesc [5]) şi pe a lui Bielski n'o menţionează şi consecvent taie şi toate ştirile următoare ale cronicarului polon privitoare la domnia lui Alexandrel [6]). Lupta dela Valea Albă e la Bielski nehotărîtă, mai mult un succes moldovenesc, căci Moldovenii pierd abià 200 de oameni faţă de 30.000 de Turci [7]). Letopiseţele slave spun că Moldovenii au fost sdrobiţi [8]), aşà spune şi cronica noastră [9]). Bielski spune că Ştefan cel Mare a prins două fiice ale lui Radu cel Frumos [10]). Cronicile slave subliniază «unica lui fiică» [11]).

[1]) In cazul lui Potcoavă apar ambele nume, dar să se observe că acel de «Creţul» predomină, deşi toată povestirea afară de câteva rânduri e tradusă din Bielski.

[2]) Fireşte nu cunoaştem textul letopiseţului moldovenesc, dar niciodată nu se constată ca o ştire din Bielski care ar contrazice vechile anale slave ar face ca textul acestora să dispară în compilaţie.

[3]) Bielski, *o. c.*, p. 347.

[4]) I. Bogdan, *Cronici inedite*, p. 50.

[5]) Ureche, *o. c.*, p. 41.

[6]) Vezi Anexa I.

[7]) Bielski, *o. c.*, p. 419.

[8]) I. Bogdan, *Cronici inedite*, p. 56.

[9]) Ureche, *o. c.*, pp. 61 şi urm.

[10]) Bielski, *o. c.*, p. 412.

[11]) I. Bogdan, *Cronici inedite*, p. 54.

Ureche traduce textul luiBielski[1]) dar introduce în el această modificare, ceeace dovedeşte iar că aveà mai multă încredere în letopiseţul moldovenesc.

Numai la evenimentele dela 1359 cronica noastră spune că cele povestite de Bielski trebuie să fie exacte *deşi* nu sunt în cronica moldovenească, dar lasă a înţelege că în această vreme depărtată la noi nu se scriau încă letopiseţe[2]).

Letopiseţul moldovenesc este deci temelia cronicii noastre. Acestui letopiseţ i s'au adăugat ştirile fragmentare luate din scrieri străine, dar în ce priveşte controversele de date, de nume, de fapte, este o tendinţă de a i se acordà tot lui mai multă încredere, el este pus în rândul întâiu[3]).

GRIGORE URECHE ŞI SIMION DASCĂLUL. Acum, terminând cu analiza izvoarelor cronicii ne rămâne să vedem cine este autorul ei, chestiune de mult controversată în istoriografia noastră[4]).

Deoarece letopiseţul moldovenesc este, cum am văzut, temelia cronicii, chestiunea se reduce la cunoaşterea aceluia care a întrebuinţat acel letopiseţ, căci în ce priveşte celelalte izvoare (Bielski, Guagnin, Cosmografia, letopiseţul unguresc) ştim cine le-a introdus pe fiecare în compilaţie.

In ipoteza lui C. Giurescu, letopiseţul moldovenesc cunoscut şi de Ureche, a fost dispreţuit de acesta şi neţinut în seamă. Cronica lui Ureche ar fi numai o traducere a unui presupus «letopiseţ latinesc» plus ştirile despre ţările vecine şi unele aprecieri de ordin moral şi politic. Simion Dascălul ar fi contopit letopiseţul lui Ureche cu alte izvoare mai mărunte (letopiseţul unguresc, ştirile din Guagnin) şi

[1]) Ureche, *o. c.*, pp. 54—55.

[2]) Ureche, *o. c.*, p. 18.

[3]) Faptul că în cronică se aminteşte că letopiseţul leşesc nu pomeneşte cutare fapt, şi că menţiunile că anume fapte lipsesc din cel moldovenesc, sunt mult mai rare, nu dovedeşte deloc că cel dintâi ı erà izvorul principal. Dimpotrivă, autorul după ce scrià textul cronicii moldoveneşti adăugà în urmă textul respectiv al celei polone, iar când lipsià informaţia scrià «letopiseţul leşesc nimic nu scrie». Nu se întâmplă cazul invers pentrucă letopiseţul moldovenesc erà scris întâi iar apoi urmà controlarea ştirilor lui şi nu invers.

[4]) Nistor Ureche ca autor al cronicii nu mai e azi în discuţie. Un argument în plus împotriva paternităţii lui rezultă din examinarea împrumuturilor din Bielski: Nu Nistor Ureche, luptător pentru supremaţia polonă asupra Moldovei, boier al lui Ieremia Movilă, acel care iscălise un tratat de vasalitate faţă de Leşi (Hurmuzaki, *Documente Supliment* III) p. 345) ar fi negat vechile legături de vasalitate ale Moldovei faţă de Poloni, suprimând în traducerea sa ştirile de acest fel din Bielski.

în special cu letopisețul moldovenesc, dându-ne cronica pe care o cunoaștem azi [1]).

Această ipoteză întemeiată numai pe critica internă a cronicii nu se mai poate susține acum, când cunoscând izvoarele polone ale ei, am ajuns la rezultatele de mai sus asupra alcătuirii compilației.

In adevăr, Grigore Ureche nici nu puteà să scrie o cronică a Moldovei fără să întrebuințeze letopisețul moldovenesc pe care-l citează în prefață, și care erà să fie fără îndoeală temelia cronicii lui, deoarece înșirarea extraselor fragmentare din Bielski, fără legătură între ele, necuprinzând toți domnii Moldovei ci mai ales legăturile unora din ei cu Polonia, nu puteà alcătuì o asemenea cronică.

Așadar letopisețul moldovenesc a fost întrebuințat în cronică de Grigore Ureche, care poate fi socotit ca adevăratul autor al scrierii întregi. Este inutil să mai aducem argumente secundare.

La prima vedere s'ar păreà că predosloviile lui Gr. Ureche și Simion Dascălul se împotrivesc acestei concluzii. Predoslovia lui Grigore Ureche, pe care n'o cunoaștem decât fragmentar spune: că letopisețul moldovenesc «așà de pre scurt scrie că nici de vieața domnilor ...nu alege, ne cum lucrurile dinlăuntru să aleagă... Scriitorii cei intâiu... ce au scris, mai mult din basme și din povești ce au auzit..., iar scrisorile străinilor mai pe larg și deajuns scriu» [2]).

Aceasta nu trebuie înțeles în sensul că nu a întrebuințat letopisețul moldovenesc, ci că acest letopiseț are nevoie de completare. Că așà înțelege lucrul Ureche se vede lămurit din cele ce spusese înainte, «nu *numai* letopisețul nostru *ci și* cărți străine am cercat» [3]). Iar la urmă adaugă: «Deacolo (din izvoarele străine) *multe luând și lipind de ale noastre,* potrivind vremea și anii de am scris acest letopiseț» [4]). Prin urmare Ureche spune că pe cele străine le-a «lipit de ale noastre» și nu invers, cum nici nu se puteà. Ceeace spune prin «lipind... potrivind vremea și anii» este tocmai operația de confruntare a celor două izvoare, cel moldovenesc și Bielski, precum am constatat. Cât despre judecata asupra «scrisorilor străinilor» ea se potrivește în totul cu Bielski, care la începutul istoriei Moldovei dă mai multe amănunte

[1]) Giurescu, *o. c.*, pp. 84 și urm.
[2]) Ureche, *o. c.*, pp. 2—3.
[3]) *Ibidem*, p. 2.
[4]) *Ibidem*, p. 3.

decât notele de anale ale letopisețului intern, iar mai târziu traducând opere întregi despre luptele lui Ion-Vodă cel Cumplit și despre Potcoavă, devine așà de disproporționat de întins încât Ureche e nevoit să-l rezume.

Pe cât de lămurit este Ureche asupra izvoarelor sale și a felului cum le-a întrebuințat pe atât în toată predoslovia sa, Simion Dascălul este incoherent [1]).

Spune întâiu că Grigore Ureche a scris letopisețul său cetind cărțile și izvoadele *și ale noastre și cele străine* [2]). Ar rezultà deacì că letopisețul lui Ureche erà complet și cu știrile interne și cu cele externe și că Simion o recunoaște. Dar imediat după aceea vin cu totul alte informații: izvodul «carele l-a scris Ureche vornicul... mai mult din cărțile străinilor decât din izvoadele noastre»... «că numai tinde poveștile mai pe larg și deajuns și mai deschis, iar semnele sau tocmelele și lucruri, câte s'au făcut în țară nu le arată pe toate, căci poate n'au știut de toate cronicarul cel latinesc (recte leșesc) să le scrie» [3]). Așadar în această frază scrierea lui Ureche și letopisețul leșesc se suprapun. Chiar dacă am presupune o lacună în textul păstrat într'un singur manuscris, înțelesul rămâne acelaș căci mai în urmă spune: «Pentru aceea, dacà am văzut că lipsesc poveștile și cursul anilor din letopisețul cel latinesc (recte leșesc) am lipit dintr'ale noastre izvoade și am adaus poveștile la letopisețul cel latinesc» [4]). Deci Ureche n'ar fi întrebuințat deloc știrile interne, deșì pretinde aceasta în predoslovia lui, el se mărginise la letopisețul leșesc, iar acel care a adăugat știrile interne e Simion Dascălul. Cum se explică aceste contraziceri? Ureche ia atât din letopisețele noastre cât și din ale străinilor, apoi «mai mult din cărțile străine», în sfârșit se reduce numai la letopisețul leșesc. Dar mai e o contrazicere. Simion Dascălul spune că «a lipit» știrile interne la «letopisețul latinesc», adică direct fără a mai întrebuințà scrierea lui Grigore Ureche. Așadar cronica acestuia n'a fost întrebuințată deloc, nu intră ca izvor în compoziția lui. Mai sus însă

---

[1]) Toate teoriile greșite ale lui Giurescu provin din faptul că acest istoric le-a clădit întemeindu-se pe această predoslovie plină de contraziceri și pasaje obscure.

[2]) Ureche, *o. c.*, pp. 1—2.

[3]) *Ibidem*, p. 4.

[4]) *Ibidem*, p. 4. Să se observe că în realitate în cronică avem tocmai dimpotrivă: Știrile din Bielski sunt adause la letopisețul moldovenesc. Așà spune și Ureche în predoslovia lui.

vorbise pe larg de Ureche, reprodusese o parte din predoslovia lui, lăsând prin aceasta a înțelege că scrierea aceluia a fost temeiul compilației sale. Ce rost ar fi avut să înceapă prin a reproduce chiar înainte de propria lui predoslovie, predoslovia unui scriitor a cărui scriere n'ar fi întrebuințat-o ? [1]) Pe de altă parte afirmația că el, Simion Dascălul a adunat toate izvoarele interne și străine și a compus un întreg din ele potrivindu-le, este un neadevăr vădit, căci întrebuințarea lui Bielski, denotă, cum am spus, un scriitor preocupat de anume tendințe patriotice și de partid ce se poate atribuì numai lui Ureche. Precum își atribue pe nedrept întrebuințarea izvoarelor externe, tot așà face și cu cele interne, căci Ureche spune lămurit că le-a cunoscut și le-a întrebuințat.

Cum vedem predoslavia lui Simion Dascălul e departe de a ne puteà lămurì asupra felului cum a fost alcătuită cronica și în nici un caz nu putem pune mai mult temei pe afirmațiile lui decât pe acele ale lui Ureche.

Partea dela începutul predosloviei în care spune că Ureche a întrebuințat știri interne și externe este o transpunere în stil indirect sau o rezumare a începutului predosloviei acestuia, din care avem complet numai sfârșitul. Expresii ca «să nu se știe ce s'au lucrat să se asemene fiarelor și dobitoacelor celor mute și fără minte» sau judecăți politice despre vechea glorie a Moldovei, care acum a «scăzut» și a «îndărăptat» se potrivesc cu preocupările patriotice semnalate la întrebuințarea lui Bielski.

In partea ce-i aparține din Predoslovie Simion Dascălul ce e drept își atribuie lui întreaga lucrare de strângere a izvoarelor și critica lor, în vădită contrazicere cu cele spuse de Ureche.

---

[1]) Nu se poate susține, cum face Giurescu (*o. c.*, p. 91) că predoslovia lui Ureche a fost pusă în fruntea letopisețului de către Simion Dascălul, pentrucă acesta aveà obiceiul să înșire în fruntea cronicii toate predosloviile cronicilor sale. Așà zisa predoslovie a cronicii moldovenești (Ureche, *o. c.*, p. 12 și urm.) nu este o predoslovie în sensul acelei a lui Ureche, un cuvânt al autorului către cetitori, despre opera sa, ci introducerea la istoria Moldovei, iar cuvântul către cetitori ce trebuià să fi fost la letopisețul moldovenesc, prima transpunere a cronicilor slave în românește, a fost suprimat cum erà firesc. Confuzia rezultă din dublul sens al cuvântului predoslovie (prefață și introducere). Cât despre o introducere a letopisețului latinesc nici nu există, pasajul întitulat astfel de Simion Dascălul (*Ibidem*, p. 5) e compus din știri luate din «Cosmografia» și din aprecieri proprii ale lui Ureche. Intervenția lui Ureche în acest pasaj o recunoaște însuș Giurescu. (*o. c.*, pp. 81—2).

Aceasta o face într'un mod aşà de neîndemânatec şi de confuz încât, chiar de n'am aveà rezultatele hotărîtoare ale criticii izvoarelor, ne-ar fi greu să-l credem.

ADAUSURILE LUI SIMION DASCĂLUL. Din prefaţa lui Simion Dascălul un lucru rămâne, e dealtfel singurul lucru spus precis de către dânsul: Pe când Ureche cunoscuse letopiseţul moldovenesc într'o redacţie care mergeà până la Petru Şchiopul, Simion Dascălul a avut una care mergeà până la Vasile Lupul[1]). E probabil că şi în partea care povestià evenimentele anterioare domniei lui Petru Şchiopul se aflaù în versiunea cunoscută de Simion Dascălul ştiri cari nu eraù în aceà întrebuinţată de Ureche (fie că acesta lăsăse pe dinafară unele ştiri cum făceà cu unele informaţii ale lui Bielski). Simion Dascălul constatând aceasta a interpolat în cronica lui Ureche aceste ştiri cari nu le găsise în ea. Astfel este legenda despre Iaţco prisăcarul care des calecă pe Ruşi în Moldova, despre care Simion Dascălul spune că e din letopiseţul moldovenesc şi că Ureche n'a reprodus-o [2]).

Alte adausuri de acest fel din versiunea letopiseţului moldovenesc cunoscută de Simion Dascălul sunt mai greu de determinat [3]). Unele pasaje din cronică sunt însoţite de anume fraze stereotipe, cari se regăsesc în întroducerea lui Simion Dascălul: «letopiseţul leşesc alte semne multe nimic nu înseamnă, carele nici unele n'am vrut să le lăsăm,

[1]) Ureche, *o. c.*, p. 4.

[2]) *Ibidem*, pp. 14—15. Expresia luată din letopiseţul moldovenesc «se cunoaşte că şi până astăzi este ţara jumătate de Ruşi şi jumătate de Moldoveni» corespunde cu afirmaţia luată tot din letopiseţul moldovenesc sub 1498 că «până astăzi trăieşte limba rusească în Moldova că mai a treia parte grăesc ruseşte» (*Ibidem*, p. 83). Aci faptul este pus în legătură cu robii aduşi de Ştefan după prădarea Galiţiei. Poate constatând că amândouă tradiţiile nu pot sta împreună, Ureche a suprimat pe cea dintâiu, ceeace a dat ocazie lui Simion Dascălul s'o adauge.

[3]) Nu cred că aprecierile făcute asupra morţii lui Ştefan Lăcustă să fie un astfel de adaus. (*Ibidem*, pp. 151—2 şi 156—7). Faptul că omorîrea lui de către boieri e socotită ca o crimă, pe când omorirea lui Ştefan Rareş e scuzată (*Ibidem*, pp. 167—169) nu înseamnă că judecarea acestor două fapte e făcută de scriitori deosibiţi. Amândouă pasajele în cari sunt judecate faptele sunt întitulate la fel: Certare şi învăţătură, Invăţătură şi certare, ceeace arată că sunt scrise de acelaş. Contrazicerea e numai aparentă. Ştefan Lăcustă moare nevinovat «oaia cea nezlobivă», «neavând nici o vină cu rea moarte l-au omorît», Ştefan Rareş, *deşi* «pre cel mare Dumnezeu l-au lăsat şi judeţul său ceresc pe pământ l-au dat», moartea lui erà o pedeapsă dreaptă, căci «cei răi rău s'au sfârşit» «moartea păcătosului este cumplită». Deosebirea de apreciere derivă, cum se vede clar, din împrejurările deosebite de ordin moral: moartea unui păcătos şi a unui nevinovat.

ce toate care la locul său le-am tocmit. . . .» Aceste ştiri sunt «semne», prin care Simion înţelege, ştiri ce nu ţin de istoria politică propriu zisă şi pe cari se pare că Ureche le cam dispreţuià: zidiri de mănăstiri, nunţi, morţi în familia domnească, etc [1]). E probabil deci ca pasajele însoţite de aceste expresii să fie adause de Simion Dascălul. In acest caz trebuie înţelese în sensul că Simion le-a adăugat din versiunea sa a letopiseţului intern, şi nu le-a găsit în cronica lui Ureche, căci letopiseţul leşesc, nu-i erà cunoscut direct.

O serie de «semne» precedate de obişnuitele expresii ale lui Simion Dascălul urmează după pomenirea prăzii făcute de Ştefan cel Mare în Secuime [2]) şi apoi altele sub titlul «Răspunsul altor semne» după povestirea luptei dela Valea Albă [3]) şi iarăş la domnia lui Alexandru Lăpuşneanu (Fragmentul întitulat De mănăstirea Slatina şi Pângăraţi [4]). In acelaş caz este poate pomenirea încercării pretendentului Ioan Lungul contra lui Iancu Sasul [5]), (expresia: «iară acest letopiseţ moldovenesc cam pe scurt însemnează şi aceasta» se aseamănă cu felul de a scrie din prefaţa lui Simion). In sfârşit se poate ca o parte a istoriei domniei lui Petru Rareş să fi fost transformată de Simion Dascălul pe temeiul manuscrisului său al letopiseţului moldovenesc într'o măsură pe care nu o putem determinà mai deaproape. Cu aceleaşi expresii ce întâlnim cum am spus, şi în prefaţa lui Simion Dascălul, se spune că pribegia lui Rareş în Ardeal şi întoarcerea lui în scaun este pe scurt în «letopiseţul leşesc» şi sunt ştiri «tocmite» «la locurile sale» din letopiseţul moldovenesc [6]). In povestire sunt lucruri ce evident provin dela Ureche, ca solià lui Rareş la Poloni luată din Bielski [7]) şi judecata despre uciderea lui Lăcustă [8]). Forma în care apar aceste ştiri despre pribegia

[1]) Giurescu, *o. c.*, p. 64.

[2]) Ureche, *Cronica*, pp. 44—5.

[3]) *Ibidem*, pp. 63—64. Pasajul care precedă: lupta lui Ştefan la Dunăre, participarea lui Basarab, nu e un adaus al lui Simion. Ureche după ce terminase povestea luptei din ambele cronici (moldovenească şi Bielski) continuase cu ştirile ce urmau luptei: urmărirea la Dunăre şi constatase că Bielski nu o pomeneşte. După aceea Simion completează această constatare cu expresia lui stereotipă şi adaugă şi el încă «alte semne» lăsate la o parte. N'ar fi avut nici un sens ca «semnele» să fie tăiate în două de constatarea lui Simion.

[4]) *Ibidem*, p. 172.

[5]) *Ibidem*, pp. 248—249.

[6]) *Ibidem*, p. 158.

[7]) *Ibidem*.

[8]) *Ibidem*, pp. 151—2, 156—7. Vezi nota dela p. precedentă.

lui Rareș în letopisețele slave cunoscute (cronica lui Macarie) [1]) e mai scurtă decât cea din cronica noastră în care au o formă disproporționat de întinsă față de evenimentele anterioare și posterioare. E posibil ca această formă să fi fost numai în letopisețul moldovenesc al lui Simion Dascălul. Oricum asupra acestor pasaje critica internă nu ne poate da un rezultat sigur.

Adausurile lui Simion Dascălul din letopisețul intern în versiunea cunoscută lui par a fi destul de însemnate pe alocurea, fără a puteà aveà însă alt caracter decât acel al unor simple interpolări ale cronicii lui Ureche.

Cum rămâne însă cu știrile interne dela domnia lui Petru Șchiopul înainte? Dacă versiunea lui Gr. Ureche mergeà până la domnia acestuia, ar rezultà că aceste știri au fost adause din versiunea lui Simion Dascălul care mergeà până la Vasile Lupul.

Cele două domnii ale lui Petre Șchiopul sunt arătate în cronică într'o lumină foarte favorabilă. Petru-Vodă «pe toți i-a tras către sine» [2]) «cu dragoste» îl așteaptă toți» [3]), miluiește pe boieri [4]), e «un domn cumsecade cu toate podoabele câte trebuie unui domn de cinste, că boierilor le erà părinte, pe cari în cinste mare îi ținea și din sfatul lor nu ieșià . . . » [5]) «erà domn blând ca o matcă fără ac. . . la județ drept» [6]) «domnie lină și blândă» [7]). Aproape toate aceste aprecieri se cuprind între știrile interne despre domnia lui, fac parte integrantă din povestire. Dacă observăm acum traducerea istoriei lui Ioan Potcoavă făcută din Bielski, vedem că s'au lăsat la o parte toate faptele cari ar puteà fi nefavorabile lui Petru Șchiopul ca nemulțumirea în țară împotriva lui, legăturile lui de prietenie cu Turcii, batjocorirea lui de către sultan [8]). Aceasta nu poate fi o concidență: acel care a tradus astfel știrile din Bielski, este acelaș care a aruncat această lumină favorabilă lui Petru Șchiopul și în știrile de origină internă. Cum știm că numai Ureche a cunoscut pe Bielski, firește deci că și știrile interne le-a prelucrat tot

[1]) I. Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*, pp. 140 și urm.
[2]) Ureche, *Cronica*, p. 235.
[3]) *Ibidem*, p. 251.
[4]) *Ibidem*, p. 252;
[5]) *Ibidem*, p. 258.
[6]) *Ibidem*, p. 260.
[7]) *Ibidem*, p. 261.
[8]) V. Anexa I.

el. Dealtfel numai lui Ureche, al cărui tată slujise la curtea lui Petru-Vodă îi putem atribuì intenția de a înfrumusețà figura acestui domn. Să se observe în plus insistența cu care subliniază cronicarul faptul că Petru Șchiopul erà favorabil boierilor și nu eșià din cuvântul lor.

Așadar afirmația din predoslovie că letopisețul moldovenesc cunoscut de Ureche mergeà până la domnia lui Petru, trebuie înțeleasă în sensul că el cuprindeà și o parte a domniei acestuia. Putem determinà exact data până la care urmà acel letopiseț, anume mergeà până la 1587 (inclusiv). Lucrul se dovedește prin faptul, care îmi pare că nu s'a observat până acum, că *istoria Moldovei dela 1587—1591 lipsește cu totul din cronica lui Ureche*. Că acì este o lacună e evident. Pe când pentru istoria lui Petru Șchiopul până la 1587 se povesteau evenimentele cele mai mărunte cu datele anilor și zilelor: munți, zidiri de mănăstiri, secete, cronica nici nu pomenește după 1587 un fapt politic important ca ridicarea în domnie a lui Ștefan fiul lui Petru Șchiopul și ungerea lui solemnă de patriarhul Ieremia. Dealtfel dela 1587 până la abdicarea lui Petru cronica nu pomenește *absolut nici un fapt* [1]).

Abdicarea lui Petru e povestită în cuvinte generale neprecise, fără să se dea măcar data, ceeace contrastează cu restul povestirii și arată că avem aface cu amintiri din tradiție, nu cu un izvor scris.

Aceasta arată că izvorul întrebuințat de Ureche se oprià la 1587 și deoarece lipsiau ultimii ani ai domniei lui Petru Șchiopul, erà firesc să spune că letopisețul mergeà «până la Petru-Vodă» și nu până la Aron-Vodă.

Povestirea domniei lui Aron-Vodă e făcută după tradiție și nu după un izvor scris: nu se dă data zilei și lunii pentru nici un eveniment pe când partea până la 1587 erà plină de asemenea date. Chiar datele de ani sunt foarte puține (patru) [2]) și lipsește cu totul data importantă a mazilirii dintâiu a domnului.

Povestirea are cu totul alt caracter decât restul cronicii. Se reproduc textual cuvintele lui Aron-Vodă către boieri, se dau amănunte de ordin intim ale curții și în special apare pe primul plan în împrejurări ce privesc istoria lui personală figura lui Nistor Ureche [3]), tatăl cronicarului

1) Ureche, *Cronica*, pp. 87—88.

2) *Ibidem*, pp. 261, 270.

3) *Ibidem*, pp. 263, 267, 268.

Grigore. Domnia lui Aron-Vodă e povestită deci de acesta din urmă după o tradiție de familie, care-i dădeà multe amănunte de ordin intim dar nu erà destul de precisă ca să fixeze faptele în timp.

Așadar letopisețul moldovenesc întrebuințat în cronică se termină la 1587, restul faptelor până la 1595 sunt scrise după tradiție orală. Această constatare că letopisețul moldovenesc se termină în cronica noastră la domnia lui Petru-Vodă risipește și ultima îndoeală care ar mai puteà rămâne asupra autorului cronicii. In tot cursul ei avem aface la bază cu letopisețul întrebuințat de Ureche care mergeà până la Petru-Vodă și nu cu acel citat de Simion Dascălul care continuà și peste această dată.

Din această continuare ne-a rămas un singur pasaj interpolat de Simion Dascălul la domnia lui Aron-Vodă, anume acel întitulat «de domnia lui Petru-Vodă Cazacul» [1]). Scurtimea telegrafică a știrii, care contrastează în mod izbitor cu lungile amănunte privitoare la fapte de importanță mai mică, înainte și după ea arată că avem aface cu un adaus.

Pentru această știre e citat letopisețul moldovenesc. Ceeace se spune la urmă «cronicarul cel leșesc de această povestire nimic nu scrie» privește în realitate pe Ureche. Simion Dascălul își închipuià desigur că amănuntele ce preced privitoare la Nistor Ureche, negăsindu-se în letopisețul moldovenesc, trebuie să fi fost luate din «letopisețul leșesc».

Această cercetare a adausurilor lui Simion Dascălul făcute pe temeiul letopisețului său moldovenesc ne duce la concluzia că ele sunt destul de însemnate. El n'a încercat însă să completeze măcar pe Ureche acolo unde acestuia îi lipseaù izvoarele scrise, nici să-l continue după ce cronica acestuia se curmà.

Deoarece cum am văzut combinarea între Bielski și letopisețul moldovenesc a fost făcută de Ureche, adausurile lui Simion Dascălul apar ca opera unui interpolator, poate cevà mai îndrăzneț de cum a fost un Misail Călugărul, dar nici de cum nu-l poate face autor. Cronica nu-i poate purtà numele. E drept că în cronica lui Ureche, cum o cunoaștem, ar mai puteà fi unele interpolări, că nu putem cunoaște forma primitivă curată. Grație acestor adause din versiunea sa a letopisețului moldovenesc, precum și a celor făcute din Guagnin și letopisețul unguresc, copia lui Simion Dascălul a înlocuit versiunea originală a lui Grigore Ureche care nu mai fu cunoscută curată de cronicarii

[1]) *Ibidem*, p. 269

următori și de noi [1]). In urma celor spuse mai sus nu se poate spune însă că această cronică a dispărut și că am aveà aface cu cronica lui Simion Dascălul.

INCHEIERE. Cercetarea critică pe care am făcut-o întemeiați mai ales pe felul cum au fost întrebuințate izvoarele polone ale cronicii ne-a adus la următoarele rezultate.

Cronica pe care toată tradiția istorică a Moldovei o atribuià lui Grigore Ureche este în adevăr scrisă de acesta. Izvoarele lui au fost în primul rând un letopiseț moldovenesc care mergeà până către sfârșitul anului 1587 și cronica polonă a lui Ioachim Bielski, cronica lui Martin Bielski nu a fost întrebuințată. Lucrarea lui Ioachim Bielski întitulată de cronicar și «letopisețul leșesc» sau al «străinilor» în opoziție cu letopisețul «nostru» care erà cel moldovenesc, a fost întrebuințată numai direct în limba polonă și nu prin intermediul unei traduceri latine a știrilor privitoare la Moldova. Un letopiseț latinesc manuscris cu știri de origină internă moldovenească n'a existat.

Pentru știrile privitoare la popoarele vecine, precum și pentru originea Românilor, Ureche a întrebuințat o cosmografie universală în latinește, apropiată de aceea a lui Sebastian Münster.

In sfârșit abdicarea lui Petru Șchiopul și domnia lui Aron-Vodă sunt scrise după tradiția orală.

Simion Dascălul care a pretins că a scris întreaga cronică, n'a cunoscut pe Ioachim Bielski și a adăugat la cronica lui Ureche știri dintr'o versiune a letopisețului moldovenesc deosebită de aceea pe care o aveà Ureche, precum și o parte a domniei lui Despot-Vodă tradusă neîndemânatic din cronica lui Guagnin.

Legenda despre originea Moldovenilor din tâlhari romani aduși împotriva Tătarilor de un rege ungur, adausă deasemenea de Simion Dascălul, este o combinare a unei tradiții interne cu o legendă alcătuită în medii umaniste polone [2]).

[1]) Giurescu, *o. c.* p. 54.

[2]) Aceste concluzii sunt dealtfel mai în conformitate cu idea ce trebuie să ne-o facem de starea culturală a vechii Moldove, decât cele la cari a ajuns Giurescu, după care ar trebuì să admitem că această lucrare cu o înaltă atitudine morală e datorită unui dascăl necunoscut și naiv, care luà drept bune legende înjurioase la adresa neamului său, că în schimb Gr. Ureche om învățat ce studiase în școli înalte polone a avut un rol cu totul secundar în această alcătuire și că izvorul principal al scrierii ar fi fost o cronică necunoscută cuprinzând istoria Moldovei în latinește, circulând și înlocuind izvoarele indigene, într'o țară în care aproape nu erà cine s'o înțeleagă.

Această lămurire a materialului erà neapărat necesară ca să putem păși la arătarea influenții civilizații polone asupra felului de a gândì a lui Ureche.

V

INFLUENȚA POLONĂ IN CUGETAREA ȘI PERSONALITATEA LUI GRIGORE URECHE

GRIGORE URECHE CA ISTORIC. Prima manifestare mai însemnată a curentului cultural polon în Moldova este o lucrare istorică și dealtfel în genere rezultatele mai însemnate ale curentului au fost în special din domeniul istoriografiei: cronica lui Ureche și lucrările istorice ale lui Miron Costin.

Nu numai pentrucă acesta erà genul ce strălucea prin excelență în Polonia și pentrucă trăiți în atmosfera polonă, boierii moldoveni au ajuns să aibă și ei nevoie de această literatură a șleahtei, dar și pentrucă literatura moldovenească erà și ea produsul scriitorilor boieri. Boierimea, clasă ce se întărise în Moldova abià la sfârșitul veacului XVI, aveà sentimentul puterii sale, privià deci cu întristare decăderea politică a Moldovei și în mod firesc ochii ei se întorceaù spre trecut. Fie că e vorba de scriitori înrăuriți de Poloni, Grigore Ureche, Miron și Nicolae Costin, fie că e vorba de cei cari nu fură atinși de curentul polon: Eustratie Logofătul, Vasile Damian și ceilalți continuatori ai lui Miron Costin, avem o serie întreagă de boieri cari scriu istorie. Această bogăție exagerată a genului istoric, când alte genuri lipseau cu totul, corespunde unei stări de spirit a acestei clase. Lucrul se dovedește mai bine la cei cu cultură polonă, ei scriu istorie spre a se mândrì cu trecutul, spre a-l pune în fața prezentului ca o mustrare și un îndemn. Ureche suprimă umbrele tabloului și orice ar întunecà slava vechii Moldove, face din Ștefan un erou epic. Miron Costin desvălue minunata și nobila origine romană a Românilor. O întristare adâncă îi cuprinde pe amândoi când vorbesc de ziua de azi.

In toate operile lui Miron revine ca un refren «trăim ultimile zile ale țării noastre», iar Ureche plânge și el «căderea» și «îndărăptarea» Moldovei.

Grigore Ureche boier trecut prin școalele polone, mândru de știința sa pe care n'o aseamănă cu acea a scriitorilor «mai mult proști» dinaintea lui, se apucă să scrie istorie cum văzuse că se scrià în Polonia. El

scrie ca «să rămâie feciorilor și nepoților să le fie de învățătură, despre cele rele să se ferească și să se socotească, iară de pe cele bune să urmeze și să se învețe și să se îndrepteze» [1]. E așadar vechia idee didactică, istoria îndreptar moral... Scriitorii poloni ai veacului XVI tot așà spuneau.

Dar imediat găsim ceva mai interesant. Ureche scrie «ca să nu se înnece a toate țările anii trecuți și nu se știe ce s'au lucrat, să se asemene fiarelor și dobitoacelor cele mute» [2].

Cronicarii străini «neavând altă treabă ce numai 'văleatul păzià ... și socotià să nu rămâie ceva neînsemnat, pentru ca să nu le zică vecinii lor de primprejur că au fost adormiți sau neînvățați și nestrăbătuți cu istoria» [3]. Tot acest trecut, tradiția, are o valoare, scriitorii sunt deci datori să n'o piardă, cinstea unui popor cere să nu-și uite trecutul. In Polonia văzuse că cel mai mic eveniment, o solie, o călătorie, o sesiune a dietei, fără a vorbì de evenimentele răsboinice dedeau prilejul imediat unui «ziar», unei descriei amănunțite, că toți nobilii și chiar negustorii din orașele mari copiau volume întregi cu descrieri istorice, că în școli istoria țării erà cetită în volume mari ca acel al lui Cromer, în cari erau toate amănuntele cele mai mărunte. Societatea aceasta aveà față de trecut un simțimânt de venerație, ca acel al fiului față de părinte în vechile familii.

Ureche nu e singurul în Moldova care în vremea lui începeà să aibă acest sentiment față de trecutul patriei sale. Vasile Lupul scrià fratelui său că auzise cum la Vaslui se iau pietre din ruinile curților lui Ștefan cel Mare pentru clădirea bisericii noi: «aceasta nu-i lucru de cuviință» [4].

Cu atât mai mult se cuvine un sentiment de venerație față de trecut cu cât acest trecut reprezintă ceva mai mare și mai glorios decât prezentul. Ureche s'a apucat «a scrie începătura și adausul și mai apoi și scăderea care se vede că au venit în zilele noastre... Că cum se întâmplă de sârg de adauge puvoiul apei și iarăș de sârg scade și se împuținează, așà s'au adaus și Moldova.... de s'au de sârg lățit și fără zăbavă au îndărăptat» [5]. Strămoșii «cu Turcii cari se vedeà că ca o negură toată lumea o acoperià, răsboaie minunate făceà, de câteva ori i-au

[1] Ureche, *Cronica*, p. 1.
[2] *Ibidem*, p. 2.
[3] *Ibidem*, p. 18.
[4] *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, I, 1908, p. 48.
[5] Ureche, *o. c.*, p. 2.

și biruit»[1]. O istorie în care se găsesc izbânzi împotriva celui mai puternic popor răsboinic al lumii, de pus în fața prezentului de robiă politică. . . . Acesta e obiectul cronicii lui Ureche.

Peste tot, cum erà de așteptat din aceste constatări, va fi o tendințe de a ridicà, de a înnobilà trecutul Moldovei.

Ureche este fără îndoeală un istoric tendențios. Lucrul se vede ușor din felul cum a întrebuințat pasajele din Bielski privitoare la istoria Moldovei.

Dela început vedem că Ureche nu reproduce știrea lui Bielski privitoare la jurământul de vasalitate al lui Petru Mușat făcut regelui Vladislaw Iagello (1387)[2].

Asemenea vasalitatea lui Alexandru cel Bun (1403) e trecută cu totul sub tăcere. Legătura lui Alexandru față de regele Poloniei e la Ureche cu totul alta. In loc de jurământ de credință avem «pacea așezată ce au făcut Alexandru cu craiul leșesc». . . . «Alexandru făcù prieteșug mare cu Leșii . . . ca la fie ce treabă unul pe altul să se ajutorească»[3]. E deci o legătură dela egal la egal. Ștefan și Ilie fii lui Alexandru «legând *prieteșug* cu Leșii le-au întors Pocuția cu toate târgurile și le-a iertat și banii»[4]. Pasajul respectiv din Bielski spune că au jurat supunere, vrând a fi sub apărarea regelui ca și Alexandru și străbunii lui. E drept că Ureche recunoaște apoi că Ilie, care pierduse domnia, cere ajutor dela rege «și să i se plece toată țara»[5]. E caracteristic felul cum arată cronicarul supunerea acestui domn « . . . *zicând* (i. e. letopisețul leșesc) că după aceea au fost legătura cu craiul leșesc și mai mare și că daruri în toți anii *au fost trimițând* Iliaș»[6]. Toată răspunderea e lăsată pe seama lui Bielski, cronicarul moldovean se îndoiește de spusele lui. Bielski are însă acì o serie de amănunte pe cari Ureche le-a lăsat la o parte intenționat după ce a tradus aproape cuvânt cu cuvânt restul pasajului: că Ilie a venit în persoană la Lemberg și a aruncat steagul său la picioarele regelui. La domnia lui Roman e suprimat pasajul din Bielski care spune că solii acestui domn au jurat credință în fața solilor poloni[7],

---

[1]) *Ibidem*, p. 14.
[2]) Pentru toate citatele din Bielski vezi Anexa I.
[3]) Ureche, *o. c.*, p. 26.
[4]) *Ibidem*, p. 27.
[5]) *Ibidem*, p. 30.
[6]) *Ibidem*, p. 31.
[7]) Cf. Anexa I.

asemenea jurămintele lui Petre Aron și acel al lui Ștefan cel Mare la 1462.

Când povestește lupta dela Baia, Bielski spune că Ștefan a trimis regelui Poloniei toate steagurile luate Ungurilor și că regele i-a făgăduit ajutor dacă-i va jurà credință. Ureche spune numai că «a trimis din dobânda sa» și că regele i-a făgăduit ajutor fără condiții [1]).

Cel mai interesant pasaj pentru a înțelege felul cum Ureche întrebuințează pe Bielski e acel privitor la luptele lui Ștefan cu Radu cel Frumos (1471). Cronicarul polon spuneà că Ștefan a trimis 28 de steaguri regelui, lăsând a înțelege că-și făcuse datoria de vasal. Ureche de astădată protestează: «au trimis și lui crai din dobânda sa, *nu pentrucă doară au fost datori să-i trimiță*, *cum zic unii*, *că au fost supus Leșilor*, ci pentru ca să-l aibă prieten la nevoie și la treabă ca aceia de-i va venì asupră» [2]). Ureche polemizează deci cu izvorul său!

Consecvent el suprimă toate știrile lui Bielski privitoare la intervențiile regelui polon la Turci în favoarea «supusului său», precum și laudele lui Mateiu Corvin cum că Ștefan ar fi «hatmanul său».

Interesantă e deasemenea compararea celor două texte privitoare la jurământul dela Colomea (1485). Bielski are cunoscuta povestire cu jurământul sub cortul care cade la un moment dat. La Ureche e vorba de o simplă întâlnire. El traduce o parte din pasajul lui Bielski dar zice: «Toate ce au avut mai de treabă au vorbit și apoi l-au și ospătat pe Ștefan-Vodă . . .», [3]) nici vorbă de jurământ. Incă o ultimă dată, la domnia lui Ștefan cel Tânăr, Bielski spune că s'au reluat «vechile legături» și că Polonii trimit soli pentru jurământul de supunere. Ureche consecvent până la urmă reproduce pasajul, dar acolo unde e vorba de vasalitate vorbește de «întărirea prieteșugului» [4]). Cronicarul nostru neagă deci cu totul existența unei supremații polone asupra Moldovei, mai ales că ea erà menționată de Bielski tocmai în epoca mai veche de glorie, pe care el o dădeà ca exemplu prezentului.

El definește astfel legăturile Poloniei cu Moldova: «de multe ori se ajutorià Moldova dela craii leșești ca dela niște vecini deaproape

[1]) *Ibidem*, p. 48.
[2]) *Ibidem*, p. 55.
[3]) *Ibidem*, p. 67.
[4]) *Ibidem*, p. 131.

spre toți vrăşmașii» [1]), ceeace va fi fost și un program politic al vremii lui pentru partidul polon.

Dar nu numai atât. Alte prelucrări ale textului lui Bielski dovedesc un simțimânt patriotic moldovenesc, care nu îngăduie nici o umilință sau o înfrângere mai grea. Astfel el suprimă pasajul lui Bielski privitor la alianța lui Alexandru cel Bun cu Swidrigallo şi înfrângerea lor de către Poloni, în urma căreia domnul Moldovei a murit de inimă rea.

Bogdan, tatăl lui Ştefan, luptând împotriva Polonilor a adunat, spune Bielski, oaste de «lotri» (tâlhari), la Ureche fraza e tradusă cuvânt cu cuvânt numai cuvântul «lotri» e înlocuit prin «oameni de pretutindenea» [2]). In cursul luptei din codrii Crasnei a cărei povestire e tradusă de Ureche din Bielski, găsim la primul câteva schimbări: convoiul carelor cu proviante după Bielski scapă, respingând atacul Moldovenilor, «au scăpat cu multă pagubă și pieire» adaugă Ureche [3]). La sfârșitul luptei soarta armelor se întoarce în favoarea Polonilor cari primesc ajutor dela Moldovenii partizani ai lui Alexandrul. Ureche subliniază acest fapt cu următoarele cuvinte, cari nu sunt în izvorul său «și așà cu vitejia iar a Moldovenilor au întors izbânda la Leși ceeace pierduse acum războiul» [4]). Se vede ușor sentimentul de mândrie patriotică.

Ştefan cel Mare e, precum se pare figura favorită a lui Ureche. La lupta dela Codrul Cosminului acesta are un întreg pasaj de dojană la adresa Leșilor și a lui Ioan Albert, cari se ridicaseră împotriva apărătorului Creștinătății [5]). Bielski povestește că atunci când Leșii au ieșit din fatalul codru și apoi la Vadul dela Cernăuți ei au avut izbânde parțiale asupra Moldovenilor ce căutau a tăià calea. Ureche le suprimă fără nici un scrupul. La prădarea Poloniei (1498) el trece sub tăcere participarea importantă a Turcilor, pe larg povestită de Bielski. La Ureche Ştefan singur duce expediția cu Moldovenii lui [6]).

Foarte interesantă e şi compararea pasajelor privitoare la pacea lui Ştefan cu Polonia: Bielski spune că Ştefan a rugat pe rege să-l ierte și să-l menție în scaunul său și regele l-a iertat cu bunăvoință.

---

1) *Ibidem*, p. 70.
2) *Ibidem*, p. 36.
3) *Ibidem*, p. 38.
4) *Ibidem*, p. 39.
5) *Ibidem*, p. 70.
6) *Ibidem*, p. 83.

Aprigul Ureche, care reproduce din Bielski condițiile păcii, se revoltă împotriva nedreptății izvorului său, devine vehement: «Ștefan-Vodă, lăsând inima cea neprieteneaseă s'au împăcat cu craiul leșesc... *nu că doară s'au temut de puterea lui, care se ispitise și războiu făcuse și cu Turcii, de atâtea ori i-au și biruit* și cu alți megieși de primprejur având sfadă, *niciodată nu s'au plecat, ci pentru să cunoască toată creștinătatea că n'au fost despre dânsul începătura*, că n'au ridicat el armele asupra lui craiu, ci craiul fără cale și fără știra eu venit asupra lui, unde și iacolo s'au întors cu rușine» [1]).

Caracteristic pentru parțialitatea lui Ureche pentru Ștefan cel Mare este și pasajul privitor la luarea Pocuției. E tradus din Bielski, însă la urmă, pe când acesta spune că în urma pagubelor aduse de cetele polone în Moldova, Ștefan a fost silit să se retragă din Pocuția, Ureche scrie că aceste pagube au făcut că «s'au rugat cu toții (i. e. Moldovenii) lui Ștefan-Vodă de au ieșit dela Pocuția» [2]), deci a făcut-o în urma intervenției Moldovenilor săi, nu silit de Poloni.

Aceeaș notă de parțialitate urmează și la domnia lui Bogdan III. Sora regelui polon respinge pe Bogdan, spune Bielski, pentrucă domnul Moldovei erà un țăran murdar și chior. Firește că Ureche suprimă cu totul asemenea aprecieri. Pacea lui Bogdan cu Leșii se încheie după Bielski la stăruința regelui Ungariei care cere fratelui său să se împace cu Moldova.

La Ureche, care traduce totuș textul polon, fraza e schimbată: Sigismund al Poloniei cere fratelui său să intervie pentru pace [3]), ceeace firește înalță însemnătatea puterii lui Bogdan.

Infrângerea lui Petru Rareș la Obertyn rezumată de Ureche din Bielski e arătată de cel dintâiu ca mai puțin gravă. Polonii după dânsul voiau la început să fugă și apoi «de rușine» încep lupta. Moldovenii la urmă «s'au întors înapoi» [4]). Bielski dimpotrivă povestește fuga Moldovenilor și a domnului, care erà să cadă prins, marea pradă luată de Poloni. Toate acestea nu cadrau însă cu demnitatea strămoșilor și deci Ureche le suprimă.

---

[1]) *Ibidem*, pp. 85—86.
[2]) *Ibidem*, p. 86.
[3]) *Ibidem*, p. 122.
[4]) *Ibidem*, p. 138.

In povestirea luptei dela râul Siret[1]) între Poloni şi Moldoveni, Ureche suprimă din textul lui Bielski ajutorul turcesc dat Moldovenilor.

Precum vedem, Ureche suprimă din Bielski tot ce nu-i convine, aceasta înseamnă tot ce nu cadrează cu imaginea ce şi-o făcuse despre gloria curată a vechii Moldove. După Petru Rareş, sau mai exact: după expediţia lui Soliman împotriva lui (1538), această tendinţă nu se mai arată. Incepuse epoca de decădere a Moldovei când cronicarul nu se mai sfieşte să arate supunerea adâncă sub Turci, ajutorul hotărîtor dat de aceştia lui Ion-Vodă împotriva Polonilor pomenit de Bielski [2]), precum şi acel dat lui Petru Şchiopul [3]).

Erà cum spune în întroducere începutul «scăderii ce se vede că a venit în zilele noastre». Atitudinea lui Ureche faţă de cronica lui Bielski este oarecum bănuitoare. Acesta este «cronicarul străinilor», *se relevă special cazul când «cronicarul Bielski nu părteşte a lor săi»* [4]). Bielski povestind răsboaiele şi relaţiile polono-moldovene arată în genere, crede Ureche, o părtinire Polonilor. Faptele favorabile acestora ar puteà să nu fie adevărate.

Cronicarul nostru nu poate aveà aceeaş atitudine faţă de letopiseţul moldovenesc, al cărui autor n'aveà interes să scadă pe Moldoveni. Deci povestirile acestuia despre «stropşirea» Moldovenilor la Valea-Albă [5]), despre micul ajutor turcesc dat de Turci lui Ştefan cel Mare la Codrul Cosminului [6]), n'au putut fi trecute sub tăcere. Totuş ştim că în cronicele slave ale Moldovei se găseşte o ştire despre năvălirea Turcilor în Polonia la 1498 în urma înfrângerii lui Ioan Albert la Codrul Cosminului [7]). Ureche nu are această ştire în cronica sa, el vorbeşte numai de năvălirea lui Ştefan cu Moldovenii. Nu cumva avem aface şi acì cu o omitere intenţionată în genul celor din textul lui Bielski, pentru a nu arătà pe Ştefan supus Turcilor? Am arătat că nu poate fi o coincidenţă suprimarea ştirilor nefavorabile lui Petru Şchiopul din textul lui Bielski, asupra cărora vom revenì, şi coloratura extrem

[1]) *Ibidem*, pp. 139—140.
[2]) *Ibidem*, p. 219.
[3]) *Ibidem*, p. 241.
[4]) *Ibidem*, p. 19.
[5]) *Ibidem*, p. 62.
[6]) *Ibidem*, p. 77.
[7]) I. Bogdan, *Cronici inedite*, p. 62.

de favorabilă dată domniei acestuia în știrile de origină internă. Așadar avem indicii că aceiaș operație tendențioasă, deși cu mai multă rezervă, a fost exercitată și asupra letopisețului moldovenesc.

Deoarece scopul lui Ureche erà să prezinte un exemplu, o învățătură, să arate că trecutul Moldovei a fost o epocă de glorie mai ales față de prezentul decăzut, el își permite aceste schimbări și are această tendință patriotică.

Cronicile polone sunt pline cu o asemenea mândrie patriotică, adesea vedem imprecațiuni împotriva dușmanilor Poloniei, se pun în relief infimele pierderi cu cari Poloni plătesc izbânzile lor, ș. a. m. d. Ca elev al istoricilor poloni Ureche este și el un istoric patriot.

IDEILE DE ORGANIZARE SOCIAL POLITICĂ IN CRONICA LUI URECHE. Ceeace arată mai mult legătura lui cu starea de spirit din Polonia șleahtei este o altă tendință a cronicii lui. Ureche este un apărător al privilegiilor boierimii și, ceeace e mai interesant, al țării legale guvernate de boierime.

Idealul său este o Moldovă în care boierii să fie în fruntea treburilor alături și chiar peste domn, iar guvernarea să fie după «pravilă», adică întocmai ca în Polonia. Petru Șchiopul erà un domn ideal pentrucă ținea în «cinste mare» pe boieri și «din sfatul lor nu ieșià» [1]. Ureche suprimă în cronica lui pasajul lui Bielski care spune că în răsboaiele lui Ion-Vodă țăranii au fost mai credincioși și mai viteji decât boerii. In privința pravilelor spune «unde nu-s pravile, din voia domnilor multe strâmbătăți se fac» [2]. Teoriile sale asupra organizației Moldovei și a rolului boierimii se văd mai bine într'un pasaj în care atacă absolutismul domnesc: «nici legile, nici tocmeala țării pe obicei legate, ci toată dreptatea au lăsat pe cel mai mare ca să o judece și ce i-au părut bine ori rău, aceea au fost lege... Deci cumu-i voia domnului op (trebuie) să le placă tuturor, ori cu folos, ori cu paguba țării» [3] și aiurea: «In Moldova este obicei de pier fară număr, fără județ, fără leac de vină, *însuș (i. e. domnul) județ*, *însuș pârăște*, *însuș umple legea*» [4]. Această teorie a împărțirii puterilor la judecăți este desigur inspirată din organizația polonă, căci cronicarul nostru descrie aiurea pe larg cum e în Polonia; «nemeșii cari le zic șleahtă, nu așà de crai

[1] Ureche, *o. c.*, p. 258.
[2] *Ibidem*, p. 126.
[3] *Ibidem*, p. 8.
[4] *Ibidem*, pp. 209—11.

ascultă, cum de lege care le-au făcut ei» [1]), arată pe larg scaunele de judecată în provincie și instanțele mai mari, «procuratorii» cari «răspund pentru crai» [2]). «Nici pe un șleahtici nu-l va puteà legà cineva, nici crai singur, până nu-l va biruì cu legea» [3]). El își închipuie țara ideală astfel: «Iani de s'ar învățà cei mari de pre minte cum se ține domnia, cumu-i albina că toate-și apără cășcioara și hrana lor cu acele și cu veninul său, iar domnul lor ce se cheamă matca, pre nimenea nu vatămă ci toate de învățătura ei ascultă. Cum mai bine ar fi pentru blândețe să-l asculte și să-l iubească decât de frică și de groază să i se plece» [4]). Comparația dintre organizația Statului și aceea a unui stup de albine în care matca guvernează deși nu poate «vătămà» pe nimeni se regăsește la domnul ideal al lui Ureche, adică la Petru Șchiopul, care este ca «o matcă fără ac» [5]). *Dar această comparație nu-i aparține lui Ureche, ea este expresia plastică pe care o întrebuințà șleahta polonă pentru a lămurì situația regelui Poloniei, «matcă fără ac» este expresia reprodusă mereu de istoricii și reformatorii de Stat poloni pentru a indicà pe regele lor* [6]). E deci foarte interesant când vedem această expresie, care însemnà un program politic, aplicată de Ureche domnilor Moldovei. Idealul său erà deci ca Moldova să fie organizată ca Polonia șleahtei, iar pe domn îl vedeà întocmai ca pe regele Poloniei. Fără îndoeală pentru a face o comparație a organizației acestei stări cu starea de lucruri din Moldova descrie el așà pe larg și așà de exact funcționarea dietei polone, a senatului, strângerea birului, alegerea regelui: «*Și deaceea*, ridicând (i. e. înlăturând) ei între sine răutățile sale din puțin au crescut țara și se pot apărà de toți vrășmașii săi [7])... și Dumnezeu îi apără până acum» [8]). Deci înflorirea Poloniei se datorește instituțiilor ei. Acelaș lucru, adică libertatea nobilimii și guvernarea după legi, neputința

[1]) *Ibidem*, p. 93.

[2]) Pentru tribunalele descrise de Ureche, între cari și tribunalul regal ce funcționà când la Piotrkow când la Lublin (întemeiat la 1578) St. Kutrzeba, *Historja ustroju Polski*, ed. II, Lemberg, 1908, I, pp. 200—201.

[3]) Ureche, *o. c.*

[4]) *Ibidem*, p. 210.

[5]) *Ibidem*, p. 260.

[6]) Istoricul polon T. Korzon scrie: «In veacul XVII e adesea repetat aforismul că regele trebuie să fie ca o matcă fără ac». (T. Korzon, *Dola i niedola Iana Sobieskiego*, III, p. 116).

[7]) Ureche, *o. c.*, p. 95.

[8]) *Ibidem*, p. 96.

principelui de a face nedreptăți e subliniată și la descrierea Ardealului [1]).

Ureche înrîurit de ideologia politico-socială a Poloniei o aplică Moldovei, găsește în ea mijlocul de îndreptare a decăderi.

Când cu gândul la ridicarea țării sale, din venerație pentru trecutul glorios al Moldovei, Ureche scrie acest letopiseț ca o armă de luptă, ca un sfat și o îndrumare, putem uità că a așezat acel trecut într'o lumină ceva mai frumoasă de cum erà în adevăr. Din cele de mai sus se vede că scrierea lui nu este o carte de istorie, un izvor pentru istoricii viitori, dar este ceva mai mult decât aceasta, fiind o carte de doctrină a unui om care judecà.

URECHE OM DE PARTID. Din nefericire pentru frumusețea figurii, Ureche erà și un om de partid adesea pătimaș și aceasta se resfrânge și în cronica lui. Și istoriografia polonă a veacului XVII începând cu precursorii din veacul trecut, Orzechowski și chiar Hejdenstein erà mai întotdeauna în slujba unuia din partide, sau chiar a unei persoane. Așà e și Ureche elevul Polonilor. In cursul domniei lui Petru Șchiopul se alcătuise partidul boieresc filo-polon despre care am vorbit mai sus, unit mai ales prin legături de familie. In fruntea lui stă mai târziu familia Movilă și el ține până la sfârșitul veacului XVII. Grigore Ureche prin originea sa făceà parte din acel partid. Un eveniment întâmplat puțin înainte de urcarea în scaun a lui Petru Șchiopul prin lumina în care apare cronica lui Ureche, ne arată cum înțelegeà acesta legătura cu partidul său.

Ieremia Golia, pârcălab de Hotin, conducând oastea lui Ion-Vodă cel Cumplit fu cumpărat de Petru Șchiopul și în mijlocul luptei trădă pe domnul său. Bielski după Gorecki povestește pe larg această trădare, cum Ieremia a primit dela Petru 30.000 de zloți ca să lase pe Turci să treacă Dunărea, a cărei pază la vad îi fusese încredințată, cum n'a dat de veste domnului de sosirea oastei dușmane, așà că acesta numai în ultima clipă își dă seama că e în fața întregii oștiri turcești, cum în timpul luptei Ieremia lăsă jos steagul, poruncește oștenilor lui să puie cușmele în vârful armelor și trece la Turci. Ureche care traduce acì pe Bielski și ia dela dânsul toate împrejurările în cari s'a dat această luptă, îndată ce vine vorba de trădarea lui Ieremia suprimă ce e în izvorul său. Dimpotrivă el protestează chiar împotriva afirmației

[1]) *Ibidem*, p. 114.

cronicarului polon și pledează în favoarea lui Ieremia pârcălabul. Pasajul lui Bielski privitor la cumpărarea lui Ieremia și la trecerea Dunării de către Turci e modificat astfel: (Ion-Vodă) . . . au trimis o seamă de oaste a sa (la Bielski 13.000) cu Irimia pârcălabul de Hotin ca să apere trecătoarea Turcilor să nu treacă Dunărea. *Ci nevoie este a oprì cei puțini pe cei mulți și cei slabi pre cei tari. . . Văzând Irimia pârcălabul că nu-i poate oprì s'au întors și de sârg au dat de știre lui Ion Vodă.* [1]) Pasajul privitor la trecerea lui Ieremia în rândurile Turcilor e iar modificat, numele lui nu e pomenit «la începutul răsboiului *zic* (i. e. Bielski) *că o seamă de Moldoveni să se fi închinat la Turci*» [2]).

Nu mai rămâne nici o îndoeală că Ureche vrea să scuze și să ascundă fapta lui Ieremia. Pentru ce? Nu pentrucă erà boier și pentrucă ar fi existând un fel de solidaritate de clasă [3]) de vreme ce mai sus în aceeaș împrejurare Ureche menționează că «din boierii cei mari anume Murgul vornicul cel mare și Bilăi vornicul cel mare și Slăvilă hatmanul». . . au părăsit pe Ion-Vodă și-au fugit la Turci» [4]).

Singura explicație ar fi că Golăeștii erau și ei înrudiți cu acele familii ale partidului boieresc din care făceà parte și familia Ureche. Gr. Ureche erà rudă cu Movileștii, Anastasia, sora lui, erà soția lui Isac Balica, văr primar al Movileștilor [5]), pe de altă parte se cunosc legăturile strânse ale lui Nistor Ureche cu familia Movilă, faptul că el erà alături de doamna Elisabeta și a guvernat pentru minorul Alexandru Movilă la 1615—1616 [6]), după ce fusese omul de încredere al lui Constantin Movilă [7]). Sunt semne, deșì dovezi precise nu cunosc că familia Golia erà și ea înrudită cu Movileștii, în orice caz existau strânse legături între cele două familii și astfel s'ar explicà prefect atitudinea

[1]) *Ibidem*, p. 228—9.

[2]) *Ibidem*, p. 230.

[3]) Hașdău, *Ioan-Vodă cel Cumplit*, ed. II, p. 173 nu făcuse comparația cu textul lui Bielski, dar vedeà tendința lui Ureche. El credeà că Ureche nu pomenește «trădarea națională» a lui Ieremia pentru că acesta erà un aristrocrat ca și Ureche, pe când Ion-Vodă ar fi reprezentat spiritul democratic.

[4]) Ureche, *Cronica*, p. 230.

[5]) Iorga, *Studii și Documente*, XIX, p. 22.

[6]) Miron Costin, *Opere Complete*, I, p. 465.

[7]) Sat dăruit de Ieremia Movilă lui Nistor Ureche. Orășanu, *Cronicarii Moldoveni*, p. 45. Solie a lui Nistor Ureche sub Constantin Movilă, *ibidem*. p. 48. Alte întăriri de sate lui N. Ureche încă din 1600. *Academia Română, Fise de pe documente interne.*

lui Gr. Ureche. Ioan Golăe sau Golia frate cu Ieremia pârcălabul [1]) a fost mare logofăt sub Petru Şchiopul. El clădise la Iaşi biserica Golia [2]). Alături de dânsul între ctitori şi chiar pe tabloul ctitoresc apare Ieremia Movilă [3]). Cine cunoaşte obiceiurile fundaţiilor religioase în vechile noastre principate ştie că nu se pot amestecă în aceiaş ctitorie decât persoane de acelaş neam. Care este legătura de rudenie între Movileşti şi Golăeşti nu pot spune deocamdată. Se constată şi după Ieremia Movilă o deosebită grijă şi dărnicie a Movileştilor pentru biserica Golia [4]).

In orice caz cele două familii Ureche şi Golia făceau parte din aceeaş clientelă politică a lui Petru Şchiopul şi a Movileştilor [5]) şi aceasta e pricina pentru care Ureche îi cruţă.

Aceleaşi motive de partid îl fac pe cronicarul nostru să slăvească pe Petru Şchiopul, protectorul Movileştilor, în divanul căruia fusese şi Nistor Ureche [6]). Acest domn a fost, cum am văzut un fel de domn ideal pentru Grigore Ureche, îl laudă pentru marea lui blândeţe, pentru iubirea de ţară, iubire de boieri, popularitate în ţară. Bielski reproduce în cronica lui după B. Paprocki istoria lui Ioan Potcoavă, povestire în care se aflau diferite evenimente şi aprecieri nefavorabile lui Petru Şchiopul. Ureche care reproduce povestirea lui Bielski le suprimă pe toate. Bielski spune anume că Moldovenii s'au dus să cheme pe Potcoavă «plângându-se de Petru-Vodă al lor că sufăr dela dânsul nedreptăţi de nesuferit şi de Turcii pe cari îi iubià şi-i ţineà la curtea lui». Ureche suprimă acest pasaj. Boierii, după cronicarul polon îi trimit scrisorile lor «cu câteva zeci de peceţi ale boierilor Moldoveni mai fruntaşi». Ureche nu se sfieşte să transforme textul în sensul că Potcoavă ar fi falşificat acele scrisori: Potcoavă . . . «au vrut cu meşteşug

---

[1]) Haşdău, *o. c.*, pp. 226—7.

[2]) Actul prin care Ieremia Movilă confirmă închinarea către măn. Vatoped, T. Codrescu, *Uricar*, IX, pp. 139—143.

[3]) Iorga, *Inscripţii*, II, p. 162. («Ieremia Moghilă, Ioan Golia mare logofăt, soţia lui Ana, Mihaiu fiul lor).

[4]) Iorga, *Studii şi Documente*, VII, p. 21. Satul Voşca dăruit Goliei de Alexandru Movilă. D-l S. de Zotta îmi aduce la cunoştinţă că din documentele mănăstirii Golia rezultă că foarte multe donaţii făcute mănăstirii se datoresc diferiţilor membrii ai familiei Movilă.

[5]) P. Familia Golia, cf. Iorga *Introducere* la Hurmuzaki. *Documente*, XI, p. XXVII, XXIX, şi XCVIII. Pentru cariera lui Nistor Ureche. Orăşanu, *o. c.*, pp. 40 şi urm.

[6]) Orăşanu, *l. c.*

să aibă slobozenie și dela cei mai mari. Și *făcând scrisori cu multe peceți dela boieri* și curteni din țara Moldovei, *au doară să fie fost și cu voia unora, cum zic unii»*. (i. e. Bielski)[1]).

La intrarea în țară Potcoavă e primit ca domn de mulțime. Ureche recunoaște că mulți i s'au închinat, dar adaugă, ceeace nu e la Bielski, că aceasta s'a făcut «cumu-i rândul oamenilor dacă l-au văzut pe domn tânăr» [2]). După înfrângerea lui Petru, Ureche suprimă cuvintele de înfruntare pe cari le-ar fi spus sultanul domnului alungat și amenințarea că-i va tăià capul. A doua înfrângere a lui Petru e îndulcită. Nu sunt reproduse știrile lui Bielski după cari oastea acestuia ar fi fost măcelărită și că domnul abià a scăpat. Cum se vede, și acì modificările textului lui Bielski au un înțeles politic.

Aceiaș patimă politică îl face să hulească pe Aron-Vodă sub care tatăl cronicarului pribegià în Polonia. Aron este «cel cumplit carele multă greutate au adus țării»[3]) «om fără suflet», domnie «cumplită și amară» . . . «nu-i erà grijă de altă numai . . . de a prădare», etc. [4])

In cronică sunt și unele aluzii oarecum discrete la domnia lui Vasile Lupul, adversarul politic al lui Moise Movilă și al Polonilor. Numai mai târziu după căsătoria Mariei cu Ianusz Radziwill se făcù o apropiere a lui Vasile de Poloni și probabil și de Ureche. Acesta își începuse cariera sub Miron Barnowski, rudă a Movileștilor și prieten al Polonilor[5]); prin tradiția politică a tatălui său atitudinea lui se explică.

GRIGORE URECHE ȘI POLONIA. Cronicarul nostru și prin educația sa la iezuiții din Lemberg[6]) și prin partidul politic din care făceà parte erà inclinat către Polonia. Am arătat cum descrie pe larg organizarea politică a acestei țări și lasă a înțelege că s'ar potrivì și

---

1) Ureche, *Cronica*, p. 237.

2) *Ibidem*, p. 240.

3) *Ibidem*, p. 260.

4) *Ibidem*, p. 261.

5) La 1628 Dec. 20 erà treti logofăt. *Creșterea Colecțiunilor Academiei Române*, 1911 p. 235.

6) Grigore Ureche se aflà în Lemberg în vreme ce tatăl său stăteà la Camenița, erà deci trimis pentru învățătură. (Barwinski în *Prinos Sturza*, p. 263). Ipoteza lui Barwinski că Grigore Ureche învăță la școala frăției ortodoxe nu se poate admite căci Miron Costin spune că Grigore Ureche a învățat «artele liberale» în școli polone, ceeace la Lemberg nu poate însemnà decât colegiul iezuit. (M. Costin, *Poema Polonă* în I. Borkowski, *Pisma*, p. 244 Lemberg, 1856).

Moldovei. Tot așà de interesante sunt observațiile lui asupra sufletului polon. Arată solidaritatea lor de familie, sentimentul onoarei, vitejia lor; «pentru numele lui și pentru cinste capul își va pune» [1]), menționează și defectele: luxul și risipa șleahtei care-și zălogește pământul la Jidovi, dar din toate cea mai interesantă observație e cea privitoare la cultura polonă. Polonii sunt «oameni învățați de carte, că pentru învățătură și a cărții vitejii nu li-i preget nici de trudă nici de cheltueală, ce încunjură țările ca să deprinză tinerețele truda și la bătrânețe înțelepciunea, de care au nevoință mai mare [2])». Polonia dintre toate țările vecine este pentru el țara învățăturii.

Deacolo căpătase el ideile și învățătura lui, sub influența marei școale istorice polone scrise cronica lui.

LEGĂTURILE CU ISTORIOGRAFIA POLONĂ. Cronica sa este la mijloc între genul cronicilor polone generale din veacul XVI: Bielski, Cromer, mari compilații ce cuprindeau toată istoria Poloniei precedată de o introducere asupra originelor neamului și scrise într'un stil impersonal și analistic și acel al veacului XVII, istorii de partid scrise în stil de amintiri.

(La Gr. Ureche numai domnia lui Aron-Vodă este scrisă în stil de amintiri după tradiția vechilor boieri și în special a tatălui său). Dintre istoricii poloni el ia ca model pe Ioachim Bielski, un cronicar care scrie în genul vechilor cronici. Alegerea nu pare a fi întâmplătoare. Dintre toți cronicarii poloni fără excepție, acel care are mai multe știri privitoare la Moldova este acesta. Cromer, Dlugosz, Wapowski, Miechowski încheiau cronicele lor mult mai de vreme, nici unul n'o duceà până la sfârșitul veacului XVI. Stryikowski și Guagnin erau prea laconici pentru știrile privitoare la Moldova. Bielski erà cel mai comod [3]), el cuprindeà în afară de știrile compilate din cronicarii precedenți și monografii speciale privitoare la evenimentele din Moldova.

Nu e de închipuit ca Ureche să nu fi cunoscut deloc pe Cromer, cine intrà într'o școală polonă nu puteà să nu-l cunoască de vreme ce slujià ca manual de școală pentru istoria Poloniei și erà, pe drept sau nu, cel mai celebru istoric al Poloniei. Dar tot ce se află la acesta cu

---

[1]) Ureche, *Cronica*, p. 95.

[2]) *Ibidem*, p. 94.

[3]) Bielski erà mult cetit. Simon Starowolski a publicat o traducere parțială în latinește (Domnia lui Sigismund I), *De rebus Sigismundi Primi*, Cracovia 1616.

privire la Moldova fusese compilat de Bielski, care-l citează adesea, așà că întrebuințarea lui Cromer erà inutilă.

Tot în școlile polone va fi făcut cunoștință Ureche cu Cosmografia universală latină, care i-a slujit ca izvor pentru descrierea țărilor vecine și a începutului neamului românesc. Asemenea cosmografii slujeau, cum am spus, ca manuale de istorie universală și geografie în școli. Ceeace e demn de observat e că această carte, o scriere occidentală latină a slujit lui Ureche pentru lămurirea începuturilor neamului nostru și nu relațiile cronicilor polone despre acest lucru, cari au fost lăsate la o parte [1]). O scriere așà de monumentală care cuprindeà originile tuturor popoarelor, cum erau cosmografiile, i-a inspirat prealabil mai multă încredere, decât cronica lui Bielski, care reproduceà și ea legenda injurioasă cu tâlharii aduși din Roma.

UMANISMUL POLON ȘI URECHE. Ceeace pare însă ciudat că în această de a doua perioadă umanistă polonă a veacului XVII, un școlar al lor să fie așà de puțin influențat de clasicism. E adevărat că Ureche spune că «dela Râm ne tragem» și că limba noastră are cuvinte latinești [2]) și trage concluzia firească despre unitatea neamului despărțit de granițe politice; că Moldovenii și Muntenii «s'au tras dela un izvor» [3]), iar «Românii câți se află locuitori în Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramureș dela un loc cu Moldovenii și toți dela Râm se trag» [4]). Dar aceste lucruri nu sunt considerate ca ceva prea important, ca o revelație cum va fi mai târziu pentru Miron Costin. Ureche recunoaște că Vlachia vine dela Flacus, însă aceasta privește mai mult pe Munteni decât pe Moldoveni [5]), iar «limba noastră din multe limbi este făcută și ni-i amestecat graiul nostru cu a vecinilor de primprejur». Țara e ca o «slobozie», adică un loc de colonizat tot feluri de neamuri străine. Popoarele de prin prejur vin în Moldova și se ameastecă cu vechii locuitori [6]). Aceste toate considerații slăbesc idea latinității şi a unității neamului. Să nu fi fost pătruns și Ureche de idea dominantă în Polonia, că e o glorie şi o cinste mare să te tragi

---

[1]) V. pasajul lui Bielski despre originea Românilor în rezumat Anexa I. Ureche nu l-a întrebuințat.

[2]) Ureche, *Cronica*, p. 7.

[3]) *Ibidem*, p. 5.

[4]) *Ibidem*, p. 112.

[5]) *Ibidem*, p. 5.

[6]) *Ibidem*, p. 7.

din Romani? Idea unității neamului nostru strâns legată de idea latinității erà destul de cunoscută în Moldova lui Vasile Lupu. Acest domn închinà cărțile lui bisericiști «către toată seminția românească pretutindenea ce se află pravoslavnică întru această limbă» [1]. In politica lui apare acelaș lucru. Domnul scrià Austriacilor că «în Ardeal mai mult de o treime din populație e românească și făgăduindu-le libertatea, îi voiu incità îndată împotriva Ungurilor și având răsboiu la ei acasă nu vor mai ști unde să se întoarcă» [2].

Deși ne-am fi așteptat ca sub influența umanismului polon, Ureche ca și Miron Costin să fi fost un reprezentant al ideii latinității naționale, această latură este cam slab subliniată în cronica lui. Aceasta ar însemnà că el a fost mai mult influențat de cultura polonă a veacului XVI (literatura în care predominà limba națională și nu latina). Ureche are totuș oarecari cunoștințe clasice, traduce destul de corect din latinește, ținându-se ce e drept, cam prea strâns de text, pe care-l traduce cuvânt cu cuvânt [3]; odată face o greșeală ca aceea de a înțelege un pasaj latin, care vorbià de uciderea sultanului Murad de către servul iubit al lui Lazăr Despotul, în sensul că Murad a fost ucis de propriul său serv iubit, anume Lazăr Despot [4])! Știe că Galii sunt Francezi [5], căci îi traduce așà, și știe că mai înainte Crimea se numià Chersones, deși acì face o nouă greșeală, traducând «Callipoli în Chersoneso» prin «Calipoli la Crâm» [6]! Dar ar fi fost să cerem prea mult să știe că erau doi Chersones.

URECHE ȘI CATOLICISMUL. Societatea polonă erà foarte mult înrâurită de propaganda religioasă a iezuiților. Ureche ca ortodox a rămas firește mai departe de aceste influențe. Totuș Miron Costin, care erà în aceeaș situație a vorbit uneori de chestiuni religioase și erà considerat ca un sprijinitor al catolicilor din Moldova. Avem o singură aluzie la o chestie religioasă la Ureche. El deplânge despărțirea bisericii apusene de cea răsăriteană, «cum răsăritul și

[1]) *Carte românească de învățături* a Mitr. Varlaam, Bianu și Hodoș. *Bibliografia Românească Veche*, I, p. 139. Binecuvântarea e întitulată: «cuvânt împreună către toată seminția românească» și încă odată se insistă «s'au îndurat Dumnezeu de ne au dăruit să dăruim și noi acest dar limbii românești, carte pe limba românească».

[2]) Scrisoare din 14 Ianuar 1643. Hurmuzaki, *Documente*, IV[1], p. 669.

[3]) V. Anexa III.

[4]) Ureche, *Cronica*, p. 103.

[5]) *Ibidem*, p. 104.

[6]) *Ibidem*, p. 103.

apusul n'ar fi fost logodna lui Hristos»[1]). Vinovată de ruperea unirii dela Florența e «pizma grecească»[2]). In vremea lui în Polonia erà luptă mare a catolicilor pentru a atrage pe ortodoxi la unire, pe când la Kiew în frunte cu Petru Movilă se desvoltà o reacție puternică, cerând păstrarea individualismului pravoslavnic în formele vechii credințe. S'ar păreà din citatele de mai sus că Ureche erà de părerea celor dintâiu, mai mult decât de a ortodoxilor intransigenți.

* * *

Cercetarea izvoarelor polone ale cronicii lui Ureche și punerea acestei cronici în cadrul culturii polone a vremii, pe lângă faptul că ne ajută la lămurirea felului cum a fost constituită cronica, pune, precum se vede, figura și opera acestui scriitor într'o lumină adesea cu totul nouă, aproape neașteptată. Vedem pe acest boier moldovean al veacului XVII ca un patriot cu concepții politice și cu anume legături de partid. Dintr'o figură vagă, autor impersonal, el devine o personalitate caracterizată și interesantă a trecutului nostru. Legăturile lui cu cultura contemporană a Poloniei explică în mare parte aceste concepții și completează idea ce ne-o putem face despre valoarea operii lui.

VI

IZVOARELE POLONE ALE SCRIERILOR LUI MIRON COSTIN

In cercetarea influenței polone asupra lui Miron Costin, vom întrebuințà aceeaș metodă pe care am urmat-o la Grigore Ureche: Vom arătà întâiu cari sunt izvoarele polone ale scrierilor lui Miron Costin și după aceea vom arătà influența culturii polone asupra ideilor autorului. Sunt însă unele deosebiri în ce privește problemele ridicate de studiarea operilor acestuia. Intâiu avem a face nu cu o singură cronică, ci cu mai multe opere, două din ele scrise în polonă. Vom începe cercetarea izvoarelor cu scrierea mai întinsă: Cronica Moldovei dela Aron-Vodă la Dabija-Vodă și apoi cu cele trei scrieri înrudite despre originile Românilor.

---

[1]) Ureche, *o. c.* p. 26.

[2]) *Ibidem.*

La Miron Costin nu se mai pun complicatele probleme asupra felului cum a fost alcătuite cronicile și asupra autorului, pe cari le-am întâmpinat la Ureche, deaceea această parte de critică va lipsì. In schimb va fi necesar să ne oprim asupra chestiunii datelor la care și-a scris operele sale, chestiune care este controversată.

Legăturile lui Miron Costin cu școala și societatea polonă fiind întinse și destul de bine cunoscute, ceeace nu erà cazul pentru Ureche, va fi nevoie să introducem un capitol special pentru expunerea acestor legături, asupra cărora materialul istoric polon ne-a îngăduit să aducem o serie de lămuriri noui [1]).

PAUL PIASECKI. Scrierea lui Paul Piasecki «Chronica gestorum in Europa singulariorum» [2]) a fost cel mai însemnat izvor al cronicii lui Miron Costin și a format chiar, cum vom vedeà, concepția lui despre știința istoriei.

Paul Piasecki (1579—1649) a ocupat diferite funcții bisericești înalte în Polonia. Intre altele a fost episcop de Camenița (1627—1644), în care calitate puteà cunoaște mai deaproape evenimentele din Moldova vecină. In ultimul timp al vieții a fost episcop de Przemisl (1644—49) [3]).

Scrierea sa s'a bucurat de o foarte mare faimă în Polonia veacului XVII, asemănătoare cu aceà a lui Cromer în timpurile mai vechi, a fost considerată ca o carte clasică pentru istoria polonă și a lăsat cu totul în umbră toate celelalte scrieri similare. Regele Wladislaw IV vorbind de Piasecki spune: «Res non minus docte scriptas, quam gloriose et praeclare per eum gestas» [4]). Regele Ioan Sobieski vorbind de faptele bunicului său, hatmanul Zolkiewski, spune cu mândrie că ele sunt citate de istoricul Piasecki [5]). Ambasadorul francez Laboureur, îl pune alături de Cromer și-l consideră ca una din principalele personalități culturale ale Poloniei [6]). Piasecki a lăsat

[1]) Am întrebuințat peste tot *Cronica Moldovei dela Aron-Vodă* în ed. V. A. Ureche. *Opere Complete* I, București, 1886, «*De neamul Moldovenilor*» ed. C. Giurescu București 1912. *Cronica polonă* ed. I. Bogdan. *Cronici inedite* București 1895. *Poema Polonă* în ed. I. Dunin Borkowski *Pisma*, I, Lemberg 1856. (Toate edițiile tipărite în România ale acestei scrieri sunt inutilizabile).

[2]) Am întrebuințat ed. Cracovia 1648.

[3]) G. Korbut, *Literatura Polska*, I, Varșovia 1917, pp. 225—6.

[4]) A. Szelągowski, *Pawel Piasecki historyk polski XVII go wieku* în revista *Przegląd naukowy i literacki*, Lemberg, XXVI, 1898, p. 953.

[5]) T. Korzon, *Dola i niedola Iana Sobiesakiego*, Cracovia 1898, p. 2.

[6]) A. Szelągowski, *l. c.*

un mare nume posterității. Continuatorul său Kochowski spune «Magnum Piasecio inter scriptiores nomen... Claruit scriptis...»[1]).

Nu e deci de mirare că opera lui a fost aleasă de Miron Costin ca izvor principal al cronicii sale.

Cronica lui Piasecki cuprinde istoria Europei dela 1587 la 1638. Inainte de a intrà în materie are note cam disparate asupra evenimentelor dinaintea anului 1587. Cronica se termină cu un scurt rezumat al evenimentelor dela 1638—1648. Izvorul său principal pentru istoria polonă este Hejdenstein *(Rerum ab excessu Sigismondi-Augusti.* Intrebuințat în ms.)[2]), dar cele mai multe ştiri le ia din propria lui experiență sau informații orale.

Deşì face profesiune de credință de istoric imparțial[3]) se pot uşor urmărì tendințele politice din opera lui. Intre altele, cele principale sunt: idea unității lumii creştine, duşmănia față de păgâni şi față de Germani. Consideră pe aceştia din urmă ca duşmanii neamului polon şi ai Slavilor în genere, asemenea atacă pe Habsburgi. E un reprezentant al ideilor şleahtei fiind împotriva tiraniei regale, face parte din partidul opus politicii lui Sigismund III, prietenul Habsburgilor şi al iezuiților[4]). Cea mai interesantă tendință a lui este pornirea împotriva Iezuiților. Lăsase chiar a înțelege că dezaprobă concurența ce o făceau aceştia vechii Universități din Cracovia, numind şcoala lor «Anti-Academia»[5]). Din această pricină Iezuiții căutau pe toate căile să ponegrească celebra cronică a lui Piasecki. Ei scriu mai multe pamflete ce circulară în Polonia; mai multe fură chiar tipărite, conținând injurii şi defăimări la adresa acestei cronici. Prietenii şi admiratorii lui Piasecki răspund şi ei în scris şi se adresează chiar instanțelor judiciare cari condamnară pamfletele injurioase la ardere în

---

[1]) Wesp. Kochowski, *Annales Polon*, I, Cracovia 1683, p. 164.

[2]) A. Szelągowski, *o. c.*, p. 1176. Pentru partea mai veche sunt ştiri din I. Bielski, Strjikowski etc. (*Ibidem*, pp. 1173—4).

[3]) P. Piaseci, *Chronica*, pp. 1—2.

[4]) A. Szelągowski, *o. c.* pp. 1180—1184 şi 1309. R. Mieniecki, *Poglądy polityczne w dziejopisarstwie polskim XVII wieku* în *Przegląd Historyczny*, Varşovia, XVI, 1913 pp. 164—5. S'a constatat deasemenea la Piasecki că un patriotism rău înțeles îl face să arate în toate luptele oştile polone ca mai mici şi cele duşmane ca mai mari decât în realitate.

[5]) Piasecki, *o. c.*, pp. 380—1.

public [1]). Lui Miron Costin care studià la Iezuiții din Bar tocmai în vremea când se dădeà lupta cea mare între iezuiți și episcopul de Przemisl nu poate să-i fi rămas necunoscută această dușmănie a educatorilor lui împotriva cronicii lui Piasecki. Mai ales că dușmăniile ridicate de această scriere rămaseră vii multă vreme după moartea autorului ei. W. Kochowski care scrià în vremea lui Sobieski, vorbește de ele ca de un lucru încă actual [2]).

Deși elev și admirator al iezuiților, Miron Costin ia cronica lui Piasecki ca unul din izvoarele lui istorice principale, de sigur din pricina faimei de care se bucurà în toată societatea polonă.

IMPRUMUTURILE LUI MIRON COSTIN DIN CRONICA LUI PIASECKI [3]). Intrebuințarea cronicii lui Piasecki în cronica dela Aron-Vodă de Miron Costin începe cu știrile despre urcarea în scaunul Moldovei a lui Ștefan Radul (o eroare a lui Piasecki [4]) și apoi aceà a lui Ieremia-Vodă, luptele lui Zamoyski cu Tătarii la Țuțora [5]). Dar numărul oștirii polone pentru cari este citată «Cronica leșască», precum și mai multe din amănuntele luptei în special intervenția lui Ieremia pentru pace nu se află în cronica lui Piasecki Lupta lui Ieremia cu Ștefan Răzvan [6]) este scrisă de Miron Costin. în parte după Piasecki [7]), în parte probabil după tradițiile interne. Din scrierea cronicarului polon sunt luate știrile privitoare la tratările diplomatice ce au urmat după aceste lupte [8]).

---

[1]) Campania iezuiților împotriva cronicii lui Piasecki pe larg la Szelągowski, *o. c.*, pp. 953—5. Și ca om politic Piosecki erà cunoscut ca dușman al Iezuiților. Când aceștia se opun căsătoriei lui Wladislaw IV cu o calvină, singur Piasecki ține un memorabil discurs în care cere libertatea de conștiință pentru rege. I. M. Ossolinski, *Wiadomości Historyczno-krytyczne*, II, pp. 108—109.

[2]) Ipse (Piasecki) tota vita duras labores acerbas contentiones sibi fuisse asserit, quorum aetas mea non nihil meminit, dum odio veri, aut libertate historica plerique, offensi acribus inimicitias nepotes ejus incesserunt (W. Kochowski, *Annales*, I, p. 164).

[3]) Nu am dat pentru Piasecki textele împrumutate pentrucă e vorba de un autor ce scrie latinește la îndemâna oricui și pentrucă V. A. Ureche (Miron Costin, *Opere Complete*, I) și E. Barwinski (Miron Costin, *Chronicon Terrae Moldavicae)* au indicat principalele împrumuturi din acest autor.

[4]) Miron Costin, *Cronica*, p. 435. Piasecki, *o. c.*, p. 128—9.

[5]) Miron Costin, *o. c.* p. 436—8. Piasecki, *o. c.*, p. 128—9.

[6]) Miron Costin, *o. c.* p. 439—440.

[7]) Piasecki, *o. c.* p. 129. Numărul oștirii polone e la Piasecki trei mii la Miron Costin patru mii.

[8]) Miron Costin, *o. c.*, p. 440. Piasecki, *o. c.*, p. 129.

Răsboaiele lui Mihaiu-Viteazul cu Turcii și cu Ardelenii sunt după tradiții interne [1]) cu cari sunt îmbinate unele știri din Piasecki, în special în scurta citare a expediției lui Sinan Pașa și lupta dela Sibiiu [2]). Numele căpitanilor lui Mihaiu, luarea titlului de «craiu» de către acesta și fundarea mitropoliei în Ardeal nu se află la cronicarul polon. La luptele lui Mihaiu cu Moldova contribuția lui Piasecki se reduce numai la știrea eronată despre o primă domnie a lui Simion Movilă în Țara Românească [3]). In schimb sunt luate știri abundente privitoare la pregătirile Polonilor și la luptele lor cu Mihaiu [4]), dar numărul oștirii lui Zamoyski dat de Miron nu se potrivește cu cel dela Piasecki [5]), asemenea și câteva amănunte ale luptei dela Teleajăn. Lupta dela Argeș între Mihaiu și Simion Movilă pentru care Miron citează «Hronograful» [6]), nu este povestită după Piasecki.

Restul știrilor despre soarta lui Mihaiu până la moartea lui, afară de afirmația că G. Basta a fost cumpărat de Ieremia Movilă, urmează însă pe acelea ale istoricului polon [7]). La domnia lui Ștefan Tomșa amănuntele ce privesc relațiile cu Polonia și luptele lui Constantin Movilă sunt deasemenea după acestea, dar se află îmbinate cu alte știri în plus despre rolul jucat de diferiți boieri [8]), iar luptele ginerilor poloni ai doamnei Elisabeta cu Turcii sunt povestite după tradiție, abià câteva știri fără însemnătate sunt și la Piasecki [9]).

In schimb Miron Costin ia largi pasaje din acest istoric pentru evenimentele dela 1620; tot ziarul expediției lui Zolkiewski la Țuțora (sunt și știri interne îmbinate ca acelea despre Bucioc și despre soarta lui Gratiani) [10]). Bătălia dela Hotin (1621) e dată zi cu zi după Piasecki, însă la Miron sunt și unele deosebiri în special în ce privește numărul diferitelor detașamente polone [11]). Asemenea descrierea soliei lui Cristofor Zbaraski la Constantinopol și turburările de acolo sunt după

---

1) Miron Costin, *o. c.*, pp. 441—448.
2) Piasecki, *o. c.*, pp. 174—175.
3) Miron Costin, *o. c*, pp. 444—445. Piasecki, *o. c.* p. 187.
4) Miron Costin, *o. c.*, pp. 446 și urm. Piasecki, *o. c.*, pp. 188—189.
5) Miron Costin, *o. c.*, p. 449. Piasecki, *o. c.*, p. 189.
6) Miron Costin, *o. c.*, p. 452.
7) Miron Costin, *o. c.*, pp. 453—454. Piasecki, *o. c.*, pp. 189—190, 195.
8) Miron Costin, *o. c.*, pp. 458—461. Piasecki, *o. c.*, pp. 280—281.
9) Miron Costin, *o. c.*, pp. 464—468. Piasecki, *o. c.*, pp. 297, 301—302.
10) Miron Costin, *o. c.*, pp. 470—471, 473—484. Piasecki, *o. c.*, pp. 331—337.
11) Miron Costin, *o. c.*, pp. 485—502. Piasecki, *o. c.*, pp. 339—347.

istoricul polon, dar Miron are în plus o descriere a cortegiului soliei și mențiunea că solul erà să fie arestat de Turci, dar a scăpat numai grație domnului Țării Româneşti [1]). De acì până la 1633 nu mai sunt știri din Piasecki în cronica lui Miron Costin. Sub această dată el povestește după cronicarul polon expediția lui Abaza Pașa în Polonia, în plus față de acesta este rolul jucat de Moise Movilă care înșelase pe pașă spunându-i că sosește oastea căzăcească [2]). Asemenea după Piasecki sunt descrise împrejurările morții lui Abaza Pașa și cele ce urmează imediat apoi: evenimentele din Ungaria, răscoalele Cazacilor și ale Tătarilor din Bugeac, aceasta din urmă mult întregită de Miron [3]). In sfârşit, tot din Piasecki ia Miron Costin unele știri privitoare la originea Cazacilor și la organizarea lor de către Ștefan Báthory [4]).

La aceasta se reduce întrebuințarea cronicii lui Piasecki în aceà a lui Miron Costin. Contribuția e însemnată, însă e departe de a constituì esența cronicii și chiar știri privitoare la Polonia se află la Miron Costin, luate din alte izvoare decât acesta.

Aproape pretutindeni știrile lui Piasecki sunt îmbinate cu altele de origină deosebită, în special tradiție orală și nicăiri nu e păstrată la Miron Costin forma de exprimare a izvorului, din care ia numai faptele dar propriu zis nu-l traduce, cum făceau Ureche și Simion Dascălul.

De observat că până acum Piasecki erà ca singurul izvor polon cunoscut al cronicii lui Miron Costin.

JAROSZ OTWINOWSKI și AL. GUAGNIN. Miron Costin are o povestire destul de întinsă asupra bătăliei dela Argeș între Polonii lui Simion Movilă și resturile oștirilor lui Mihaiu Viteazul (1600) pentru care citează «Hronograful» [5]). Se vede ușor că acest «Hronograf» nu este cronica lui Piasecki, care nu are nici unul din amănuntele ce se află în cronica lui Miron Costin. Singura scriere polonă care cuprinde o descriere mai amănunțită a acestei bătălii este o poemă istorică scrisă de Jarosz Otwinowski și tipărită sub titlul: «*Powodzenia niebespiecznego ale szczęszliwego wojska I. K. M. przez I. M. Staroscie Kamienienckim w Multaniech, opisanie prawdziwie—przez Iarosza*

[1]) Miron Costin, *o. c.*, pp. 502—506. Piasecki, *o. c.*, pp. 354—356.
[2]) Miron Costin, *o. c.*, pp. 529—535. Piasecki, *o. c.*, pp. 462—464, 474.
[3]) Miron Costin, *o. c.*, pp. 534—546. Piasecki, *o. c.*, 474—477, 491, 494—496.
[4]) Miron Costin, *o. c.*, pp. 564—565. Piasecki, *o. c.*, pp. 45—46.
[5]) Miron Costin, *o. c.*, p. 452.

Otfinowskiego roku 1600. W Krakowie 1601 (2 pagini) [1]) (Izbânda primejdiaosă dar fericită a oștirii M. S. Regelui condusă de starostele Cameniții în Muntenia descriere adevărată... de Iarosz Otwinowski, anul 1600. Cracovia 1601).

Autorul este fratele cunoscutului traducător al lui Ovid și Virgil în limba polonă (Valeriu Otwinowski), a luat parte personal la lupta descrisă, a fost mai târziu secretar regal [2]). Al. Guagnin a intercalat în întregime în cronica sa (traducerea Paszkowski) [3]) această poemă și anume în cronica Moldovei [4]), despre care am vorbit în capitolul III. Guagnin a suprimat numai câteva versuri de dedicație către Andrei Leszczynski voevod de Brzesk-Kujawski, în care arată că va cântà felul cum a fost bătută oastea lui Udrea și cum a fost alungat Mihaiu [5]). Deasemenea a suprimat numele autorului, spunând că poema se datorește «unui ostaș polon».

Din compararea textului poemii cu povestirea luptei dela Argeș din cronica lui Miron Costin [6]) se vede ușor că toate știrile din această povestire sunt luate din poema citată. Miron însă rezumă pe scurt poema luând știri din ea, dar lăsând și multe la o parte, în special umpluturi retorice, numele comandanților unităților armatei polone. In plus în cronica noastră conducerea oștirii o are Simion-Vodă, pe când la Otwinowski acesta e redus la un rol secundar iar eroul poemei este starostele de Camenița, Ioan Potocki.

Firește că Miron Costin n'a întrebuințat poema în broșura tipărită la 1601, care este o raritate bibliografică [7]), ci după reproducerea lui Guagnin (Paszkowski), cronică bine cunoscută în Moldova. Dealtfel citația lui Miron Costin, «Hronicul», se potrivește mai bine cu această cronică decât cu o broșură de patru pagini.

Intrebuințarea Cronicii Moldovei de Guagnin de către Miron Costin nu se mărginește la această poemă ci și alte știri sunt luate din ea.

---

[1]) Cf. K. Estereicher, *Bibliografia Polska*, XXIII, pp. 530—531.

[2]) *Encyklopedya Powszechna S. Orgelbranda*, XI, p. 198.

[3]) Paszkowski, *Bitwy znamenite*, 1620, p. 9, face aluzie la această poemă când în patru versuri imitate după ea pomenește de izbânzile polone asupra lui Răzvan și Udrea.

[4]) Guagnin, *Opisanie Sarmacyey Europejskiey*, Varșovia 1768, pp. 652—654.

[5]) Otwinowski, *Powodzenia niebespiecznego*... p. 2.

[6]) Vezi Anexa IV.

[7]) După cât se pare azi nu o mai are decât o singură bibliotecă publică polonă, aceà a institutului Ossolinski din Lemberg. Estereicher, *l. c.*

Astfel Guagnin descrie la sfârşitul numitei cronici lupta dintre oastea lui Mihai Movilă cu aceà a lui Constantin Movilă, vărul său, ajutat de cumnaţii săi Poloni[1]. Miron ia câteva ştiri din această povestire şi anume că oastea lui Constantin erà condusă de Wiszniowiecki, care venise cu câţiva Potocheşti, că Mihai Vodă aveà oaste de ţară şi Tătarii şi cu Turcii n'au vrut să se amestece ci au privit lupta de departe, asemenea locul luptei la Ştefăneşti[2]. Guagnin aveà o serie de ştiri în plus lăsate la o parte ca numele comandantului oastei lui Mihai Vodă, anume Stroici, şi data luptei, Sf. Toma 1608[3].

Tot din Descrierea Sarmaţiei de Guagnin a luat probabil Miron Costin ştirea despre originea solului polon Zbaraski din familia Wiszniowiecki[4], şi aceà despre originea Ruşilor (Rutenilor) şi a Cazacilor din oştenii prinţilor de Kiew[5].

SAMUEL ZE SKRZYPNY TWARDOWSKI. WOJNA DOMOWA (RĂSBOIUL CIVIL). Se ştie că înainte de a povestì împrejurările în cari Moldova lui Vasile Lupul fu atrasă în turburările căzăceşti, Miron Costin face în cronica sa o largă expunere a originii Cazacilor, a organizării lor şi în sfârşit descrie cu multe amănunte începuturile răscoalei lui Bogdan Chmienicki, luptele dela Apele Galbene şi Korsun[6]. Inceputul acestei descrieri, originea Cazacilor şi organizarea dată lor de Ştefan Bathory, precum am spus, este luată după scrierea pomenită a lui Piasecki. Partea ce urmează nu se mai află la acesta. Fiind vorba de evenimente contemporane cu el, Miron Costin a putut aflà multe amănunte oral, în special dela nobilii poloni cu cari era în legătură. Totuş din pricina bogăţiei şi preciziunii amănuntelor nu e exclusă întrebuinţarea unui izvor scris. In momentul când scrià Miron Costin (1675—1677) apăruseră în Polonia numai două scrieri asupra răsboaielor căzăceşti[7], cartea lui I. Pastorius «*Bellum scithyco-cosacico*», Danzig 1652, care n'a fost întrebuinţată de Miron şi o altă scriere în limba polonă, o scriere în versuri a lui Samuel ze Skrzypny Twardowski: «*Wojna domowa z Kozaki i Tatary, Moskwa po tym*

[1] Al. Guagnin, *o. c.* pp. 654—5.
[2] Miron Costin, *o. c.* pp. 456—7.
[3] Vezi textele confruntate în Anexa IV.
[4] Miron Costin, *o. c.* p. 503. Guagnin, *o. c.* p. 221.
[5] Miron Costin, *o. c.* p. 564. Guagnin, *o. c.* p. 236.
[6] Miron Costin, *o. c.* pp. 563 şi urm.
[7] L. Finkel, *Bibliografia Historyi Polskiej*, sub. Kozacy.

Szwedami i z Węgry przez lat dwanaście, za panowania Nayiasnieyszego Iana Kazimierza Krola Polskiego... Kalisz (tipografia colegiului iezuit) [1]) (Răsboiul civil cu Cazacii şi Tătarii, Moscova şi apoi cu Suedezii şi Ungurii care a ţinut 12 ani sub domnia prealuminatului rege al Poloniei Ioan Casimir...).

Samuel Twardowski (c. 1600—1660) elev al iezuiţilor care îi tipăriră unele scrieri, a scris foarte mult şi numai în versuri. Intre altele a descris solia la Constantinopol a principelui Cristofor de Zbaraz (1622) la care a luat parte şi el [2]) precum şi vieaţa regelui Wladislaw IV [3]). Twardowski e socotit şi azi ca cel mai însemnat poet epic polon al veacului XVII, socotit de contemporani ca un Virgil sau un Tasso polon [4]). Scrierile sale foarte gustate apărură în multe ediţii atât în timpul vieţii cât şi după moartea lui [5]). In special «Răsboiul civil» fu o carte care se răspândì la popoarele ortodoxe vecine. La Moscova ea ridică proteste şi Ruşii se plânseră prin solie oficială că în ea sunt expresii ofensătoare la adresa lor şi ca urmare opera fu arsă de calău în piaţă la Varşovia [6]). Ce e mai interesant e că ea a slujit drept izvor principal celei mai cunoscute cronici rutene a Cazacilor, letopiseţul lui Samuel Welićko [7]). Afară de aceasta «Răsboiul civil» fu prelucrat sau tradus în ruteneşte în Ucraina nu mai puţin de patru ori [8]). Nu e deci de mirare că o scriere aşà de răspândită şi în ţările vecine să fi fost cunoscută şi de un Moldovean.

---

[1]) Multe ediţii: 1650, 1657, 1660, 1665, 1682. Fiecare are completări faţă de precedentele. Am întrebuinţat ultima.

[2]) S. Twardowski, *Przewazna legacya*, Leszno 1633, 1639. Wilna 1706. Scrierea conţine multe ştiri privitoare la ţările noastre. O descriere latină mai scurtă a aceleiaş solii. (S. Kuszewicz, *Narratio legationis zbaravianae*, Danzig 1645) e rezumată de N. Iorga în *Studii şi Documente* IV, pp. CXLIX şi urm. şi idem. *Istoria românilor prin călători*, I, pp. 213 şi urm.

[3]) S. Twardowski, *Wladislaw IV*, Leszno, 1649.

[4]) Al. Brükner, *Poezia w wieku XVII ym*, în *Encyklopedja Polska*, XX, p. 232. Despre «Răsboiul civil»: «Este cea mai bună scriere istorico-poetică a întreg veacului XVII». (în Polonia).

[5]) Pentru ştirile bio şi bibliografice asupra lui Twardowski. L. Korbut, *Literatura Polska*, I, pp. 531 şi urm.

[6]) L. Kubala, *Poselstwa Puszkina w Polsce* în *Skicze Historyczne* (ed. 2), I, p. 205.

[7]) S. Welićko, Лѣтописъ собитій, Kiew, 1851, 3 volume. (Scris la 1720). «Răsboiul civil» e citat la tot pasul.

[8]) Al. Brükner, *l. c.*

Deşì cele mai multe amănunte date de Miron Costin în povestirea răsboaielor căzăceşti nu se regăsesc în «Răsboiul civil» este sigur că el a cunoscut scrierea şi a luat unele ştiri din ea pentru cronica lui. Unele expresii speciale cari se regăsesc şi la Twardowski şi la Miron arată aceasta în mod neîndoelnic. Astfel Twardowski vorbind de Nicolae Potocki, hatmanul Coroanei, spune că atunci când a aflat de răscoala lui Chmielnicki, «vrând pe această hidră (şarpe) să o înnăbuşe în iarbă, cum spuneà, şi a-l înnăbuşì dela început...». Miron Costin în aceeaş împrejurare spune că hatmanul «a zis acest cuvânt. Şarpele până nu ridică capul din iarbă, să-l loveşti» [1]).

Expresia pusă de Miron Costin în gura lui Chmielnicki «Luatu-mi a Czaplinski Subotowul şi tot ce am avut, iară sabia din mâni nu mi-au luat» se regăseşte la Twardowski, o expresie poetică a poemei sale [2]). Asemenea strigătul lui Czaplinski în cronica lui Miron: «Pentru ce să ţie un mujic târguri?» corespunde expresiei lui Twardowski: «Czaplinski socotind că nu se cuvine un ţăran aşà de bogat încât să clădească un târg...» [3]).

Acestea nu sunt *fapte*, ci întorsături stilistice ale poemei lui Twardowski. E deci probabil că şi faptele şi amănuntele ce coincid la Miron şi la Twardowski sunt împrumutate dela acesta şi nu luate din informaţia orală [4]).

Intrebuinţarea lui Twardowski de către Miron Costin ne arată pe scriitorul moldovean cetind şi apreciind pe cel mai bun poet polon al vremii, care i-a fost de sigur unul din îndrumători când a scris «Poema polonă».

ALTE IZVOARE ŞI TRADIŢIA. Cercetarea atentă a întregii istoriografii polone privitoare la evenimentele din prima jumătate a veacului XVII şi a răsboaielor căzăceşti nu dă nici un alt rezultat. Şi totuş o serie întreagă de evenimente descrise în cronica lui Miron Costin nu se află în cele trei izvoare pomenite nici din amintirile boierilor moldoveni se pare că nu le puteà luà (izvoare interne scrise recunoaşte Miron că n'a avut) [5]). Astfel sunt în diferite locuri preciziunile despre efectivele oştilor polone, amănunte

[1]) Miron Costin, *Opere Complete*, I, p. 572. Twardowski, *Wojna domowa*, p. 6.
[2]) Miron Costin, *o. c.* p. p. 571. Twardowski, *o. c.* p. 6.
[3]) Miron Costin, *o. c.* p. 570. Twardowski, *o. c.* p. 5.
[4]) Am dat în Anexa V textele confruntate.
[5]) Miron Costin, *o. c.* I, p. 432—433.

asupra expedițiilor lor la Hotin și Țuțora, asupra originilor răscoalelor căzăcești.

Se poate ca unele din aceste amănunte să fi fost luate din cărți bine cunoscute: Numărul oștirii lui Zamoyski în Moldova la 1595, 7000 de călăreți și 3000 de pedeștri dat de Miron Costin, pentru care citează «Cronica leșească» [1]) se regăsește numai la Hejdenstein *«Rerum ab excessu Sigismundi Augusti, Frankfurt 1672»* [2]) Dar e foarte ciudat cum din informația foarte bogată pe care o prezintă această scriere pentru evenimentele moldovene, Miron Costin să fi extras această singură știre. Hejdenstein cu mult mai bine informat decât Piasecki dă o mulțime de amănunte asupra înscăunării lui Ieremia Vodă, sosirea lui în Moldova cu Luca Stroici, intrarea lui în Iași, apoi luptele Polonilor cu Mihaiu-Viteazul pentru cari Piasecki n'are decât câteva rânduri. Cum de n'a întrebuințat Miron Costin mai pe larg scrierea lui Hejdenstein dacă a cunoscut-o? [3]).

Teofil Szemberg. *Relatia prawdziwa o weszciu woyska polskiego do Woloch*, Pozen 1621 (relație adevărată despre expediția oștirii polone în Moldova) este o cărticică despre campania lui Zolkiewski la Țuțora. In ea se află două știri asupra acestei campanii cari se regăsesc la Miron Costin, dar nu se află la Piasecki: In tabăra polonă întărită la Țuțora erau de fiecare ceată câte patru tunuri [4]), lupta dela 22 Septemvrie (1620) între Turci și Poloni s'a dat în valea Răutului [5]). Indicațiile se regăsesc la Miron Costin. Piasecki spune în adevăr în cazul de al doilea că lupta s'a dat pe malul unui râu, dar nu-i dă numele.

Dar iarăș aceste două note nu sunt suficiente spre a dovedì întrebuințarea acestei scrieri, ci poate fi vorba de o simplă coincidență.

---

[1]) *Ibidem*, p. 437.

[2]) Cf. Barwinski în ediția traducerii latine a cronicii lui Miron (Miron Costin, *Chronicon terrae Moldavicae*, p. 3).

[3]) S'ar puteà da o explicație. Cartea lui Hejdenstein a apărut de sub tipar la Frankfurt la 1672 trei ani înainte ca Miron să înceapă cronica lui. E posibil ca acesta să fi cunoscut cartea târziu când cronica lui erà aproape gata și nu mai puteà suferì largi modificări. Miron Costin, precum spune (*o. c.* p. 628) lucrase întâi un brulion și apoi înainte de a-l trece pe curat lipià diferite știri ce-i scăpaseră din vedere la locurile respective. Astfel va fi lipit această știre din Hejdenstein fără a puteà întrebuințà toată bogata informație a cronicii în chestiune.

[4]) Miron Costin, *o. c.* p. 478, Szemberg, *Relatia prawdziwa* p. 7.

[5]) Miron Costin, *o. c.* p. 482, Szemberg, *o. c.* pp. 14—16.

Despre unele din completările lui Miron aduse știrilor ce privesc Polonia putem spune deadreptul că nu pot fi de origină polonă. De pildă când pune în gura hatmanului Chodkiewicz în lupta dela Hotin: «să vie Sân-Medriul și se vor căi Turcii că au venit» [1]), expresia nu poate fi auzită sau cetită dela un polon pentru care «Sân Medriul» (Sf. Dumitru) nu are nici un sens neexistând în calendarul catolic. Alte ori deosebiri în evaluarea efectivelor diferitelor oști polone față de cifrele date de izvoarele sale obișnuite se pot explicà și fără intervenția unei informații deosebite, ci se datoresc unor socoteli și critici ale lui Miron [2]).

Mai greu ne putem explicà lipsa unui izvor scris acolo unde Miron Costin ne dă în orație directă discursul lui Chmielniecki către han pentru a-l îndemnà să ajute pe Cazaci împotriva Polonilor [3]), precum și mai ales pentru știrile precise ce le dă cronicarul moldovean asupra efectivelor de oaste și a ajutoarelor în bani ce toate țările făgăduiră regelui polon Wladislaw IV pentru proiectata sa expediție împotriva Turcilor [4]). E de observat însă că un scriitor bine informat ca W. Kochowski care a scris câțiva ani după Miron Costin cronica sa povestind planurile de răsboiu turcesc ale lui Wladislaw IV punându-le în legătură cu răscoala Cazacilor, nu cunoaște aceste amănunte [5]), ele sunt deasemenea necunoscute istoricilor poloni de azi cari s'au ocupat de această chestiune [6]).

Scriitori străini afară de Poloni nu par a fi fost întrebuințați în cronica lui Miron Costin, exceptând pe Topeltin de Mediaș, care e citat

---

[1]) Miron Costin, *o. c.* p. 495.

[2]) Vezi pe larg în capitolul VIII.

[3]) Miron Costin, *o. c.* p. 571. Totuş am cercetat fără nici un rezultat literatura ce o puteà cunoaşte Miron asupra lui Chmielniecki, Rawita-Gawronski *Bogdan Chmielniecki*, Lemberg 1906 II volume, a întrebuinţat toată literatura privitoare la hatmanul căzăcesc.

[4]) Miron Costin, *o. c.* pp. 561—562.

[5]) W. Kochowski *Annales*, I, pp. 21—2.

[6]) Cf. W. Czermak, *Plany wojny tureckiey Wladislawa* IV-go (Planurile de răsboiu turcesc ale lui Wladislav IV). In *Analele Academiei din Cracovia. Istorie- Filologie*, 1898, XXXI. Amănunte asupra planurilor lui Wladislaw IV şi a legăturilor sale cu Cazacii circulau însă şi în ţările vecine Poloniei, căci memoriile lui Kemeny dau ştiri cari se aseamănă mult în această privinţă cu ale lui Miron Costin (apud L. Kubala, *Ierzy Ossolinski*, II, pp. 363—4 şi 366).

o singură dată [1]) și de știrile căruia privitoare la relațiile Ardealului cu Moldova (destul de sărace) Miron nu s'a folosit.

Miron Costin erà, cum vom vedeà, în strânse legături cu mulți nobili poloni Martin Kątski, Marcu Matczynski, Ioan Gninski, S. Szucki și alții. El puteà aveà deci din Polonia aceeaș informație orală pe care o aveà pentru istoria Moldovei dela boerii mai bătrâni. Astfel de informație orală polonă e citată în mai multe rânduri. De pildă când spune că regele Wladislaw IV se înțelesese cu Cazacii: «s'au tras cuvântul în țara leșească până astăzi ...» [2]), pentru luptele turco-polone din 1638: «țin minte oamenii bătrâni carii spun că agiungeà tabăra de sub târgul Cameniței până la un copac în câmp mai mult de o milă mare de loc» [3]).

Una din cele mai bogate povestiri privind istoria polonă din cronica lui Miron este povestea luptelor dela Apele Galbene și Korsun. Se dau date, cifre și amănunte precise, numele nobililor poloni ce participară. Unele, cum am arătat, sunt luate din poema lui Twardowski. Dar cronica moldoveană are o povestire mai bogată și mai amănunțită ca aceea a contemporanului polon. Se constată că Miron Costin, după propria sa mărturie, erà în legături personale cu Petre Potocki fratele hatmanului Nicolae Patocki, acel ce comandase oștile polone în aceste lupte [4]), Miron aveà deci posibilitatea de a căpătà astfel o informație asupra acestor evenimente.

Dar în cronica lui Miron se strecoară și informație de calitate inferioară, svonuri publice nesigure. Un exemplu interesant aflăm la povestirea soliei lui Cristofor de Zbaraz la Constantinopol la 1622. In cronica sa Miron Costin o descrie după Piasecki, adaugă însă, ceeace la acela nu e, o descriere a cortegiului cu caii ce aveau plăci de aur pe piept și amănuntul că potcoavele cailor erau de argint și Polonii le lăsau într'adins să cadă pe străzile Constantinopolului [5]). Ei bine, exact aceeaș legendă o scrie și Dimitrie Cantemir legând-o însă de o altă solie polonă, aceea a lui Ioan Gninski la 1677—8 [6]). Firește, deci, că e vorba

[1]) Miron Costin, *Opere Complete*, I, p. 643.

[2]) *Ibidem*, p. 569.

[3]) *Ibidem*, p. 541.

[4]) *Ibidem*, p. 594.

[5]) *Ibidem*, p. 503.

[6]) D. Cantemir, *Istoria imperiului otoman* ed. *Academiei Române*, I, pp. 436—7. La D. Cantemir știrea nu e o reminiscență din Miron Costin greșit așezată, căci dă și alte

de o legendă ce circulà fie în Moldova fie la Turci pentru a caracterizà luxul şi risipa ambasadorilor poloni, ea erà atribuită când unuia, când altuia dintre soli. Miron Costin ca şi Cantemir a cules acest svon şi l-a introdus în cronica lui.

IZVOARE POLONE ALE SCRIERILOR DESPRE ORIGINILE ROMÂNILOR. Cele trei scrieri în care Miron Costin a căutat să prezinte originile neamului nostru sunt scrise sub inspiraţia lucrării sasului L. Topeltin. «De origine et occassu Transylvaniae», Lyon 1667, precum şi după legendele ce circulau asupra întemeierii Moldovei şi ţării Româneşti. Topeltin a fost izvorul străin din care Miron Costin a luat cele mai multe ştiri [1]). Deasemenea sunt mult utilizate în toate trei scrierile «Culegeri greceşti de patru monarhii» azi pierdute [2]).

Totuş în mod incidental au fost întrebuinţaţi şi autori poloni. Miron Costin citează pe Cromer [3]), Guagnin [4]), Bielski (Ioachim) [5]), Stryikowski [6]) şi chiar Piasecki [7]), pentru mărturia că Românii se trag din Romani. Cromer mai e citat pentru faptele lui Ştefan cel Mare [8]) şi pentru etimologia Voloh, valah din vloh (italian) [9]).

Bielski e întrebuinţat pentru originea numelui Slavilor, deşì nu e citat.

---

anecdote în legătură cu ea, cum că vizirul ar fi spus: «Cine pune potcoave de argint cailor dovedeşte că are capul de aramă» şi altele. După D. Cantemir a reprodus legenda Hamer. *Histoire de l'empire ottoman*, XII, pp. 9—10 şi după el toţi istoricii poloni. Cf. I. Szujski, *Dzieje Polski*, IV[2]), pp. 70—71.

[1]) Cf. Giurescu Introducere la Miron Costin *De neamul Moldovenilor*, pp. XXXVIII-XXXIX.

[2]) Cf. *Ibidem*, pp. XXXVIII, 25—6. *Cronica polonă* ed. I. Bogdan p. 156. *Poema*, ed. Borkowski, p. 244. Scrierea e probabil aceiaşi pe care a întrebuinţat-o sub acest titlu după un original grecesc Nicolae Milescu în «*Chresmologhion*», scriere rusească păstrată în manuscris, un fel de cronică universală care cuprinde şi istorie modernă. I. N. Mihailovski. Важнейше Труды Николаѣ Спаѳаря. Kiew 1897 pp. 231 şi urm.

[3]) Miron Costin, *De neamul Moldovenilor*, pp. 10, 31. *Poema*, p. 268.

[4]) *Ibidem*, *De neamul Moldovenilor*, p. 32.

[5]) *Ibidem*, *Poema*, p. 268.

[6]) *Ibidem*.

[7]) Idem. *De neamul Moldovenilor*, p. 32. *Poema*, p. 268.

[8]) Idem, *Cronica polonă*, p. 165.

[9]) Idem, *Poema polonă*, p. 268.

Miron Costin. *De Neamul Moldovenilor*, p. 47.

Neamul slavonesc... «întâi acestui neam Grecii le-au zis Sauromates de pre ochii mierăi albineți, adică ochi de șopârlă».

I. Bielski, *Chronika*, p. 1 (cu aceste cuvinte începe cronica), Regatul Poloniei e așezat în Europa, cel de al treilea continent al lumii în țara Sauromații, numită așà dela Assarmata fiul lui Iektan sau mai degrabă dela oamenii cari au ochii ca de șopârlă, căci în grecește sarros este șopârlă și ommati ochiu.

Știrea se află și la Stryikowski, care n'o crede și trimite la Bielski [1]).

Tot Bielski la începutul cronicii sale [2]) afirmă că Ovidius a stat la Cetatea Albă și că lacul de acolo se numește Owidowo pentrucă poetul s'a înecat în el! La Miron Costin fără adausul despre înecul lui Ovid apare aceeaș explicare despre «balta Vidovul» sau Widowa [3]).

Afirmația cronicarului moldovean cum că Litvanii ar fi de origină latină și se trag din Romanii fugari pe vremea lui Nero sub conducerea lui Lizbon, se regăseste la mai mulți cronicari poloni ale căror povestiri au fost contopite de Miron.

Miron Costin, *De Neamul Moldovenilor*, pp. 34—5.

Colonia Râmului este Litva în crăiea leșească; drepți Râmleni sânt. Insă acest neam a Litvei nu de Râmleni aduși sânt pre acele locuri unde locuescu acum, ci de tirănia spurcatului Nero împărat Râmului, multe case mari cu gloatele sale cu domnul lor Lizbon fugând de răutățile lui Neron la Nemți și deacolo cumpărând vase de mare, pre marea carea lovește la Danțca au mers până la Lifland o țară,

Guagnin. *Opisanie Sarmaciey* pp. 222—3.

Unii italieni cu domnul lor Palemon, fie din pricina tiraniei lui Nero, fie că au fost surghiuniți, fie din pricina lui Atila după lungă navigație în golfurile Mării Baltice, cari spală malurile Prusiei, Zmudzului și Inflantei au ajuns în aceste țări pe râul Niemen... Insă acest popor litvan multă vreme după începutul său a stat supus Rușilor și anume prinții de Kiew aveau supremație

1) Stryikowski, *Chronika litewska*, ed. Warșovia, 1769, p. 95.
2) I. Bielski, *Chronika polska*, p. 1.
3) Miron Costin, *De neamul Moldovenilor*, p. 17. *Cronica polonă*, p. 157.

şi de acolo descălecând malul s'au lăţit până unde este acum Litva. Mulţi ani supt ascultarea Ruşilor au fost, până îmmulţindu-se din an în an, apoi au supus pre Ruşi, de le sânt vecini Ruşii a toată ţara aceea.

Stryikowski, *Chronika Litewska*, p. 59.

Prinţul Palemon sau Libo slăvitul a colonizat întâi porturile vechi ale Prusiei şi Zmudzu-lui. După aceea s'a împreunat cu Goţii în Litvania şi Inflant, după ce părăsise Italia cu Romanii fugind de tirania lui Nero.

(Asemenea puţin schimbate pp. 55—6 după letopiseţul rutean).

asupra lui şi luau tribut dela dânşii [1]).

I. Bielski, *Chronika polska* p. 123.

După cum mărturisesc letopiseţele ruseşti ... Palemon sau Publius Libonius în vremea lui Nero a venit acì, a plutit pe mare cu soţia, copiii şi toate slugile lui şi alţi prieteni în tot cinci sute...

(Ei se aşează în două oraşe romane pe coasta Balticei).

Din Matei Stryikowski a mai luat probabil Miron Costin ştirea că Genovezii au întemeiat Caffa, Chilia şi stăpâniau Crimeia [2]).

Atât se poate regăsì din informaţia lui Miron Costin din scrierile asupra originei Românilor în cronicile polone. Cum se vedę e vorba de o informaţie pentru puncte secundare numai.

DATELE LUCRĂRILOR LUI MIRON COSTIN. Inainte de a trece la cercetarea influenţei polone asupra educaţiei şi ideilor lui Miron Costin este nevoie să lămurim problema datelor la cari au fost scrise diferitele lui lucrări, căci în cazul unei evoluţii în ideile sale [3]),

---

[1]) Interesant este că în multe m-sse există acì o lungă interpolare în care un fiu al lui Miron, desigur Nicolae, se întreabă de unde a luat tatăl său ştirea că Libo a venit pe vremea lui Nero şi dă o lungă povestire a venirii Litvanilor pe vremea lui Cezar. Toată această povestire e *tradusă cuvânt cu cuvânt* din Stryikowski (*o. c.* pp. 56, 72, 75) din care sunt luate şi toate citatele latine cu indicarea paginii şi a capitolului din Cromer, Dlugosz, Cicero, Florus, etc. Acelaş Stryikowski aveà totuş puţin mai sus şi povestirea cu venirea Litvanilor sub Nero! (Dealtfel întreg pasagiul e reprodus întocmai în Cronica lui Nicolae Costin. Cogălniceanu *Cronici.* ed. II, I. p. 65).

[2]) M. Stryikowski, *o. c.* p. 64. Miron Costin, *De neamul Moldovenilor*, p. 45. *Cronica polonă*, pp. 157—158. *Poema*, p. 248.

[3]) In ce priveşte bogăţia izvoarelor nu e nici o deosebire între cele trei scrieri exceptând faptul că *De neamul Moldovenilor* se adresează Moldovenilor şi cuprinde deci

cunoașterea ordinei în cari le-a scris este indispensabilă pentru cunoașterea ei.

Două scrieri sunt bine datate: *Cronica dela Aron Vodă*, Iași 1675 [1]) și *Poema Polonă*, Daszow, Iulie 1684.

Celelalte două: *Cronica polonă* și *De Neamul Moldovenilor* nu sunt datate și asupra datei la care au fost scrise urmează controverse [2]).

Pentru cronica polonă deslegarea problemei este mai ușoară, ținând seamă de un element care până acum n'a intrat în discuție, dar care e hotăritor. Cronica e dedicată comisului coroanei polone. Se constată că acel comis este Marcu Matczynski, care erà în strânse legături de prietenie cu Miron Costin [3]).

Marcu Matczynski a fost numit comis al coroanei în Martie 1676 și a îndeplinit această funcție până în 1683, când după liberarea Vienei a fost numit podkormorz al coroanei [4]).

Cronica polonă a fost deci scrisă între 1676 și 1683. Miron Costin spune că scrie în cumplite vremi, într'o epocă în care Moldova e gata să piară. Din această pricină opera a fost socotită ca scrisă în vreme de răsboiu, sau către 1673—4 (bătălia dela Hotin) [5]) sau după 1683 [6]).

In realitate nu trebuie considerate aceste cuvinte ale lui Miron Costin ca o aluzie la un răsboiu ce se purtà tocmai în vremea când scrià,

numai întemeierea Moldovei pe când celelalte cuprind și întemeierea Țării Românești. Nu se poate însă constatà că Miron ar fi întrebuințat în vreuna din aceste scrieri un izvor pe care nu l-ar fi cunoscut scriind pe celelalte.

[1]) Data se află în Ms. 36 al Academiei Române. Giurescu *Introducere* la *Letopisețul țării Moldovei dela 1611—1705*, București 1913, p. 6, nota 1. Data 1675 este aceea a începerii cronicii, ea a fost terminată probabil ceva mai târziu căci pomenește dejà în cursul ei pe Antonie Russet «care au căzut domn aice în țară. (M. Costin, *Opere Complete*, p. 678). Antonie Russet se urcase în scaun abià în Decemvrie 1675. In orice caz scrierea erà gata la 1677 când s'a făcut compilația cronicii cu aceia a lui Ureche. (Giurescu, Introducere la *Letopisețul Țării Moldovei* 1661—1705, p. 6).

[2]) C. Giurescu, *Noui Contribuții la Cronicile Moldovene*, pp. 35—6, idem *Introducere* la *De neamul Moldovenilor*, pp. XL și urm. Idem, *Interpolațiile și data scrierii De Neamul Moldovenilor* în *Buletinul Comisiei Istorice*, II, pp. 103 și urm. Iorga, *Recenzii* la ultimile două scrieri citate în, *Revista Istorică*, I, 1915, pp. 4 și urm. și 266 și urm.

[3]) E. Barwinski, Introducere la Miron Costin *Chronicon terrae Moldavicae*, p. XV.

[4]) I. Bartoszewicz, *Tablice Historyczne. Koniuszowe koronni* în *Biblioteka Warszawska*, 1865, II, p. 134. Fusese numit în locul rămas vacant încă din 1674 la moartea livonianului Schmeling.

[5]) C. Giurescu, *Noui Contribuții*, p. 35 și urm.

[6]) N. Iorga, *Istoria literaturii române în veacul XVIII*, vol. 2, p. 587.

ele privesc starea de plâns și de ruină în care se aflà Moldova după răsboaiele turco-polone (1672—1676). Plângerea despre «cumplitele vremi» și despre ceasurile din urmă ale Moldovei se regăsesc aidoma în toate cele patru opere ale lui Miron Costin [1]) scrise la date deosebite, deci nu e vorba de o aluzie la evenimente anumite ci la situația generală a epocii.

Credem că nu greșim când socotim ca dată mai exactă a scrierii anul 1677, când Polonii trimit la Constantinopol strălucita solie a lui Ioan Gninski cu însărcinarea să deslege toate litigiile dintre Polonia și Turcia, între altele și mai multe probleme privitoare la Moldova. Solul acesta, deșì cunoscuse personal pe Miron Costin și mai înainte, îi aduce o scrisoare de recomandație tocmai dela Marcu Matczynski, căruia îi este dedicată cronica polonă. Se constată din ziarul soliei că în timpul cât a stat Gninski în Moldova erà în strânse legături cu Miron Costin care-l informează despre trecutul țării sale [2]). E firesc să presupunem că istoricul moldovean a profitat de scrisoarea lui Matczynski ca să-i răspundă, trimițându-i această lucrare scrisă cu scopul de a informà pe Poloni asupra Moldovei, în timpul când tocmai erau în curs tratările lor diplomatice cu Turcii. In acest caz, deoarece scrierea trebuie să fi fost transmisă lui Matczynski prin solul Gninski, s'ar lămurì și expresia obscură din prefața scrierii: «Socot ca o deosebită fericire a mea că o parte a cronicii mele despre Moldova, înainte de a eșì la lumină în Moldova, va ajunge în mâinile unui bărbat atât de mare (i. e. regele Sobieski) în urma cererii unei persoane, cu care Domnia-Ta știi foarte bine în ce strânse legături sunt mereu», (i. e. solul Gninski) [3]).

---

[1]) Miron Costin, *Opere Complete*, p. 432, *De Neamul Moldovenilor*, p. 9, *Poema polonă*, p. 245, *Cronica polonă*, p. 144.

[2]) Asupra legăturilor lui Miron Costin cu solul Gninski v. pe larg în capitolul următor.

[3]) I. Bogdan, *Cronici inedite*, p. 178. C. Giurescu, *Noui Contribuții*, p. 35, credeà că Miron n'a putut scrie cronica polonă după 1674 pentrucă pomenește pe Constantin Basarab Cârnul ca fiind în vieață. Data morții acestui domn este necunoscută. La 1679 (Noemvrie 24) el erà însă încă în vieață. Scrisoarea scrisă la această dată către regele Sobieski din Wulka în Polonia și semnată «Constantin domn al Moldovei» (Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II[3]), p. 126) nu poate fi decât a lui. Domnul slăbit de bătrânețe arată că mijlocieà corespondența dintre regele Sobieski și «nepotul meu de soră» din Muntenia. La aceà dată domnià acolo Șerban Cantacuzin, care în adevăr erà nepot de soră al lui Constantin Cârnul. Iscălitura fotografiată ce însoțește documentul în colecția

Mai greu de datat este «*De Neamul Moldovenilor*». Un element pe care s'au întemeiat atât acei cari socotiau scrierea posterioară poemei polone [1]), cât și cei cari o socotiau anterioară acestei poeme [2]) pentru a stabilì data scrierii este o presupusă deosebire între părerile expuse de Miron Costin asupra cronicii lui Eustratie Logofătul, care în Poemă ar fi socotit ca un cronicar «mai bun» decât Ureche iar în «De Neamul» ca un hulitor al neamului și un înșelător. In realitate această contrazicere nu există, e datorită unei confuzii a lui Hasdeu, care a tradus greșit pasajul respectiv din Poema Polonă. Miron Costin scrie: «mamy i historyka najpierwszego, Iewstratego [3]) Logofeta trzeciego, mamy drugiego po nim, Urekiego dwornika wielkiego ziemi dolnej» [4]), adică: «Avem și întâiul istoric, Eustratie logofăt al treilea, avem și al doilea după dânsul, Urechi mare vornic al țării de jos» și nicidecum «mai avem și istorici ai noștri, cel mai bun Eustratie al 3-lea logofăt și cel de după dânsul, Ureche mare vornic al țării de jos», cum traduce Hasdeu [5]). Miron Costin face o simplă înșirare cronologică: «întâiul ... al doilea». Nu este așadar o contrazicere între Poema Polonă și «De Neamul Moldovenilor». In scrierea românească Miron combate o eroare care, după unii, s'ar aflà în letopisețul lui Eustratie, în Poemă se mulțumește a-l menționà și nu crede de cuviință să discute erorile lui Eustratie, căci scrierea aceluia sau a imitatorilor săi presupuși nu ar fi putut induce în eroare pe Poloni cari nu le cunoșteau.

Trebuesc deci căutate alte elemente pentru datarea scrierii «De Neamul Moldovenilor».

Singurul argument cum că această scriere ar fi anterioară «Letopisețului dela Aron-Vodă» (scris la 1675) este acela că în predoslovia pomenitului letopiseț Miron spune că «urzise» începătura unui letopiseț dela descălecarea dintâi a Moldovei, care rămăsese nesfârșit din

Hurmuzaki este însă a lui Constantin Cantemir, provine de sigur dela altă scrisoare și dintr'o confuzie a editorului a fost atașată în acel loc.

[1]) Șt. Orășanu, *Cronicarii Moldoveni*, pp. 105 și urm. Cf. și I. Sbiera, *Mișcări literare*, p. 173.

[2]) C. Giurescu în întroducerea la «*De Neamul Moldovenilor*», pp. XLIV și urm.

[3]) In *Ms. 1348 al muzeului Czartoryski din Cracovia*, p. 5: Istratego.

[4]) M. Costin, *Poema Polonă*, ed. Borkowski, p. 243.

[5]) Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I[1]), p. 160. Asupra felului cum e tradusă în latinește *Poema Polonă* vezi capitolul ultim.

pricina cumplitelor vremi cari surveniseră [1]). Scrierea «De Neamul Moldovenilor» fiind neterminată cel puțin în manuscriptele pe cari le cunoaștem [2]), ar coincide cu aceà «începătură» [3]).

Fireşte că încercarea pomenită ca fiind părăsită la 1675 a slujit ca temei scrierii «De Neamul Moldovenilor», dar aceasta nu este aceà încercare ci o prelucrare a ei mai târzie.

Cronica pomenită în întroducerea letopisețului dela Aron-Vodă erà în intenția autorului o *Istorie completă a Moldovei*, dacă «De Neamul Moldovenilor» ar fi «începătura» acelei istorii în predoslovia acestei scrieri am vedeà arătată intenția autorului de a duce istoria țării sale până în zilele lui. In realitate predoslovia din fruntea scrierii subliniază dimpotrivă dela început că această operă se va mulțumì a tratà originile neamului, *e o monografie a originilor romane ale Românilor*.: «*Inceputul* țărilor acestora și neamului moldovenesc și muntenesc și câți sunt în țările ungurești cu acest nume Rumâni și până astăzi de unde sunt și din ce seminție, de când și cum au descălecat într'aceste părți de pământ... Biruit-au gândul *să mă apuc de această osteneală*: sa scot lumii la vedere *felul neamului, din ce izvor și seminție sunt locuitorii țării noastre ... de unde sunt veniți strămoșii lor*...» [4]). In toată prefață e vorba de o monografie a originilor, nicăiri nu amintește intenția de a povestì istoria principatului Moldovei. «De neamul Moldovenilor, *de unde au venit strămoșii lor*» nu este deci începutul letopisețulni complet proiectat de Miron Costin ci o monografie deosebită [5]).

[1]) Miron Costin, *Opere Complete*, I, p. 432.

[2]) E neîndoielnic că aşà zisa formă terminată are completări aduse de Nicolae Costin, deoarece adausurile sunt făcute pe baza lui Stryikowski, Baronius şi Bonfini cei trei scriitori pe cari s'a întemeiat mai ales Nicolae Costin în cronica sa completă. (Cf. Giurescu, Introducere la «*De Neamul Moldovenilor*», p. XX şi urm.) Nu s'a observat de altfel un pasaj din Hronicul lui D. Cantemir care spune: «Pentru aceasta dară greşeşte săracul Niculae Costin (Dumnezeu să-l ierte) *în istoria sa de Dakia*, la *capul cel de pe urmă* scrie precum țara Dakiei să se fi pustiit pe vremea lui Attila» (D. Cantemir, *Hronicul*, ed. Acad. Române, II, p. 52). Despre Attila se vorbeşte în capitolul ultim al scrierii lui Miron Costin în forma amplificată. Cronica cea mare a lui Nicolae Costin nu e terminà cu Attila. Aceasta înseamnă că D. Cantemir ştià că acest adaus cu Attila erà scris de Niculae şi nu de Miron Costin, că forma aceasta se datoreşte celui dintâiu.

[3]) Giurescu, Introducere la Miron Costin, *De «Neamul Moldovenilor»*, p. XL.

[4]) M. Costin, «*De Neamul Moldovenilor*», p. 3.

[5]) Un argument în plus: Miron vorbeşte de letopisețul complet ca de o lucrare începută *înainte* de cumplitele vremi cari îi întrerupseră lucrarea (M. Costin, *Opere*

Când a fost scrisă această operă?

Pomenirea oștirilor nemțești cari sunt întocmai ca cele romane cele mai puternice ale lumii [1]), aluzia evidentă la liga sfântă: «auzit-am pre mulți dând vina aceasta cum și Leșii și Muscalii și alte neamuri creștinești nu sar odată cu toții la răsboiu ... întâi Leșii și Muscalii de s'ar slobozì toată oastea odată nice un răsboiu n'ar lua, pe toate le-ar pierde» [2]), ceeace arată că în acel moment campania Rușilor și Polonilor după asediul Vienei (1683) erà în curs («răsboiu» în textul lui Miron are sensul vechiu românesc: «bătălie», nu cel de azi), pomenirea convorbirii autorului în Iași cu episcopul italian, care e Vito Pilluzo, singurul episcop de origină italiană care ocupă dioceza Moldovei în veacul XVII după Bandini [3]) (la 1677 când scrià «*Doctrina Christiana*». Vito nu aveà încă titlul de arhiepiscop de Marcianopol ci se întitulà numai superior al misiunii franciscane din Moldova [4]) și abià la 1679 e numit vicar al episcopiei de Bacău) dovedesc că scrierea este o operă de bătrânețe a lui Miron scrisă după 1683. Având în vedere că e scrisă în Moldova [5]) trebuie să o așezăm și mai târziu, anume după întoarcerea din exilul polon (1686) [6]).

Trebuie ținut deasemenea seamă de mențiunea lui Miron că scrie «până la această vârstă» [7]) *ceeace autorul însuș pune în legătură cu activitatea lui de istoric de o vieață întreagă*: «Eu ... nicăieri n'am aflat (despre legenda cu tâlharii Romei) nice la un istoric și viața mea Dumnezeu știe cu ce dragoste pururea la istorii» [8]). Este chiar o aluzie la scrierile lui polone, sau mai bine zis la versiunile polone ale acestei cărți despre origina Românilor: «Așà am venit să nu-mi fie grijă *de ar cădeà această carte ori pre a cui mână și din streini cari deamănuntul cearcă zmintelile istoricilor*» [9]). Mărturisirea că acesată carte poate fi cetită și de străini, arată de sigur că e vorba de forma ei în limba polonă

Complete, I, p. 432) pe când în Predoslovia dela «*De Neamul Moldovenilor* pomenește de «aceste cumplite vremi ale anilor noștri». (*De Neamul Moldovenilor*, p. 9).

[1]) M. Costin, «*De Neamul Moldovenilor*», p. 28.

[2]) *Ibidem*, p. 29.

[3]) *Ibidem*, p. 15. V. lista episcopilor la Iorga, *Istoria bisericii române*. Anexe la vol. II.

[4]) Bianu și Hodoș, *Bibliografia Românesacă veche*, I, p. 216.

[5]) Giurescu, Introducere la «*De Neamul Moldovenilor*», pp. XLI—XLII.

[6]) Cf. N. Iorga în *Revista Istorică*, I, 1915, pp. 3 și urm.

[7]) M. Costin, «*De Neamul Moldovenilor*», p. 7.

[8]) *Ibidem*.

[9]) *Ibidem*.

apărută întâi la 1677 apoi la 1684. E deci vorba de ultima scriere a lui Miron, compusă, după cum erà și părerea dominantă înainte de apariția ediției lui C. Giurescu, după 1686 [1]).

Așadar ordinea cronologică a scrierilor lui Miron Costin ar fi următoarea:

Cronica dela Aron Vodă	1675—1677.
Cronica Polonă	1677.
Poema Polonă	1684.
De Neamul Moldovenilor	1686—1691.

TRADUCEREA LATINĂ A CRONICII LUI MIRON COSTIN. Manuscrisul 1393 al muzeului Czartoryski din Cracovia cuprinde, precum se știe, o traducere în limba latină a cronicii Moldovei dela Aron Vodă, editată de d-l E. de Barwinski [2]). Editorul întemeindu-se pe faptul că această traducere este făcută fără îndoeală de un moldovean a atribuit-o lui Miron Costin însuș [3]).

Sunt însă unele pasaje în cronica latină ce ne arată că el nu poate fi autorul traducerii.

Vorbind de Constantin Cantemir serdarul, spune: Kantimirus ille in tantum assurexerat, ut fuisset Princeps Moldaviae» [4]), vorbind de Iacob Sobieski: «pater Sobiescii Ioannis qui *erat* rex Poloniae» [5]).

Acestea nu sunt cumva adausuri ale traducătorului ci corespund pasajelor din locurile respective ale versiunii românești: «Acest Cantemir au ajuns de au fost și domn aice în țară» [6]), «tatăl lui Sobieski ce *au fost* acum crai» [7]). In versiunea românească e vorba însă de interpolații cari nu se regăsesc în toate manuscrisele.

---

[1]) Cf. N. Iorga, *Istoria literaturii române în veacul XVIII*, 2, p. 591 și nota. In *Vieața Românească*, XV, 1923, pp. 139—140, D-l I. Minea a căutat să aducă un argument nou pentru afirmarea că «*De Neamul Moldovenilor*» ar fi cel puțin anterioară anului 1680, întemeindu-se pe faptul că într'un manuscris muntean cuprinzând «*Alexandria*» citat de N. Cartojan, se află pasaje luate din «*De Neamul Moldovenilor*». Manuscrisul ar fi din 1680 (N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească*, București 1922, p. 26—7. Ms. B.) D-l N. Cartojan îmi comunică însă că data 1680 este o greșeală de tipar în studiul d-sale. Ms. este în realitate din veacul XVIII.

[2]) Miron Costin, *Chronicon terrae Moldavicae*, București 1912.

[3]) *Ibidem*, p. XXI.

[4]) *Ibidem*, p. 212.

[5]) *Ibidem*, p. 56.

[6]) Miron Costin, *Opere Complete*, ed. V. A. Ureche, p. 676.

[7]) *Ibidem*, p. 498.

In schimb din traducerea latină lipsește știrea despre data nașterii autorului, care se află de sigur în manuscrisul său [1]) și care a fost lăsată la o parte în mai toate copiile ce le cunoaștem [2]).

Rezultă că traducerea latină a cronicii a fost făcută nu după versiunea originală a autorului ci după un manuscris posterior dintre acelea cari circulau în Moldova și cuprindeau anume mici adausuri și suprimări ale copiștilor. In aceste condițiuni, chiar dacă n'am luà ad litteram știrea despre domnia lui Sobieski pusă la trecut (Sobieski moare la 1696), e totuș puțin probabil ca Miron Costin să fie autorul traducerii.

La acestea se adaugă încă un argument împotriva paternității sale. In versiunea românească amintind de niște semne prevestitoare ale răscoalei căzăcești, Miron Costin se scuză că le-a scris mai târziu și nu la locul unde trebuiau așezate în cronică, deoarece textul ei fusese dejà trecut pe curat [3]). Pasajul respectiv din traducerea latină este: «dabis mihi veniam benevole lector, quia haec signa non posui suo loco... Posuissem certe haec signa suo loco, sed iam transierat ordo in exemplari emendato» [4]). Dacă traducerea e făcută de autor, o asemenea scuză nu mai are nici un rost: scriind din nou cronica latină, el puteà foarte bine de astă dată să puie semnele la locul lor, pe când dacă traducătorul erà altul se înțelege că nu puteà face modificări în text.

Textul latin al manuscrisului este scris fără îndoeală de mâna traducătorului, căci se văd adesea corectări prin cari cele ce scrie caută să se apropie mai mult de înțelesul dat de cronică.

Aceste corectări sunt scrise de aceeaș mână ca și textul și adesea imediat în șir și un adaus mai târziu marginal sau deasupra [5]).

---

[1]) Forma în care e dată știrea: «și dintru acest an sunt începute și zilele vieții *mele*» arată că nu poate fi vorba de o interpolare ci de însăș cuvintele autorului.

[2]) M. Costin, Opere Complete, I, p. 531.

[3]) *Ibidem*, p. 628.

[4]) M. Costin, *Chronicon terrae Moldavicae*, p. 165.

[5]) *Ms. 1398 al Muzeului Czartoryski, Cracovia* (cuvintele în paranteză sunt șterse în textul manuscrisului). Moysi principi habenti infensos sibi... propter quos (debuit) cogitabit abscendere (p. 85); Potocius... (debelluit) agrestus est... (p. 106) nihil (ita) magis deturpat principem quam ... (p, 75) Mathei ... significavit etiam (residentibus) patronibus suis quos habebat in Imperio ... (p. 111). La sfârșitul manuscrisului se află câteva cuvinte șterse cu o linie groasă de cerneală, așà că nu se poate cetì. Ele aduceau poate vreo lumină asupra originei manuscrisului.

Acest traducător erà un moldovean cu cultură apuseană și cu legături personale în Polonia. (Traducerea e făcută de sigur pentru vreun nobil polon care se interesà de istoria Moldovei). Ar puteà fi Niculae Costin, care în adevăr avù legături cu vechii prieteni ai tatălui său ca Martin Kątski [1]), fù chiar trimis în solie la 1703 în Polonia de Constantin Duca [2]) și studiase în școlile polone, unde fără îndoeală căpătase cunoștințe suficiente de limba latină [3]).

VII

LEGĂTURILE LUI MIRON COSTIN CU ȘCOALA, NOBILIMEA ȘI POLITICA POLONĂ

MIRON COSTIN ȘI PARTIDUL POLON [4]). Partidul politicii polone în Moldova erà alcătuit, precum am spus din mai multe familii boerești înrudite deaproape. Prin familia sa Miron Costin face parte din acest partid: erà căsătorit cu Ilina fata lui Ioan Movilă, de pe urma căreia intră în stăpânirea marilor averi ale unchiului ei, Isac Balica, indigen polon [5]). Prin această căsătorie Miron Costin se înrudì și cu familia cronicarului Grigore Ureche, a cărui soră Anastasia erà soția aceluiaș Isac Balica [6]).

Dar și prin tatăl său Miron Costin erà legat de partidul polon. Geneologia lui Miron Costin este rău cunoscută, întemeiată de cei ce au cercetat-o numai pe spusele cronicii. In cronica lui vedem că pomenește un Costin hatmanul care a fost unul din principalii sfetnici ai lui Miron Barnowski și apoi ai lui Moise Movilă, pe care în cele din urmă l-a însoțit în exilul său în Polonia [7]). Cronica vorbește apoi de un Alexandru Costin postelnicul, boier al lui Vasile Lupu și al urmașilor lui [8]). Din felul cum vorbește Miron Costin de ei se vede că-i erau rude

[1]) Barwinski, Introducere la Miron Costin, *Chronicon*, p. XV. W. Wiejcki, *Miron Costin*, în *Przeglad Powszechny*, Cracovia, 1897, III, p. 379

[2]) *Ms. Bibliotecii Ossolinski, Lemberg nr. 404*, p. 384 și urm.

[3]) Cf. D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Acad. Rom. p. 171.

[4]) Acest paragraf a fost publicat cu mici deosibiri ca un articol separat sub titlul «*Tatăl lui Miron Costin*» în *Revista Arhivelor*, I, 1924.

[5]) Miron Costin, *Opere Complete*, I, p. 107.

[6]) Iorga, *Studii și Documente*, XIX, p. 22.

[7]) Miron Costin, *Opere Complete*, I, p. 536.

[8]) *Ibidem*, pp. 587, 588, 589, 602, 678.

deaproape, iar pe de altă parte se știe că hatmanul Costin a avut un fiu Alexandru [1]. S'a conchis de aci că Alexandru Costin a fost tatăl lui Miron Costin iar Costin hatmanul, bunicul său [2], dar nu există nici o dovadă.

Izvoarele polone desleagă însă deplin chestia genealogiei lui Miron Costin: La 1638 dieta polonă «având în vedere însemnatele servicii aduse regelui și republicii în diferite expediții (răsboinice), primește ca indigen și ca nobil polon pe *Iancul Costin cu fii lui Alexandru*, *Miron și Potomir*» [3]. Instrucțiile trimise de rege dietelor provinciale întrunite în vederea dietei din 1638 (instrucțiile sunt datate 16 Decemvrie 1637) spun: «Măria Sa dejà de mai multe ori în dietele precedente a cerut indigenat pentru Costin, bărbat însemnat în Moldova, favorabil și folositor țării M. Sale... cu atât mai mult cu cât după marile și vechile lui servicii bine cunoscute M. Sale, se pot nădăjduì pentru republică servicii și mai însemnate». Instrucțiile adaugă că pentru acest indigenat fusese dejà înțelegere și în dieta precedentă, dar nu se ajunsese încă la hotărîrea definitivă [4].

Indigenatul fusese cerut de rege în urma hotărîrii dietei provinciale din Podolia dela Winița. La 9 Decemvrie 1636 această dietă dă însărcinare deputaților ei în dieta centrală din Varșovia să ceară indigenat și nobilitare pentru «*Iancul Costin marele hatman al Moldovei*» pentru serviciile aduse Poloniei «*în special cu ocazia năvălirii lui Abaza pașa*» [5].

E evident că acest Iancul Costin hatmanul nu e altul decât hatmanul Costin de care vorbește Miron Costin. Că hatmanul Costin se numià Ioan (Iancul) cel puțin pentru poloni rezultă și din altă mărturisire: In bine cunoscuta listă a moșiilor lăsate de Miron Costin se pomenesc moșiile lui «Miron logofătul, ce s'au tras din tatăl său Costin hatmanul». Traducerea polonă contemporană ce însoțește acest act zice în acel loc ... «Mironie logofecie, ktore mieć powinna po oycu swym *Iwonie Kostynie Hetmanie*», adică ... «ale lui Miron Logofătul, cari i se cuveniau dela tatăl său *Ioan* (Ivan) Costin Hatmanul» [6].

[1]) *Ibidem*, p. 83.
[2]) V. A. Ureche, Introducere la Miron Costin, *Opere Complete*, I, p. 287 și 295—296, 300.
[3]) *Volumina legum*, III, p. 461.
[4]) N. Malinowski și Al. Przezdziecki, *Zrzòdla do dziejòw Polskich*, II, Wilno, 1844 pp. 226—7.
[5]) *Akta Grodzkie i Ziemskie*, Lemberg, XX, p. 398.
[6]) Miron Costin, *Opere Complete*, II, pp. 534—5.

Din toate acestea reiese întâiu că Miron Costin este fiul și nu nepotul lui Costin Hatmanul, că Alexandru Costin postelnicul a fost fratele mai mare al celebrului cronicar.

Costin Hatmanul a primit nobilitare pentru serviciile aduse cu ocazia năvălirii în Polonia a lui Abaza pașa care a avut loc la 1633, când Moise Movilă, alături de care stăteà Costin Hatmanul ca sfetnic principal, înșelase pe pașă zicându-i că se apropie cazacii, determinând astfel pe Turci să se retragă din Polonia nepregătită pentru a face față unei astfel de năvăliri [1]). Acesta este dară marele serviciu pentru care fusese înnobilat tatăl lui Miron Costin.

Costin Hatmanul se retrăsese probabil nu la Wielkie Oczy moșia lui Moise Movilă lângă Iaworow, ci în Podolia, unde va fi avut legături cu nobilimea provincială. Astfel se explică faptul că dieta care-i cere nobilitarea lui este cea din Podolia (Winița) și că Miron Costin a fost trimis la școală la Bar în Podolia și nu la Lemberg unde erà totuș un colegiu mai vestit.

Miron Costin născut la 1633, erà nobil polon dela vârsta de cinci ani, ceiace explică mai bine activitatea lui politică și culturală filo-polonă. Când la 1677 solul polon Gninski mulțumește lui Miron Costin mare logofăt, pentru primirea soliei în Moldova, numește pe membrii soliei «concives» ai marelui logofăt, făcând deci aluzie la indigenatul lui polon [2]).

E probabil că Hatmanul Costin murind în exil în Polonia, fii săi Alexandru și Miron s'au întors în Moldova către sfârșitul domniei lui Vasile Lupu [3]). Despre Alexandru știm puține lucruri. Probabil că el este acel Costin care la 1649 apare în tabăra oastei litvane, asigurând că atât Vasile Lupu cât și Matei Basarab sunt gata să ajute pe rege împotriva Cazacilor [4]). Alexandru trăește până în vremea lui

[1]) Cf. Miron Costin, *Opere Complete*, I, pp. 531 și urm.

[2]) K. Pułaski, *Zródla do poselstwa Iana Gninskiego*, Varșovia 1906, p. 222.

[3]) P. Alexandru Costin în cronica lui Miron. Cf. Miron Costin, *Opere Complete*, pp. 587—588.

[4]) Scrisoare din 20 Iulie 1649 către regele Ioan Casimir. I. Michałowski *Księga Pamiętnicza*, ed. Helcel, pp. 416—417. Nu știu însă cine poate fi la 1668 Iancul Costin de curând numit pârcălab de Hotin (în text greșit Czechryn) care dădeà știri Polonilor despre mișcările Turcilor și se declarà credincios Hatmanului Sobieski, viitorul rege, și republicii polone. *Acta historica res gestasPoloniae ilustrantia, II. Acta Ioannis*, I, p. 393.

Dabija Vodă [1]), după aceia Miron, fratele mai mic, rămâne șeful familiei. Cât despre Potomir, al treilea frate pomenit în actul de nobilitare erà un frate care murì tânăr sau un alt nume pentru Velicico hatmanul.

MIRON COSTIN LA IEZUIȚII DIN BAR. Făcând parte dintr'o familie care aveà strânse legături cu Polonia și cu interesele ei politice, Miron Costin se bucură și de roadele culturii polone, căci legăturile politice ale boierilor din partidul polon erau completate cu legături culturale. Din însăș mărturia cronicarului se știe că el și-a făcut studiile la Bar în Podolia, unde funcționà un colegiu iezuit, unul din acele colegii în cari, precum am spus, toată șleahta polonă își formà cultura și felul de a gândì.

La 1647 în vară scriitorul moldovean în vârstă de 14 ani studià în acel colegiu [2]).

Orașul Bar se aflà în strânse legături cu Moldova, acolo erà una din cele mai mari vămi «la granițele moldovenești» și posedà un depozit instituit prin privilegiul regal, pentru vinurile aduse de negustorii moldoveni [3]). Orașul, sprijinit de hatmanul Stanislaw Zolkiewski, cel ucis în urma luptei dela Țuțora, chemă la 1616 o misiune de Iezuiți a căror menire erà să întindă propaganda catolică pe marile domenii ale principilor Zbaraski și Zaslawski, prin stăruința cărora fuseseră chemați, precum și printre Rutenii din oraș [4]). Ajutați mai târziu cu danii de hatmanul Koniecpolski Iezuiții din Bar deschid acolo la 1636 un colegiu care depindeà de acel mai mare dela Camenița [5]).

In genere colegiile iezuite din Polonia aveau 5 clase; trei de gramatică și două umanistice [6]). Limba latină erà studiul principal, întrebuințată și ca limbă de conversație, care trebuià vorbită curent. Ea se studià după gramatica lui Emanuel Alvara [7]), gramatică ce se întrebuințà și în celelalte școli iezuite din toată

[1]) Miron Costin, *Opere Complete*, I, p. 299.

[2]) *Ibidem*, p. 628.

[3]) I. Antoni, *Zameczki Podolskie*, III, p. 125. Cf. și Al. Iablonowski *Historja Rusi poludniowej*, p. 111. Privilegiul e din 1631.

[4]) St. Załęski, *Iezuicy w Polsce*, IV, p. 1153. In oraș erau două biserici rutene.

[5]) *Ibidem*, pp. 1153—5.

[6]) Școlile mai înalte aveau apoi cursuri de filozofie și teologie după cele cinci inferioare.

[7]) L. Finkel, *Historja Unywersytetu Lwowskiego*, pp. 17—19.

Europa, carte întinsă şi anevoioasă, care cereà o disciplină severă a spiritului [1]).

Ca studii accesorii erau istoria antică, antichităţile şi geografia [2]).

Colegiul dela Bar în care a studiat Miron Costin erà aşezat într'o casă de piatră cu grădină în jur, care fusese dăruită de hatmanul Zolkiewski. La 1646 erà acolo rector Stanislaw Witwinski care conduceà colegiul, ajutat fiind pentru învăţământ şi slujba religioasă de 8—12 preoţi, 3—4 «magistri» şi tot atâţia fraţi. Se studià gramatica, ştiinţele umaniste şi retorica (aceasta introdusă numai dela 1640) [3]).

După Witwinski găsim în fruntea colegiului la 1648 pe Francisc Czarniecki, de sigur şi el unul din profesorii lui Miron Costin, frate cu celebrul hatman Ştefan Czarniecki, una din cele mai mari figuri militare ale Poloniei, învingător asupra Cazacilor, Suedezilor şi Muscalilor. Francisc Czarniecki fù mai târziu rector al colegiului iezuit din Rawa. La 1648, când în urma răscoalelor căzăceşti, oştile lui Chmielniecki se apropiau de Bar, rectorul Czarniecki se retrage cu toată şcoala şi preoţii la Cameniţa (Iunie 1648). Curând după aceia Bar căzù în mâinile Cazacilor şi fù distrus în mare parte. Nu ştim dacă Miron Costin se mai aflà între elevii colegiului evacuaţi sub zidurile mai tari ale Cameniţei [4]).

In acest colegiu iezuit căpătă Miron Costin cunoştinţele lui de limbă şi literatură polonă şi latină, se familiarizează cu autorii clasici şi cu versificaţia polonă.

Dar nu numai această educaţie căpătă tânărul moldovean în Polonia ci şi în tabere alături de nobilimea polonă cunoscù experienţa răsboiului.

MIRON COSTIN IN BĂTĂLIA DELA BERESTECZKO. La 1651 aflăm pe Miron Costin făcând parte din oastea polonă care se ciocnì cu Cazacii la Beresteczko (28—30 Iunie 1651 st. n.) [5]). In armata polonă nu se aflau subsidii moldovene, aşà că Miron Costin a făcut probabil parte din suita vreunui nobil polon, căci în această luptă luă parte afară de obişnuitele trupe de mercenari şi toată nobilimea,

---

[1]) Emanuel Alvarus sau Alvara, *De institutione gramatica.* Autorul e un iezuit portughez, scrierea apare întâiu la Lisabona în 1572, apoi în nenumărate ediţii, rezumate şi prelucrări. (Cf. *Encyclopedja Polska* sub Alvarus).

[2]) L. Finkel, *l. c.*

[3]) St. Załęski, *o. c.*, pp. 1152—1157. (Istoria colegiului din Bar).

[4]) *Ibidem.*

[5]) Miron Costin, *Opere Complete,* I, p. 581.

așà numita «pospolike ruszenie», ridicare generală [1]). O parte din oastea polonă sosì pe câmpul de luptă retrăgându-se dela Camenița, căci Vasile Lupul îi dăduse de știre că se apropia Cazacii și Tătarii [2]). E probabil că Miron Costin se aflà între aceștia după felul cum vorbește de lupta dela Beresteczko «a treia zi dela Camenița în sus» [3]). In cursul luptei «nobilimea Rusiei», adică a Podoliei, Ucrainei și Galiției Orientale de azi, în rândurile căreia trebuià să fie mai degrabă cronicarul nostru, dădù primul atac sub conducerea lui Ieremia Wiszniowiecki, atac care determină izbânda Polonilor [4]). După izbândă Polonii sub conducerea lui Ștefan Czarniecki urmăriră pe Cazaci până în dreptul Kiewului [5]), cu această ocazie va fi văzut Miron Costin valul din Ucraina, așà zis al lui Traian: «eu l-am trecut aproape de Nipru, pe la un târg anume Vciorașnoe tot pe câmpi . . . acel oraș nu departe de Kiov este» [6]).

Și după întoarcerea sa în Moldova Miron avù legături cu Polonia; ca unul ce știà limba și aveà legături personale în aceà țară e trimis în solie de Vasile Lupul la Petru Potocki, castelanul Cameniței pentru a cere ajutor împotriva dușmanilor lui [7]). Cu această ocazie vorbește cronicarul nostru de întâlnirea cu un stegar, prieten al tatălui său [8]).

Și mai târziu ca pârcălab de Hotin [9]), post de încredere la granița Poloniei, ce necesità oameni cunoscători ai stărilor de lucruri din aceà țară, el rămase în aceeaș situație de mijlocitor al legăturilor polono-moldovene.

La 1672 însă Miron Costin erà în Polonia în oastea turcească ce asedià Camenița [10]) și anul următor refuză să treacă la Hotin în oastea lui Sobieski împreună cu Vodă Petriceicu [11]), socotind și mai târziu

---

1) L. Kubala, *Bitwa pod Beresteczkiem*, în *Skice Historyczne*, ed. 2, II, pp. 233 și urm.

2) S. Twardowski, *Wojna domowa*, ed. Kalisz 1680, II, p. 16.

3) Miron Costin, *Opere Complete*, I, p. 581.

4) W. Kochowski, *Annales*, I, p. 248.

5) L. Kubala, *l. c.*

6) Miron Costin, *De Neamul Moldovenilor*, p. 41.

7) Miron Costin, *Opere Complecte*, I, p, 594.

8) *Ibidem*, p. 591.

9) *Ibidem*, p. 305.

10) Convorbirea lui Miron Costin cu Kiupruliul I. Neculce, *Cronica* în M. Kogălniceanu, *Cronici*, ed. II, II, pp. 200—1.

11) I. Neculce, *o. c.*, p. 205.

că actul domnului Moldovei cu aceà ocazie a adus pieirea ţării [1]). Atitudinea marelui cronicar în aceste împrejurări pare a fi fost mai mult oportunistă, căci puţin înainte (la 30 Martie 1673), când Ştefan Petriceicu prin mijlocirea arhiepiscopului Parcević cereà ajutorul tuturor creştinilor pentru a învinge pe Turci, e probabil că Miron Costin a fost acela care redactà scrisoarea către Genova, pomenind vechi amintiri istorice, cetăţile întemeiate de Genovezi în Moldova în evul mediu [2]).

SOLIA LA HATMANUL SOBIESKI. Imediat după sosirea în Moldova a noului domn, Dumitraşcu Cantacuzin, însărcinat de Turci să înlocuească pe Petriceicu, Miron Costin e trimis de cel dintâiu într'o mare solie către Hatmanul Sobieski, viitorul rege, prin Ardeal şi Maramureş, căci nordul Moldovei erà încă plin de luptele turco-polone [3]). La sfârşitul lui Martie 1674, un raport din Lemberg anunţă că «a sosit acì *un boier moldovean anume Miron Costantinenko* (sic), *bărbat foarte distins şi instruit*, merge ca sol la mareşal (Sobieski), trimis de noul domn al Moldovei, care-şi arată sentimentele sale de prietenie. Circulă svonul că în realitate a fost trimis de însuş împăratul (turcesc) pentru tratarea păcii în aşà fel ca Republica să-şi unească forţele cu el împotriva Moscovei; aduce şi ştiri despre mişcările Turcilor» [4]). La 10 April Miron Costin fu primit de Sobieski la moşia sa Pielaszkowce lângă Zamosć, solul moldovean sosise călare cu o suită de unsprezece oameni. «După ce a dat scrisorile, a arătat prietenia

[1]) M. Costin, *Opere Complete*, I, p. 562. Despre Ştefan Petriceicu scrie pe larg Slizen, *Haracz Turków Krwią Turecką wypłacony*, (în versuri) Wilna 1674, unde afirmă că sub Cameniţa Petriceicu fusese ales domn de boieri şi primise numai cu condiţia să jure toţi că vor desrobì ţara de Turci, iar apoi când trecù la Poloni fù părăsit şi trădat de aproape toţi cei ce juraseră.

[2]) *Columna lui Traian*, IX, 1882, pp. 177—178. N. Iorga, *Studii şi Documente*, IX, p. 150.

[3]) Miron plecase dela Galaţi în primele zile ale lunii Ianuar 1674. *Buletinul Comisiunii Istorice*, II, pp. 225—6. Nu ştiu cum putù sosì abià la 30 Martie la Lemberg. Au fost probabil două solii căci cronica atribuită greşit lui Nicolae Costin spune că la 1674 «au început a umblà şi tratate de pace cu Leşii, cari au fost trimis *de două ori* Miron Costin vornicul cel mare la ţara de jos» (Kogălniceanu, *Cronici*, ed. II, II, p. 13). Cf. pentru trecerea lui Miron prin Maramureş. Miron Costin, *De Neamul Moldovenilor*, p. 38.

[4]) *Acta Historica res gestae Poloniae illustrantia, II*[1]), *Acta Ioannis*, Cracovia 1881, I, p. 1425. Cf. şi E. Barwinski, *Introducere* la Miron Costin, *Chronicon terrae Moldavicae*, p. XIII.

Moldovei față de Poloni, ca a unui creștin față de creștini, a rugat ca să-i fie lăsată noului domn Moldova, care-i aparține și să fie retrase garnizoanele polone din Hotin, Iași și Neamț, precum și alte lucruri cari privesc Moldova: Arhiva și privilegiile pe cari le luase stegarul coroanei (Sieniawski) să le dea înapoi. Domnul făgăduește în schimb să fie mijlocitor de pace și să împace Coroana Polonă cu împăratul turcesc. Hatmanul a răspuns în scris în mod politicos și a tratat pe sol cu bunăvoință, făgăduind că dacă mediația va izbutì, Polonia își va retrage garnizoanele din Moldova». După trei zile Miron Costin părăsì Pielaszkowce, făgăduind că se va întoarce peste două săptămâni cu răspunsul[1]), dar nu știm de se va fi întors în adevăr.

Solia aceasta a lui Miron Costin are o deosebită însemnătate, căci probabil cu această ocazie făcù cunoștință sau strânse legăturile cu Marcu Matczynski, prietenul lui Sobieski, care stăteà mereu pe lângă viitorul rege.

Matczynski erà o familie din Podolia, un Alexandru Matczynski făcuse în două rânduri parte din comisia numită la Camenița la 1659 și 1661 pentru regularea împreună cu delegații moldoveni a neînțelegerilor dela graniță[2]). Marcu Matczynski erà în strânse legături cu mai mulți Moldoveni, erà socotit ca protector de Vasile, fratele cronicarului Grigore Ureche[3]), erà numit «frate» de domnul exilat Ștefan Petriceicu și aveà o grijă specială de afacerile și de persoana acestuia[3]).

Se știe că lui Matczynski îi dedică Miron Costin cronica polonă și că la 1677 cronicarul moldovean primià o scrisoare dela acest prieten polon care-i recomadà pe solul Ioan Gninski, ce urmà a trece prin Moldova la Poartă[4]). Pe Ioan Gninski îl cunoscuse dealtfel Miron tot

[4]) *Acta Historica*, l. c. și T. Korzon, *Dola i niedola Iana Sobieskiego*, III, pp. 478—479.

[1]) *Volumina legum*, IV, 290.

[2]) *Prinos Sturza*, pp. 210—211.

[3]) Scrisoarea lui Șt. Petriceicu către Marcu Matczyński la 23 Februarie 1679 dela moșia sa Kupnowica. Intervine pentru un slujitor al curții sale, un grec din Sambor, care aveà nevoie de o recomandație a regelui pentru afacerile sale în Ardeal. Domnul numește pe Matczyński «frate» (*Manuscrisul Muzeului Czartoryski, Cracovia nr. 1376*, p. 441). La 29 Decemvrie Matczyński scrie lui Nicolae Sieniawski, mareșalul curții, încredințându-i pe «domnul Moldovei», ca să meargă împreună la Varșovia. (*Ibidem, Manuscris nr. 2517*, pp. 33—34).

[4]) K. Pułaski, *Zrodla do poselstwa Iana Gninskiego*, p. 219. La 1691 Matczyński străbătù Moldova împreună cu Sobieski. In descrierea campaniei pe care o trimise de acolo episcopului A. Załuski nu pomenește însă nici un cuvânt de vechiul său prieten.

cu prilejul acestei solii din 1674, când se întâlniră la Niedzieliska lângă Zamość[1]).

SOLIA LUI IOAN GNINSKI. Ioan Gninski voevod de Culm, unul din fruntașii vieții politice a Poloniei în epoca lui Sobieski, fu trimis ca sol la Poartă la 1677 pentru confirmarea păcii turco-polone, iscălite la Zurawno. Miron Costin erà mare logofăt pe lângă Antonie Russet și ca unul ce erà în legături cu Polonii, fu în cele mai strânse legături cu solia în timpul trecerii ei prin Moldova. Ni s'au păstrat scrisorile solului polon către Miron Costin, solul îl numește «prieten și frate», înainte de a sosì în Iași, se bucură că va puteà vorbì cu dânsul «pentru binele creștinătății întregi»[2]), dar pe lângă preocupările politice apar și cele intelectuale, dorește «erudiri» împreună[3]).

La Iași, Gninski fu primit cu cele mai mari onoruri. Miron Costin îi ieșì în întâmpinare împreună cu toată boierimea călare la o milă departe de intrarea în oraș. In timpul cât solia polonă fu găzduită în capitala Moldovei, legăturile dintre sol și marele logofăt sunt neîntrerupte: Miron trimite pe fiul său mai mare Ioan să ție lui Gninski o orație în limba latină; solul trimite daruri marelui logofăt, două pahare aurite și o solniță mare olandeză. La plecare Miron Costin și fii lui însoțiră solia două ore afară din oraș[4]).

Plecând spre Constantinopol, Gninski mulțumì pe domn și pe logofăt pentru «marea lor bunăvoință și iubire față de neamul nostru[5])», laudă «dărnicia și politeța, nemăsurata bunăvoință și iubire» a lui Miron Costin către solie, pe care o face cunoscută și regelui[6]). Solul adaugă: «In adevăr nu merit atâta dela domn și dela domnia-ta pentru persoana mea, dar o faceți pentru patria noastră și pentru numele

(A Załuski, *Epistolae Historico-familiares*, II[2], p. 1235. Scrisoare din 19 Septemvrie 1691).

[1]) K. Pułaski, *l. c.*

[2]) *Ibidem*, p. 219. (Scrisoare din Pereryta 2 Iunie 1677).

[3]) *Ibidem*, p. 222. (Scrisoare de pe Jijia 22 Iunie 1677).

[4]) O traducere franceză a ziarului soliei lui Gniński la Iorga. *Acte și Fragmente*, I, pp. 88—95. Versiunea polonă mult mai întinsă, precum și relația solului la K. Pułaski *o. c.*, pp. 8 și urm. Cf. și E. Barwinski. Introducere la *Chronicon terrae Moldovicae*, p. XIV. P. primirea solului la Iași. (I. Neculce, *Cronica*, la Kogălniceanu *Cronici*, ed. II, II, p. 212).

[5]) Gniński lui Miron Costin, Babadag 12 Iulie 1677. Pułaski, *o. c.* p. 230.

[6]) Idem din Viculani în Bugeac 2 Iulie *Ibidem*, p. 223.

M. Ș. Regelui [1])». Intr'altă scrisoare către Miron, Gninski spune: «Mulțumind Măriei Sale Domnului pentru atâta bunăvoință pe care am întâlnit-o în țara lui, sunt dator să-ți mulțumesc și Domniei-Tale, prin a cărui grije și solicitudine am obținut toate acele înlesniri. Asigur pe Domnia-Ta că și din partea mea nu voiu scăpà vreun prilej, pe care mi l-ar oferì Dumnezeu pentru a-ți slujì și însuș îl voiu căutà și voiu socotì o dovadă mare de iubire prietenească dacă Domnia Ta vei binevoì să faci apel la serviciile mele» [2]).

După cum se vede prin primirea ce i-o făcuse domnul și logofătul izbutiseră să-și câștige deplin prietenia solului, de sigur cu nădejdea că în tratările sale va fi favorabil țării lor. *Ceeace e interesant e că Miron Costin a profitat de aceste legături de prietenie pentru a informà pe sol de trecutul istoric al Moldovei. In adevăr, în ziarul soliei scris de secretarul ei, se află unele amănunte privitoare la istoria principatului cari, având în vedere legăturile istoricului moldovean cu solul, nu pot provenì decât dela dânsul.* Astfel găsim în acel ziar știrea că Moldova a fost întemeiată «acum trei sute zece și câțiva ani» (kilkunastu = câțiva peste zece) [3]), ceeace se potrivește întocmai cu data 1359 dată de cronicile moldovene (la 1677 erau 318 ani).

Apoi, spune ziarul soliei, că la întemeiere țara erà pustie și a fost colonizată cu oameni veniți mai ales dela granițele Ardealului, iar mai înainte fuseseră în Moldova colonii de ale Genovezilor. Deasemenea găsim mențiunea că Turcii numesc țara «Bogdan», după numele primului domn care a primit protecția turcească [4]).

Ziarul soliei este deci un ecou al conversațiilor despre istoria Moldovei, pe cari le aveà Miron Costin cu Gninski. Miron căutà cu ocazia acestei solii ce urmà să reguleze și legăturile Moldovei cu Polonia, să informeze cât mai bine pe Poloni despre țara lui și din această nobilă preocupare patriotică a ieșit de sigur și «Cronica polonă» a Moldovei, scrisă, precum am presupus, cu această ocazie.

Rezultatul sforțărilor sale nu pare a fi fost zădarnic, căci solul făgăduise să susție la Poartă și interesele Moldovei, după cum reiese dintr'o scrisoare a lui către Miron Costin în care spune «în acelaș timp

---

[1]) *Ibidem.*

[2]) *Ibidem*, pp. 225—6.

[3]) *Ibidem*, p. 13.

[4]) *Ibidem.*

vă asigur că nu voiu neglijà nimic din cele cari ar privì soarta Domniilor Voastre», iar într'o scrisoare către domn spuneà că a rugat pe Seraskier să-l scutească de participarea la expediția ce o proiectau Turcii, şi că va intervenì şi la Constantinopol în acelaş sens [1]).

MIRON COSTIN EXILAT IN POLONIA. Imprejurările ce urmară imediat după trecerea soliei lui Gninski prin Moldova, aruncară un moment dat pe Miron Costin în partidul opus politicii polone. Patriotismul său moldovean şi simțul realităților îl făceau să stea departe de unele aventuri prea îndrăsnețe, cum fusese cazul la 1673, când Ştefan Petriceicu trecuse la Poloni. E probabil că Miron contribuì la răsturnarea lui Antonie Russet şi la înscăunarea lui Gheorghe Duca, omul Turcilor şi duşman al ligii creştine [2]). Interese de familie îl legau acum de acesta. Nicolae Costin, fiul marelui cronicar, se însoară cu fiica lui Duca-Vodă [3]). Astfel Miron rămâne credincios noului domn, atunci când aproape toată boierimea ațâțată de Şerban Cantacuzino domnul Țării Româneşti, conspirà împotriva lui [4]). Astfel la 1683, la asediul Vienei, Miron Costin se aflà alături de Gh. Duca în tabăra turcească [5]), dar în curând împrejurările vieții lui se schimbă iar.

Intorcându-se de sub Viena cu domnul său, marele cronicar se găseşte iar în țară. Curtea lui Duca-Vodă se aşezase la Domneşti, iar Iaşul erà ocupat de Vodă-Petriceicu cu Cazaci şi Poloni. La 7 Ianuarie 1684, Ştefan Petriceicu află de totala înfrângere a oştilor căzăceşti conduse de hatmanul Kunicki în Bugeac şi hotărăşte să se retragă la Suceava. In acest moment el primise veste dela pulcovnicul Dimidecki trimis împotriva lui Duca, că în ziua de Crăciun (5 Ianuarie st. n.) atacase tabăra dela Domneşti, dar rezultatul nu erà cunoscut. Domnul din Iaşi poruncise lui Dimidecki să se retragă şi dânsul spre Suceava [6]). La 10 Ianuarie, Ştefan Petriceicu erà însă încă în

[1]) *Ibidem*, pp. 230 şi 228.

[2]) Neculce, *Cronica* în M. Kogălniceanu, *Cronici*, ed. II, II, p. 213.

[3]) M. Costin, *Opere Complete*, I, p. 175.

[4]) *Cronica Bălăcenească* la Şincai. *Cronica*, ed. 1886, III, p. 199. P. acest complo D. Cantemir, *Vita C. Cantemiri*, ed. Acad. Rom., p. 14. Singurii boieri credincioşi fură Miron Costin şi Buhuş hatmanul.

[5]) D. Cantemir, *o. c.*, p. 29. Un discurs al lui Miron Costin sub zidurile Vienei.

[6]) Scrisoarea lui Ştefan Petriceicu în A. Załuski. *Epistolae Historico-familiares*, I[2]) pp. 858—9.

Iași și cereà ajutor dela Poloni[1]). La Domnești, Duca și Miron fuseseră luați prizonieri; cel din urmă scăpase de maltratări grație unui cunoscut al său dintre Poloni[2]). Probabil la Suceava, unde Dimidecki aveà ordin să se retragă, se întâlnì Miron Costin cu Ștefan Petriceicu. De data aceasta Miron trece definitiv de partea partidului polon, căruia îi închină toată activitatea lui următoare. In Februarie el se retrage cu domnul polonofil în Polonia[3]) și e găzduit împreună cu fiii lui la Daszow, în casa de vânătoare a regelui Sobieski, lângă Stryi. Acolo scrie el poema polonă și întreține corespondență cu diferiți nobili. Astfel cu secretarul regelui și șeful cancelariei regale Anton Stanislaw Szczuki erà în corespondență, arătându-i prietenie, recunoștința sa față de rege și dând știri despre cele ce se aud cu privire la mișcările Turcilor[4]). Tot în această vreme va fi avut legături cu Martin Katski, o importantă personalitate politică, generalul artileriei, căruia în 1705 îi scrià Nicolae Costin amintindu-i «propensissima voluntas» față de răposatul său tată[5]).

SFÂRȘITUL LUI MIRON COSTIN. La 1686, când în scaunul Moldovei stăteà prudentul Constantin Cantemir, a cărui politică nu se arată hotărîtă pentru nici o parte, Miron Costin se întoarce în țară[6]). Domnul îl numește staroste de Putna[7]), adică îl îndepărtează cât mai mult de granițele Poloniei, ceeace arată bănuelile lui față de șeful partidei polone. In adevăr, aceste bănueli nu erau neîntemeiate, căci Miron urmează a fi în legătură cu fruntașii poloni, pe cari îi ține în curent cu toate mișcările și intențiile Turcilor. El corespundeà cu Andrei Potocki[8]) și chiar cu o personalitate de însemnătatea lui

[1]) *Ibidem*, p. 863.

[2]) Kogălniceanu, *Cronici*, ed. II... II, p. 30.

[3]) *Ibidem*, p. 224. Duca-Vodă fu trimis la rege. La 2 Martie erà la Iazłowiec. A. Załuski, *o. c.*, p. 873.

[4]) W. Wieicki, *Miron Costin* în «*Przegląd Powszechny*, XIV, 1897, I, p. 379. Prima scrisoare fără dată. A doua e din 6 Octomvrie 1685. Nu pot înțelege cum d. Barwinski (*Chronicon terrae Moldavicae*, p. XV) citând aceleași scrisori spune că sunt adresate lui M. Kątski. Nu am putut vedeà aceste scrisori cari se află în arhivul conților Potocki din Cracovia. Cred însă că dreptatea e de partea lui Wieicki care a văzut scrisorile și dă pasaje din ele, citând și data manuscrisului, pe când d-l Barwinski vorbește de ele numai în treacăt.

[5]) Scrisoare din 29 Octomvrie 1705 probabil stil vechiu. Wieicki, *l. c.* Barwinski, *l. c.*

[6]) Neculce, *o. c.*, p. 230.

[7]) Neculce, *Cronica* în Kogălniceanu *Cronici*, II, p. 231.

[8]) Hurmuzaki, *Documente Supliment*, II[3]), p. 184.

Stanislaw Iabłonowski, voevodul Rusiei, care puțin a lipsit să nu fie mai târziu rege al Poloniei [1]). Despre rostul acestor legături știm puțin lucru, se pare că Iabłonowski întreținea o corespondență secretă cu domnul și că la Sniatyn s'ar fi încheiat un acord scris între Iabłonowski, care stătea la granița Moldovei și Constantin Cantemir [2]). Rolul lui Miron trebuie să fi fost hotărîtor în aceste tratări. Dar după expedițiile lui Sobieski în Moldova, Cantemir se depărtează de Poloni, față de cari nu fusese niciodată sincer. E posibil ca în mintea Polonilor și poate și în aceà a lui Miron Costin să fi încolțit idea unei domnii a marelui cronicar în Moldova, care ar fi asigurat interesele polone în aceà țară. Din «Poema Polonă» se vede că Miron socotià fericirea Moldovei nu în continuarea traiului ei autonom ci în supunere sub Poloni, ceeace se deosebià de părerile sale mai vèchi când refuzase să stea alături de Ștefan Petriceicu la Hotin. Fiind acum cu totul cuprins de idea supremației polone nu e de mirare că puteà fi bănuit că ar dori să apuce domnia cu ajutorul acestora [3]), mai ales că trebuià să se socoată mult mai demn de ea, el boierul cult și cu legături așà de înalte peste graniță, decât incultul Cantemir și autoritatea lui trebuià să fie mult mai mare în boierime ca a domnului.

Un călător francez, care treceà atunci prin Moldova, socotià pe Miron «extrem de favorabil» intereselor polone împreună cu toată familia sa [4]). Așà se explică decapitarea lui și a fratelui său la 1691. In el erà lovit șeful partidului politic polon din Moldova [5]).

[1]) *Ibidem*, pp. 156—8 și 176—7. Scrisoarea lui Miron Costin fusese publicată înainte în «*Atheneum*» din Wilno, III, 1848, p. 47.

[2]) *Vie de Stanislas Iablonowski*, manuscris francez anonim. *Muzeul Czartoryski din Cracovia* nr. 1139, pp. 512—3. E scris la 1773 pe baza actelor de familie innedite. Corespondența secretă ar fi început la 1686.

[3]) D. Cantemir, *o. c.*, p. 40, vorbește despre o corespondență a fraților Costin cu Sobieski în acest sens. Neculce (*o. c.*, p. 241) îl scoate pe Miron nevinovat.

[4]) Phillipe d'Avril, *Voyage de Moldavie*, în Papiu Ilarian *Tesaur de Monumente Istorice*, III, p. 190.

[5]) P. moartea lui Miron. Cf. I. Tanoviceanu *Marele spătar Ilie Țifescu*, în *Analele Acad. Române Istorice*, XXXII.

VIII

INFLUENȚA CULTURII POLONE IN OPERA LUI MIRON COSTIN

MIRON COSTIN CA ISTORIC. LEGĂTURILE LUI CU ISTORIOGRAFIA POLONĂ. Miron Costin este o personalitate originală, foarte vie, aproape pasionată. Influențele culturale nu-l supun, ci sunt un mijloc de creștere a originalității sale. Astfel este și cea mai importantă din aceste influențe, cea polonă. Lucrul se vede mai bine din felul cum înțelege istoria și cum o scrie, în ce dependență se află de modelele sale polone.

Scrierea principală a lui Miron Costin, Letopisețul dela Aron-Vodă, cu toată informația din izvoare străine, poate fi considerată ca memorii. Felul cum prezintă faptele arătând rolul ce l-a jucat el, mulțimea amănuntelor în legătură cu activitatea boierilor, cuvinte de ale lor reproduse textual, mici știri interne dela curtea Moldovei alături cu o mulțime de note de tradiție orală păstrată prin boieri toate dau acestei scrieri un caracter familiar de intimitate, cu totul depărtat de stilul rece și solemn al marilor compilații cronologice de istorie generală. Scrierea lui Grigore Ureche, afară de ultimul capitol cu domnia lui Aron-Vodă, este o astfel de compilație, corespunde cu istoriografia polonă a veacului XVI, cu scrierile lui Bielski, Stryikowski și Cromer. Scrierea lui Miron, chiar pentru epocile cu cari autorul nu e contemporan corespunde istoriografiei polone noui a memoriilor și monografiilor, cum erau acelea ale lui Iacob Sobieski despre răsboiul dela Hotin sau ale lui Zolkiewski despre răsboiul moscovit, cari sunt în realitate amintiri. Miron Costin izbutește să păstreze un ton personal chiar în scrierile în cari vorbește de începuturile neamului românesc, introducând conversațiile lui cu marele dragoman Panaiotache, cu un vlădică italian, presărând desvoltarea subiectului cu mici amintiri și aluzii la evenimentele contemporane.

O parte a scrierii lui Miron e întemeiată pe izvoare polone sau latino-polone, Otwinowski, Twardowski, scrieri în gen de memorii dacă facem abstracție de forma de vers. Cronica lui Piasecki însă erà o întoarcere voită spre genul sever și solemn al vechilor cronici, totuș are vederi mai largi, explicații și idei asupra politicii contemporane, și chiar tendințe politice strecurate destul de discret. Miron este mai departe decât dânsul, alături de «politicii», autori de ziare și memorii.

Ne-am așteptà deci ca și ca fond scrierea lui Miron să fie foarte puțin obiectivă, dar în realitate acel care fu un istoric tendențios e Ureche, cum am văzut, iar Miron Costin dimpotrivă are o înaltă concepție morală despre datoria de judecător imparțial a istoricului. Concepția sa o spune însuș: «Nimic nu strică credința așà celor ce scriu letopisețele, ca fățăria, *când veghe voia unuia și coboară cu hulă lucrul altuia*» și arată că deșì a avut mult bine dela Gheorghe Ștefan iar părinții lui multă «urgie» dela Vasile Lupu, totuș trebuie să recunoască vitejia și superioritatea celui de al doilea: «iară direptatea socotind nu poci scrie într'alt chip»[1]). Se înțelege deci de ce «scrisoarea e lucru veșnic» de care «ai să dai seamă»[2]).

Această concepție care nu este aceà a lui Ureche, nici a cronicarilor următori, cum a răsărit în mintea lui Miron Costin?

Nu poate fi o coincidență că din toți istoricii poloni acel care a emis mai lămurit aceeaș idee este tocmai Piasecki, a cărui cronică precum se știe a fost izvorul principal al cronicarului nostru. Iată ce spune Piasecki în introducerea din fruntea cunoscutei sale cronici, adresându-se nepotului său căruia îi este dedicată (sunt chiar cuvintele cu cari se începe cronica): «Să nu te înșele acei scriitori cari sub titlul de istorie nu scriu atât faptele vremurilor noastre cât panegirice și *privind pe unii cu ură sau cu părtenire își modifică* astfel stilul încât pe cei tari îi fac slabi și pe cei slabi tari, *laudă pe cei ce nu merită, învinovățesc pe nevinovați*, astfel încât toate întâmplările vremurilor noastre le-au schimbat după părerile lor, spre marea pagubă a adevărului[3])... Nu poate fi socotit istoric decât acel care înfățișează numai sincera și curata descriere a faptelor»[4]).

E firesc lucru ca Miron Costin să fi fost inspirat de aceste principii ale istoricului polon care se bucurà de atâta faimă pe vremea lui.

Grigore Ureche, din motive patriotice moldovene și chiar din motive de partid, modificase știrile izvoarelor sale polone. E interesant să vedem cum Miron Costin își dă seama de aceasta și îndreaptă într'un anume punct pe predecesorul său. Am văzut că pretutindeni Ureche negase și trecuse sub tăcere toate știrile privitoare la vechea

[1]) Miron Costin, *Opere Complete*, I, p. 615.

[2]) Miron Costin, *De Neamul Moldovenilor*, p. 7.

[3]) Marginal e citată părerea lui Cicero: Historiam laudationibus fieri mendosiorem.

[4]) P. Piasecki, *Chronicon*, ed. Cracovia 1648, p. 1.

suveranitate a Poloniei asupra Moldovei. Dela începutul cronicii sale Miron Costin aminteşte că «Leşii... o scrieau... pe Moldova că este crăiei leşeşti soţie, după nişte legături ce făcuse Leşii cu Ştefan-Vodă cel Bun la Colomeia şi mai pe urmă cu Bogdan-Vodă după ce se împăcase cu dânsul...»[1]. Ureche deşi scrisese despre întâlnirea dela Colomea nu pomenise nici un cuvânt despre asemenea legături. Miron Costin se crede aşadar silit să adauge aici după cronicarii poloni un amănunt din vechea istorie a Moldovei, pe care predecesorul său din motive patriotice, crezuse de cuviinţă să-l lase la o parte.

Tendinţa patriotică românească se constată însă şi la Miron Costin atunci când vorbind de scriitori cari amintesc originea romană a neamului spune: «pe dânşii am urmat... ei pavăza, ei sunt povaţa mea, *ei răspund şi pizmaşilor neamului acestor ţări şi zavistnicilor*[2]». laudă pe Ureche «care au făcut *de dragostea ţării* letopiseţul său»[3]. A lăsà nescrise vechile fapte ale istoriei neamului «este inimii durere»[4]. Dealtfel cronicarii mai târzii ne-au păstrat cuvintele lui Miron Costin către Duca-Vodă: «Ce putere au ei să vie asupra Măriei-Tale? Să nu dăm locul că pământul acesta este frământat cu sângele moşilor şi strămoşilor noştri»[5]. Acest patriotism cam retoric răsună ciudat în gura unui moldovean, dar e foarte natural în aceea a unui elev al Polonilor. Dar această iubire de ţară nu merge până la schimbarea şi ascunderea faptelor.

Dealtfel întocmai ca şi Ureche, de care a fost poate inspirat în această privinţă, trecutul ţării este un lucru ce trebueşte cinstit: «numai lui (Ureche) de această ţară i-au fost milă să nu rămâie întru întunerecul neştiinţii»[6] şi care slujeşte de pildă prezentului: «Letopiseţele nu sunt să le cetească omul să ştie numai ce au fost în vremile trecute, ce mai mult să fie de învăţătură, ce este bine şi ce este rău şi de ce să se ferească...»[7], ceeace de data aceasta se potriveşte cu autoritatea morală ce reiese din imparţialitatea autorului.

---

1) Miron Costin, *Opere Complete*, p. 436.

2) Miron Costin, *De Neamul Moldovenilor*, p. 7.

3) *Ibidem*, p. 5.

4) *Ibidem*, p. 3.

5) Neculce, *Cronica* în Kogălniceanu *Cronici*, ed. II, II, p. 220.

6) Miron Costin, *De Neamul Moldovenilor*, p. 5.

7) Miron Costin, *Opere Complete*, I, p. 655. Cuvintele sunt evident inspirate de Ureche care spuneà «... şi *bune* şi *rele* să rămâie feciórilor şi nepoţilor să le fie de

Metoda lui Mrion Costin e cu totul deosebită de aceà întrebuințată de Ureche, căci acesta traduceà aproape cuvânt cu cuvânt textul isvoarelor sale, Miron dimpotrivă îmlădie aceste texte adaptându-le la genul său de istorie, ele sunt întotdeauna numai material de informație, nicăeri nu adoptă forma de exprimare a izvoarelor, adesea nici chiar ordinea în care sunt înșirate faptele. Așà de pildă descriind lupta dela Țuțora arată mai întâiu numărul și felul trupelor polone. In textul lui Piasecki, care e urmat acì[1]) o parte din aceste trupe nu se menționează dar apar mai târziu la povestirea luptei [2]), Miron însă a făcut ordine și a așezat știrea la locul ei [3]).

Alteori Miron modifică unele știri cu amintiri personale. Vorbind de expediția lui Abaza pașa în Polonia (1633) Piasecki spune că oastea polonă se așezase la Camenița «ipse in monte illi civitati qua Tyram ac Chocinum spectat» [4]). Miron reproduce știrea istoricului polon, dar înlocuiește indicația locului cu cuvintele «sub Camenița despre capiștea armenească», [5]) ceeace indică firește acelaș loc, dar arată libertatea lui Miron Costin față de izvoarele sale.

Piasecki vorbind de relațiile Turcilor cu Moscova spune în două locuri că se certau pentru niște locuri luate dela Tătari [6]). Miron Costin îl reproduce, dar adaugă din cunoștințele sale personale că acele locuri erau Cazanul și Astrahanul [7]).

O notă caracteristică ce contribue la unificarea ca formă a părților de cronică unde urmează izvoare scrise ca acelea în cari povestește propriile sale amintiri sau tradiție este aceea că Miron Costin, chiar dacă uneori discută pe scurt afirmațiile izvoarelor sale [8]) nu reproduce ca Ureche față în față ce spune unul și ce spune celalt (la Miron ar fi ce spun Polonii față de tradiția internă) ci îmbină și face un tot din

---

învățătură, *despre cele rele să se ferească* și să se socotească iară *despre cele bune să urmeze* și să se învețe». Ureche, *Cronica*, ed. Giurescu, p. 1.

[1]) P. Piasecki, *o. c.* p. 332.

[2]) *Ibidem*, p. 334.

[3]) Miron Costin, *Opere Complete*, I, p. 473.

[4]) P. Piasecki, *o. c.* p. 463.

[5]) Miron Costin, *Opere Complete*, I, p. 531. In traducerea latină «circa sepulchra Armenorum», M. Costin, *Chronicon*, ed. Barwinski, p. 86.

[6]) P. Piasecki, *o. c.*, pp. 463, 474.

[7]) Miron Costin, *Opere Complete*, pp. 529, 537. In adevăr la 1646 Turcii pretiad aceste două orașe dela Ruși. Hamer, *Histoire de l'empire ottoman*, X, p. 121.

[8]) Miron Costin, *Opere Complete*, I, p. 437.

știrile adesea contrazicătoare. Otwinowski și Piasecki afirmă de pildă că Ioan Potocki a condus pe adversarii lui Mihaiu-Viteazul în lupta dela Argeș, Miron reproduce povestirea lui Otwinowski, dar știind din tradiție că Simion-Vodă comandase oastea, înlocuiește numele lui Potocki cu al lui [1]. In povestirea luptei dintâiu dela Țuțora la 1595, luată după Piasecki Miron introduce știrea mediației lui Ieremia Movilă și suprimă afirmația cronicarului polon că pacea s'ar datorì izbânzii polone [2]. Asemenea la povestirea luptei dela Hotin în 1621, reprodusă după Piasecki, Miron introduce în locuri ce i se par potrivite elemente de tradiție orală: fuga Rutenilor din tabăra polonă la Turci, cuvintele lui Chodkiewicz care amenință pe Turci că vor fi învinși până la Sf. Dumitru, etc. [3]. Exemplele se pot ușor îmmulțì: peste tot se simte grija și mintea activă a autorului, nu avem aface cu o compilație ci cu o compoziție, e o operă de originalitate adânc personală.

MIRON COSTIN POET POLON. Dintre toate scrierile lui Miron Costin cea mai importantă din punct de vedere literar, care ocupă un loc de cinste în literatura polonă este Poema Polonă despre originele Românilor, singura scriere literară în limba polonă a unui moldovean. Istorici literari poloni de azi o pun alături de cele mai bune scrieri ale literaturii polone din veacul XVII [4].

Totuș ea este cea mai rău cunoscută din pricina felului cum a fost editată și tradusă în românește. In Polonia a fost editată întâiu în operele postume ale lui I. Dunin-Borkowski după o copie a acestuia pregătită pentru tipar, nu se știe nimic despre manuscrisul după care s'a făcut această copie. [5] Mulțimea greșelilor de tipar face chiar pe alocurea ininteligibil textul poemei. Ediția dată de L. Rogalski este o reproducere fragmentară după aceia a lui Dunin Borkowski [6], iar aceea a lui M. Kogălniceanu reproduce tot după Dunin textul polon cu o

---

[1] *Ibidem*, p. 452.

[2] *Ibidem*, p. 438 și Piasecki, *o. c.*, p. 128.

[3] Miron Costin, *Opere Complete*, p. 495 și urm. Piasecki, *o. c.*, p. 343.

[4] A. Brükner, *Wierszy Historyczne* în *Biblioteka Warszawska*, LV, 1893, III, pp. 382 și urm. și idem *Poezia w wieku XVII ym* în *Encyklopedja Polska*, XX, p. 236. O largă analiză a poemei dă W. Wieicki. *Miron Costin* în *Przegląd Powszechny*, XIV, 1897, I, pp. 375 și urm.

[5] I. Dunin Barkowski, *Pisma*, Lemberg 1856, I, pp. 299 și urm. O notă semnată P. W. spune că s'a găsit textul copiat de Dunin fără nici o notiță explicativă.

[6] L. Rogalski, *Dzieje księstw naddunaiskich*, II, pp. 758—784.

sumă foarte mare de greşeli de tipar [1]). V. A. Ureche a avut pentru ediţia sa o copie după ms. 1348 dela Muzeul Czartoryski din Cracovia, însă ediţia textului polon este foarte neglijentă, aproape neutilizabilă [2]). Traducerea făcută de Haşdeu este foarte slabă, pasaje întregi sunt sărite, altele date cu totul confuz. Frumoasa poemă apare cu totul desfigurată [3]). Cine cunoaşte poema numai după această traducere nu ştie că în ea este vorba de mapele cari pomenesc de «Basarabia», de Românii cari ocupă toată regiunea Haţegului şi a Mureşului şi au un cartier al lor Oleska (Olaşki ?) la Alba-Iulia, de frumuseţile Moldovei, cari ar puteà face pe zeiţele din Teba să părăsească Olimpul spre a venì acì.

Se impune o ediţie nouă mai ales că în afară de manuscrisul reprodus de Dunin, azi pierdut, se cunosc încă două manuscrise ale acestei scrieri.

---

1) Kogălniceanu, *Cronici*, ed. II, III, pp. 500 şi urm. Numai pe p. 524 am găsit 31 de greşeli de tipar !

2) M. Costin, *Opere Complete*, II, pp. 72 şi urm. Cf. G. Pascu, *Miron Costin*, p. 19.

3) Insuş titlul e tradus greşit: *Despre poporul Moldovei şi al Ţării Româneşti* în loc de *Descrierea Ţării Moldovei şi Ţării Româneşti*. Haşdeu *Arhiva Istorică*, I[1], pp. 159 şi urm. Am semnalat mai sus confuzia cu privire la pasajul care vorbeşte de Istrate Logofătul. Iată alte câteva exemple:

Text polon, p. 258 (ed. Dunin)	*Traducere*	*Haşdeu*, p. 165
I do tych czas daleko więcej ich niž Węgrów począwszy z samej Baczki Themeśwarskich Serbów wszytek Marosz i Herczeg koło Bialogrodu, gdzie Xiążęta mieszkają z Oleska przygrodu.	Şi până azi mult mai mulţi (Români) decât Unguri sunt începând dela însăş Baćka Sârbilor Temişoreni, ei ocupă tot Mureşul, şi Herţegul (Haţegul) şi sunt în jurul Bălgradului, unde locuesc principii, cu cartierul lor Oleska.	. . . şi ocupând nu numai tot Ardealul unde covârşesc cu mult numărul Maghiarilor, ci încă şi tot Banatul unde covârşesc cu mult numărul Sârbilor.
p. 243.	p. 243.	p. 160
Czterech set lat jako Dragoszy wyszedł z Maramoreszu a Negruł od Oltu.	Patru sute de ani de când Dragoş a ieşit din Maramureş şi Negrul dela Olt.	Patru secoli trecuţi încoace dela maramureşanul Dragoş şi dela Olteanul Negrul.
p. 260.	p. 260	
Z Tebów greckich boginie gdyby to wiedziały, z swego by tu Olimpu pewnie przyjezdzały.	Dacă zeiţele greceşti din Teba ar vedeà aceasta ar venì desigur acì, din Olimpul lor.	lipseşte.

Ms. 1348 al Muzeului Czartoryski conține o versiune ceva mai completă decât aceea a lui Dunin, el nu este cum s'a crezut [1]) un manuscris autograf al lui Miron Costin căci cuprinde diferite greșeli de transcriere [2]). Celalt manuscris pe care nu l-am putut vedeà a fost în biblioteca Zaluski [3]) și apoi transportat la Petersburg unde l-a văzut Al. Brükner [4]), el pare a prezentà oarecari deosebiri față de celelalte [5]), cari însă nu pot fi prea mari, căci și acesta ca și cel din Muzeul Czartoryski provin dela acelaș copist, Iosif Wargalowski, secretarul polon al lui Constantin Cantemir [6]).

Poema polonă erà destul de răspândită în veacul XVIII, fusese cunoscută în manuscris și de Barnaba Kędzierski, care fù până la 1771 paznicul episcopiei catolice din Bacău [7]).

* * *

[1]) V. A. Ureche în Miron Costin, *Opere Complete*, II, p. IX. W. Wieicki, *o. c.* p. 375.

[2]) Campulung Dragosz în loc de Câmpul lui Dragoș (*Ms. Czarkoryski*, 1348, p. 32). «φύλος po Grecku znaczy mądrość». φύλος pe grecește înseamnă înțelepciune. (In compoziția filozofie) (*Ibidem*, p. 2).

[3]) In catalogul bibliotecii Zaluski e descris astfel: Mironis Kostini supremi Moldaviae Cancellarii ad Ioanem III Sarmatorum regem, de origine et variis casibus gentis Moldavicae carmen heroicum, codex cartaceus, manu generosissimi Wargalowscii, celsissimi Constantini Cantimiri principis Moldaviae a secretis, perpulcre descriptus. Sub finem extat Ordo 'Senatorum atque officialium terrestrium totius Moldaviae (I. D. Ianocki, *Specimen catalogi codicum manuscriptorum Bibliothecae Zaluscianae*, Dresda, 1752, p. 113).

[4]) Al Brükner, *Wiersze Historyczne* în *Biblioteka Warszawska*, LV, 1895, III, p. 382

[5]) Al. Brükner, în *Historya literatury pięknej w Polsce* (*Encyclopedja Polska* XX Cracovia 1918, p. 236 citează poema polonă a lui Miron sub titlul «*Historja polskimi rytmami o Woloskiej ziemi i multanskiej*» (Istoria în ritm polon despre țara Moldovei și a Munteniei). E acesta titlul ce-l poartă poema în ms. cunoscut de dânsul?

[6]) Cf. nota 2. In *Ms. 1348 Czartoryski*, p. 57, o notă spune că acest manuscris a fost dăruit de Iosif Wargalowski la 10 Septemvrie 1700 «pentru informație» unui membru al soliei polone în Turcia. E vorba de solia lui Rafael Leszczynski care trecù la aceà dată prin Moldova și fu primit de Antioh Cantemir și de fratele său Dimitrie despre cari vorbește în relația soliei. (Poklatecki, *Poselstwo Rafala Leszczynskiego*, Pozen 1744). Iosif Wargalowski se iscăleà la 27 Maiu 1697 pe zidurile mănăstirii Dobrovăț. (Iorga, *Inscripții*, II, p. 207). In acelaș an e trimis cu alți soli de Antioh Cantemir la August II-lea regele Poloniei, pentru a tratà alipirea Moldovei de liga creștină. (Kogălniceanu, *Letopisețe*, ed. I, II, p. 286, în ed. II, II, 260 greșit Kargalowici pentru Vargalovici). In April 1700 e pomenit ca martor în procesul Jezuiților cu Franciscanii la Iași. Erà la aceà dată secretarul lui Iordache Russet. (Iorga, *Studii și Documente*, I—II, p. 88). In Noemvrie 1701 erà răposat. (*Ibidem*, p. 62).

[7]) Iorga, *Istoria literaturii române în veacul XVIII*, II, p. 588.

Am văzut că poemul istoric în versuri erà forma cea mai gustată a literaturii polone a veacului XVII [1]). Sub influența poeților poloni Miron Costin întrebuințează și el versul consacrat pentru astfel de lucrări, versul de 13 silabe cu rima de două silabe, întrebuințat și de Twardowski, Zimorowicz, etc., în genere de toată epica polonă a veacului XVII [2]).

E interesant că Miron a imitat această formă de vers polonă în românește în poema sa «*Vieața lumii*», care are și ea versul de 13 silabe și rima de două. In predoslovia la aceste versuri el spune: «Deci de aceste silave stihurile ceaste ce se scriu într'această cărțulie au 13 silave, iar se pot și în 9 și în 7 a face și sunt și într'alte chipuri stihuri la alte limbi, cum iaste elineasca și letineasca. Deci are și altă datorie stihul, cuvintele ceale la sfârșitul stihului a două stihuri să se întocmească într'un chip» [3]).

Cum am văzut Miron Costin cetise mai multe poeme istorice polone. El cunoșteà «Răsboiul Civil» celebra poemă a lui Samuel Twardowski precum și «Lupta dela Argeș» a lui Otwinowski, ambele scrise în metrul epic obișnuit, asemenea putuse cetì în traducerea polonă a «Descrierii Sarmației» de Guagnin poeme polone întregi de Warszawiecki, Paszkowski și alții. Stryikowski scriitor citat de Miron are în cronica sa o mulțime de părți în versuri, în special descrieri de bătălii, și erà dealtfel considerat și apreciat ca poet [4]). In aceste condițiuni vedem că modelele nu lipseau scriitorului moldovean. E însă greu de determinat dacă a avut modele imediate pentru anume întorsături retorice sau expresii poetice. Invocații ca acelea către Diana și Febus și alte reminiscențe mitologice, pe cari le găsim în Poema lui Miron, se regăsesc la mai toți poeții poloni începând cu Kochanowski și mai ales la acei din veacul XVII, când toți stau sub influența traducerii polone a lui Tasso. «Muzele din Helicon» pomenite de două ori de Miron Costin [5]) sunt invocate și de Twardowski în «Răsboiul Civil» [6]), ceeace nu pare o conicidență. Tot dela Twardowski e poate luată expresia de «Muză Sarmată» pentru a arătà inspirația în versuri

[1]) V. mai sus.
[2]) Al. Brükner, *Wierszy Historyczne*, p. 381.
[3]) Miron Costin, *Opere Complete*, II, pp. 499—500.
[4]) Al. Brükner, *o. c.*, p. 380.
[5]) Miron Costin, *Opere Complete*, II, p. 158 și *Poema Polonă* ed. Dunin, p. 245.
[6]) S. Twardowski, *Wojna Domowa*, ed. Kaliș 1682, p. 3.

polone, căci acesta o invocă deschizând poema sa «*Przewazna Legacya*»[1].

Miron Costin pune în poema sa pe Iacko să vorbească rutenește lui Dragoș și scrie cu această ocazie câteva versuri în limba ruteană[2]. Intocmai așà făcuse Stryikowski care în cursul unor versuri polone pune pe un rutean să vorbească rutenește[3].

Imaginile poetice ale lui Miron Costin sunt câte odată izbutite, ca atunci când vorbește de frumusețile Moldovei[4], dar alte dăți de un gust mai mult decât îndoelnic ca atunci când vorbește de disenterie[5], în genere e obișnuita ornamentație artificială a veacului XVII.

Stilul poemei este foarte greoì, topica polonă e cu totul forțată, e adesea așà de obscur încât un critic polon a spus că a fost nevoit să recurgă la traducerea română a lui Hașdeu ca să înțeleagă textul original polon.[6] Ca limbă se observă un foarte mare număr de neologisme în special din limba latină, dar și plăcere pentru cuvinte rare. De pildă cuvântul «przygrod»[7] (mahala sub cetate przy = lângă, aproape, grod cetate) nu se află în nici un dicționar polon și este probabil creiat de Miron Costin.

INFLUENȚA UMANISMULUI POLON. Darul cel mai de preț pe care-l căpătă Miron Costin din cultura polonă este fără îndoeală umanismul: dragostea și cunoașterea culturii antice. Spiritul umanist care domnià în școlile iezuite și din ele se răspândià asupra întregii societăți polone supunând-o limbii latine, nu a putut să nu lase urme și la Miron Costin. Intocmai ca și poeții și retorii poloni el întrebuințează reminiscențe mitologice ca ornamente ale versurilor sale. In Poema Polonă vom găsì amintite «zeițele din Helicon, Dianele Asiriei, razele lui Phebus[8])» într'un discurs vorbește de «corurile conduse de Diane, grădinile lui Apollo, etc.»[9]. In acelaș discurs vedem respectul

---

[1]) S. Twardowski, *Przewazna Legacya*, ed. Wilna 1706, p. 1.
[2]) Miron Costin, *Poema Polonă*, p. 262.
[3]) Styjrkowski M. *Kronika litewska*, ed. *Zbiór dziejopisów polskich*, p. 208.
[4]) Miron Costin, *Poema Polonă*, p. 260.
[5]) *Ibidem*, p. 250.
[6]) W. Wieicki, *o. c.*, p. 368.
[7]) Miron Costin, *Poema Polonă*, p. 258.
[8]) *Ibidem*, pp. 245 și 259.
[9]) Miron Costin, *Opere Complete*, II, p. 156. Discurs către Antonie Russet.

scriitorului moldovean pentru «antichitatea cea plină de spirit și foarte înțeleaptă în creațiile sale» [1]).

Dacă însă ar fi vorba numai de această cunoaștere a culturii antice ar fi lucru de puțin preț. Vedem însă că Miron Costin cunoștea și aprecià poeții antici, în poema sa «Vieața lumii» sunt mai multe reminiscențe din Horațiu:

Trec zile, trec ca umbra de vară
Fug vremile ușoare, fug și nici o poartă
A le oprì nu poate....
. . . .
Fum și umbră sunt toate, visuri și părere
. . . .
Unde-s ai lumii împărați, unde este Xerxes
Alexandru Machidon, unde-i Artaxerxes... [2])

Eheu, fugaces, Postume, Postume
Labuntur anni: nec Pietas moram
Rugis et instanti senectae
Adferet indomitaeque Morti . . .
(Eheu fugaces)

Nos, ubi decidimus,
Quo pius Aeneas, quo dives Tullus et Ancus
Pulvis et umbra sumus.
(ad. Torquatum)

Delicatul epicureism al poetului latin este însă împerechiat la Miron într'o greoaie filozofie obscură și contrazicătoare cu reminiscențe biblice și umilință creștină.

Și de Ovidiu pomenește Miron Costin ca de un «dascăl» [3]), și avem versuri ale lui imitate de Miron în românește [4]).

Acești învățători ai omenirii cari stăpâneau încă lumea cu limba și cu cultura lor inspirau un respect adânc societății polone. Și Miron vorbește pe larg și cu mândrie de hotarele «necuprinse» ale împărăției

[1]) *Ibidem.*
[2]) *Ibidem*, II, p. 561 și urm.
[3]) Miron Costin, *De Neamul Moldovenilor*, p. 16.
[4]) Bianu-Hodoș, *Bibliografia românească veche* I, pp. 213—214.

romane, de stăpânirea ei asupra lumii întregi [1]), se complace în povestirea originilor Romei, a legendelor regilor și a organizării republicei [2]).

Când știm că geneologiștii poloni dădeau origini romane neamurilor nobile, când cronicarii căutau origini latine și chiar troiene pentru Litvani și se credea că Slavii aveau privilegii dela Alexandru Macedon pentru țările lor [3]), când toți scriitorii erau îngenunchiați în fața modelelor latine se explică de ce Miron Costin socotì ca o revelație descoperirea că Românii se trag din Romani. El care căutà să atragă politica polonă la liberarea Moldovei, nu puteà găsì un argument mai potrivit, mai nobil, decât dovada romanității neamului său. Elev al școalelor iezuite-latine, știe ce preț are acest lucru, îl strigă cu aceeaș mândrie neamului său spre îmbărbătare, străinilor spre luare aminte. Pe când Ureche pomenise lucrul cam în treacăt, Miron pune descoperirea în plină lumină, ia atitudinea unui profet descoperitor al marilor taine ale trecutului. Această conștiință a romanității neamului nostru care-l face să trateze împreună istoria Moldovei și a Țării Românești este cel mai însemnat rezultat al atingerii lui Miron cu mediul cultural polon. E drept că argumentele nu și le ia de acolo, ci din cartea sasului Topeltin sau din limba românescă însăș, dar numai contactul cu cultura polonă îmbibată de umanism i-a putut da convingerea că acest lucru e așà de însemnat încât e o mare cinste pentru un neam.

In Polonia umanismul se confundà cu influența italiană, școalele italiene erau izvor de învățătură pentru tinerii poloni. Și Miron Costin are cuvinte de admirație pentru Italia; «Pentru mari iscusenii și frumusețări, pământului aceluia i-au zisu-i raiul pământului. Italia a căruia pământ, orașe, grădinile, tocmelile la casele lor cu mare desfătăciune traiului omenesc, n'are toată lumea. Văzduh sub cer blând, voios și sănătos... Oameni iscusiți peste toate neamurile, stătători la cuvânt, neamăgei, blânzi, *cu oamenii străini nemeriți dintr'alte țări îndată tovarăși cum ar hi de ai săi*, cu mare omenie, subțiri, pentru aceia le zic gentilomi...» [4]) Sunt evident evocări din povestirile auzite dela unii Poloni ce mergeau în Italia după învățătură. Dar mai ales Italia este

---

1) Miron Costin, *De Neamul Moldovenilor*, pp. 22—23.
2) *Ibidem*, pp. 18 și urm.
3) P. aceasta Bielski, *Chronika Polska*, pp. 11—12.
4) Miron Costin, *De Neamul Moldovenilor*, p. 13.

locaşul învăţăturii, Padova unde veneau în fiecare an un mare număr de studenţi poloni e asemănată de Miron cu Athena vechie: «Aceà ţară este acum scaunul şi cuibul a toată dăscălia şi învăţătura, cum erà într'o vreme Athina la Greci acum e Padova în Italia» [1]).

INFLUENŢA CATOLICISMULUI. Din educaţia primită în şcoalele iezuite polone trebuià neapărat ca Miron Costin să fie influenţat de religia catolică. Poema Polonă se termină cu iniţialele A. M. D. G. (Ad maiorem Dei gloriam) care este cunoscuta deviză a Iezuiţilor [2]). nu uitase deci pe dascălii săi de tinereţe nici în această vreme a vârstei mature. In Moldova el sprijineà propagatorii religiei catolice: un episcop italian (Vito Piluzzo) îl vizità în casă [3]), socotelile misiunii iezuiţilor din Iaşi înseamnă numeroase daruri şi ajutoare trimise în bani de Miron Costin şi de fii lui [4]). După moarte e numit de catolici «marele protector al catolicilor din Moldova» [5]).

Intr'o vreme ca aceea a lui Sobieski când în Polonia erà la ordinea zilei ofensiva catolicismului pentru unirea Rutenilor cu Roma şi stârpirea protestanţilor, Miron vorbind de împăraţii bizantini spune: «De acì (răscoala provinciilor apusene ale imperiului roman) s'a produs şi ruperea *sfintei unităţi* spre paguba iubirii comune creştineşti. Deacì au venit şi certurile cele mari în biserică din cari s'a tras ruina ţărilor creştine» [6]). In schimb faţă de reformaţi are cuvinte aspre, se miră cum a putut să-şi dea Vasile Lupul fata după un «om de lege calvinească, care este scornită de un mitropolit din Fiandra de sub ascultarea Papei din Râm, peste legăturile soboarelor cu multe dumnezeieşti minuni legate». (Deci pentru Miron ordotox catolicismul papal e întemeiat pe sinoade «legate» cu minuni divine). Iară calvinul numai prin singure poftele sale trupeşti osebite de sf. sborniceească biserică au scornit aceà lege, la care ca o lege slobodă în puţină vreme au curs toată Fiandra şi Englitera... De mirat au rămas veacurilor această casă, cum au putut suferì inima lui Vasile Vodă să se facă» [7]).

---

[1]) *Ibidem.*

[2]) W. Wieicki, *o. c.*, p. 373 a observat cel dintâiu acest lucru.

[3]) Miron Costin, *De Neamul Moldovenilor*, p. 15.

[4]) N. Iorga, *Studii şi Documente*, I—II, p. 56.

[5]) V. Ghica, *Câteva documente despre Costini* în *Convorbiri Literare*, 1907, XLI, pp. 471—472.

[6]) Miron Costin, *Poema Polonă*, ed. Borkowski, p. 254.

[7]) Miron Costin, *Opere Complete*, I, p. 560. Traducerea latină e foarte deosibită dar mai clară, «... connubium cum homine sectae Calvinisticae, quae excogitata est ab

Aceste cuvinte sunt evident inspirate de argumentele propagandei catolice din Polonia împotriva reformaților [1]).

Aplecarea lui Miron Costin către unirea bisericii propovăduită atunci de catolici erà dictată nu de motive religioase, ci de motive politice. El vedeà în marea mișcare pentru cruciata tuturor creștinilor împotriva Turcilor un mijloc de mântuire a neamului său de sub jugul păgân. Idea cruciatei împotriva Turcilor vânturată în Polonia în tot cursul veacului XVII devenise foarte populară în vremea lui Sobieski. Șleahta, care pe vremea lui Wladislaw IV nu voià să audă de asemenea planuri ale regelui, erà gata acum să urmeze pe Sobieski și să-l ducă la izbândă. Regele Ioan erà încarnarea ideii cruciate: «Dumnezeu a încredințat mântuirea noastră brațului tău, mare rege Ioane» [2]). strigă cronicarul moldovean. Poema sa Polonă face parte dintr'o serie de scrieri de glorificare adresate desrobitorului Vienei, ea răspunde aceluiaș entuziasm al creștinilor supuși Turcilor ca și poemele epice scrise în aceiaș vreme sârbește la Raguza: *Asediul Vienei* de Bogasynowicz și *Regele Ioan Sobieski* de Kanawelicz [3]).

Pentru acești creștini din imperiul otoman, Sobieski nu erà ca în Polonia fostul șef de partid aspru combătut, cu autoritatea foarte discutată de nobilime, ci eroul și regele stăpân.

In Polonia într'o vreme, când a te împotrivì regelui însemnà în credința nobilimii să aperi libertatea, vor fi sunat cam ciudat cuvintele lui Miron care compară pe regele Poloniei cu Dumnezeu: «Precum Dumnezeu se mulțumește cu un Kirie Eleison . . . așà și tu care ești ispravnicul lui Dumnezeu pe pământ vei primì grațios această mică istorie» [4]). Sau când spune că «precum o corabie de mare plutește când are un corăbier bun, turma rămâne întreagă sub păstorul neadormit, asemenea

uno *sacerdote canonico Franciae*, homo flagitiosissimo, excomunicato a Papa Romano Pontifice, quia haec secta facta est contra statuta conciliorum, multis miraculis confirmatorum. Calvinus vero secutus sola desideria carnis, sectam suam excogitavit, cui ut pote liberae et in omnem licentiam deditae intra breve tempore adhaesit Flandria et Anglia. Mirantur saecula hoc factum, quomodo se resolvit Basilius Princeps ut hoc feceret (Miron Costin *Chronicon*, p. 106).

[1]) Și mitropolitul Dosofteiu vorbește de Calvin și Luther, eretici cari «preacum feaceră și luară plata dela Dumnezeu. (C. Erbiceanu, *Notițe istorice din Viețile Sfinților*, în *Biserica Ortodoxă* 1887, XI, p. 19).

[2]) Miron Costin, *Poema Polonă*, p. 248.

[3]) Al. Iablonowski, *Dubrownik* în *Pisma V*, Cracovia 1911, p. 40.

[4]) Miron Costin, *Poema Polonă*, p. 241.

și țările stau întregi în persoana unui rege sub domnia căruia regatele cresc în puteri și-și lărgesc hotarele» [1]).

Asemenea cuvinte găsià când erà vorba de personalitatea regelui-cruciat Sobieski sau de amintirea lui Traian, dar în genere față de stăpânitori ca domnii Moldovei aveà aceà conștiință a puterii și însemnătății clasei boierești, pe care am văzut-o și la Ureche.

Ceeace face domnul fără sfatul boierilor e în genere greșit [2]), la judecăți ochii domnului pot să fie spre boier [3]), Radu cel Mare e lăudat pentru cuvintele sale «De mare folos și cinste este domniei și țării boiarinul» [4]).

Se poate ca aceste idei despre rostul nobilimii să fie ecoul curentului polon care vedeà toată Polonia numai în șleahtă. Dar din câteva fărâme de gândire politică risipite prin lucrările lui Miron Costin e greu să ne facem o idee clară de gândul în care erà pătruns de ideologia politică polonă.

Cercetarea influenții polone asupra lui Grigore Ureche și Miron Costin nu explică firește toată personalitatea lor, nici scriitorul, nici omul politic. Dar Miron Costin fiind reprezentantul cel mai caracteristic al influenții culturii polone în Moldova, această cercetare ne ajută să înțelegem și în total fenomenul acesta așà de interesant din vechea noastră istorie.

Activitatea lui Miron Costin în special cade în momentul culminant al acestei influențe începută cu timide încercări ale școalelor iezuite, cu o influență indirectă venită din școala ruteană din Kiew, pe de altă parte venită prin boierime, care formase partidul boieresc filopolon, cultura polono-apuseană devine cu Grigore Ureche, o personalitate interesantă și vie, un curent puternic.

La sfârșitul veacului XVII Miron Costin întrunește în sine și influența politică și cea culturală polonă. Moldova care priviă la vecina ei ca la o țară de lumină a creștinismului și a învățăturii, găsește în Miron Costin pe acel care întrupează această înclinare a ei.

---

[1]) *Ibidem*, p. 251.

[2]) Miron Costin, *Opere Complete*, I, p. 561.

[3]) *Ibidem*, p. 367.

[4]) *Ibidem*.

Ca patriot român el vede salvarea neamului său în ajutorul polon, ca învăţător al Românilor, ca unul ce deschideà tainele trecutului lor şi ale culturii, o face sub influenţa şcoalei polone şi urmând modelele literaturii polone.

Rămâne însă totuş o personalitate independentă, puternică şi pasionată în care răsună glasul pământului moldovenesc.

După dânsul influenţa polonă decade şi curând dispare, în rolul ei politic la noi Polonia e înlocuită cu Rusia, iar în rolul cultural, cultura polono-latină e înlocuită cu cea grecească.

Cu Nicolae Costin fiu al lui Miron şi în cele spirituale se încheie această pagină din istoria Moldovei, care înseamnă pentru prima oară o întoarcere deplină către izvorul latin de unde pornise neamul nostru şi dela care îl îndepărtaseră împrejurările.

ANEXE

I

IMPRUMUTURI FĂCUTE IN CRONICA LUI GRIGORE URECHE DIN ACEA A LUI IOACHIM B.ELSKI

PĂRŢILE CARI NU SUNT INTRE GHILIMELE SUNT REZUMATE

Joachim Bielski, «Kronika Polska», ed. Zbiór dziejopisów Polskich. Varșovia 1792.

Sub 1359: PP. 196—197,

«Despre Moldoveni»

«Vechii geografi» numiau Moldova Dacia, granițele Daciei vechi erau Dunărea, Tyras sau Nistrul, Prutul sau Hierasus. Această țară s'a luptat multă vreme cu împărații Romani și a fost supusă de Traian, dar încă mai înainte de acesta Romanii trimiteau acolo pe răufăcători și dela aceşti Romani s'au păstrat în această țară multe cuvinte latinești cari s'au amestecat apoi cu cuvinte rusești. Din Dacia mai făceau parte Ardealul și Serbia. Românii (Woloszy) se împart azi în două, au doi voevozi, cel muntenesc și cel moldovenesc, dar înainte a fost unul singur care se numià sau muntenesc sau moldovenesc, căci nu erà încă nici o deosebire.

Grigore Ureche, «Letopisețul Țării Moldovei», ed. C. Giurescu. București 1916.

Marca Moldovei este un bour, locuitorii sunt «răi, trădători și necredincioși stăpânilor lor». Bogăția țării stă mai mult în boi și oi.

«Multă vreme nu s'a auzit vorbindu-se de acest neam, pentrucă stăteau în pace și deaceea istoricii au scris puțin despre dânșii, numai Zonaras istoric grec îi amintește în câteva locuri în Istoria Impăraților Constantinopolului, numindu-i din grecește Blachi. Cronica ungurească amintește de voevodul lor Basarab care s'a luptat cu regele unguresc Carol la 1330».

«După acest Basarab socot că a urmat Ștefan, care a lăsat doi fii, Ștefan și Petru».

P. 197 sub 1359:

«Ștefan a lăsat doi fii, pe Ștefan și Petru și deoarece nu se puteau împăcà pentru domnie, cel mai în vârstă, Ștefan, a fugit la Cazimir regele Poloniei, cerând ajutor împotriva fratelui său mai mic Petru, (care cu ajutor unguresc i-o luase înainte și apucase țara), făgăduind regelui că va fi deacum pe vecie vasal al regilor Poloniei și supus coroanei. Deci din această pricină Cazimir a trimis oastea sa în Moldova cu acel Ștefan».

«Și au pornit într'acolo la începutul lunii Iulie, anul domnului 1359. La început norocul a fost bun pentru ai noștri căci izbândiseră în câteva lupte mici și deaceea Moldovenii n'au mai voit să dea luptă, ci s'au tras

Pp. 18—19 sub 1359:

«. . . letopisețul străinilor scrie că au fost văleatul 6867 în zilele acestui Ștefan Vodă, iară ce se va fi trecut înapoi nu se află însemnat de străini . .»

«Acest Ștefan Vodă au avut doi feciori cum s'au pomenit mai sus, pre Ștefan și pre Petru, carii după moartea tătâne său pricindu-se pentru domnie, au fugit Ștefan, fratele cel mare, la Cazimir, craiul leșesc, poftind ajutoriu împotriva frăține-său Petru și să i se plece cu toată țara, iară Petru cu ajutor unguresc au apucat țara».

«Vrând Cazimir craiul ca să dobândească țara și să fie pre voia lui Ștefan Vodă, i-au dat oaste și au intrat în țară la ziua dintâiu a lui Iulie. Și întâiu îi mergeà cu noroc, iară mai

înapoi în fața lor. Dar când i-au înșelat, atrăgându-i după dânșii într'un codru pe care-l numesc Plonini, au surpat tot codrul asupra lor, căci înainte tăiaseră fiecare copac mai mult de jumătate, așà încât au prăvălit copacii unul peste celălalt și copacii au căzut singuri peste ei».

«De unde mulți oameni au pierit, iar pe cei rămași i-au prins, pe cari Cazimir i-a răscumpărat ca pe Zbigniew Oleśnicki». (Urmează o povestire despre herbul familiei lui).

«Nawoy Tęczynski, fiul lui Andrei Tęczynski, voevod de Cracovia, a scăpat, și deoarece făgăduise că dacă va scăpà se va duce la Roma, s'a dus deadreptul acolo și s'a făcut preot și mai târziu a fost decan al Cracoviei, precum scrie Miechowița, iar Cromer scrie că l-au prins».

«In această luptă ai noștri au pierdut trei steaguri de-ale voevodatelor Cracovia, Sandomir și Lemberg și nouă ale nobilimii». (Urmează numele lor).

P. 233 sub 1387:

Petru, domnul Moldovei, face jurământ de vasalitate regelui Poloniei Vladislaw Iagello.

Pp. 244—245 sub 1403:

Alexandru, domnul Moldovei și Roman fiul lui Petru, fac jurământ de vasalitate regelui Poloniei.

apoi i-au amăgit ai noștri de i-au băgat la codru; fiind copacii înținați pre lângă drum, i-au surpat asupra lor, unde câți n'au perit de copaci, i-au prins vii, pre carii mai apoi i-au rescumpărat craiul Cazimir».

«Fost-au între acești robi oameni mari Zbigniev și Tencenskii feciorul voevodului de Crăcău și trei steaguri a trei voevozi, a Crăcăului, a Sandomirului și a Liovului și nouă steaguri boierești».

«...iară noi n'am lăsat să nu însemnăm nici de feciorii lui Ștefan-Vodă, căci poate să fie adevărat, că nu părtește cronicarul Bielskii alor săi, ce scrie poticala ce au petrecut Ștefan Vodă cu ajutoriul lor, de au perit cu toții».

P. 20:

«Letopisețul cel latinesc spune că au fost văleatul 6921 (pentru 6911 ?) când au stătut dintr'aceștia la domnie Alexandru Vodă».

P. 269 sub 1411:

«Regele s'a înțeles cu Alexandru domnul Moldovei împotriva lui Sigismund, regele Ungariei, și i-a dat zălog Sniatynul, Colomeia și toată Pocuția pentru o mie de ruble de argint».

«In acelaș an însă în locul lui Alexandru a urmat Ștefan și trimițând regelui patru soli i-a jurat jurământ de vasal, vrând să fie sub apărarea lui, cum fuseseră și Alexandru și strămoșii lui, iar Pocuția i-a înapoiat-o, pentru care sunt și scrisori la Visterie că niciodată Moldovenii nu vor mai amintì de ea, căci probabil încă nu o stăpânise Alexandru și acum murise, sau fusese alungat de Ștefan».

P. 26:

«Alexandru Vodă făcù prieteșug mare cu Leșii și legătură tare ca fie la ce treabă unul pe altul să ajutorească»...

P. 27:

«Având de acì craiul leșesc a face oaste asupra lui Jicmont, craiul unguresc, pus-au zălog la Alexandru Vodă Sneatinul și Colomia și toată Pocuția și au luat o mie de ruble de argint».

«Și într'acelaș an au murit Alexandru Vodă, după ce au domnit 32 de ani și 8 luni».

«După moartea lui Alexandru Vodă cel Bun au stătut la domnie fiu-său mai mare Iliaș Vodă, carele au primit și pe frate-său, pre Ștefan Vodă la domnie. Și legând prieteșug cu Leșii, le-au întors Pocuția cu toate târgurile și le-au iertat și banii».

P. 280 sub 1423:

«Intr'această vreme Moldovenii, din cari regele aveà patru sute ca ajutor dela Alexandru Voevod împotriva Cruciaților, au gonit întâiu pe aceștia până la Marieburg, arzând satele împrejur, ceeace a văzut însuș maestrul Mihaiu privind dela fereastră din castel și văzând că sunt puțini a trimis îndată călărimea lui nemțească împotriva lor».

«Moldovenii văzând că nu se potrivesc la număr, au fugit către un codru și descălecând au stat fiecare după câte un copac și s'au apucat

P. 26—27 (înainte de cele de mai sus)

«Nici sminteală au fost, că întâiu au poftit craiul pe Alexandru Vodă ca să-i trimită ajutoriu împotriva Crijecilor la Prusi, nici s'au amăgit cu prieteșugul, că au trimis ajutoriu călăreți moldoveni, carii au făcut mare izbândă, că bătându-se cu Crijecii întâiu au dat dos a fugì de i-au înșirat gonindu-i spre o pădure, și acieiș pedestrindu-se, au săgetatu-le caii de le-au căutat a da dos Nemții și acieși ai noștri s'au încălărat și mare moarte au făcut într'înșii. De care lucru dacă s'au întors ai noștri acasă, mare

a săgetà din arcuri către dânşii, cât şi în cai, din cari după ce au ucis nu puţini, Nemţii au apucat a fugì şi Moldovenii încălecând i-au gonit şi i-au ucis şi i-au prins, din cari prinzând nu puţini s'au întors cu dânşii la rege, pentru care au fost lăudaţi şi dăruiţi».

Pp. 296—297 sub 1431:

Alexandru, domnul Moldovei, a murit de inimă rea pentru înfrângerea suferită din partea fraţilor Buczacz, în urma prădăciunilor ce le făcuse către Sniatyn, Colomeia şi Halici. Această incursiune avusese loc în legătură cu răscoala lui Swidrigael, care ridicase asupra Polonilor şi pe vasalii lor, Moldova şi Cavalerii Teutoni.

P. 303 sub 1433:

«După aceea regele s'a dus la Niepolomiţ unde s'a ţinut dieta (seimul) la Sf. Martin. Acolo a venit la dânsul Iliaş, fiul mai mare al lui Alexandru voevodul moldovenesc, care Alexandru având două soţii a avut cu ele aceşti doi fii, Ilie şi Ştefan».

«Pe Iliaş, ca mai în vârstă, l-a lăsat în domnie după dânsul, care pe Ştefan cel mai tânăr l-a alungat şi pe mama lui a înnecat-o. Insă Ştefan adunând Munteni (i. e. din Ţara Românească, Multani) şi alţi oameni dela munte şi luând ajutor şi dela Turci, a alungat pe Iliaş, care a fugit la rege şi l-a rugat să-l ajute la domnia lui, vrând

mulţămită au avut Alexandru Vodă dela craiu».

Pp. 29—31:

«Iară letopisetul cel latinesc de aceste răsboaie a feciorilor lui Alexandru Vodă nimica nu scrie, ci scrie că, dacă au venit Ştefan Vodă cu ajutoriul muntenesc şi au împins pre Iliaş Vodă din ţară, s'au dus Iliaş la craiul leşesc, după ce au domnit 2 ani şi 9 luni ...»

«Iară letopisetul cel leşesc scrie că, dacă au gonit Ştefan Vodă pre Iliaş Vodă din ţară, s'au dus Iliaş la craiul leşesc la Vladislav Iaghelo şi au poftit ajutoriu să-l ducă la domnie şi să i se plece toată ţara. Ce fără zăbavă dela frate-său Ştefan Vodă au venit la craiul soli cu daruri poftindu-l de pace şi l-au aflat la Lănciţi, făgăduind

să-i fie credincios și supus după obiceiul străbunilor. După aceea au venit îndată soli și dela fratele său Ștefan, cu daruri mari către rege la Lęczyc, făgăduind și el ca fratele său să fie credincios și supus regelui, rugându-l ca toate stricăciunile făcute de tatăl său în Podolia să le uite și să fie milostiv față de dânsul».

«Deși Iliaș ținea pe o soră a reginii Sofia și regele îi era mai favorabil decât celuilalt, fiindu-i cumnat, totuș nobilii, socotind pe Ștefan mai folositor, au sfătuit pe rege să-l lase în domnie și încă să-i dea cetățile Hotin, Ciekun și Hmilov, primind în schimb dela el jurământ de credință, iar pe Iliaș să binevoească a-l chiverniși în Polonia cu o avere serioasă, ca să rămâie acela credincios regelui. Dar pentrucă Iliaș n'a vrut să se supună și se gândia cum să vie la al său, a voit să fugă de aci în Moldova, însă a fost prins de Ian Czola și după aceea a fost închis în cetatea Sieradz, unde a fost ținut cu cinste cu soția și cu copiii lui».

«Iar Ștefan în Suceava, așa cum a spus, a dat jurământul său regelui înaintea solilor și urmă să facă și act de vasalitate pe dată ce regele va veni în Rusia. Și ca să-și câștige mai mult pe rege, a risipit o parte din Tătarii cari intraseră în Podolia și luând Braclavul de sub Swidrygallo, l-a dat regelui».

P. 310 sub 1435:

«In aceeaș vreme regele a împăcat prin soli pe Iliaș și pe Ștefan și le-a și el să fie plecat lui craiu. Pentru care lucru, măcar că Iliaș au fost țiind o soră a crăiasii, a Zofiei și era craiu mai prieten, fiindu-i cumnat, ce sfatul, cunoscând pre Ștefan Vodă că-i mai de folos țării, poftiră pre craiu să-l lase în pace și să-l jure să le fie lor cu credință, iară lui Iliaș să-i dea hrană și să aibă socotință, că văzând Ștefan Vodă că-i la cinste, să se teamă și să ție jurământul».

«Ce lui Iliaș nu-i sosia pita lui craiu, ce gândi iar de domnie și au vrut să intre în țară, ci l-au prins Ian Ciola și l-au dat la pază la cetatea Siragiului și de ajuns i-au dat hrană și lui și doamnei lui cu toată casa».

«Iară Ștefan Vodă în Suceava au jurat lui craiu înaintea solilor. Mai apoi ca să arate slujbă, au răsipit o seamă de Tătari ce au fost intrat la Podolia să prade și la Brațlav și o seamă vii i-au trimis lui craiu la Sfidrial».

P. 31:

«După aceea cum s'au pomenit mai sus, s'au împăcat Iliaș cu frate-său

împărțit țara. Lui Ștefan i-a venit țara de jos, adică muntenească, unde este Cetatea-Albă și Chilia dela mare, iar lui Iliaș aceà parte către noi unde este Suceava și Hotinul cu alte cetăți».

«După aceea Iliaș a venit îndată la Lemberg și a jurat supunere regelui, aruncându-și steagul la picioarele lui cum e obiceiul și i-a jurat că va sta la nevoie împotriva oricărui dușman. După aceea regele ridicându-l dela pământ l-a sărutat și a dat mâna sfetnicilor săi. Moldovenii cu voevodul lor au hotărît să dea regelui în fiecare an o sută de cai, două sute de bucăți de coftira pentru haine, patru sute de boi, două sute de care de pește. Pentru aceasta regele i-a dat să ție Haliciul cât va trăi, ca să aibă un loc sigur pentru averea lui, iar el a înapoiat regelui Pocuția și hrisovul pe care-l dăduse regele cel răposat tatălui său Ștefan (sic!), pentru aceà țară, cum am spus mai sus...»

«Asemenea Ștefan, voevodul muntenesc, a trimis solii săi cu daruri mari pentru rege, vrând deasemenea să-și arate supunerea și să facă jurământ regelui ca și fratele său, dar aceasta s'a amânat pentru mai târziu. După aceea și el a făcut act de vasal ca și Iliaș și ca să se arate binevoitor coroanei a luat Braclavul de sub Litvani și l-a dat în mâna lui Drzierzko Wlostawski, starostele Podoliei».

Pp. 342—343 sub 1448:

«Regele s'a dus în Rusia să liniștească acolo pe voevozii moldoveni

Ștefan Vodă și s'au împărțit cu țara: Cetatea Albă și Chilia și țara de jos s'au venit lui Ștefan Vodă, iară lui Iliaș Suceava și Hotinul cu țara de sus, zicând că după aceea au fost legătură cu craiul leșesc și mai mare și daruri în toți anii au fost trimis Iliaș, iară craiul i-au fost dat Haliciul ca să-și ție averea».

Pp. 33—34 sub 1449:

«Petru Vodă... ajutorit de Ian Huniad, țiitorul țării ungurești, au venit

cei tineri, cari după moartea părinților lor nu puteau să se împace, fiind veri amândoi, Roman cu Petru».

«Lui Petru i-a ajutat Ian Huniad, guvernatorul regatului unguresc, cu ajutorul căruia a alungat pe Roman, care fiind rudă după mamă a regelui Cazimir, a fugit la dânsul. Deci regele voià sau să-l împace cu fratele său, sau să-l așeze cu puterea la locul său și de aceea a scos șleahta rusească din Przemisł, Lemberg, Belz, Chelm și Podolia».

«Iar mătușa lui Roman a venit la dânsul cu două sute de Moldoveni, căreia regele i-a dat Colomeia s'o ție. După aceea regele a pornit din Lemberg, dar pe drum a aflat că Roman a murit, căci vărul său Petru îl otrăvise. Acesta punându-și nădejdea în Huniade nu voià să facă jurământ regelui, (deși aceasta o făgăduise mai întâiu)».

«Deci regele a venit la Camenița și deacolo a trimis la dânsul pe Petru Odrowąż, voevod al Rusiei, și pe Przedborz din Koniecpol, castelan de Sandomir și staroste de Przemisł, cu această solie: să vie la rege și să jure cum făceau străbunii săi și să dea pe Mihaiu fiul lui Sigismund vinovat față de rege, care după ce regele i-a luat toate fugise întâiu la cnezii Mazoviei, apoi în Prusia și în Silezia, deacì în Ungaria până în Moldova. Petru voevod a spus că: eu sunt gata să fac jurământ unde și când va poruncì regele, dar în ceeace cu oaste și au împins pe Roman Vodă din țară»...

«Iară Roman Vodă fiind seminție de pre mumă craiului leșesc lui Cazimir, au năzuit la dânsul, și făcând jalbă au sfătuit craiul să-i tocmească, au cu tărie să-l puie la domnie. Mai apoi au socotit că de-i vor și împăcà cu Petru Vodă să domnească țara împreună, cândai mai apoi vreunul de dânșii să nu pață mai rău de cum a pățit Iliaș Vodă cu frate-său Ștefan Vodă, ci au ales sfat să-l puie cu tărie la domnie».

«Și au scos craiul șleahta rusească, și dela Premișlea, dela Liov, dela Belz, dela Helm și dela Podolia și mătușa lui Roman încă merse acolo, căriia i-au dat craiul Colomia să ție. Și au purces și craiul cu oastea de au venit până la Liov, ce mai apoi, dacă au oblicit că Roman au murit otrăvit de văru-său Petru Vodă, s'au lăsat de gând și au trimis la Petru Vodă soli, să-i facă jurământ și să-i dea pre Mihal feciorul lui Jigmont, carele fugise dela craiu întâiu la cneazul Mazoviei, apoi la Prusi și la Șlonsca, mai apoi prin țara ungurească au venit în Moldova. La acestea au răspuns Petru Vodă solilor, că jurământ să facă gata-i, iară pre Mihal să-l dea, nu i se cade, pre cela ce au năzuit la dânsul, ca să nu-și piarză credința, iar din țară îl va gonì. Și după aceea s'au dus Mihal la Tătari și multă pagubă au făcut Leșilor».

priveşte pe Mihaiu, aceasta nu o pot face, să prind pe cel ce se încrede în mine, pentrucă aceasta nu ar fi cu cinste să dau pe un om nevinovat care a fugit la mine, dar aceasta voiu face, îi voiu poruncì să iasă din ţara mea încotro va voì; precum a ieşit curând după aceea din Moldova la Tătari şi de acolo a făcut mari pagube».

«Regele neaşteptând să vie Petru la dânsul, a trimis solii săi acolo la Hotin, unde a făcut regelui jurământ înaintea solilor şi după aceea trebuià el însuş să vie la rege să-i facă act de vasalitate cel mai târziu în trei luni, unde-i va poruncì regele».

Pp. 344—345 sub 1450:

«In acest timp s'a arătat un al doilea voevod moldovean Bogdan, fiu nelegitim al lui Alexandru, în faţa căruia Alexandru, fiul lui Iliaş cel dintâiu, cu mamă-sa au fugit la rege, cerându-i ajutor împotriva lui. Deci regele a trimis acolo pe Ioan Sinenski, herbul Dębno, care ridicând ţara rusească a alungat pe Bogdan şi a luat aceste cetăţi: Neamţul, Suceava, Hotinul şi pe Alexandru l-a aşezat în domnie».

«Bogdan însă adunând mulţi lotri dela munte a alungat iar pe Alexandru, care a fugit la rege, jăluindu-se pentru ce i-a făcut Bogdan. Regele s'a sfătuit ce să facă cu această ţărişoară neastâmpărată, unii sfătuiau să alunge pe toţi voevozii şi să aşeze în Moldova pe funcţionarii lui şi s'o împartă

Pp. 36—39:

«Insă aşà zic, că n'au fost Bogdan Vodă fecior cu cununie, ci copil lui Alexandru Vodă şi domnind Alexandru Vodă, s'au sculat asupra sa fiul său Bogdan Vodă».

«Această poveste o scrie şi cronicarul leşesc, de zice că acest Bogdan Vodă au venit cu oaste asupra lui Alexandru Vodă cum s'au pomenit mai sus, şi l-au gonit în ţara leşească după ce au domnit 4 ani. Deci Alexandru Vodă, dacă au fugit în ţara leşească cu doamnă-sa şi cu coconii săi, au poftit dela craiu ajutoriu, şi au trimis craiu pre Sineţskii în ţara rusească, şi au împins pre Bogdan Vodă, şi au apucat Hotinul şi Neamţul şi Suceava, şi au aşezat pre Alexandru Vodă la scaun».

în ținuturi, alții erau împotriva acestui lucru, spunând că e mai bine să te aperi de Turci după acest perete străin decât după al tău».

«Și așà au fost trimiși acolo Petru Odriwąż și Przedbor Koniecpolski cu oaste, la rugămintea unora din Moldoveni ca să-l așeze pe Alexandru în domnie, cari scoțând pe Ruși și având și o parte din Moldoveni, s'au dus către Moldova cu trei oști. Asupra Moldovenilor erà Alexandru, asupra Podolenilor Mihaiu Buczacki și asupra altora din Rusia și a Polonilor erà Odriwąż cu Koniecpolski, cari trecând Nistrul au stat la cetatea Hotinului, pe care o țineau pentru Alexandru, iar Bogdan erà la Lipovăț cu oastea lui. Ceeace aflând ai noștri au trecut îndărăt râul Prut, vrând să dea lupta, dar el neținându-le calea s'a retras ca să-i atragă cât mai adânc în țara sa și să-i obosească și când ai noștri au venit până la apa Bârladului nu a vrut să dea lupta, ci stetea în păduri și a trimis solii săi la dânșii cu înșelăciune, cu daruri mari, spunând că vrea să se supuie regelui și în fiecare an să-i dea șapte mii de zloți-aur, o sută de cai, o mie de boi pentru cuhnie, numai să-l apere de Turci».

«Ai noștri s'au învoit la aceasta și s'au dus către casă crezând pe trădător, care făcuse aceasta ca să-i prinză. Pârcălabul apărătorul lui Alexandru le-a dat însă știre să nu se încrează, ci să fie pe pază, dar ai

«Iară Bogdan Vodă, fără zăbavă adunând oameni de pretutindenea, au scos pre Alexandru Vodă din scaun și iar au apucat Bogdan Vodă scaunul».

«Iară Alexandru Vodă au năzuit iar spre Leși, și au făcut jalbă de iznoavă pre Bogdan Vodă. Iară craiu au făcut sfat ce va face cu această țară mișcătoare și neașezată. Sfătuià unii de ziceà să scoață domnii să puie județele sale și să o împartă, s'o facă ținuturi, iar alții erà împotrivă și ziceà că mai bine este a se apărà de Turci de după păretele altuia, decât după al său. Și așà aleseră pre Odrivoz și pre Conețpolskii cu oaste, pentru pofta a o seamă de Moldoveni, să ducă pre Alexandru Vodă la scaun, carii au scos voevozia rusească și au avut și de Moldoveni gloate mari. Și dacă au intrat în Moldova cu trei oști: Moldovenii cu domnul său cu Alexandru Vodă, cu un polc de Podoleni erà Buciațkii iară pre altă oaste Conețpolskii, care oaste au trecut Nistrul la Hotin sub cetate, că erà cetatea pre mâna oamenilor lui Alexandru Vodă».

«Iară Bogdan Vodă au fost atuncea la Lipovăț. Leșii dacă au înțeles de dânsul, au vrut să treacă Prutul, ca să-i dea răsboiu, ce Bodgan Vodă n'au vrut să le dea răsboiu, socotind să-i bage la strâmtoare și zăbovind să-i flămânzească. Așà i-au purtat din loc în loc până la apa Bârladului, iară el ținea pădurile și trimiteà cu înșelăciune soli, cumu-i voia să se plece

noştri nu au ţinut seamă de aceasta şi mergeau siguri, până ce un pisar, trădând oştirea lui a fugit şi le-a spus toate».

«Deci pârcălabul a sfătuit ca să lase la o parte aceà pădure unde se aşezase cursa şi să treacă pe câmp, deşi erà ceva mai departe. Dar ai noştri nevrând să-l asculte, au vrut mai bine să meargă deadreptul prin pădure, prin care au trimis întâiu carele şi cu ele pe pârcălab, dându-i pe toţi Moldovenii şi o parte din Podoleni».

«Deci mai întâiu au năvălit Moldovenii la acele care la mijlocul pădurii, dar ai noştri le-au apărat aşà că au trecut pădurea cu toţii. Şi în timp ce oastea noastră erà să intre în pădure s'au arătat Moldovenii din păduri, din cari un corp erà cu aşà de multă călărime că aveà opt steaguri, iar celălalt corp erà şi mai mare numai cu ţărani pe jos. Deci ai noştri îndată s'au împărţit în patru corpuri, pentrucă numai atâtea steaguri erau, la cornul stâng steteà Nicolae Porava, staroste de Halici, la cel drept Mihai Buczacki, iar Odriwąž şi Konieckpolski după ei, Alexandru erà la mijloc între ei. Şi aceasta a fost a doua zi după aceà pace, adică în ziua şasea a lunii Septemvrie, în satul numit Crasna, unde începându-se lupta îndată după răsărit şi a ţinut până la apus. Norocul a fost când cu ai noştri, când cu Moldovenii şi erà deopotrivă, până ce au venit ţăranii; aceştia au început a da cu coasele în caii noştri în loc lui craiu şi să facă pace, juruind 7.000 de galbeni să-i dea pre an şi încă şi alte daruri multe juruia, numai să-l apere de Turci».

«Crezând Leşii acela cuvânt, au lăsat să fie pre îngăduinţa lui şi s'au întors spre casă, iar Bogdan Vodă să ascuţià ca să-i poată undeva vânà. Ci simţind aceasta, oamenii lui Alexandru Vodă, le-au spus să nu se încrează, ci să se păzească. Ce Leşii fiind de înşelăciune cuprinşi, nu băgà în seamă, până n'au fugit un diac a lui Bogdan Vodă la oastea leşească, de le-au spus. Atuncea boierii lui Alexandru Vodă sfătuià ca să încunjure pădurea şi să hălăduească de mesterşugul lui Bogdan Vodă, că în pădure supusese oastea; ci Leşii fiind dârji n'au vrut să asculte, ci au intrat să treacă pădurea, şi au trimis înainte carele cu pârcălabul de Hotin, şi cu dânsul toţi Moldovenii şi Podolenii».

«Deci când au fost la mijlocul pădurii făcut-au năvală oastea lui Bogdan Vodă la carele Leşilor, ci apărându-se Leşii, abià au scăpat cu multă pagubă şi perire. Deci vrând să intre şi cealaltă oaste leşească, atuncea s'au ivit toată oastea lui Bogdan Vodă cu multe steaguri şi buciume şi fără călărime, multă pedestrime. Văzând aceasta Leşii, s'au tocmit de răsboiu şi au băgat în mijloc pre Alexandru Vodă».

«Şi s'au tâmplat acest răsboiu a şasea zi după pacea ce o făcuse la Crasna. Şi s'au bătut mai înainte de apusul soarelui până au înnoptat,

strâmt și rău, până ce au venit comandanții și abià de au putut să reaprindă lupta dar înșiși au dat capetele lor. Petre Odriwąż, Nicolae Porawa și Mihaiu Buczacki. Deci partea lui Bogdan s'a ridicat mai sus de a noastră și erà aproape de izbândă. Dar între acestea a sosit pârcălabul cu Moldovenii, cari ieșiseră dejà dincolo de pădure, lăsând pe Podoleni la care, și aceasta a dat inimă a lor noștri și pe Moldoveni i-a descurajat, deci îndată au început să fugă pe dealuri și prin păduri și ai noștri gonindu-i i-au bătut. Și așà cu ajutorul Moldovenilor aceà luptă care erà aproape pierdută au câștigat-o ai noștri».

(Urmează un pasaj despre cei trei șefi căzuți în luptă).

«In aceà luptă au pierit și Ioan Nieswoerski, Ioan Bieskowski, Stanislaw Dawidowski și alții».

P. 346 sub 1451:

Alexandru Vodă cu mama lui vin la Sambor să ceară din nou ajutor regelui, care amână hotărîrea.

P. 347 sub 1451:

Petru, alt fiu din flori al lui Alexandru, a ucis pe Bogdan în timp ce acesta erà beat și voià să facă acelaș lucru cu Alexandru, dar acesta sosind cu oaste leșească, Petru se retrage.

P. 350 sub 1453:

Alexandru Vodă jură credință regelui și făgăduește ajutor împotriva Tătarilor.

perind de amândouă părțile, până au năvălit și gloatele de pedestri, carii au făcut la strâmtoare mare moarte în Leși, tăind cu coasele vinele cailor; unde hatmanii leșești vrând să îmbărbăteze pre ai săi și-au pus și ei capetele, ales Piotru Odrivoz și Nicolae Porava și Buciatskii. Și acum biruià Bogdan-Vodă de n'ar fi datu ajutoriu Moldovenii lui Alexandru Vodă, cari trecuse pădurea cu Podolenii, pre cari-i trimisese cu carele, și aceia s'au învârtejit la răsboiu, de au dat inimă celor pieitori și au împins pre oastea lui Bogdan Vodă, de au început a fugì și au umplut pădurile, și așà cu vitejia iar a Moldovenilor au întors izbânda la Leși, ceeace pierduse acum răsboiul. Mulți Leși au pierit într'acel răsboiu: Nevoerskii, Biescovskii, Davidovskii și alți mulți ca aceștia».

P. 362 sub 1456.:

Petru Vodă jură şi el credinţă dar apoi se supune sultanului Mahmet.

P. 381 sub 1462:

Ştefan Vodă jură supunere regelui în faţa solilor poloni.

P. 399 sub 1467:

Bătălia dela Baia pe scurt (o redacţie deosebită de-a lui Ureche).

«Deci Ştefan voevod a trimis regelui Cazimir la Wilna o bună parte din pradă şi toate steagurile, rugându-se a doua oară pentru ajutor. Matiaş din nou se pregătià, după ce lovise ţara Ardealului, dar după sfatul lui Protasius s'a întors către Cehi»...

«Regele a trimis la Voevodul Ştefan al Moldovei pe Dobek Bisiowski, castelan de Belz, şi pe Stanislaw Tęcinski, fiul castelanului de Cracovia, făgăduindu-i să-i dea ajutor împotriva lui Matiaş numai să-i facă fără întârziere act de vasalitate».

P. 401 sub 1469:

Regele soseşte la Lemberg, cheamă pe Ştefan să-i facă jurământul făgăduit, dar Ştefan temându-se să vie jură credinţă în faţa solilor, iar în persoană făgădueşte că va venì mai târziu.

P. 402 sub 1469:

«Ştefan intrând în Secuime a făcut mari pagube».

Pp. 402—403 sub 1469:

Năvălirea Tătarilor în Moldova, uciderea fiului hanului în faţa solilor tătari.

P. 48 sub 1467:

«Pre acia vreme având Ştefan Vodă prieteşug cu Leşii, au trimis din dobânda sa şi craiului leşesc pre solii săi».

«Iară Mateiaş craiu, dacă au scăpat, de iznoavă gătise oaste ca să vie asupra lui Ştefan Vodă, ce viindu-i alte greutăţi, despre ţara leşască, s'au întors către Ceşi cu oastea sa».

«Intr'aceea şi craiul leşesc, oblicind că va să meargă Mateiaş craiu asupra lui Ştefan Vodă, au trimis soli că-i va da ajutoriu de-i va trebuì împotriva lui Mateiaş, şi-i-ar fi dat, de nu s'ar fi părăsit Mateiaş craiu de acel gând».

P. 404 sub 1470:

Ştefan a cerut regelui să-l împace cu Dracul, regele venise în Rusia să primească jurământul, dar Ştefan se scuză din pricina luptelor cu Muntenii.

Pp. 411—412 sub 1471:

«Intre acestea au sosit soli dela Ştefan voevodul Moldovei, spunând că avusese noroc bun împotriva lui Dracul, voevodul muntenesc, pe care l-a bătut şi cetatea lui mai însemnată Dâmboviţa i-a luat-o, luând acolo şi visteria lui, soţia şi două fete. Au adus regelui şi 28 de steaguri din aceà pradă».

«Dar îndată a venit alt sol rugând pe rege după ajutor împotriva aceluia, căci Turcii pradă în Moldova. Deci regele a trimis în Moldova pe Dobek Bisiowski, castelan de Belz şi pe Egidiei Suchodolski, ca să mijlocească între ei la vreme potrivită, iar lui Buczacki, herbul Abdank, i-a poruncit să meargă cu toată şleahta Podoliei în ajutorul lui Ştefan voevodul Moldovei».

P. 412 sub 1473:

«Apoi Mahmet, împăratul turcesc a trimis într'ajutor lui Dracul voevodul muntenesc împotriva lui Ştefan din Moldova 120 de mii de oaste turcească cu Tătari şi Munteni. Ştefan

Pp. 53—55 sub 1473:

«Că iată că letopisețul cel leşesc nu spune că s'au bătut 3 zile răsboiul, deacì să fi dat dos Radu Vodă, ce spune că dacă au văzut că nu va puteà sta împotrivă lui Ştefan Vodă au fugit la cetate»...

«Iară Ştefan Vodă dacă au sosit la scaunul său la Suceava au trimis la craiul leşesc soli, vestindu-i de răsboiu cu noroc ce au făcut împotriva Radului Vodă, fălindu-se că şi cetatea şi scaunul Dâmboviţa cu toată avuţia i-au luat dimpreună şi doamna şi fiică sa. Şi au trimis şi la craiu din dobânda sa, nu pentru că doară au fost datoriu să-i trimită, cum zic unii, că au fost supus Leşilor, ci pentru să-l aibă prieten la nevoie şi la treabă ca aceea de-i va venì asupră, cum s'au şi tămplat, că atunci şi i-au venit veste cum Radul Vodă au intrat în ţara muntenească cu oaste turcească, şi aciiaşi au trimis alţi soli, de au poftit oaste într'ajutor împotriva Radului Vodă».

Pp. 56—60 sub 1475:

«Intr'aceea vreme Mehmet, împăratul turcesc, armând 120.000 de oastea sa şi oaste tătărească şi muntenească să meargă cu Radul Vodă, au trimis asupra lui Ştefan Vodă. Iară

voevodul moldovenesc având ajutor și dela Cazimir regele Poloniei pe Buczacki cu Podolenii cari erau două mii, iar Moldoveni patruzeci de mii și cinci mii de Secui, pe cari-i luase dela Matiaş, regele ungurese, au eşit cu acești oameni înaintea Turcilor, cu cari au luptat mai mult cu meșteșug decât cu forța, iar oastea cea straşnică și mare a Turcilor a hărțuit-o din toate părțile şi mai mult i-a înfometat, căci în țara de jos, pe unde urmau să treacă Turcii a pustiit mai întâiu totul şi a ars chiar iarba, deci şi caii lor cei gingaşi au crăpat de foame».

Turcii sunt surprinşi și bătuți «la lacul Racovăț pe râul Bârlad»... «Steaguri de răsboiu mai bine de o sută a luat»... «Pe prinși a poruncit de i-au tras pe toți în țeapă, numai patru mai de seamă și 36 de steaguri precum şi o parte din pradă a trimis regelui Cazimir în Lituania prin boierii săi».

Mateiu Corvin se laudă cu biruința lui Ştefan, numindu-l hatmanul său. Ştefan aduce mulțumiri lui Dumnezeu şi trimite un sol sultanului cerându-i să pedepsească pe cei ce au intrat în Moldova.

Pp. 417—418 sub 1475:

Ştefan trimite un sol la rege «să-l mântuească de Turci» cari se pregătesc asupra lui. Regele trimite un sol la sultan, cerând să «dea pace supusului său, domnului Moldovei». Dacă voevodul e vinovat cu ceva regele va face dreptate.

Ştefan Vodă având oastea sa gata 40.000 şi 2.000 de Leşi ce-i venise într'ajutoriu cu Buciațkii dela craiul Cazimir şi 5.000 de Unguri, ce-i dobândise dela Mateiaş, craiul unguresc, le-au ieşit înainte din sus de Vasluiu, la Podul Inalt, pre carii i-au biruit Ştefan Vodă, nu aşà cu vitejia cum cu meşteşugul, că întâiu au fost învățat de au pârjolit iarba pretutindeni de au slăbit caii Turcilor cei gingaşi»...

«...şi steaguri mai multe de 100 au luat»...

«Şi întorcându-se ajutoriul craiului leşesc acasă cu multă dobândă, au trimis Ştefan Vodă solii săi de i-au dus 36 de steaguri, arătând vitejia ce au făcut, şi i-au mulțămit de ajutoriu».

P. 418 sub 1475:

Ştefan salvează 150 de tineri prinşi de Turci la Caffa şi duşi pe corăbii pe Marea Neagră. Regele Poloniei îi trimite soli făgăduind ajutor.

P. 419 sub 1476:

Un sol polon e trimis la sultan rugându-l să nu se atingă de Moldova care «e ţara regelui Poloniei».

«Indată însă Turcii clădind cinci poduri peste Dunăre au trecut în Moldova, deşì voevodul apărase trecerea, dar îi erà greu să-i împiedece, căci din altă parte veniau Tătarii şi a fost nevoit să se întoarcă împotriva lor»...

«După aceea a venit un sol dela Ştefan dând ştire că a bătut pe Tătari şi i-a gonit până la Nistru şi acum s'a întors împotriva Turcilor».

Lupta dela Valea Albă nehotărîtă, pier 30.000 de Turci şi 200 de Moldoveni. Turcii se retrag fie de foame, fie de teama Polonilor.

P. 61 sub 1476:

...«Ştefan Vodă mult au nevoit să nu-l lase (pe sultan) să treacă Dunărea, ci n'au putut, că Tătarii de o parte, Turcii de altă parte, cu oaste fără număr ce venise, ci au dat cale Turcilor şi s'au apucat de Tătari, şi pre lesne bătându-i, i-au gonit până la Nistru. Vrea da răsboiu Turcilor»...

P. 422 sub 1477:

«In aceeaş vreme Ştefan, voevodul Moldovei, a prins pe Dracul, la care lucru i-au ajutat şi orăşenii Braşoveni; bătând pe Turci, a luat toată ţara de jos asupra căreia a lăsat pe Ţepeluş (Cypilisza) ca staroste al său. După aceea a mai prădat şi ars şi unele ţinuturi turceşti şi ocnele de sare ce aduceau venit mare Turcilor le-a luat».

P. 65 sub 1481:

«Unii zic că au prins Ştefan Vodă pre Radul Vodă, carele au fost aţâţătoriu de păgâni asupra creştinilor, şi i-au ajutat şi Braşovenii; tăind pre Turci şi luând ţara muntenească, au lăsat pre Ţăpăluş în locul său».

P. 422 sub 1478:

Turcii vestesc pe Poloni că dacă vor ţine pe Ştefan liniştit nu-l vor mai atacà.

P. 427 sub 1484:

Luarea Chiliei şi Cetăţii Albe (simplă menţiune).

P. 427 sub 1485:

«Iar în anul dela Domnul 1485 după seceriş, regele a plecat la Lemberg şi a poruncit tuturor ţărilor ruseşti să fie gata şi să tragă către dânsul, precum şi Litvanii. Mulţi au venit de bunăvoie şi mergeau pe cheltueala lor, aşà că erau toţi oameni de treabă mai mult de douăzeci de mii, cu cari trecând regele peste Nistru la Halici, a venit la Colomeia şi acolo a ridicat pe câmp un cort sub care s'a adus scaunul regal. Iar Ştefan a venit acolo pe un cal ales şi când s'a dat jos de pe cal l-au luat curtenii regelui între dânşii şi l-au dus la rege, unde a aruncat steagul în faţa regelui şi însuş a căzut la picioarele lui şi atunci a căzut cortul pentru ca toţi să poată privì».

«După aceea a făcut jurământ regelui cu sfetnicii săi să-i fie credincios atât el cât şi urmaşii lui şi să fie cu el împotriva oricărui duşman, să-i dea de ştire de tot ce i-ar puteà stricà şi să nu înceapă nici un răsboiu fără voia lui; şi este în vistieria regală scrisoarea lui pentru aceasta. După aceea când s'a ridicat a sărutat mâna regelui şi a fost poftit la masă cu 14 din sfetnicii lui. Şi astfel acel mare viteaz care bătuse pe Turci, Tătari şi Unguri s'a supus regelui Poloniei»...

«După aceea s'a întors acasă luând cu sine trei mii de călăreţi poloni ca

P. 67 sub 1485:

«...Dar însuş craiul, cum scriu unii, că au tras dela Ruşi şi dela Litva ţara toată, de se strânsese oamenii de treabă mai mult de 20.000 de oameni şi trecând Nistrul craiul cu dânşii supt Haliciu, au venit la Colomia de şi-au pus tabăra, vă leatul 6993 Septemvrie 1».

«Acolo au venit şi Ştefan Vodă de s'au împreunat cu craiul şi toate ce au avut mai de treabă au vorovit, mai apoi l-au şi ospătat pre Ştefan Vodă, şi 3.000 de oaste i-au dat, cu carii s'au întors Ştefan Vodă la Moldova».

«Impreunând deci oastea cea străină cu a sa, pre multe locuri au smintit pre Turci, de le-au căutat a ieşì din ţară. Aşà Ştefan Vodă au curăţit ţara de vrăjmaşi, iară cetăţile care le luase Turcii, Chilia şi Cetatea Albă, n'au putut să le dobândească, căci mai înainte de ce au ieşit din ţară le-au grijit cu oameni, cu puşti, cu bucate de ajuns, şi aşà au rămas pre mâna Turcilor până în ziua de astăzi».

ajutor, în fruntea cărora erà Ian Karnkowski». (Un pasaj lung despre acesta).

«Ştefan cu aceşti Poloni a mers împotriva Turcilor, nu s'a luptat cu ei, căci nu se potrivià în puteri, dar îi atrăgeà în locuri strâmte şi când le erà greu întotdeauna veniau Moldovenii după Poloni ca după un zid, ai noştri băteau pe Turci, iar Moldovenii iuţi îi nimiciau, aşà că Ştefan îi băteà mereu şi în cele din urmă au trebuit să iasă din ţara lui».

Pp. 434—435 sub 1497:

«Regele Albert cum erà din naştere doritor de slavă s'a silit să facă răsboiu cu Turcii ca să răsbune moartea unchiului său, dar întâiu voià să alunge sau să prindă pe Ştefan din Moldova, căci regii fraţi hotărîseră la Lewocz să aşeze în locul lui pe Sigismund. Deci regele a trimis oameni cari răspândiră veşti cum că Turcii şi Moldovenii vin cu putere asupra Podoliei şi a poruncit ca toată şleahta să se ridice în primăvara anului Domnului 1497». (Diferite tratări cu vecinii).

«Apoi cu toţii au tras la Lemberg, iar regele s'a oprit niţel la Przemisł cu fratele său Sigismund şi mai întâiu a trimis la domnul Moldovei pe Krzeslaw Rozyc, episcop de Cujawia şi pe Nicolae Podlodawski castelan de Radom, să-i spuie să fie gata să ia Chilia şi Cetatea Albă Turcilor, să meargă împreună împotriva lor şi să dea hrană oastei».

Pp. 70—71 sub 1497:

«Şi strângând craiul oaste, au scos cuvânt cum că vrea să meargă la Turci, să ia şi să dezbată Cetatea Albă şi Chilia, care cetăţi le luase dela Ştefan Vodă Baezit împăratul turcesc şi încă adăugeà de sperià pre ai săi, cum Turcii mestecaţi cu Moldoveni vor să treacă la Podolia, şi le-au dat ştire ca toţi să încalece şi să se împreune cu dânsul la Liov».

«Şi au trimis soli la Ştefan Vodă, de i-au dat ştire să se găteze să meargă cu dânsul să bată Chilia şi Cetatea Albă şi să-i găteze steţie de hrană de oaste, de care lucru au părut bine lui Ştefan Vodă şi cu bucurie mare au primit pre soli, căci au făcut oaste împotriva vrăjmaşilor săi, numai ce au zis că va venì acolo la loc cu oastea sa, subt Chilia».

«Cunoscând sfetnicii lui craiu, ales episcopi, gândul că va să facă oaste împotriva lui Ştefan-Vodă, mult i-au adus aminte să nu facă împotriva

«Lui Ştefan i-a părut foarte bine de acest lucru şi nu s'a împotrivit, fiind gata după datoria faţă de regele său să se unească cu oastea lui şi să meargă asupra Turcilor, dar jos la Dunăre, căci nu primià să se arate dela început în acel răsboiu, capul lui fiind sub Turci, precum a spus regelui prin soli».

«Episcopii văzând că regele nu se găteşte împotriva Turcilor ci împotriva lui Ştefan, l-au sfătuit să se lase de acel răsboiu, între alţii şi Krzeslaw Kwrozwącki, care fusese în Moldova, către care scrisese pentru aceasta şi cardinalul Frederic, dar regele i-a spus că «ţie preotule ţi se cuvine să cârmueşti numai în biserică, iar în trebile ostăşeşti să nu te amesteci, căci nu ştie nimeni gândul meu, numai eu singur şi această haină care este pe mine dacă ar şti gândul meu aş aruncà-o în foc». Şi unii socotiau că face acel răsboiu după sfatul lui Callimah, ca să piardă în răsboiu o parte din şleahtă iar cealaltă să şi-o robească. Şi deatunci e aceà zicătoare «In vremea regelui Albert a pierit şleahta». Iar Ştefan ştià bine ce erà să fie căci aflase toate tainele dela Lewocz dela Unguri cari nu doriau ca Moldova să fie sub Poloni».

Pp. 435—436:

«Văzând ai noştri toate semnele rele au acuzat pe rege că i-au adus aci pentru pieirea lor şi acestea erau semnele: calul alb al regelui care mergeà ca povodnic se înnecase într'un

dreptăţii, să nu se întoarcă mânia lui Dumnezeu spre însul, ci el din gândul său nu i-au lăsat, ci încă au fost zicând: «Vouă vă este lucrul biserica să păziţi, iară nu de răsboaie să grijiţi, că gândul meu voi nu-l ştiţi, numai eu singur, că de a-şi pricepe că haina de pre mine ştie gândul meu, în foc o aş băgà». Deci mulţi din boierii leşeşti socotià că face într'adins, ca să piarză oastea toată, cum au ieşit mai apoi la dânsul şi zicătoarea: «In zilele lui Olbricht şleahta au pierit».

«Intr'aceea Ştefan-Vodă prinzând veste dela Unguri cum Olbricht va să vie asupra lui cu oaste, că nici Ungurii nu erau bucuroşi ca să cază domnia Moldovei pre mâna Leşilor ..».

P. 75:

«Deci fiind Leşii cuprinşi de atâta nevoie, începură a grăì rău de craiul său, întâiu cu taină, iară mai apoi în gura mare îl vinuià că au venit fără cale de i-au adus ca să-i piarză pre

pârîu mic, două sute de boi cari duceau ierbăria în urma oastei când au ieşit din Lemberg i-a risipit vântul, încât cu greu i-a putut adunà pe câmp, un ţăran căruia îi înnebunise capul strigà la Lemberg: «mergeţi spre pieirea voastră», trăsnetul. a ucis un şleahtici sub cort împreună cu doisprezece cai, un capelan slujind leturghia a scăpat cuminecătura pe jos»....

Urmează împăcarea prin intermediul Ungurilor.

«Iar când a aflat Ştefan că ai noştri vor trece prin Bucovina şi nu pe unde veniseră, a trimis către rege, dându-i de ştire să nu meargă pe acolo, căci în pădure Moldovenii, cum sunt ei trădători mari, să nu facă vreun rău oamenilor lui, deci l-a sfătuit s'o ia pe câmp, spunând că deşì e drum mai lung nu e aşà de aspru. Regele n'a vrut să creadă, crezând că-i spune aceasta ca să nu fie pustiită ţara care erà încă întreagă, deci s'a îndreptat spre Bucovina».

Lupta dela Cosmin pe scurt, deosebit de Ureche, la ieşirea din codru Moldovenii au fost respinşi de Poloni.

Pp. 436—437:

«... au fost ucişi doi Tęczynski, Nicolae voevodul Rusiei şi Gabriel din Morawiţa, Herbort, doi Grot: Rawicz şi Gniewesz, Rafael Humienski-Gozdawa, Gheorghe Murdelio şi alţii».

toţi. Şi socotià toate semnele, câte se făcuse rele, că au fost lor de arătare, ca să fie concenia lor; că întâiu în ţara lor într'un pârîu de nimica i s'au înnecat craiului un povodnic; şi când au ieşit din Liov, boii, cari purtà ierbăria, de vânt mare s'au risipit, de nu puteà să-i strângă; aşijderea un ţăran ce nebunise de cap au fost strigând în gura mare: Duceţi-vă spre pieirea voastră, că nu veţi mai venì şi pre un şleahtici l-au detunat sub cort şi 12 cai; mai apoi şi un preot al lor slujind leturghia au scăpat cuminecătura lor jos...».

P. 76—77:

«Simţind deci Ştefan-Vodă că craiul n'a luat urma pre unde venise, ci spre codru au trimis după dânsul de l'au poftit să nu ia pre aceia cale spre codru, ci pre urmă pre unde au venit, că de va face într'alt chip, văzând ţara paguba ce se va face de oastea leşească, nu vor răbdà, ci vor vrea să-şi apere ale sale, de unde poate să se aţâţe de iznoavă vreun lucru rău, carele va strică şi pacea. Ci craiul mai bucuros erà dedireptul să meargă şi să iasă în ţara sa, ci n'au băgat în seamă, ci şi-au păzit calea spre codrul Cozminului».

Pp. 80—81:

«Aflatu-s'au la acest răsboiu pieriţi din capete : 2 fraţi Tencinskii şi Nicolae voevoda Ruskii şi Gabriil din Moraviciu şi Herbort; aşijderea doi fraţi Grotov, Humiţkii şi

«Alții au fost prinși și au ajuns sub Tătari și Turci, ca Ioan Tęczynski, Zbigniew fiul lui podcomori de Cracovia, Petre Pruchnicki, herbul Korczak, Stanislaw Targowicki, herbul Tarnawa, și alți mulți. . . ».

«Asupra unora Moldovenii făcând multe răutăți, îi spânzurau de păr la copaci, căci pe acele vremi ai noștri purtau părul lung, și din această vreme au început să se radă și să se tundă».

Murdeleu și alții mulți; cine poate să-i pomenească pre toți».

«Alții au căzut la legătură, cumu-i Tencinski, Zbignew podcomori de Crăcău, Pruhnițkii, Gargovițkii și alții mulți. Pre unii i-au fost spânzurând ai noștri câte doi de păr, căci au fost umblând pre acele vremi păroși ca și Nemții, și alte batjocuri multe le-au fost făcând, de se pomenește și până astăzi răutatea lor, ce au fost pățind».

P. 437:

«Moldovenii s'au răsbunat puțin împotriva Mazurilor, căci veniseră sașe sute de cai dela cneazul Mazoviei în ajutorul regelui. Ștefan a trimis împotriva lor trei mii de Moldoveni, cari ieșindu-le înainte la satul Sepniț au dat luptă cu dânșii. Mazurii s'au apărat destul de mult și de bine dar au fost cotropiți de mulțime și uciși».

P. 79:

« . . . Mazurii, întorcându-se să dea răsboiu și să apere pe craiu și pre cei scăpați dintr'acel pojar, au dat asupra lui Boldur vornicul cel mare, pre care-l trimisese Ștefan-Vodă împotriva acelei oști leșești ce venià într'ajutorul craiului și mare moarte au făcut între dânșii și la sat la Șipinți, că puțini au scăpat în oastea ce erà strânsă pre lângă craiu.»

P. 437:

Ștefan vrea să taie la Cernăuți pe Prut calea Polonilor, dar e respins, Polonii pradă în Moldova și sosesc și Litvanii cari cer răsbunare, dar regele simțindu-se bolnav refuză.

«Și când a trecut Nistrul la Sniatyn, abià atunci a slobozit toată oastea și el s'a dus la Lemberg».

P. 79:

«Deci craiul cu multă nevoie strecurându-se au tras la Sneatin, și deacolo au slobozit oastea pre acasă, de câtă rămăsese, iară el s'au dus la Liov».

P. 438 sub 1498:

«In acelaș an, îndată la începutul lunii Maiu, Ștefan, voevodul Moldovei voind să se răsbune de strâmbătatea pe care o avusese dela Ioan

P. 83 sub 1498:

«Intr'acelaș an, Ștefan-Vodă, vrând să-și întoarcă despre Leși strâmbătatea sa, strânse țara și au intrat la Podolia și la Rusi; trecut-au și de

Albert a adunat oaste nu mică de Moldoveni, Munteni, Turci şi Tătari cu cari a năvălit în Podolia și în Rusia şi trecând de Lemberg până la Lancug, orăşel, și la rîul Wisloka, a prădat toate satele şi orăşelele fără împotrivire, Przemiśł, Radymno, Przeworsk, Lancut, le-au ars și mulțime de oameni de ambele sexe au tras în robie Turcii, Tătarii, și Moldovenii, așà încât Tracia, Macedonia, hoardele Tătare, Asia și Grecia s'au umplut de prinși Ruși și Poloni, căci au luat atunci o sută de mii de oameni, precum se spuneà și nenumărate vite și turme şi câți zăceau morți pe drumuri precum și bătrânii și copiii mici nu erau în acel număr».

Urmează în Noemvrie o mare năvălire de Turci prin Moldova în regiunea Nistrului.

P. 439 sub 1499:

«In acelaș timp s'a făcut pace între regele Albert şi Ştefan, care a rugat pe rege să-i ierte toată vina și să-l menție în voevodatul său și el va fi gata împotriva oricărui duşman. Regele i-a îngăduit cu bunăvoință toate și l-a iertat. Și aceste condiții au fost între dânşii ca pe nici un fugar din ambele părți să nu primească și dacă s'ar întâmplà voevodului Moldovei să fugă în fața Turcilor în Polonia, regele va trebui să-l primească și să-i dea ajutor ca să se poată întoarce în țara lui, asemenea voevodul trebuie să dea ajutor împotriva Turcilor atât Polonilor cât și Ungurilor Liov până la Lanțut orașul, la apa Visloca, toate satele arzând și prădând. Ars-au oraşul Premişlea, Radumnea, Prevorsca, Lanțutul ... și mulți oameni bărbați și muieri și copii, au scos în robie, mai mult de 100.000».

Pp. 85—86 sub 1501:

«Ştefan-Vodă, lăsând inima cea neprietenească, s'au împăcat cu craiul leşesc și mare legătură au făcut, nu că doară s'au temut de puterea lor, care se ispitise și răsboiu făcuse și cu Turcii, de atâtea ori i-au și biruit, și cu alți megiaşi de primprejur având sfadă, niciodată nu s'au plecat, ci pentru să cunoască toată creștinătatea că n'au fost despre dânsul începătura, că n'au ridicat el armele asupra lui craiu, ci craiul fără cale și fără ştire au venit asupra lui, unde și acolo s'au întors cu rușine...».

«Deci pacea o au legat într'acesta chip, ca să-i fie într'ajutoriu împotriva

la vreme de nevoie şi să deà de veste de ar vedeà primejdie dela Turci. Staroştii dela amândouă granițele să facă dreptate fără zăbavă şi negustorii să fie liberi să meargă peste tot, despre cari sunt încă scrisorile la visterie».

fiecărui vrăşmaş, iară pribegii de îmbe părțile să nu se priimească, iar de s'ar tâmplà vre unui domn al Moldovei să iasă de nevoia Turcilor în țara leşească, să-l primească şi în tot chipul să puie nevoință ca să-l aşeze la domnie, iară domnii Moldovei pururea să aibă urechi deschise despre Turc, să dea de ştire craiului de gândurile lor, iară judecata celor cu strâmbătăți dela margine să se facă de îmbe părțile».

P. 441 sub 1501:

«Au venit asemenaa soli şi dela voevodul Moldovei Ştefan la acel seim la Piotrkow, rugând ca după alianță, regele să dea pe pribeagul Petre, fiul fostului domn Iliaş, pentrucă unelteşte pentru domnia Moldovei. După ce regele s'a sfătuit mult cu sfetnicii săi, nevrând să-l supere pe Ştefan, căci tocmai atunci făceà expediție în Prusia, a dat de l-au tăiat la Czhow».

«La aceasta au privit şi solii Moldoveni şi ca moartea lui să nu pară fără pricină s'a răspândit vestea că acela a falşificat scrisorile regelui. Deci regele trimițând acasă pe solii Moldoveni s'a îndreptat spre Torun».

Pp. 86—87 sub 1501:

«Intr'acestaş an trimis-au Ştefan-Vodă solii săi la craiul leşesc la seim, poftind pe tocmeala şi legătura ce au avut, să-i deà pre Petru-Vodă, feciorul lui Iliaş-Vodă, că simțiseră pre mulți din boierii leşeşti îi întorsese spre sine, şi-i îndemnà să facă oaste asupra lui Ştefan-Vodă şi să ia domnia dela dânsul şi se giuruià ca să plece țara toată să fie sub ascultarea lor. De care lucru mult sfătuiră în seim, că mulți erà lui Petru-Vodă apărători; mai apoi socotiră să nu cumva zădărească pe Ştefan-Vodă, să le fie a strică pacea, pentru ce că şi ei se gătià să meargă la Pruşi, ci i-au tăiat capul lui Petru-Vodă, înaintea solilor, la târg la Cihov».

P. 399 sub 1467:

Berendei, pretendent, se refugiază în Ungaria fiind învins de Ştefan.

P. 88 sub 1501:

«Cronicarul cel leşesc scrie că dacă au biruit Ştefan-Vodă pe Petru-Vodă au scăpat Petru Vodă la Unguri».

Pp. 442 şi urm. sub 1501:

Moartea lui Ioan Albert şi alegerea lui Alexandru (pe larg).

P. 88 sub 1501:

«Intr'acestaş an şi Olbriht craiul leşesc, gătindu-se cu mare oaste să

meargă asupra Prușilor, n'au săvârșit, ci au murit. Iară pre urma lui, făcând țara sfat pre obiceiul lor, au ridicat pre Alexandru, fratele lui Olbriht, la crăie».

P. 446 sub 1503:

«După aceia Ștefan, voevodul Moldovei a prădat Pocuția și a luat-o, spunând că Polonii luaseră pe nedrept aceà țară Moldovenilor. Deaceea regele Alexandru sosind din Litvania la anul 1503 a adunat seim la Lublin în ziua de Sf. Simon și Iuda, în care s'au sfătuit despre Pocuția, pe care o pretindeà voevodul Ștefan al Moldovei. Deaceea ai noștri au luat mercenari, între cari erau și destui Sârbi, pe cari regele Alexandru i-a trimis în Moldova la răsboiu, cari au prădat Moldova așà de mult până ce Ștefan a trebuit să se retragă din Pocuția și să înapoieze cetățile în cari așezase pe ai săi, mai ales că însuș erà în aceà verem bolnav de podagră la picioare».

P. 89:

«Ștefan-Vodă, fiind ca un lup gata de apucat, ce nu-l poate îmblânzì nimenea, și el odihna altora lui îi părea că-i e cu pagubă, au intrat cu oaste în țara leșească și Pocuția o au prădat și o au luat și ziceà că acel olat l-au luat Leșii dela Moldoveni fără cale. Intru aceea craiul, după ce au făcut sfat pentru Pocuția, ce o luase Ștefan-Vodă, au strâns oaste pe bani și o au trimis de au intrat în țară și multă pagubă au făcut și atâta s'au fost supărat alor noștri, până s'au rugat cu toții lui Ștefan-Vodă de au ieșit dela Pocuția, însă mai mult de boală ce au avut, de podagrie, și cetățile ce le luase le-au întors».

P. 446 sub 1504:

Moartea lui Ștefan. Laude pentru izbânzile și vitejia sa «din pricina vitejiei lui ne mai auzite Moldovenii îl socotesc ca sfânt».

P. 448 sub 1505:

«Intr'aceeaș vreme au venit soli dela Bogdan, voevodul Moldovei, rugând pe rege pentru sora sa Elisabeta și înapoind Tismenița și Ciesybies, pe cari încă nu le înapoiase

P. 115:

«Intr'aceeaș vreme trimis-au soli-săi și la craiul leșesc între alte trebi ca să poftească și pre sora lui craiu, pre Elisabeta și să-i întoarcă Tismenița și Ceșibis, care le oprise tatăl

tatăl său. Dar regina cea bătrână n'a îngăduit acest lucru, pentrucă erà de altă credință, adică grecească, deci l-au amânat pe altă dată și pentrucă a dat acele cetăți l-au mulțumit»,

Pp. 449—450 sub 1506:

«Clerul deasemenea a plătit bir pentru soldații, pe cari regele i-a trimis împotriva lui Bogdan voevodul Moldovei ca să-l alunge din Pocuția. Căci Bogdan când a aflat de moartea reginei bătrâne, care în nici un chip nu voià să-i dea pe fiica sa, a trimis din nou solii săi la rege, rugându-l să i-o dea. Regele a dat voie, dar ea n'a vrut, zicând că de jalea mamei sale, dar în adevăr erà pentru că Bogdan erà un țăran murdar și cu un singur ochiu și deaceea nu-i plăceà. Bogdan supărându-se a luat Pocuția, dar pe cât de repede a luat-o tot atât de repede a și pierdut-o, căci au venit acolo patru mii de lefegii ai noștri pe cari îi aprobase seimul, cari după ce au ucis șase sute de Moldoveni ce erau acolo au luat toate castelele și au năvălit în Moldova. In această vreme doi frați nobili Strus, herbul Korczak, Szczemy și Iurek au fost uciși».

(Urmează amănunte asupra morții lor).

«... dar curând s'au răsbunat ai noștri asupra Moldovenilor, când Kameniecki, după ce a bătut două corpuri de Moldoveni a dat de au

său și nu le întorsese; ci bătrâna mama lui craiu, n'a vrut acesta lucru să-l facă, căci nu erà de legea papei, ci solilor pentru ce le-au întors acele târguri, le-au mulțămit, iară de logodnă au îndelungat într'altă dată».

Pp. 115—116:

«După solia dintâiu ce au fost trimis Bogdan-Vodă la craiul leșesc pentru sora sa, n'au pierdut nădejdea, că oblicind că muma fetei și a lui craiu au murit, de iznoavă au poftorit solia, gândindu-se că după moartea bătrânei nu va aveà cine să stea împotrivă. Ci craiul iar i-a îndelungat până altă dată, că vedeà că soru-sa nu vreà să meargă după dânsul, că au fost Bogdan Vodă grozav la față și orb de un ochiu. Pentru aceea, văzând Bogdan Vodă că cu bine nu-și va folosì nimica, gândì rușinea să-și răscumpere cu sânge nevinovat și lăsând inima cea prietenească, de arme se apucă și strânse țara toată și au intrat în țara leșească de au luat Pocuția, iară el prădând s'au învârtejit înapoi».

«Văzând Leșii paguba ce le face Bogdan-Vodă, nu suferiră, ci de sârg strânseră oaste pe bani și pre oamenii lui Bogdan-Vodă ce-i lăsase să apere Pocuția îi împinseră înapoi. Și într'acel răsboiu au pierit doi frați feciori de boieri leșești, feciorii lui Trus. Și deacì au intrat oastea leșească în țara Moldovei, de au făcut multă pagubă și pierire și au prădat până

tăiat acolo în acelaş loc, 50 dintre dânşii».

P. 450 sub 1506:

«După aceea Bogdan a treia oară a trimis solii săi la rege, cerând pe domniţă şi regele i-a îngăduit cu aceste condiţii: una ca să primească legea catolică, a doua ca după vechiul obiceiu să fie vasal regilor Poloniei. Dar când între acestea regele a murit, Sigismund după aceea n'a mai îndeplinit acestea».

P. 455 sub 1506:

«Ştefan Telecky, solul unguresc, s'a dus de acì deadreptul în Moldova ca să aşeze pace şi prietenie între Bogdan voevodul Moldovei şi cei doi regi, Vladislaw şi Sigismund, căci se auzise că voià să năvălească în Polonia».

P. 462 sub 1509:

«Regelui i-a venit veste despre Bogdan, voevodul Moldovei, că a intrat cu oaste în Rusia şi în Podolia. Deşì nu-i erà plăcut regelui acel răsboiu cu un popor creştin şi vecin care erà ca un zid şi cetate împotriva puterii turceşti, totuş a început răsboiul, pentru necredinţa lui Bogdan, care cu toate îndemnurile regelui Wladislaw, nu voià să stea în pace şi spuneà că pe oamenii săi îi va duce împotriva Tătarilor, dar a preferat să

la Botoşani [1]), prinzând pre o seamă de boieri de frunte de ţară, şi pre toţi în mânia celor doi fraţi i-au dat în Cameniţa de i-au tăiat».

P. 117:

«După aceia de iznoavă a treia oară au mai ispitit Bogdan-Vodă de au trimis solii săi într'acesta chip doară ar puteà cumva să-i dea craiul pe soru-sa, ci craiul au făgăduit într'acesta chip, ca să ţie legea lor şi să fie plecat crailor leşeşti, ci curândă vreme murind, Jicmont craiu pe urmă n'au umplut făgăduinţa».

Pp. 119—120 sub 1509:

«Ci văzând craiul unguresc vrajba ce intrase între dânşii şi simţind că Bogdan-Vodă de iznoavă face oaste asupra Leşilor, au trimis sol pre Ştefan Teleţni ca să-i poată împăcà, ci nimica n'au folosit ... că Bogdan-Vodă gătindu-se şi armându-se au pripit cu oastea de au trecut apa Nistrului Vineri Iunie 29 şi au intrat la Rusi la Podolia şi Sâmbătă au sosit la Cameniţa şi de acì au slobozit oastea să prade ţara, dându-le vină că n'au lege pentru strâmbătăţi ce fac, alta pentrucă va să-şi răscumpere Pocuţia, a treia şi pentru sora lui craiu Elisafta, ce i-o giuruise Alexandru craiu. Deci arzând şi prădând ţara au tras la Liov de au bătut târgul de puţin nu l-au luat. . . Şi-au prădat împrejur pretutindenea

[1]) Acì Ureche îmbină ştirile cu altele din Bielski sub 1509. V. mai jos.

meargă în țara regelui. Și dădeà aceste pricini mai însemnate pentru acel răsboiu: întâiu Pocuția luată, a doua pentru Elisabeta, sora regelui, pe care i-o făgăduise Alexandru ca soție și i-o refuza, al treilea că niciodată nu putuse aveà dreptate pentru pagubele și strâmbătățile sale ce le aveà din Polonia. Regele auzind că Bogdan face tot mai multe pagube a vrut să oprească cu cavalerii coroanei și cu lefegii pe dușman care lovise Camenița și Haliciul dar zadarnic, căci la Halici a pierdut și tunurile».

«După aceea arzând și prădând peste tot, a tras la Lemberg, pe care l-a bătut trei zile zadarnic și după câteva lupte mici acolo, a patra zi aflând că regele cu o oaste mare nu e departe a început să se retragă spre Moldova și luând Rohatinul prin supuși, l-a ars, a prădat bisericile și a luat cu el tot argintul și l-a dus în Moldova».

și-au ars Rohatinul, oraș mare și vestit și multă avuție și bunătate dintr'însul au luat. Luat-au din Rohatin și clopotul cel mare, ce-i la mitropolie în Suceava, și mulți oameni și boieri au robit și domnii lor încă i-au prins...».

P. 463 sub 1509:

«Pentrucă regele nu-l puteà urmărì din pricina boalei a trimis cu oameni pe Nicolae Kamieniecki, voevodul Cracoviei și hatman al coroanei, făgăduind lui Dumnezeu și Sf. Stanislaw, patronul său, să dea bisericii o icoană de argint pentru biruință. Hatmanul trecând Nistrul, apă repede, a prădat țara dușmană prin foc și sabie, și a prefăcut în cenușă orașele Cernăuți (Czernowce) Dorohoiu (Dorohim), Botoșani

Pp. 121—122 sub 1509:

«După izbânda cu noroc ce făcuse Bogdan-Vodă în țara leșească, iată-i venì dela Dumnezeu osândă aspră, cum grăește și prorocul David.... Așà petrecù Bogdan-Vodă că nu erà încă bine ieșit din țara leșească, iată craiul strângând oaste de grabă, au silit să apuce pre Bogdan-Vodă încă în țara sa, și n'a putut de boală ce aveà, ci au trimis pe hatmanul său, pre Camenețkii, voevodul de Crăcău. Ci până a sosit hatmanul, iară Bogdan

(Botusany), Ştefăneşti (Stepanowce) şi Hotinul şi alte cetăţi, curţi, sate şi ferme şi Pocuţia a recâştigat-o, după ce a alungat pe Moldoveni. Şi astfel prădând Moldova în lung şi în lat a ajuns până la Suceava, care este oraşul de scaun al domnilor Moldovei. Un oarecare Vasco moldovean a fugit la ai noştri în acest timp şi le-a fost de mare folos, conducându-i în anume locuri. Acesta a prins pe un alt Vasco, ce-i luase soţia şi l-a tras în ţeapă şi regele i-a dat apoi lui Vasco un sat pe vieaţă: Hotniţa la Iaroslaw. Ai noştri n'au văzut arme în faţa lor, nici nu s'a arătat cineva, ci au mers unde au vrut, căci însuş Bogdan stăteà în pădure».

«Intre acestea regele Vladislaw a trimis lui Sigismund stăruind pentru pace. Iar când hatmanul coroanei cu oamenii săi se retrăgeà din Moldova şi cavaleria trecuse Nistrul şi numai lefegii rămăseseră peste Nistru sub Tworowski, s'a arătat oastea Moldovenească şi ai noştri erau gata de luptă».

Urmează lupta pe larg, data 4 Octomvrie, Polonii urmăresc pe Moldoveni şi-i atacă din spate şi din faţă. Sunt prinşi 80 de Moldoveni, 30 sunt trimişi regelui, ceilalţi decapitaţi ca răsplată pentru prinşii tăiaţi de Bogdan la Trembowla.

«... între prinşii moldoveni erau fruntaşi Logofet, Humenik, Kirssa (Cârje), Petryk, mare szafar şi Dobrostęp. Moldovenii fiind învinşi, i-a Vodă au trecut Nistrul în ceastă parte şi s'au aşezat la scaun şi au slobozit oştile pre acasă, ne având nici o ştire de oastea leşească».

«Iară Camenețkii hatmanul văzând că n'au apucat pre Bogdan-Vodă la margine, au intrat fără veste în ţară, de au prădat Cernăuţii, Dorohoiul, Botoşanii, Ştefăneştii, neavând cine să-i oprească, că Bogdan-Vodă, neavând nădejde de una ca aceasta, au lăsat oastea pre acasă, iară Leşii au prădat cum le-au fost voia».

«Şi încă un Vasco oarecarele de ai noştri, având mânie pre alt Vasco ce i-au fost luat muierea, s'au închinat la Leşi de i-au purtat pretutinderile, ştiind că n'are cine le sta împotrivă, de au ars şi au prădat şi pre vrăşmaşul său curvariul, încă l-au prins, de l-au înţepat. Iară craiul lui Vasco pentru aceà slujbă i-au dat Hotniţa, un sat ce-i sub Iaroslav, până la moartea lui».

«Şi dacă s'au întors oastea leşească înapoi trimis-au craiul leşesc Jicmont la Vladislaw craiul unguresc, ca să facă pace cu Bogdan-Vodă ştiind că Bogdan-Vodă va vrea să-şi întoarcă mai cu asupră de pre dânşii, cum s'au şi tâmplat; că Leşii încă bine nu eşise din ţară, Bogdan-Vodă cu o seamă de oaste, ce putuse de strânsese de grabă, au ajuns pre oastea leşească la trecătoarea Nistrului şi dând răsboiu de îmbe părţile, multă moarte s'au făcut şi pre o seamă de boieri vii nevătămaţi i-au prins

fost mai uşor regelui Vladislaw să mijlocească pacea, care s'a încheiat la 17 Ianuar anul următor la Cameniţa (urmează numele solilor unguri, poloni şi moldovenii); cu aceste condiţii ca prada luată să fie înapoiată şi pagubele să fie plătite. Kropski şi Tomicki au fost trimişi în Moldova pentru primirea jurământului lui Bogdan».

P. 465 sub 1510:

«Mindi Kierey, ţarul de Perecop neţinând pacea cu regele s'a îndreptat spre Litvania cu oaste mare şi a pustiit ţara până nu departe de Wilna şi a luat multă pradă, oameni şi vite. Indată s'a dus şi în Moldova şi au luat 7.000 de robi. Dar Bity Kierey, fiul ţarului, întorcându-se repede peste Nistru cu multe mii de Tătari şi prinşi s'a înnecat în apa cea repede. Hatmanul moldovean Copaţ cu o mică oaste a plecat după ei, întâlnindu-se mai mult cu îndrăzneală decât cu prudenţă, fiind înconjurat de ei a avut o moarte bărbătească, 700 de moldoveni au căzut şi 300 au scăpat. Iar Tătarii având pagubă mai multă dela apă decât dela oameni s'au întors la Perecop. Iar Bogdan fiind îngrozit de aceà înfrângere a trimis soli la rege, rugându-l că dacă vor venì Tătarii din nou asupra lui, cum se aşteptà, să-i dea ajutor şi să îngădue solilor săi să treacă prin ţara lui către Moscova şi amândouă le-a obţinut uşor dela rege».

intrând nesocotiţi de oastea leşească, adecă logofătul şi un homelnic, cărora nu le putem aflà numele, fără numai a Cârstii, Petrica şafariul, Dobrostâmp. Mai apoi s'au dus Leşii întregi către craiul său şi acì şi începură a umblà să facă pace şi au legat pacea într'acesta chip, ca de îmbe părţile să întoarcă pagubele, nici să mai fie zarvă între dânşii».

Pp. 123—124 sub 1513:

«Pre această vreme Mendi Ghirei hanul au prădat Litfa până la Vilna de multă pagubă au făcut şi mulţi robi au luat. Aşijderea pre acea vreme Beti Ghirei, feciorul hanului au intrat în Moldova . . . ,şi de sârg vrând să iasă cu robii în Nistru, multe suflete au înnecat şi robi şi de ai săi. Iară asupra lor trimisese Bogdan-Vodă pe Copaci, hatmanul său de i-a lovit cu 1000 de oameni şi nesocotit dând războiu vitejeşte, au căzut de ai noştri 700 iar 300 au scăpat. Iară Tătarii, cu pagubă mai multă de apă decât de oaste având, s'au întors la Pericop. Iară Bogdan-Vodă, îngrozindu-se de aceà pagubă, au trimis la craiul leşesc soli, de au poftit ajutorul împotriva Tătarilor, de vor vrea să vie de iznoavă ca să se apere, alta pentru să-i sloboază solii să treacă la Mosc, şi de toate i-au făcut craiu pre voie».

P. 483 sub 1516:

«Regele Wladislaw a murit la Buda la 14 Mart».

P. 484 sub 1517:

«In acelaş timp a fost trimis către Ştefan, voevodul Moldovei, Gheorghe Krupski, castelan de Lemberg și staroste de Hrodel, pentru jurământul său și al sfetnicilor săi și pentru liberul negoț către Turci prin țara lui, asemenea pentru ajutor reciproc împotriva Tătarilor».

P. 500 sub 1524:

«In această vreme Ştefan, voevodul Moldovei a trimis soli la rege înnoind vechile legături cu regii Poloni, cerând să se trimită scrisori staroștilor dela graniță ca să nu se facă pagube în țara lui, apoi rugând ca să dea trecere liberă pentru solii lui la Moscova. Primele rugăminte le-a îndeplinit, dar n'a vrut să lase solii la Moscova».

P. 510—11 sub 1531:

«Petru voevodul Moldovei, uitând credința și datoria străbunilor săi, cari întotdeauna se legau prin jurământ să fie credincioși regilor Poloniei și supuși coroanei, a năvălit cu oamenii săi și-a luat Pocuția, a ars orașele și sate ale supușilor regelui: Colomea, Sniatyn, Tismenița și multe altele până la Halici și împrejur pretutindeni. Deci regele a trimis împotriva lui pe Ioan Tarnowski, hatmanul Coroanei, cu oaste. La întâiu

P. 125 sub 1516:

«Vă leatul 7024 Martie 10 au murit Lâslâu craiul ungurescu».

Pp. 130—131:

«Pre aceia vreme Jicmont craiul leșesc, au trimis la Ştefan Vodă soli, poftind ca să poată aveà, negutătorii lui cale deschisă la Turci și să fie într'una asupra Tătarilor».

Ibidem:

«Iară Ştefan Vodă așijderea au trimis solii săi, ca să-i întărească prieteşugul și să trimiță la margine să facă lege celor cu strâmbătăți și să-i sloboază solii săi să treacă la Mosc. Ci de a facere lege margenii au făgăduit, iară la Mosc să treacă solii prin țara lui n'au suferit nici au lăsat, pentru neașezarea ce aveà cu Moscul».

Pp. 137—138 sub 1529:

«Deci Petru Vodă văzând că cu rugăminte nu poate scoate moșia sa, gândì cu sabia s'o ià, de care lucru aprinzându-se de mânie inima lui Petru Vodă de răsboiu, de sârg strânse oaste și intră în țara leșească de prădă Pocuția și arse satele și târgurile: Colomia, Snetinul, Tismenița, până la Halici și pretutinderile împrejur și cu mare izbândă s'au întors înapoi fără de nici o sminteală».

August s'a arătat o cometă, când 1200 de ai noştri au trecut Nistrul spre Pocuţia şi luptând cu Moldovenii cari eraù aşezaţi în castele, au dat luptă în douăsprezece locuri şi bătându-i, au luat înapoi Pocuţia pentru coroană. După această izbândă hatmanul Tarnowski a venit cu oastea lui în Pocuţia şi şi-a aşezat tabăra la Obertyn. Voevodul Moldovei aflând de soarta oamenilor săi, a trimis înainte 6000 de oşteni pe cari i-a bătut Tarnowski nu departe de castelul Gwozdziec şi alungând pe Moldoveni a aşezat pe ai săi în castel, după aceea a început să se întoarcă spre casă. Intre acestea a venit vestea că Petru voevodul Moldovei cu 22.000 oameni şi tunuri vine repede. Ai noştri erau numai 4.000 călări şi pe jos şi din pricina marei deosebiri de număr, unii au fost de părere ca lăsând tunurile să se retragă spre Halici, dar Tarnowski, om cu inimă mare a zis: sau să murim, sau să învingem».

Lupta descrisă foarte pe larg, tabăra Polonă bombardată fără folos de Moldoveni, numele Polonilor cari s'au distins în lupte particulare. Tarnowski dă atacul general.

«. . . la care Moldovenii n'au mai putut ţine piept puterii noastre ci îndată au început să dea dosul».

Urmează fuga generală a Moldovenilor şi a domnului care stăteà pe un deal, prădarea taberei.

«Intr'aceia auzindu-se la craiul această pradă ce-au făcut Petru Vodă, au trimis craiul, pre hatmanul său, pre Tarnowski cu oaste. Intr'aceia vreme semn mare s'au arătat pre ceriu, carele multă vreme au stătut, şi atunci şi-au trecut Leşii Nistrul spre Pocuţia, ca să scoaţă pre Moldoveni, pre cari îi lăsase Petru Vodă să ţie oraşele, să fie de apărare şi în 12 locuri au avut răsboiu. Ci văzând ai noştri mulţime de ai lor, au trimis la domnul său, la Petru Vodă să le vie într'ajutoriu, că au nevoie de oastea leşească, şi fiind supt Obertyn oastea leşească, au sosit şi Petru Vodă cu oastea cea proaspătă. Atuncea, înţelegând hatmanul Tarnovskii de Petru Vodă, mult au stătut în gânduri ca să lase tabăra cu puşti cu tot şi el să fugă; mai apoi legând tabăra, de ruşine de răsboiu s'au apucat (de care lucru de multe ori unde pierde omul nădejdea, de frică mai apoi se întoarce în vitejie) şi multă vreme bătându-se, cu multă moarte dintr'amândouă părţile, mai mult Moldovenii, cu multe rane încruntaţi, n'au mai putut suferì, ci le-au dat cale şi s'au întors înapoi».

P. 511 sub 1531:

«După acea înfrângere a Moldovenilor hatmanul Tarnowski lăsând în Pocuţia o parte din oaste, s'a dus la Lemberg şi apoi la Cracovia la rege... Iar cei cari rămăseseră în Pocuţia au năvălit de câteva ori în Moldova şi-au luat nu puţină pradă deacolo, dar când aceasta s'a repetat prea multe ori, li s'a întins o cursă şi a fost nimicită o roată, iar pe rotmitru l-au prins».

Pp. 511—12 sub 1531:

«Regele Ianuş văzând că erà greu Moldovenilor şi părându-i rău de căderea lor a trimis la regele Sigismund cerând să se împace...».

Asemenea o intervenţie turcească pentru «supusul» lor.

«In acea vreme ai noştri o mie de cai au năvălit din Pocuţia în Moldova şi-au fost înconjuraţi de Moldoveni şi nimiciţi la Tirassowiec, unde 200 au pierit, alţii abià au scăpat».

«După aceea la 22 Februar s'a făcut pace între regele Sigismund şi Petru voevodul Moldovei prin stăruinţele lui Ianuş, regele unguresc, pentru şease luni până la 1 Mai (sic!) şi după aceia dela acea dată s'a prelungit până la un an, dar voevodul Moldovei găsind în acest tratat defecte nu l-a aprobat, dar totuş a ţinut pacea după porunca împăratului turcesc».

P. 138:

«Iară Tarnovskii, hatmanul leşesc, după izbânda ce făcù, au lăsat oastea sa la Pocuţia şi el s'au dus la craiu. Temându-se de iznoavă să nu intre Moldovenii să prade, au socotit să intre ei mai înainte să prade şi aşà au intrat o seamă de Leşi ca să prade, din care puţini au hălăduit, că prinzându-le de veste Moldovenii au dat asupra lor, de i-au tăiat şi i-au risipit».

Pp. 138—139:

«Intr'aceia, Ianăş craiul unguresc, văzând aceste amestecături între Leşi şi între Moldoveni, îmblà la mijlocul lor să-i împace, ce nimica n'au folosit, că nu i-au putut împăcà până n'au mai intrat oastea laşească să prade, pre carii i-au acoperit oastea moldovenească la Tărăsăuţi, de n'au scăpat nimenea de dânşii. Atuncea de iznoavă Ionăş craiu, umblând la mijlocul lor, i-au împăcat până la 5 luni; mai apoi au mai delungat pacea până s'au umplut anul».

P. 523 sub 1538:

«Slujitorii pe cari regele îi lăsase la graniță pentru apărare au năvălit în acest timp în Moldova și-a luat mare pradă, au ars Cernăuții (Czarnowce), Botușani (Botuszany) și alte sate și orășele din Moldova până aproape de Suceava. Văzând Moldovenii paguba lor s'au gătit cu oamenii lor către Podolia, fiind poruncă ca fiecare cal să fie bine potcovit din cauza locului gol, căci erà în luna Februar și începuseră a prădà după Sf. Martin».

«Năvălind în Podolia au ars Czerwona, au bătut Iaghelnița și Czarnokoziniec. Rotmistrii noștri cari erau răspândiți în cartierele de iarnă s'au gătit împotriva lor, dar nu erà înțelegere între dânșii. Au venit fără veste, neștiind mărimea și așezarea oastei.

«Andrei Tęcinski staroste de Rohatyn, Nicolae Sieniawski hatman de câmp și alți câțiva rotmiștri s'au așezat lângă râul Siret, căci nu puteau să se retragă, iar alte roate veneau încet. Moldovenii erau 12 mii și în înțelegere ai noștri au trecut să-i întâmpine, dreapta o duceà Nicolae Sieniawski, stânga Tęczynski. Moldovenii au stat tare, mai ales Turcii, cari aveau cai buni și-ai noștri n'au putut să le strice din cauza numărului mic și fiecare a trebuit să fugă pe unde a putut și mulți au căzut în râul Siret, pe mulți nobili însemnați i-au prins; peste șaizeci și slujitori au fost uciși

Pp. 139—140:

«Indelungându-se pacea din zi în zi între Leși și între Moldoveni, nu răbdară oastea leșească ce erà la margine lăsată de strajă, ci au intrat în țară la Moldova de au prădat și-au ars Cernăuții și alte sate până la Botoșani, neavând Moldovenii nici o grije fiind pace legată».

«Văzând Moldovenii această călcătură de lege și amăgitură, nu suferiră, ci cu toții se gătiră să intre în Podolia și să prade, și și-au dat cuvânt să-și potcovească caii, că au fost iarnă goală și ghețoasă și dacă au intrat, au ars Cervona și Iaghelnița și s'au apucat de Ciarnocojinți».

«Prinzând de veste Leșii, cum Moldovenii au intrat la dânșii să prade, de sârg s'au gătit de răsboiu și s'au bulucit și au eșit înaintea Moldovenilor la apa Siretului și dând răsboiu vitejește așà au strâns pre Leși, că nimica de arme nu gândià, ci de fugă să scape, și dând în Siret mulți s'au înecat, mulți tăiați și împunși, de au pierit mai mulți de 2.000 în răsboiu, fără robiți și răniți. Perit-au boeri aleși dintr'înșii, Wenglinskii, Pilețkii iară pre Vlideș l-au prins viu, fără alți mulți necunoscuți. Și așà iară fù izbândă la Moldoveni».

peste opt sute, între cari a fost ucis Węglinski şi Pilecki, iar pe Wlodek l'au prins».

P. 524 sub 1538:

«In acea dietă a fost trimis sol la Turci Kretkowski, castelan de Brzesk, care solie s'a făcut pentrucă împăratul turcesc temându-se ca regele Sigismund să nu cuprindă ţara Moldovei, i-a părut mai bine să i-o ia înainte şi deaceea a trimis îndată oaste pentru a supune sub puterea sa ţara Moldovei. După aceea regele a trimis acolo pe Ioan Tarnowski hatmanul cu lefegii călări şi pedeştri, cari s'au aşezat la Hotin în luna lui August şi a poruncit să sape sub cetate vrînd să puie praf de puşcă sub ziduri şi ar fi izbutit dacă în acest timp voevodul n'ar fi căutat să se împace. Şi Sigismund August a pornit după Tarnowski către Lemberg ... dar nu mai erà nevoie căci regele Ferdinand şi regele Ianuş mijlociseră şi împăcaseră răsboiul».

Sultanul aşează în scaun pe Ştefan fiul lui Alexandru iar Petru fuge la Ioan Zapolya în cetatea sa Ciceiul cu comorile sale.

P. 527 sub 1541:

Uciderea lui Ştefan domnul Moldovei de către boeri, alegerea lui Alexandru, întoarcerea lui Petru, care cu «foarte mică oaste» alungă pe Alexandru.

Pp. 140—141 sub 1538:

«Văzând Leşii multă neîngăduinţă şi mare zarvă ce este între domnii Moldovei şi între craii lor, şi ştiind că-i ţara Moldovei sub mâna Turcului, strânsu-s'au cu toţii de s'au sfătuit să trimiţă soli la împărăţie cu jalbă, să-şi cee lege cu Petru Vodă, şi aleseră de trimiseră sol mare pre Cretcovskii, castelanul de Bresc, ca să spue împăratului, că de nu-l va ridicà din ţară, îl vor scoate ei cu oaste, că nu mai pot suferì răutăţile ce s'au escat între dânşii»....

«Şi toate aceste pre o vreme s'au tâmplat, când Tarnovskii, hatmanul leşesc, cu mare oaste trecuse Nistrul la Hotin şi cetatea începuse a bate în anul 7047, aşteptând şi pre August craiu, carele au venit până la Liov nu cu puţină putere».

P. 158:

«Aceste poveşti, ce spun de Petru Vodă Rareş, că au lăsat scaunul şi-au pribegit peste munţi la ţara ungurească şi de multe nevoi ce au petrecut acolo şi cum s'au dus de acolo la Ţarigrad, mai apoi iarăşi cum au dobândit domnia la moşia

sa la Moldova, cronicarul cel leşesc de acestea foarte pre scurt scrie».

P. 528 sub 1541:

«Aproape de sfârşitul acelui an a venit o solie din Moldova dela Petru voevodul Moldovei care dădeà de ştire de întoarcerea sa în scaunul Moldovei şi cereà câţiva din supuşii săi».

P. 158:

«Deci dacă se aşezară cu toţii la scaun, nu uită Petru Vodă datoria sa, cu care mai înainte pre toţi îngrădeà, ce ca un păstoriu bun grijeà de oile sale cele pierite, ca să le afle: trimise soli la craiul leşesc de-şi cereà robii săi, ceiace-i luase Tarnovskii hatmanul cu oaste când venise la Hotin, ce nimica n'au folosit, că nici cu o ispravă nu s'au întors solii».

P. 533 sub 1544:

Sultanul porunceşte Ungurilor să înapoieze lui Petru Vodă Făgăraşul, Ciceiul şi Cetatea de Baltă (Kikiel).

P. 533 sub 1546:

Moartea lui Petru, suirea în scaun a lui Ilie, care trimite soli la rege pentru înnoirea păcii.

P. 538 sub 1551:

Turcirea lui Ilie şi arderea Braţlavului de către dânsul.

P. 540 sub 1552:

«In acel an, Alexandru a fost aşezat la domnia Moldovei de Nicolae Sieniawski, voevodul Rusiei şi hatmanul Coroanei, după ce a alungat pe Ştefan care se auzeà că vreà să se turcească şi să fugă din Moldova la Turci cari trebuiau să-i deà altă ţară peste mare, deci hatmanul a venit la vreme, căci Moldova erà dejà plină de Turci. . . .».

P. 170 sub 1552:

«Pribegii . . . îndată au căzut după Sinovskii voevodul rusesc şi hatmanul coronii, ca să le deà ajutoriu să vie în ţară, ce voevodul înţelegându-se cu craiul nimica n'au zăbovit, ci au strâns oaste de grab şi au purces spre ţară».

«Pe Alexandru l-a condus Pawel Scygniowski din porunca hatmanului».

P. 543 sub 1554:

O solie moldovenească la rege.

P. 553 sub 1560:

«. . . s'a adăpostit aci în Polonia un oarecare Iacob Heraclides Despot care ziceà că e despot al insulei Samos, ştià bine câteva limbi, italieneşte, nemţeşte, greceşte şi latineşte şi altele; acesta a fost şi în expediţia dela Pozwolsk, [1]) unde pentrucă aveà deosebite calităţi erà foarte apreciat».

«După expediţia dela Pozwolsk a început să umble după domnia Moldovei, dar îi erà greu să vorbească pe faţă de aceasta din pricina păcii dintre Poloni şi Turci şi şi-a câştigat câţiva evanghelici, căci însuş erà un om de aceà lege, dar văzând că nu izbuteşte deocamdată, căci fiecare se gândeà la pace, s'a apucat să steà în acel an la graniţă, câştigând partizani între Cazaci. Când staroştii dela graniţă au dat de veste de aceasta regelui, regele a dat proclamaţii să-l împiedice şi deci a fost oprit la Pomorzan şi-a trebuit să se întoarcă înapoi».

«A doua oară Despot s-a gătit mai bine şi împreună cu Albert Laski a tras către Moldova, alungând pe Alexandru voevodul Moldovei, a pus stăpânire pe domnie».

Pp. 174—175 sub 1561:

«După al noulea an al domniei lui Alexandru Vodă Lăpuşneanul, s'au ivit Despot pre poreclă, iară numele i-au fost Heraclu Vasilic, ce au fost de naşterea sa din ostrovul Samos, carele au fost ştiind multe limbi, frânceşte, nemţeşte, greceşte şi latineşte. Acesta fiind nemerit la ţara leşească, şi între slujitori la războiu umblând, având şi viaţă între soţii, s'au încleştat cu o seamă de evangheliţi (că el încă n'au fost pravoslavnic) şi s'au focut ficior de domn, şi nu puteà aeve să apuce să vie spre ţară, căci Alexandru viià bine cu Leşii aveà legături tare cu Turcii, pentru amestecături ca acestea. Iar Despot pre ascuns cu protivnicii săi se găteà şi între Cazaci şi-au făcut prieteni. Acestea înţelegând starostii dela margine au dat ştire la craiu; craiu au trimis cărţile sale pretutindinea, de cap îngrozind carele se va băgà să treacă peste învăţătura lui şi pre Despot să-l oprească la Pomoran. Ce măcar că deodată s'au alinat lucrul, iar mai apoi Despot de iznoavă mai bine s'au gătit, luând într'ajutoriu pre Albriht Laskii şi-au intrat în ţară cu Nemţi, cu Şvezi, cu Şpanioli, cu Leşi şi cu Cazaci».

[1]) În Livlanda la 1557.

Ibidem și 554:

«Despot . . . a trimis soli la regele Poloniei, vrând să întărească legătura cu Coroana, asemenea a dat de știre și împăratului creștin. Împăratul a fost mulțumit de aceasta, căci îl socoteà ca pe un om al său, ca unul ce fusese crescut la curtea Habsburgică. La început toți Polonii strigau asupra lui Laski, dar când s'a văzut că Despot e favorabil Poloniei și trimeteà multora daruri, mulți i-au oferit ajutorul lor și voiau să se înrudească cu dânsul. Iar Despot nu eșeà din cuvântul lui Laski, veneà la dânsul soli dela rege și câțiva sfetnici ai coroanei îi scriau ca unui om învățat». «Dar în curând a început să puie greutăți mari asupra Moldovenilor și biruri grele, deși Laski îl sfătuià să nu facă așà ceva; apoi a început să desbrace bisericile să le ià odoarele pentru a bate zloți roșii și să-și întindă puterea ca într'o țară liniștită. Laski, văzând că prin această asuprire a oamenilor nu se va menține mult, s'a despărțit de dânsul și s'a dus în Polonia».

Pp. 557—558 sub 1563:

Moldovenii răsculându-se sub Tomșa, Despot s'a închis cu visteria la Suceava. Tomșa crezând că cetatea nu e apărată, și că Despot nu știe încă de răscoală vine să apuce cetatea, dar deschizându-se porțile, oamenii lui Despot dau cu tunurile și ucid multă lume. Dar după câtăva

Pp. 178—179:

«Trimis-au după aceea soli la craiul leșesc și la împăratul nemțesc, dându-le știre că s'au așezat la domnie și pre soli bine i-au primit și-au fost bucuroși unuia ca aceluia, ce slujise și la curtea împăratului nemțesc și la coroana leșească».

«Mai apoi puse pre țară greutăți mari; bisericile desbrăcà, arginturile luà și făceà bani, și altele câte n'au zis țara că va vedeà făcând acestea Despot Vodă. Iară Laskii, carele venise cu dânsul, cunoscând că va venì asupra lor rău, s'au dus înapoi».

vreme Despot silit de foame ese din cetate îmbrăcat în haine scumpe, Tomşa îi porunceşte să se dea jos de pe cal şi-l ucide. Capul lui e purtat prin oaste.

«Alți moldoveni cari nu se învoiau cu Tomșa pe care unii îl ridicaseră la domnie, au chemat pe Dimitrie Wiszniowiecki. Acesta, după ce Moldovenii s'au legat cu jurământ că-l vor face domn îndată ce se va arătà, a venit în Moldova cu Cazaci; dar înainte ca acei cari îl chemaseră să-i vie într'ajutor, a fost bătut de oamenii lui Tomșa și de oarece erà bolnav într'un car, neputând să fugă în fața călăreților, a vrut să se ascundă într'o căpiță de fân, dar un țăran care venea după fân l-a dat dușmanilor. Asemenea au fost prinși și alți câțiva Poloni, cărora însuș Tomșa le-a tăiat nasurile și urechile și multe răutăți făcându-le, i-a lăsat apoi în Polonia. Pe Wiszniowiecki și pe Ioan Piasecki Podoleanul i-a trimis împăratului turcesc la Țarigrad și pe amândoi i-a spânzurat de cârlige la Galata la golful mării. Piasecki a scăpat mai uşor fiind spânzurat de cârlig de coapse a lăsat capul în jos și așà sângele l-a înăbușit. Iar Wiszniowiecki atârnà de spinare și-și întorceà ochii în sus și erà viu până a treia zi, până ce Turcii l-au săgetat din metereze când a batjocorit pe Mahometul lor».

Pp. 199—200 și 201:

Infrângerea lui «Vișnovețkii»[1]) «. . . pre mulți i-au prins vii, unora le-au tăiat urechile și i-au slobozit, pre alții, dimpreună cu domnul său cu Dimitrașco Vișnovețkii, i-au trimis la împărăție, că Vișnovețkii neavând nădejde de o poticală ca aceea și fiind negata, lovindu-i Tomșa fără veste pierdù Vișnovețkii răsboiul și au dat dos a fugì; și văzând că nu va puteà scăpà, că erà și slab de boală, au intrat într'o căpiță de fân la un sat la Botoșani și viind un popă la fân să-l încarce, l-au aflat în căpiță ascuns și l-au dus la Tomșa de l-au închinat. Mai apoi, cum s'au pomenit mai sus l-au trimis la împărăție dinpreună cu cumnatu său Pisacenskii de i-au închinat».

«Iară împăratul pre Vișnovețkii și pre Pisacenskii i-au pus în cârlige despre Galata și acolo au trăit până a treia zi, cu multe sudălmi și ocări spre Mahmet; mai apoi Turcii ca într'o proșcă săgetà într'înșii, de-i umpleà de săgeți, și așà au săvârșit Vișnovețkii și Pisacenskii viața lor».

[1]) După let. moldovenesc.

Ibidem sub 1563:

Intoarcerea lui Lăpuşneanu cu oşti turceşti şi căzăceşti, Tomşa fuge în Polonia. «Pentru răutăţile ce le făcuse asupra Polonilor şi pentru stricarea alianţei cu Turcii, regele a trimis pe curteanul său Stanislas Krasicki la Lemberg şi-a poruncit să-i taie pe Tomşa şi Moţoc şi cu alţii».

P. 208:

«Craiul pentru pacea ce aveà cu Turcul şi pentru pâră multă ce-l pârà Leşii şi pentru moartea lui Vişnoveţkii şi pentru sluţia a mulţi ce făcuse, au trimis pre sluga sa, pre Crasinskii la Liov, de-au tăiat capul Tomşii şi lui Moţoc vornicul. . .».

Pp. 587—592 sub 1572:

Amintită solia lui Taranowski în Turcia în favoarea lui Bogdan. «Bogdan în acest timp a năvălit în Moldova cu Poloni două mii, cari se adunaseră de bunăvoia lor, căci el aveà acì multe legături, pe o soră a sa o dăduse în căsătorie după Casper Paniewski şi a doua o făgăduise lui Cristof Zborowski».

Acì urmează foarte pe larg cearta lui Zborowski cu Bogdan, «în timp ce el (Bogdan) se duceà la casa lui Ioan Tarlo,pe a cărui fiică voià s'o ia».

«Intre acestea Moldovenii trimiseră după un alt domn la împăratul turcesc şi a fost ales Ioan (Iwonia). De acest domn unii spuneau că erà fiu nelegitim al lui Ştefan, domnul Moldovei, alţii astfel au înţeles că se născuse cândva în Mazovia, căci slujise mai înainte în Polonia şi fusese pe lângă Firley, voevodul Cracoviei». Se descrie apoi primirea lui Ioan Vodă în Moldova, înaintea căruia ies Gavril logofătul şi Dinga hatmanul. Ioan se înconjurà cu Turci şi făceà mari răutăţi în ţară.

Pp. 217—220:

«Acest Ion Vodă . . . alţii zic că au fost fecior unui Ştefan, iar Martin Paşcovskii, cronicariul leşesc, scrie că au fost acest Ion Vodă dela Mazovia din ţara leşească, iar cu adevărat nu se ştie, nici-l arată al cui fecior este...»

«Iar Bogdan Vodă au tras ajutoriu din ţara leşească, că mulţi prieteni aveà, că şi cumnaţi îşi făcuse, că o sor o dedese după Ponetovskii, alta o tocmise după Zborovskii şi el încă tocmise să ia fata lui Tarlo, de n'ar fi schimbatu-se norocul».

«Şi aşà dacă au dobândit la vro 2.000 de Leşi şi Mieletkii hatmanul venise cu capul său de erà oastea pre mâna lui şi Sinavskii, voevodul rusesc şi alţii; şi-au intrat în ţară şi s'au lăsat spre Prut; de acolo au trimis de au adus puşcile dela Hotin şi s'au pogorît la Ştefăneşti. Acolea au prins de veste că şi straja lui Ion Vodă nu-i departe, şi-au trimis o seamă de dânşii înainte să vază, carii au dat la Prut spre Moldoveni. Ei, după învăţătură ce-au avut, răsboiu n'au dat, ci au trecut Prutul pre de ceia parte,

«Bogdan a tras împotriva lui cu acei puțini oameni pe cari îi aveà dela prietenii săi din Polonia, asupra cărora erà Nicolae Mielecki, care luase cu el și pe Nicolae Sieniawski, fiul voevodului [1]) Rusiei».

Polonii încep să prade, unii se întorc acasă, căpeteniile se ceartă. «A doua zi trecând prin Bucovina, au trecut peste râul Prut, de unde au trimis pe Bilawski cu slugile lui Bogdan la Hotin după tunuri. După aceea au trecut înainte și-au ajuns la Ștefănești, care este pe acelaș râu, unde au aflat despre dușman că este aproape, deci ai noștri au crezut de cuviință să trimeată înaintea lor un detașament». Urmează lista rotmiștrilor cari conduceau acest detașament.

«Văzându-i Moldovenii îndată au trecut peste Prut pe cealaltă parte a râului, iar aceia mergeau pe o parte a râului și-ai noștri pe cealaltă și deși ei erau șase mii și-ai noștri patru sute, n'au vrut să dea luptă și neavând nici o ciocnire s'au întors către ai săi».

Urmează o primă luptă a Polonilor cu Turcii și cu Moldovenii, Polonii se retrag, se dau numele celor căzuți. Hatmanul Mielecki vine în ajutorul detașamentului înaintat, sosesc și tunurile, Moldovenii se retrag la rândul lor.

«Apropiindu-se de Iași au văzut o oaste mare turcească și moldoveană. și s'au lăsat în jos, de mergeà Moldovenii pre de ceasta parte, Leșii pre de ceia parte de Prut. A doua zi s'au ispitit să deà harț, ce Moldovenii tot s'au dat înapoi spre temeiu, unde erà țara cu Turcii la un loc strânși, și apropiindu-se spre Iași, s'au arătat oastea toată a lui Ion Vodă. Și erà vremea atuncea Joi după Rusalii. Văzând Mielețkii hatmanul atâta mulțime de oaste că nu va puteà să-i steà înainte, se face într'o zi a cercà vadul la Prut să treacă spre oastea lui Ion Vodă, și dacă au înserat, au pornit înapoi, și toată noaptea s'au dus. A doua zi, dacă au văzut Moldovenii că Leșii s'au dus și-au fugit, s'au lăsat după dânșii a-i gonì și dacă i-au ajuns, în multe locuri s'au bătut și mulți au pierit de îmbe părțile și din Moldoveni și din Leși, iară a-i risipì nu i-au putut. Mai apoi cu toată nevointa au silit să-i spargă la trecătoare la Nistru, supt cetate, ci nu i-au putut, că cetatea fiind pre mâna lor, pre dânșii se apărà și pre Moldoveni îi rășchirà. Acolo le venise Leșilor într'ajutoriu Iazlovețkii, hatmanul cu 800 de oameni ce i-au întâmpinat la trecătoare, ci văzând că nu le-au slujit norocul s'au lăsat atuncea, ca să se găteze mai bine pre altă dată. Ci Bogdan Vodă, bolnăvind de ochi, de nu gândeà de domnie, ci de nevoia sa, s'au lăsat și s'au tras la Mosc, unde și moarte i s'au prilijt acolo».

[1]) Woewodzic = fiu de voevod.

Mielecki trimite înainte câțiva nobili pentru hartă. După aceea hatmanul văzând că ai noștri nu erau de o potrivă ca număr s'a gândit să se întoarcă, dar ca șiretlic a poruncit să încerce vadul de peste Prut, pe unde trebuià să treacă spre Iași, dar el în adevăr nu voià să se îndrepte spre Iași ci mai degrabă spre Hotin, cum s'a și întors. Ceeace văzând dușmanul, s'a luat după dânsul în ziua de Joi după Sfintele Paști» [1]).

Bogdan voià să dea luptă dar Polonii nu vor, «deci au ajuns la Prut nedormind toată noaptea». Descriere foarte amănunțită a micilor lupte de avangardă, cu numele celor căzuți, lupte individuale ale nobililor cu Turcii.

«După aceea ai noștri au venit la Hotin în care cetate erà în acest timp Dobroslaw Rożyc și o ținea pentru Bogdan».

De acì foarte pe larg lupta dela Hotin, tratările cu Turcii și cu Ion Vodă. «Intre acestea Iazlowiecki hatman, aflând de turburările din Moldova a venit cu 800 de călăreți și voià să treacă Nistrul dar Mielecki a trimis la dânsul să se oprească, pentrucă el vreà să se întoarcă».

Părăsirea Hotinului, noi tratări cu Turcii.

«Astfel nenorocitul Bogdan a pierdut țara sa, la Camenița a mulțumit tuturora că au trecut prin atâtea

[1]) Wielkanoc = Sfintele Paști, literal: Noaptea cea mare (a învierii).

primejdii pentru dânsul... După aceea numai cu câţiva Poloni s'a dus la Moscova şi acolo a murit».

Pp. 596, 603, 637 sub 1572 şi 1573:

Trei solii ale lui Ion-Vodă în Polonia, prin care cere Pocuţia în schimbul jurământului de vasalitate ce-l va face regelui, predarea lui Bogdan Turcilor şi veşti despre alegerea noului rege.

Pp. 653—659 sub 1574:

Originea răsboiului dintre Ion-Vodă şi Turci. Petre, fratele domnului muntenesc, stăruià pentru domnie la împărat, acesta cere lui Ion să-i dea atât tribut, cât îi făgăduise Petre. Domnul strânge un sfat mare şi întreabă dacă vor să plătească sau să se apere, răsboiul e declarat.

«Ion a trimis şi la regele Henric la Cracovia, căci erà aproape de vremea încoronării, rugându-l să-i dea ajutor, căci regii Poloniei întotdeauna apărau pe domnii Moldovei, cari le erau supuşi şi astfel Polonia puteà şade liniştită după zidul lor şi i-a cecut să-i dea voie să strige la oaste prin oraşele sale şi oricine să fie liber să meargă pe bani în Moldova. Regele nu a primit spunând că Coroana Poloniei are vechi legături şi prietenie cu împăratul turcesc mai mult de o sută de ani şi deci nu se poate învoi. Nevăzând Ion nici un ajutor dela rege, s'a supărat foarte tare, însă ştiind de Cazaci, că între dânşii sunt oameni liberi şi bărbaţi a trimis la

Pp. 223—234 sub 1573:

«Ion-Vodă dacă au luat credinţa ţării, se găteà de răsboiu şi în toată ţara trimise de sârg să iasă la oaste. Trimis-au şi la Henric, craiul leşesc, poftind ajutoriu de oaste să-i deà, ci de acolo nu s'au folosit, că craiu s'au mântuit că are legătură cu Turcul ţara lor mai mult de o sută de ani şi stă neclătită. Iară Cazacii, cumu-şi sunt ei gata de a se amestecà la toate amestecăturile, neîntrebând de nimeni, s'au strâns 1.200 de oameni şi-au venit la Ion Vodă, pre carii văzându-i Ion-Vodă, nu într'alt chip, ce ca când ar fi văzut înger din ceriu cu veste bună de izbândă pogorît; şi cu multe daruri capetele cine erà le-au dăruit».

«Ion-Vodă dacă şi-au strâns oastea toată şi s'au bulucit la un loc toţi, iată i-au venit veste cum Petru-Vodă şi cu Alexandru-Vodă au intrat în ţară cu mulţi oameni şi dela ţara ungurească şi Munteni şi Turci. Şi-au ales Ion-Vodă cap dintre Cazaci pre Sfirciovskii, cu câţiva Cazaci şi cu

dânşii ca să-i vie în ajutor la această nevoie împotriva Turcilor, făgăduind că-i va plătì, cât vor voì. Aceasta au făcut-o bucuroşi şi adunându-se 1200, neîntrebând pe rege şi neînțelegând că se împotrivià, au plecat către oastea lui Ion».

Lista cetelor cu conducătorii lor. «Ion a fost bucuros și i-a cinstit pe toți sub corturi, deosebit fruntaşii şi deosebit mulțimea şi-a poruncit să dea cu tunurile».

După un mare banchet dat Cazacilor, Ion ține un lung discurs în limba polonă, îi răspunde Swierczowski.

«Aflând acestea împăratul turcesc, a trimis îndată treizeci de mii de Turci şi două mii de Unguri domnului muntenesc în ajutor, poruncindu-i să prindă pe Ioan, iar pe Petru să-l aşeze în domnie. Acesta din urmă din porunca împăratului, îndată a pornit împreună cu Turcii şi cu Ungurii şi-a trecut râul Moldova și aveà patru zeci de mii de Munteni de ai lui. Oastea aceasta se aşeză pe râul Moldova şi lăsă caii slobozi, ceaace văzând Moldovenii, dau de ştire lui Ion-Vodă. Indată Ion a trimis asupra lor pe Swierczowski cu Cazacii şi i-a dat şi şase mii de Moldoveni, ca unii ce ştiau bine drumurile. Swierczowski pe toți i-a rugat că dacă vreà să facă ceva bun să meargă cât mai repede şi fără sgomot ca să nu fie observați. Intre acestea au dat de straja duşmană, patru sute de călăreți, pe cari i-au înconjurat şi i-au prins o seamă de oaste de țară şi i-au trimis înainte de strajă, să vază cu ochii, şi el cu altă oaste au purces după dânşii. Iar Sfirciovskii cu aceà seamă de oameni au nemerit 400 de oameni, straja lui Petru-Vodă, şi fără veste i-au încungiurat şi pre toți i-au prins. Sfirciovskii, dacă au biruit aceà strajă şi-au prins de veste cum Petru-Vodă nimica nu știe de oastea lui Ion-Vodă, îndată au repezit oameni de țară, să dea ştire lui Ion-Vodă să sârguiască să-i lovească fără veste, că are vreme acum de-i voia să-i bată, și i-au dat ştire cum este oaste multă foarte. Ințelegând aceasta Ion-Vodă, cum au putut mai tare au sârguit, şi dacă s'au împreunat toți, împărțindu-se în trei pâlcuri, i-au lovit când ei dormià fără grijă; aşà nime de nimica nu se puteà apucà fiind desbrăcați şi fără cai, că caii le ereà slobozi la păşune în nădejdea străjii. Aşà împresurându-i fără veste, şi multă moarte făcând într'înşii, biruì Ion-Vodă; iară domnii amândoi deabià au scăpat lăsând tot în tabără, şi au hălăduit numai cu trupurile la Brăila».

«Ion-Vodă dacă au bătut pre Petru-Vodă Şchiopul şi pre Alexandru-Vodă, s'au lăsat în goană după dânşii, şi-au slobozit oastea în pradă, de au jăcuit țara muntenească...».

«Dacă s'au întors oastea lui Ion-Vodă din pradă dela țara muntenească, apucatu-s'au de Brăila, de au ars târgul cu totul, numai cetatea au rămas şi gătindu-se ca să bată cetatea,

pe toți. Swierczowski dând de ştire lui Ion despre aceasta, l-a rugat să vie cât mai repede şi i-a făgăduit izbândă sigură, iar el a stat acolo aşteptându-l două ceasuri».

«Ion n'a pierdut ocazia ci, a venit cu ai săi, pe cari i-a împărțit în trei cete. Asemeni Swierczowski a lovit tabăra dintr'o parte şi Ion din trei părți, dând toți un strigăt; aceia s'au turburat, nici nu puteau să se apere, nici să fugă căci lăsaseră caii slobozi, au căzut din ei mulți şi voevodul Munteniei cu fratele său abià au fugit la Brăila şi aceasta înnotând pe lacul care se face din Dunăre».

Amănunte despre numărul morților şi pradă.

«După aceea a năvălit în țara Muntenească şi acolo a făcut pagube mari prin foc şi sabie, necruțând aproape pe nimeni. Şi aflând despre ei (cei doi domni) că sunt la Brăila, a plecat într'acolo».

Ion trimite la comandantul turcesc să-i dea pe cei doi domni şi taie urechile şi nasurile Turcilor trimişi la dânsul. O primă eşire a Turcilor e respinsă, «după aceea a prădat tot oraşul în care a luat mare pradă, argint, aur, perle... S'au încercat şi la cetate dar a venit veste că vin cinsprezece mii de Turci în ajutor către Brăila».

Ion trimite înainte pe Swierczowski cu Cazacii şi opt mii de Moldoveni, Turcii sunt bătuți.

să o ià, ce nu-i erà greu a o luà, de nu-i vreà fi venit veste dindărăt că Tătarii au intrat în țară. Ci lăsând cele străine, s'au întors la ale sale să le apere. Ințelegând Ion-Vodă că Turcii şi Tătarii de iznoavă s'au rădicat asupra lui, îndată au răpezit cum mai de sârg să se bulucească oastea de pre unde au fost răşchirată, dându-le ştire că Turcii de pre la cetăți şi Tătarii din Bugeac se strânsese; pre carii dacă i-au lovit Ion-Vodă cu oastea sa, şi pre aceea pre lesne i-au spart».

«Ion-Vodă văzând atâta supărare ce are despre Turci, împlându-se de mânie, cu foc au ars Tighinea şi Cetatea Albă, şi multă pradă au făcut, şi mulți robi şi plean au scos. De acì Ion-Vodă, curățindu-se de vrăşmaşii săi, au dat puținel țării odihnă să se răsufle; iar Cazacii nu se lenià, ci câmpii Bugeacului pururea cercà, şi multă pradă făceà».

«Călcând Cazacii câmpii Bugeacului şi multă pradă făcând, au dat pre o seamă de oaste turcească, ce se strânsese şi mergeà să lovească pre Ion-Vodă fără veste. Şi de sârg au trimis Cazacii la Ion-Vodă, de au cerut să le trimită ajutoriu, ca să dea răsboiu acelor Turci; şi dacă le-au trimis, pre lesne i-au biruit şi i-au răsipit cu ajutoriu proaspăt, că până a venì ajutoriul dela Ion-Vodă, aproape au fost Cazacii să piarză răsboiul de mulțimea Turcilor şi apoi Moldovenii proaspeți şi odihniți

«Dar deoarece erà aproape o a doua oaste turcească, în care erau şi Tătari, i-a dat de ştire lui Ion, deci acesta dând pace cetăţii Brăila, a plecat şi astfel cu puteri unite au lovit acea oaste turcească şi i-au risipit. După aceea Ion a tras sub Tighina, pe care a luat-o uşor şi a omorît toţi oamenii din ea. . . După aceea şase sute de Cazaci s'au dus la Cetatea Albă, pe cari au înconjurat-o şi au luat-o şi au avut mare folos şi au dărîmat-o pe jumătate. Ion în acest timp a dat odihnă oastei sale, iar Cazacii nu se dădură lenii, căci din nou au aflat că oastea turcească şi Tătarii vin împotriva lor».

Pe larg împărţirea oastei Cazacilor şi în ce ordine au dat bătălia. «Un ceas întreg a ţinut lupta până ce au venit Moldovenii oaste proaspătă care uşor le-a spart rândurile şi i-a adus lui Ion ca pe nişte vite».

Soarta prinşilor şi împărţirea prăzii.

«Auzind împăratul turcesc de aceste înfrângeri s'a îndurerat foarte mult, căci se temeà să nu piardă Moldova şi toate câte le are dincolo de Dunăre. Şi aproape ar fi fost aceasta dacă Ieremia, starostele de Hotin nu ar fi trădat pe Ion, pe care Ieremia îl trimisese la Dunăre cu treisprezece mii de Moldoveni să împiedece trecerea Turcilor, iar domnul pentru o clipă a risipit oastea, cu cuvânt ca să se adune când Ieremia va da de ştire despre duşman. Dar acel Ieremia s'a lăsat câştigat de Petre, dând răsboiu vitejeşte pre lesne i-au spart».

«Auzind împăratul turcesc de semeţia lui Ion-Vodă şi câtă pagubă i-au făcut, gândì ca să stropşească toată ţara Moldovei, şi pre hainul său, pre Ion-Vodă să-l prinză. Şi de sârg trimise în toate părţile la toţi sangeacii, să se găteze de oaste şi să treacă Dunărea asupra lui Ion-Vodă. Iară Ion-Vodă, dacă au înţeles, cu toată oastea sa s'au pornit şi-au supus oastea sa supt Tighinea, şi au trimis o seamă de oaste a sa cu Irimia pârcălabul de Hotin, ca să apere trecătoarea Turcilor, să nu treacă Dunărea. Ci nevoie este a oprì cei puţinì pre cei mulţi şi cei slabi pre cei tari, că trecând întâiu puşcile cu inicerii şi cu pedestrimea să apere vasele, aciiaş şi oastea toată au sosit. Văzând Irimia pârcălabul că nu-i poate oprì, s'au întors şi de sârg au dat ştire lui Ion-Vodă; nici Ion-Vodă altă zăbavă au făcut, ci îndată s'au dus spre oastea turcească. Insă întâiu au trimis pre Sfirciovskii cu o seamă de Cazaci şi cu 6.000 de oameni de ţară să poată prinde limbă, şi fără zăbavă au dat pre oastea turcească, unde nu era mai puţini decât oastea moldovenească; şi dând răsboiu, au fugit Turcii, nici altă limbă n'au putut prinde, fără de pre un turc rănit rău, de n'au putut dintr'însul nimica să înţeleagă. De acì singur Ion-Vodă cu vre o 600 de oameni s'au lipit la baltă la Cahul, unde erà oastea turcească

fratele domnului muntenesc, care erà dincolo de Dunăre cu Turcii și luând dela dânsul treizeci de mii de zloți roșii, i-a lăsat să treacă Dunărea cu Turcii, iar el s'a dus la Ion, dându-i de știre despre aceasta, spunându-i că n'a putut să-i împiedece. Ion în acest timp bătea cetatea Tighinei, deci adunând oamenii săi cât a putut mai repede a mers către Dunăre înaintea dușmanului și și-a așezat tabăra».

Aci este intercalat un discurs al lui Swierczowski, care spune că se teme de trădare.

«Swierczowski voià cu oamenii săi să meargă asupra dușmanului pentru a prinde limbă. Ion i-a îngăduit aceasta cu plăcere și i-a dat și pe Woroni hatmanul său cu 6.000 de călăreți, cari îndată ce au pornit au dat de straja Turcilor, cari erau tot atât de mulți, i-au lovit și i-au bătut și au prins pe unul dintr'înșii și acesta erà foarte rău rănit, dela care n'au putut aflà ceva despre dușman. Dar Cazacii din aceà straje au înțeles că este oaste mare și deaceea au sfătuit pe Ion să se păzească și să vadă dacă se mai poate încrede în Ieremia, la care Ion a răspuns: «Nu trebuie să ne supărăm, știu în cine să mă încred».

«Deci singur cu 300 de călăreți a eșit din tabără, care erà într'un loc bun pe o baltă care curgeà dela Dunăre, a trecut printre oameni și erà acolo un deal pe care urcându-se a privit oastea turcească, dar n'a putut și s'au suit într'un pisc de deal, să poată cunoaște câtă seamă de oaste va fi la Turci, ce nimica n'au cunoscut, că oastea erà pre văi de nu se vedeà, numai străjile în patru locuri ce au văzut. De aci s'au întors Ion-Vodă la tabără înapoi... ».

«De aci Ion-Vodă au împărțit oastea sa în 30 de pâlcuri și la tot pâlcul a dat câte o pușcă; erà și 80 de puști hușnițe; iară oastea lui Ion-Vodă erà 30.000, fără prostime și adunătură ce erà pre lângă Ion-Vodă».

«La începutul răsboiului zic că o seamă de Moldoveni să se fie închinat la Turci și Turcii i-au pus în frunte, de s'au oprit focul întru înșii, de au pierit cu totul. Deci Cazacii cu focul, Moldovenii cu fușturile aruncà, Turcii de nu știà ce vor face. Văzând Turcii pre Moldoveni că vor să moară decât să nu biruiască, cu multe meșteșuguri au nevoit să amăgească pre Moldoveni, să-i ducă asupra puștilor, ci văzând Moldovenii meșterșugurile lor, nu-i gonià mult, ci numai până da dos, că vedeà că fuga lor erà cu înșelăciune, că de mulțimea lor tot locul acoperise. Deci, lăsând Turcii partea despre Cazaci, cu toată puterea au întors spre Moldoveni și puștile toate le slobozeà într'înșii; ci Moldovenii așà stà, cum s'ar fi gătit de moarte, iar nu să izbândească. Și multă moarte s'au făcut între îmbe părțile, că nu erà a călcà pre pământ, ci pe trupuri de om. Și așà mai apoi de aproape se băteà, că și mânile le

25*

cunoaşte câtă erà, pentrucă stetea în vale şi-a văzut numai străjile în patru locuri, oştile nevrând să deà de veste Moldovenilor, steteau tăcute în văi».

«Şi astfel neputând cunoaşte pe duşman, Ion a înaintat cu oastea sa, care erà în număr de treizeci de mii şi a împărţit-o în treizeci de pâlcuri şi fiecare pâlc aveà tunurile sale, erau şi 80 de mortiere între dânşii, deosebit stăteau călăreţii şi deosebit ţărănimea, care pentrucă iubeà foarte mult pe Ion, n'a vrut să-l lase între călăreţi, temându-se ca boerii moldoveni să nu-l trădeze şi să nu-l dea Turcilor şi se încredeà numai în Cazaci. După ce şi-a aşezat oastea, înainte de luptă Ion a ieşit din nou dintre oameni şi văzând oastea turcească foarte mare, abià atunci a înţeles că Ieremia l-a trădat, porunceşte să-l cheme, el însă nu vreà spunând că îndată trebuie să se lovească cu Turcii. Inainte ca Ion să înceapă lupta, el care trebuià să se lovească întâiu cu ei, a poruncit îndată să lase steagul său la pământ, să ià fiecare cuşma din cap şi s'o puie într'un băţ sau pe arme şi să le plece în jos. Turcii văzând această atitudine, deşi erau gata adunaţi asupra lor, se trag înapoi şi-i iau pe aceia cu ei. Se dă semnalul de luptă, iar Turcii pe acei Moldoveni îi pun înaintea lor ca apărare şi-i duc în faţă ca pe nişte vite şi Ion cu mare furie porunceşte să dea în ei cu toate puştile şi astfel au fost ucişi până la unul, unii de Turci, obosise şi armele-şi scăpà. Că acela prah se făcuse, cât nu se cunoşteà carele de carele este, nici de sineţe se auzià şi de trăsnetul puştilor de îmbe părţile, că nici puşcarii nu mai ştià în cine dau».

alţi de ai lor, aşà de mulţi au căzut că Turcii nu puteau trece peste trupurile lor. Iar Cazacii dădeau în Turci cu puştile, încât i-au turburat şi Moldovenii de altă parte loviau într'înșii aşà de tare încât Turcii s'au retras în faţa lor şi nu le puteà ţine piept, deci voiau să-i atragă spre tunuri, dar Swierczowski, băgând de seamă, a strigat către dânşii, deci Moldovenii s'au întors înapoi şi Turcii după ei, dar nu s'au lăsat prinşi şi-au urmat lupta cu ei, apărându-se vitejeşte. Turcii apoi au şi trimis toate puterile împotriva Moldovenilor şi toate puştile le îndreptau spre ei, nenorociţii Moldoveni se apărau bine şi-a fost o luptă aspră, cădeau ca snopii de pe cai atât Turcii cât şi Moldovenii şi atât s'au măcelărit de ambele părţi că mâinile le obosiseră şi armele le scăpau şi se ridicase un praf atât de mare că unul nu vedeà pe altul şi din pricina împuşcăturilor dese nu se auzeà şi nici tunarii nu ştiau unde dădeau».

«Intre acestea Ion vine între ai săi şi porunceşte să se tragă înapoia tunurilor iar călăreţii să fie de pază. Turcii au făcut la fel şi s'au tras înapoi».

Locuitorii din Oblucița cred că Turcii sunt bătuţi şi fug în interiorul ţării.

«In timpul acestui armistiţiu de o dată a căzut o ploaie puternică, încât s'a muiat praful ce se ridicase, dar n'a fost la îndemâna Moldovenilor,

«Deci Ion-Vodă au îndărăptat pe ai săi dinapoia puştilor, să se odihnească puţintel, şi Turcii aşijderea. Şi aşà stând şi privind unii la alţii, au dat o ploaie mare, de s'au muiat prahul; ci n'au fost Moldovenilor nici o îndemână, că li s'au muiat puştile; de unde aveau ajutor mare s'au scăpat; ci deamână le-au căutat a se bate, şi nu puteà să se sprijinească de mulţimea Turcilor. Mai apoi oastea tătărească proaspătă i-au lovit,

căci li s'au muiat şi tunurile cari le erau de mare ajutor şi de acum trebuià să se lupte numai cu mâinile şi ei fiind dejà obosiţi, nu au mai putut să se împotrivească. Apoi Tătarii oaste proaspătă i-au lovit în coastă şi îndată Moldovenii au început să fugă şi Tătarii cu Turcii îi goniau şi-i băteau până departe. A rămas pe loc numai ţărănimea şi 350 de Cazaci, asupra cărora nu năvăleau Turcii, fiind obosiţi. Ion a venit către dânşii şi-a spus: Văd, cavalerii mei, că prin trădarea lui Ieremia am ajuns la aceea că desigur ne vom dà capul».

Urmează câteva fraze de îmbărbătare spuse de Ion-Vodă şi de Swierczowski.

«După ce au spus aceasta toţi sar jos de pe cai şi împreună cu ţărănimea, care erà 20.000 se năpustesc şi iau tunurile de câmp ale Turcilor şi însuş Ion a luat unul din ele».

Urmează despre soarta acelor tunuri.

«In aceeaş zi s'au dus înapoi dela locul luptei o milă la un sat de deal, s'au aşezat şi s'au îngropat, dar în acel loc nu aveau apă, ceeace le erà foarte rău. Turcii în aceà zi adunându-se toţi şi întorcându-se din goană i-au înconjurat înainte de apusul soarelui şi erau aşà de mulţi că ochiul nu le puteà străbate şi toată noaptea i-au străjuit şi ca nici unul să nu de le-au căutat a dà dos ca să scape, şi Tătarii a-i gonì şi a-i aruncà; numai pedestrimea şi oastea cea de strânsură au rămas, şi 300 de Cazaci, ce fiind şi Turcii osteniţi nu năvăleà. Aşà scăpându-se de oastea cea călărăşească, Ion-Vodă şi-au dat glas cu Cazacii să se pedestrească toţi, că pedestrimea moldovenească, ce erà adunaţi mai mulţi în dobândă decât în leafă, erà aproape de 20.000. Şi năvălind cu dânşii singur Ion-Vodă, au luat puşti uşoare dela Turci, şi legând tabăra s'au dus înapoi, şi s'au tras la un sat la Roşcani [1]) de s'au îngropat, unde mare nevoie aveà de apă. Iară Turcii dacă s'au strâns toţi cu cei dela goană, i-au înconjurat mai înainte de apusul soarelui şi toată noaptea i-au străjuit să nu iasă dintr'acel loc. Dacă s'au făcut ziuă, cu toate puşcile au început a bate într'înşii ci nimica nu le strică, că se şenţuise bine, unde trei zile s'au apărat. Văzând Ion-Vodă că flămânzesc şi mor de sete şi praful încă se împuţinase, să fugă să scape loc nu erà, doară să sboare, că tot locul cuprinsese Turcii, gândì că doară cu blândeţe şi cu giurământuri făcând cu Turcii, că se va scoate din moarte. Incepù a trimite la dânşii că se va închinà, de vor trimite un om ca acela, ca să-i giure lui că, de ce va poftì, să-i facă pre voie. Turcii bucuroşi

[1]) Numele satului Roşcani care nu e în Bielski pare a fi o interpolare. Cele mai multe manuscrise nu-l au.

poată ieşi au aprins câteva case, care mai rămăseseră acolo și astfel se vedeà aproape bine».

«La răsăritul soarelui au început să bată cu toate tunurile într'înşii, dar nu puteau să le facă rău, căci făcuseră șanțuri bune, în cari s'au apărat trei zile».

«Văzând Turcii că le va fi greu să izbândească, au început să trateze cu Ion ca să se predeà, căci nu va puteà să scape în nici un chip. Ion pentrucă-l dureà gândul că va pierde pe țărani, deşi voiau să-şi deà capul pentru el, s'a hotărît să se predeà cu aceste două condiții: Intâiu pe Cazaci să-i lase întregi şi sănătoşi, al doilea să-l ducă pe dânsul viu la împărat, iar despre țărani n'a spus nimic, căci nu se îndoià că-i vor lăsà liberi, de oarece nimănui altuia nu i-ar fi păgubit dacă i-ar fi ucis decât numai împăratului. Turcii i-au jurat acele condițiuni, deci a ieşit din tabără şi a vorbit Cazacilor».

Cazacii și țăranii sunt liberați de oaste.

«Şi apoi din nou s'a întors către Cazaci şi ce a avut aur şi giuvaere la dânsul le-a împărțit între dânşii».

Urmează un discurs de rămas bun.

«După aceea împreună cu doi (însuş al treilea) şi cu un polon Oswolski s'a dus către oastea turcească».

In urma unei discuții cu paşa, acesta taie capul lui Ion.

fură la una ca aceea, de cât cu arme şi cu sânge mai bine cu înşelăciune să-l dobândească. Aşà deci trimisră la Ion-Vodă de-i giurară pre pofta lui, ca să-l ducă viu la împăratul, Cazacii să-i lase neatinşi să se ducă de unde au venit, iară de aceà adunătură să-i sloboază volnici, să se ducă la casele lor, că nu va fi paguba a lui de vor peri, ci a împăratului, căci sunt robi împărăteşti».

«Având Ion Vodă tocmeală şi făgăduință mare şi giurământ tare dela Turci, că-i vor face pre voie de toate câte scrie mai sus că au poftit el, s'au gătit să meargă la paşa în tabăra turcească, şi-au împărțit al său mai bun tot ce au avut între Cazaci şi de către toți şi-au luat ertăciune şi însuş al treilea au mers la tabăra turcească. Acolo, dacă l-au dobândit, cu multă mânie de către paşa, l-au dat de viu de l-au legat de coadele a două cămile şi l-au slobozit prin tabără de l-au sfărîmat. . . ».

«Mai apoi s'au lăsat la ceialaltă spuză de i-au snopit şi i-au sfărîmat. Văzând Cazacii spre ce le stă lucrul şi viața lor, au silit să intre iară în şanţ, ci n'au putut, că-l cuprinsese Turcii, ci văzând aşà, au intrat în grămada Turcească, tăind şi oborînd, de au perit până la unul».

«Şi pe el legându-l de picioarele a două cămile, le-au lăsat libere şi l-au sfărîmat pe câmp. . . ».

«După ce au ucis pe Ion, Turcii au năvălit asupra ţărănimei, pe care au măcelărit-o ca pe vite. Văzând Cazacii că n'au lege şi neîncrezându-se în jurămintele turceşti au vrut din nou să intre în şanţ şi să se apere, acolo, dar şanţul erà plin de Turci, deci au năvălit acolo unde au văzut grămada cea mai mare a Turcilor şi i-au tăiat şi i-au măcelărit şi ei şi-au dat vitejeşte capul nu fără mare pagubă a Turcilor».

P. 693—696 sub 1577:

«A fost un Ivan Potcoavă între Cazacii Zaporojeni, frate al răposatului Ion, voevodul Moldovei, care pentrucă rupeà potcoave l-au poreclit Potcoavă. Aflând Moldovenii despre dânsul, au trimis în taină, rugându-l să vie ca domn moştenitor şi să nu lase altuia ţara ce i se cuvenise după frate-său, plângându-se de Petru-Vodă al lor, că suferă dela dânsul, strâmbătăţi de nesuferit, precum şi dela Turci, pe cari îi iubeà şi-i aveà la curtea lui. Potcoavă a fost mulţumit de această cerere şi le-a mulţumit, dar a cerut să-l sfătuiască în ce chip ar puteà izbuti, căci el nu ştià. I-au trimis deci îndată două scrisori, una către cneazul Constantin, voevodul de Kiew, şi a doua către starostele de Bar, cu câteva zeci de peceţi ale boerilor moldoveni fruntaşi,

P. 230—244 sub 1577

«Pre aceea vreme, fiind în al patrulea an al domniei lui Petru-Vodă, un Ivan oarecarele, ce l-au poreclit Potcoavă, pentrucă au fost rumpând potcoavele, iară unii i-au zis Creţul, ce s'au fost făcând frate lui Ion-Vodă, răspunzându-se de moşie şi de naşterea sa dela Mazovia, de unde şi Ion-Vodă, acesta Potcoavă şi-au scos nume de domnie, şi între Cazaci având cunoştinţă, pre mulţi au măgulit lângă sine. Şi vrând să vie spre ţară, au vrut cu meşteşug să aibă slobozenie şi dela cei mai mari. Şi făcănd scrisori cu multe peceţi dela boeri şi curteni de ţara Moldovei, au doară să fie fost şi cu voia unora, cum zic unii, şi s'au dus Creţul cu cărţile la voevoda Chievski, ce erà pre acele vremi cneazul Constantin şi la starostea de Bar, de le-au arătat,

în cari scrisori îi rugau să-i dea ajutor numai până al Nistru şi ei vor aşteptà cu oaste în zi anume. Luând Potcoavă acele scrisori a venit cu ele la Bar şi pe ascuns le-a dat starostelui, cu care a avut şi o convorbire tainică. Starostele i-a spus că l-ar ajutà cu plăcere şi-ar fi bucuros să izbutească, dar din pricina păcii ce o ţine regĕle cu împăratul turcesc, nu i-se cuvine să facă aceasta fără voia şi ştirea regelui şi scriind regelui alte lucruri, a făgăduit că va amintì şi aceasta şi dacă va fi voia regelui, el nu se va dà înlături. . . ».

«Stanislaw Kopicki, care sosise proaspăt dela câmp la Bar, aflând de aceasta s'a dus la Potcoavă sfătuindu-se cu dânsul şi făgăduindu-i să-l ajute după puterea sa, pentru care Potcoavă l-a mulţumit şi l-a rugat să arate în fapte ce vorbise, făgădiundu-i să-l răsplătească bine, dacă Dumnezeu îl va învrednicì să-l aşeze în moşia sa, unde-l chemau supuşii. Deci Kopicki având prietenie între Cazaci, cu cari trăià de două zeci de ani s'a dus la dânşii şi ce aveà ca bani a aruncat între dânşii. Şi s'a alipit la aceasta şi un moldovean Czapa (Ceapă) care se însurase acì şi locuià într'un sat în voevodatul de Braclaw. Cu stăruinţa amândurora s'au adunat trei sute treizeci de Cazaci, oameni aleşi, asupra cărora erà hatman Şah şi astfel s'au arătat lui Potcoavă cu care au năvălit în Moldova».

cumu-l poftesc boerii şi ţara să-şi meargă la moşia sa, la Moldova, şi făgăduind mult să le deà, numai să-i fie într'agiutoriu. Ce starostea de Bar oaste au zis că nu i-se cade să-i deà fără ştirea lui craiu, şi mai cu dinadinsul pentru aşezarea păcilor; iară lui craiu s'au giurat că-i va dà ştire, să ià învăţătură».

«Intr'aceea vreme sfătuindu-se Potcoavă Creţul cu starostea de Bar, iată şi un Copiţkii oarecarele, fiind atuncea nemerit la Bar, carele venise de curând dela câmp, înţelegând de Potcoavă, s'au adunat şi vorovind cu dânsul, cu multe giuruinţe l-au umplut Creţul de-l va duce la domnie, la scaunul Moldovei. De acì Copiţkii, având mare cunoştinţă între Cazaci, s'au dus la dânşii; pre unii cu giuruinţe umplându-i, pre alţii cu bani ungându-le ochii, din ce a avut şi el din agonisita sa, i-au plecat. Şi-au mai lipit către sine pre un moldovean ce l-au chemat Cepla, ce se însurase între Cazaci. Şi-au pus hatman pre Şah, pre 330 de Cazaci, carii i-au strâns cu nevoinţa lor, şi-au intrat în ţară».

«Aşà oblicind Petru-Vodă au strâns ţara şi s'au gătit de dânşii şi luând puşcile au eşit să meargă împotriva lor. Auzind Cazacii de aceasta, au apucat ce au putut dela margine şi s'au întors înapoi, cruţându-se pre altă dată, să se găteze mai bine».

«Având Petru-Vodă grijă de Creţul şi de acei Cazaci, ce erau cu dânsul,

«Dar pentrucă Petru, voevodul Moldovei, auzise de aceasta a eşit cu oaste mare şi aveà cu el şi tunuri multe şi înţelegând că nu erà o ocazie bună pentru ei, s'au întors înapoi, hotărînd să-şi încerce norocul altădată. Petru voevod aflând de aceasta a trimis un ceauş turcesc la castelanul de Halici, care tocmai în aceà vreme se duceà la împărat pentru pace, plângându-se la dânsul că împotriva păcii şi a alianţei, Cazacii pustiesc ţara împărătească pentru a pune în domnia Moldovei pe Potcoavă, deci să-i scrie regelui ca regele cât mai repede să trimită să-l prindă şi să-l pedepsească după tratate şi să facă dreptate cu toţi acei Cazaci, căci de va fi altfel, împăratul turcesc nu va ţine pacea cu regele. Castelanul de Halici a scris pe larg toate acestea regelui. Deci regele s'a supărat foarte mult şi-a trimis îndată pe cămăraşul său (comornic) cu scrisori la hatman şi la câtiva nobili ai Rusiei să se silească să prindă pe Potcoavă şi pe oricare alţi răsculaţi. Iar hatmanul a trimis 3 roate, asupra cărora a pus comandant pe Bobolecki sluga sa, care nădăjduind să-l afle pe Potcoavă la Niemirow, căci acolo stăteà mai înainte, s'a dus deadreptul şi l-a găsit acolo. Dar Potcoavă a prins de veste şi a eşit din oraş având cu dânsul 50 de pedeştri cu sineţe (ruşniţe) şi-a venit la un vad, în care intrând cu caii până la pântece au pus înainte pe trăgătorii buni. Când Bobolecki ca să nu intre iarăş de isnoavă în ţară să prade, trimis-au cărţi la castelanul de Halici, carele erà să meargă sol la împărăţie să lege păcile de i-au dat ştire cum Cazacii s'au rădicat şi vor să puie pre Creţul la domnie; de care lucru, de nu-l vor prinde, şi de nu vor face pace cu dânsul, şi de nu se vor certà ceia ce-s cu dânsul, pacea cu împăratul nu vor puteà să steà. Acestea toate au scris castelanul la craiu».

«Înţelegând craiu leşesc de Potcoavă Creţul, cum s'au rădicat cu Cazacii şi face zarvă, şi va să scoaţă pre Petru-Vodă din domnie, îndată au scris la hatmanul şi la o seamă de boeri de margine, să puie nevoinţă ca să-l dobândească, şi pre dânsul şi pre Cazaci. Iar hatmanul, dacă i-au venit cărţile crăeşti au trimis trei roate de ... cu Boboleckii, ca să-l afle la Nemirow, că acolea se ţineà mai înainte; şi deacolo, dacă au venit, l-au aflat. Ci Creţul au prins de veste şi-au eşit din târg cu 50 de Cazaci pedestri cu sineţe şi-au venit la un vad, de unde au intrat în apă până la pântecele calului şi-au pus Cazacii dinainte».

«Iar Boboleckii, dacă au sosit după dânsul la vad, văzând pre Creţul că este gata de a se batere, şi la loc strâmt nu s'au apucat de răsboiu, ci s'au întors înapoi; şi aciiaşi şi Creţul după dânsul în târg: Boboleckii la curte, iară Creţul în târg la gazdă. Deci au chemat Boboleckii pre mai marele

a sosit la acel vad, văzând pe oameni aşezaţi la loc bun şi greu de răzbit, s'a întors înapoi. Acela a venit după dânsul, Bobolecki la curte şi el în oraş. Bobolecki a spus namestnicului târgului să-l dea, dar acela a spus că nu pot să ţi-l dau, dar nu-l apăr, ia-l tu, dacă poţi. Bobolecki a plecat neisprăvind nimic. Deci hatmanul a dat de ştire regelui că-l strâmtorase pe Potcoavă la Nemirow, dar namestnicul voevodului de Braclaw din Nemirow n'a vrut să-l dea pe Potcoavă. Dar înainte de venirea comornicului, Potcoavă din nou s'a pregătit mai bine şi-a năvălit în Moldova, căruia i-au venit în ajutor Şah hatmanul, pe care-l lăsase al Niz cu 400 de Cazaci şi 600 de oameni şi-au venit la vadul care se numeşte Probit, unde primindu-l pe Potcoavă ca domn al Moldovei, a poruncit să dea din tobe de piele. Şi pe Cazaci i-a dus până la Soroca, când a ajuns la Soroca l-a primit mulţimea ca domn. Auzind de aceasta Petru-Vodă s'a pregătit împotriva lui. Când au ajuns către Iaşi a eşit cu mulţi oameni, pe cari îi aveà cu dânsul şi întâiu pe Turci, cari erau 500, i-a aşezat lângă tunuri. Aceia împuşcând îndată. Cazacii au scăpat, aşà că acele tunuri nu au putut face nici un rău, unii spun că erà între dânşii unul care a stricat tunul, dar e mai de crezut că atunci când aprindeau tunurile, ei văzând fumul, îndată cădeau la pământ şi astfel nu le făceà nici un rău. Turcii crezând târgului, şi i-au zis să prinză pre Creţul şi să i-l dea. Iară mai marele târgului s'au lepădat de dânsul, şi-au zis că: eu nu-l voiu prinde, nici ţi-l apăr, ci de-ţi trebuie tu ţi-l prinde. Văzând omul hatmanului că nu foloseşte nimica, dusu-s'au şi-au spus hatmanului. Inţelegând hatmanul aşà acestea toate le-au trimis la urechile craiului, cum n'au vrut să i-l deà oamenii voevodului de Braslav; ce craiu a trimis cu ponoslu la voevodul, ca să-l prinză şi să i-l trimiţă. Ce până a merge comornicul crăesc cu cărţile, Creţul cu mai mulţi oameni mai bine s'au gătit şi-au intrat în ţară pre la Soroca. Acolo, cumu şi-i rândul oamenilor, dacă l-au vestit de domn tânăr, mulţi s'au închinat».

«Auzind Petru-Vodă Şchiopul, cum Ivan Potcoavă, ce-i zic Creţul, au intrat în ţară pre la Soroca cu oaste căzăcească, de sârg s'au gătit şi au eşit cu oaste împotriva lui. Luat-au şi puşcile cu sine şi s'au gătit de răsboiu, şi-au pus Beşlii după puşci, dându-le învăţătură că, dacă vor slobozi focul, să se repează în Cazaci. Ce Cazacii cumu-şi sunt învăţaţi la răsboiu, când au slobozit Beşlii puşcile, ei toţi au căzut la pământ, de i-au covârşit focul, iar Turcii, gândindu-se că sunt ucişi, s'au lăsat la dânşii. Aşà Cazacii au slobozit în-tr'înşii focul, şi multă pagubă au făcut în oastea lui Petru-Vodă, şi aciiaş oastea lui Petru-Vodă au dat dosul şi izbânda au rămas la Cazaci. De

că sunt ucişi sar către dânşii şi ei ridicându-se, îi loviră cu puştile aşà că au căzut dela început 300 de cai şi în cele din urmă s'au risipit. Văzând Petru-Vodă nenorocul său, a poruncit celorlalţi oameni să se retragă către Iaşi şi de acì s'a dus în ţara de jos, către fratele său, domnul muntenesc şi de acolo a trimis solie la împăratul turcesc, plângându-se de Cazaci, supuşi ai regelui Poloniei, că l-au alungat din ţară şi-au pus pe altul în locul său, cerând ajutor dela împărat».

«Impăratul astfel i-a răspuns: eu te numesc pe tine supusul meu şi ţi-am dat aceà ţară ca să-mi slujeşti când îţi voiu poruncì şi tu în loc de aceasta îmi porunceşti mie să-ţi slujesc; astfel îţi poruncesc să alungi pe acei lotri, căci dacă nu o faci, îţi voi luà capul şi voi trimite pe altul în domnie».

«Intre acestea Şah cu Cazacii au dus pe Potcoavă în domnie cu izbândă şi fără pagubă. Au intrat în Iaşi în ajunul Sf-tului Andrei anul 1577».

Pe cei închişi de Petru, Potcoavă îi liberează, între alţii un nobil polon Boki; Şah e numit în fruntea boerilor, Ceapă postelnic, Kopicki pârcălab de Hotin. E trimis un sol la Constantinopol după steag, dar e prins în drum.

«Petru a adunat iar mulţi oameni şi când s'a auzit că vine spre Iaşi, Cazacii au sfătuit pe Potcoavă să nu aştepte pe duşman în cetate, ci să-i acì Cazacii s'au dus cu domnu-său la Iaşi şi-au apucat scaunul Noemvrie 23, iar Petru-Vodă s'au dus în ţara muntenească».

«Petru-Vodă, dacă l-au bătut Creţul cu Cazacii, s'au dus în ţara muntenească şi-au dat ştire la împărăţie, cum s'au rădicat Cazacii asupra lui şi l-au scos din scaun. Inţelegând de acestea împăratul, de sârg au trimis hochimurile la Dobrogeni şi la Bugegeni şi la Munteni, să meargă cu Petru-Vodă asupra Creţului. Deci Petru-Vodă de sârg grijindu-se de oaste, venitu-i-au într'ajutoriu şi Moldovenii gioseni. Aşà deci Petru-Vodă cu ajutoriul împăratului şi cu a sa oaste ce-au avut, s'au pornit spre Iaşi asupra Creţului».

«Auzind Potcoavă-Creţul de venirea lui Petru-Vodă, s'au gătit de răsboiu, şi-au eşit înainte cu oaste căzăcească la Docolina; fost-au şi oaste de ţară cu Cazacii că mulţime se închinase. Şi tocmindu-se de răsboiu, au pus Cazacii întâiu pre Moldoveni în frunte, mai apoi Şah, hatmanul căzăcesc nu i-au lăsat; temându-se să nu-i vicleanească Moldovenii au pus pre Cazacii săi în frunte şi n'au vrut să lase pre nimenea să iasă la harţ. Şi apropiindu-se oastea lui Petru-Vodă, văzând Cazacii pre Turci că aduc înainte cirezi de vaci, ca să stâmpere armele în dobitoace, n'au vrut Cazacii să săgete de departe, ce odată au slobozit focul şi în oameni şi în dobitoace; ci dobitoacele mai

iasă înainte. Când Petru nu mai erà departe de Iași, l-a întâmpinat Potcoavă cu Cazacii și cu Moldovenii și-a vrut să puie pe Moldoveni în frunte, ca să se lovească întâiu, dar Cazacii n'au primit, căci nu se încredeau în Moldoveni, deci Șah a pus câțiva Cazaci ca strajă ca să vadă când vine oastea lui Petru și ei au văzut că acela a poruncit să mâne înainte cirezi de vaci și de cai, vrând ca vitele să sdrobească pedestrimea».

Turcii trimit oameni înainte pentru harță, dar Cazacii se abțin. «După aceea, când a ajuns mai aproape, au descărcat puștile în ei, încât unii au fost uciși și alții au dat dosul. Cazacii au început să tragă și în vite, cari s'au întors înapoi și-au sdrobit oamenii lui Petru. Ceeace văzând Potcoavă, care steteà la dreapta și Șah la stânga, au lovit într'înșii, i-au bătut și i-au măcelărit pe acei oameni turburați, așà că mulți au căzut și însuș Petru în cele din urmă abià a scăpat».

«Dar Potcoavă, deșì învingător, s'a îndoit că va puteà să rămâie în domnie, mai ales că auzise că lui Petru îi vine ajutor dela voevodul Ardealului multă oaste sub Ștefan Bathory ... deci a eșit din Iași cu 14 tunuri și cu provizii».

Un pasaj despre uciderea pârcălabului de Hotin.

«Când Potcoavă se apropià de Soroca, s'a hotărît să se ducă ori pe unde la Niz, pe câmp se temeà din cauza zăpezilor mari și pe la Nemirow se multă zăhăială făceà Turcilor decât Cazacilor, că de trăsnete fugeà înapoi. Și dând răsboiu vitejește, după multă nevoință a Cazacilor, iată și al doilea rând pierdù răsboiul Petru-Vodă și iarăși rămase izbânda la Cazaci».

«Potcoavă-Crețul, carele își pusese nume de domnie Ion-Vodă, după răsboiu cu noroc și cu izbândă ce au făcut la Docolina, de au bătut pre oastea lui Petru-Vodă, s'au întors la Iași. De acì, văzând că nu se va puteà așezà la domnie, ca și din țara ungurească se pogorîse lui Petru-Vodă oaste într'ajutoriu, au părăsit scaunul și țara și cu toți cu ai săi s'au întors înapoi pre la Soroca spre țara leșească. De acolo nu-și puteà aflà cale pre voia sa, că pre câmp erà omeți mari, pre la Nemirow se temeà de hatmanul și de voevoda Braslawski că-l cercà să-l prinză. Mai apoi, dacă au intrat în țara leșească, au chemat voevoda pre Șah și i-au zis: Voi ați făcut un lucru mare împotriva lui craiu și a țării, să risipiți pacea cu Turcul; pentru aceea să aduceți pre Crețul, și să mergeți cu dânsul la hatmanul, și el vă va trimite la craiu și voi vă veți curățì de aceà vină, și Crețul încă va hălăduì, văzându-l craiu așà de folos. Aceste cuvinte dacă au spus Crețului, el fù bucuros, gândindu-se că, de va merge la craiu, îl va ajutorì spre domnie. Deci s'au dus cu dânșii la hatmanul, hatmanul le-au trimis la craiu, craiul l-au dat

temeà de hatman şi de voevodul de Braclaw, cari aveau poruncă dela rege pentru el şi se sileau să-l prindă».

«Hatmanul văzând oastea lor mare n'a vrut să dea lupta ci s'a folosit de înşelătorie, voevodul de Braclaw, fiind la Nemirow, a chemat la dânsul la curte câţiva Cazaci, între cari erà şi Şah, hatmanul lor şi le-a spus ce greutate a avut la rege, deşì nevinovat, pentru acel Potcoavă, pe care ei l-au adus în domnie şi prin aceasta au dat pricină împăratului turcesc să strice pacea şi să nu creadă că aceasta e lucru de nimic. Ca regele să nu se supere pe ei, i-a sfătuit ca Potcoavă să meargă la rege să se desvinovăţească şi deoarece este bărbat viteaz, regele îl va primì bine, şi-a spus să-l ducă la hatman şi hatmanul va merge cu dânsul la rege. Cazacii au spus acestea lui Potcoavă, care a primit bucuros şi-a mers cu voevodul la hatman».

Amănunte despre soarta tunurilor.

«Iar hatmanul l-a trimis la rege la Varşovia şi regele l-a primit rău şi a poruncit să-l pue la închisoare şi să-l păzească bine».

P. 698 sub 1578:

Executarea lui Potcoavă cu discuţiile din dietă asupra acestui lucru, e menţionată expediţia Cazacului Alexandru în Moldova. Petru e înlocuit de Turci prin Iancu, un sas căsătorit cu o cipriotă bogată, cu banii căreia cumpără domnia.

în închisoare şi peste puţină vreme i-au tăiat capul».

P. 729 sub 1582:

«Iancul domnul Moldovei, care se purtase foarte rău față de rege, a fost alungat din țară. Deci cu visteria și cu toate lucrurile a vrut să fugă în Ungaria, dar prinzând de veste Iazlowiecki Nicolae, l-a prins în Pocuția și l-a dus la Lemberg și regele aflând aceasta, a scris îndată lui Nicolae Sieniawski hatmanul de câmp și lui Nicolae Herbort staroste de Lemberg ca după vechiul obiceiu să-l taie și să-i confisce toate averile lui, pentru luarea cărora a trimis pe Iacint Mlodziejowski, vistiernicul [1]) de curte și o parte a averii a poruncit s'o lase soției și copiilor pentru creștere.»

Pp. 250—251:

(Iancu-Vodă)... «s'au sfătuit să treacă în țara ungurească prin țara leșească...».

«Și așà au eșit din țară și trecând pre la Pocuția, i-au ținut calea Iazlovețkii, și l-au dus la Liov cu toată avuția lui, și îndată au trimis la craiu de i-au dat știre. Craiu au scris la Sinavskii hatmanul și la Herbort, starostea de Liov, să-i ià tot crăiesc și lui să-i tae capul. Și îndată au trimis craiul pe podscarbul lui, să-i ià toată averea Iancului-Vodă, numai feciorilor și doamnei să le lase o parte, să le fie de hrană».

II

IMPRUMUTURILE FĂCUTE IN CRONICA LUI SIMION DASCĂLUL DIN ACEIA A LUI AL. GUAGNIN (TRADUCEREA M. PASZKOWSKI)

Al. Guagnin. Opisanie Sarmacyey Europeyskiey. (traducere de M. Paszkowski) Warșovia 1768.

Pp. 110—114:

«Despot cel adevărat a fost alungat de Moldoveni din domnia Moldovei, care văzându-se alungat s'a dus la Roma, iar Moldovenii au luat în locul lui ca Hospodar al lor pe Alexandru. Deci acest Despot fiind la

Gr. Ureche. Cronica, ed C. Giurescu București 1916.

Pp. 181 și urm.:

«Pentru acesta Despot-Vodă scrie Marțin Pașcovskii, cronicarul leșesc, că oarecând au fost un Despot oarecarele locuind la Moldova, om de cinste și de folos foarte, carele întru nimica n'au fost mai jos decât cei

[1]) Podskarb.

Roma s'a îmbolnăvit şi a murit acolo, iar între slugile lui cari erau cu dânsul erà un grec învăţat, care după moartea stăpânului său a chemat toate celelalte slugi, tovarăşii lui şi-a spus»:

«Domnilor tovarăşi şi fraţii mei iubiţi, ştiţi că stăpânul nostru a murit şi n'a lăsat nici o rudă pe lângă dânsul, deci stăpânirea va luà averea rămasă pe urma lui, căci se cuvine stăpânirii. Dacă vreţi să mă ascultaţi atunci ne va fi bine şi mie şi vouă, faceţi deci aşà, mergeţi la stăpânire şi spuneţi de moartea stăpânului nostru şi pârîţi-mă pe mine, spunând că sunt un nepot al răposatului Despot, care vrea să ia toată averea unchiului său şi nu vreau să vă plătesc slujba voastră credincioasă, ce aţi slujit la răposatul unchiul meu, iar stăpânirea îmi va poruncì să mă prezint la judecată şi să vă plătesc, iar eu vă făgăduesc că voi împărţì între voi tot ce este al răposatului, iar eu nu cer nimic, numai scrisorile şi privilegiile pe cari le-a avut răposatul şi să-mi daţi pentru trai ca să mă pot duce aiurea şi vă găsiţi alt stăpân, căci vouă acele scrisori nu vă pot slujì cu nimic şi în nici un fel. Tovarăşii lui auzind aceasta s'au învoit foarte bucuroşi şi i-au spus: nu numai că te vom recunoaşte la stăpânire ca nepot, dar ori unde va fi nevoie vom povesti-o. Iar el ştiind bine că adevăratul nepot al răposatului fusese ucis în răsboiu, a luat numele aceluia, şi împărţind averea de frunte, având şi un nepot anume Vasilic. Acesta Despot şi cu nepotusău viind Alexandru-Vodă la domnie, de frica lui cu toată averea lor au pribegit din ţară şi-au tras spre Râm unde nu multă vreme petrecând, au perit nepotul lui Despot la un răsboiu. Şi de acolo mutându-se Despot la alt ostrov, şi-au cumpărat ocine şi s'au aşezat, unde nu după multă vreme, au murit şi Despot, rămâind toată avuţia lui pre mâna slugilor sale. Şi fiind unul dintre slugi de rudă grec anume Heraclu, carele erà mai de folos şi mai de cinste decât toţi şi mai credincios la Despot decât toate slugile, fiind şi om isteţ la fire şi ascuţit la minte, au chemat pre toţi tovarăşii săi, pre slugile lui Despot şi le-au zis: Fraţilor, iată stăpânul nostru murì şi averea lui toată pre mâinile noastre rămase; şi iată cumu-i obiceiul la acesta loc, că dacă moare omul şi nu va aveà feciori sau altă rudă, iau judecătorii toată rămăşiţa mortului; şi acum de vor oblicì de moartea lui Despot, vor venì de vor luà toată avuţia stăpânului nostru şi vom rămânea cu nimica. Iară de veţi vreà să mă ascultaţi pre mine şi să faceţi cum voi zice eu, noi fără grijă vom fi dintr'acolo, şi avuţia stăpânului nostru noi o vom pojivăl, numai să primiţi un cuvânt, să mărturisiţi către toţi că sânt eu nepot lui Despot, şi Despot a murit, iar avuţia lui pre mâna mea au rămas, şi să mă pîrîţi la judecători cum nu

răposatului între tovarăşi, şi-a luat o parte din bani pentru trai şi apoi s'a dus la Viena la curtea împăratului, rugând pe împărat să-i ajute să se aşeze în domnia Moldovei şi a arătat că este adevăratul nepot al răposatului şi că i se cuvine domnia. După aceea a venit în Polonia la regele Sigismund August, rugându-l şi pe el să-l ajute la domnie şi întovărăşindu-se în aceà vreme cu Albert Laski, voevodul de Sieradz, cu care sfătuindu-se acel Despot, a hotărît ca mai întâiu să se ducă în Moldova să se înţeleagă în taină cu Moldovenii şi ca să aibă drum mai uşor către domnie aşà a făcut: s'a dus la soţia lui Alexandru, care erà sora răposatului Despot spunându-i că el este nepotul răpostatului şi crezându-l, l-a primit bine. Deasemenea soţul ei Alexandru l-a primit cu plăcere, iar Laski adunà oameni în acest timp. Despot înţelegându-se cu Moldovenii aveà dela dânşii făgăduiala şi nădejdea că-l vor ajutà pentru domnie, dar aceste înţelegeri au ajuns la urechile lui Alexandru, care a poruncit să-i dea otravă în ascuns».

«Cunoscând Despot că este otrăvit a recurs îndată la un medicament şi aceà otravă nu i-a putut face rău şi după aceea fugind, s'a dus îndată în Polonia la Laski care adunase mulţi soldaţi şi s'au legat între ei să fie fraţi. Iar Laski i-a făgăduit să-l ajute să se aşeze în domnie şi adunând voevodul (i. e. Laski) câteva zeci de sate, voiu să vă plătesc simbriile, că ei nu ştiu că Vasilic, nepotul lui Despot, au pierit la răsboiu; ci văzând ei că mărturisiţi că sânt eu nepot lui Despot şi mă pîrîţi pentru simbrii, vor crede cu adevărat că sânt nepot lui Despot, şi nu vor luà avuţia stăpânului nostru, ci-mi vor zice să vă plătesc simbriile. Deci vom împărţì toată avuţia dimpreună, şi eu voiu lăsà să luaţi voi tot ce va fi, numai să-mi daţi mie catastişele şi zapisele câte sânt toate, şi ceva bani de cheltuială, cât vă veţi îndurà voi, că vouă nu vă sunt bune de nimica acele hârtii, nici vă sânt nici de o treabă; şi de acì ne vom răşchirà, carele încotro îl va îndreptà Dumnezeu. Deci ei cu toţii primiră aceste cuvinte, şi i-se jurară, cum nu numai înaintea judeţului sau către alţi oameni, ci şi printr'alte ţări îl vor mărturisì cum că el este Vasilic, nepotul lui Despot. Aşà meşteşugând într'acesta chip Heraclu cu tovarăşii săi, au împărţit avuţia lui Despot, şi el au apucat catastişele şi zapisele, între carele au fost şi diresele cele de domnie a lui Vasilic, nepotul lui Despot, carele perise la răsboiu şi au luat şi din bani oarece, ca să-i fie de cheltuială, şi împreunând numele, tovarăşii săi i-au zis Heraclu Vasilic, nepotul lui Despot, luând numele aceluia ce perise la răsboiu».

«Şi de acì răşchirându-se toţi în toate părţile, Despot au apucat nume de domnie, şi au trecut la ţara

a adunat ca la patru mii de oameni și-a tras către țara Moldovei».

«Iar Alexandru în acest timp fiind domn acolo a adunat oameni ca la patru zeci de mii Moldoveni și Unguri și a tras către graniță așteptând pe Laski și pe Despot. Văzând ei că Alexandru aveà gata oaste mare și că erà greu să intre în țară au făcut o înșelătorie: s'au întors înapoi la Ostrog și au risipit oastea pe la locurile lor, poruncind să fie gata cu toate, când vor da de veste. Săptămâna următoare Laski, înțelegându-se cu Despot, a spus că Despot e bolnav și n'a lăsat pe nimeni în odaie și în fiecare zi spuneà că e mai rău și nu au trecut două săptămâni și Laski eșind din odaie s'a arătat foarte întristat și a spus că Despot a murit și i-a făcut slujbă, dând să-i facă sicriu și în el a băgat o piatră mare și a făcut și îmmormântare, arătându-se a fi foarte întristat și povesteà peste tot în împrejurimi moartea lui Despot. Deci vestea a venit până la Alexandru că Despot a murit și cum au văzut îngroparea lui și a dăruit pe acela care a adus vestea și a poruncit îndată cu mare bucurie să se risipească oastea».

«Laski auzind că Alexandru a risipit oastea, a poruncit lui Despot să învie și îndată cu aceà oaste a tras spre Moldova. Iar când au fost aproape a venit vestea la Alexandru că Despot vine cu oaste, care auzind aceà veste a poruncit îndată ca să se nemțească, căruia dacă i-au luat seamă chesariul nemțesc, cu dragoste l-au primit; carele dacă și-au arătat diresele cele de domnie, l-au crezut cu adevărat că este nepot lui Despot și erà la cinste mare; însă lui nu-i erà de cinste, ci socoteà cum ar puteà face să dobândească domnia la moșia sa la Moldova».

«Carele umblând pentru domnie, au lăsat Nemții și au trecut la Leși și slujind coronii leșești și umblând între voinici la răsboaie s'au împrietenit cu Albriht Laskii, voevoda Siraskii, carele dacă i-au luat seama, cu toată nevoința au silit ca să-l ducă la domnie, adeverindu-se Despot, că oricât va cheltuì pentru dânsul, îi va întoarce mai cu asupră cheltuiala. Înțelegând Laskii aceste cuvinte s'au înfărtățit cu dânsul. Înțelegând Laskii și cu Despot de multe asuprele ce făceà Alexandru-Vodă boerilor săi, gândiră că pre lesne se vor împrietenì cu o seamă de boieri de țară și sfătuindu-se amândoi, au lăsat Despot să strângă Laskii oaste, iară el, făcându-se om prost, fiind necunoscut, s'au dus în țară la Moldova, că fiind om cu minte mare, umblând cu taină pe la boieri, pre toți i-au făcut prieteni. Mai apoi, umblând cu înțelepciune mare, s'au apropiat de au grăit și cu Roxanda, doamna lui Alexandru-Vodă, care i-au fost sor bună. Roxanda au spus lui Alexandru-Vodă de dânsul și s'au rugat să aibă socotință; nici Alexandru-Vodă

taie capul aceluia care o adusese şi pe alţii asemenea să-i taie, spunând: trădătorilor, nu ştiu de ce îmi aduceţi aşà ştiri, căci Despot de mult a murit şi l-au îngropat şi voi aţi venit aci să mă înspăimântaţi. Dar una după alta veneau veşti sigure că Despot cu Laski nu mai sunt departe de graniţă, abià atunci a crezut şi a adunat cât mai repede a putut 12 mii de oameni şi a tras către graniţă. A aşezat tunurile pe un deal în faţa podului, nădăjduind că va apărà podul cu tunurile, dar pedestrimea lui Laski a năvălit la tunuri şi le-a luat şi a întors acele tunuri împotriva lui Alexandru, care a fost silit să fugă la Turci. Iar Laski a tras deadreptul la Suceava şi a aşezat pe Despot în domnie, şi lăsând oştenii săi acolo pe lângă Despot pentru paza lui, 500 de Italieni şi Francezi el s'a întors înapoi în Polonia, făcând legătură cu Despot pentru despăgubirea pierderilor sale. După aceea Moldovenii gândind să trădeze pe Despot, l-au îndemnat ca pe acei oameni ai lui să-i trimită la graniţa ungurească împotriva lui Ianuş Vayda voevodul Ardealului, fiul regelui unguresc. Urmând sfatul, a trimis la graniţă oamenii, adică Italienii şi Francezii lui, cari nebănuind nimic erau siguri, negândindu-se la trădare. Iar Moldovenii alegându-şi vremea au lovit într'înşii la strâmtoare şi i-au omorît pe toţi şi după aceea au asediat pe Despot în cetatea Sucevii.

i-au frînt voia, ci l-au primit. Mai apoi, după multă vreme, prepuindu-şi Alexandru-Vodă pre Despot, l-au ortăvit pe ascuns; carele dacă s'au priceput într'acesta chip că-i otrăvit, s'au dat la doftor de l-au păzit şi nimica nu i-au fost».

«Iar Laskii în ţara leşească, zălojindu-şi multe sate şi ocine, şi luând bani de pre la alţii, strângeà oaste».

«Iar Despot dacă au eşit dela doftor, îndată au fugit în ţara leşească şi s'au dus la prietenul său, la Laskii şi i-au povestit de toate câte au petrecut la Moldova. Laskii, voevoda Siraskii, dacă au strâns vre-o 4.000 de oameni pre leafă, luând pre Despot cu sine au tras spre graniţa românească, unde sosind la Nistru, au prins de veste Alexandru-Vodă, cum Despot vine cu oaste leşesacă asupra lui, şi-au sosit la margine; aşà Alexandru-Vodă de sârg se gătează cu vre-o 40.000 de oameni şi le ese înainte la Nistru, aşteptând pre Laskii şi pre Despot. Inţelegând Albriht Laskii şi cu Despot, cum Alexandru-Vodă le-au eşit înainte la margină cu atâta putere, n'au cutezat să intre în ţară, ci sfătuindu-se s'au întors înapoi, cruţându-se pe altă dată, şi au răşchirat oastea toată pre la sate, lăsându-le cuvânt, când le va dà veste, să fie toţi gata. Iară pre Despot l-au închis Laskii într'o taină a sa, unde nime nu intrà acolo, fără numai Laskii şi-au scos cuvânt la gloate cum Despot s'au războlit. Şi aşà din zi în zi

Despot nefiind recunoscător pentru binefacerile lui Laski, care pierduse multă avere pentru dânsul, nu şi-a ţinut făgăduelile pe cari le făcuse înainte de urcarea în scaun. Laski supărându-se cu drept cuvânt, s'a gândit cum să-l alunge din domnie ca pe un nerecunoscător şi s'a unit cu cneazul Dimitrie Wisniowiecki, bărbat luminat, vestit şi viteaz, pe care voià să-l aşeze în domnie, iar pe Despot să-l alunge».

«Fiind deci la dietă la Piotrkow au hotărît între dânşii anume lucruri şi să adune oameni. Laski a adunat 4000 de oameni iar cneazul Wisniowiecki alţi 4000 şi au tras către Moldova, şi ambele oşti aveaù să meargă împreună, dar cneazul Wisniowiecki a venit mai întâiu la graniţă şi acolo urmà să aştepte pe Laski, cum hotărîseră între dânşii. Intre acestea Moldovenii au trimis soli la cneazul Wisniowiecki, spunându-i ca să nu mai aştepte pe Laski, căci toţi Moldovenii îl cer pe dânsul la domnie şi nu pe Laski, căci tu eşti cneazul Wisniowiecki, cavaler de mult vestit, iar dacă aştepţi pe Laski, slava nu va fi numai a ta, ci pe jumătate cu Laski, că te aduce la domnie. Şi spre răul său le-a dat ascultare şi a pornit către dânşii neaşteptând oastea lui Laski. Iar Laski veneà după dânsul cu oamenii săi, dar Moldovenii nu aşteptară pe Laski».

«Despot fiind asediat de Moldoveni a început să trateze cu cneazul arătându-se Laskii cu voie rea către toţi pentru boala lui Despot, şi îmblând trist, nu după multă vreme, într'una din zile au eşit Laskii afară la gloate, arătându-se posomorît la faţă şi cu haine negre, arătându-se jalnic şi cu voie rea, mărturisind către toţi cum Despot au murit; şi au învăţat să grijească ce trebuiaşte de pogrebanie, şi au învăţat de au făcut un sicriu, şi l-au băgat în taină unde erà Despot, şi în sicriu au pus o piatră mare, şi au smolit sicriul bine, cum ar fi om mort într'însul, zicând că au smolit pre Despot în sicriu; de acì aducând preoţi mulţi, cu toate gloatele sale şi cu multă jale au făcut îngropare şi au astrucat acel sicriu. Deci vrând Laskii ca să crează toţi că au murit Despot, au trimis cuvânt şi scrisori în toate părţile, dând ştire de moartea lui Despot, iară pre ascuns cum puteà mai vitejeşte se gătià. Şi fiind acolo şi iscoadele lui Alexandru-Vodă, şi văzând ei cu ochii lor cum Despot au murit şi l-au îngropat, de sârg au alergat la Alexandru-Vodă, aducându-i veste bună, cum Despot au murit şi au văzut cu ochii săi unde l-au îngropat şi cum este Laskii jalnic pentru moartea lui Despot. Crezând Alexandru-Vodă cu adevărat aceste cuvinte că au murit Despot, cu mare dor au dăruit pre vestitoriul acela şi bucurându-se că s'au mântuit de vrăşmaşul său, au slobozit oştile pre acasă».

Wisniowiecki, cerându-i să lase ostașii săi pe lângă dânsul, iar el a făgăduit să-i plătească, și să-i dea cneazului Wisniowiecki tribut fiecare an o sumă de bani, câteva mii de boi și câteva sute de cai și a făgăduit să-i înapoieze în Polonia cu pace pe oșteni. Dar Piasecki, care erà poruccznic pe lângă cneazul Wisniowiecki din voia lui fără sfatul altora a silit pe cneazul Wisniowiecki să nu facă nici o înțelegere cu Despot pentrucă Moldovenii de bună voie și în deplin acord îl primesc pe el ca domn. Deci cneazul Wisniowiecki s'a convins, iar Moldovenii gătindu-se de trădare, i-au dat de știre că a doua zi să se gătească la un câmp, unde toți boierii îl vor așteptà și-l vor primì ca domn al lor, și au așezat oastea în două părți, o parte dincolo de pod și cealaltă în partea aceea a podului, pe unde aveà să vie cneazul Wisniowiecki».

«Și din nefericire pentru răposatul cneaz Wisniowiecki, erà toamnă așà că o mare ceață s'a lăsat de dimineață când veneà cneazul cu oamenii lui. Indată ce a trecut podul, Moldovenii l-au lovit de amândouă părțile, îndată i-au ucis oamenii iar el a fugit singur și s'a ascuns într'o căpiță de fân, unde după aceea venind un țăran după fân, l-a găsit».

«Și a spus țăranului: frate, scapă-mă, acum, iar eu îți făgăduesc că vei aveà răsplată. Țăranul i-a spus: urcă-te în car, te voiu duce la casa mea, și l-a

«Albriht Laskii, voevoda Siraskii, scoțând cuvânt în toate laturile cum Despot au murit și înțelegând cum Alexandru-Vodă oștile sale le-a răşchirat, aflà vreme preîndemână ca să lovească fără veste de iznoavă asupra lui Alexandru-Vodă și de sârg au trimis la porușnici, cum mai curând ca să strângă oastea toată la un loc, unde dacă s'au adunat, s'au aflat vre-o 12.000 de oameni. Și de acì au zis Laskii lui Despot să se scoale din morți, adică să iasă dela taina de unde erà închis și de sârg mergând spre granița românească, fără veste au trecut Nistrul, unde înțelegând așà degrabă socotitorii lui Alexandru-Vodă ce erà la margine, de sârg au alergat la domnu-său, la Alexandru-Vodă, de i-au dat știre cum Despot îl împresoară fără veste și au intrat în țară. De care lucru cu adevărat știind Alexandru-Vodă că Despot au murit, n'au crezut, ci au învățat să taie capul aceluia ce au adus această veste, dându-i vină că face spaimă țării, că el știe bine că Despot au murit. Insă nesăvârșindu-se olăcarii, viind unul după altul și tot o poveste spun, cum Despot sosește, deșteptându-se ca dintr'un somn, un lucru așà de grab neavând de ce se apucà fiind oastea răşchirată cine-și pre acasă, au apucat pușcile cu vre-o 1500 de oameni ce au putut strânge de grabă și au eșit înaintea lui Despot la Jijia, la sat la Verbia și au tocmit pușcile împotriva podului, ca să

acoperit cu fân, dar nu l-a dus la casa lui ci la Tomşa şi la Moţoc, cari erau fruntaşii oştirii moldoveneşti. Deci aceştia foarte mult s'au bucurat de un asemenea prins şi l-au trimis îndată la împăratul turcesc împreună cu Ioan Piasecki Podoleanul, pentru cari împăratul a dat o mare răsplată şi a poruncit ca pe amândoi să-i arunce din turn în cârlige la golful mării la Galata. Acolo cneazul Wisniowiecki a stat spânzurat trei zile viu până ce Turcii l-au săgetat de pe metereze, căci batjocorise pe Mahometul lor, pentru care lucru i-a pedepsit împăratul pe aceia, căci i-ar fi plăcut să-l chinuiască mai mult. Iar Piasecki a murit mai uşor, căci căzând erà spânzurat de coapse şi şi-a lăsat capul în jos şi astfel sângele l-a înăbuşit».

«Iar Laski a intrat totuş în ţară cu oastea sa din pricină că Despot pritr'o iscoadă i-a scris o scrisoare foarte jalnică, rugându-l să-i fie milă de dânsul, recunoscând că greşise faţă de dânsul şi făgăduind sub jurământ, că dacă Dumnezeu îl va slobozì şi dacă Laski îi va scăpà vieaţa, îi va da şi-l va despăgubì de toate pagubele. Laski primind aceea scrisoare a chemat la sine pe toţi rotmiştrii şi a poruncit ca scrisoarea să fie cetită în faţa lor cu glas tare şi cerând sfat, cum ar fi mai bine, să-l scape sau nu? Rotmiştrii au sfătuit că e mai bine să-l scape şi să-l slobozească din închisoare că dacă Despot piere acele poată sprijinì pre Despot; unde făcând năvală mare pedestraşii lui Laskii, au apucat puşcile şi le-au întors spre oastea lui Alexandru-Vodă; unde împresurând pre Moldoveni cu focul puşcilor şi din sineţe cu plumbi ce picà ca ploaia, de multe rane n'au mai putut suferì Moldovenii, părăsind pre domnu-său Alexandru-Vodă, au dat dos a fugì şi au rămas izbânda la Leşi. Iară Alexandru-Vodă, văzându-se golit şi părăsit de tot ajutoriul, au fugit în jos spre Huşi şi de acolo s'au dus la Turci».

«Iar Laskii au tras la Suceava şi au aşezat pre Despot la scaun, iară el nu după multă vreme, s'au dus înapoi, lăsând lui Despot oaste, Joimiri şi Nemţi şi Unguri ca să-i fie de apărare dincotro va aveà nevoie, iară lui să-i întoarcă toată cheltuiala câtă au făcut până l-au aşezat la domnie. . . ».

«Albriht Laskii, voevoda Siraskii, dacă au aşezat pre Despot-Vodă la domnie cu multă cheltuială a sa, s'au dus înapoi la ţara leşească, lăsând cuvânt lui Despot-Vodă ca să-i trimită tot ce au cheltuit pentru dânsul, să-şi rescumpere satele şi ocinele care le zălojise pentru Despot. Ci Despot dacă s'au văzut aşezat la domnie, nimica de aceasta nu grijà, ci numai de prade şi de răutăţi ce făceà în ţară. Aşà intrând scârba între dânşii, înţelegând Laskii de atâtea asuprele şi strâmbătăţi ce făceà ţării şi lui

pagube şi cheltueli toate câte le-ai făcut se pierd, iar cât va fi viu şi slobod de asediul în care e ţinut poţi aveà nădejde de răsplată. Deci au hotărît să-l scape şi au venit cu oastea până la malul râului Siret nu departe de Suceava, neştiind ce se întâmplase cu câteva zile înainte, căci Ungurii cari erau câteva sute în cetatea Sucevii pe lângă Despot, se înţeleseseră cu ceilalţi Unguri cari erau în câmp cu Moldovenii. Despot oprise pe cei cari erau cu dânsul în cetate să vorbească cât de puţin cu aceia, dar ei nu ascultau şi tratau mereu între dânşii pentru trădare, căci greu ar fi putut Despot să-i împiedece, când nu aveà pe lângă el decât câteva sute de Italieni şi Nemţi, cari îi erau credincioşi şi binevoitori, dar nu erau atâţia cât Ungurii. Aceştia fiind trădători, hotărîseră în cele din urmă să-l dea pe Despot lui Tomşa şi Moţoc. Despot înţelegând că va murì şi cunoscând credinţa şi bunăvoinţa faţă de dânsul a acelor Italieni şi Nemţi cari erau cu el şi neavând cu ce să-i răsplătească pentru slujba lor credincioasă, a împărţit între dânşii coroana pe care dăduse să i-se facă, stricând-o şi le-a mulţumit pentru slujba lor credincioasă. Aflând Moldovenii că Despot împărţise coroana sa Nemţilor şi Italienilor, i-au prins pe toţi şi i-au închis, vrînd să-i omoare Temându-se deci de moarte rea, au dat tot ce le împărţise Despot şi abia aşà i-au slobozit. Iar Ungurii uitând nu-i plăteşte cheltuiala, gândi ca să-l scoaţă din domnie».

«De care lucru dacă s'au adunat la seim la Petricov cu Dumitraşco Vişnoveţkii, carele şi acela erà om cu putere mare, şi sfătuindu-se amândoi, au tocmit Laskii ca să-l ducă la domnie şi să scoaţă pre Despot, de care lucru încredinţându-se amândoi, nu după multă vreme s'au rădicat Vişnoveţkii cu oaste căzăcească şi au venit la Nistru, aşteptând acolo şi pre Laskii ca să meargă asupra lui Despot».

«Intr'aceia vreme sfătuindu-se boierii ţării dimpreună cu episcopii, ce vor face cu acel răsipitoriu de lege, că nu numai călcând obiceile ţării şi jacuri făcând, ce şi legea cu totul rămăsese de batjocură, de care lucru cu toţii mai cu deadinsul sfătuindu-se cu Tomşa hatmanul ca să scoaţă pre Despot din domnie şi aşà jurară pre Tomşa, că erà om cu inimă mare, ca să fie el începătoriu acestui lucru».

«Intr'aceea vreme înţelegând boierii cum Dumitraşco Vişnoveţkii au venit la Nistru cu oaste căzăcească şi aşteaptă pre Laskii, vrând să vie asupra lui Despot-Vodă, s'au sfătuit cu toţii şi au aflat ca să trimiţă la dânsul să-l poftească să vie la domnie şi să nu zăbovească, nici să vie cu oaste multă, că pot ei cu ţara fără oaste să-i dea domnia, nici să aştepte pre Laskii, zicând că dacă va venì Laskii va fi slava lui, iară nu a lui Vişnoveţkii. Văzând aceste cuvinte Vişnoveţkii şi adeverinţa boierilor de ţară, au

de binefacerile și de dreptatea stăpânului lor fața de dânșii, au prins pe Despot și l-au dat acelor trădători, dușmanii lui mai sus amintiți, Tomșa și Moțoc, dându-l afară la pod, au poruncit de l-au tăiat. Și după aceea au trimis către oastea lui Laski, care erà pe malul Siretului cu patru mii de oameni, iar Moldovenii erau de cealaltă parte a râului împreună cu Unguri ca la 5.000, au trimis pe un neamț cel mai credincios curtean al lui Despot, gol și desculț, tăindu-i nasul și urechile de erà numai sânge și încins numai la brâu, însărcinându-l cu această solie să-i spuie lui Laski să se întoarcă în Polonia dacă vreà să fie sănătos, iar de nu se va întoarce, va pățì ce a pățit și acela. Deci trecând la oastea lui Laski a spus ce s'a întâmplat, cum au trădat Ungurii pe Despot și l-au dat în mâinile lui Tomșa și Moțoc și azi e a treia zi de când l-au tăiat la pod. Auzind această veste rea Laski, care cunoșteà pe acel neamț a înțeles că este adevărată și a fost foarte mâhnit. Chemând pe toți rotmiștrii le-a spus aceste lucruri și se sfătuià cu ei ce să facă și au hotărît astfel: Deoarece au tăiat pe Despot și nu mai avem nici o nădejde de scăpare și ajutor din cetate, e greu să facem altceva decât să ne întoarcem acasă. Și după aceea s'au sfătuit pe unde să se întoarcă acasă, căci aveau cu ei oaste foarte mică. Unii sfătuiau prin Bucovina, alții către Sniatyn, dar partea întrebat sfat pe Pisacenskii porușnicul său, cum va face, aștepta-va și pre Laskii, au ba, că boierii cei de țară îl poftesc. Ce Pisacenskii, negândindu-se de vicleșug, văzând atâta adeverință de la boierii de țară, i-au zis să nu aștepte pre Laskii, ci să meargă la domnie dacă îl poftesc boierii, să nu fie lauda lui Laskii, ci a lor. Ascultând acesta sfat Vișnovețkii s'au gătit cu vr'o 500 de oameni să vie spre țară...».

«Scrie cronicariul leșesc Marțin Pașcovskii, că dacă au înțeles Despot-Vodă de venirea lui Vișnovețkii, știind că despre Laskii, de unde-i erà toată nădejdea, are scârbă mare pentru ce nu-i întorsese cheltuiala, socotì că deacolo nu se va puteà ajutorì. Înțelegând că și Laskii va să vie cu Vișnovețkii asupra lui, s'au sfătuit să facă pace cu Vișnovețkii; neștiind nimica de vicleșugul boerilor săi, au trimis sol la Dumitrașco Vișnovețkii pentru pace, giurându-i 1000 de cai și câteva mii de boi, numai să facă pace și să se întoarcă înapoi. De care lucru întrebând Vișnovețkii sfat de Pisacenskii, porușnicul său, dela carele pentru sfatul lui, mai apoi i-au venit toată răutatea asupra capului lui, că vrând Vișnovețkii să facă pace pre cuvântul lui Despot și să se întoarcă înapoi, iară Pisacenskii tot l-au îndemnat să meargă, zicând că dacă-l poftesc boierii și țara, mai bine să fie el stăpân decât altul. Și așà Vișnovețkii, ascultând sfatul lui Pisacenskii,

mai mare a sfătuit către Bucovina dând aceste argumente: dacă ne ducem către Sniatyn, Moldovenii vor asedià mai înainte castelul, iar noi având duşmani în faţă şi în spate, nu vom puteà fi siguri în ţară străină. Şi deci să mergem spre Bucovina, dar Moldovenii vor pregăti codrul ca odinioară; ca să nu cădem acolo în cursă, trebuie să fim foarte cu băgare de seamă. Intre aceste sfaturi au găsit mijloc ca hatmanul să trimită cât mai repede două sute de călăreţi, buni trăgători, cari să apere codrul şi să nu lase pe ţărani să-l strice şi aşà au făcut. Şi când ai noştri au ajuns sub codru auzeau cum călăreţii trăgeau în ţărani, cari şi începuseră să taie copacii pe alocurea şi acei călăreţi au ucis câteva zeci de ţărani şi în cele din urmă ţăranii au fugit. Oastea Moldovenească veneà după dânşii; Tomşa aveà 12.000 pentru apărarea râului, deşi moldovenii arseseră şi pădurile în faţa lor. Şi ne-au gonit din urmă până la Sniatyn, şi au sosit îndărăt după oastea polonă şi au ars oraşul. Astfel hatmanul a scăpat teafăr cu toată oastea sa şi n'a pierdut nici un om, iar dela apărarea râului călăreţii poloni au ucis mulţi Moldoveni şi i-au urmărit trei zile şi trei nopţi, nedându-le odihnă. Mai târziu aflând Turcii de trădarea acelor doi trădători Tomşa şi Moţoc asupra lui Despot, s'au supărat pe ei, deci ei luându-şi toate averile din Suceava au fugit la Lemberg, unde n'au făcut pace cu solii lui Despot, ci s'au pornit spre ţară, unde mai apoi şi-au pus şi capul».

«Văzând Despot-Vodă că despre Vişnoveţkii nimica nu foloseşte, au trimis iarăşi la prietenul său, la Laskii, cu multă rugăminte, să-şi întoarcă scârba despre dânsul şi să nu-l lase la nevoia lui, ci să-i vie într'ajutoriu, să-l sprijinească despre vrăjmaşii săi, şi ce va fi pofta şi cheltuiala lui şi dintâiu şi de apoi, toată să i-o întoarcă, încă şi alte daruri multe i-au adeverit. Unde văzând Laskii rugămintea lui Despot, fiind şi Laskii atuncea sosit la Nistru la marginea ţării, au chemat pre toţi poruşnicii săi şi au cetit cartea lui Despot înaintea tuturora. De care lucru întrebând sfat de dânşii, scoate-va pe Despot din domnie, au sprijini-l-va despre vrăjmaşii lui, înţelegând poruşnicii aceste cuvinte şi văzând că şi Vişnoveţkii nu i-au aşteptat precum le erà tocmeala, ci au intrat în ţară, au sfătuit pre Laskii să nu lase pre Despot la nevoie, de vreme ce mai înainte cu ajutoriul lui l-au aşezat la domnie, zicând că de va eşì Despot din domnie şi cheltuiala lui Laskii va fi perită, iară de va fi Despot la domnie tot este cu nădejde că se va întoarce cheltuiala lui Laskii. De care lucru luând Laskii acesta sfat, au purces ca să apere pre Despot-Vodă, unde au venit Laskii pre ţărmurile Siretului cu 14.000 de oameni».

« . . . Cronicarul leşesc Marţin Paşcovskii scrie că s'au rădicat Ianăş,

regele Sigismund August a poruncit să-i taie şi a luat acolo şi toate aceste averi ale lor».

craiul unguresc, într'aceea vreme cu cătăna oaste şi apropiindu-se la hraniţa Ardealului sub munţi; înţelegând de aceasta boierii moldoveneşti, fiind vicleni domnu-său, avură prilej ca să împuţineze oastea lui Despot-Vodă; au sfătuit pre Despot-Vodă ca să trimiţă oaste despre graniţa ungurească să fie de strajă. Şi aşà au trimis Despot-Vodă Nemţii săi, carii erà slujitori la dânsul. . . ».

«. . . Cronicariul Marţin Paşcovskii scrie: Acolea tocmindu-şi Tomşa oastea sa în două pâlcuri, vrând să înşale pre Cazaci, au pus un pâlc deoparte de pod, alt pâlc de altă parte de pod, dându-le învăţătură într'acesta chip, dacă se vor înşirà Cazacii la pod, atuncea să-i lovească fără veste de două părţi, cum s'au şi tâmplat. Insă mai nainte cu o zi au trimis Tomşa olăcari înaintea lui Vişnovetkii, dându-i veste cu înşelăciune, cum mâine dimineaţă vor eşì asupra lui Despot; de care lucru înţelegând Vişnovetkii această veste, cu mare bucurie au purces a doua zi, aşteptând să-i iasă boierii înainte să i-se închine, unde mai apoi cu mare înşelăciune s'au înşelat».

«Aşteptând Tomşa pre Vişnovetkii cu oaste tocmită la pod la Vercicani, iată au sosit şi Vişnovetkii cu Cazacii săi, ci Vişnovetkii nu venià ca la un răsboiu, ci ca la o domnie deşartă de stăpân, cu puţini şi încă el fiind bolnav de sănătate. Şi acoperindu-i negura. deodată Tomşa cu oastea sa

cea tocmită fără de veste i-au lovit, de i-au spart şi i-au răsipit şi pre mulţi i-au prins vii. Unora le-au tăiat urechile şi i-au slobozit, pe alţii dimpreună cu domnu-său Dumitraşco Vişnoveţkii, i-au trimis la împărăţie, că Vişnoveţkii neavând nădejde de o poticală ca aceea şi fiind negata, lovindu-i Tomşa fără veste pierdù Vişnoveţkii răsboiul, şi au dat dos a fugì; şi văzând că nu va puteà scăpà, că erà şi slab de boală, au intrat într'o căpiţă de fân, la un sat la Botoşani şi viind un popă la fân, să-l încarce, l-au aflat în căpiţă ascuns şi l-au dus la Tomşa de l-au închinat. Mai apoi cum s'au pomenit mai sus, l-au trimis la împărăţie dinpreună cu cumnatu-său Pisacenskii, de i-au închinat».

«... De această poveste scrie Marţin Paşcovskii, cronicariul leşesc. Intr'aceea vreme când au pierit Despot-Vodă la Suceava, iată sosì şi Albriht Laskii, voevoda Siraskii, la ţărmurile Siretului, carele venià într'ajutoriu lui Despot-Vodă cu 14.000 de oameni, ci nimica nu i-au folosit, că cumu-şi sunt Leşii de se gătează pre încet, până a venì Laskii să apere pre Despot-Vodă, iar Tomşa au înşelat pre Despot-Vodă, de i-au împărţit oastea şi i-au ucis Nemţii şi de acì au bătut pre Vişnoveţkii, mai apoi au omorît şi pre Despot-Vodă. Deci înţelegând Tomşa de venirea lui Laskii, au prins pre căpitanul Nemţilor celor pedestri, de i-au tăiat nasul şi urechile, şi l-au desbrăcat de haine şi l-au trimis

la Laskii, să-i spuie că au pierit Despot-Vodă, iară el, de va mai venì, cum au păţit Vişnoveţkii, aşà va păţì şi el şi cum au păţit oamenii lui Despot, aşà vor păţì şi oamenii lui, că ţara nu este fără cap, cumu-i pare lui; iar de-i este voia să-i fie oamenii fără nas şi fără urechi, cumu-i acel neamţ, el să vie. Acestea toate dacă le-au spus neamţul lui Laskii, au întrebat sfat dela poruşnicii săi, cum va face; ci poruşnicii au zis că: dacă au perit Despot-Vodă, pentru carele mergeai să-l aperi şi cheltuiala ta au pierit; nici avem ce umblà sau ce căutà la Suceava, ci să ne întoarcem înapoi. Insă neputându-şi afià cale curată ca să se întoarcă, pre urmă pre unde venise se temeà de vicleşug, să nu le iasă înainte oamenii Tomşii, să paţă mai rău decât Vişnoveţkii; pre la Codrul Cozminului să treacă se temeà de ţărani, înţelegând de dânşii să nu secuiască pădurea asupra lor, să paţă mai rău decât Albert craiu. Mai apoi şi-au aflat cale să se întoarcă pe unde au venit, socotind că de vor şi eşì vrăjmaşii lor înainte, se vor apărà din sineţe şi se vor sprijinì din arme şi vor hălăduì. Carii, dacă s'au întors înapoi, pre multe locuri le făceà năvală ţăranii cu îmblăcie şi cu coase, ce nimica nu le-au stricat, ce întregi au hălăduit în ţara sa, numai unul dintr'înşii au pierit. Această dobândă au făcut Laskii dela Despot-Vodă pentru mult bine ce-i făcuse şi-l aşezase la domnie».

III

ASEMĂNĂRI INTRE CRONICA LUI URECHE ŞI COSMOGRAFIA LUI SEBASTIAN MÜNSTER

S. Münster. Cosmographia Universalis. Bassel 1559.

P. 887:

«Docet Polonicarum rerum historia duos filios Lechum et Zechum a Iavan et filio eius Elisa progenitos venisse in terras vastas et incultas... Alii vero dicunt Pole in Polonica lingua sonare planum qua tota regio lipsa vasta et plana est».

P. 1059:

«Tartaria quae et Mongol dicitur a fluvio Tartar qui per eam fluit hoc nomen habet. . . .»

«Aer et caelum intemperantum et mirificum, tonitura et fulgura in aestate adeo horrenda ut prae timore homines ipsi interent; iam calor magnus est, mox frigus et densissimae nives cadunt. Ventorum frequenter tam validi flatus, ut equitantes detineant et ad terram homines deiiciant, arbores radicitus evertant et multa damna inferant. In hieme ibi unquam pluit, in aestate frequenter, sed adeo parce ut terra vix madefiat. Regio alioquin omni animalium dives, in camelis, bobus, etc. . . .»

Gr. Ureche. Cronica. Bucureşti 1916.

P. 92:

«Ţara leşească, sau cumu-i zic pre limba lor Polsca Zemlia adecă ţara câmpului îi zic. Pentru loc tins i-au pus nume aşà. . .»

«Pentru aceia îi zic ţara leşească, pentrucă mai de mult o au fost chemând aşà de pre numele lui Leh, fiul lui Elisei, nepotul lui Iavan, carele întâiu acela au locuit pre acele locuri».

P. 97—98:

«Numele şi au luat ţara dela apa ce-i zic Tartar, care cură într'acele părţi ce-i zicem Magopi, iară locuitorii îi zic Mangul. . . .»

«Văzduhul aceştii ţări este neastâmpărat, că vara acele tunete de groaznice sânt, cât de frică mulţi oameni mor şi sânt călduri mari şi aciaşi frig şi ometi mari şi acele vânturi sânt de mari, cât de multe ori se tâmplă de opresc pre om călătoriu cu calul şi-l surpă jos, copacii din rădăcină oboară şi multe pagube fac. Iarna niciodată nu plouă, vara foarte puţin şi când plouă, deabià jilăveşte pământul. . . .»

P. 1063:

«Primus Tartarorum imperator dictus est Cingkis, homo humilis sortis qui crevit in virum magnum et fortem, fuit que primus propagator et fator imperatorum Zavolhensium. Huius filius fuit Iocu chan, qui genuit Zain chan tertium imperatorem qui ab aliis Bathi appellantur et devastavit Russiam, Poloniam, Schlesiam, Moraviam et Ungariam ... Quartus ex Bathi genitus fuit Temir Cutlu, qui est Tamerlanes, in historiis ab summam tyrannidem notus, qui totam Asiam vastavit et usque ad Aegyptum pertransiit. Hic imperatorem Turcarum Baiazeth vicit et captivum catenis aureis alligavit, secumque pro spectaculo circumduxit. Paulus Venetus hoc ordine recenset nomina Imperatorum qui rerum pothiti sunt in Cathay: Primus Cinchis, secundus Cui, tertius Barchin, quartus Allan, quintus Mongu, sextus Cublai et sub isto dicto Paulus in aula eius egit».

P. 916:

«Hi (Turcii) parva manu primo latronorum more clandestinis excursionibus vires sibi vendicare conati sunt. Confluente que subinde huiuscemodi generis hominum colluvie, brevi se fuderunt in omnes vicinas terras, praesertim cum Graeci negligentiores essent et Christianorum crimina haec crudelia commeruerint flagella».

P. 98:

De toate dobitoacele se află multe...

Pp. 98—99:

«Impărat întâiu au pus de feliul lor pre unul ce l-au chemat Han. . .»

«Pre urma lui au stătut Ioc han, carele au născut pre Zain han, al treilea împărat, ce-l poreclesc Bati. Acesta au prădat Rusia, țara leșească, Slijia, Moravia, țara ungurească. Al patrulea han, fiul lui Bati, Temircutlu, carele îi zic Tamerlan, și se află acesta la istorie scris pentru vrăjmășia carele toată Asia au prădat, de au ars până la Egipet. Acesta au biruit pre Baiazit, împăratul turcesc și l-au prins viu și în cătuși de aur l-au băgat și l-au băgat în cușcă, de l-au purtat prin toată Asia. . . .»

«Iar la țara Cataiului întâiu au împărățit Ginhis, al doilea Cui, al treilea Barhin, al patrulea Alan, al cincilea Mongu, al șaselea Cublai».

P. 101:

«Acest fel de oameni, ce le zicem noi Turci, carii întâiu din tâlhari și din oameni puțini atâta s'au lățit și s'au înmulțit, că două părți de pământ cuprind, adecă Asia și Africa, s'au întins de au apucat o parte mare și din a treia din Europa, de sânt de Dumnezeu lăsați certare creștinilor și groază tuturor vecinilor de prinprejur».

Pp. 957—970:

Pentru domnia lui Othman data 1300.

«Orchanes Othomani filius, ambitione et audacia patri haud absimili, rei militaris disciplinae longe peritior, copiis apparatuque opulentior et instructior... Nam mira felicitate domuit Mysiam, Lycaoniam, Phrygiam, Cariam, regnumque in Hellespontem usque et Euxini littora protendit. Fecit hoc Graecorum dissidium ut Othomanica res cresceret et Prusiam Graecis adimeret. Dissidentibus autem eis Cantacuzeno magis quam Palaeologis fovet, primus ab eo in Europam accersitum traiecit. Post 22 imperii annum priusaquam vivendi finem facet, filium post se reliquit Amuratem quum late imperium paternum propagasset sed contra Tataros infeliciter pugnans cum multis copiis suae gentis occubuit. Amurathes Orchani filius patrem in imperio subsequentus est. Vir robore laborum tolerantia, disciplina rei militaris, industria et ambitone suis haud inferior animi, quippe qui simulandi dissimulandique egregius esset artifex et falendi magister insignis. Suo tempore duo fuere imperatores Constantinopolitani, qui pertinaciter inter se dimicabant. Tunc alter qui se vinci verebatur imprudenter Amurathem ad partes suas tutandas praecio, pacta scililicet Callipoli facile illectum, ex Asia accersivit...

Pp. 102—107:

Şi acestea s'au lucrat în anul 6808.

«Pre urma acestuia au luat împărăţia fiu-său Orhan. Şi iarăş şi acesta cu acelaş meşterşug s'au apucat ca şi tată-său, numai tărie şi avere mai multă au avut, din zi în zi adăogându-se şi lăţind împărăţia, că crescând vrajba între creştini au luat Misia, Licaonia, Frighia, Caria şi Neţia bătutu-o-au şi o au dobândit şi şi-au lăţit împărăţia până la Helespon. Că pre aceia vreme intrase vrajba între Paleolog şi între Cantacuzino, carii era capetele Ţarigradului şi socotì neprietenul Crucii ca să se arate unii părţi cu prietenie şi să-l cheme într'ajutoriu, ce s'au şi tâmplat că au trecut cu oaste în Evropa şi au deschis calea şi altora pre urmă la Evropa să facă multă nevoie. Acesta aproape de săvârşitul său au făcut răsboiu cu Tătarii şi au căzut în răsboiul acel fără noroc şi au împărăţit 31 de ani. Pre urma lui fiu-său Amurat au stătut împărat, om meşter şi ascuns la inimă, carele n'au fost mai jos decât alţii de vitejie, de a răbdare nevoile, de învăţătura vitejiei. Acesta, acoperind gândul său ce vreà să facă, văzând, cum s'au pomenit mai sus, vrajba între Greci şi slăbiţi de răsboaie ce făceà în de sine, năimind cu leafă vase dela Ghenua şi după ce au dobândit Helespontul, au trecut la Traţia în anii 6871 şi Calipoli la

Hunc itaque et copias eius nature in Thraciam per Hellespontum traduxit... Sic Europaeis opibus illectus dun ulcisci hostes simulat, usus Genuensium navibus Hellespantum ab Abydum superat. Occupata Callipoli per opportune in Chersoneso caetera Graeca oppida infestis armis patebat... anno Christi 1363 ... facile et sine magno negocio magnam Thraciae partem ditioni suae subiecerit. Mox et Mysiam adortus armis subegit. Pari inde successu Bessos et Tribalos domuit, Serviam et Bulgariamque ingressus, quum Adrianopolim prius occupasset.... cum Lazaro Serviae despota acie congresus, sub inguine confessus occumbuit, a Lazaro servo in domini vindictam occissus cum omnis imperasset 23... Is itaque defunctus duos reliquit filios, ad capessendam rerum administrationem idoneos Solymanum scilicet et Baiazetum... Hic (Soliman) cum Baiazeto ex Asia in Europam transgresuss, hostiliter conflixit. Quo extincto totius rei summa ad Baiazetum est devoluta. Baiazetus... erat autem vir ingenio peracri, maximarum rerum percupidus, in rebus arduis capessendis audax, in administrandis solers, in laboribus perferendis infatigabilis, in occasionibus prospiciendis acutus et sagax, in exequendis celer ac perseverans, animo fortis... regni finos

Crâm [1]) au apucat, ci apoi şi o parte mai mare a Traţiei au luat. După aceea au supus Misia, Bosna, Rumele; mai apoi dacă au dobândit scaunul Udriiului, de Bulgari şi de Sârbi s'au apucat. Mai apoi au perit de o slugă a lui anume Lazăr Dispot, ce au fost mai nainte dela inimă iubit lui şi l-au prins în răsboiu».

«Şi i-au rămas pre urma lui 2 feciori, Suliman şi Baezit, ci Baezit omorînd pre frate-său, au apucat împărăţia. Erà un bărbat de minte ascuţit şi poftitoriu de lucruri mari şi îndrăzneţ fie la ce se apucà, la trude răbdătoriu, vremea cunoşteà şi lucrul cum va purtà şi stătătoriu ca să împle de ce se apucà. Deci dacă au dobândit Traţia toată, şi au întors inima spre Ţarigrad. Şi întâiu au socotit să se apuce de Tesalia, Machidonia, Fotida, şi de Atica şi Misia, ce le zicem Sârbii şi Ilirii ce-i chemăm Bosna şi Tribalii, ce-i poreclim Bulgarii, o parte de dânsele au luat şi au ucis şi domnul Bulgariei. Mai apoi au încunjurat în 8 ani Ţarigradul şi auzind că vine oaste ungurească şi franţuzească, pre carii împăratul creştinesc i-au adus şi i-au chemat într'ajutoriu, temându-se de atâta oaste, au părăsit Ţarigradul de-a-l batere şi au sârguit de au eşit înaintea acei oşti la Nicopoli şi dând răsboiu au biruit Baiazit şi mulţi domni şi hatmani ai Franţozilor au perit.

[1]) Confuzie cu Chersonesul Tauric.

brevi tempori spaci produxit et extulit, ut circa Thraciam diu versatus pene universam excepta Constantinopoli et Pera, bello affligeret. Deinde reliquam Graeciam manus iniecit Thessaliam, Macedoniam, Phocidam et Atticam occupavit suique iuris fecit. Mysios quoque qui hodie Servii, Illyricos, id est Bosnenses, Triballos qui Bulgari communi vocabulo dicuntur assiduis praelis vexavit, patris mortem sic ulturus. Principem Bulgarorum interficit, alios subegit, aliis quae tributa quotannis exhibenda induxit. Byzantium quoque urbem regiam . . . obsidione vexavit. . . octo enim annos Constantinopolem obsederat et obsessam facile expugnasset nisi Ungarorum, Gallorumque adventum formidans, illis ad Nicopolim occurisset memorabilique praelio nostros superasset captisque magna ex parte Gallorum ducibus . . . reversus tyrannus ad Constantinopolim obsidionem, spei plenus eam biennio denuo obssesam occupasset, nisi Tamerlanes Scytharum rex, instar torrentis ipso inccursu contra vastando, Baiazetum omni apparatu occurrere conatem in Asiam revocasset. Ubi et in Galatiae et Bithyniae confinio instructa acie collatis signis fortiter dimicatum est. At Baiazetus impar viribus superatur, vivus et captus in cavea cathenis aureis vinctus ac circumductus

De care lucru cu noroc semeţindu-se Baiazit, iară s'au vârtejit la Ţarigrad şi 2 ani stând asupră-i de i-au flămânzit, şi erà acum cei închişi periţi de n'ar hi venit Tamerlan, hatmanul tătăresc, şi Baiazit fù biruit de mulţimea Tătarilor, ce nu erà deopotrivă şi l-au prins viu şi ferecându-l în cătuşi de aur şi în cuşcă băgându-l, l-au trecut la Asia. Ci la Asia l-au slobozit, iar el de ruşine curând au murit, după ce au împărăţit 13 ani şi 6 luni. Rămas-au fii de dânsul Calepin, Moisei, Mahmet şi Mustafa; ce Calepin de sârg au murit, iară fiu său Orhan de unchi-său Moisei fù omorît şi Moisei de frate-său Mahmet. Acesta Mahmet ţara muntenească şi Machidonia au supus şi ţenchiul sau hotariul turcesc până la Madenanici [1]) l-au mutat şi scaunul şi au pus la Odriiu. Şi după ce au ţinut împărăţia 17 ani au murit. Deci al doilea Amurat căzù la împărăţie. Acesta, cu ajutoriul ce aveà dela Ghenuva, trecând la Traţia au bătut pre unchiu său Mustafa şi Thesalonica au sfărâmat, carele erà oraş bătrân, tare şi plin de avuţie şi pre acele vremi Veneţia o ţineà. De acì au supus Chiprul, Epirul, Etolia. Cunoscând de acia că de va puteà să lege prieteşug cu Gheorghie Despot, domnul Sârbilor, că lucrurile lui se vor întărì şi a creştinilor vor slăbì, cu toată

[1]) Sic. Greşeală a copiştilor pentru Marea Ionium.

itandem dimissus... inglorius in Asia paula post diem obiit. . . .»

«Ut autem redeamus ad Baiazetum is ubi mortus est reliquit regnum quator filiis, quorum nomina sunt Calapinus, Moyses, Mahometus et Mustapha. . .»

«Caeterum Calapino posthaec mortuo, Orchanus filius successit, tenera aetate adolescentulus, ac brevi post a Moyse patruo extinctus est, sed ipse haud multo post moriens, fratri Mahometi regnum per manus tradidit... Valachis bellicosis nationibus bello attritis, tributa gravia imperavit. Ipse Macedoniam bello domuit, promovitque Turcorum signa ad Ionium usque pelagus. . . . Mortuus est autem Mahometus postquam imperavit 17 annos, anno Christi 1422, constituitque regiam sedem in Adrianopoli. Amurathus hoc nomine secundo, vulgo Muratbeg. . . . At Amurathus Genuensium opera in Thraciam delatus, cum Mustapha hostiliter conflixit, vicitque et totum imperium est assequutus . . . provincias Graeciae adortus, nobilissimas eius civitates accepit in fidem, praesertim Thessalonicam civitatem illustrem antuquitate, amplitudine, pulchritidine amoenitate, opibus, opportunitate situs . . . quae tunc a Venetis tenebatur . . . Quin et Epirum et Aetholiam in ditionem suam redegit atque Illyricorum oppida. . . . Concessit tum Amurathus in Mysiam, nec ulla re Georgio Despota potuit flecti ut nevoinţa au silit şi au luat fata lui să-i fie împărătească.. »

«De acia şi cu puterea socru său şi cu a sa s'au apucat de Beligrad şi bătând cetatea au perit 7000 de Turci. După moartea acestuia stătù împărat al doilea Mahmet, carele au încunjurat Ţarigradul cu multă mulţime de oaste şi l-au luat în anii 6961 în 31 zile a lui Mai. In al doilea an după aceia s'a dus la Beligrad şi mulţi de ai săi acolo perind şi el încă rănit l-au părăsit. De acia Bulgarii au luat şi Dalmaţia şi Rasţia au dobândit. De acì Trapezondul l-au dobândit şi Mitelina cu alte ostroave au luat. Apucat-au şi Evbeia şi Chiefeia, ce o ţineà Ghenuezii şi au împărăţit 32 de ani. De acì Baiazit al doilea luând împărăţia, răsboiu cu Veneţianii făcù şi le-au luat Naupactum, Metona, Dirahia şi toată Dalmaţia au prădat şi au murit otrăvit. De acì Selim fiu său căzù la împărăţie. Acesta au luat Alcarul oraş mare la Eghipet şi după ce au omorît pre sultanul, Alexandria toată cu Egipetul le-au dobândit şi le-au lipit de împărăţia lor şi Damascul l-au luat. Pre urma lui, fiu său Suleiman ţiind împărăţia, luat-au Beligradul, apărătura nu numai a ţării ungureşti, ce a toată creştinătatea. De acia Rodosul au biruit şi Strigonia şi Buda şi alte oraşe a ţării ungureşti, înconjurat-au şi Beciul . . .»

secum foedus iniret, priusquam ab eo nuptias filliae extorsit ingenti dote .... a Despoto rogato est, ut extorri ac patria eiecto ad pristinam fortunam recuperandam auxilio esset... oppugnare adorint Belgradum ... ut 7000 Turcorum in hoc obsidione quae septimum etiam attingit mensem sint desiderata...»

«Mahometes secundus. Mahometes Amurathi filius mortuo patre imperium assecutus.... Ad expugnanda Constantinopolim animum adiecit...» (luarea Constantinopolului la istoria imperiului bizantin).

«Anno 1455 expeditionem in Ungariam instituit atque maximis copiis Belgradum ... obsedit ... Machometem sagitaque sub papilla leva stringebat în pectore ... Turcae ... igniominiosa ac turpi fuga per noctem obscuram abierunt... Porro Mahmetus ... Trapezuntium expugnat, deinde adorit insulas Aegaei manus et ocupat Mytilenum. Deinde crudelisimé Chalcidem urbem in Eubeea insula expugnavit...»

«Baiazetus huius nominis... secundus ditio Venetum in Peloponese laeso Naupactum ... est illis adempta, Meton quoque expugnata... Veneno a filio iuniore dato... morit... Zelimus minor natu filius Baiazeti...»

(Pe larg luarea Damascului, Egiptului şi Cairului, «Alcar»).

«Reliquit Zelymus post se filium unicum Solymanum nomine... Belgradum expugnavitque quidem non

tam Ungariae sed totius Christianitatis propugnaculum erat. Cumque tyranus post eam victoriam... generosa quadam promptitudine contra Rhodum arma sumpsit».

(Pe larg luarea Budei și Strigonului, asediul Vienei).

Completare după ediția germană a Cosmografiei lui Seb. Münster. Bassel 1614.

P. 1429:

«Anno Christi 1300 ist dieser Othomanus, von den bissher alle Türkiche Keyser Othomani genent werden, erstanden in Landt Natolia... Es wällen auch ettliche er sey ein Tartar gewesen und kammen auss Persia in Cappadociam, unnd sich da nider gelassen. Dann da er von armen und schlechten Eltern erboren aber ein freyer keker Kriegsman war, flohe er ettlicher schmach hab von den Tartarn, und kom mit 40 Pferden, nam eyn das Gebirg Cappadocie, und fieng an umb sich zu rauben. Da kamm viel Räuber zu ihm dass er also starck ward, dass er ein offnen Krieg fürt und bracht das Landt Cappadocie in sein Gewalt, darnoch Pontum, Bithyniam und das Klein Asiam».

Pp. 1437—1438:

Pe larg moartea lui Soliman la ‹Ziget». «Solymano tratt nach sein Sohn Zelyms, diss Nammeus den andrer». Ia Venețienilor Ciprul la 1571, moare la 1574, 13 Decemvrie.

Pp. 101—102:

«Otoman, împăratul lor cel dintâiu au fost tătar, slujitoriu al hanului celui mare, om îndrăzneț și mai mare de trup decât alții. Acesta de nevoie au eșit din țara tătărească și au început întâiu la Capadochia a ținea drumul, având cu sine numai 50 de oameni și s'au adaos după aceia unul câte unul până s'au înglotit, unii din din oameni răi adunați, alții și de nevoia lor, pentru să hălăduiască de moarte, alții în nădejde de dobândă. Și așà după adaos ce făceà, întâiu pre ascuns, iară dacă s'au înmulțit în vedere se apucà de prăda și jăcuià. Și de acì cu toții s'au pornit de au luat Capadochia, Pontul, Bitinia, Pamfilia, Țiliția, țări mari. Și acestea s'au lucrat la anul 6808».

Pp. 106—107:

«Soliman.... mai apoi au perit la Zeghit, împărățind 47 de ani. Urmatu-l-au al doilea Selim, carele... au luat Venețianilor Chiprul... și de acì au murit la anul 6983. Pre urma

Urmează Amurat III şi Mahomet III care ucide 19 fraţi, cu el se termină şirul împăraţilor.

lui Amurat au împărăţit şi după dânsul al treilea Mahmet, carele au omorît 18 fraţi şi au luat împărăţia».

IV
ASEMĂNĂRI INTRE SARMAŢIA LUI MIECHOWSKI ŞI CRONICA LUI URECHE

Matei Miechowski. Sarmatia Asiana atque Europea, în, I. Pistorius. Polonicae Historiae corpus I, Bassel 1582.

P. 129:

Lista hanilor Tătari ca la Münster. Apoi continuă: «Quintus imperator ex Temir Cutlu progenitus fuit Temir Czar. Iste dicitur, per Vitoldum ducem Lithuaniae et Vladislaum regem Poloniae in auxilium contra cruciferos Prussiae evocatus fortiter pugnans ferro occubuisse. Sextus imperator et Temir czar genitus fuit Mecmet czar. Ex illo genitus est Achmet czar septimum imperatorem.... Achmet genuit Schiachmet octavum imperatorem».

P. 137:

«Quidem miles magni Chan nomina Otumanna, fortis humilis et fortuna tunc obscurus viribus tamen corporis robustus et audax, propter certas ut ei vi debatur iniurias, e Tartaris in quadraginta equis secedens, coepit occultè in Cappadocia montes et adytus opportunes occupare et ex oportunitate loci et temporis praeda agere ad quem plurimi grassatores, ut sit in huius modi genere hominum,

Gr. Ureche, Cronica, ed. Giurescu.

P. 99:

«Al cincilea din Temir Cultu, fiusău cel mai mare Temir ţar, au stătut împărat, carele zic că au perit la Prusi în răsboiu, bătându-se cu Crijecii. Al şaselea fiu său Mahmet ţar. Al şaptelea fiu său Ahmet ţariu. Acesta au născut pre Şahmet, al optulea împărat».

Cf. pasajul respectiv reprodus la p. precedentă compararea cu Münster. Pasajul lui Miechowski e mult mai aproape de textul lui Ureche.

coufluxerunt et coaluerunt vehementer ita út quod prius occultis insidiis egit, palam et pari Marte tunc coeperit oppida civitates et gentes invadere et occupare. Et quia non reperit resistentes. ... occupavit et Cappadociam, Pontum, Bithyniam, Asiam minorem, Pamphiliam et Ciciliam».

ASEMĂNĂRI INTRE CRONICA LUI URECHE ŞI MARCO POLO

Marci Pauli Veneti. De regionibus Orientalibus, libri III, in Simion Gryneus. Novus Orbis regionum ac insularum veteribus incognitorum, Bassel 1532.

P. 374:

«Per totam provinciam Cathai ex montibus eruntur lapides quidam nigri, qui ignem missi ut ligna ardent et accensi aliquandiu ignem conservant, ut si vesperi accendatur per totum noctem vivium ignem retineant, utuntur autem multi iis lapidibus quod lignorum in quibusdam locis sit penuria».

Gr. Ureche, Cronica, ed. Giurescu

P. 98:

«... la ţara Cataia... Află se şi stânci negre de piatră, de fac foc cu dânsa dacă o sapă şi arde în loc de lemne, pentru lipsa lemnelor».

IV

IMPRUMUTURI IN CRONICA LUI MIRON COSTIN DIN ACEA A LUI GUAGNIN (TRAD. PASZKOWSKI)

Al. Guagnin. Opisanie Sarmaciey Europejskiej (traducere Marcin Paszkowski). Warşovia 1769.

(Poema lui Otwinowski)

Pp. 652—654:

Marte cel sângeros a terminat repede izbânda lui Zamoyski la lupta

Miron Costin, Opere Complete ed. V. A. Ureche, I.

dela lacomul râu Teleajen, repede a fugit Mihai și el a dobândit câmpul de luptă.

Dar începând dela castelul din Ploești oastea a fost chinuită de zăpezi și de bălți, și au îmblânzit-o numai făgăduelile celor doi voevozi, unul în Moldova, iar Simeon în Muntenia își iau asupră unele obligații. Deci Zamoyski socotì să lase pe Simeon liniștit în țară, ceeace nu se puteà fără apărare, dar lui nu i-s'a părut cu cale să se ducă cu oastea lui către orașul de scaun, și în oaste erau neînțelegeri. Orîndueşte pe câțiva să meargă cu pâlcurile lor, căci *Mihaiu adunase din nou oameni în țara sa.* Vrea să trimită pe Nivozi, dar ei nu vreau, fiecare e mai bucuros să se ducă acasă.

Ție Potocki îți cer să mă înlocuești, căci sunt bolnav, zice Hatmanul, căci mie mi-a venit vremea să mă odihnesc, să mă duc acasă. Tu ești obişnuit cu greutățile, cu lupta, ai luptat cu Tătarii, cu Danzigul, cu Muscalii, te cunosc Ungurii înfrînți, căci Răzvan căpitanul lor a fost pus în țeapă în loc să ia domnia și astfel a fost asigurat domnul Moldovei. Acestălalt va fi deci călăuzit de vitejia ta spre scaunul său, îți vei mărì slava pe care o ai în toată Polonia, o vei înălțà la cer și vei dobândì recunoștință în patrie și răsplată dela rege. Dumnezeu atot-puternic te va păzì și te va așezà fericit în fața tronului stăpânului tău cu bărbăție nepătată.

Acestea spune din privire şi apoi din gură Zamoyski adaugă: Mergi fericit Potocki, pe lângă tine rămân fraţii tăi fiecare cu roata lui, şi al patrulea cu ei nepotul tău, Strus şi Kalinowski rudele tale, cneazul Porycki, Temruk şi Tarnowski, care rămâne asupra oastei munteneşti pe lângă Simeon şi roata lui Buczacki. Cu tine merg şi Golski şi steagul lui Pozarowski şi 50 de cai ai lui Milewski, Swierski şi acei ale căror roate sunt orînduite în Muntenia vă vor întovărăşi, mai adaug şi pe Lastowiecki cu 150 de pedestraşi, Srzedzinski cu 200 şi Lisawski cu tot atâţia şi Gdeszinski, Gorecki merge după dorinţa lui. După aceea s'au despărţit, luându-şi rămas bun, unii au rămas cu noi, alţii au plecat.

Duşmanul în munţi pregăteşte o cursă, ai noştri merg să împiedice trădarea şi straja înaintea noastră e la două mile de a lor, urmează tunuri uşoare.

Zăpada a arătat drumul, *noaptea cade*, dar asprul Marte aduce căldură. *Mergem între munţi, unde trecători înguste deschid drumuri strâmte* ce trec în vaduri repezi peste Argeş. Aşteptăm tunurile într'un câmp lângă pădurea de stejar, dela straja din faţă unul ne aduce veste că *Udrea în oraş e prevenit de sosirea noastră.* Starostele geme, e chinuit de boală, noi *mergem îndată în tăcere*, lăsăm la stânga pe Baba-Novac, în vale vedem foc. *Zorile se arată pe dealuri,*

P. 452:

Iară Mihaiu-Vod, după răsboiul ce pierduse la Teleajin, strâns-au iar oaste prin munţi de ai săi şi din ţeara Ungurească cunoscuţi şi amu făcuse aproape de şapte mii de oameni, cum scrie Hornograful şi pornise Udrea cu 4000 de oaste să fie de strajă. Iară singur tot se gătà în munţi să iasă odată cu puşci şi gătit mai bine. Ce, l-au grăbit Simeon-Vod de n'au avut vreame să se mai întărească; că de sârg strângând oaste de loc şi cu Leşii, pre sfatul iarăşi boiarilor

stelele nu se mai văd pe cerul luminat, *iată ajungem la Argeş* aşezat pe un deal, mai jos însă ca noi şi e încins pe o lature de râu, la dreapta erà un pod spre oraş şi munte înalt la stânga, râul curge adânc şi *lasă puţin loc între dealuri*. Am trebuit să trecem râul mai multe ori în vad repede.

Udrea ese din oraş pregătind o cursă, voià să ne lovească în oraş din faţă, nădăjduind că vom merge într'acolo de-a dreptul, dar Hatmanul ne duce pe sub dealuri prin pădurea deasă. Cei din frunte întâmpină pe Udrea cu oastea, de ambele părţi se ridică un strigăt, *Marte cel sângeros a fost favorabil, de trei ori s'au lovit bărbăteşte cu noi, a patra oară au dat dosul cu ruşine spre dealuri*. Sosesc ajutoare, măcelăresc în toate părţile, multe trupuri zac în văi în tufişuri, unul lovit de lance, altul piere de răni căzând de pe cal călcat în picioare de cai. Pedestrimea trimite urmăritori prin vad peste râu, pe dealurile cu tufişuri, apoi trâmbiţele sună întoarcerea. Potocki ar fi vrut să-i urmărească, dar caii sunt obosiţi de mersul prin râurile prăpăstioase. Trebuie să ne odihnim lângă oraş şi cum soarele arde zăpada se topeşte şi se face baltă până la pântecile cailor.

Cu Udrea au fost şapte mii de oameni, au căzut o mie cinci sute şi însuş a fugit cu totul, iar steaguri au fost luate şaptesprezece, din oastea noastră un pedestraş a fost ucis, altul rănit. *Mihaiu* la Ruzi, *la două*

celor de loc au purces din Bucureşti şi au mers ziua şi noaptea prin locuri ascunse până la oraşul Argeşului pe numele apei Argeşului. Acolo erà Udrea cu oastea lui Mihaiu-Vod aceà de strajă, Desdimineaţă într'o zi au agiuns oastea lui Simeon-Vod subt' acest târguşor şi amu prinsese şi Udrea de veste şi i-au căutat şi lui a scoate oastea la câmp, că loc de fugă nu erà, că se apropiase oştile lui Simeon-Vod. Ce până în de trei ori au dat răsboiu Leşilor, întorcându-se iară a patra oară au purces în risipă oastea Udrei, Mihaiu-Vod nu erà departe de acolea în munţi, viind să se adune cu cealaltă oaste. Ci deàcă i-au dat scire Udrea de răsipia sa, au început şi ceilalţi a-l părăsì cu toţii şi numai ce i-au căutat a părăsì ţeara Muntenească şi a trece munţii la Ardeal. Udrea după aceea, curând au venit şi el şi s'au închinat la Simeon-Vod. Şi aşià Mihaiu-Vod vrând să dobândească Ardealul, au pierdut şi ţeara Muntenească.

mile de aci, e înştiinţat de Udrea, îşi scapă pielea fugind prin Vâlcea. Răsbunare pentru Hotin. A doua zi Tarnowski cu oamenii hospodarului e trimis după dânsul, urmărit, *deşi are tunuri fuge prin munţi şi e alungat din ţară.* A patra zi ne întoarcem la Piteşti, ne întâmpină la oraş solul lui Griuzeldi: Slava ta staroste e vestită pe tot pământul, slava Poloniei nu se va stinge în vecii vecilor, a spus Turcul, şi Paşa iubeşte sabia ta, îţi urează aceeaş slavă ani mulţi fericiţi. *Apoi Udrea cu boierii fruntaşi cere iertare şi prin mijlocirea altora o obţine uşor, a 12-a zi după luptă vine şi cu alţii* şi Hospodarul primeşte supunere dela toţi în ţară. Oastea noastră a rămas câteva săptămâni la Piteşti, apoi s'a întors în tabere în Moldova.

Pp. 654—655:

După moartea aceluia (a lui Ieremia) Moldovenii s'au apucat din nou să se răscoale împotriva Polonilor *în înţelegere cu Tătarii şi cu unii Turci.* Dar nobilii Ukrainieni stând pe lângă Constantin, fiul lui Ieremia au apărat după cuviinţă stăpânirea lui, şi deoarece niciuna din părţi nu voià să cedeze, s'a ajuns la luptă, *s'au bătut la satul Ştefăneşti* în ziua Sf. Toma anul 1608 *unde ai noştri cu ajutorul lui Dumnezeu au rămas stăpâni pe câmpul de luptă,* deşi nu erau mai mulţi de 3500, iar *Moldovenii cu Tătarii* erau 16.000. *Turcii câteva sute steteau de o parte privind care va*

Pp. 456—457:

Ce îndată ce au înţeles că au scos feciorii lui Simeon Vod pre feciorii lui Ieremia-Vod din scaunul ţării, au purces singur Visnovecki şi cu câţiva Potocesci cu oşti asupra lui Mihăilaş-Vod. Avea şi Mihăilaş-Vod oaste de ţară lângă sine şi puţintei Tătari şi Turci. Ce Turcii la răsboiu n'au vrut să meargă, ce au privit de departe. Fost-au acest răsboiu între veri pentru domnia ţărei la Ştefăneşti şi au înfrânt partea lui Constantin-Vod pre partea lui Mihăilaş-Vod.

fi sfârşitul acestei lupte. La început s'au lovit destul de bine dar apoi toţi s'au risipit, atât Moldovenii cât şi Tătarii; Stroici erà hatman asupra lor. Nu e de mirare că o asemenea adunătură a dat dosul în faţa noastră, căci toţi erau nobili cavaleri şi ucraineni: *doi Potocki,* doi Sieniawski fraţi... *Constantin Movilă erà cu roata sa pe lângă cneazul Wisniowiecki, cumnatul său.*

V

ASEMĂNĂRI INTRE CRONICA LUI MIRON COSTIN ŞI «WOJNÀ DOMOWA» A LUI TWARDOWSKI

Samuel z. Skrzypny Twardowski. Woyna domowa (Răsboiul civil) Kaliş 1681, I.

Pp. 5—10:

«Cehrynul este o aşezare mare supusă atunci stegarului (Horunji, Chorąž) coroanei o veche colonie căzăcească, acolo stă starostele. Un oarecare Chmielniecki având în apropiere o fermă, nu erà un om de despreţuit, căci se pricepeà în răsboaie şi în litere, om trufaş de când regele Vladislaw pregătind răsboiul neisbutit cu Turcii comunicase cu dânsul şi-i dăduse conducerea întregii flote. A început să-şi aşeze acolo o slobozie şi să se judece pentru ea, căci Czaplinski socoteà că nu se cuvine ca să fie un ţăran atât de bogat şi să întemeieze un oraş şi voià să i-l ia. Deci când acela nedreptăţit s'a împotrivit a fost aruncat pentru câteva zile la

Miron Costin, Opere Complete, ed. V. A. Ureche, I.

Pp. 570—574:

«*Aveà Hmil* dela Craiu *lângă Cehrin un loc de odae.* Acolo făcându-şi şi beserecă lângă odaie şi *adăogându-se oameni din zi în zi au făcut slobozie,* anume Subotov, loc de o milă de Cehrin, în câmpi pe apa Tiasmânului şi *stărostia Cehrinului fiind pre seama lui* Coeţpolski *Horunji* feciorul lui Conetpolski hatmanul, *ispravnicul lui anume Ceaplinski tot'dauna pârà pre Hmil* pisariul la stăpânu-său pentru slobozia aceea Subotov, *zicând: Pentru ce să ţie un mujic târguri?* Şi aşià prilejuindu-se lui Horunji, stăpânul Cehrinului, a trece cu oşti asupra Ozului, unde mult plan au luat dela Tătari şi au prădat atunci pre Nohai ce erà pre lângă Oz şi la întorsul lui

închisoare. . . . Fiind liberat a strigat că: încă Czaplinski nu i-a luat tot cât are sabie în mână. . . .»

«Abià a plecat şi a şi început să se înţeleagă cu alţi nemulţumiţi. Hatmanul înştiinţat trimite o scrisoare lui Krzeczowski pulcovnic de Pereaslaw, ca să-l prindă negreşit. . . . , dar având legături cu dânsul i-a dat de ştire şi i-a arătat scrisoarea. . . Deci însoţit de alţii se duce întâiu la Zaporojeni şi pe cai repezi se duce deadreptul la Oardă, unde amintind Tătarilor vechile legături şi ajutoarele date lui Sangierei, cere ajutor. Multă vreme hanul a arătat faţă bănuitoare, ce va fi această înţelegere, dar când şi-a pus fiul zălog şi însuş a jurat pe sabie, păgânul a poruncit să i-se dea cât mai repede şapte mii dintre Tătarii mai de frunte. . . .»

«Când Hatmanul a aflat de aceasta s'a grăbit după dânsul, vrând, cum spuneà să înăbuşe în iarbă această hidră dela început. Dar din multe pricini, mai ales din cauza acelei ierni cumplite neputând aveà drumuri sigure, a trebuit să se oprească cu toată oastea în regiunea Czerkasului şi acolo să aştepte până se va desghetà Niprul. . . .»

«Fiului său i-a poruncit să iasă în câmp cu două mii de oşteni aleşi. Iar pe Nipru trimite înainte Cazacii înregistraţi. (Cazacii dela oraşe). El însuş urmà după dânşii deşi unora li s'a părut că e rău să împarţă oastea în trei, căci în afară de quarţiani şi au venit la starostia sa în Cehrin. Şi acolea şezând peste câteva zile pre gura ispravnicului său, a lui Ceaplinski, *au închis pre Hmil şi i-au luat şi târguşorul*, care mai sus pomenim Subotov şi l-au dat în seama lui Ceaplinski. Şi de nu l-ar hi scos un Leah den slugile lui Conetpolski, o slugă bătrână anume Zahvilikowski amu îl pusease în proaşcă să-l omoare. Ce hălăduind Hmil pentru ruga lui Zahvilikowski de moarte, dacă au purces Horunjii feciorul lui Conetpolskii de Cehrin în sus, n'au răbdat Hmil, *ce au zis: «Luatu-mi au Ceaplinski Subotovul şi tot ce am avut, iară sabia den mâni nu mi-au luat»*. Şi peste puţine zile au lăsat Cehrinul şi s'au dus peste Nistru în olatul Periaslavului. *Acolo oblicindu-l Hătmanii leşeşti, au scris la polcovnicul de Periaslav să-l prinză. Ce fiindu-i polcovnicul de Periaslav prieten i-au dat cale. Şi aşià neavând loc nice peste Nipru au scăpat la Cazacii dela Praguri şi de acolo fără de nice o zăbavă s'au dus în Crâm la Hanul şi la adunarea sa i-au zis Hanului aceste cuvinte:* «Crăia Leşească, câte şi ce slujbe are dela noi, nime ca Crâmul nu easte martor. Cu noi Leşii şi-au lăţit crăia, cu noi nu bagă în seamă nice o Impărăţie; în nădejdea noastră mai mult se redică asupra Impărăţiei Turceşti şi Crâmul să-l ià dela Turci cătră Craia lor, amu este lucru gata. Iară ce bine au Cazacii şi volnicii dela dânşii? Robii în Crâm au mai bună viaţă. *Ce-ţi*

de 5000 de înregistrați nu aveau pe nimeni. . . .»

«Curând vine veste una după alta că Chmielniecki asediază cu Tătarii pe fiu la Apele Galbene (Żolty Wody).»

«Iară cei trimişi pe Nipru s'au ridicat asupra comandanților și i-au aruncat împreună cu steagurile în Nipru. Iară acei oşteni ai noştri, Dragoni ai curții îmbrăcați după moda nemțească, văzând această schimbare şi fiind departe de cealaltă oaste au trădat şi ei. . . .»

(Hatmanul pornise în ajutorul fiului său când) «un oştean însângerat, care scăpase din această expediție nefericită dă de veste că tabăra şi fiul au pierit, fiul a fost omorît fiind greu rănit, Szembek şi Sapieha au fost prinşi. Greu să faci altfel decât să te întorci spre Korsun. . . . Peste tot țărănimea şi Tătarii din oraşe aleargă spre Chmiel. . . . A fost adus un prins care bine povățuit a spus că sunt cincizeci de mii de Tătari, cu Tokay Bey şi vor venì şi mai mulți cu hanul peste câteva zile, Cazacii sunt fără număr căci țăranii obraznici alerg la dânşii. . . . Duşmanul tăià pădurile şi săpă drumurile şi trecătorile. . . . La aripa stângă luptă Kalinowski hatman de câmp, dar fiind rănit totul e pierdut. . . e prins împreună cu Sieniawski. . . . . şi Balaban.

adù aminte luminate Hane de slujba noastră, care am făcut moşului tău lui Şaanghiri Sultan. Nu lepădà dela tine mare izbânde şi vestite în toată lumea. Nu te lăsà de mare avuție şi dobânde care în puțină vreme pen noi ți-ar venì la mână. Nu lăsà să se mai întoarcă neprietenul tău și călcătoriul de volniciile noastre Leahul. Au nu vedeți că v'au început a vă călcà şi pre voi Leşii? Câmpii cât țin între Nipru şi între Nistru, ei stăpânesc cu cetele lor. Budgeacul cu oamenii săi în toate zilele îl pradă. Conețpolskii Horunji v'au prădat până în Ozi în aceaste zile. Aceaste toate începuturi sânt. Iată cărțile craiului, cetiți-le ce scriu: să lovim Crâmul, să cuprindem marea. Iară de te vei îndoì, Hane, şi n'oi aveà la tine credință, *feciorul meu la curtea ta zălog oi pune*». *Mult au stătut hanul îndoit după aceste cuvinte a lui Hmil şi căutà la ce ar eşì solia aceea.* La Hmil erà cărțile crăești ceale ce dădesă Cazacilor prin Barabaş şi pre dânsul la Varşav sub vremea gătirii asupra Turcilor, precum s'au scris mai sus, şi le furase Hmil dela Barabaş. Iară tot nu primià Hanul. Ce Togai Bei, care erà pre atunce la Oz au luat asupra sa lucrul zicând Hanului: Zi că fără ştirea ta au fugit nişte Nohai. Şi aşia aşezând Hanul şi *Hmil toate legăturile au purces depreună cu Togai Bei deodată cu oaste ca 7000 de Tătari, însă tot într'ales oşteni. Potoțki, hătmanul leşesc, înțelegând de scăparea*

lui Hmil la praguri și de turburări care au început a face între Cazaci, până nu s'au îngloti Cazacii să se lățească în amestecături, au purces, den Bar și cu al doilea Hătman, Calinovski *spre Cerchaz pre Nipru, zicând acest cuvânt: «Șearpele până nu rădică capul din iarbă, să-l lovești». Ce aceea iarnă i-au apucat acolea, cât n'au putut trage oștile nici într'o parte. Ce au căutat a iernà pre Nipru prin olatele Cercazului* și a Caniovului până în primăvară și cât s'au devărat, îndată den 8000 de oaste ce aveà *Hătmanii leșești într'ales au orânduit 3000 cu feciorul său Ștefan Potocki pe uscat* și 1000 de Nemți și *3000 de Cazaci de pen orașele Niprului* cu Barabaș *pre apa Niprului* în vase, asupra pragurilor, să strângă pre Cazaci dela praguri să dea pre Hmil, care amu erà bulucit cu 8000 de Cazaci de pen ostroave și cu 7000 de Tătari cu Togai-Bey. Văzând Hmil cu Togai-Bey că vine Ștefan Potocki în puțină oaste asupra lor au sfătuit întâiu pre uscat să-i lovească și așia au făcut; *la un loc ce se cheamă Jolta-Voda,* au dat răsboiu Leșilor, carii fiind în număr cu mult mai puțini și în locuri depărtate în câmpi dela temeiul său și Tătarii în călărie iar Cazacii pedestria den sinețe împresurându-i, au slăbit în loc Leșii și să-s apere de năvala lor, s'au pedestrit toată oastea. Iară puțin loc au ținut, de mulțimea ce erà, cinci părți mai mulți decât dânșii. *Toată acea oaste Leșească și*

singur Ştefan Potoţki, Sapiha, Balaban ce erà capete, *s'au topit acolea pre câmpi. Ştefan Potoţki rănit au murit în războiu, Sapiha şi Balaban au căzut la robia Tătarilor.* Hatmanii Leşeşti, auzind de nevoia celor 3000 de oaste ale sale, ales Potoţkii având de fecior grije au purces într'agiutor cu ceale 5000 de oaste ce le mai rămăsese. *Ce, a doa zi după ce au eşit la câmpi, i-au tâmpinat veste de oameni den războiu scăpaţi de râsipa oştei sale şi de perirea în războiu a lui Ştefan Potoţki.* Şi înţelegând şi de puterea lui Hmil, la carele cureà de pen toate ostroavele Cazacii ca la Mesia Jidovii şi se adaoge şi Tătarii, au sfătuit să se întoarcă înapoi. Ce Hmil sciind puterea Hătmanilor slabă şi îndrăzneţ după izbânda dentâiu, în loc au purces în urma oştii Leşeşti *şi la un oraş anume Corsum, agiungând pre Hetmanii, au sărit toate oraşele Căzăceşti, unii adăogându-se la Hmil, alţii ţiind trecătoarele şi săpând drumurile pe la strâmtori,* au venit şi aceea oaste a Hetmanilor în primejdie, din care puţini Leşi au scăpat. *Hătmanii amândoi au căzut la robie, Sinavski cu alte toate capetele.* Gloata câtă n'au căzut pe mâna Tătarilor, au căzut de ţărănime.

Iară oastea ce erà trimisă pre apa Niprului, deacă au înţeles de peirea oştii cei de pre uscat cu Ştefan Potoţki, *s'au burzuluit* pre bietul Barabaş, capul lor, vrând să ţie credinţa sa, că erà cazac bătrân şi vestit Barabaş, *şi de mirat şi Nemţii cu Cazacii*

au viclenit, însă Nemții ceia numai cu nume de Nemți, iară toți den Cazaci erà făcuți. Au legat o piatră la grumajii lui Barabaş *şi l-au aruncat în Nipru şi câteva capete mai erà Nemțeşti cu dânsul* şi după aceà faptă s'au dus toți şi s'au închinat la Hmil.

I

DOMNIȚA ANCĂ
ȘI PATRONAGIUL EI LITERAR (1360)

II

O PRIGONIRE POLITICĂ SUB FANARIOȚI

COMUNICĂRI

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 31 Octomvrie 1924

O notă într'unul din capitolele date de d-l William Miller colecției engleze «Cambridge medieval history» m'a trimis la vechea revistă consacrată cruciatelor a contelui Riant, în care se vorbește de lucrări literare în legătură cu «Ana, Țarița de Vidin».

Notița pe care o dă, în adevăr, în *Archives de l'Orient Latin*, II, pp. 389—90, Iesuitul rus Martinov, care s'a ocupat de acest subiect și în «Monumentele de veche literatură și artă», citate în notiță, dar neaccesibile pentru mine, are acest cuprins:

«Récit sur les Lieux Saints de Jérusalem. Traduit d'un texte slavon du XIV-e siècle.

Il y a à la Bibliothèque de l'Université de Gand un manuscrit slavon (No. 408, 7 suppl.), portant la date de 1360. Il contient un *Recueil de vies de saintes femmes*, suivies d'une courte description des Lieux Saints de la Palestine. L'épilogue nous apprend que ce recueil a été fait à Vidin (Bdin) pour la Tzarine Anne, femme de Jean Sracimir, dernier empereur bulgare. Le ms. se compose de 237 feuilles in-8, dont chaque page a 18 lignes.

La langue du ms. n'offre rieu de particulier; on la retrouve dans tous les monuments littéraires du XIV-e siècle, de rédaction serbe. Les pièces contenues dans le *Recueil* sont les suivantes:

1. p. 1, — Fragment de la *Vie d'Abraam qui a converti sa nièce*.
2. p. 35, 18 sept. — *Légende de sainte Théodora.*

3. p. 71, 24 sept. — *Martyre de s. Thècle.*
4. p. 115, 14 oct. — *Martyre de s. Parascève* (Petka).
5. p. 143, 4 déc. — *Martyre de s. Barbe et de s. Julienne.*
6. p. 154, 17 juillet. — *Martyre de s. Marine* (Marguerite).
7. p. 212. — *Vie de la vénérable Thaïs.*
8. p. 229, 25 sept. — *Vie de s. Euphrosyne, surnommée Smaragde.*
9. p. 212. — *Vie de la bienheureuse impératrice Théophano.*
10. p. 251, 15 nov. — *s. Catherine martyre.*
11. p. 277, 21 déc. — *Martyre de s. Julienne.*
12. p. 313, mois d'avril. — *Vie de s. Marie l'Égyptienne.*
13. p. 371, 15 juin. — *Vie de s. Euphrasie.*
14. pp. 468—473. — *Récit sur les Saints Lieux de Jérusalem.*

A la fin du récit on lit l'épilogue suivant:

«Par le bon plaisir du Père, l'opération du Fils, et le secours du S. «Esprit, du temps du pieux et très-haut autocrate, Jean Sracimir, Tzar «des Bulgares et des Grecs, grâce aux soins de la pieuse et illustre Tza- «rine Anne et par ses ordres, a été écrit ce volume nommé *Synaxaire «des saintes femmes, vénérables et martyres.* Qu'il contribue à l'affermis- «sement du règne du Tzar, de la Tzarine et de leurs enfants, à la santé «de leur corps et au salut de leurs âmes. Écrit dans la ville de Bdin «(Vidin), l'an 6868 (1360). Gloire à Dieu dans les siècles. Amen».

Un spécimen du texte slavon a été publié par moi en 1882 aux frais de la Société impériale des anciens textes dans ses *Monuments* (russes) *d'ancienne littérature et art*, no. XIV (S. Pétersbourg, Imprimerie synodale, 28 pp. in 4 ; 5 fac-similés). Le *Récit sur les Lieux Saints* y occupe les pp. 17—28.

Je n'entre dans aucun détail sur la valeur géographique et archéologique, ni sur l'âge exact de cette petite description. Je crois seulement devoir faire remarquer que presque tous les renseignements qui s'y trouvent concordent avec ceux que nous donnent Daniel l'Hégoumène (1113) [1]) et *Étienne de Novgorod* (1350)».

Cum se vede, n'avem a face cu o simplă creațiune întâmplătoare, de omagiu către «Țariță», ci cu deplina recunoaștere a faptului că soția aceluia care, în colțișorul lui vidinean, pe jumătate sârbesc, nu se consideră ca un «Impărat» național pentru Bulgari, ci ca un «Țar al Bulgarilor și Grecilor», deci Romeilor, Romanilor, după tradiția primitivă

[1]) Éd. Norov, S' Pétersbourg 1864, in 4°.

și eternă, a îngrijit și «a poruncit» să se strângă laolaltă aceste Vieți de sfinte, care înfățișau pentru dânsa o culegere de modele ale vieții închinate lui Dumnezeu, potrivită cu o princesă «evlavioasă și slăvită».

Nepoata lui Avraam, Sfânta Teodora, Sfânta Vineri (Petca, Paraschiva), Sfânta Tecla, Sfânta Varvara, Sfânta Iuliana, Sfânta Marina, de origine mai mult apuseană, Sfânta Eufrosina (Frăsina), Sfânta Ecaterina, Sfânta Maria Egipteana, înfățișată nu odată pe păreții bisericilor noastre, Sfânta Eufrasia și cuvioasele Thais și «fericita Impărăteasă Theophanò», vrednică de închinarea altei «Impărătese», alcătuiau pentru Ana o carte de morală din vieața femeilor care și-au sfințit rostul prin pietate și fapte bune. Adaosul despre nepoata lui Avraam trimite la cărțile apocrife ale creștinismului, așa de răspândite și la Slavii din Bulgaria și la noi, iar, pe o vreme în care sunt așà de multe pelerinagiile la Mormântul Domnului [1]), nu e nimic mai explicabil decât capitolul final «Povestirea despre Sfintele Locuri dela Ierusalim».

Astfel manuscrisul slavon din Gand, din care va trebuì să avem specimene fotografice, devine o lucrare literară de mare interes și în ce privește cuprinsul.

Dar, pentru noi, el are un interes cu totul deosebit. In adevăr mânile care l-au atins întâiu, ca și gândul dela care a plecat sunt de o potrivă românești.

«Țarița Ana a Bulgarilor și Grecilor» e domnița munteană Anca, fiică a lui Alexandru-Vodă și a Doamnei Clara, sora lui Vladislav sau Vlaicu-Vodă.

E adevărat că scrisoarea din 1350 a Papei Urban al V-lea către Clara, văduva lui Alexandru-Vodă, vorbind de credința față de catolicism a acestei princese și de acțiunea religioasă asupra fiicelor ei, pomenește pe «prea-iubita în Hristos fiica noastră, — slăvita împărăteasă a Bulgariei», care urmase exemplul mamei, adăugind că din alte știri ori chiar din scrisoarea Clarei *(quia habere diceris alteram natam)* rezultă că are o altă fată, «Anca, regina slăvită a Serbiei», care a rămas în legea Răsăritului, și care trebue convertită [2]).

Că soția lui Uroș, fiul lui Dușan, se chemà Ana, aceasta o întărește și pomelnicul tipărit de Stoian Novacovici, în «Glasnicul» din Belgrad pe 1875 (XLII, p. 27) [3]). Se admite — și cu dreptate, căci se cunosc

[1]) Voy. Mme de Khitrowo, *Itinéraires russes en Orient*, Geneva, Fick, 1889.

[2]) Hurmuzaki, I, p. 158, no. CXXII. Scrisoarea a mai fost tipărită de Theiner și de Fejér. N'am la îndemână ediția dată de școala franceză.

[3]) Cf. și Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 414 și nota.

soțiile lui Sișman, celălalt Țar, din Târnova, — că «Impăratul bulgăresc» cu care a fost măritată a doua domniță a fost Sracimir de Vidin, cu numele de formă sârbească. Jireček [1]) credea chiar că legătura sârbească a fost determinată de mama, bulgară, a lui Uroş, care căutà astfel «o nouă legătură cu înrudirea ei».

A crede că Sracimir a avut și o altă soție decât fiica lui Alexandru şi că aceea ar fi Ana, ne pare foarte greu. «Impăratul» de Vidin erà însuș fiul unei fete a lui Basarab-Vodă [1]) şi interesul pe care i-l poartă la 1368 Vladislav-Vodă se explică printr'o mai veche legătură de familie.

Cum se explică acelaș nume la ambele surori, — căci să se noteze că Papa nu dă numele soției lui Sracimir, lăsând locul în alb, oprit, probabil, de această identitate a numelor? Să ne amintim că Ioan Hunyadi erà un Iancu și că avea un frate Ioan. Diminutivele se consideră la noi ca nume deosebite. Şi, dat fiindcă i-a fost ușor Clarei să convertească pe «Impărăteasa Bulgarilor», dar nu și pe «regina Serbiei», s'ar puteà admite că fetele lui Alexandru nu erau amândouă din aceeaș căsătorie.

Se știe că Sracimir, gonit odată de Unguri, fu restabilit de Vladislav Munteanul, că Turcii îl ocrotiră un moment, că el se supune în 1396 regelui Ungariei, care-i dădu o gardă creștină și că, după înfrângerea cruciaților la Nicopole, el fu izgonit. Fiul său Constantin trăi în Ungaria, dar însemnarea de pe manuscrisul din Gand arată că soții «împărătești» au avut mai mulți fii [2]).

Apropiată de marile relații ale primilor Domni munteni — și cu Palatinul Ungariei, Ladislau, soț al altei domnițe, Elisabeta, îngropată la Oradea Mare [3]) — și cu elementele de artă, strălucitoare și neașteptate —

[1]) Teodora, soția evreică a lui Alexandru (chipul ei şi în Slatarski, *Geschichte der Bulgaren*, I, la p. 170; așà e să se îndrepte ce spuneam în *Lupta pentru stăpânirea Vidinului*, din *Convorbiri literare*, 1900, p. 967), e înfățișată în Evanghelia dela 1356 numai cu fiii Şişman şi Asan. De altfel expunerea d-lui Slatarski e în cea mai mare parte cu totul falsă. Se dă ca soție a lui Sracimir pe la 1380 o fată a lui Tvrtco de Bosnia *(ibid.*, p. 178). Nu văd nici dovada că ar fi fost dus de Turci la Brusa, unde ar fi murit (v. *ibid.*, p. 182).

[2]) Cf. Jireček, *Geschichte der Bulgaren* şi studiul mieu, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului*, p. 962 şi urm. Cf. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, I, p. 212.

[3]) Statutul din 1370 al capitulului din Oradea-Mare, tipărit de canonicul Karácsonyi pp. 73-4: «pro anima consortis sue filie Alexis Andri *(sic)*, Vayvode Transalpini, que ibi est sepulta»; v. *Revista istorică*, anul 1920, p. 200. Cu privire la actul care pomeneşte pe «Bodon», fratele lui Vladislav, în care vedeam un Radu, poate lectura trebuie să fie aceasta: «contra B^don (Vidin), contra (nu: fratrem) Layko».

din monumentele dela Argeș, cu splendoarea frescelor de acolo — opera de patronă literară a domniței Ana — şi de mult nici o princesă balcanică nu arătase asemenea gusturi — dovedește valoarea culturală a celui d'întâiu secol din istoria politicește organizată a poporului român.

II

Vizitând Râfovul, cu frumoasa bisericuță a Cantacuzinilor de pe la jumătatea veacului al XVII-lea și cu armonioasa casă de locuință sprijinită pe puternicele bolți vechi, care sunt desigur de pe vremea Postelnicului Constantin, actualii reprezentanți ai familiei lui Șerban-Vodă au avut, în amabila lor ospitalitate, și bunătatea de a-mi arătà, pe lângă o icoană grecească a Sfântului Elefterie, care poate fi și mai veche decât 1600 și o admirabilă icoană cu vieața Sf. Dimitrie pe fond de aur, o Evanghelie din 1750, pe marginea de jos a filelor căreia se află această inscripție, în frumoase litere mari:

«Această sfântă și dumnezăiască Evanghelie s'au dăruit de la Stroiești, întru care se prăznuiaște și să cinstiaște hramul Sfântului și marelui Nicolae, și s'au afierosit de mine robul lui Dumnezeu Nicolae Dudescul, biv Vel Stolnic, la sfânta biserică de la Mira Lichia, care pentru a lui de la Dumnezeu dăruită coroană a facerilor de bine cu totu neamu creștinescu, la care și eu robul său, la întâmplarea ce mi s'au întâmplat la curgerea anilor 7259, Mart 28, fost-am trimis de Domnŭ nostru Ionu Grigorie Ghica Voevod la urgie în Znagovu de amŭ șezutŭ zile 48 și după aceea iarășŭ aducându-mă vătafu Gheorghie Ghiurgiulŭ [1]), de copii, iarășŭ dinŭ porănca Mării Sale mai susŭ numitului Domnŭ la mănăstirea ce să numește Cotruceani, și acolo amŭ șăzutŭ zile 35, încă totu la urgie aflăndu-mă; după acestea toate zile(a) m'au dus la mănăstirea ce să chiamă Văcăreștii aridicăndu-mă un căpitanŭ Dragomirŭ Doletŭ, și amŭ șezutŭ și acolo zile 44; la care văzăndu că Dumnezeu mă pedepsește pentru mulțimea păcatelor meale, amŭ epicalisitŭ și am chematŭ pe acestŭ Sfântŭ Nicolae, ca să-mi ajute să mă scape denŭ măna vrășmașilor. Așa fără zăbavă și înŭ grabă și-au arătatŭ mulțimea milelor sale cătră mine. Eu darŭ, robulŭ său, cu ce a-i da miri (mulțămire?) să mă arătu, altu ne maĭ avăndu, fără numai amŭ hotărîtŭ, puindu găndu

[1]) In aceiași revistă se dă și călătoria la Locurile Sfinte a lui Nicolae episcop de «Acquirmann «Acquirmann», Achermanul nu e decât Cetatea-Albă a Moldovei, și, data fiind, de sigur, anterioară pierderii cetății în 1484, avem numele unuia din șefii religioși ai puternicei colonii armenești de acolo în 1483, a episcopului armenesc la «Acherman».

la Dumnezeu și la ajutoriulŭ Sfăntului, ca denŭ temelie să facu această sfăntă bisericuță cu a mea cheltuială la satulŭ Stroieștii. Ci darŭ, pănă a se începe a să face acea săvărșire, amŭ adus întăi semnu de plecăciune cătră această sfăntă bisericuță a Sfăntului Nicolae această sfăntă Evanghelie la leatu 7260, Oc. 9 d., și cine s'o ispiti a o apoxenisi sau a o depărta de la această bisericuță să aibă înaintea Domnu Is. Hs. împotrivitor și pe Sfăntulŭ Nicolae, și să să orănduiască la judecata care iaste să să judece Iuda Iscarioteanulŭ; la care și eu pentru aducerea aminte amŭ pusŭ pecetea la toate foile aceste ce s'au scris de Gheorghie logofățelulŭ, sluga mea».

Cum se vede, e o întreagă istorie de prigonire, un întreg capitol de vieață politică acela pe care-l scrie Gheorghe Logofețelul pentru marele boier care se mulțumește a dictà într'un stil care întrebuințează și cuvinte grecești de usagiu curent atuncea, ca *a epicalisi* (*ἐπικαλεῖν*) și *a apoxenisi* (*ἀποξενίζειν*) pentru a întări totul cu micuța lui pecete octogonală, din care, cerneala fiind proastă, nu se înțelege mai nimic.

Să încercăm a completa însemnările lui precise și scurte.

Am arătat aiurea [1]) originele puterii și bogăției acestor boieri cu moșia chiar în marginea Bucureștilor, rolul însemnat pe care-l joacă sub Matei Basarab, scăderea familiei după moartea lui Dimitrie Dudescu, refacerea prosperității ei cu Spătarul și Postelnicul lui Vodă Brâncoveanu Radu (Răducanu), care se însoară cu fata sfetnicului hotărîtoi al Domniei care era atunci Stolnicul Constantin Cantacuzino. Sub Ștefan-Vodă, fiul acestuia, el cumnatul stăpânitorului, perind împreună cu acesta în temnița din Adrianopol.

Fiul său, Constantin, botezat după numele Stolnicului, fu ginerele lui Antioh Cantemir, prin fiica acestuia Maria. Conte de Imperiu, poate prin moștenire dela tatăl său [2]) el avu de lucru cu toți Domnii contemporani, ajungând, la urmă, dacă nu Domn, cum de sigur va fi vrut, măcar baș-boier, ceea ce-l punea în fruntea tuturor colegilor lui din Divan. Neodihnindu-se cu atâta, el ajunse în temniță și trebui să caute un alt adăpost în mănăstire, unde muri la 1766. Un izvor apusean ni-l arată încercând cu tehnicieni străini exploatarea unei mine de aramă.

---

[1]) *Studii și documente*, VIII, pp. XXXVI—VII.

[2]) In 1717 el e întitulat conte, cu prilejul unei călătorii ardelene în serviciul Imperialilor *(Documentele Cantacuzinilor*, pp. 1767, nle: LXXVII—VIII). I se zice «Constantin Dudescu Cantacuzino».

Teribilul mare boier, pe care nu-l putea împăca nimeni, avu pe acest fiu Nicolae cu plânsoarea de pe Evanghelie și cu minunea Sfântului Nicolae, al cărui nume-l purta, poate în amintirea lui Nicolae-Vodă Mavrocordat. La 1741 acesta era acum al doilea Postelnic [1]. Din notița dictată de dânsul îl vedem la 1751 fost Stolnic-Mare: făcuse cariera în acești zece ani, mulțumită puterii unui tată care-l va sălta până la Vistieria cea Mare.

Prigonirea sub bătrânul Grigore Ghica, de care ni se vorbeşte, începută la 28 Mart 1751, cu închiderea la Snagovul cu straşnic renume, a fost datorită, de sigur, acelei măsuri, arătate de Banul Mihai Cantacuzino, în «genealogia» familiei lui, pe care Domnul o luă contra lui Pârvu Cantacuzino și a «câtorva boieri și neguțători», acuzați că n'au răspuns banii pentru slujba oieritului [2]. «S-a închis», spune acesta, «pe la grele închisori, prădându-i cu 70 de pungi de bani, la anul 1752». Adică până la moartea, în ziua de 26 August, a lui Vodă.

Bătrânul, cu soția, cu acest Nicolae, care întovărăşi pe maică-sa la Constantinopol, se așezară după aceea în fruntea partidului vrăjmaș Ghiculeștilor, Mitropolitul Teofil punând în mișcare mulțimea din București contra lui Matei-Vodă, fiul lui Grigore. Uneltirile Dudeascăi și ale lui Nicolae pe lângă Poartă fură încununate de succes, căci tânărul Domn fu strămutat în Moldova, dar și cei doi pârâși, împreună cu Constantin însuș, merseră în exil la Mitilene, de unde-i scoase Constantin-Vodă Racoviță la 1753. Apoi, spre răsplată, după doi ani Constantin Dudescu se înțelese cu dușmanul său personal Barbu Văcărescu și făcu pe episcopul de Râmnic Grigorie să fugă cu boierii olteni, la Adrianopol, pentru a răsturna pe acest Domn; încă odată ura boierilor de țară contra Grecilor era întrebuințată ca armă de luptă, deși între «ponturile» învoielii cu Vodă era și înlocuirea unui Grec cu alt Grec la capuchehaielâcul țării, dar, e adevărat, sub supravegherea Românului Sandu Bucșănescu, încă a unui boier ales de localnici. Ca pedeapsă, mai târziu Barbu Văcărescu va murì în exil pe insula Cipru, unde alt Văcărescu, Ştefan, stătù până la 1757 în surgun.

La 1761 Nicolae Dudescu era la Poartă ca reprezentant al țării și, înțeles cu tatăl său, el puse la cale căderea lui Constantin Mavrocordat, al treilea Domn pe care-l ataca familia. Data aceasta, deci, boierul fu Caimacam, după mazilirea Domnului, care luă el calea spre Mitilene.

[1] *Studii și documente*, VIII, p. XXXVIII.

[2] *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 121.

Dar «Dudescu cel bătrân, cu toate că era un om prea înțelept, dar vrea el să fie la toți Domnii cel dintâiu sfetnic, și nu vrea să capete aceasta prin osteneală, ci să-l aibe cam d'o frică, și pentru această elatomă (păcat) pururea făcea ceartă și da pricină la scandal». Vărul primare, care era Constantin Racoviță, trebui deci să primească boierii dela dânsul. Nicolae ajunse astfel Mare Vistier, dar «ceata Dudescului», dușmană a Cantacuzinilor, nu fu mulțumită numai cu atâta. Urgia turcească-i ajunse peste puțin, și, pentru datoriile țării, cei doi Dudești fură puși la un loc cu adversarii lor, în temnița din palat, apoi «cu hoții și cu ucigașii, fără așternut, în fiare de picioare și cu lanțuri de gât». Planul era să-i și omoare. Cantacuzinii fură îndemnați în zădar să-i pârască. Trebui ca «norodul Bucureștilor» să scoată dela osândă pe prigoniți.

Ajungând Domn Ștefan Racoviță în locul fratelui mort, el atrase la Constantinopol pe Constantin Dudescu, acoperindu-l cu mustrări, dar Nicolae refuză să pornească: «nici cum n'a vrut să meargă, spuind și pricina că se teme de moarte». Urmă călugăria bătrânului. Alți boieri întrară în temniță, și din nou «norodul» apăru ca liberator.

Nicolae fusese pus și el la teasc de Domnul în nevoie de bani. Dar Rușii ocupară în curând țara, și el ajunse Vornicul cel Mare al lor [1]. La vre-o zece ani după pace, sătul de cinste și de harță, el pornia «pe la sfintele mănăstiri pentru închinăciune», în Răsărit [2]. Moartea i se prilejì însă numai către sfârșitul veacului, lăsând un fiu, care era să fie și el un mare călător și un mare cheltuitor, Constantin, cel din urmă din seminta lui.

O soră a lui Nicolae, Zoița, fu soția lui Matei Cantacuzino din ramura lui Șerban, femeie tot așà de neastâmpărată ca și toți ai neamului ei, care trebui să fie închisă de familie la mănăstirea Mărgineni și sfârși murind la Constantinopol ca soția unui Turc fără situație și avere [3].

Legătura cu acel Râfovean a Zoiței explică pentru ce cartea se păstrează în familia Cantacuzinilor de aici.

La Stroiești va trebui să se facă cercetări în biserica lui Nicolae Dudescu.

---

[1]) *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 122 și urm.

[2]) *Studii și documente*, VIII, p. XXXVIII.

[3]) *Genealogia Cantacuzinilor*, p. XXXVIII.

I

CEA DINTÂI ISTORIE UNIVERSALĂ TIPĂRITĂ IN TRANSILVANIA

II

MOŞIILE FAMILIEI BELDY DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

COMUNICĂRI

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 21 Noemvrie 1924

I

Acum câţiva ani, prezintam tot aici, la Academia Română, o privire generală asupra celor dintâi incercări româneşti de a scrie Istoria Universală (v. *Revista Istorică*, VI, an. 1920, Iulie-Septemvrie, p. 125 şi urm.). Cea mai veche arătà să fie a abatelui Millot, tradusă de Molnar, după o versiune în limba germană, din 1793, şi publicată la Buda, în 1800.

Intre cărţile pe cari d-l Gheorghe Sion le-a dăruit bibliotecii Universităţii din Buda, apare însă o încercare mai veche, cu doi ani, una rămasă numai la cele dintâiu douăzeci şi patru de pagini.

Se chiamă *Inceputuri tainice ale istorii de obşte: Istori vechi partea d'întâiu, în tipografia lui Petru Bart, 1798*.

Capitolele ce se cuprind în acest început sunt următoarele: «Izvoară mijlocitoare alease spre mai bună pleroforie a istoriei eghipteneşti»; «Luări aminte de obşte preste noroadele ceale vechi»; «Istoriia părţilor lumii», «Eghipteni, cap. I. Vechile istorii ale Eghipetului, cap. III,» «Religia adică credinţa şi năravurile Eghiptenilor».

Originalul e francez şi de o cugetare solidă şi îndrăzneaţă. Găsesc într'un loc cuvântul *epos*, pe care autorul nu l-a putut traduce. El ţine

seamă de cântecele noroadelor vechi, care «vecinicesc numele a multor viteji». Se vorbeşte de «oameni cari mai mult se îngrijesc după temeiuri de aşezământ ca după întâmplări». Se citează Bossuet şi Rollin, ba chiar «un autor scriind *l'Origine des lois*». Erà, evident, abatele Millot însuşi.

Dar stilul e adeseori altul decât în traducerea lui Molnar [1]. In această primă formă autorul e «de dincoace», probabil un Moldovean. El scrie: «Partea cea mai mare a *jitiilor* vechi face pomenire de o vreame în care vieţuià oameni risipiţi prin păduri». Găsim cuvinte mai obişnuite la Românii liberi: «saduri», «jgheaburi», «a se boboti», «să râmeaze pământul», «lămâi», «crăime», «iazer», «dajdnic», «capişte», «nome sau judeţe», «trândavnic», «slobod», «scutinţă», «bir», «dajde», «prin leafă chivernisiţi», «diregătorie», «păstoricesc», «mojicesc», «corifeiu», «jivini», «mitarnic», «blagorodnic» «disidiamonie», «disidiamoniceştile cugete», «tipăritori de bani», pârîşi», «datoraşi», «trup balsamit», «crezător», «zălog», «lefterie», «iuţit», «scopos»,

Dar manuscrisul a trecut dela Munteni: v. de. ex. «noroiul cel gros», «altmintrilea», «Ovrei», «pisică».

Are scurte cuvinte arhaice: «deşteptul năravurilor frumoase», «stâmpărul foamei», «învăţul aceii sălbatăcii», Se zice: «boerimea nu să alegea dintr'alţii fără din oameni destoinici».

Şi autorul cunoaşte Impărăţia turcească. In adevăr el scrie: «Halicarnas în Cariia, ce erà mai de mult cetate vestită, numită de Turci Bodru sau Bodrona, în ţinutul Natolii».

Forme ardelene mai că nu sunt. Doar în patru locuri: «fomeaie», care se zice pe alocurea şi dincoace de Carpaţi. Dar se găseşte «arhivumuri» lângă «condice», «catanele acelea mai de frunte în Divan», şi «hingheriu».

Interesante sunt multele neologisme:

Se zice: «cărţi profaniceşti», «cărţi mosaiceşti», «istoriceşti», «soţietate», («sălbătăceşti soţietăţi»), «brutale», «a să polii» *(se policer)*, «formă», «grad», «ţitroane», «naţioane», «poezie», «flotă», «statul», «ştiinţa statisticească», «persesc, perseşti», «experiinţă», «coronă», «linii împărăteşti», «despotism», «persoane», «sicuranţie», «statistici», «culme cuvenitoare», «talent», «trebi economiceşti» (ca «prostateca lucrare cu mănele»), «minunător», «organisaţie», «schimoseşti», «deşertăcioşi», «ide», «reforme», «unimea Dumnezeirii».

Se dau definiţii ca acestea: «Cultura, adică lucrarea sau prefacerea no-

[1]) D. V. Bogrea a făcut comparaţia atentă.

roadelor în națioane prin căsătorie, prin lucrarea pământului și prin meșteșuguri»; «Dinastie este o domnie în care Voevozii unul după altul au stăpânit»; «Vulgatele adecă vestirile cealea tălmăcite din Scriptură».

Să nu fie Amfilohie de Hotin autorul? Ienăchiță Văcărescu ar aveà forme italiene, grecești, și turcești, care lipsesc, afară de două trei grecisme, cu totul [1]).

Deci Molnar n'a tradus pe Millot. El a reluat lucrarea întreruptă la Sibiiu. A supus-o unei noi revizii, în care s'au făcut mari schimbări de stil, care arată pe Ardelean. Autenticitatea și a altor scrieri iscălite de dânsul, scrieri care tratează materii așa de deosebite de ocupațiile lui obișnuite, poate și trebuie să fie pusă în discuție.

II

Cu prilejul unei călătorii la Cluj, de unde, acum mulți ani, ni-au venit fotografiile de documente istorice românești, pe care le-am publicat în volumul IX din *Studii și documente*, am găsit în aceleași pachete serii întregi de alte acte în aceiași limbă, de o importanță care se poate vedeà lesne din paginile ce vor urmà.

O cronică ungurească din veacul al XVI-lea face din cutare membru al familiei săcuiești Beldy, având moșie între Români, la Budila, un fiu din flori, un «copil», cum se ziceà numai în acest sens atunci, al lui Mihnea-Vodă, căruia după trecerea la Islam i s'a zis, nu «turcitul», ci «Turcul».

Familia a păstrat legăturile cele mai strânse cu principatul muntean. De aceea nu e de mirare că la cel dintâiu moment prielnic ea și-a căpătat pământuri în cuprinsul acestei țări, de care o legau tainice amintiri.

O carte domnească mai târzie, dela Constantin Brâncoveanu (1704), ne arată pe larg originile acestor cumpărături. Un boier muntean, altfel necunoscut, Tudor Ciocoro, împrumută la nevoia lui, în surgun, 20.000 de «bani» dela Beldy Kelemen (Clement). Boierul, care aveà titlul de Vornic și nu iscălià cu acest pronume, care ar fi mai curând o poreclă, stăteà în Februarie 1612 de șaisprezece ani la Budila, în castelul lui Beldy, pe care-l calificà de «cetate», deci el erà un fugar de urgia lui Mihaiu Viteazul, probabil cu prilejul conspirației contra acestuia, când

[1]) Biblioteca mai are «Invățături despre sămănarea inului pentru Bohemia Moravia și Silezia, sau dat în Bohemia de s. economicească patriotască soțietate în anul, 1804, s'au tipărit la Iosef Ioan Pilea în Liovu»; 61 pp. in 12.

unii sfetnici ai Domniei plătiră cu capul. Il apăsau și alte datorii: 35.000 de «bani» la un Turc din Belgrad, care e pentru scriitorul actului dela Brâncoveanu: «Beligradul-de-Sus» și, prins de teribilul său creditor, Tudor fusese «pus într'un puț în fiară» [1]). Cum Cârstea logofătul din Buciumeni îl luase în «chezășie» și fusese silit a plăti toată suma, Gheorghe Comisul împrumutase pe Ciocoro cu alți 39.000 de «bani». La acea dată, «neavând ce mai face», el vinde găzduitorului său tot ce are, nu numai în moșia de basă, Răteștii din Buzău, dar și părțile, cu mori și pogoane de vii, din Pläticești, Sărăști, Vădeni, Drugești, Sârbeni, aceste posesiuni fiind socotite ca echivalente cu suma tuturor datoriilor: 94.000 de «bani». Zapisul se face în românește înaintea mai multor martori, parte Unguri, ca un Kerestes, un Pál István, un Farkás ános, parte Români, ca Baștea din Muscel, Obrăjin din Șoimari, Stan și Voico din Hizești și un om din Rătești, un «roșu» din oastea lui Vodă, Oprea. Beldy urmà să-și facă și o «carte» dela Domnie.

Nobilul ardelean vine deci în țară sub Radu-Vodă Mihnea la 1621 (7129) și, după hotărîrea unei comisiuni de șase boieri din Divan, caută a plăti pe creditorii munteni ai lui Tudor din Rătești. Ni se spune astfel că el a dat din turmele sale o sută cincizeci de oi lui Cârstea, iar lui Gheorghe toți banii datoriți.

Dar stăpânirea nobilului din Budila nu erà să rămâie neturburată. In Maiu 1622, Maria, fiica lui Tudor Ciocoro, pretinde că tatăl ei ar fi vândut și moșii de ale soției, fără vina acesteia, deși, cercetându-se lucrurile, se văzù că învoirea mamei Mariei nu lipsise; atunci adversara lui Beldy vândù și niște pogoane de vie care-i aparțineau ei, la Sârbeni. Dar ea revenì cu aceeaș pâră, deși tot cu atât de puțin succes, înaintea lui Alexandru-Vodă Iliaș în Iulie 1629. Bătrânul Beldy murise și se încercă de Tudor însuș reluarea tuturor moșiilor dela fiii lui, Ioan și Pavel, sub cuvânt că n'ar fi fost nici vânzare directă, nici plată de creditori. Hotărîrea lui Leon-Vodă din 16 Februarie 1630 fù însă o confirmare în folosul moștenitorilor, reprezintați printr'un Daczó.

Totuș, Ioan murind și Pavel fiind «cocon mic», averea munteană a familiei a fost încălcată, și anume de puternicul Vornic Hrizea. Trebuì ca acest Pavel, ajuns «craibirău» în Trei Scaune, să vie în Țara-Românească, la 1655, cu oastea lui Gheorghe Rákóczy al II-lea, care, biruind pe seimenii și dărăbanții răsculați, cu Domnul lor, așeză din nou în Domnie

[1]) Actul citat spune din greșală că Domn erà atunci Gavril Movilă (1618—20).

pe Constantin-Vodă Şerban, pentru ca un act solemn, dat din «palanga lângă Gherghiţa», să restituie dreptului moştenitor întreg acest domeniu.

Şi la 4 Maiu 1657 Constantin Şerban întăreşte moşiile lui Pavel Beldy, ajuns acum şi «Vistier Mare» al Ardealului. Tot odată-l asigură că aceste moşii, pe care aveà voie să colonizeze «iobagii» ce şi-ar găsì, precum şi Ungureni şi Moldoveni, scutiţi fiind de obişnuitele dijme şi «mâncătorii», nu vor mai fi atinse de contribuţii extraordinare, ca aceea care se luase acum în urmă, «şi dela Turc la Grec şi dela străin din ţară, încă şi dela sloboziile noastre» pentru «poclonul Hanului». Plângerea lui Beldy, prezintată prin Mikes Kelemen, fusese astfel pe deplin ascultată. *Unul din aceste acte e redactat de Udrişte Năsturel, cel crescut în Rusia, în limba rusească, după normele diplomatice moscovite, scris fiind cu o literă cursivă, cu iniţiale de formă latină, asemenea cu cele de pe mormintele lui Mateiu Basarab, Doamnei Elina şi fiului lor Mateiu, care deci nu sunt datorite unui meşter din Ardeal, ci unuia din «Moscul» Ţarului.*

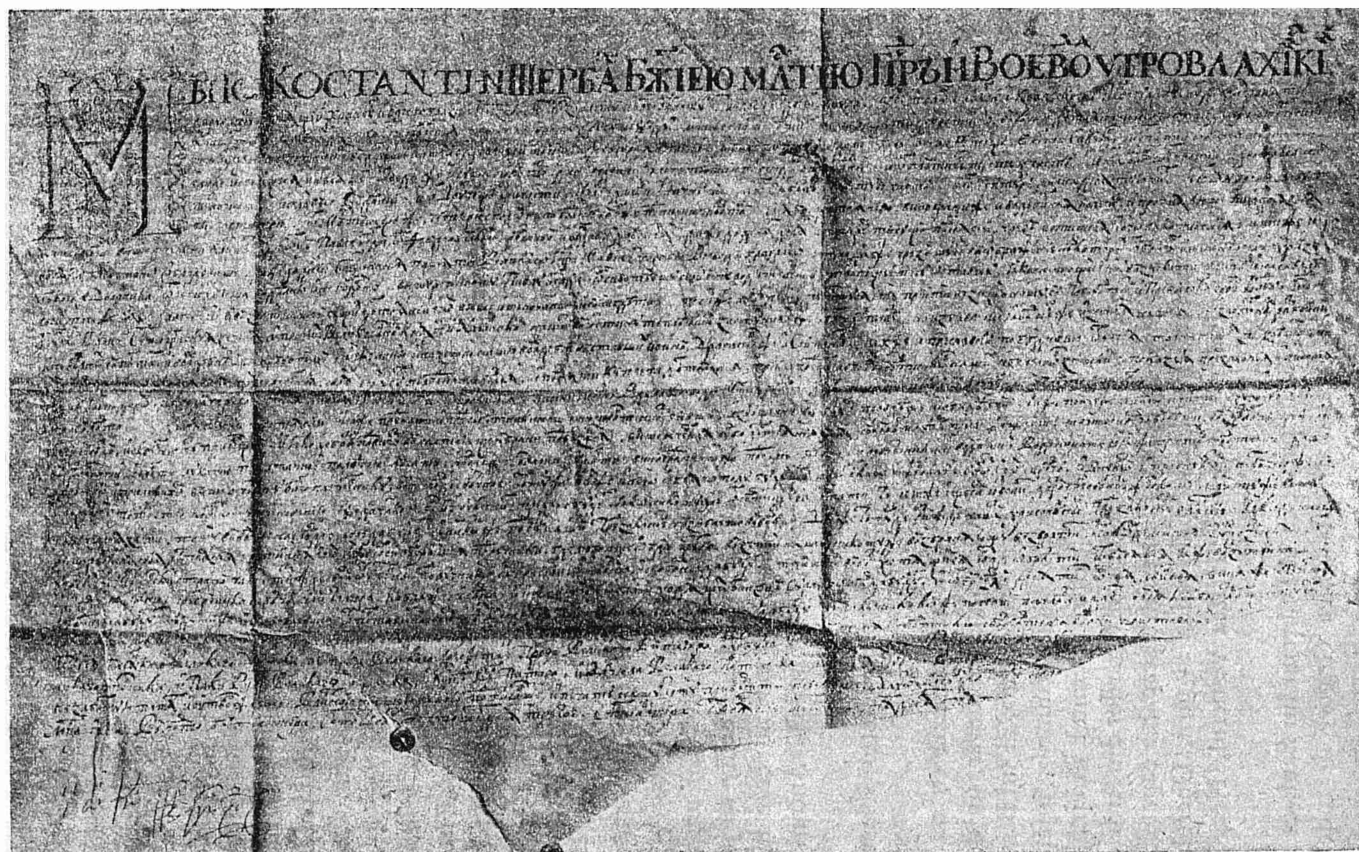
Beldy cumpără pe aceeaş vreme şi moşie în Hizeşti, vânzătorul mergând la el în Budila, dar actul făcându-se în ţară.

Stăpânirea-i fu însă turburată sub Domnii «turceşti» cari urmară lui Constantin Şerban. Neamul lui Ciocoro, cari-şi ziceau Cocoreştii, Radu Clucerul şi Vlad al doilea Vistier, atacă dreptul nobilului ungur asupra moşiei lor de baştină, Răteştii. Imputernicitul lui Beldy se judecă în Divan cu dânşii, fiind de faţă şi solii ardeleni cari aduceau tributul la Poartă, Nemes János şi Gyulay Tamás, în Domnia lui Antonie-Vodă, la 1671, cred.

Hotărîrea domnească din Octomvrie e în favoarea acestui «cinstit prieten».

Deciziunea aceasta se explică printr'o aplecare amicală cu totul deosebită faţă de nobilimea ungurească a Ardealului. In adevăr, un delegat al lui Beldy, «Marele Spătar a toată ţara Ardealului», al lui Bassa Tamás şi al lui Nemes Iános, «marele căpitan a toată Săcuimea», înfăţişându-se la Antonie-Vodă, el căpătă uşor, pentru «semnul direptăţii şi unirea vecinătăţii neînşălătoare», restituirea tuturor fugarilor din Ardeal, afară de cei osândiţi la moarte, «cei ce ar fi fugit pentru scăparea capetelor lor». Şi această asigurare e întărită de principalii boieri ai ţării, Gherghe Băleanu, Radu Popescu, Radu Creţulescu, Hrizea Vistierul, Neagoe Săcuianul, Ivaşco Golescu şi alţii.

Răteştii însă, ca şi Cepturoaia în parte, ca şi Dobrenii lui Saul, ca şi Zăbeanii şi Mostecuţii, furà reclamaţi sub Ghica Grigore de rudele

М ІѠ КОСТАНТИН ЩЕРБА БЖІЕЮ МЛТІЮ ГПРЬ И ВОЕВО УГРОВЛАХІКІ

lui Tudor Vornicul. Observându-se că sub Matei Basarab aceştia aduseseră doisprezece boieri jurători, se găsì cu cale a se cere protivnicului lor douăzeci şi patru alţii, şi *i se îngăduì a-i aduce dela el din ţară,* nemeşii din Sântivan, din Cernat, din Sacîva, din Ghidofalva, din Lemeni, din Ozon, etc. După jurământul lor, Beldy e restituit în toate drepturile sale. Hotărîrea e dată — şi aceasta explică prezenţa şi admiterea acestor străini — «în conacul ot luncile Braşovului», cu prilejul expediţiei Domnilor noştri alături de Turci contra Imperialilor.

Pe vremea Brâncoveanului, în Iulie 1704, Beldy Kelemen, fiul lui Pavel, primeşte confirmarea posesiunilor muntene, şi cu acest prilej se înfăţişează din nou toată istoria proceselor ce se perindaseră. In Noemvrie 1705 apoi acelaş Domn îngăduie, nu numai acestui «prieten», ci şi fratelui său David şi unui membru al familiei Mikes să-şi adune iobagii fugiţi din Ardeal pentru a-i aşezà la Răteşti, «cu ale lor fămei şi cu toate bucatele lor ce vor aveà». Printr'un act pierdut, Pavel Beldy căpătă şi dreptul de a trimite dincoace cinci sute de oi scutite de oierit, dar îl vedem îndată pe Domnul muntean plângându-se că din cele trimese numai două sute sunt ale lui. Apărându-se interesele celor cari luaseră asupra lor slujba oieritului, el arată în chip duios nevoile înseşi ale ţării: «ci a să păgubì cineva iaste şi cu păcat, că ţara iaste cu dajde şi cu multe păsuri şi greuri asupră, ci munceaşte fiecare cum ar puteà face să să poată ornicì (*sic*) dajdea şi cheltuiala» (20 Dechemvrie 1708).

Drepturile lui Beldy Kelemen trecură apoi asupra fiilor lui, Mihai şi Iosif, cum se vede din actul de întărire al lui Grigore Ghica din Iunie 1734, privitor la iobagii ardeleni ai familiei. Bătrânul nemeş trăià încă în 1730, când preotul din Budila face o însemnare cu privire la păstorii lui.

III

Un grup de trei scrisori, de un cuprins foarte interesant şi în ce priveşte limba, plină de vioiciune şi de coloare, se referă la raporturile dintre comandanţii şi administratorii ardeleni din Secuime, dela Gurghiu (Giurgeu), un Petru Apor, între alţii, de o parte, şi dregătorii moldoveni dela graniţă, de alta. Astfel ele formează un adaus bine venit la întinsa corespondenţă pe care am dat-o în *Buletinul Comisiei istorice a României*, volumul II.

Moldovenii sunt Iordachi Ruset («Georgius C[omes] d[e] R[osetti]», care se iscăleşte cu litere latine şi, ca şi pentru adresă, într'o limbă ce i se pare a fi cea latină, şi Constantin Arapul, pârcălab de Neamţ.

E vorba de cai furați, de oi însușite, de oprelești neîndreptățite, de zăberiri pregătite, de nevoia, exprimată foarte dârz, a bunelor relații: «De aceia aceste nu sânt fapte megieșăști, ci trebuiește cu bună dovadă să dovedești dumneta pe oamenii noștri și, așà, aflându-să că sânt vinovați, atunci cu dreptate este să plinești dela dânșii ca de la niște oameni răi; dar numai pe gura unor tălhari și oameni răi trebuie să nu te potrivești dumneta ca să faci zebereli oamenilor, pentru ca să nu stricăm prietișugul, fiind megieși de aproape». Cineva care s'ar păreà a fi Toader Vornicul, vorbind de călătoria unui Domn la Constantinopol pentru «înnoirea Domniei», se ocupă de plata goştinei, de «doamna lui Lazár István».

O carte domnească dela Matei Racoviță pentru «giupăniasa lui Banfi Petiarŭ» (nu «giupănul») a fost tipărită în *Studii și Documente*, IX, p. 25: o vorba de turmele și păstorii acestui vameș. O alta, inedită, privește pe un Șandru Mihai, scăpat din robia Tatarilor și căruia trebuie să i se dea bani și, în special, de «bulubașa de Trotuș», «petrecători» în calea lui către Ardeal (7 Aprilie 1694).

O foarte ciudată scrisoare munteană privește o pradă de Tatari până în Mehedinți — evident din veacul al XVII-lea, probabil atunci când Hanul a trecut sub Brâncoveanu spre Belgrad.

Trei însemnări se referă la moșiile și Țiganii unei «jupânese Stanca, fata Predii Post, fečoriulŭ Diicului Spătar», care se împărțește cu unchiul ei, Papa Buicescul, la 1682. E vorba de o descendentă a acelui Diicu care a căutat să fie Domn după Matei Basarab și împotriva lui Constantin Șerban. Adeveresc Mitropolitul Teodosie, Constantin Stolnicul Cantacuzino și viitorul Vodă Brâncoveanu, atunci Spătar, împreună cu un boier mai mărunt.

Trei alte acte privesc vieața bisericească a țărilor noastre, și tustrele sunt de o raritate deosebită.

Cel mai vechiu, din 13 Iulie 1621, e o rară poruncă domnească, redactată absolut după vechile norme slavone, dar în românește, prin care Radu Mihnea se îndreaptă către «popa Ianiu dela clirosul Domniei Sale de în Câmpul-Lung», cu privire la călugărița Elisaveta, din mănăstirea Valea Mare (Nămăiești [1]), în pâră cu «popii dela sfântă beseareca Domnii Meale», pentru niște Țigance, aduse din Ardeal.

Al doilea act e o scrisoare a protopopului din Șcheii Brașovului, Va-

[1]) Lămurire dată de colegul mieu, preotul N. Popescu.

silie, către un om al alui Beldy Iános din Budila pentru o femeie care, «nevastâ învălită, după aceaia ia au lepădatŭ crăpa denŭ capŭ şi s'au făcutŭ fatâ cu plete şi au şi jucatŭ în horâ în jocŭ», adică «s'au dezvâlitŭ şi au înblatŭ fată la capŭ ca şi alalte feate».

Al treilea e o cercetare la satul Ardíu cu privire la un preot unit care-şi bate joc de cuminecătură şi de îndatoririle sale.

Biblioteca Universităţii posedă un Evangheliariu slavon, tipărit de un ieromonah Lavrentie pe la 1570, când îl cumpără dela el starostele de Cernăuţi Broştog (Bruchstück, prin poloneşte). D. Roşu, bibliotecar semnalându-mi acest produs necunoscut al tiparului pentru Români în secolul al XVI-lea, mi-a anuntat un studiu asupra lui. Cred că Lavrentie e diacul Lorinţ de pe lângă Coresi, cel cu Evangheliariul din 7087.

DOCUMENTE

18 Fevruarie 7120. «Tudorŭ Vorniculŭ otŭ Răteşti, dă zapis lui Beldi Chelene (*sic*) şi fràţine-său Beldi Ianoşŭ... pentru căci, pribegindŭ eu de aič denŭ ţară înŭ Ţara Ungurească ani 16 la cetate lorŭ la Budila, deci eu n'amŭ avutŭ cea mai face, mi-emŭ văndutŭ toate părţile dă moşie pă unde amŭ avutŭ în Ţara-Rumănească, şi mori şi moşii şi vii, ca să să ştie, în Răteşti, a şasa parte şi cu o roată de moară şi patru şi pol pogoane de vie şi denŭ moşie denŭ Plăticeşti a treia parte şi dinŭ Sărăşti alŭ şase parte şi cu doao — de moară şi satulŭ Vădenii peste totŭ şi dinŭ Drugeşti trei părţi şi cu o roată de moară şi dinŭ Sirbeni a 9 parte», etc. «Càci, căzăndŭ la multă nevoe, m'au plătitŭ şi mi-a scosŭ capulŭ de la multă nevoi dumnealorŭ, cu bani gata, cari facŭ peste totŭ 94.000, şi să trimiţă domnealui zapisulŭ meu în ţară să-şŭ facă şi carte doomnească, să-şŭ întărească zapisele dumnealorŭ, să stăpănească cu pace». Marturi: «Cràsteşŭ Ianoşŭ, Paleştioanŭ, Farcaşŭ Ianoşŭ, Başsta otŭ Muşcelŭ, otŭ Ţar[a] Rămnescă (?), Obrejinŭ denŭ Şoimari, Stanŭ Hizesculŭ, Voico de acolo, Opre Roşulŭ dinŭ Răteşti. Şi eu Tudorŭ Vorniculŭ mi-am pusŭ degetulŭ şi iscălitura ca să să creză».

17 Maiu 7130. «Mariia, fata lui Tudorŭ Vorniculŭ Čocoro», dă zapis «jupănului Beldei Ianuşŭ şi lui Belde Palŭ» «precumŭ să să ştie că m'amŭ întrebatŭ eu cu dumnealui pentru moşiia mănea-mea de zeastre». Se vede la Divan că e «şi cu ştirea măne-mea». Ea vinde şi o parte a ei la

Sărbeani, treisprezece pogoane, pe care Beldy le pune cu viță, pentru 7.700 de aspri. Marturi: «Călin ot Urlați, iuzbașa Stan ot Mușcel, Dragomir Podeanul». Scrie «Griva log. Periianu de le Ialomiță».

19 Iulie 7137. Alexandru-Vodă, fiul lui Iliaș, «fečorilorŭ ai răposatului jupănului Beldei, anume Beldi Iianușŭ și lu Belde Palŭ», pentru «ocina lui Tudorŭ Čocoro și a muerii lui, de satŭ de Rătești». «Stoica Sochea, sluga a lu Belde Iarașŭ și a lu Belde Palŭ... el au venitŭ naintea Domnii Meale în Divanŭ de se-au părătŭ de față cu Mariia, fata lui Tudorŭ Čocoro», care pretinde că nu s'a vândut și «partea măine-sa». Pecete mare, rotundă, monogramă, iscălitură.

București, 16 Februar 7138. Leon-Vodă, fiul lui Ștefan-Vodă, către Beldi Ianoș și Beldi Pal, fiii «răposatului Beldi Chelemen otŭ Budila» pentru ce au luat dela Tudor Ciocoro din Rătești.

Marturi: Ivașco Vel Ban, Hrizea Vel Vor., Vlad Vel Log., Ianachi Vel Vist., Miho Vel Spăt., Mușat Vel Stol., Conde Vel Comis., Vasilie Vel Păh., Alexandri Vel Post. Ispravnic Vladul Vel Log. Scrie Lepădat log., după spusa lui Sima vt. log.

Iscălitură: Io L'on Voivod.

Pecete peste hârtie, cu șnur roșu.

Pergament.

Мі Іѡ Костантин Шербан Бжїею мастїю гсдрь и воевода угровлахїискїи, pentru Beldi Pál, de la «Budula» și pentru moșiile lui».

Iscălitura domnească. Pergament.

Marturi: Gherghe Băleanu Vel Vor., Stroia Vel Log., Barbul Vel Cluč., Mihalcea Vel Comis...., — Stol., Radul Vel Ceașnic..., Colțea Vel Pitar, Danciul Vel Post, Orest Năsturel al doilea log. — 7163.

Mlstiiu bjieiu Io Constandinŭ Șărbanŭ Voevodŭ i gvsdin văsoe zemle ugrovlahiscoe davat gvsdmi sieiŭ povelenie gsvdmi cinstitului și bunului priiatenŭ și de aproape vecinŭ alŭ Domnii Meale jupănului Beldie Palŭ, craibirău dă la Trei Scaune, fečorulŭ răposatului jupănului Beldie Chelemenŭ denŭ Budila, denŭ Țara-Ungurească, ca să fie volnicŭ cu ačasta carte a Domnii Meale să aibă a-și ținearea cu bună pace toate očnele și moșiele, însă partea lu Tudorŭ Čocoro denŭ satŭ denŭ Rătești 6 părți... i otŭ Plăticești a treia parte i otŭ Sărăști a 6 parte... și satulŭ Vădeanii toți i otŭ Drumcești 3 părți... și denŭ Sărbeani a 9 parte și denŭ Cepturele a doaăsprezeace parte și

denŭ Dumbrava Slavului 3 părţi şi dă la Măstăneşti 4 pogoane dă vie cu loculŭ... Fiindŭ fostŭ priiatneculŭ .Domnii Meale jupănulŭ Belde Palŭ coconŭ micu pre aceale vremi şi rămasŭ dă părinţi şi n'au pututŭ să-ş caute dă moşii. Iarŭ după aceia, căndŭ au fostŭ acumŭ, înŭ zilele Domnii Meale, fiindŭ viitorŭ dumnealui aici în ţara denpreună cu Măria Sa cu Crai Ghiorghie Racoţi, biruitorulŭ Ţărăi Ungureşti, pentru binele şi folosinţa ţărăi şi a Domnii Meale, că ne-au scosŭ vrăjmaşii şi hoţii dănŭ ţară, dumnealui ştiindŭ cumŭ că săntŭ aceastea ale lui direpte moşii şi cumpărate pre bani, venit-au înnaintea Domnii Meale şi a tuturor boiarilorŭ ţărei de au arătatŭ cărţile tuturorŭ Domnilorŭ şi zapisele şi toate deresurile ce au avutŭ dumnealui făcute pre aceaste moşii (dela Radu Mihnea, 7129). „Dreptŭ aceia şi Domnia Mea, văzăndŭ cărţile tuturorŭ Domnilor la mâna dumnealui şi fiindu-ne dumnealui bunŭ priiatnicu şi au fostŭ cu [mu]ltă nevoinţă la toate păsurile şi slujbele Domnii Meale, Domnia Mea încă amŭ datŭ şi amŭ mai întăritŭ cu ačastă carte a Domnii Meale... Aşijderea să fie volnicŭ cu ačastă carte a Domnii Meale să-şi facă slobozie şi satŭ dă milă pre očne dă la Rătești..., şi să aibă a-şi străngerea ai lui iobagi căţi va avea răsipiţi aicea în ţara Domnii Meale, şi pre alţi oameni striini şi fărŭ de dajde, cari vorŭ pohti să fie pre ačastă očnă, Ungureani, Moldoveani, oameni fărŭ de birŭ, iarŭ de către Domnia Mea să fie în pace şi ertaţi dă birŭ, de tal., de miere cu sare, dă sălă cu fănŭ, dă birŭ moldovenescŭ şi dă lucru domnescu, de cară dă olacŭ şi de toate dăjdile şi măncăturile căte săntŭ preste anŭ înŭ ţara Domnii Meale..., nici dă banii dă judeţu, nič să li să tragă bucatele pentru alţii, ci să aibă a-şi luare dumnealui adetulŭ ce-i va [fĭ] de la dănşii, şi pre carele va pune ispravnicŭ pre dănşii, acela să-i judece şi să le facă certare, altulŭ într'ănşii să nu untre, iarŭ carii să vorŭ ispiti a-i învălui preste ačastă carte a Domnii Meale mare certare va petreace... Pis Necula log. Boldič la conacŭ la palangă lăngă Gherghiţă, msţa Iunic 28 dni, vlť. 7163.

Pecete, iscălitură, monogramă.

25 Maiu 7164. «Ionŭ şi cu frate-meu Stoica, fečorii lu Ionŭ Ţăfescu (?) otŭ Hizeşte», dau zapis «dumnealui jupănului Beldii Palŭ, fečorulŭ răposatului jupănului Beldea Chelemenŭ denŭ Budila denŭ Ţara Ungurească», că-i vând ocină acolo, pentru 35 ughi, «afară denŭ 3 pogone de vie cu 6 pomi ce i-au fostŭ văndutŭ tatălŭ nostru Voica Ţăfescu (?) lu Stanŭ Hezesculŭ şi cu 2 prăjini de locŭ de culegătore şi prăjăna căte

de 2 stănjăne... Şi, căndu amŭ făcutŭ acesta tocmelă, dusu-ne-amŭ la dumnealui înŭ Budila. Iarŭ, căndu amŭ făcutŭ acesta alŭ nostrŭ zapisŭ, făcutu-l-amŭ înŭ satŭ înŭ Răteşte.»

Marturi: «Popa Iremie de acolo, popa Voicilă din Matiţa, Griva log. din Alicxeni, Oprea Scopul din Răteşti, Badea de acolo, Toater *(sic)*, Stanciul, Oprea din Cernatulŭ denŭ Ţara Ungurească i vnocu ego Pasculŭ, i Diiculŭ, i Pasculŭ şi Stanŭ».

Două peceţi cu cerneală (logofătul cu o pasăre purtând crucea în spate), semne de degete.

4 Maiu 7165. «Noi Costandinŭ Şărbanŭ Voevodŭ i gsdinŭ facemŭ mărturie cu ačastă carte a noastră tuturorŭ cui să cade a şti cumŭ aič în ţara noastră muntenească oarecare olate, cade-să a şti Răteştii otŭ sudstvo Sacŭ, înpreună cu toate locurile care să tragŭ dă acele olate cu mori, cu vii, şi a treia parte de satulŭ Plăticeştii cu a şas[ea] parte a satului Slăviceştilorŭ cu mori şi deplinŭ satulŭ Vandănea (*sic*) a Duceştilorŭ a treia parte, a Meastecuţii cu vii cu totŭ, care olat au fostŭ luoatŭ celŭ cu fericită pomenire dinŭ Ozonŭ lăcuitorŭ Beldie Chelemenŭ, după moarte fost-au rămasŭ pre cari s'au trasŭ dentru dumnealui, cumu-i pre dumnealui denŭ neamŭ bunŭ Beldia Palŭ, care acumŭ Mării Sale prea-luminatului şi destoinecului Craiului Ardealului iaste Vistiiarŭ Mare şi iarăşŭ şi craiu-biro a Trei Scaune săcueşti, căč că şi mai denaintea noastră cu fericitele pomeniri Domnu Radulŭ-Vodă, Alixandru-Vodă şi Leonŭ-Vodă înpreună cu sfătuitorii Divanului ţărăi, cu leage direaptă au judecatŭ a fi a jupănilorŭ Beldeştii şi rămăşiţilorŭ lorŭ; ce apoi Vorniculŭ Hriza în zilele cu bună pomenire Io Mateiu Voevodŭ, nu ştimŭ de ce cunoştinţă reahŭ sufletească fiindŭ îndemnătorŭ, au cuprinsu-le în sama lui-şŭ. Care lucru şi noi înţelegândŭ cu deadinsulŭ, cumŭ şi credinčosulŭ boiariulŭ nostru Radulŭ Comisulŭ Mihalcea au mărturisitŭ în Divanŭ, şi noi dară înpreună cu 12 boiari juraţi ai Divanului nostru judecători, fiindŭ şi cuvăntulŭ Mării Sale lui Crai dinŭ Ardealŭ şi jupănului Belde Palŭ, dă aproape vecinului, fiindŭ înnaintea noastră şi văzăndu-i marea şi bună dereptatea, căutăndu-ne şi spre vecinătăţască slujba dumisale, fostu-le-amŭ datŭ cu judecată după judecata cea dentăiu şi dereaptă la mănule dumnealorŭ. Săvai că acumŭ canŭ preste voia noastră fostu-i-au luo[t] preste iscălită şi pecetluită cartea noastră bani ug. 80 de saamă: după lipsa vremii de acumŭ, fost-au luatu, căce că şi de la Turcŭ, de la Grecŭ şi de

la striinŭ dinŭ ţară, încă şi de la sloboziele noastre, pentru că s'au trimisŭ Hanului. Despre care lucru speriindu[-să] Măria Sa părintele nostru pentru luoarea acelorŭ ug. 80 şi prenŭ dumnealui Micheşŭ Chelemenŭ încă trimiţăndŭ cuvăntŭ noa, încă ne-au părutŭ rău. Voindŭ daarŭ milostivirii făgădui[n]ţii noastre cea de odată şi nainte făcută prentru partea noastră întărită a fi stătătoare şi acumŭ desăvărşitŭ, şi într'ačastă carte a noastră după făgăduinţa cea de'ntăi, făgăduimŭ cumŭ că în viaţa noastră de la rumănii jupănului Beldei cari săntŭ în ţara noastră, însă striini, nu birnici, nici striini carii vorŭ fi fostŭ pre alte moşii aşăzate şi acumŭ, văzăndŭ ačastă milă a noastră, să arŭ muta, noi făgăduimŭ de toate dăjdiile ţărăi a-i erta, denŭ bani, denŭ oi, denŭ rămători, denŭ stupi, denŭ miare, denŭ čară, denŭ vinŭ, denŭ păine, denŭ fieştecehŭ dijmă de bani de saamă, şi cu unŭ cuvăntŭ fieştece fialŭ de dare sau nevoi sau munci, noi nu vomŭ luoa, nici pre alţii a luoa nu vomŭ suferi: de tocma ne-amŭ şi mai lipsi, a luoa de la striini, şi de la sloboziile noastre, iarŭ rumănii dumisale vorŭ fi în paace, după scrisoarea cărţii noastre, în veaci. Pentru aceaia tuturorŭ carii umblă pentru nevoile ţărăi a strănge sau bani sau fieştecehŭ denŭ ţară noastră, să vă feriţi să nu cumva să învăluiţi pre aceşti rumăni ai dumnealui, ce săntŭ scrişi mai susŭ, că aşa iaste învăţătura noastră. Intr'altŭ chipu să nu faceţi preste cartea noastră, că mare certare va petreace acela omŭ care să va ispiti preste porunca Dumnii Meale. Pentru maai mare credinţa dămŭ cartea noastră întărită cu iscălitura şi cu pečatea noastră şi cu sufletulŭ nostru legămŭ şi asupra aceluia Domnŭ care va fi după petreacerea noastră acestui lucru ca să-lŭ ţie şi să-lŭ întărească. Şi mărturie încă amŭ pusŭ Domnia Mea boiarii Divanului, jupănŭ Gheorghie Velŭ Vornicŭ, i jupănŭ Stroe Velŭ Log., i jupănŭ Părvulŭ Velŭ Vistiarŭ, i jupănŭ Paană Velŭ Spat. i panŭ Diiculŭ Velŭ Cliuč., i panŭ Radulŭ Velŭ Stolnicŭ, i panŭ Radulŭ Velŭ Comisŭ, i panŭ Radulŭ Velŭ Peh., i panŭ Neagoe Velŭ Post., i panŭ Stroe Velŭ Log. Msţa Maiu dni vlt. 7165.

Iscălitura: Pecete mică rotundă cu chinovar, purtând vechiul monogram.

† Milostiiu bjieiu Io Antonie Voevod i gsdinŭ davat gspdvmi siiu poveleanii gvsdmi cinstitului priiatenului Domnii Meale jupănului Belde Palŭ denŭ ţară Ardealului şi fečorilorŭ lui căţi i va da Dumnezeu, ca să-i fie lui očnă aici în ţara Domnii Meale înŭ satulŭ Răteştii otŭ sudŭ Saacŭ, denŭ toată moşiia satului a 6 parte, pentru că au avutŭ pără înŭ Divanŭ omulŭ jupănului Beldii, Laeşŭ Ianoşŭ, fiindu şi

solii Mării Sale lui Crai, anume Neameșŭ Ianoșŭ, căpitanulŭ Săcuilorŭ, și Silivașŭ Balintu și Ghiulai Tamașŭ, carei mergea cu haraciulŭ țărăi Ardealului la Poarta înpărătească, fiindŭ și acești boiari înŭ marele Divan, căndŭ să părăia Laeșŭ Ianoșŭ, ispravniculŭ jupănului Beldii, de față cu boiarii Domnii Meale Radulŭ Cliuč. și Vladulŭ vt. Vistiiarŭ Cocorăștii pentru ačastă a șasea parte de ocină de Răteștii, scoțăndŭ ispravniculŭ jupănului Beldii Palŭ cartea răposatului Radulŭ-Vodă Mihnea, de cumpărătoarea aceștii očne de la Tudoru Vorneculŭ Čocoroŭ, a șasea parte denŭ Rătești, și cartea lu Alicxandru-Vodă și a lui Leonŭ-Vodă. Deč Domniia Mea încă amŭ căutatŭ și amŭ judecatŭ înpreună cu toți cinstiți dregătorii Domnii Meale pre leage și pre dreptate și amŭ datŭ Domniia Mea ca să ție dumnealui jupănulŭ Beldea Palŭ očnă înŭ Rătești a șasea parte. Iarŭ boiarii denŭ Cocorăști și cu părtașii lorŭ să ție cinci părți. Direptŭ aceaia amŭ datŭ Domniia Mea ačastă carte a Domnii Meale jupănului Beldii Palŭ ca să-și ție și să-și stăpănească ačastă moșie denŭ Rătești a șasa parte cu bună paace, însă jupănulŭ Belde Palŭ să trimiță ispravniculŭ dumnealui ca să-și aleagă partea lui de moșie, de preste totŭ satulŭ a șasea parte, și să-și hotărască de cătră moșiia boiarilorŭ de Cocorăști și altorŭ părtași de acolea și hotărăndu-să să-și ție moșiia în paace și să o stăpănească dumnealui și fečorii dumnealui înŭ veaci. Și amŭ pusŭ Domniia Mea și boiarii cei mari mărturie: panŭ Mareșŭ Velŭ Banŭ i Gheorghie Velŭ Vor., i panŭ Radulŭ Crețulesculŭ Vl. Logft., i panŭ Șărbanŭ Catacuzeno Velŭ Spat., i panŭ Papa Velŭ Vist., i paanŭ Ghețea Velŭ Cliuč., i paanŭ Mihai Catacuzeno Velŭ Post., i paanŭ Vălcul Velŭ Peh., i paanŭ Stoianŭ Velŭ Comisŭ i paanŭ Dumitrașco Velu Sardarŭ, i panŭ Preda Velŭ Sluj., i is. Radulŭ Năsturelŭ vt. Log. и написах аз Ianache log. ot Vist. въ на столѣ град București. Pis msța Oc. 23 d. lt. 7170 (7180).

Io Antonie Voevodŭ.

Monogramă. Pecete mare peste hârtie: Іѡ Антоніє воевода бжю мас[тію г'др] земле влашкое.

Io Antonie Voevod, din mila lui Dumnezeu Domnu Țării-Rumănești, înpreună cu toți cinstiți boiarii țării Divanului, mari și mai mici, toți denpreună cu toată slobozenia domnească și boerească, cu ačasta carte a noastră ne încredințăm dumnealor Belde Pal Mare Spătar a toata țara Ardealului, și Bașa Tamaș, marele sfeatnic al Măriei Sale lu Craiu, și Nemiș Ianoș, marele căpitan a toată Săcuimea. Pentr'ale noastre trebi și

trăsuri şi gălunce (*sic*) s'au făcut, cum toate unele ca acelea să indirepteaze, şi pentru oamenii carei vor fi fugiţi den Ţara Ungurească aič în ţara Domnii Meale, afar de cei ce ar fi fugit pentru scăparea capetelor lor, iar pre cei ce ar fi fugit de foame sau de obăgie sau măcar de ce braslă de oameni ar fi, de nici opreală, să-i dăm de pretutindinile după pohta dumnealor: pentru că aceasta iaste semnul direptăţii şi unirea vecinătăţii neînşălătoare, cu cale am socotit să umplem pohta dumnealor întru aceaste, precum şi dumnealor a noastră. Şi pentru mai mare credinţă a dumnealor şi a tot nimeşugul denpreună, precum şi mai sus ne-am adevărat. Şi, atunce fiind dumnealui Apor Lazar, priiatenul Domnii Mele şi al ţărei, trimis atuncea aici sol, umblănd pentru aceaste trebi aici, Domnia Mea, de vreme ce au fostu cursul anilor 1640, cum oarecare oameni den Trei Scaune săcuieşti ar fi fugit aici în spre pămăntul Ţerii-Rumăneşti şi a Dumniei Mele, măcar la ce braslă de oameni s'ar afla, ori la boiari, la oraşe, ori la slobozii, pre toţi să avem a-i darea fără de nicio opreală, ducănd şi dumnealor carte de mărturiseală pre care ar trimeate de să se scoată oamenii sau obagii lor, şi cu adevărat că-i vom da. Şi dentru acestu lucru să fie dumnealor cu tot nemişugu la Trei Scaune săcuieneşti. Intru adevărată credinţa, s'au scris în Scaunul Domniei Mele den Bucureşti, msţa Iul. 7177.

Gheorghe Băleanulŭ, Radulŭ Vl. Dvor. Popesculŭ, Radulŭ Vel Cluč. Creţulesculŭ, Hriza Vlŭ Vist., Ghiorghi Vsilea (?), Papa Velŭ Com., Ilie Vl. Armaşu, Ghinea Velŭ Post., Neagoe Săcuianulŭ, Ivaşco Velŭ Agă, Tudorache Vl. Pit., Aga Iane, Gheorghe Velŭ Păh., Barbulŭ Log., Radul Cluč.

(Peceţi: Hrizea are o pasăre.)

(L. S.)

Io Antonie Voevod.

7 Iulie 1663. Gligorie Ghica-Vodă «tuturorŭ cui să cuvine a şti că aič în ţeara Domnii Miale oarecare olate (şters: adecă Răteştii otŭ sudŭ Saacŭ înpreună cu toate locurile care să trag de acea moşie şi olate; în locŭ: lt. 7170, Oc. 20 dni, scriindŭ într'ačastă carte Răteştii preste totŭ, dereptŭ aceaia să scoasă cu chinovariu şi să scrise ca să să ştie denŭ Răteşti a 6 parte, precumŭ scrie şi la vălt. cărţi a Radului-Vodă şi ale altorŭ Domni, aşa să ţie, dereptŭ aceia... vt. Log.; cu roşu), cu mori, cu vii şi a treaia parte şi iarŭ şi moara a noaoa parte, a Zăbeanilorŭ a doaosprăce parte, a Čupturealelorŭ a treaia parte, a Dobreanii lu Saulŭ

a patra parte, a Mostecuţii cu vii cu totŭ, care olate au fostŭ luatŭ celŭ cu ferecitâ pomenire denŭ Uzonŭ locuitorŭ Beldi Chelemenŭ, după moarte fost-au rămasŭ pre carii să tragŭ dentru dumnealui, pre dumnealui bunulŭ Beldii Palŭ, care acumŭ prea-luminatului şi destoinicului Craiului Ardealului Solnocului denŭ lăuntru iaste—panŭ mare Săcuilorŭ gheneralŭ şi mai mare Craiu (*sic*)[1]) la Haramseşŭ[2]) (*sic*), adecă Trei Scaune Săcueşti, căci că şi mai denaintea Domnii Meale cu fericitele pomeniri Domni şi moştineanii ţării aceştiia, Radu-Vodă, Alexandru-Vodă, Leon-Vodă, Costandinŭ-Vodă şi Mihnea-Vodă, înpreună cu sfătuitorii Divanului de atunci, cu leage direaptă au judecatŭ a fi a jupănilorŭ Beldeştii şi rămăşiţilorŭ lorŭ. Sevai că Vorniculŭ Hriza în zilele cu bună pomenire Io Matei Băsărabŭ Voevodâ, nu ştimŭ de ce cunoştinţă rea sufletească fiindŭ îndemnători, fostu-le-au cuprinsŭ în sama lorŭ, iarŭ, căndŭ au fostŭ în zilele lui Costandinŭ Şărbanŭ-Vodă, văzăndŭ adeverata direptatea dumnealorŭ sale Beldeştii la aceale moşii, iarŭ li s'au datŭ dumnealorŭ sale, acumŭ încă şi în zilele Domnii Miale sculatu-se-au rudele şi rămăşiţele lu Tudorŭ Čocora, apucăndu-se de aceale moşii într'acesta chipŭ cumŭ că în zilele fericitului Io Matei Băsărabŭ Voevodŭ arŭ fi juratŭ cu 12 boiari cumŭ că Čocoro n'au văndutŭ aceale olate dumnealui Beldii Chelemenŭ, nice-i iaste cu nimicŭ datori. Dec şi Domnia Mea cu toţi cinstiţii boiarii Divanului judecat-amŭ sufleteaşte cumŭ să jure dumnealui Belde Palŭ cu 24 de boiari cumŭ că-i săntŭ cumpărători dereapte aceale moşii şi aşa va rămănea Čocoro de judecată şi va birui dumnealui aceale olate după obična ţării şi judecăţii Domnii Miale. Dumnealui Beldi Palŭ încă, avăndŭ bună dereptate, fost-au gata, şi, după rănduiala şi judecata Divanului Domnii Meale, venit-au, nu cu 24 de boiari, ci cu 20 Ardeleani, anume aceşti boiari: dinŭ Sentŭ-Ivanŭ Henterŭ Andraşu i Mihai Diiacŭ, denŭ Cernatu Bernadŭ Freanţi i Covač Pătru, denŭ Sačva Laioşŭ Ianăşŭ, denŭ Ghidofalva Culeşŭ Pătru, denŭ Angheloşŭ Foro Ianăşŭ, Diianişŭ Gheorghie, dinŭ Lesnio Covač Tamaşŭ, Iacociu Gheorghie, Sasŭ Ianăşŭ, denŭ Chidŭ-Martonŭ Gheorghelŭ i Nagŭ Ianăşŭ, Sochiori Gaşparŭ, denŭ Becfalva Naghi Tamaşŭ, denŭ Lemheni Fiverŭ Micloşŭ, denŭ Ozonŭ Sabo Tamaşŭ, Bearne Leorinţi, Sabo Iacobŭ, Mihali Diiacŭ. Văzăndŭ Domnia Mea buna direptatea dumisale Beldie Palŭ la aceale olate ce

[1]) Craiubirău.
[2]) Haromszék.

scrie mai susŭ, judecat-am Domnia Mea înpreună cu toți boiarii Divanului a fi dumnisale și coconilorŭ, nepoțilorŭ și strănepoțilorŭ dumnisale moșie ohabnică în veaci și oricui va fi a lăsa dumnealui, pentru că au rămasŭ Čocoro de leage și de judecată... Făgăduindu cumŭ înŭ zilele Domnii Meale de la rumănii dumnealui Belde Palŭ care săntŭ' înŭ țara Domnii Meale, însă striini, nu birnici, nici striini, carii vorŭ fi fostŭ pre alte moșii așăzate și acumŭ, văzăndŭ acăstă milă a Domnii Miale să arŭ muta, de toate dăjdile țărăi, ertatu-i-amŭ, denŭ bani de oi, denŭ rămătorŭ, denŭ stupi, denŭ miare de ceară, denŭ vinŭ, denŭ păine, denŭ fieștece dijmă, denŭ bani de seaamă, cu unŭ cuvăntŭ fieștece feali de dare sau muncâ Domnia Mea nu voi luoa, nici pre alții a luoa nu voi suferi, și oricare Domn arŭ dărui Dumnezeu au dintru neamulŭ nostru au dentr'altŭ neamŭ a Domnii Meale să fie procletŭ, etc.

Marturi: Gheorghie Vel Ban, Stroe Vel Vor., Radul Vel Log., Dumitrașco Vel Vist., Toader Sturdzea Vel Spat., Badea Vel Cliuč. Drăghici Vel Păh., Preda Vel Stoln., Costandinŭ Vel Comis, Costea Vel Post. Ispravnic Șărban Catacozenò Vel Log. Scrie Goran Log. Olănesculu.

Iscălitură: Io Gligori Ghica Voevoda.

Monogram. Pecete cu cei doi lângă arbore și «Io Gligorie Ghica Voevod... zemli vlașcoi».

28 Iulie 7212. «Io Costandin Băsărab Voevod» dă zapisul său «priiatenului Domnii Meale jupanŭ Beldee Chelemenŭ, fečorulŭ lui Beldi Palŭ, nepotŭ lui Beldi Chelemenŭ de la Budila, dinŭ țara Ardealului, și cu fečorii lui, căți Dumnezeu îi va da, ca să le fie lorŭ očne aič înŭ țara Domnii Meale înŭ satulŭ Răteștii..., și dinŭ moșia Pláticeștii..., și dinŭ Sărăști... și satulŭ Vădeanii totŭ și dinŭ Drumcești trei părți..., și dinŭ Sărbeani... și dinŭ Čepturile... și dinŭ Dumbrava Slavului... și dinŭ Măstănești, pentru că, aceste moșii fiindŭ mai denainte vreame ale lui Tudorŭ Čocoro și fiindŭ elŭ datorŭ jupănului Beldi Chelemenŭ, moșulŭ Beldii Chelemenŭ, bani 20.000 cu zapisŭ de la măna lui, și fiindŭ datori și unui Turcŭ de la Beligradulŭ-de-susŭ bani 35.000 cu zapisŭ și, prinzăndu-lŭ Turculŭ acolo, l-au fostŭ pusŭ într'unŭ puțŭ în fiiară încă înŭ zilele lui Gavriilŭ-Vodă, fečorulŭ lui Simion-Vodă, și, neavăndŭ cu ce plăti, l-au fostŭ luatŭ înŭ chizășie Cărstea logt. dinŭ Buciumeani, apoi Turculŭ au fostŭ apucatŭ pe Cărstea logt. înnaintea lui Gavriilŭ

Voevodŭ pentru acea datorie a lui Tudorŭ Čocoro, de au fostŭ plătitŭ toţi banii deplinŭ, 35.000, şi mai fiindŭ Tudorŭ Čocoro datorŭ şi lui Gherghe Comisŭ, bani 39.000, căndŭ au fostŭ înŭ zilele Radului Voivodŭ, fečorulŭ Mihnaii Voevodŭ, iarŭ jupănulŭ Beldea Chelemenŭ elŭ au fostŭ mersu înnaintea Radulu Voevodŭ de au arătatŭ zapisulŭ lui Tudorŭ Čocoro de datorie, fiindŭ şi ceilalţi datornici de faţă. Intr'aceaia Radulŭ-Vodă fostu-le-au datŭ la mijloculŭ lorŭ 6 boiari dinŭ Divanŭ, anume Vintilă bivŭ Velŭ Vornicŭ i Ivaşco ce au fostŭ atuncea Vlŭ Vornicŭ i Papa bivŭ Velŭ Logt. i Gligorie bivŭ Velŭ Comisŭ i Tudoranŭ bivŭ Velŭ Sluj. i Paraschiva Velŭ Logt. ca să-i tocmească şi să-i aşaze pentru aceaste datorii precum vorŭ găsi cu dreptate. Deci acei boiari aşa i-au fost judecatŭ cumŭ să plătească jupănului Beldea Chelemenŭ, moşulŭ jupănului Beldii Chelemenŭ, aceale datorii toate, însă bani 74,000, de mii, şi să ţie aceaste părţi de očnă ce scriu mai susŭ toate, şi după judecata acelorŭ boiari fost-au datŭ jupănulŭ Beldea Cârstii Logt. pentru datoriia lui Tudorŭ Čocoro oi 150 şi lui Gherghe Comisŭ bani 39.000, şi au rămasŭ toate moşiile lui Tudorŭ Čocoro ce scriu mai susŭ la măna jupănului Beldei Chelemenŭ. Şi de atuncea încoace totŭ au stăpănitŭ jupănulŭ Beldea Chelemenŭ aceaste moşii cu bună pace înŭ zilele lui Leonŭ Voevodŭ, de căndŭ au fostŭ atuncea după moartea lui Beldi Chelemenŭ, iarŭ Tudoru Čocoro elŭ s'au fostŭ sculatŭ cu pără şi au mersŭ înnaintea lui Leonŭ Voevodŭ înŭ Divanŭ de s'au părătŭ de faţă cu jupănulŭ Daţău [1]) Laslău, ispravniculŭ fečorului jupănului Beldii Chelemenŭ, şi aşa au fost părăndŭ Tudorŭ Čocoro cumŭ că n'au fostŭ elŭ datori Beldii Chelemenŭ niciunŭ banŭ, nici nu l-au plătitŭ de nicio datorie, zicăndŭ ca să-şi ia moşiile înnapoi. Intr'aceaia Leonŭ Voevodŭ, văzăndŭ zapisele de datorie şi cartea Radului Voevodŭ de judecată şi de rămasŭ la măna jupănului Beldie Chelemenŭ, fost-au judecatŭ ca să-şi ţie jupănulŭ Beldea Chelemenŭ părţile de moşie cu pace. Şi au fostŭ rămasŭ Tudorŭ Čocoro de judecată. Şi de atuncea încoace iarŭ l-au stăpănitŭ jupănulŭ Beldea Chelemenŭ cu pace pănă înŭ zilele lui Gligorie Ghica Voevod. (Apoi procesele sub Grigore şi Antonie-Vodă. Citate cartea lui Radu Mihnea din 7129, a lui Leon din 7138, a lui Constantin Şerban din 7163, a lui Grigorie din 7171, a lui Antonie din 7180. Intărire.)

Marturi: Cornea Vel Ban, Stroe Vel Vor., Şărban Vel Log., Mihai Cantacuzino Vel Spăt., Şărban Vist., Costandin Vel Cluč., Dumitraşco Vel Peh., Ştefan Cantacuzino Vel Peh., Şărban Vel Stol., Gheorghie

Vel Comis, Toma Cantacuzino Vel Sluj., Costandin Vel Pit. Ispravnic Radu Cantacuzino vt. Log., «Şi s'au scrisŭ cartea ačasta într'alŭ şase sprezeacelea anŭ dinŭ Domnia Domnii Meale de Mihai logofeţelulŭ de la Tărnave înŭ Bucureşti.»

Iscălitură. Pecete mare cu cei doi sfinţi. Monogram.

Jos: «Radulŭ Cantacuzinò vt. Logt. pročto».

Mlostiiu bjieiu Io Costandin Voevod i gsdnŭ davatŭ gvsdmi sie po[ve]lenie gsvdmi priiatenului Domnii Meale jupînulŭ Beldei Chelemenŭ şi a fraţine-său Belde Davidŭ i de la Michişŭ (?), ca să fie volnicu cu ačastă carte a Domnii Meale şi cu sluga Domnii Meale, anume — şi cu omu dumnealorŭ Toma părcălabulŭ, de să umble să să străngă pre toţi Rumănii denŭ satu ce să chiamă — otŭ sudŭ — carii săntu fugiţi şi răsipiţi denŭ Ţara Ungurească aič înŭ ţara Domnii Meale, oriunde i-arŭ găsi, la satu domnescu, boerescu, călugărescu, pre la oraşŭ, pren niscai slobozii, supuşi pre lăngă niscai slujitori sau măcarŭ veriunde i-ar putea găsi înŭ ţara Domnii Meale, totŭ să hie volnicŭ Toma părcălabulŭ şi cu sluga Domnii Meale ce s'au zisŭ mai susŭ, să-i ia pre toţi cu ale lorŭ fămei şi cu toate bucatele lorŭ ce vorŭ avea şi să-i ducă să-i aşaze pre moşiia dumisale otŭ Răteşti otŭ sudŭ Saacŭ şi, după ce să vorŭ strănge şi să vorŭ aşăza, atunci să vie să-şi ia ruptoare de la Vistieriia Domnii Meale după a lorŭ putinţă, iarŭ pre unde să vorŭ întămpla a-şi găsi de aceşti Rumăni fugiţi, măcarŭ veriunde, şi arŭ sta cineva înpotriva poruncii Domnii Meale, adecă părcălabi domneşti, au boereşti, călugăreşti aru măcarŭ vericine a nu-i daarea, la unii ca aceia bine să ştie că voi trimite Domniia Mea de-i vorŭ aduce înŭ butuci şi mare pedeapsă vorŭ petrece de către Domniia Mea. Intr'altŭ chipŭ nu va fi. Aşijderea să hie volnicŭ sluga Domnii Meale ce s'au zisŭ, denpreună cu Toma părcălabulŭ de să apuce pre Manea Bănagŭ, care au junghiiatu pre Ghinea părcălabulŭ, să întoarcă toată cheltuiala, iarŭ elŭ, avăndŭ vre o judecată, să vie să să îndrepteaze cu judecata Divanului. Pentru că aşa iaste porunca Domnii Meale. Şi и самм рече гсдми, Noem. 20 dni, 7214.

Monogram. Pecete octogonală cu chinovar.

Pročt. Vel. Vist.

[1] Dacsó.

10 Maiu 7215. «Noi moșteanii dinŭ Sârbeani» dau zapis «jupănului Beldii pentru că scoase dumnealui unŭ zapisŭ de cumpărătoare de la Marii[a], fata lui Čocoră Vorniculŭ, de pogoane 13, înŭ dealulŭ Sărbeanilorŭ, care i-au fostŭ datŭ tată-său de zeastre». Recunosc și ei. Iscălesc: «Radulŭ Vrabii, călugărulŭ Micloiulŭ, Mihăilă Gogotură, Neagulŭ abagiulŭ, Racoviță Velŭ Port., Preda, căp[itan] mare otŭ Gherghița, Once sutașŭ». [1]).

† Mlostiiu bjiiu Io Costandinŭ Voevodŭ i gspdnŭ zemle vlahiscoe davatŭ gvdmi siiu poveleaniiu gvdmi priiatenului Domnii Meale dumisale jupănului Beldea Davidŭ ca să fie volnicŭ cu acăstă carte a Domnii Meale de să aibă a-și ținerea aici înŭ țara Domnii Meale pre moșiia dumisale de la Rătești otŭ sudŭ Saacŭ ai dumnealui rumăni carii i-au adusŭ denŭ Țara Ungurească, oameni 8, ca să-i fie de treaba și ajutoriulŭ dumisale, iarŭ de cătră Domnia Mea vorŭ fi în pace de toate dăjdile și rănduialele căte vorŭ fi preste anŭ înŭ țara Domnii Meale, de nici unele nimic val său băntuială să n'aibă. Că i-amŭ ertatŭ pentru voia priiatenului Domnii Meale ce scrie mai susŭ să'ipă (*sic*) a fi de treaba dumnealui. Dreptŭ aceaia vă poruncescŭ Domnia Mea și dumneavoastră boiari și altorŭ sluji ale Domnii Meale, vericarii cu ce slujbă și rănduială veți umbla, de vreame ce veți vedea acăstă carte a Domnii Meale, iarŭ voi toți să aveți a vă ferirea de acești oameni striini, că cine le-arŭ face vre unŭ valŭ peste cartea Domnii Meale, unii ca aceia bine să știe că rea scărbă și certare vorŭ petreace de cătră Domnia Mea, că așa iaste porunca Domnii Meale. **И сaам рєч гвдмн.** Fev. 1 d., lt. 7216.
Iscălitură și monogram. Pecete octogonală cu chinovar.

Io Costandinŭ Voevodŭ bj. mlst. gspdrŭ zemle vlahscoe. Alŭ nostru prietenŭ, dumneata jupăne Beldo Chelementŭ, sănătate pohtimŭ dumitale. Pricina cărții nu iaste de alt[a] fără cătŭ facemŭ dumitale știre că să jăluiră oiarii carii au cumpăratŭ slujba oiritului înŭ județulu Săcuianilorŭ cumŭ că suma oilorŭ pre cătŭ amŭ fostŭ făcutŭ dumitale cartea noastră ca să să scutească de oiritŭ nu săntŭ toate ale dumitale, ce dinŭ 500 de oi ce scrie în carte săntŭ ale dumitale numai oi 200, iară alalte ce mai trecŭ săntŭ ale oamenilorŭ dumitale, și aceia săntŭ totŭ de datŭ ca și alalți striini, numai ce le faci ale dumitale ca să să 'nplinească suma ce iaste înŭ carte. Care acăstă slujbă iaste văn-

[1]) Pentru ostașii așezați în Gherghița v. inscripția bisericii de acolo, în *Studii* și *documente*, XIV, p. 3 și urm.

dută pă bani, după cumŭ iaste obiceaiulŭ ţărăi aceşteia. Ci a să păgubi cineva iaste şi cu păcatŭ, că ţara iaste cu dajde şi cu multe păsuri şi greuri asupră, ci munceaşte fiecare cumŭ arŭ putea face să să poată ornici (*sic*) dajdea şi cheltuiala. Ci pohtimŭ pre dumneata ce vorŭ fi ale dumitale bucate pre adevăratŭ să aibă pace, precumŭ scrie cartea noastră; iarŭ ce vorŭ fi de datŭ, ale oamenilorŭ dumitale, să şi le plătească, ca şi alalţi striini, că, precumŭ zicemŭ, ei au atăta pagubă dintr'acelŭ judeţŭ, că iaste păcatŭ să dea dupinŭ casăle lorŭ, să să păgubească. Ačasta, şi fii dumneata sănătosŭ. Dech. 20 dni, 7217.

[Vo]: La alŭ nostru bunŭ priiatinŭ dumnealui jupănŭ Beldea cu sănătate să să dea.

(Pecete octogonală pe ceară.)

Anu 1730, căndŭ s'au vrutŭ să vie cu o[i]le jupănŭ Beldie Chelemenŭ dinŭ Ţara-Rumănească acasă, fost-au tovaroşi anume Stoica Fretişelŭ denŭ Preajmarŭ, păstoriu Oprea Stroiasi, care au mărturisitŭ cu sufletele lorŭ cumŭ că dinŭ oile lui jupănului Beldie Chelemenŭ au luatŭ 31 netunse, şi ademăşŭ popa Dumitru cu fečorulŭ haalŭ mare şi cu prutcasa înpreună cu boiarulŭ care au strănsu s[l]obozie atunci înŭ Podeanii, însă hotarulŭ Podeanilorŭ l-au luotŭ. De care lucru şi findŭ omenii faţă înnaintea noastră, aş' au mărturisitŭ.

Eu Popa Buhurŭ (?) dinŭ Budila.

Eu dasascalu Oprea dinŭ Budila.

† Mlstiiu bjiiu Io Grigorie Ghica Vvd. i gsdnŭ davatŭ gsvdmi sie poveleanie gvsdmi dumialorŭ sale Beldi Mihai i Beldi Iozefŭ, fiii lui Beldi Chelemenŭ, ca să aibă a-şi aduce la moşiia dumnealorŭ aici înŭ pămăntulŭ ţărăi la Răteşti înŭ sudŭ Saacŭ oameni striini ungureani dinŭ ţaɪa Ardealului obagi ai dumilorsale, liude — pre carii aducăndu-i şi aşăzăndu-i la moşiia ce scrie mai susŭ, să fie de cătră Domniia Mea înŭ pace şi ertaţi de toate dăjdile şi orănduialele vericăte arŭ eşi de la Visteriia Domnii Meale peste anŭ înŭ ţară. De niciunele niciunŭ valŭ şi nicio băntuială să n'aibă. Pentru că i-amŭ ertatŭ Domniia Mea de toate dăjdile ţărăi, fiindŭ oameni striini, şi i-amŭ lăsatŭ să fie scutiţi totdeauna, ca să poată fi dea purtarea grijă de bucatele, adecă dobitoacele ce arŭ trimite mai susŭ numiţii fii ai lui Beldi Chelemenŭ la moşiia Răteşti ce mai susŭ arată. Dreptŭ aceaia poruncescu Domnia Mea şi dumneavoastră boiari cislaşi şi zapcii de dăjdii, văzăndŭ cartea Domnii Meale, toţi să aveţi a vă ferirea de oamenii ce scriu mai susŭ,

nimeni de nimicŭ valŭ și băntuială să nu le facă, că cine să vorŭ ispiti a le face vre o supărare peste porunca Domnii Meale, unei ca aceia rea scărbă și certare vorŭ petreace de către Domniia Mea и самм реч гсвдмн.

Iun. 6 dn., lt. 7242.

Iscălitură, monogram.

Pecete octogonală cu ambele țeri și data de 1737.

«Pročt. Velŭ Logft.»

† Cinstitŭ și alŭ nostru bunŭ patron, ilustrisime domene comesŭ Petre Aporŭ, cu firască dragoste închinăndu-mă, toate cele de fericire rogŭ ca să-ți dăruiască milostivulŭ Dumnezeu. Altă n'amŭ mai multŭ častă dată către dum. fără cătŭ dau înștiințare pentru unŭ Stanŭ tălharŭ care înpreună cu doi ce s'au prinsŭ aič au fostŭ furatŭ niște cai, și acelŭ Stanŭ au scăpatŭ, nu s'au pututŭ prinde. Ce să pui dumneta silință doarŭ s'arŭ putea prinde, c'acolò înŭ Sintŭ Lelițŭ este trăitorŭ, doarŭ s'arŭ putea face o chivernisială ca să să înțerce de atăte furtișaguri: aduc de acolo încoace și de aici fură și ducŭ într'acolo, de nu să mai potŭ odihni oamenii de furtișagurile lorŭ. Și ačasta rămăne la bună chivernisala dumitale: precumŭ vei socoti, vei face și într'aceste pricinĭ a cestorŭ tălhușaguri. Să află și unŭ Dedulŭ fečorulu Țintii, c'arŭ fi amestecatŭ, care, de s'a dovedi aci, prindzindu-să, i s'a face canunulŭ. Dară să știi și dumneta, și pentru unŭ calŭ murgu cu herulŭ meu, amŭ fostŭ scrisŭ mai în trecută vreme, și niciunŭ răspunsu n'amŭ luatŭ de la dumneata, pentru care calŭ va spune dum. omulŭ meu pe largu dinŭ gură. Cu ačasta acumŭ, și fii dum[neata] sănătosŭ. Dech. 2.

Illustritatis Vestre ca un fii: Georgius C. D. R.

Illustrissimo den. dom. cin. Petro Apor Regi gudici Trium Sedium secularum cum pleno honore detur *(sic)*.

† Cinst. și alŭ nostru bunŭ prietenŭ și de aproape megieșŭ, dumneta craibirău de la Ğurgiu, sănătate îți poftimŭ de la milostivulŭ Dumnezău. Altă, înștiințămŭ pe dumneata pentru unŭ omŭ alŭ nostru anume Radulŭ, care, mergăndŭ acolo în Țara Ungurească ca să-și cumpere neşte postavŭ și altă ce i-arŭ trebui, s'au sculatŭ unŭ omŭ de-acolo anume Arsăne dinŭ satŭ dinŭ Oșlibŭ, și s'au acolisătu de acestŭ omŭ alŭ nostru precumŭ că iapa ce este elŭ pe dănsa, este a lui, și, fără de nicio dovadă, aducăndu-lu înnaintea dumitale, i-au luatŭ iapa ș'au dat-o acelui Arsăne, și omulŭ nostru ș'au datŭ și chizașŭ acolo, pănă va veni

să să îndreptedze, şi, venindŭ aice şi tănplăndu-să acelŭ omŭ de la care au cumpăratŭ elŭ iapa de şede departe, tocma la Gălaţi, au făcutŭ zăbavă pănă au adusŭ pe acelŭ omŭ înnainte Domnului nostru, şi la Divanŭ ş'au adusŭ acelŭ omŭ şepte oameni de'u ğuratu pentru dănsulŭ precumŭ că acè iapă este dreptŭ denŭ bucatele lui. Deci Domnulŭ nostru me'u scrisŭ carte ca să-ţi scriu dumitale să dai iapa omului să i-o aducă, că, neaducăndu-i iapa, să ştii că omŭ prinde aici un Armanŭ sau pe altŭ cineva de acolo dinŭ Ţara Ungurească şi omŭ plini iapa omului, că nici într'onŭ chipŭ n'omŭ primi ca să fii omulŭ păgubaşŭ. Darŭ şi ačasta să socoteşti dumneta că omenii dumilorŭ vostre de acolo dinŭ Ţara Ungurească totdeauna vinŭ aicì prinŭ Moldova, pentru neguţtorie şi alijverişulŭ lorŭ, şi noi pe nime de acolo nu-i facemŭ supărare; iarŭ omenii noştri căţi vinŭ acolo să şi scolă căte un tălharŭ de acolo şi să acolisăşte de dănsulŭ, puindu-i pricină că au este calulŭ ce merge pe dănsulŭ alŭ lui, au şi alte pricini ca aceste le punŭ, şi fără de nicio ğudecată sau dovadă pliniţi dumnevostră de la omenii noştri. De aceia aceste nu săntŭ fapte megiişăştì, ci trebueşte cu bună dovadă să dovedeşti dumneta pe oamenii noştri şi aşa, aflăndu-să că sănt vinovaţi, atunci cu dreptate este să plineşti de la dănşii ca de la nişte oameni răi, darŭ numai pe gura unorŭ tălhari şi oameni răi trebui să nu te potriveşti dumneta ca să faci zebereli oamenilorŭ, pentru ca să nu stricămŭ prietişugulŭ, fiindŭ megieşi de aprope.

Şi cu ačasta să fii dum. sănătos. Mart 4.

A dumetale bunŭ priatenŭ Iordache Ruset Vel Vor.

† Cinst. şi alŭ nostru bunŭ prietinŭ şi de aprope megieşŭ dumnelui craibirău de la Ğurgiu cu bunu sănătate să să dè.

Pecete neagră a carantinei.

† Alŭ nostru cinstitŭ şi bunŭ prieatenŭ dumneata mare căpitanŭ de ţara Ğurgeului, să fii dumneata sănătos. Scrisoare ce ai trimisŭ dumneata la noi înţeles-amŭ pentru neşte oameni carei au fostŭ looatŭ neşte oi de acolo şi au eşitŭ înŭ iasta ţară. Deci noi, dacă amŭ vădzutŭ cartea dumitale, i-amŭ pusŭ la temniţă. Deci ei aşea dau samă c'au fostŭ păcurari la Ianăşŭ diiacŭ denŭ Alfălău şi la Sasŭ Peteru şi la Matei Gheorghii şi la Vargheşŭ Iştioanŭ. Deci cini sintŭ cu pagubă să vie de faţa, că aceşti oameni vor sta la 'nchinsooare, şi amŭ pusŭ dzi în dooa săptămăni, să vie cine are pagubă de aceşti oameni. Să fii dumneata sănătosŭ. Şeasădzăci de oi s'au looatŭ, iarŭ cinci oi au datŭ aceşti oameni samă

că au rămasŭ la Ionŭ denŭ Alfălău ce au fostŭ păcurarŭ la Ilişŭ Gurghişŭ, iarŭ, de nu veţi veni înŭ doa săptămăni, să vorŭ slobozi oameni denŭ temniţe.

Şi au spusŭ că aceaste oì nu le-a furatŭ, ce le-au looatŭ pentru neşte oi ce au fostŭ looatŭ Ionŭ denŭ Rondŭ denŭ turma lorŭ patruzăci de oi: pentr'acele oi au looatŭ aceastea. Să vii să stea de faţă.

† A dumitale bunŭ prieatenŭ şi de bine voitorŭ părcălabulŭ Arapulŭ, de Niamţŭ. Costantinŭ Arapulŭ părcălabŭ.

Cinstită a noastră ca o soră dumneaei doamna lui Lazarŭ Iştioanŭ, dumitale ne 'nchinâmŭ cu sănătate şi poftimŭ de la milostivulŭ Dumnedzău ačastă scrisoare a noastră să afle pre dumn[ea]ta sănătoasă. Scrisoarea dumitale ce ni-ai trimisŭ ni-au venitŭ şi amŭ înţălesŭ pentru răndulŭ oamenilorŭ celora ce scrii dumn[ea]ta că unii dintr'ai noştri vorŭ să să ră.... să margă înŭ munţii dumilorŭ voastre să zăberiască neşte oi. Ci eu acestŭ lucru că ştii dumn[ea]ta că l-amŭ cercatŭ, ce nime nu înblâ să facă dumilorŭ voastre zeberială dum[ea]voastră, numa atâta, fiindu neşte oameni de ţara noastrâ cărora li-au scrisŭ gorştânarii oile, şi, după ce le-au scrisŭ oile, ei s'au dusŭ înŭ Ciucŭ şi nu vorŭ să dea gorştână. Č-au scrisŭ Măriia Sa Vodă acolò la crai-birău de Čucŭ şi la alţi mai marii Ciucului pentru acei oameni să-şi dea gorştina, iarâ, dacă-şi vor da gorştina lorŭ cătŭ le face, să şadzâ unde le va fi voe lorŭ. Şi au mărsu cu cărţile gorştinari acolo la Ciucŭ, ce totŭ de nu l[i] vorŭ da acei oameni gorştina, să şi zeberiască. Incă acolo iaste la Totruşŭ, nu să atinge de partea dumilorŭ voastre nemică, ce acolo, din partia Ciucului, de orŭ vrea să ia, orŭ lua. Iarŭ pentru unulŭ ca aciali, cândŭ vorŭ fi acmù, iată că Măriia Sa Vodă purceade acmù la Ţarigradŭ să-şi înnoiască Domniia, deci aicia omŭ rămânea noi; ci n'amŭ vrea să (să) lăsâmŭ noi să să facă unele ca aciaste. De ačasta facemŭ ştire dumitale, să fii dumneta sănătoasă.

U Iasŭ, Iun. 20.

Alu dumitale de bine voitorŭ, Toaderŭ (?)

† Io Costandinŭ Duca Voevodŭ bjiiu mlstiiu gospodarŭ zemle moldavscoi scriemŭ Domniia Mea la toţi lăcuitorii ţărăi. Vă facemŭ ştire pre unde să va prileji a mergia dumnealui Şandru Mihai, carile au fostu rob la Tătari şi acmù merge înŭ Ţara Ungurească cu oamenii lui, să aveţi a-i griji de bucatia. Aşijderele şi, bulucbaşi de Trotuşŭ, să-i dai

petrecători pănă înŭ Ţara Unguriască, şi întorcăndu-să iarŭ înnapoi, să viia aicia la Iaşi, iarŭ să-i dai petriacători totŭ pănă aicia în Iaşi. Ačasta scriu. U Iasŭ, lt. 7202, Ap. 7. † САМ ГДНЪ ВЕЛМ.

Pecete octogonală, cu bourul.

† De la milostivulŭ Dumnezeu cu bucurii scris-amŭ la alŭ meu cinstitŭ şi prè-iubitŭ şi mai mare frate, dumnelui jupănŭ Copos. Facŭ pohti tootŭ bina (*sic*) binele ca să dăruiască milostivu Dumnezău dumnitale dă înpreună cu toată cinstita casa dumnetale. Cinstita scrisore dumnitale care me'i trimesŭ, venitu-mi-au cu dragu, o'mŭ priimitŭ şi de totŭ pre rindu înţeles-amŭ scrisorii dumnetale, de care lucrulŭ dat-amŭ laudă milostivului Dumnezeu, dacă amŭ înţilesu de bună sănătate dumniuvostră, şi ne'u părutu bine căce v'a feritu Dumnezău a fi... de acele răutăţi. Către ačasta, de vei pohti dumneta a întrebare de a nostră sănătate, harŭ să fii milostivu Dumnezău, ne aflămŭ sănătoşi, iaru, de altŭ, buşluială destu[lă] amŭ petrecutŭ de aci, totŭ răutăţi, că să ştii dumniata cumintele, că atăta răutate ni s'au făcutŭ de aceşti vrăzmaşi de Tătari pi la sate, pi la Mehede[n]ţ, pre ude ştii dumniali, numai stupii 30 ne măcatŭ, darŭ totŭ păn darŭ vinŭ (*sic*), totŭ ne măcatŭ i făcutŭ-au atăta răutate, numai Dumnezău să le plăte (*sic*) acestorŭ căni. Altă, fostu-me'i scrisu dumnetale păntru răndu celorŭ vite: să ştii dumniata că nu s'au pututŭ vinde, că iată ce răutăţi au fostu. Iaru să ştii dumnetale că eu amŭ pusu 2 čobani cu plată la dănşii, de păzăscu, şi le totŭ păzitu cu sarŭ (*sic*), şi amŭ pusu de i-au toţi bătutu, că au fostu toţi arizi (*sic*); ci aice în ţara nostră nu vorŭ să cupere, că să ştii dumneta, că numai ei i-au fostu lăsatu omeni dumnitale săguri, iarŭ pănă acumŭ să ştii dumneta că nu le s'a păzitu bine. Dece dumniata vei da de ştire ce vorŭ să li să facă: să ai vi[ni] dumneta aici au trece-vei într'aceia parte, de-ţi va trebui dumnetale vr'o calŭ bunŭ, să ni-i dai şi să-mi dai 1 berbece, că amŭ o calŭ forte bunŭ, cum ţi va plăcè dumnetale: vănătu iaste în păru, iarŭ de văzare nu să vorŭ putè vindea. Numai a[tă]ta mă rogŭ dumnetale, de într'acolo, în ce chipŭ vorŭ fi veştile dumnetale, să ni dai de ştire, ca să ştim şi noi păntru vita dumnitale: vei da veşte (*sic*) de totŭ ce vorŭ face. Ačastă puţină scrisore să fie pre dumnetale sănătoşi.

Alŭ dumnitale ca unŭ mai micŭ frate: Preda Stol.

Ačastă puţintică scrisore cu multă cinstea să să dea întro cinstetă măna dumneaalui jupănului Coposŭ Iştfanŭ, cumnatului şi alŭ mieu mai mare ca unŭ frate, cu cinstea să să curtenească.

† Satele ce s'au căzutŭ înŭ partea jupăneasii Stancăi, fata Predii Post., fečoriulŭ Diicului Spăt. la înpărțeaala ce s'au înpărțitŭ cu unchiulŭ dumneaei Papa Vel Comisŭ Buicesculŭ. Noim. 1 dni, lt. 7191.

† Satulŭ Vităneștii cu moșiia munților pănă în Plopcea și hotariu lui să meargă pănă înŭ Vediță, și cu casile, cu curțile boerești, și cu toți rumănii.

† Moșiia de la Smărdeștețŭ, cătă să va aleage, moșie stearpă, fără rumăni.

† Satulŭ Gropșanii, cu toți rumănii și cu viia.

† Satulŭ Laiulŭ, cu totu hotariulŭ și cu rumănii și cu viia de la Slatină, însă fără moșia Lučanca.

† Satulŭ Ulmetulŭ de peste totŭ hotariulŭ, cu viile și cu rumănii.

† Satulŭ Șcheaii jumătate, cătă să va aleage, cu viile și cu rumănii.

† Satulŭ Urșanii dupeste totŭ hotariulŭ și cu toții rumănii.

† Satulŭ Čoraca și cu Hoteștii și cu toții rumănii, să să înparță înŭ doo.

† Satulŭ Mănceștii și Ursoia și Flocoșanii, moșie stearpă, fără rumăni, aceasta să să înparță iarŭ înŭ doo.

† Iarŭ pentru toți rumănii căți săntŭ pentr'aceaste saate să aibă a să număra și, de vorŭ fi mai mulți de cătu aceaia la altă plasă, să să înparță înŭ doo, iarŭ, de vorŭ fi mai puțini decătŭ înŭ ceaialaltă plasă, vorŭ fi mai mulți înŭ ceaia plasă, să să înparță înŭ doo, ca să să potrivească, să fie totŭ tocma.

† Theodosie Mitropolitulŭ Ungrovlahiei. Costandinŭ Cantacuzinò bivŭ Velŭ Stol. Stepanŭ Pit. Mojesculŭ (*sic*). Costandinŭ Brăncoveanulŭ Vel. Spăt.

† Țiganii ce s'au căzutŭ înŭ partea jupăneasii Stancăi, fata Predii Post., fečorulŭ Diicului Spăt. la înpărțeala ce s'au înpărțitŭ cu unchiulŭ dumneaei Papa Velŭ Comisŭ Buicesculŭ. Noim. 1 dni, lt. 7191.

† Mica țăganulŭ, meșterŭ de fierŭ, cu țăganca lui Chira cosătoare.

† Voico țăganulŭ cu țăganca lui Stoiana, cu fečorii lui, Stanŭ i Radulŭ i Samoilă, și cu fica Dumitra, învălitŭ, și cu fečorulŭ Chivei, Neagoe.

† Anca țăganca cu 3 fečori ai ei, Dumitru și Stanŭ, și Calinŭ și cu fată a ei, Oprea.

† Neagulŭ țăganulŭ, meșterŭ de fieru, cu țăganca lui Stanŭ, cu fiiusău Dumitru, cu țăganca lui, Rada, și cu o copilă, i Dragomirŭ, dinŭ Sura, i Badea i Calenŭ.

† Radulŭ Gugulŭ, cu țăganca lui cositoare și cu copila ei, Stana.

† Staico ţăganulŭ şi ţăganca lui Ioana, cu fiiu-său, Stoica, de însuratŭ.

† Vlada ţăganca cositoare, cu fiiu-său Necula i Drăganŭ, şi cu 2 feate, Muşa i Drăgana.

† Rada ţăganca cu fečorii ei, Dumitru i Radulŭ, cu Chiriţă, cu fie-sa, Anca.

† Dobra ţăganca, cu fii-săi Văsiiu i Radul i Stroe brat Stanciului i Dima fratele lui Muşatŭ.

† Ţiganii ce s'au căzut înŭ partea jupăneasii Stancăi, fata Predii Post., fečorulŭ Diicului Spăt., la înpărţeala ci s'au înpărţit cu unchiul dumneaei Papa Vel Comis Buicescul, Noim. 1 dni, 7191.

† Neagulŭ ţiganulŭ, Pleşa, meşterŭ de fierŭ, şi cu fii-său Dumitru, însuratu, cu ţăganca lui anume Rada şi cu un copil a lui, anume Dragomirŭ, neînsuratŭ, i Badea i Calin.

† Mica ţiganulŭ, meşteru de fierŭ, cu ţiganca lui, anume Chira.

† Voico ţiganulŭ, cu ţiganca lui anume Stoiana şi cu fečoriulŭ lui anume Stanŭ i Radulŭ i Samoilŭ şi cu o fată a lui, anume Dumitra.

† Radulŭ ţiganulŭ Gujulŭ, cu ţiganca lui anume Catalina şi cu o copilă, anume Stanca.

† Stoico ţiganulŭ cu ţiganca lui, anume Ioana, şi cu fečoriulŭ lui, anume Stoica.

† Rada ţiganca, cu fečorii ei, anume Dumitru i Radulŭ i Chirea, şi cu o fată a ei, anume Anca.

† Vlada ţiganca cu 2 fečori şi cu 2 feate.

† Anca ţiganca cu 2 fečori şi cu o fată.

† Stanciulŭ ţiganulŭ ţoanghieru, cu ţiganca lui, anume Dobra, şi cu frate-său, Stroe.

† Theodosie Mitropolitulŭ Ungrovlahiei. Costandinŭ Cantacuzinò bivŭ Velŭ Stol. Costandinŭ Brăncoveanulŭ Vel Spăt.

Ţiganii cei fugiţi.

† Stanŭ Ţăncoiu.

† Bucurŭ ţiganulŭ, fečoriulŭ Ancăi ţigancii.

† Dumitru ţiganulŭ, fratele lui Muşatŭ.

† Iarŭ, de să vorŭ mai găsi niscai ţigani neînpărţiţi, să să înparţă înŭ doo.

† Theodosie Mitropolitulŭ Ungrovlahiei. C. Brăncoveanul Vel Spăt.

† Mlostieiu bjieiu Io Radulŭ Voevodŭ i gspodnŭ pişetŭ gsvdʾmi ţie popo Ianiu de la clirosulŭ Domnie Meale de în Cămpulŭ-lungu. După aceia-ţi dau în ştire Domnia Mea de rändulŭ ceştii jupănease călugăriţă anume Elisaftha, ce lăcuiaşte în sfănta mănăstire ce se cheamă Valea Mare, că au venitŭ naintea Domnii Meale de se-au jeluitŭ şi au spusŭ cumŭ au avutŭ neşte ţigance, anume ţiganca lu Čobanŭ cu o copilă, aciia în ţigăniia besearecii, şi au fostŭ alesŭ ei de moşie de la părinţii ei. Deci, cändu au fostŭ în zilele lui Alexandru Voevodŭ, iarŭ jupăneasa Elisafta călugăriţa ia au avut pără cu popii de la sfănta beseareca Domnii Meale, ce iaste mai susŭ scrisă pentru aceaste ţigance, şi se-au părătŭ de faţă, şi aş'au părătŭ popii naintea lui Alexandru Voevodŭ cumŭ au adusŭ aceaste ţigance cu cheltuială de în Ţara Ungurească. Intr'aceaia Alexandru Voevodŭ Domnia lui au judecatŭ şi au adevăritu cumŭ au fostŭ aceaste ţigance ale Elisaftei călugăriţa de moşie. Deč au datŭ de-au întorsŭ cheltuiala popilor, 800 de bani, şi ş'au luoatŭ ţigancele la măna ei. Iarŭ, cându au fostŭ acumŭ în zilele Domnii Meale, deac'ai căzut a fi clisiarŭ besearecii, tu ai rădicatŭ pără pentru aceaste ţigance şi v'aţi părătŭ de faţă naintea cinstiţilorŭ deregătorilorŭ Domnii Meale jupanŭ Vintilă Velŭ Dvor., jupanu Papa Velŭ Log., şi v'au judecatŭ să-i dai ţigancă pentru ţigancă şi copilă pentru copilă, căci au fostŭ ale ei de moşie. După aceaia tu nič aşa n'ai lăsatŭ, ce ai nevoitŭ pre Elisafta călugăriţa, de-au juratŭ la Metropolie naintea părintelui Vladichii Luca pre sv[ă]nta Evanghelie, cumŭ săntŭ ale ei de moşie, şi încă i-ai făcutŭ şi zapisŭ de în măna ta, cumŭ i veri plăti ţigancele; apoi tu i-ai fostu luatŭ 2 copile de ţiganŭ ale Radului Post. la Balomireşti. Ce nu i-au fostŭ cu pace, ce l-au luatu alŭ cui au fostŭ. Deci, în vreame ce veri vedea častă carte a Domnii Meale, iaru tu să cauţi să-i dai ţigancă pentru ţigancă şi copilă pentru copilă şi mai multŭ de valŭ să nu o porţi, nici să mai vie să se jeluiască a doara, că apoi veri avea şi cuvinte ca să-i plăteşti bucatele. и инако да не нѣс порѹч. гсвдми.

I is. Papa Vel Log. Pis. Iul. 13 dni, 7129.

Pecete peste hârtia ruptă, monogram.

† La alŭ nostru socotitŭ şi bunŭ priiatenŭ şi vecinŭ de aproape, jupanŭ Harco Martonŭ, prefectuşulu a bunului frate şi mai mare priiatenŭ alu nostru jupănŭ Beldi Ianoşŭ otŭ Budila, pohtim de la Milostivulŭ totŭ binele înpreună cu bună pace şi sănătate să dăruiască dumitale şi a toată cinstita casa dumitale. Alt[a], dau în ştire dumitale cumŭ

au venitŭ ačastă muiare bună de înu olatulŭ dumneavoastrâ, anume Vișa Oproaoe, prentru unŭ lucru ce știi dumneata că au avutŭ cu fečorulŭ ei. Noi n'amŭ știutŭ nemicŭ, ce amŭ întrebatŭ stâpănii aceii mueri au fat[ă] ce au fostu, menitu-s (*sic*) cu fečorulŭ aceii mueri. Și au spusŭ stăpăna cu sufletulŭ ei, anume St[a]nca a lui Hedeghiușŭ Pătru, cumŭ au mersŭ acea fată anume M[a]ria nevastâ învălită, dupâ aceaia ia au lepădatŭ crăpa denŭ capŭ și s'au făcutŭ fatâ cu plete și au și jucatŭ în horâ în jocŭ. Lăngă ačasta iarŭ au spusŭ altă fată, anume iarŭ M[a]ria, care slujește la Nicola Pit., iarŭ au mărturisitŭ cumŭ au venitŭ nevastâ și s'au desvâlitŭ și au înblatŭ fată la capŭ ca și alalte feate, și alte mărturii feate de vrăsta ei s'au găsitŭ de o știu și o au văzutŭ totŭ așa. Ce au fostŭ ceștii mueri bun[e] can degrabă, ce nu le-au pututŭ strănge. Iarŭ ačastea așa au mărturisitŭ, să aibă credințâ. Să fii d[u]m[nea]ta sănâtos. Datum în Bolgarsseghben, mense iulii 4, anno 1642.

Bunŭ priiatenŭ alŭ dumitale Protopopŭ Vasilie,[o]rașu i. st. (?)

† 1710 Maiu 31. Din poronca cinstitului protopopŭ Ionŭ dinŭ Câliianŭ iatâ c'amŭ vulâtuitŭ în Ardiu satulŭ tocma la svnta besarecâ un Lâčan Toaderŭ, omŭ de 40 de ai, dale (*sic*) cu sufletulŭ câ popa Ionŭ pentru pizma n'au ținutŭ rîndulŭ, ce și muere lui s'au dusŭ într'alte sate de e'u fâcu molitvâ. Uilâčan Flore, omŭ de 30 de ai, spuse c'au chematŭ pe popa Onulŭ să cumenece și n'au mersu, ce o au cumenecatŭ elŭ, și o au îngropatŭ neprohodită pe o fatâ, și spuse c'au bâtutŭ popa Onulŭ pe dascălŭ și e'u slobodzitŭ singe. Oltun Simionŭ, omŭ de 60 de ai, spuse c'au chematŭ pe popa Onulu să cuminece, câ au fostŭ toți betegi în casâ, și n'au mersu, au dzisŭ câ eu nu vă-sŭ popâ, cumenecătura îi în satŭ, deci vă cumnecați. Acește toți au spusŭ câ pe popa Dumitru l-a adusŭ satulŭ și pe popa Onulŭ l-au scosŭ satulŭ cu popa Dumitru, și spuse câ casa ča popească o au fâcutŭ satulŭ cu popa Ionulŭ, și e-au aratŭ popa Ionulŭ acestui omŭ, iarŭ pâmântŭ sâmânatŭ cu grîu, și l-au suduitŭ înnaintre beserecii pre Simionŭ de n'arŭ fi vrutŭ dereptu bunulŭ satului. Cimpanŭ Macavei, omŭ de 40 de ai, spuse c'au dzisŭ popa Onulŭ câ lui unu-î poroncește Câliianulŭ, câ elŭ are protopopŭ, dară de Câliianŭ nu bagă samâ, că n'are trebâ aice. Și au dzisŭ câ are dereptate de la fișcatorŭ în loculŭ dumnealui. Nim[e]șŭ Precupŭ, omŭ de 60 de ai, spuse câ pe popa Dumitru l-au adusŭ satulŭ ei toți, cu voe lorŭ, n'au venitŭ elŭ cu putere, casa če popeascâ o au fâcutŭ satulŭ cu popa Onulŭ. Naculŭ Petre, omŭ de 56, spuse cu mare obidâ câ ei muritŭ unŭ fečorŭ și au chematŭ

pe popa Onulŭ să-lŭ grijascâ cumu-i legea şi n'au mersu, ce l-au îngropatŭ neprohoditŭ şi l-au întrebatŭ Nemţii este popâ, este? ce nu vine; dacâ nu vine, oi ci eu popâ, şi au pusŭ neşte izmene prapori Nemţii şi au fostŭ merugându urlându, şi au ţinutŭ fečorulŭ în tinda beserecii 3 zile şi totŭ nu l-au prohoditŭ; cumenecâtura câte o lunâ de zile n'au fostŭ ştiidŭ popa unde-i, ce o au fostu purâtândŭ oamenii şi muerile de au fostŭ cumenecându. Suč Ionŭ, omŭ de 60 de [a]i, spuse c'au chematŭ pe popa Onulŭ şi de 10 ori să-i cumenice o fată şi n'au mersu, ce au muritŭ negrijitâ. Sabâu Costinŭ spuse câ e'u fâcut ei muere unŭ pruncŭ şi au fostŭ fârâ de lege de aghe (*sic*) săptâmânâ. Flore Ionŭ, omŭ de 40 de ai, spuse câ e'u muritŭ muere, au adusŭ dascalulŭ cumenecâtura, dinŭ satŭ, de şi-au cumnecatŭ. Rusŭ Ionŭ, omŭ de 35 de ai, spuse c'au bâtutŭ popa Onulŭ pe dascalŭ de l-a fostŭ acoperitŭ singele şi l-ao scosŭ elŭ de la popa. Chira Onulŭ, omŭ de 30 de ai, spuse c'au dzisŭ popa Onulŭ să-şi grijascâ satulŭ popâ, câ elŭ este harnicŭ de a trăi cie-unde. Bucurŭ Gavrilŭ spuse că şi ce[i] mai susŭ. Vlase Simionŭ spuse, omŭ de 52, spuse şi elŭ ca şi cee. Radu Marculŭ încă spuse câ l-a chematâ să-i cumine[ce] o fâtâ, şi n'au merŭsu, ce o au cumnecatŭ unŭ omŭ. Vânzariu Pâtru, omŭ de 58 de ai, încâ spuse ca şi ceelalţi. Rus Chira, omŭ de 45 de ai, spuse c'au chemat pe popa să cumenece c'au fostŭ 3 prunci betegi, şi n'au mersu, ce i-au cumenecatŭ omulŭ şi cumenecâtura au adusŭ dinŭ satŭ, nu de la popa. Belenŭ Ionŭ încâ spuse ca şi ceelalţi. Pentru rândulŭ casei ceii popeştŭ satulŭ totŭ au mârturisitŭ câ o au fâcutŭ satulŭ, fiidŭ popa Onulŭ acole, au ağutat şi elŭ câte oarece. Mâlâşanŭ Pâtru, omŭ de — (rupt), spuse câ, şâdzândŭ elŭ la curte, c'au fostŭ deregâtorŭ, au vădzutŭ pe popa Onulŭ mergândŭ câtrâ pâdure şi o muere, Dâlmâ Petresi, s'au fâcut cum... mâna o vacâ rè în susŭ şi au mersu de s'au tâlnitŭ cu popa, apoi au venitŭ popa pe unŭ locŭ, è pe altŭ locŭ, şi spuse cândŭ popa de la unŭ soborŭ au tâlnitŭ o muere în fânaţâ şi o au rugucitŭ şi au strigat muere în satŭ de au zisŭ c'au fâcut cumŭ nu să cade. Pânte Ionesă încâ spuse aşa. Bâtâşanŭ Petresi spuse ca şi cealatâ. Pentru popa Dumitru au mârturisitŭ totŭ satulŭ câ l-au adusŭ ei să le cie popâ.

Noi mai micii săborului amŭ scrisŭ cumŭ au datŭ cu sufletele popa Costinŭ dinŭ Ţagŭ şi popa Grigoraşŭ dinŭ Stupini.

† In mâna cinstitului protopopŭ Ionŭ Câliianulŭ cu sănâtate să să dee. (O socoteală în horgoşi şi potori.)

PROCESELE CĂLUGĂRILOR DELA SÂNTILIE ŞI GHEORGHE, PISARUL LEŞESC

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 9 Ianuarie 1925

In apropierea imediată a Sucevei, pe un uşor dâmb se ridică, prefăcută de o reparaţie austriacă mai mult sau mai puţin potrivită, mănăstioara, de o sprintenă alcătuire, a Sfântului Ilie, pe care poporul o numeşte cu forma tradiţională: Sântilie [1]).

Frumoasa inscripţie slavonă de duct gotic spune în trei rânduri îngrijite că întemeietorul, al cărui chip tânăr se vede înăuntru, alături de al Doamnei Maria fiica lui Radu-Vodă şi de al copilului Bogdan, odrasla lor, este Ştefan-cel-Mare, din a cărui râvnă s'a făcut clădirea între 1-iu Maiu şi 15 Octomvrie ale anului 1488 [2]).

Biserica nu păstrează — şi vom vedeà îndată motivul — nimic din odoarele şi odăjdiile cu cari va fi dăruit-o ctitorul. Trei pietre, în genere rău cetite de d-l Kozak, erau sămănate acum câtva timp lângă ziduri. Insemnările de pe ele ar pomenì pe un Dimitrachi dela 7163 (1595), pe un Cristea dela 1663—4 şi pe un necunoscut dela 1762—3 [3]).

Din lipsa totală de arhive, istoria micii fundaţii bucovinene a lui Ştefan erà necunoscută. Hârtiile pe cari mi le-a pus, cu o deosebită amabilitate, la dispoziţie d-l Arapu din Botoşani, ajută să se îndeplinească această lipsă în cunoştinţa trecutului nostru mănăstiresc.

Cea dintâiu moşie dăruită Sfântului Ilie pare a fi fost Iezărenii din Ţinutul Iaşilor, nu departe de Cotnari. Alexandru Lăpuşneanu o afirmă

---

[1]) N. Iorga, *Neamul românesc în Bucovina*, p. 31 şi urm.

[2]) Kozak, *Inschriften aus der Bukovina*, p. 127 şi urm.

[3]) Inscripţia greacă dela No. 2 ar fi, începându-se de unde trebuie, cam aceasta: *Ἐνθάδε κεῖται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ... ἔτους ζργ'...*

în actul dela 17 Martie 1554 pe care-l dau în rezumat mai la vale. O parte din acest pământ fusese însă sub Ştefan, fiul lui Rareş, al pârcălabului de Hotin, Andreica Şeptelici, care o luase dela răzeşi, un Arpaş, un Vremeş, un Drăgoiu, aşà de frumoase nume vechi, dela un Andrieşanul, coborându-se din contemporana lui Ştefan-cel-Mare, Maruşca, fiica Olcăi.

Suceava, 4 Iunie 7048. Ştefan-Vodă pentru Ioan Arpaş şi fraţii lui, Vremeş şi Andrieşanul, şi Dragosin, copiii Nicşini, nepoţii Maruşcii, a fetei Olcăi», cari vând «ocina şi moşia den preveleghiu» de la Maruşca, din vremea lui Ştefan-Vodă, «părintele Domnii Mele», pe jumătate de Ezăreni, «ce sănt pe den jos de Cotnarŭ», vândute «jupănului Andreicăi Şeptelici, pârcălab Hotinului», pe 300 zloţi tătăreşti, «în măinile slugilor noastre». «Dar, iarăş, de nu vor avè copii amăndoi între săne, apoi acè jumătate de sat anume Ezărenii ce sănt pe den jos de Cotnari ca să le fie lor pe doâ părţi.» Marturi, fiii Alexandru şi Ştefan, Huru vornicul, Vlad, Scripca, Crăciun, Popăscul, pârcălabul Hotinului, Manea şi Grozav pârcălabi de Neamţ, Ungurul şi Mătiiaş de Roman, Mihul portar de Suceava, Dragoşanul Spăt., Crasniş Vist., Sturzea Post., Şteful Păh., Lohan Stol., Pătraşco Comis. Scrie Totruşan logofătul. Pisar Machedon. — Copie la Cernăuţi în 1787, 23 Februar. Andrei Daşcovici.

Un act dela Radu-Vodă, din 12 Ianuarie 1617, întărind actul dela Ieremia Movilă, şi, cum se vede şi de aiurea, şi dela «Petru-Vodă» adecă, de sigur, Şchiopul, arată că tot de dania lui Ştefan se ţineà şi satul Giuleştii [1]). Acesta e însă foasta stăpânire, dăruită de Ilie, fiul lui Alexandru-cel-Bun, lui Toader din Pobrata, pe care documentul care urmează în forma-i originală slavonă îl numeşte, cu o întorsătură românească, Pobrăteanul.

Милостїю бжїєю мы илїє воєвода гспдрь земли молдавской, чинимь знаменито съ симь нашимъ листомь бьсѣмь ктѡ наиь очзрить или єго чтѹчи ѹслишить ѡжь тот истинїй слѹга и болѧринь нашь вѣрнїи пань тодерь побрьтѣнѹл слѹжил намь право и вѣрно, тѣмь мы видѣвши правѹ и вѣрнѹю єго слѹжбѹ до нась жаловали єсмы єго ѡсобною нашєю мл︮с︯тїю дали єсмы ємѹ ѹ нашей земли молдавской єдно село на имѣ жѹлєщїй иже є хрьлова, тоє да бѹдеть ємѹ чьсть и ѹрикъ съ

[1]) Actul din 1 August 1702, dat mai jos în rezumat, spune limpede că moşia o aveà mănăstirea «dela răposatul bătrânul Ştefan-Vodă».

всемь доходомь емȣ, и дѣтемь его и братїамь его и ȣнȣчатомь его и праонȣчатомь его и праѱȣрѧтомь и всемȣ родȣ его кто бȣдеть найближнїй непорȣшенно николиже на вѣкы, а под ȣрикь да его не дамо никомȣ николиже, ани его сȣдца да не имаеть развѣ гспдвмы и кь нашемȣ градȣ кь сȣчавѣ, а хотарь томȣ селȣ сь всѣмы своими старини хотари кȣда из вѣка ѡхивати, а на то есть вѣра гспдра мы Илїи воеводи, и вѣра сна гспдвмы романа, и вѣра всѣхь дѣтеи нашихь и вѣра всѣх болрь нашихь великихь и малихь, и велѣли есмы на бити к семȣ истинномȣ листȣ нашемȣ ȣ сȣчавѣ в лѣто ӡцме, иȣнїѧ л дни.

Pecete.

Copie de Andrei Daşcovici, 27 Februar 1787.

Lăpuşneanu dă la Sântilie, egumen fiind Petronie, un sat pe Bahluiu, Ivoieştii, Văteşanii în Ţinutul Cârligăturii, împreună cu această veche stăpânire a Iezărenilor:

Iaşi, 7062, 17 Mart. Alexandru-Vodă dă mănăstirii proorocului Ilie şi egumenului Petronie Ivoeştii pe Bahluiu, cu mori, Văteşanii pe Cârligătură, «care amăndoao sate au fostŭ suptŭ ascultare ocolului Curţii noastre otŭ Iaşŭ», Ezărenii «aproape de Cotnari», «care acelŭ satŭ anume Ezărenii au fostŭ de de multŭ a sfintŭi mănăstiri denŭ zălele vechilorŭ Domni». Şi celelalte două «de ocolulŭ curţălorŭ noastre ot Iaşi au fostŭ ascultătoare». Marturi: Ioan Nădăbaicovici Vornic, Crăcovici, Ioan Hărovici, Neagoie pârcălabi de Hotin, Ioan Danciul şi Veisă, pârcălabi de Neamţ, Iosif Veveriţă şi Văscan, de Roman, Dan Portar de Suceava, Şendrescul Spătar, Ioan Petrică Vistier, Văscan Movilă Postelnic, Toader Paharnic, Medelean Stolnic, Plaxa Comis. Movilă Logofătul scrie.

Radu-Vodă nu face decât să recunoască stăpânirea arătată la Giuleşti, din care reclamaseră o parte, contestând hotarele, «Cotnărenii»[1]):

Iaşi, 7125, 12 Ianuar. Radul-Vodă dă călugărilor dela Sfântul Ilie, după cartea lui Erimia-Vodă, satul Giuleştii, pe Bahluiu, pentru care călugării au cerut alegerea hotarelor «cu oameni buni şi bătrăni dinŭ susŭ şi dinŭ josŭ, pe unde li-au fostŭ însămnatŭ hotarulŭ înŭ zălele bătrânului Ştefan Voevoda».

Pecete ruptă. Ghianghea Logofăt.

---

[1]) V. actul din 1-iu August 1702.

Şi traducere de Daşcovici.
Pe Vo: «la Hărlău s'au scrisŭ».

După dânsul, aceeaş posesiune e întărită de Ştefan Tomşa şi, în acest cuprins, de Gaşpar Gratiani:

Iaşi, 7 Ianuar 7128. Gaşpar-Vodă către călugării dela Sf. Ilie pentru satul Giuleştii, citând şi o carte a lui Petru-Vodă. Avuseră «pără de giudecată cu Cotnărenii».
Pecete mică rotundă, Iscălitura: Io Gaşparŭ Voevoda.
† Ioanŭ Foča.
Şi traducerea lui «Pavel Debrici otŭ Mitropolie».

Mănăstirea, care fusese nu odată jăfuită, se înfiripase bine în cea dintâiu jumătate a secolului acestuia, al XVII-lea, şi dijmarii ei luau de a zecea dela târgoveţii din Cotnari, sub ochii dijmarilor domneşti de aici şi dela Târgul-Frumos, ceeace aduce la 29 Iulie 1665 această intervenţie dela Istratie Dabija-Vodă:

† Io Evstratie Dabija Voevoda, bjiiu mlstiu gospodarŭ zemli moldavscoi, scriemŭ Domnia Mea la slugile noastre la dejmarii de Tărgulŭ-Frumosŭ şi la tărgu la Cotnarŭ. Dămu-vă ştire c'au venitŭ de ni s'au jeluitŭ rugătorii noştri călugării dela sfănta mănăstire dela Sintenie (*sic*) pre voi, dzicăndu cumŭ au aratŭ tărgoveţii pre hotariulŭ mănăstirii şi iau călugării totŭ de a dzeacia cene ară pre hotarulŭ lorŭ. Iarŭ voi îi opriiaţi să le luaţi voi a dzeacia acelorŭ tărgoveţi č-au aratŭ pre hotariulŭ lorŭ şi şi altă dată totŭ au aratŭ tărgoveţii şĭ li-au luatŭ totŭ călugării a dzeacia. Pentr'aceia, daca veţi vedia cartia Domniei Meale, iarŭ voi să socotiţi, de vorŭ fi aratŭ pre hotarulŭ călugărilorŭ, să-şi ia călugării a dzeacia, iară voi să n'aveţi triabă acolo. Ačasta vă scriemŭ, într'altŭ chipŭ să nu faceţi.
U Iasŭ, lt. 7173, Iuli 29.
† сам гспднь келал.

Pecete mare cu chinovar.

Dar puţină vreme după aceea mănăstirea capătă prin cumpărătură un vecin la Giuleşti, anume pe Iancu Costin, fost pârcălab de Hotin, unul din fraţii lui Miron cronicarul. Zapisul, interesant prin martorii aduşi înainte, un negustor grec, un Moldovean care servise la streliţii din Rusia şi purta titlul de iuzbaşă la aceştia, şi fiul acelui David din

Zalucea sau Davidel, care avù pe vremea aceasta, a lui Sobieski, ambiții de Domnie, are acest înțeles:

11 Iunie 7178. «Eu Malăi, fečorulŭ Boborului și a îmă-n'è a Irinei, fata Dančului denŭ Cotela», vinde moşia «de pre îmă-mè Irina» la Giuleşti, «care parte este înpreună cu Eremie Oțălŭ», «Iancului Costin bivŭ părcălabului dea Hotinŭ» pe 20 de galbeni.«Căce şĭ frate-mieu Dumitro au datŭ danie dumisale. Văzăndure *(sic)* eu că are dumnealui aceia danie», «decătŭ altora mai bine iarăşŭ dumisale, căce mie-mŭ trebuia bani». Marturi: «Ionaşco Balşŭ, ftorăi logofătŭ şă Gligoraşco Ciocărlie Vornecŭ glotnăi şi Constantinŭ neguțătoriulŭ de Eși şă Pătraşco sănŭ Davidŭ otŭ Zaluce şă Gligorci ce au fostŭ vătavŭ dumnealui Vornicului».

Iscăliturì:

Καὶ ἐγὼ Κωσταντῆνως πραμματευτὰς ἔδωσα τὰ μπάνηα καὶ μαρτηρὸ τὰ ἄνωθεν, 1670.

Şămanculŭ iuzbaşă de strileți. Azŭ Zozon Medruge amŭ scrisŭ acestu zapisŭ cu măna mè. † Şi eu Costaşco sinŭ Todosii Marce m'amŭ prileajitŭ la datulŭ banilorŭ. † Eu Varticŭ Ocnu Drugu *(sic)*, azŭ Ghiorghie Talpă iscalŭ.

Giuleștii ajunseră însă îndată prilej de ceartă. Mănăstirea Sfintei Vineri din Iași, desființată dăunăzi, în frunte cu egumenul Nichifor, atacă la 1701 stăpânirea călugărilor dela Sântilie, pe cari-i cârmuià atunci unul din membri familiei Nacu, din care a ieșit pe atunci un Vornic de Câmpulung, un ofițer prin străinătate al lui Gheorghe Ştefan pribeag [1]: Isaia Nacul.

Cu această ocazie aflăm amestecul Domniei în rostul acestei moșii. Războiul cu Polonii, prezența acestora în Suceava, adusese părăsirea mănăstirii de călugări și prădarea ei. Constantin-Vodă Cantemir, luând în mâni mai energice Domnia, dăduse moșia, privită ca domnească, lui Velișcu Costin, în vremea când acesta erà privit ca un credincios adevărat și un puternic prieten. Iar, după ceeace actul, ce urmează, dela Constantin Duca, numește «greşeala despre Domnie» — pentru a evità, din crutare față de cumnatul domnesc Nicolae Costin, mare boier pe atunci, termenul de trădare urmată de osânda la moarte și decapitarea la poarta Curții din Iași — Gheorghe sau Gheorghiță (Ciudin) Serdarul o capătă dela acelaș Domn pentru a o trece Sfintei Vineri.

[1]) V. articolul d-lui Costăchescu despre satul Prigorenii, în *Ion Neculce*.

Odată pacea încheiată la 1699, călugării revin și cer a li se restitui moșia, ceeace Duca tânărul face prin actul rezumat aci:

Iași, 1-iu August 7210. Costantin Duca pentru plângerea lui «Isaia Nacul egumenulŭ de la svănta mănăstirea unde iaste hramulŭ a sfântului slăvitului prorocului Ilia de la Ținutulŭ Sucevii» cu Nichifor egumenul de la Sf. Vineri din Iași, pentru Giulești pe Bahluiu. Nichifor arată dania lui Ghiorghiță Sărdarul, care primise Giuleștii pentru slujba de la Antioh-Vodă, «care acea ocină anume Giuleștii mai denainte vreamia au fostŭ datŭ danie și miluitŭ Costantinŭ Cantemirŭ-Vodă lui Veličco Costânŭ č-au fostu Vornicŭ-Mare, pe urmă avăndu o greașală de sprea Domnie, i s'au fostŭ luatŭ iarŭ ača danie și, până a să da lui Ghiorghie Sărdariulŭ, au fostŭ înŭ sama domniasă, totŭ cu trăgulŭ Cotnariulŭ». Isaia arată acte dela Pătrŭ-Vodă, Eremia-Vodă, Ștefan-Vodă Tomșea, dela Radul-Vodă și Gașpar-Vodă, tot întărituri, «care le iaste danie și miluirea svintei mănăstiri Svăntului prorocului Ilie de la răposatulŭ bătrănulŭ Ștefan-Vodă cu totŭ hotarulŭ, precum, s'au fostŭ hotărătŭ atuncia. Pe urmă, trecăndu-să atăta samă de vreme, s'au fostŭ sculatŭ Cotnăreanii tărgoveții la dzilele Radului-Vodă și au trasŭ pără cu călugării de la Svăntulŭ Ilie pentru hotarŭ și ș'au cerșutu-și hotarnici ca să le hotărască cu dreptate și li s'au datŭ hotarnici de li-au hotărătŭ de iznoavă cu oameni bătrâni, carii au știutŭ și au ğuratŭ pre svănta Evanghelie precumŭ scrie ispisoculŭ a Radului-Vodă celŭ di întăritură. Și așa au ținutŭ multă vreamia acia siliște Giuleaștii călugării de la mănăstirea Svăntului Ilie prorocului, pe urmă, tămplăndu-să răscoale înŭ țară și fiindu atăte răutăți atățea ani, s'au pustiitŭ acia mănăstiria, rășchirăndu-să călugării într'alte părți, n'au avutŭ cine cerca acelŭ satŭ Giuleștii ca și alte multe căte s'au prăpăditŭ a mănăstirii, de multe focuri č-au fostu, și pe neștiință s'au fostu ținutŭ acelŭ locŭ Giuleștii în sama Domniai, neaflăndu-să nimic stăpănŭ și s'au... datŭ danie lui Veličco Vorniculŭ totŭ dinŭ neștiință domniască, ca și pe urmă lui Ghiorghie Sărdariulŭ. Acmŭ cu mila lui Dumnăzău făcăndu-să pace și viindu călugării la acia svăntă mănăstire ș'au ciarcatŭ moșiile mănăstirii și, viindu înnainte Domnii Miale, arătăndu-ne ispisoace d'intăritură de la acei răpăosați Domni care scriemŭ mai susŭ, scriindu anume hotarulŭ acelui satŭ Giuleștilorŭ dinŭ semne în semnea. (Semnele: între altele: Buciumi, Săngearei). Așa darŭ și Domniia Mia amŭ datŭ și de la noi și amŭ înnoitŭ și amŭ întăritŭ acia svăntă mănăstire a Svăntului prorocŭ Ilie cu acelŭ satŭ anume Ğuleștii denŭ semne înŭ semne, precumŭ mai susŭ scriemŭ, ca să-i fie cu totŭ venitulŭ și cu hotarŭ neclătitŭ înŭ veaci și s'au luatŭ și zapisulŭ celŭ

de danie a lui Gheorghiţă Sărdariulŭ şi ispisoculŭ dela Antiohŭ-Vodă de s'au rumtu şi s'au datŭ la măna călugărilorŭ de la Proroculŭ Ilie. Pecete peste hârtie.

Az Niculai Donici Vel Log. iscalŭ.

Peste câteva zile se dă şi acest ordin de hotărnicie:

Iaşi, 16 Septembre 7211. Costantin Duca la «Ionaşco Isăcesculŭ Vornicului şi la Negrulŭ părcălabulŭ», «pentru hotarulŭ Ğuleştilorŭ de la Cotnari care s'au fostŭ datŭ danie Ghiorghiţă Sărdariulŭ mănăstirei Svintei Vineri şi acum, rămăindŭ călugării de la mănăstirea Svăntului Ilie prorocŭ dela Sučava pre călugării dela Svănta Vineri şi ş'au lăsatŭ moşiia aceaia anume Ğuleştii, iarŭ, precumŭ au fostŭ a lorŭ mai denainte, pentr'aceaia îndată ce'ţi vedia cartia Domniei Mele, să mergeţi acolo şi să străngeţi oameni buni şi bătrăni, răziaşi şi megiiaşi de prenŭ prejurŭ, şi să cercetaţi hotarulŭ celŭ vechiŭ, precumŭ scrie ispisoculŭ Domniii Mele, carele s'au preafăcutŭ de pre ispisoacele a răpăusatului Radului-Vodă şi a lui Gaşparŭ-Vodă şi, după ce veţi cerca siamnele acele vechi carele să vorŭ afla la loculŭ lorŭ, stălpi şi siamne aflăndu (?) bine veţi face mărturie dinŭ semne în siamne, iarŭ pre unde s'arŭ afla scoase sau străcate, toate să le puneţi iarŭ la locŭ precumŭ au fostŭ. Aşijderea şi pentru pănia ce vorŭ fi luoatŭ de aicea de pre acelŭ locŭ călugării de la Svănta Veneri, iarŭ să căutaţi pe direptulŭ şi ce s'arŭ afla c'au luatŭ de a dziace de pre acelŭ locŭ, să pliniţi de la dănşii şi să daţi la măna Isaii Nacului, egumenului de la Svăntul Ilie Prorocŭ, căci săntŭ (?) rămaşi călugării de la Svănta Veneri şi precumŭ veţi afla mai dereptŭ, de toate să faceţi ştire. Toe pişemŭ.
Pecete mare cu chinovar.
Velŭ Logf. uč.

Dar, sub noul Domn Mihaiu Racoviţă, călugării dela Sântilie, cârmuiţi de un Abăza, nu mai avură acelaş noroc la Divan. Vechii lor adversari dela Sfânta Vinere le reclamară cu succes locul dela Ulmi, în aceleaşi părţi ieşene de către Ţinutul Romanului (1720):

Iaşi, 13 Iulie 7228. Mihai Racoviţă pentru pâra lui Neofit, egumenul dela Sfânta Vineri, cu Gheorghie Abăza, egumenul de la Sântilie, pentru încălcare de hotar la Ezăreani. Se însărcinează cu cercetarea Costantin Rusăt Vel Păh., Gligorie Cucoranu Vornic glotnii şi Vasilie Popa uricariul, cari întreabă pe «Porhirie vătavulŭ de viiari gsd. otŭ Cotnari şi Ştefanŭ Grumeadzia,

omŭ bătrânŭ, şi Straatulŭ pârcălabulŭ snă Stăngului părcălabulŭ de Cotnari şi Iordache bivŭ pivniciarŭ otŭ tamŭ şi Ursulŭ vătămanulŭ otŭ Belciaşti şi Ştefanŭ căimăcamulŭ otŭ tamŭ şi Apostolŭ sin Ţuţanŭ otŭ tamŭ şi Andrei Creţulŭ otŭ tamŭ şi Nistorŭ Ciobanulŭ şi Gligoraşco pribagulŭ, şi s'au tămplatŭ şi egumenulŭ de Gălata şi egumeanulŭ de Trei Sfetiteli şi Filaretŭ. (Se dau hotarele. Şi «pe gurile oamenilorŭ, dzicăndŭ că au stăpânitŭ Ohridonŭ»). Deci Gheorghie Abăza, egumănulŭ otŭ Stăii Ilie au rămasŭ dinŭ toată leage a ţărăi, căci s'au aflatŭ c'au ţinutŭ rău ca şi Ohridonulŭ în sălâ, iarŭ Neofitŭ egumănulŭ de Sfănta Vineri s'au îndreptatŭ. Deci ca să aibâ a-şi ţinia şi a-şi stăpăni hotarulŭ Ulmilorŭ dinŭ hotarŭ înŭ hotarŭ, precumŭ scrie mai susŭ, ca să-i fie şi de la Domniia Mia uricŭ cu totŭ hotarulŭ stătătoriŭ înŭ viaci».

Iscălitura domnească.

Axintie uricarŭ.

Dar Abăza nu se lasă şi aduce această mărturie scrisă de cunoscutul Axintie Uricariul, cu privire la dreptul mănăstirii sale asupra Hodorei în părţile Ulmilor:

† Adecă eŭ Ursulŭ Stăngulŭ şi Ioanŭ Negrulŭ vierŭ gsd. şi Savinŭ vierŭ făcut-amŭ scrisoarea noastră la măna părintelui Abăza, egumenulŭ de svănta mănăstire de [la] Sveti Iliă, precumŭ vini Svinţiia Sa egumenulŭ de Svănta Vineri [de cere un loc], anume Hodora, cumŭ să să ştiia de Iazăreni este au de Ulmeni. Noi cu sufletele noastre aşè ştimŭ şi mărturisimŭ precumŭ acelŭ locŭ este de Iezereni, care locŭ este de ţinutulŭ Romanului cu toate dările domneşti, şi dejma acelui locŭ s'au luatŭ totŭ de la călugării cei bătrăni de la Sveti Ilie, viindu ţinutulŭ Romanului pinŭ Sirca, pe la odae Vornicului Bejanŭ şi'nŭ pe dinŭ ğosŭ de Hodora şi la dialulŭ braamŭ *(sic)*, unde să află unŭ locŭ de prisacă, şi eŭ Ursulŭ Stăngulŭ amŭ avutŭ şi ţarina denŭ ğosŭ de ţarina egumenului de Ulmi şi, fiindu unŭ socru alŭ mieu ispravnicŭ înŭ satŭ înŭ Ulmeni, care aŭ fostŭ călugări la Svănta Viniri şi numai fostŭ pentru dijma, şi mi s'au luatŭ dejmă totŭ de la Sveti Ilie; aşijdere şi eu, Ioanŭ Negrulŭ, mărturisescu cu unŭ cumnatŭ alŭ mieŭ amŭ cositŭ dinŭ ğosŭ de Hodora şi eu, fiindŭ copilŭ, amŭ adunatŭ la acelŭ fănŭ după Inpărăţie [1]), şi dejma au luatŭ totŭ de la Sveti Iliia, aşè ştimŭ

[1]) După trecerea «Impăratului», Sultanul Mohammed al IV-lea, prin Moldova spre Nistru.

şi mărturisimŭ cu sufletele noastre înainte lui Dumnedzău şi a Mării Sale Domnului, şi ačastă scrisoare s'au făcutŭ denainte preuţilorŭ de Cotnari şi alţi oameni buni. Pentru credinţa ni-amŭ pusŭ şi degetele. U Cotnari, leatŭ 7728, Av. 20 z.

† Az erei Ilie otŭ Cotnari.

Porfirii vătaha vieri gsd.

† Ursulŭ Stăngulŭ č-aŭ fostu vătamanu otŭ Băiceni.

Monahŭ Văttanii *(sic)*, ispravnicŭ otŭ Băiceni.

Ioanŭ Negrulŭ vierŭ.

Savinŭ vierŭ Ştefanŭ Grumedze.

Şi eu preutulŭ Gheorghie de Cotnari amŭ scrisŭ mărturiia.

Şi eu Dumitru morarŭ mărturisescŭ cu sufletulŭ meŭ precumŭ amŭ apucatŭ dinŭ dzilile lui Ilieşŭ-Vodă amŭ ţinutŭ odae acolo la Hodora, şi amŭ aratŭ şi amŭ cositŭ, şi totŭ de la Sintilie ni-aŭ dzečuitŭ unŭ călugărŭ Silionŭ şi Evloghie şi acie călugări vinè la Hodora, c'avè prisacă. Aşè ştiu şi aşè mărturisăscu; iară Ulmarulŭ n'are nicio triabă. Pentru credinţa mi-amŭ pusŭ şi degetulŭ.

† Dumitru Moraru otŭ Băiceni.

† Gheuca Postelniculŭ facŭ ştire precumŭ, după poronca Mării Sale luĭ Vodâ, amŭ dusŭ pe Vitanie monahŭ otŭ Băiciani, ispravniculŭ Hănganilorŭ, şi pe Ştefan Grumeadză otŭ Cotnari, oameni bătrâni, denainte sfintei beseareci de au ğuratŭ şi au luatŭ asupra sufletelorŭ sali pentru loculŭ ce să chiamă Hodora, cari au înpresurat-o egumenulŭ de Sănta Vineri, cătră Ulmi, precumŭ acia moşiia iaste a sfintei mănăstiri a lui Sfetii Ilie, de satŭ de Ezăreani; aşia au apucatŭ ei de 40 de ani şi mai bini, stăpănindŭ acelŭ locŭ totŭ călugării de Sfetii Ilie, iarŭ călugări de Svănta Vineri n'au avutŭ nicio triabă. Deci, precumŭ aŭ luatŭ ei cu sufletulŭ lorŭ denainte beseareciі ţiindu-să cu mâna de lacăta sfintei besearecii, amŭ făcutŭ ačastă mărturiia, şi pentru credinţa amŭ iscălitŭ ca să să ştie.

U Iasŭ, lt. 7228,
Av. 31.

† Vitanie monahulŭ.

Ştefanŭ Grumează.

. . . (neînţeles).

† Axintie uricarŭ amŭ scrisŭ.

Pe Vo: mărturiia Ezăreanilorŭ.

Jurământul cu mâna pe lacătul delà uşa bisericii îmi pare a nu fi fost cunoscut până acuma.

Acum Domnul hotărește lui Axintie cronicarul să stâlpească:

† Io Mihai Racoviță Voevoda bj. mliiu gospodarŭ zemli moldavscoi. Scrie Domniia Mia la sluga noastră Axintie Uricariulŭ, vădzindu carte Domniei Miale să tia scoli să miargi la unŭ locŭ de o moșiia cari să chiamă Hodora, de hotarulŭ satului Iazărianilorŭ a sfintei mănăstiri lui Sfetii Ilie otŭ Sučavâ, cari acelŭ satŭ Ezărenii să hotărăște cu Ulmii, a Sfintei Vineri dinŭ tărgu dinŭ Iași, cari pentru aceia bucată de locŭ avut-au gâlčavâ și părâ înnainte Domniei Miali egumănulŭ de Sfănta Vineri cu egumănulŭ de Sfetii Ilie, și li s'au fostŭ datŭ și hotarnici de s'au fostŭ hotăritŭ cătră Ulmi. De care lucru s'au plănsu Gheorghie Abăza, egumănulŭ de la Svetii Ilie, cumŭ acela locŭ ce să chiamă Hodora iaste diriaptâ moșiia a lui Sfetii Ilie și cu marei înpresurari au luatŭ egumănulŭ de Sănta Vineri fără de nicio dovadă, iarŭ elŭ are oameni bătrăni cari au apucatŭ dinŭ dzili bătrâne, și vorŭ rădica cu sufletiale lorŭ că iaste diriaptă moșiia a lui Stăii Ilie. Deci Domniia Mea, vădzindu plăngeria lui, i-amŭ poroncitŭ să-și aducă mărturii, și i-au adusŭ denainte Domniei Miali, și așia au mărturisitŭ cumŭ ei au lucratŭ pe acelŭ locŭ iaste de Iazăr^eani de Ţinutulŭ Romanului cu toate dările domnești, și dejma acelui locŭ s'au luatŭ totŭ de călugări cei bătrăni otŭ Svetii Ilie. Deci Domniia Mea nici cu atâta nu i-amŭ credzutŭ, ce amŭ socotitŭ să ğuria doi oameni bătrâni cumŭ iaste așia și atunci să vorŭ credia, și i-amŭ datŭ pre sama boiarinului nostru Gheucăi Post. de i-au dusŭ la sfăntă besereaca și au ğuratŭ, anume Vitanie monahŭ otŭ Băiciani, ispravniculŭ Hânganilorŭ, și Ștefanŭ Grumeadză otŭ Cotnari, oameni bătrăni, cumŭ ei au apucatŭ de 40 de ani și mai bini stăpănindŭ acelŭ locŭ Hodora totŭ călugări de Sfetii Ilie, iarŭ călugări de Sfănta Vineri n'au avutŭ nicio triabă. Dreptŭ aceaia pe unde vorŭ arăta acei oameni toți căți au ğuratŭ și căți s'au numitŭ la mărturiia pe unde arŭ hi stăpănitŭ călugării de Svetii Ilie să stălpești acelŭ locŭ cătră Iazăriani, și încă să dai strănsoare și vătămanului de Ulmi, Ștefanŭ, și unui văcarŭ č-aŭ fostu acolo anume Gavrilŭ, ca să aräte hotarulŭ, că-lŭ știu. Iarŭ, de vorŭ tăgădui, să ğure, și atunce s'arŭ crede cumŭ nu-lŭ știu. Și precumŭ vei stălpi să faci mărturie în semne ca să avemŭ știre.

Ačasta scriemŭ. U Iasŭ, lt. 7229, Săpt. 1.

(Pecete mică octogonală).

Pe baza unei cercetări locale, Axintie așterne, în admirabila lui caligrafie, acest raport către Domn:

Milostive şi luminate Doamne, să fii Măria Ta sănătosŭ,

Adecâ noi robii Mării Tale, anume Vitanie monahŭ otŭ Băiciani, ispravnicul Hânganilorŭ, şi eu, Ştefanŭ Grumeadză otŭ Cotnari, şi eu, Partenie vătavŭ de viiari gsdŭ otŭ tamŭ, şi eu, Ursulŭ Stăngulŭ, viiarŭ gsd. otŭ tamŭ, şi eu, Ionŭ Negrulŭ, viierŭ gsd. otŭ tamŭ, facemŭ ştire cu această mărturiia a noastrâ că au venitŭ la noi sluga Mării Sale Axintie Uricariulŭ cu cinstitâ carte Mării Sale, scriindu pentru o bucată de locŭ de moşiia cu o valia ce să chiamă Hodora, dinŭ hotarulŭ Ezăreanilorŭ, de lângă Cotnarŭ, cari o înpresura egumănulŭ de Sfănta Vineri dinŭ Iaşi către hotarulŭ Ulmilorŭ şi ne poronciaşti Măriia Ta pecumŭ vomŭ rădica noi cu sufletiale noastre pre unde amŭ apucatŭ că au dzăciuitŭ călugări de Sfetii Ilie şi au stăpănitŭ acelŭ locŭ, pe acolo să să stălpască, precumŭ unii dintru noi amŭ ğuratŭ înnainte Mării Tale şi pecumŭ amŭ mărturisitŭ cu altă mărturiia noastră la Măriia Ta, căndu amŭ venitŭ la Iaşi. Deci noi, după luminată poronca cărţii Mării Tale, ni-amŭ sculatŭ şi amŭ mărsŭ cu toţi de amŭ arătatŭ tot loculŭ acela dumisali lui Axintie Uricariulŭ, cari amŭ apucatŭ unii dinŭ părinţii noştri, care iaste locŭ de Ezăreani, moşiia lui Sfetii Ilie, şi pănă acolo amŭ apucatŭ că iaste şi Ţinutulŭ Romanului cu toate veniturili domneşti, şi pe unde amŭ socotitŭ pe acolo s'au şi stălpitŭ. Intăi amŭ pusŭ unŭ stălpu de piatrâ în capulŭ hotarului Ezăreanilorŭ de către hotarulŭ Ulmilorŭ, lăngă o movilă mari dinŭ susŭ de movilă, cari iaste între drumulŭ ce se chiamă a Ştefăneştilorŭ şi între drumulŭ ce să chiamă Chiciri. De acolo dreptu pănŭ cămpulŭ ţarinii spre amiadzănoapte şi la valia, unde să chiamâ Valea Lindicilorŭ, şi iarŭ amŭ pusŭ unŭ stălpu de piatrâ în capulŭ piscului ğosŭ, canŭ de spre apusŭ, cari piscu iaste între valea Lindicilorŭ. De acolo pe matca văii Lindicilorŭ, unde dă înŭ matca văii Hodorii, deciia pe valea Hodorii în susŭ, pănŭ dreptŭ pisculŭ văii Lindicilor dinŭ susŭ şi trece peste valea Hodorii şi ia la dialŭ pe o văiugă de o scursură spre amiadzânoapte, pănă unde să obărşeaşte zăpodiia acei vălciali. De acolo totŭ dreptŭ pe podişŭ pănă înŭ drumulŭ celŭ mari ce să chiamâ a Suciavii, ce vine de spre movila Hodora, unde amŭ datŭ sama că iaste hotarulŭ Ğuleştilorŭ şi iarŭ amŭ pusŭ unŭ stălpu de piatrâ, lăngă drumŭ, unde dau Ezăreanii şi Ulmii cu capetiale în hotarulŭ Ğuleştilorŭ. Acesta iaste hotarulŭ carele desparte Ezăreanii de Ulmi, şi pentru mai mare credinţă noi ni-amŭ pusŭ şi degeteli. Aşia mărturisimŭ şi rădicămŭ cu sufleteli noastre pecumŭ amŭ apucatŭ, ca să să ştie. U Hodora Ezăreanilorŭ, leatŭ 7229, Săpt. 4.

† Robii Mării Tale cari ni-amŭ numitŭ mai susŭ.

Vitanie monahŭ. † Ştefanŭ Grumează. † Porhirie Vătah. † Ursulŭ Stăngulŭ. † Ionŭ Negrulŭ viiarŭ gsdŭ.

† Robulŭ Mării Tale Axintie Uricariulŭ pe unde mi-aŭ arătatŭ aceşti oameni bătrâni pe acolo amŭ stălpitŭ precumŭ scriu mai susŭ.

Axintie cercetează, verifică şi face pe egumeni ca prin concesii reciproce să se împace. Şi apoi scrie astfel către Vodă:

† Milostive şi luminate Doamne, să fii Măriia Ta sănătosŭ. Facemŭ ştirea Mării Tale pentru rândulŭ hotarului Ezăreanilorŭ a mănăstiri lui Svetii Ilie otŭ Sučavă care să chiamă Valia Hodorii, pentru care hotarŭ avut-au pără înnainte Mării Tale Gheorghie Abăza otŭ Svetii Ilie cu Neofitŭ egumănulŭ de Sănta Vineri, dzicăndŭ Neofitŭ egumenul că iaste acelŭ hotarŭ Hodora şi hotarulŭ Ulmilorŭ; deci, venindu noi aicia după luminată poronca Mării Tale, amŭ strânsu oameni bătrâni, anume Porhirie, vătavŭ de viiari gsd. otŭ Cotnari, şi Ştefanŭ şi Grumează otŭ tamŭ şi Ursulŭ Stăngulŭ otŭ tamŭ şi Savinŭ č-aŭ fostŭ vătămanŭ otŭ Băiciani, şi au fostŭ de faţă şi egumănulŭ Neofitŭ cu oamenii săi de Ulmi, anume Ionŭ Scurtulŭ otŭ Ulmi şi Apostolŭ otŭ tamŭ şi Gligoraşco ispravniculŭ otŭ tamŭ, aşijderea Gheorghie Abăza, egumănulŭ otŭ Svetii Ilie cu oamenii săi, anume Gavrilă Slug. şi Ghedeonŭ diiaconulŭ, şi au fostŭ şi Ursulŭ Borşu otŭ Belciaşti şi Ştefanŭ caimacamulŭ otŭ tamŭ. Şi înpreună cu toţi a cercatŭ şi hotarulŭ Ulmilorŭ şi hotarulŭ Ezăreanilorŭ de ğurŭ înpreğurŭ, ce, precumŭ arată oamenii hotarulŭ Ezăreanilorŭ, nu s'au pututŭ adeveri bini, că unii spună într'unŭ chipŭ, alţii într'altŭ chipŭ şi, măcarŭ că Valea Hodorii iaste încunğurată cu stălpii, movile, cătră hotarulŭ Ulmilorŭ, oamenii cei bătrăni au mărturisitŭ şi acmù cumŭ aŭ mărturisitŭ mai înnainte vreame şi înnainte Mării Tale, cumŭ că ei au apucatŭ de patrudzeaci şi mai bine de ani cumŭ acelŭ locŭ Valea Hodorii, cu câmpu cu totŭ şi cu făntână, unde au avutŭ şi metohŭ cu prisacă, totŭ călugării de Sfetii Ilie au ţinutŭ, iară Ulmeanii zicŭ că n'au avutŭ triabă. Ce noi după poronca Mării Tale amŭ cercatŭ şi pentru hotarulŭ Dădeaştilorŭ, cari să hotărăşte cu hotarulŭ Băicianilorŭ şi dăndŭ înŭ coasta Hodorii asupra hotarului Ezăreanilorŭ, pecumŭ scrie şi la mărturiia lui Contâş Stolniculŭ şi a lui Gligorie Hăbăşesculŭ č-au fostŭ Hatmanŭ şi altorŭ megiiaşi, cari aŭ hotărîtŭ sălişte Dădeaştii lui Alexandru Buhuşŭ Hatmanulŭ. Văzândŭ că scrie aşa, au lăsatŭ şi egumenulŭ de Sănta Vineri, şi egumenulŭ de Svetii Ilie încă au mai lăsatŭ dinŭ loculŭ Hodorii cătră Ulmi, de cumŭ aŭ fostŭ mărturisindŭ oameni, de unde s'au găsitŭ o piatră mică într'unŭ piscu dinŭ Valia Lindricilorŭ şi pre unde au

priimitŭ egumenŭ, şi cu socoteala noastră, pe acolo amŭ stălpitŭ loculŭ Ezăreanilorŭ de către Ulmi. Intâi amŭ pusŭ un stălpu de piatră înŭ drumulŭ celŭ mare ce miarge de spre Băiciani către Chicera spre Podulŭ Lealoae, înŭ obârşie văi Căcăinii, dinŭ dialŭ de drumŭ, înŭ matcă, dreptŭ odae lui Bejanŭ, unde iaste şi capulŭ hotarului de ğosŭ a Dădeaştilorŭ cu hotarulŭ Slatineanilorŭ, de acolo dela stălpu matca văiugii spria amiadză-noapte, peste câmpulŭ ţărinii iarŭ amŭ pusŭ unŭ stălpu de piatră, la mijloculŭ ţarinii; de acolo spre vale Hodorii, tot în dreptulŭ locului, iarŭ amŭ pusŭ unŭ stălpu de piatră înŭ buza unui piscŭ, mai ğosŭ de pisculŭ ce iaste dreptŭ fântâna Hodorii, dinŭ susŭ de gura văi L'ndicilorŭ înŭ alŭ doile piscŭ, dea acolo dreptŭ peste părăulŭ Hodorii, pe dinŭ susŭ de o eziturâ de unŭ ezurcanŭ şi dreptŭ spre amiază-noapte, pe dinŭ ğosŭ de Hodora, unde-i fântâna la drumulŭ ce treacia dela movila Hodorii, spre Ulmi, iarŭ s'au pusŭ unŭ stălpu de piatră lângă drumŭ; de acolo peste drumŭ iarŭ s'au pusŭ doi stălpi unde s'au socotitŭ că până acolo iaste hotarulŭ Ulmilorŭ de către Ezăreani; dinŭ ğosŭ de movila Hodorii cade unŭ rându de pământuri, de acolo dela aciale pietre spria Răsăritŭ la unŭ stălpu bătrânŭ a Ulmilorŭ, ce iaste înŭ zarea dialului di-asupră-i Chirjoae, unde să înpreună cu hotarulŭ Ğuleştilorŭ; acesta iaste hotarulŭ Ezăreanilorŭ de către hotarulŭ Ulmilorŭ. Insă aşia s'au socotitŭ, de s'arŭ afla, veri a Ezăreanilorŭ, veri a Ulmilorŭ, ca să scrie înŭ siamne, atunci vorŭ ţinia precumŭ le va scrie direasulŭ. Şi pentru credinţa au iscălitŭ şi egumenii şi noi. Ačasta facemŭ ştire Mării Tale precumŭ i-amŭ aşedzatŭ. Să fii Măriia Ta sănătosŭ.

U Hodora, lt. 7229, Iuli 11.

† Robulŭ Mării Tale Sturdzea Vorniculŭ.

Νεόφυτος ἡγούμενος παρόν.

† Robulŭ Mării Tale Axintie Uricariulŭ.

Rugătorulŭ Mării Tale egumenulŭ de Sintilie.

Gheorghe Abăzea

egumenŭ iscalŭ.

Nicolai Şoldanŭ m'amŭ tâmplatŭ.

Hotărîrea acestuia nu puteà fi decât în acest sens:

16 Iunie [=] Iulie 7229. Mihai Râcoviţă pentru procesul dintre Gheorghie Abăza, egumenul de la Sveti Ilie şi Neofit cel de la Sfânta Vineri din Iaşi pentru «valea Hodora cu izvorŭ» cu totŭ. Aminteşte de ordinul de cercetare. Nici o parte nici alta n'are acte. Egumenul de Sfânta Vineri contestă o

«stâlpitură» defavorabilă lui. Se hotărîse pentru dînsul. Dar Abăza revine, promiţând alţi marturi. Aduce pe Vitanie, Grumeadză, Porhirie, Ursul, Negrul. Arată că Sf. Ilie are dreptate», «viindŭ Ţinutulŭ Romanului penŭ Sirca pe la odae Vornicului Bejanŭ şi pe denŭ ğosŭ de Hodora şi la dealulŭ briazŭ». «Deci Domniia Mea nici cu atâta nu i-amŭ credzutŭ, ce li-amŭ dzisŭ ca să giuria şi să să creadzâ, şi aŭ mărsu dintru dânşii doi oameni bătrâni la sfânta besearică de au şi ğuratŭ» Vitanie şi Grumeadză, «cumŭ ei au apucatŭ de patrudzeaci de ani şi mai bine stăpânindŭ acelŭ locŭ totŭ călugări de Svetii Ilie».

Se trimite deci Axintie să «stâlpească». Neofit revine, obiectând că Ulmii au Hodora, cum se vede din stâlpii de piatră. «De cari lucru vădzândŭ Domniia Mea de spre înbe mănăstirile neaşedzare şi totŭ jalobe de către egumeni unulŭ asupra altuia», trimite pe Ion Sturdzia Vel Vornic «şi l-amŭ şi ğuratŭ ca să nu tragă în parte, nici la o mănăstirea, nici la alta, ce precumŭ va afla mai dreptŭ cu oameni buni aşia să aibă stâlpii».

Se aduce hotarnica moşiei vecine, Dîdeştii, hotărnicită supt Duca-Vodă la 7187, de Contâş Stolnicul şi Gligorie Hăbăşescul fost Hatman şi se dă lui Sturdzea. Oamenii bătrâni arată că Hodora e a Ezăreanilor. Corespunde cu hotărnicia de supt Duca. Dar egumenul de Sf. Ilie «au mai lăsatŭ dinŭ loculŭ Hodorii către Ulmi» pe la «dealulŭ Lindricilorŭ». Se învoieşte şi Neofit. Nouă stâlpire, pe lângă drumul spre «Podulŭ Lealoae». Intărire: «Iară pentru driasăle ce s'au fostŭ făcutŭ Sfintei Vineri s'au luatŭ de s'au ruptŭ, căci s'au fostŭ făcutŭ cu greşală, că n'au fostŭ moşiia a ei, ce au fostŭ a lui Svetii Ilie, şi de acăstă pâră să nu se mai părască».

Iscălitură domnească. Pecete octogonală peste hârtie. Iscăleşte Axintie Uricar.

† Mârturiia pre hotarulŭ Ezăreanilorŭ otŭ Cotnari a călugarilorŭ dela Svetii Ilie.

Procesul se redeschide însă la cel dintâiu moment favorabil, sub Domnii din noua familie Callimachi, cum dovedeşte raportul din

Hodora, 11 Iunie 7259 (1751).

Cercetare la «hotarulŭ Ulmilorŭ» pentru Neofit egumenul de Sfânta Vineri. Se citează mărturia lui Apostol Uricariul sub Dabija-Vodă, «Bahluiulŭ celŭ bătrânŭ, carea iaste pe şăsŭ înŭ Bahnă», Marturi Ursul Borş şi Ştefan «Căimăcan». «O beşicuţă de moviliţă», «movila găunoasă», «unŭ ezurcanŭ, ezătura veache», «buza piscului», «odaia lui Bejanŭ Vorniculŭ de spre Sirca,

unde se loveaşte de hotarulŭ Dădeaştilorŭ, a lui Alexandru Buhuşŭ Hatmanŭ, şi cu a Slatinenilorŭ». Marturi şi «Profirie vătavulŭ za viia gpodŭ otŭ Cotnari şi Stratulŭ Stăngulŭ, pârcălabi otŭ tamŭ, şi Ursulŭ Stăngulŭ otŭ tamŭ şi alţi oameni buni». «Insă pentru hotarulŭ Ezărenilorŭ ce s'au osăbitŭ de cătră Ulmi, aşa s'au legatŭ şi s'au aşăzatŭ, de s'arŭ afla vr'o într'o vreame înnainte viitoare niscai drese, ori la Sfântu Ilie ori la Sfânta Vineri, atuncea şi va călca acastă hotăritură de spre Ezăreni şi vorŭ ţinea în [seamă] seamnele ceale bătrâne precumŭ le vorŭ scrie».

Copie.

Călugării dela Sfânta Vineri se plâng de încălcare la Ulmi şi bătrânul Ioan Teodor-Vodă hotăreşte o nouă cercetare:

17 Ianuar 7267. Ioan Teodor Vodă către Ion Mileghi Vornicul de Poartă pentru moşiile dela Giuleşti şi Ezăreni ale călugărilor de la Sântilie. «Şi, fiindŭ răzeşi egumăn[ulŭ] de Sveti Arhanghel, epitropŭ Sfint. Vineri, arată că le înpresură o bucată de locŭ despre Ulmi, pintru care moşii mai susŭ numite înŭ anii trecuţi la răpăosatulŭ Mihai-Vodă au avutŭ multă pără şi judecată». Acum din nou cei dela Sf. Vineri încalcă, pretinzând că ei sunt încălcaţi. «Şi s'au priimitŭ să să cerceteze hotarăle şi care s'a dovedi că au trecutŭ pestea hotară şi s'au tinsu mai multŭ să dè toată cheltuială şi ostenială hotarnicilorŭ, pintru carele s'au pusŭ şi sorocŭ pănă înŭ şasă zăle să să afle şi o parte şi alta acolo, cu toate dresele.» «Să purcezi din piatră în piatră şi, de va fi lipsitŭ vr'unŭ hotarŭ într'acela locŭ ce s'a dovedi că au fostŭ să-lŭ pui şi după cumŭ vii afla cu dreptate, înŭ frica lui Dumnezău să îndreptezi şi care parte s'arŭ dovedi că a trecutŭ peste hotarŭ să ne înştiinţezi cu mărturie ca să li să întărească stăpănire şi dela Domnie Mè».

Copie de Daşcovici.

Pecete octogonală cu chinovar.

Iata rezultatul peste câteva zile:

30 Ianuar 7267. Hotărnicie între Silivestru de Sf. Ilie şi epitropul Sf. Vineri. Vasile Buhăescul biv Vel Păharnic e «giudecătoriu». Se întreabă: «Ionŭ şi Ioniţă de la Bejăniasă şi dinŭ Hodora şi alţi oameni bătrîni dinŭ Ulmi». Se aduce şi carte de blăstăm contra cui «s'arŭ abate să facă hatărŭ». Se merge «pe praviţa pietrii hotarului», pe la «nişte spinişori», «drumulŭ furilorŭ». Egumenul

de la Sveti Arhanghel întrase cu 120 de stânjeni în lat, «iarŭ înŭ lungu cu unŭ rândŭ de pământuri, pe care locu s'au făcutŭ și 19 stoguri de fânŭ», «cusitură de iarbă».

Incă demult, sub Constantin Mavrocordat, la 1734, se dăduse o parte din Giulești lui Crâstea, începătorul neamului hurmuzăchesc, și Sântilie avù astfel un nou dușman. O femeie, Ilinca Hurmuzăchioaia, apare ca încălcătoare la 1761:

6 Iulie 7269. Hotarnică la Giulești, a mănăstirii Sf. Ilie din Suceava, unde e egumen Dionisie, în proces cu Ilinca Hurmuzăchioaia, «ce are daniia dinŭ loculŭ târgului Cotnariulŭ și dispre alți răzăși, anume de către Șerbulŭ și Iosipu Frănculŭ». Stau opt zile. Ilinca nu vrea să vie. Francul are moșia «ce iaste îngrădită de moșiia Juleștii». Se strâng «oameni bătrâni dinŭ Cotnariu și dinŭ Zlodica, anume Vasili Țurcanu Ionichi Tețcu monahu i Ghiorghie Burhoiu și Neculaiu Pleșca și Andreiu Țuguiu». Se prezintă un act domnesc de la 7211, 1-iu August, egumen fiind Isaia, citând danii și de la Petru Șchiopul Ștefan Tomșa, etc., satul fiind danie dela «Stefanŭ-Vodă bătrânulŭ». Aproape și «moșiia Sfintei Vineri». «La rătu în Bahluiu..., priporulŭ lui Bălanŭ..., Dumbrava Roșie..., movila Turjuții..., movila Hrițoai..., pe dricŭ la mijlocŭ..., moșiia Cotnariulŭ, ce-i dată danie mănăstirii Sfântului Spiridonŭ..., vale Grozii..., movila Vijdita..., în șesulŭ Bahluiului în bahnă..., în sărături..., vale sărată..., piste Cârjoae..., mijloculŭ holmului..., de spre apusŭ purcedi de-și dă coaste cu Băičanii Hangului și cu Dădeștii lui Buhușŭ, de spre amiazăzi..., drumulŭ Chiarii..., Podulŭ Leloai..., Dădeștii lui Buhoșŭ..., obârșiia Căcăinii».

Peste câteva zile Grigore-Vodă Callimachi ia măsurile pentru o nouă cercetare:

12 Septembre 7270. Grigore Ioan-Vodă către Lupul Crupenschi biv Vel Stolnic pentru procesul, înnaintea lui Inochentie episcop de Huși, al Marelui Logofăt și a lui Lupul Balș Vel Vornic, al lui Dionisie egumenul dela Sfântul Ilie, cu «Matei Post., fiiulŭ dum. Ilincăi Hurmuzăchioii Logofeteasăi», pentru Giulești și «o bucată de locŭ dinŭ loculŭ târgului Cotnariului, ce este datŭ danie de Domniia Sa Costandinŭ-Vodă Neculai Cârstii Pitarului, moșulŭ Post. Matei Hurmuzachi, cu ispisocŭ dinŭ vlt. 7242». Matei trimesese hotarnic pe Alexandru Haciul, Vornic de Poartă. «Moșia Hurmuzăcheștilor» ar fi împresurată. E vorba și de «Rătulŭ lui Petirŭ», pentru care «Iosip Ungurul» are

acte dela Radu-Vodă, Barnovschi şi Vasile Lupu. I se ordonă lui Crupenschi a cerceta şi el: «Să strângi pe toţi răzeşii şi megiieşii diprinŭ pregiurŭ... şi de iznoavă să stai a lua sama foarte cu amăruntulŭ cu frica lui Dumnezău şi cu bună dreptate».

Pecete oblongă, cu chinovar (data: 1761).

Dar procesul continuă, căci, la 17 Maiu 1775, Grigore Alexandru Ghica Vodă scrie către Grigoraş Costachi biv vel Clucer şi Grigore Pitarul, ispravnici de Roman, şi către Gordul, Vornic de Poartă, pentru această gâlceavă la Hodora.

Alexandru Hurmuzachi stătea acum în faţa egumenului Macarie, cum o arată această nouă poruncă domnească:

17 Iunie 1775. Grigore Alexandru Ghica-Vodă către Constantin Başotă biv Vel Ban şi Gheorghie Sturzea biv Vel Păharnic pentru judecata lui Macarie egumenul dela Sântilie cu Alexandru Hurmuzachi pentru moşia Giuleştii. Ambele părţi i-au ales hotarnici pe dânşii ca să se sfârşească vechea gâlceavă. «Căci toate hotarnicele cele ce săntŭ mai vechi şi încredinţate, acele săntŭ mai temeinice şi de ţănutŭ înŭ samă... Alte întăriturі mai dencoace care s'au făcutŭ şi s'au datŭ mărturii şi la o parte şi la alta, la acelea să nu vă uitaţi dum., fără numai după hrisoavele ce avea mănăstirea, fiindŭ hotărăturі mai vechi şi de atăţa ani, să cercetaţi dumv. denŭ înpregiuraşii ce veţi strănge şi să aflaţi semnele ce săntŭ pomenite la hrisovulŭ lui Constantinŭ Duca-Vodă care estea mai dencoace de cătră celalte ce are mănăstire».

Copie. Trecută la condică de Sandu Pâslar.

Dar şi la 24 Ianuarie 1776, Grigore Alexandru Ghica scrie lui Enachi Cantacuzino, biv Vel Stolnic, şi lui Nicolai Grosul Vornicul cu privire la cearta dintre Macarie de Sântilie şi Alexandru Hurmuzachi, pentru, împresurare de acesta.

Până şi la 2 Noemvrie 1786 se face o nouă cercetare în procesul lui Macarie, egumenul dela Sântilie, cu Alexandru Hurmuzachi Postelnicul pentru moşiile Giuleştii şi Ezărenii.

Postelnicul avea o bucată din locul târgului Cotnari, dată de Constantin-Vodă Mavrocordat la 1-iu Maiu 7222. Se constată că Giuleştii se cer cu nedreptate, fiind în Ţinutul Romanului. Se cercetează şi de spre Ulmi, ai mănăstirii Frumoasa, «după cumŭ scrie ispisoculŭ lui Radulŭ-Vodă, denŭ leatŭ

7125, în care arată hotarăle moşii Giuleştii». E pomenită «moara lui Iosibŭ Frânculŭ», proprietar şi la «Rătulŭ lui Petră, ce iaste danie cu hrisovŭ de la Ştefanŭ-Vodă Tomşa nemului său..., dată dinŭ loculŭ tărgului Cotnariului». «Şi s'au găsitŭ la Iosipu Frănculŭ şi o scrisoare de la unŭ Gheorghe Abăza ce au fostŭ egumenŭ mănăstirii Sfântului Proorocu Ilie denŭ leatŭ 7223, Ghenarŭ 12, înŭ care arată cumŭ că şi acelŭ igumenŭ să sculasă asupra acelui locu ce să numeşte Rătulŭ lui Petră, trăgăndu-lŭ să fie de moşia Giuleştii a mănăstirii». Fusese şi o pâră nouă a egumenului în Iulie 7270.

La începutul veacului al XIX-lea încă, această veche gâlceavă aduce următorul răvaş supărat al Luxandrei Hurmuzachi, cumnata lui Lixandru: şi mama lui Doxachi.

Cu plecăčune mă închin dumitali arhon Viştiari.

Nu lipţesc a tă înştăinţa păntru măşiă întrăcută zili am scris dumitali că eu nu moi judăcă pentru moşia badia Luxandrului, fiindcă trăesti dumnialui, că s'au mai judăcat încă dă trii or pentru pricina ačasta badia Lăxandru si ştiă curjere pricinii aceştii scrisorile şi dovăzili sint totŭ la badia Lăxandru; eu altă dovăz n'am; eu faţă locului nu ştiu, hotarile nu ştiu; ci tribuinţă esti dă mini? Hotărit scriu dumitali lucru, di nu ştiu, nu m'oi judăca. Am arătat dumitali čăl čă ştiă, şi eu m'am pornit la Čărnăuţi. Măcal şi la Čărnăuţ să-m scrii, nu vin, fiindcă nu ştiŭ. Şi n'am lipţit să-s fac înştiânţară dumitali.

Şi sint al dumitali plăcută slugă
Loxandra Hurmuzichioa[ia].

1806, Ghenar 3 [zi]lă.

Apoi la 16 Maiu 1775 vedem pe acelaş însărcinând pe Grigoraş Costache biv Vel Clucer şi Grigorie Pitarul, ispravnici de Roman, cu Vornicul de Poartă, Gândul, a revedeà procesul lui Macarie de Sântilie cu răzășii ce-l împresură. Marele Logofăt va «trece la condică» şi după cercetarea sa se va face întăritură domnească. Să meargă cu Vornicul, de nu pot ei, «2 mazili oameni de ispravă».

Raportul e din 6 Iunie în acest sens:

Ioniţă Săcară şi Ştefan pârcălabul sânt mazilii. Se întreabă «Alexandru Abăza de la Băiceni, Gheorghi vătav, vechilŭ mănăstirii Hangulŭ, Ispiriu vechilulŭ mănăstirii Frumoasăi, ce este la Ulmi, Grigori Ţurcanulŭ dinŭ Zladica, Pavălŭ Steţcu de acolo, Vasile Epure şi alţii».

Se aduce actul lui Ilieş-Vodă (6945), unul de la Iancu-Vodă (7090, 24 Februar), cel de la Ştefan (21 Ianuar 7121), cel de la Radu (Ianuar 7125), etc. Se află «dinŭ ğosŭ de movile unŭ Vălcu». Pentru nemulțumiți se pune soroc la Divan pe 1-iu Iunie.

Scrie Miron diacul.

A fost vorba în ultimele judecăți de «rătul» sau «rădiul» lui «Peter» și de conflictele cu târgoveții din Cotnar şi cu privire la aceastălaltă vecinătate câteva lămuriri vin să lumineze un alt capitol de istorie românească.

II

Cu vechea biserică din vremea lui Ştefan-cel-Mare, cu noua fundaţie a lui Despot, azi o ruină, cu amintirea pârcălabilor şi vierilor gospod, cu numele arhaice care se păstrează până astăzi, Cotnarul — nu «Cotnarii» — merită de sigur oarecare interes. O populaţie străină de origine, rămasă în parte, în mică parte, catolică până azi — şi o bisericuţă serveşte încă acestui cult roman — a trăit aicì, câteva veacuri, creând o podgorie faimoasă, Tokaj al Moldovei. Amintirile în legătură cu dânsa sunt destul de curioase ca să cheme atenția cercetătorilor asupra numelor germane, asupra iscăliturilor cu litere latine, asupra însuşirilor deosebitoare, mult timp păstrate din instinct şi ocrotite de un modest cler venit din Apus, ale acestei bătrâne «minorități».

Totuși până astăzi abià s'a adunat o parte din material. Multă informație s'a pierdut. Mi se dase cândva, dintr'un loc pe care-l puteam crede competent, asigurarea că în arhivele Primăriei locale s'ar păstrà anume registre ale bisericii catolice. Am găsit, în loc de hârtii, un notar, de acum vreo treizeci de ani, beat, gata de ceartă şi niște săteni porniţi să atace pe acela în care bănuiau un duşman al proprietății lor de pământ, venit pentru cine ştie ce anchetă de expropriere. Trebuie să ne mulţumim cu grupul de documente aflat în depozitul episcopiei latine din Iași: l-am publicat, în întregime sau ca extrase, în cel dintâiu volum din *Studii şi Documente*.

Astăzi colecția d-lui Arapu vine să adauge cunoştinţa noastră despre lucrurile și oamenii din Cotnarul catolic şi german.

Pe vremea când Ştefan Tomșa se frământà cu protivnicii săi din partidul «cavaleresc» al Movileştilor, el se oprì de câteva ori în târgul

cu viile rodnice — şi poate violenţa lui sângeroasă, humorul cu care-şi întovărăşià loviturile de topor sunt de pus în legătură cu apucături beţive de ostaş bătrân [1]). Găzduì la târgoveţul ungur Feltin, şi la 1-iu Decemvrie 1622 el îi mulţumì dăruindu-i «râmnicul» şi «locul de heleşteu» dela «Rătul Petrii».

Iaşi, 1-iu Decembre 7131. Ştefan Tomşa dăruieşte pe «Feltinŭ gazda Domnii Mele dinŭ tărgu Cotnariului cu unŭ rămnicŭ şi cu locŭ de heleşteu ce să numeşte Rătulŭ Peterii şi cu fănaţă lăngă Bahlui, ce este înŭ hotarulŭ tărgului Cotnariulŭ, pentru ca să aibă elŭ a-şi ţinè şi a-şi face heleşteu şi rămnicŭ şi să aibă a-şi così fănu prinŭ prejurulŭ lui şi să fie driaptă ocină şi miluire cu totŭ venitulŭ». Pârcălabii de Cotnari să observe.

Gheorghe Vel Log.

Traducere după slavonă din 1805, de polcovnicul Pavel.

«Gazda» domnească se bucură de aceeaş favoare şi sub Domnii următori, Ştefan Tomşa, Radu Mihnea şi Miron Barnovschi, şi actul lui Vasile Lupu din 10 Ianuarie 7145 (1637), contrasemnat de Marele Logofăt Gavril Mateiaş, cel dela 15 Februarie 7146 (1638) al aceluiaş se adaugă la titlurile de posesiune asupra «Rătului». Reproducem prescripţiile de scutire din al treilea act al aceluiaş Domn, act datat 14 Martie 7147 (1639):

Vasile-Vodă întăreşte «lui Feltinŭ dinŭ tărgulŭ Cotnariului» ocina dela Ştefan Tomşa, Radu şi Miron Barnovschi, adăugind un heleşteu cu mori la Rătul Petirii. «Iară Păharnicii cei mari şi părcălabii de Cotnariu întru nimică să nu aibă a să amesteca la acelŭ heleşteu sau la acelŭ locŭ de fănaţ». Stâlpirea o face Ionaşco Roşca diac. Marturi: Ioan-Vodă şi boierii. Scrie Gavrilaş Mătieş Vel Log.

Iscălitură domnească.

Tradus de Pavăl Derbici dela Mitropolie.

Dar iată că la o sută de ani după donaţia către Feltin, apare un nou proprietar, venit de departe, din Polonia, «Gheorghe Strahoţchi Frâncul, pisar leşesc».

[1]) V. Motogna, în *Revista istorică*, pe 1925, No. 1.

E o personalitate cunoscută. Pe un document din 14 August 1715, pe actul din 28 următor, iscăleşte Gheorghe Francisc Xaveriu Strachocki, care-şi adaugă răsunătorul titlu latin de «secretarius altissimorum principum terrae Moldaviae expeditionum publicarum». Erà un bun cunoscător al limbii româneşti, din care face şi traducerea latină a celui de-al doilea act. Il vedem cumpărând la Iaşi o casă dela văduva unui Ungur, însăş sora sa, Ana, care luase pe un Martin Tiutiusca [1]).

Dintr'o serie de documente publicate în *Uricariul*, V, p. 403 şi urm., ştim că el, pe care Franciscanii italieni îl intitulau: «pissaro e secretario di molti principi regnanti», luase pe Barbara, fiica lui Alziner (nu «Allinger») din Cotnar, moştenitoare, cu fratele ei Iosif, pe care pisarul îl trimitea în 1714 la studii în Polonia, «Rătulŭ Peterii».

Strahocki chiar aveà încă din 1710 o casă în Cotnar [2]).

Pentru slujba lui, Mihai-Vodă îi dăduse un «vad» de moară şi douăzeci de «pământuri» tot acolo [3]). Alzinerii sunt o veche familie catolică din târg. Ioan şi Grigore Alziner dădeau în 1689 varză, oi, stupi, miere, orz pentru casa Iezuiţilor din Iaşi. La 1705 Gheorghe Alziner e pomenit de aceştia ca donator pentru nişte făină [4]). Grigore, socrul pisarului, erà pivnicer domnesc, soţia lui, Ursula «Alcynoroja», *Alţinoroaia*, vindeà la 28 August 1708, cu fiii, Vărvara, Ana şi Iosif, o vie în dealul Sărăţii, cu «zapis conform cu obiceiul moldovenesc», Iezuiţilor [5]).

«Urşula», urmaşă a lui Feltin, avù la 1708 o neînţelegere la «răt» cu pivnicerul Neagu, care iezise Bahluiul mai sus de moara ei. Făcându-i dreptate, după mărturia fostului Mare Vornic Pavăl Ciocârlan, Mihai-Vodă Racoviţă numeşte «Saşi» şi pe Feltin şi pe Grigore Alziner — ceeace înseamnă că pe aceà vreme originea săsească erà atribuită Nemţilor, «Frâncilor» dela Cotnar:

30 Ianuar 7216. Mihai Racoviţă dă «Urşulii femeii lui Grigori Sasulŭ č-au fostŭ pivniceriu otŭ Cotnariu şi cu fečorii ei, strănepoţii lui Feltinŭ Sasulŭ», pentru moara de «pe loculŭ tărgului Cotnariului, anume la Rătulŭ lui Peterŭ». Acum s'au sculatŭ Negulŭ Pivnicerulŭ şi au luatŭ cartea Domniei

---

1) *Studii şi Documente*, I—II, pp. 92—3, n-le. XX—XXI.
2) *Ibid*, p. 92, nota 1.
3) *Uricariul*, V, pp. 403—6, 24 Decemvrie 1718, 16 August 1720
4) *Ibid*, *şi* I—II, pp. 58—9, 65.
5) *Ibid.*, p. 68. Cf. *Uricariul*, V, pp. 411—12.

Mele pe gura lui, dăndŭ samă precumŭ sa că balta Cotnariului şi au ezitŭ Bahluiulŭ dinŭ susŭ de moara lui Feltinŭ care scriemŭ mai susŭ şi li-aŭ luat apa de la moară şi au îndreptat-o pe gărla care merge înŭ balta Cotnariului».

Se aduce şi o întăritură de la Moisăiu-Vodă şi de la Alexandru Ilieş. Se chiamă boierul Pavăl Ciocârlan biv Vel Vornic, «carile au fostŭ mai înnainte vreme părcălab de Cotnariŭ, pe urmă şi Pah. Mare». Spun că, atunci «căndŭ se tămpla niscai ploi de viniia Bahluiulŭ mare şi astupa gărla cu plevile, triimitè tărgoveţii şi o distupa». Deci Domnul crede «că au umblatŭ Negulŭ Pivnicerulŭ cu meşterşuguri de au fostŭ ezitŭ Bahluiulŭ făr de ispravă şi pe nedreptate». «Deci li-amŭ datŭ voe să strice ezitura Bahluiului şi să margă apa' la moară pe obiceiulŭ ei, precumu aŭ umblatŭ dinŭ bătrăni».

«Ioan Sturdza Velŭ Pah., netămplăndu-să dumnealui Velŭ Logofăt».

Copie din 1805.

Acelaş calificativ de «Sas» e dat lui Feltin şi în documentul din 12 Ianuarie 1715, prin care se hotăreşte aceeaş stăpânire lui Strahocki, ajuns ginerele «Urşulei»:

12 Ianuar 7223. Gheorghie Abază, egumenul de Sf. Ilie, către Gheorghie Strahoschii, «pisariulŭ lesaşcŭ», şi jupăneasa Vărvara şi cumnaţii lui, «pentru un heleşteu cu moară, anume Rătulŭ lui Piterŭ, care iaste danie de la Domni bătrâni lui Feltinŭ Sasulŭ dinŭ tărgŭ dinŭ Cotnariu». Se întăreşte posesiunea.

Copie din 1805.

Cum călugării dela Sântilie, Gheorghe Abăza fiind stareţ, se opuneau la aceasta, Strahocki se prezintă cu cumnatul Iosif şi cu cumnata Ana, care nu se mai întâlneşte pe urmă, înaintea boierilor ţării şi izbuteşte, fiind de faţă şi Axintie Uricarul, a face ca mănăstirea să-şi retragă pretenţiile (1715):

25 Octombre 7224. «Ghedeon Mitropolitul, Ilie Catargiul Vel Log., Lupul Costache Vel Vornic, Ioan Balş Vel Vor. de Ţara-de-sus, Gavril Miclescul Hat., Dimitrache Ramadan Vel Post., Ioan Palade Vel Spăt., Gheorghie Apostol Vel Ban, Costandin Roset Vel Păh., Darie Donici Vel Vist., Costandin Costache Vel Stolnic, Beldiman Vel Vist.» şi alţii arată că «Gheorghie Strahoţchii, pisariulŭ leşescŭ», a venit cu cumnaţii Iozăf şi Ana după cererea egumenului Gheorghie Abăza, în ceartă cu «Gheorghie pisariulŭ» pentru «hăleşteul

cu moară de la Rătul lui Petră». Egumenul recunoaşte posesiunea locului lui Strahoţchi, şi ei adaug mărturia lor.

Iscălesc şi «Hănculŭ 3ti Logft., Ilie ot Vist., Vasile Dradč., Vasile Carp, Axintie Uricariu».

Copie din 1805.

La 3 Februarie 1720 Strahocki se învoieşte cu Iosif, cumnatul său întors dela învăţătură, să-i cedeze heleşteul şi piatra de moară la «Rătul lui Petru», ca unul care-şi pierduse soţia, Barbara, «Vărvara», şi n'avuse copii cu dânsa. Actul e scris cu mâna uricariului Vasile Neagul.

Adică eu Gheorghi Strahoţchi Frânculŭ, pisarŭ lăşăscŭ, făcut-am scrisoare mė la măna cumnatului meu lui Iozivŭ Alţineriŭ fičoru lui Grigori Alţinerŭ ce au fostŭ pivnicerŭ la Cotnari, precumŭ după moartea soţului meu Vărvarii, sora lui Iozifŭ, neavăndŭ noi cuconi făcuţi cu soru-sa şi avăndŭ noi daniia de la soacră-mea Urşulia, fimeia lui Grigori Alţinărŭ, jumătate dintr'unŭ heleşteu şi cu o piatră de moară la Rătulŭ lui Petru într'apa Bahluiului, ni-amŭ învoitŭ cu cumnatu-meu cu Iozifŭ şi i-amŭ datŭ eu acė danie zăstre ce amŭ avutŭ noi dela soacră-mė Urşulia, ca să fii a cumnatului meu, a lui Iozifŭ, eu triabă să n'aibŭ într'acelŭ heleşteu, nici înŭ moară, ce să fii a lui, iarŭ de altile ce au mai fostŭ între noi, de toati ni-amŭ aşăzatŭ, nici să mai cerŭ eu nimică la cumnatu-meŭ, nici elŭ la mine. Şi ačastă bună aşăzare ce amŭ făcutŭ noi îndenoi s'au făcutŭ dinnainte oameni buni şi slugi domneşti cari mai ğosŭ s'au iscălitŭ şi ş'au pusŭ peceţăle, să hie de credinţă. Şi eu amŭ iscălitŭ.

U Iaşŭ, lt. 7228. Fev. 3. Şi eu, Vasile Niagulŭ, uricarŭ, amŭ scrisŭ ca să să ştie, şi i-amŭ datŭ şi zapisŭ dela soacră-mė; ce am făcutŭ şi cărţi domneşti ce făcusămŭ eu pe acelŭ locŭ. Gh. Strahoţchi.

Copie din 1805.

Puţin după aceasta, când Strahocki va murì, moşia lui Feltin va ajunge în mâna Iezuiţilor ieşeni [1]), cărora odinioară el li făceà dar de stupi în valoare de 18 galbeni şi 6 florini[2]), şi li îndeplinià misiunile la Cameniţa [3]). El însuş, donator al moşiei luate de el dela «Martin, ficiorul Petrei Căcâcei», însurat cu Osana lui Ştefan Hergiu din Cotnari

[1]) *Studii şi Documente,* I—II, p. 92, nota 1.

[2]) *Ibid.,* p. 72.

[3]) *Ibid.*

(1711) [1]) şi a casei dela aceeaş, adăugise partea ce păstrase, care e delimitată în 1718—20 [2]). Voise să păstreze acelorași călugări poloni şi proprietatea unei case cu pivniță «în piața cea mare, în față», pretinzând că erà chiriaşul lor, pe când parohul bisericii catolice o reclamă pentru aceasta (1721) [3]).

Le 1724 încă vedem pe Gheorghe şi pe Elena Strahocki dând Iezuiţilor şi moara din «Răt» «la Dumbrava-Roşie» [4]).

Această Elena era a doua soţie a pisarului, fata lui Petre al lui Mihociu [5]).

1) *Uricariul*, V, p. 406 şi urm.

2) *Studii şi Documente*, I—II, pp. 95—6, Nle. XXV, XXVII. Alzinerii se mai află încă la Cotnar: un Ioan pe la 1724 (*ibid.*, p. 95, nota 2)

3) *Ibid.*, pp. 96—7, Nle. XXIX. *ibid.*,

4) *Ibid.*, p. 97, No. XXXI.

5) *Uricariul*, V, p. 408.

INCEPUTUL ANULUI IN CRONICILE MOLDOVEŞTI PÂNĂ LA URECHE

DE

I. VLĂDESCU

DOCTOR IN LITERE, ASISTENT LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI

Şedinţa dela 3 Aprilie 1923

«Până de curând se admiteà şi pentru cronologia mai veche a Moldovei, ca regulă generală la era bizantină (dela facerea lumii), începutul anului dela 1 Septemvrie, cum de regulă se socotià şi în Ţara Românească până la secolul al XVIII-lea. Unele cazuri contrare ce s'au observat în inscripţiunile din timpul lui Ştefan-cel-Mare, cu date socotite după stilul dela 1 Ianuarie, erau considerate numai ca abateri dela regulă»

«La interpretarea critică a cronicei lui Ureche, în seminarul de istoria română ce am înfiinţat acum opt ani pe lângă cursul meu la Universitate, am arătat că în secolul al XV presupusele abateri cu începutul anului dela 1 Ianuarie, întrebuinţat pe atunci în Polonia, erau mai dese decât se credeà, acest calcul fiind aplicat şi în documente moldoveneşti din aceà epocă»[1]).

Inainte ca D. Onciul să fi arătat în 1897[2]) aceasta, A. D. Xenopol ocupându-se cu precizarea începutului domniei lui Ştefan-cel-Mare, stabilià în 1889 următoarele: «Rezultă deci încheierea că nu totdeauna cei vechi începeau a numărà anul dela 1 Septemvrie, şi că în multe cazuri ei îl socotiau începând dela 1 Ianuarie[3]).

D-l N. Ioarga discutând data unei scrisori din 6943 Septemvrie 1, a lui Ilie, fiul lui Alexandru-cel-Bun, arată că n'ar puteà fi exactă decât

[1]) D. Onciul, *Datele asupra anilor de domnie ai lui Alexandru-cel-Bun* în Analele Academiei Române, seria II, tom. XXVII, p. 205. (Comunicarea a fost făcută la 15 Martie 1905).

[2]) Data de 1897 rezultă şi din scrierea d-lui I. Ursu, *Relaţiunile Moldovei cu Polonia până la moartea lui Ştefan-cel-Mare*, Piatra-N., 1900, p. 3, (prefaţa).

[3]) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, Iaşi, 1889, II, p. 268

admițându-se calculele anului dela 1 Ianuarie, nu cel dela 1 Septemvrie; și o datează deci dela 1435 nu 1434. D-sa adaugă: «... începutul anului la 1 Septemvrie s'a fixat mai târziu, când a existat în Moldova o cancelarie consecventă și liberă de influență polonă; până la sfârșitul secolului al XV măcar, un sistem cronologic n'a existat pentru pisarii moldovenești»[1]).

Concluzia ce se impuneà în urma acestora, singura acceptabilă, erà că la început, în Moldova, nu ar fi fost un singur sistem (cel dela Septemvrie, cum se crezuse) de calculat începutul anului, ci două (și cel dela Ianuarie) întrebuințate amândouă, întâmplător.

Studiind chestiunea în seminarul de istoria Românilor de sub conducerea profesorului D. Onciul, C. Giurescu, pe baza inscripțiilor, cronicilor și documentelor contimporane, ajunge cel dintâiu la concluzia că: «începutul anului dela facerea lumii la 1 Ianuarie se prezintă ca un fapt general *în Moldova*, dela întemeierea Statului și până în prima jumătate a secolului al XVII (1343—1520)» [2]).

Concluzia lui Giurescu adăugă:

«In domnia lui Ștefăniță începe însă a se întrebuință în Moldova începutul anului dela facerea lumii la 1 Septemvrie. Se formează atunci două curente: unul care continuă încă a întrebuință vechiul sistem, curent reprezentat prin Macarie și Eftimie, și altul cel nou, reprezentat prin autorul cronicei traduse în Iași în 1566, cronică pe care a utilizat-o, cum vom vedeà, și Ureche. Curentul cel nou pătrunde în Moldova, probabil din Muntenia. Aici se întrebuințează corect era bizantină, cum dovedește inscripțiunea după mormântul lui Alexandru Basarab (1364) cea mai veche mărturie în această privință»[3]).

«Aceste exemple (3 din Macarie și 2 din Eftimie) — singurele, de altfel, pe cari le-am putut găsi — ne dovedesc cum vechiul sistem cronologic este continuat în Moldova de Macarie și Eftimie»[4]).

«In cronica moldo-polonă însă și la Ureche găsim întrebuințat celălalt sistem. Datele anterioare domniei lui Ștefăniță (1517—1527) le găsim calculate și în aceste două cronice tot ca în letopisețul dela Bistrița și

[1]) N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 94.

[2]) C. Giurescu, *Câteva cuvinte asupra vechei cronologii românești*, în Convorbiri Literare, anul XXXIV (1900), p. 695 și 745. Acì se dă și bibliografia mai veche.

[3]) Ibid. p. 710.

[4]) Ibid. p. 711—712.

cronica putneană. In domnia lui Ştefăniţă găsim însă întrebuinţat începutul anului dela facerea lumei la 1 Septemvrie»[1]).

Anul dela 1 Septemvrie s'ar fi întrebuinţat pentru timpul după Bogdan (1517) în o cronică întrebuinţată de Ureche şi de traducătorul polon, pe care nu o mai cunoaştem şi «caracteristic acestei cronici este faptul că autorul ei socoteà începutul anului dela facerea lumii la 1 Septemvrie, spre deosebire de sistemul întrebuinţat până atunci în Moldova»[2]).

«... Cronicarul moldovean (Ureche) prezintă această curioasă particularitate că oglindeşte în cronica lui, fără să-şi dea seamă, bine înţeles, cele două curente cronologice cari există în Moldova dela domnia lui Ştefan IV şi până la Alexandru Lăpuşneanu»[3]).

Deci pe scurt: *dela întemeierea Statului Moldovei şi până pe la 1520 s'a întrebuinţat în Moldova anul dela facerea lumii cu începutul la 1 Ianuarie, nu la 1 Septemvrie cum se crezuse. După 1520 s'a introdus însă şi calculul dela 1 Septemvrie.*

Onciul a primit această concluzie[4]) iar d-l I. Ursu într'o lucrare apărută în acelaş timp cu a lui Giurescu, a socotit «anul dela facerea lumii atât în cronici cât şi în documente dela 1 Ianuarie»[5]) arătând că împărtăşeşte acest rezultat al lui Giurescu[6]).

D-l N. Iorga admite acest fel de calculare a anului, lăsând a se înţelege că erà un lucru cunoscut de toţi, cel puţin pentru cronici, «...d-l Giurescu (a constatat), şi ca oricine a întrebuinţat cronicele slavone din secolul al XV, că ele nu schimbă anul la 1 Septemvrie»[7]). Totuş I. Bogdan publicase toate cronicele slavone până la Ureche[8]) şi socotise peste tot începutul anului la 1 Septemvrie, ceace îl făcuse ca în note să arate de multe ori, că sunt greşite datele la zilele săpătămânii, iar Giurescu spusese că: «e curios cum nu s'a observat până acum că toate evenimentele controlabile, raportate de cronicele moldovene din perioada aceasta ca întâmplate în lunile Septemvrie—Decemvrie, au data greşită,

[1]) Ibid. p. 712.
[2]) Ibid., p. 714.
[3]) Ibid. p. 713.
[4]) D. Onciul *Datele...* p. 206.
[5]) I. Ursu, Relaţiile... p. 3, (prefaţa).
[6]) Ibid., p. 56, nota 2 şi prefaţa.
[7]) N. Iorga, *Studii şi Documente*, Bucureşti, 1904, VI, p. 651.
[8]) I. Bogdan, *Cronicele moldoveneşti înainte de Ureche*, Bucureşti, 1891 şi *Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor*, Bucureşti, 1895.

dacă pentru aflarea anului dela Crist scădem 5509. Din contră, datele sunt foarte exacte dacă scădem 5508»[1]).

D-l Iorga spune însă: «Dar în cronică — unde în adevăr nu se întrebuințează stilul de Septemvrie ci cel de Ianuarie...»[2]). Aceasta lasă a se înțelege că în alte părți afară de cronică — inscripții, documente — s'ar fi întrebuințat şi alt stil, mai ales ținând seama și de afirmarea de mai sus că «până la sfârșitul secolului al XV-lea măcar, un sistem cronologic n'a existat pentru pisarii moldovenești...»[3]).

Cu toate dovezile, lucrul nu erà așà de clar și precis cum îl crezuse Giurescu.

Onciul însuş, care primise concluzia cu începutul anului la 1 Ianuarie, a trebuit să-și modifice părerea, «în înțelesul că regula de a socotì începutul anului dela 1 Ianuarie, împrumutată din Polonia și observată până la începutul secolului al XVI-lea (când s'a introdus calculul bizantin, cu începutul anului dela 1 Septemvrie, ca în Țara Românească), se constată în Moldova abià sub urmașii lui Alexandru-cel-Bun; mai înainte, începutul anului se socotià, după cum reese din examinarea datelor ce am putut controlà, dela Martie»[4]).

Astfel nu mai este un singur fel de calcul pentru începutul anului, ci până la urmaşii lui Alexandru-cel- Bun unul, iar după aceea altul.

In acelaş an și chiar în aceeași lună când Onciul citià la Academia Română comunicarea sa, G. Popovici publicà un studiu «Anul dela Martie în Moldova» care se terminà astfel: «Ori și cum, regimul anului dela 1 Martie se constată în Moldova pentru epoca lui Alexandru-cel-

---

[1]) C. Giurescu, *Câteva cuvinte...* p. 701.

[2]) Ibid. p. 618.

[3]) N. Iorga, *Chilia...* p. 94.

[4]) D. Onciul, *Datele...* p. 206. Altădată mă voiu ocupà mai pe larg şi cu chestiunea anului dela Martie în Moldova. Deocamdată observ că unul din documentele cari făcuse pe Onciul să admită anul dela Martie, dându-i astfel posibilitatea explicării mai multor fapte nelămurite, e actul lui Roman dat în Suceava «Duminecă în ajunul Bobotezei, anul Domnului 1393», Onciul zice: «In anul 1393, ajunul Bobotezei nu cădeà însă Duminecă, ci Sâmbătă, iar Duminecă erà în anul următor. Deci actul este din 5 Ianuarie 1394. Iată o probă sigură că acì începutul anului nu e socotit dela 1 Ianuarie sau dela 1 Septemvrie, ci dela Martie», ibid. p. 6—7. Corectarea datei documentului cum o face Onciul însă nu poate fi admisă, deoarece tocmai în 1393 ajunul Bobotezei cade Duminecă, Boboteaza fiind Luni iar în 1393 Boboteaza cade Marți deci ajunul Luni, (A. Giry, *Manuel de Diplomatique*, Paris, 1894, p. 200, 229 şi 233), astfel că documentul este bine datat.

Bun. El e singura cheie pentru deslegarea câtorva probleme cronologice, care fără el rămân neexplicate. Chestiunea dacă, pentru timpul, când îl surprındem, el a ocupat cu desăvârşire terenul precum se pare şi când a prins rădăcini în Moldova şi cum s'a stins, lăsând locul cronologiei dela Ianuarie, — aceasta rămâne obiectul altor studii»[1]).

Popovici găsì că această socotire a anului dela Martie s'a întrebuinţat chiar în cronică: «numai prin varga de farmec a cronologiei anului dela Martie datele cronicii bistriţene privitoare la Alexandru-cel-Buni anacronistice şi contradictorii până atunci, se lămuresc, se pun în concordanţă şi dau acestui pasaj al cronicii, prestigiul unui izvor demn de crezământ»[2]).

D-l N. Iorga afirmase mai înainte însă, discutând cartea lui Kozak[3]) unde se propuneà începutul anului tot la 1 Martie, că: «nici pentru epoca lui Alexandru cel Bun, d-l Kozac nu e în drept să admită simpaticul an nou rusesc ca început al anului în vechea cancelarie a Domnilor moldoveni»[4]). şi mai departe: «Sunt dimpotrivă dovezi că Mart nu se poate admite nici măcar în secolul al XV-lea ca început al anului»[5]). şi că: «Incât s'a lucrat până acum pentru stabilirea istoriei Românilor nu s'a simţit niciodată nevoia absolută de a admite data de Mart pentru a puteà interpretà potrivit cu faptele cunoscute un document, mai ales după 1440»[6]).

Xenopol în a doua ediţie a «Istoriei Românilor» pare a admite chiar şi anul dela Martie, declarându-se însă hotărît pentru cel dela Septemvrie şi Ianuarie: «...nu totdeauna cei vechi începeau a numărà anul la 1 Septemvrie şi că în unele regiuni ei îl socotiau ca începând la 1 Ianuarie...»[7]).

I. Bogdan a admis în urmă pentru Moldova toate cele trei stilur, deosebite, lăsând să se înţelagă astfel că împărtăşeşte toate ipotezele făcute.

---

[1]) G. Popovici, *Anul dela Martie in Moldova*, în Convorbiri Literare, anul XXXIV (1905 Martie), p. 221. Studiile promise în privința aceasta nu ştiu să le mai fi făcut Popovici. In hârtiile rămase dela el, care se află la Academia Română, n'am găsit nimic referitor la aceasta.

[2]) Ibid. p. 210.

[3]) Dr. E. Kozak, *Die Inshriften aus der Bukowina*, I, Viena, 1903.

[4]) N. Iorga, *Studii şi Doc.* VI, p. 652.

[5]) Ibid., p. 655.

[6]) Ibid. p. 655.

[7]) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, Bucureşti, 1914, ed. II, IV, p. 364—365.

«In Ţara Românească anul nu începeà, cel puţin în ce priveşte sec. XV, nici dela Martie — cum se constată din unele indicii pentru Moldova, o influenţă rusească ce dispare îndată după Alexandru cel Bun — nici dela Ianuarie, cum se constată tot pentru Moldova în sec. XV, o influenţă ungurească sau polonă»[1]). In Letopisetul lui Azarie[2]) (1909), socoteşte anul dela Ianuarie, de câteva ori însă şi dela Septemvrie, cu toate că spusese «socot acum anul dela Ianuarie...» (p. 57 nota 1) sau «Cu ocazia aceasta am introdus şi cronologia dela Ianuarie, în locul celei dela Septemvrie, despre care acum 18 ani se credeà că a fost singura întrebuinţată la noi în vechime». (p, 106—107). Argumentele pentru schimbarea vechii păreri, Bogdan nu le dă.

Chestiunea care păreà a fi primit deslegarea cea mai bună prin studiul lui Giurescu se complică din nou; acum prin admiterea încă a unui nou stil, cel de 1 Martie.

Nimeni, după cât ştiu, n'a mai intervenit în această controversă spre a da noui lămuriri, precizând astfel mai mult o părere sau alta[3]).

Cu toată discuţia, îndoiala acum pare a fi şi mai mare aflându-ne în faţa a trei stiluri deosebite cari s'a susţinut, că s'ar fi întrebuinţat în Moldova.

Importanţa chestiunii şi a celor ce au susţinut deosebitele păreri, impune o nouă cercetare, pe baza *tuturor*, — nu numai a unora, — ştirilor, din *toate* cronicele, *toate* documentele şi *toate* inscripţiile contimporane.

Chestiunea prezintă importanţă, după cum se ştie, fiindcă admiţând că anul începeà la Martie, pentru lunile Ianuarie şi Februarie se scad 5507 ca să se afle anul dela Cristos, aşa că ai posibilitatea să îndrepţi o dată cu un an în plus; iar dacă se socoteşte începutul anului la Septemvrie, atunci pentru Septemvrie—Decemvrie se scad 5509, ca să afl anul dela Cristos, dându-ţi-se astfel posibilitatea să calculezi o dată cu un an în minus. După calculul dela Ianuarie, pentru toate lunile se scad 5508.

* * *

Eu voi începe întâiu cu cronicile, deoarece mi se par a fi cele mai importante în această chestiune. Fiind scrise în mânăstiri, dupăcum se admite, şi de oameni ai bisericii, reprezintă mai bine decât oricare alte izvoare *tradiţia*, care nu cred că se puteà schimbà aşà uşor, mai ales în chestie de calendar.

---

[1]) I. Bogdan, *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, Bucureşti, 1905, I, p. XLVII.

[2]) I. Bogdan, *Let. Azarie*, în A. A. R. s. II. tom. XXXI.

[3]) Vezi nota dela sfârşit.

Cronicile. In studiul său Giurescu a întrebuinţat metoda comparării ştirilor datate dela facerea lumii cu *alte* izvoare în cari aceleaşi ştiri erau datate dela Christos sau cu aceleaşi pasagii din *alte* cronici[1]), sau cu acelaş fapt, însemnat în o inscripţie (v. p. 707, la moartea Mariei din Mangop).

Mi se pare că metoda aceasta de a compară *un* text cu un *alt* text pentru a arătă cum e socotit anul în primul, nu e cea mai nimerită. Foarte bună pentru verificarea şi stabilirea datelor, insuficientă pentru cazul nostru deoarece se porneşte dela un lucru stabilit că *celălalt* izvor este precis, sau că faptul a fost precis cunoscut de cronicar; ori aceasta nu o ştim cu siguranţă şi se poate ca tocmai greşeala de acolo să facă să iese calculul nostru[2]). In cazul comparării aceluiaşi pasaj în două cronici, dacă nu se potrivesc, nu ştii pe care să o iei ca bună şi dacă se potrivesc, nu ştii dacă nu sunt amândouă greşite, sau nu ai în realitate aceeaş ştire în amândouă cronicele; fie că una a copiat pe cealaltă fie că amândouă au prelucrat o alta mai veche.

Nu aş vrea să se confunde ceeace urmărim noi, adică: *aflarea felului de a socotì anul*, de către autorul sau autorii cronicilor pe cari le vom discutà. *Nu este vorba în primul rând dacă ştirea cronicii este exactă sau nu, ci cum a calculat autorul, data ştirii.*

---

1) C. Giurescu, *Câteva cuvinte...* «...cercetarea aceasta se prezintă mai mult ca o înşirare a cazurilor întâmpinate de noi în izvoarele acestei perioade, cazuri pentru cari alte izvoare precizează anul dela Christ în care s'au întâmplat», p. 695 şi «...comparând pasagiile cu cele analoage din celelalte cronice», p. 701. O singură dată recurge, pe lângă acest sistem al comparării şi la acela al verificării datei cronicii cu calendarul, (v. p. 705). Exemple de acest fel se va vedeà însă că erau foarte multe.

2) Să luăm un caz de acest fel ca să se vadă mai bine ceeace am afirmat. Ştefan-cel-Mare s'a întâlnit cu regele Cazimir al Poloniei la Colomeia, în 1485 Septemvrie. Ştim aceasta din documente datate dela Cristos (v. în I. Bogdan, Documentele lui Ştefan-cel-Mare, II, p. 370—378) şi din cronicile polone, datate la fel.

Cronicile noastre au 6993 Septemvrie, ceeace ar puteà corespunde sau anului 1484, sau anului 1485.

S'ar puteà zice: cronicarul a ştiut data de 1485 la care a adaus 5508 şi a găsit pe cea dela facerea lumii 6993; deci cu siguranţă anul se începeà la Ianuarie.

Tot aşà de bine se poate zice însă şi altfel: cronicarul n'a ştiut data precisă, ci a ştiut-o greşită cu un an în minus, deci 1484 Septemvrie. El care socotià anul dela Septemvrie, a adăugat la 1484 cei 5509 şi a ieşit tot 6993.

Se poate admite chiar o dată greşită la document, cum credeà Onciul la cel din 1393 (mai sus, p. 4), etc. Cred că rezultă cu evidenţă că metoda comparării cu un *alt* izvor, nu este potrivită cercetărilor de felul acesta.

Cred că metoda de întrebuințat este aceea de *a găsì în însăș corpul cronicii* elemente pentru rezolvarea problemei. Ar fi de obiectat și aicì că nu avem în totdeauna siguranța că *toată* cronica este scrisă de *aceeași* persoană. Chiar în cazul acesta este cred mai ușor de admis că, între cei ce se ocupau cu scrierea cronicilor există o tradiție unică, un singur fel de socotire, o singură școală, care nu se puteà schimbà așà ușor.

Mijloacele de control ar fi următoarele:

1. Să găsim date în cari socoteala să fie făcută și dela Adam și dela Cristos pentru acelaș fapt, și nu trebuie pierdut din vedere, în *acelaș* izvor, și faptul să fie petrecut între Septemvrie—Decemvrie, sau Ianuarie—Februarie.

2. Să găsim cazuri în cari să se povestească mai multe fapte din acelaș an și să observăm ordinea lunilor. Dacă lunile dela Ianuarie—August vor venì după Septemvrie—Decemvrie în acelaș an, atunci este o indicație că acolo calculul este făcut pe stilul dela Septemvrie, dacă însă Septemvrie—Decemvrie vor urmà după Ianuarie—August atunci anul e calculat după Ianuarie sau Martie. Pentru stilul dela Martie, hotărîtor este dacă Ianuarie și Februarie urmează după Decemvrie, nu înainte de Martie, în acelaș an.

3. Să găsim cazuri în cari să se facă socoteala de autor în cronică, a timpului dintre două fapte, povestite de acelaș autor în aceeași cronică. De aici se va puteà iarăș cu ușurință trage concluzia socotirii anului, dar numai dacă un fapt este între lunile Septemvrie—Decemvrie iar celălalt între Ianuarie—August. Socoteala, dacă e bine făcută, nu iese decât după un stil.

4. Cel din urmă mijloc de control fără a ieșì din cronică ar fi întrebuințarea calendarului pentru verificarea zilelor săptămânii, acolo unde sunt date și mai ales pentru lunile Septemvrie—Decemvrie, pentru stilul Ianuarie sau Septemvrie și Ianuarie—Februarie pentru stilul Martie.

Prin toate aceste mijloace de control rezultatul îmi pare mult mai sigur, deoarece se vede din calculul cronicarului nu din al nostru, cum e socotit anul.

Să luăm pe rând în fiecare cronică toate mijlocale enunțate și să le aplicăm la toate faptele posibile.

In *Letopisețul dela Bistrița* pentru primul nu avem nici unul.

Din al *doilea* avem unul singur, nu tocmai la fel, dar asemănător: la 7005 (= 1497) se povesteşte expediţia lui Albert regele Poloniei în Moldova, împotriva lui Ştefan-cel-Mare.

La 27 August Letopisețul dă plecarea lui Ştefan-cel-Mare dela Suceava la Roman, la 24 Septemvrie Albert erà la Suceava, la 19 Octomvrie Ştefan trimite înapoi ajutorul unguresc, la 26 Octomvrie Ştefan întâmpină pe Poloni la Cozmin şi-i bate, la 29 Octomvrie Boldur bate o oaste polonă la Prut, la 30 Octomvrie Albert e învins din nou la Cernăuţi şi la Sf. Niculae Ştefan îşi adună boierii şi vitejii la Hârlău[1]).

Aici se povestesc evenimente cari începând în August se termină tocmai în Decemvrie, nedându-se cea mai mică indicaţie, că s'ar fi trecut din un an în altul, cum s'ar fi întâmplat, dacă anul ar fi început la Septemvrie.

Nearătându-se aceasta, ceeace cred că s'ar fi făcut dacă în realitate ar fi fost şi lunile Septemvrie—Decemvrie urmând după August în acelaş an, rezultă că aici socoteala începutului anului nu poate fi făcută dela Septemvrie ci numai dela Ianuarie sau dela Martie.

Dacă s'ar admite stilul de Septemvrie ar rezultà că evenimentul început în 1497 să se continue în 1496, ceeace ar fi o altă imposibilitate şi mai mare.

Din acest exemplu *se elimină posibilitatea socotirii anului după stilul dela Septemvrie, rămânând însă celelalte două stiluri Ianuarie şi Martie.*

Alte cazuri pentru acest mijloc nu mai sunt în letopisețul dela Bistriţa.

Pentru al *treilea* avem iarăş unul singur.

La 6973 (= 1465) luna lui Ianuarie se povesteşte luarea Chiliei de
(= 1466)
către Ştefan-cel-Mare[2]). La 6975 (= 1467) luna lui Noemvrie se dă
(= 1466)
intrarea lui Matiaş regele Ungariei, în Moldova la Trotuş. Letopisețul însă face şi socoteala, cât a trecut dela celălalt eveniment imediat înainte — luarea Chiliei — şi până la acesta — năvălirea lui Matiaş — spunând «*după doi ani*». Deci dela luarea Chiliei şi până la năvala lui Matiaş au trecut doi ani.

Să facem socoteala pentru toate stilurile.

---

[1]) I. Bogdan, *Cronici inedite*... p. 58—61.

[2]) Ibid. p. 51.

Să presupunem că ar fi cel dela Septemvrie: atunci 6973 luarea Chiliei în Ianuarie este la 1465, iar năvala lui Matiaș dela 6975 Noemvrie este 1466 (fiindcă aici scădem 5509).

Intre Ianuarie 1465 și Noemvrie 1466 nu ar fi decât cel mult 10 luni și în nici un caz, cronicarul cred că nu puteà să pună pentru 10 luni doi ani.

Din exemplul acesta se exclude posibilitatea calculării după stilul Septemvrie.

Să observăm pe cel dela Martie.

La 6973 Ianuarie corespunde 1466 (scăzând 5507 fiindcă e Ianuarie iar la 6975 corespunde 1467. Dela Ianuarie 1466 până la Noemvrie 1467, după calculul dela Martie nu sunt iarăș decât 10 luni, ceeace face, din aceeaș imposibilitate ca mai sus, să nu se poată admite acest calcul.

Să vedem și după calculul dela Ianuarie.

La 6973 Ianuarie corespunde 1465, iar la 6975 Noemvrie corespunde 1467 (scăzând 5508). Dela Ianuarie 1465 și până la Noemvrie 1467 sunt 2 ani și 10 luni.

Cronicarul puteà să spună «după doi ani» fiindcă el nu datează aici și în luni ci numai în ani.

Din cazul acesta se vede destul de clar, mi se pare, *că anul se socotește ca începând la Ianuarie, nefiind nici o posibilitate pentru Septemvrie sau Martie.*

Să trecem la exemple pentru al patrulea mijloc: verificarea zilelor săptămânii cu calendarul, pentru lunile Ianuarie—Februarie și Septemvrie—Decemvrie.

Inainte de a face această verificare să controlăm zilele săptămânii la celelalte evenimente, cari nu sunt în aceste luni.

In tot letopisețul dela Bistrița în partea de unde el pare a fi contimporan cu evenimentele, adică dela urmașii lui Alexandru-cel-Bun[1]) și până la sfârșit se dau de 33 de ori pe lângă data anului, a lunii și ziua săptămânii. Dintre acestea 14 date sunt între Septemvrie—Decemvrie, 5 între Ianuarie—Februarie; iar 14 între Martie—August.

Să controlăm întâiu cele 14 date între Martie—August, fiindcă la acestea nu este nici o dificultate, anul fiind acelaș ori după ce stil s'ar socotì începutul său.

[1]) Intr'un studiu ce va apăreà în curând, în care se va studià letopisețul dela *Bistrița* și cel dela *Putna*, voi arătà pe larg și lucrul acesta.

1. Ilie, fiul lui Alexandru-cel-Bun, bate pe fratele său Ştefan la Podagra în 6944 (= 1436) August 4, într'o Vineri. In anul acesta August 4 nu este Vineri ci Sâmbătă[1]). Ar păreà că este o greşeală în letopiseţ, dar se va explicà îndată în ce constă greşală.

2. La 6944 (= 1436) Martie în 8 Joi e o nouă luptă între ei la Piipereşti. In anul acesta 8 Martie cade Joi[2]).

Deci ştirea este exactă în ce priveşte calendarul.

Observându-se prima ştire din 4 August se vede lucrul curios, că un eveniment din August să fie povestit înaintea unui eveniment din Martie din acelaş an. După orice calcul, luna August nu poate să preceadă pe Martie, în acelaş an.

Prima ştire o cred sau o interpolaţie mai târzie sau o greşeală de copist la ziua lunii[3]). Letopisetul dela Bistriţa, după cum se ştie îl avem în o copie târzie[4]) aşà că cu greu s'ar putea pune în seamă autorului greşeala deoarece, după cum s'a arătat de editorul său[5]) şi după cum se va vedea, letopisetul acesta este foarte exact în toate părţile, cari cu siguranţă sunt dela început în el.

3. La 6952 (= 1444) luna Maiu, Vinerea de dinaintea Pogorîrii sfântului duh, Ştefan a orbit pe Iliaş. Ştirea este exactă deoarece Paştile în 1444 căzând la 12 Aprilie, Pogorîrea Sf. Duh este la 24 Mai[6]).

4. La 6965 (= 1457) luna Aprilie în 12, în Marţia Mare Ştefan-cel-Mare învinge pe Petru Aron. Data este exactă[7]).

---

[1]) I. Bogdan, *Cronici inedite...* p. 50 şi A. Giry, *Manuel...* p. 201 şi 220.

[2]) Ibid. Bogdan p. 50 şi Giry, p. 201 şi 218.

[3]) I. Bogdan, ibid., p. 17, crede că la an în loc de 1435 a pus 1436; dar în 1435 August 4 cade Joi aşà că ar fi două greşeli. E mai probabilă greşeala la ziua lunii.

[4]) I. Bogdan ibid., p. 5 crede după cracterele paleografice că ar fi scrisă pe la sfârşitul secolului al XVI-lea sau începutul celui al XVII-lea.

[5]) I. Bogdan, ibid. p. 23.

[6]) Ibid. I. Bogdan, p. 50, Giry, p. 201 şi 237.

[7]) Ibid. Bogdan, p. 51, emendează textul slav p. 37, care spune Marţi cu Joi şi traduce, (fără a atrage atenţia în textul traducerii de această emendare) cu Joi, ceeace nu poate fi admis deoarece în 1457 Aprilie 12 cade Marţi, cum dă letopisetul dela Bistriţa, iar nu Joi. Observându-se nepotrivirea de calendar s'a propus de unii istorici data de 14 Aprilie, dar se vede că 12 Aprilie este data exactă, căci în 1457 Aprilie 12 cade Marţi. *Giry*, p. 201 şi 248. Dl. I. Ursu în cursul dela Universitate din anul trecut, discutând din nou nepotrivirea aceasta a cronicilor pentru începutu domniei lui Ştefan ajunge la concluzia că nu se poate lua ca precis decât anul şi luna nu şi ziua.

5. La 6979 (= 1471) luna Martie în 7, Joi, este lupta lui Ştefan-cel-Mare cu Radu, la Soci. Data este exactă. In 1471 Martie 7, cade Joi[1]).

6. La 6984 (= 1476) luna Iulie în 26, Vineri, a fost lupta dela Valea Albă. Data este exactă. In 1476 Iulie 26 este Vineri[2]).

7. La 6987 (= 1479) August 8, Dumineca, seara a răposat Cneajna. Data este exactă, în 1479 August 8 fiind Duminecă[3]).

8. La 6989 (= 1481) luna Iulie în 8 Duminecă a fost războiul cu Ţepeluş la Râmnic. Data este iarăş exactă, în 1481 Iulie 8 fiind Duminecă[4]).

9. La 6992 (=1484) Iulie 14, Miercuri, Turcii au luat Chilia. Data este exactă, 14 Iulie în 1484 cade Miercurea[5]).

10. La 6992 (= 1484) August 5, Miercurea, au luat Turcii Cetatea Albă. Data aici nu mai corespunde.

In 1484, August 5 cade Joi nu Miercuri[6]). D-l Iorga crede că data cea bună ar fi cea de 4 August care cade în 1484, Miercuri[7]). D-l I. Ursu, socoteşte ca bună data de Miercuri dar 28 Iulie, ceeace ar corespunde şi cu Leunclavius şi cu Seadeddin[8]).

Cred că este o greşală de copist care a scris 5 în loc de 4 şi atunci căderea Cetăţii Albe ar fi la 4 August, Miercuri. Ar fi a doua nepotrivire de calendar, dar faţă de numărul cel mare al datelor exacte, şi a observaţiei dela prima nepotrivire, mi se pare că pe drept se poate pune şi aceasta pe seama copistului sau a vreunui interpolator.

11. La 6994 (= 1486) Martie în 6, Lunia, a fost războiul cu Hroiot la Scheia. Data este exactă Martie 6 în 1486 cade Lunia[9]).

12. La 7004 (= 1496) Iulie 26 Marţia, a murit Alexandru, fiul lui Ştefan-cel-Mare. Data este iarăş exactă, în 1496 Iulie 26 cade Marţia[10]).

(Curs litografiat p. 236—237). Am comunicat d-sale observaţia făcută de mine la această dată şi altele privitoare tot la nişte aparente contraziceri ale letopiseţului bistriţean.

[1]) Ibid. Bogdan, p. 53, Giry, p. 201 şi p. 224.

[2]) Ibid. Bogdan, p. 55, Giry, p. 201 şi p. 226.

[3]) Ibid. Bogdan, p. 56, Giry, p. 201 şi p. 244.

[4]) Ibid. Bogdan, p. 57, Giry, p. 201 şi p. 220.

[5]) Ibid. Bogdan, p. 58, Giry, p. 201 şi 244.

[6]) Ibid. Bogdan, p. 58 şi Giry, p. 201 şi 244.

[7]) N. Iorga, *Chilia...*, p. 157.

[8]) I. Ursu, *Ştefan-cel-Mare şi Turcii*, Bucureşti, 1914, p. 114, nota 6.

[9]) Ibid. Bogdan, p. 58, Giry, p. 201 şi p. 254.

[10]) Ibid. Bogdan, p. 58 Giry, p. 202 şi p. 250.

13. La 7008 (= 1500) Mai în 11, Lunia, a murit Maria soţia lui Radu cel Frumos, soacra lui Ştefan cel Mare. Data este exactă, în 1500 Mai 11 căzând Lunia [1]).

14. La 7012 (= 1504) Iulie 2, Marţia, a murit Ştefan-cel-Mare. Data este iarăş exactă, în 1504 Iulie 2 fiind Marţi[2]).

Letopisețul adaugă apoi că a domnit 47 de ani, 2 luni, 3 săptămâni ceeace este foarte exact dela 1457 Aprilie 12, Marţia, până la 1504 Iulie 2 tot Marţi. Se vede cât de precis a socotit autorul letopisețului.

Acestea sunt toate datele între Martie— August, la cari se dă şi ziua săptămânii, pe cari controlându-le, — toate (12 din 14) cari sunt sigure, dela început în letopiset — le-am găsit că sunt toate exacte.

Avem deci un punct bine stabilit, *în potrivirea exactă a datelor letopisețului cu ale calendarului*, ceeace arată că autorul sau autorii săi au fost foarte bine informaţi şi cred cu siguranţă, contimporani cu evenimentele ce le povestiau[3]).

Să controlăm datele mai departe, la faptele dintre lunile Ianuarie şi Februarie, de unde se poate vedeà şi ce stil s'a întrebuinţat în calcularea anului.

Date de felul acesta avem 5.

1. La 6942 (= 1434) Februarie 1 Lunia în săptămâna albă Ştefan
(= 1435)
Vodă bate pe fratele său Iliaş la Dărmăneşti. Data este exactă, numai pentru stilul dela Ianuarie scăzând 5508. Numai în 1434 Februarie 1 a căzut Luni, în 1435, cât ar fi dacă am socotì cu anul dela Martie, 1 Februarie cade Marţi[4]).

Letopisețul întrebuințează deci stilul dela 1 Ianuarie. Dar tot aici letopisețul spune că erà Luni în săptămâna albă. In 1434 Paştile au fost la 28 Martie, iar 1 Februarie erà tocmai Luni în săptămâna albă[5]).

In 1435, dacă socotim anul dela Martie, Paştile au fost la 17 Aprilie, iar Lunia în săptămâna albă nu puteà fi decât la 28 Februarie.

După acest caz foarte interesant se vede că socoteala este făcută numai *calculându-se începutul anului la 1 Ianuarie*. La acelaş rezultat ajunsesem şi cu exemplul dela al 3-lea mijloc de control. (p. 9 şi 10).

[1]) Ibid. Bogdan, p. 62 şi Giry, p. 202 şi p. 237.

[2]) Ibid. Bogdan, p. 62, Giry, p. 202 şi 226.

[3]) V. şi I. Bogdan, ibid., p. 23.

[4]) Ibid. Bogdan, p. 50, Giry, p. 201, 241 şi 246.

[5]) Giry, p. 201.

Incepem să avem probe sigure, de cum se calculà anul de către cronicar, din propriile sale spuse.

2. La 6973 (= 1465) Ianuarie 23 Joia pe la *miezul nopții* Ștefan-cel-
= 1466)

Mare a intrat în Chilia. Letopisețul datează aici însă ziua de Miercuri[1]) și aceasta se vede și din faptul că se spune imediat că Ștefan a stat în Chilia ziua de Joi și numai Vineri a împresurat cetatea Chiliei, iar Sâmbăta s'a închinat cetatea[2]).

Intrarea lui Ștefan în Chilia, după cum reiese din povestirea faptelor letopisețului, a fost Miercuri noaptea spre Joi dimineața și cronicarul a datat ziua de Miercuri în care în 1465 calculând după stilul dela Ianuarie, cade 23 Ianuarie[3]), iar după cel dela Martie ar cădeà Joi. (Dacă am admite ca bun calculul ultim atunci nu s'ar mai puteà lămuri spusele cronicei cari ne arată pe Ștefan Joi în cetate). Letopisețul spune că năvala a fost la miezul nopții și aceasta nu puteà fi decât miezul nopții de Miercuri spre Joi, fiindcă Joi a stat în cetate[4]). Letopisețul înregistrează și aici faptul, tot după socoteala anului dela Ianuarie, nu Martie.

3. La 6978 (= 1470) Februarie în 27 Marți în săptămâna albă, Ștefan
= 1471)

cel-Mare pradă și dărâmă Brăila.

Februarie 27, Marți, nu cade decât în 1470, deci după stilul Ianuarie. După stilul Martie, 1471 Februarie 27 ar fi Miercuri. Și aici se socotește anul tot dela Ianuarie[5]).

Paștile în 1470, după calculul dela Ianuarie, au căzut la 22 Aprilie, iar Marția în săptămâna albă cade exact la 27 Februarie. Și pe calea aceasta ajungem tot la anul dela Ianuarie. Dacă am socotì după stilul Martie, Paștile căzând în 1471 la 14 Aprilie, Marția în săptămâna albă n'ar puteà fi decât la 19 Aprilie. Rezultă deci că *data a fost calculată după stilul dela Ianuarie*[6]).

---

[1]) In 1465 Ianuarie 23 esti Joi.

[2]) Ibid. Bogdan, p. 51—52.

[3]) Giry, p. 201 și p. 223.

[4]) Părintele N. Popescu, profesor la facultatea de teologie din București și membru al Academiei Române, confirmă presupunerea aceasta și prin faptul că în biserică ziua începe la ora 3 după amiază, deci de Miercuri dela 3 se începuse pentru cronicar, om al bisericii, ziua de Joi.

[5]) Ibid. Bogdan, p. 53 și Giry, p. 201, 217 și p. 223.

[6]) Giry, p. 201.

4. La 6979 (1471) Ianuarie 16 Marţia, Ştefan-cel-Mare taie capetele
= 1472)
la câţiva boieri. Data nu este exactă nici pentru stilul dela Ianuarie, în 1471 Ianuarie 16 căzând Miercurea, nici pentru cel dela Martie în 1472 Ianuarie 16 cade Vinerea[1]).

Cred că este sau o greşală de copist la ziua lunii sau o interpolaţie mai târzie, letopiseţul nostru având totdeauna ştirile foarte precise.

5. La 6983 (= 1475) Ianuarie 10, Marţia, a fost răsboiul dela Vaslui
= 1476)
cu Turcii. Data este exactă numai pentru stilul dela Ianuarie, în 1475 Ianuarie 10 căzând Marţia, pe când în 1476 după stilul Martie, cade Joi[2]. Şi aici se socoteşte tot *după stilul dela Ianuarie.*

Acestea sunt toate cazurile în letopiseţul dela Bistriţa în care se poate face controlul pentru a se vedea dacă începutul anului se socotià la 1 Ianuarie sau 1 Martie.

Din toate exemplele sigure s'a văzut că la toate, socoteala se făceà după stilul ce începeà anul la 1 Ianuarie.

Deci în tot Letopiseţul dela Bistriţa pe baza tuturor datelor controlabile, *nu se poate admite un calcul al anului ca începând la Martie.*

Ne mai rămâne de controlat evenimentele întâmplate între Septemvrie—Decemvrie, spre a vedeà dacă nu cumva s'ar puteà admite începutul anului la 1 Septemvrie.

Din cazul dela mijlocul 2 şi 3 de control s'a văzut încă că acest stil este înlăturat. Totuş să verificăm şi prin acest al 4-lea mijloc, datele cari ne-au mai rămas.

Evenimente între Septemvrie—Decemvrie la cari se dă şi ziua săptămânii sunt 14.

1. La 6975 (= 1467) la 14 Decemvrie, Luni spre Marţi, a fost lupta
= 1466)
dela Baia cu Ungurii. Data este exactă numai pentru 1467, pe stilul dela Ianuarie[3]), când 14 Decemvrie cade Luni[4]), pe când în 1466, pe stilul dela Septemvrie, cade Dumineca.

---

[1]) Ibid. Bogdan, p. 53 şi Giry, p. 201, p. 223 şi p. 235.

[2]) Ibid. Bogdan, p. 55, Giry, p. 201, p. 253 şi p. 223.

[3]) Ibid. Bogdan, p. 52, Giry, p. 201 şi p. 240 şi p. 234.

[4]) Să se compare datarea de aici cu cea dela luarea Chiliei la 1465 spre a se vedeà că se obişnueşte datarea, când faptul este noaptea, cu ziua premergătoare nopţii în care se da atacul, deci noaptea se socotià la ziua trecută, nu la aceea care începeà.

In acest exemplu *nu se poate admite stilul Septemvrie, ci Ianuarie.* La acelaş rezultat pe altă cale ajunsesem mai sus (p. 10) discutând aceeaş dată.

2. La 6981 (= 1473) Noemvrie 8, Lunia
= 1472)
3. » 6981 (= 1473) Noemvrie 20, Sâmbăta
= 1472)
4. » 6981 (= 1473) Noemvrie 24, Miercuri
= 1472)
5. » 6981 (= 1473) Decemvrie 23, Joi.
= 1472)
6. » 6981 (= 1473) Decemvrie 31, Vineri.
= 1472)

sunt diferite date din răsboiului Ştefan-cel-Mare cu Radu-cel-Frumos, început la Cursul-Apei.

Toate datele acestea sunt exacte numai după stilul dela Ianuarie; numai în 1473 Noemvrie 8 cade Lunia, Noemvrie 20 cade Sâmbăta, Noemvrie 24 cade Miercurea, Decemvrie 23 cade Joia şi Decemvrie 31 cade Vinerea. După stilul dela Septemvrie zilele în ordinea lor cronologică ar fi Duminecă, Vineri, Marţi, Miercuri şi Joi[1]).

Rezultă cred că toate datele şi de aici *au fost socotite după stilul Ianuarie.*

7. La 6993 (= 1485) Septemvrie 19, Lunia Hroiot a ars Suceava.
= 1484)

Data este exactă numai după stilul dela Ianuarie, în 1485 Septemvrie 19 căzând Lunia, pe când în 1484, după stilul dela Septemvrie, 19 Septemvrie cade Dumineca[2]).

Şi aici trebuie să admitem *tot calculul dela Ianuarie.*

8. La 7005 (= 1497) Septemvrie 24 Duminecă.
= 1496)
9. » » » » 26, Marţi
10. » » » Octomvrie 19, Joi.
11. » » » » 26, Joi.
12. » » » » 29, Duminecă.
13. » » » » 30, Luni.

sunt toate date din răsboiul lui Ştefan-cel-Mare cu Polonii la Cozmin.

---

[1]) Ibid. Bogdan, p. 53 şi 54, Giry, p. 201, 246 şi p. 240.
[2]) Ibid. I. Bogdan, p. 58, Giry, p. 201, 251 şi p. 245.

Toate datele sunt exacte numai după stilul dela Ianuarie. Numai în 1497 Septemvrie 24 cade Dumineca, 26 Marția, Octomvrie 19 cade Joi, 26 tot Joi, 29 Duminecă, 30 Luni; iar în 1496 Septemvrie 24 cade Sâmbătă, 26 Luni, Octomvrie 19 Miercuri, 26 Miercuri, 29 Sâmbătă şi 30 Duminecă[1]). Admițând calculul pe stilul dele Septembrie ar trebui să admitem că toate datele sunt greşite pe când după calculul dela Ianuarie toate datele corespund foarte bine.

Şi din acest exemplu se vede că *anul nu se socoteşte în letopiseț decât dela Ianuarie, nu dela Septemvrie.*

14. La 6959 (= 1451) Octomvrie în 16 noaptea a năvălit Petru
= 1450)
Aron şi Vineri în zori de zi a omorît pe Bogdan Vodă la Răuseni. Calculând după stilul dela Ianuarie data nu este exactă căci 16 Octomvrie în 1451 cade Sâmbăta.

După stilul dela Septemvrie data ar părea însă că este exactă, în 1450 Octomvrie 16 cade în adevăr Vinerea[2]).

Dacă s'ar admite aceasta am aveà în tot letopisețul dela Bistrița un singur caz sigur în care data s'a calculat cu anul începând la Septemvrie.

Impotriva acestei propuneri se opun mai multe fapte:

1. Toate datele celelalte în număr de 18 le-am văzut calculate după stilul dela Ianuarie şi ar însemnà să respingem pe cele 18 sigure, pentru aceasta singură; sau să admitem că se calcula după mai multe stiluri, ceeace nu pare deloc probabil.

2. Din alte izvoare contimporane polone ştim că Bogdan trăià încă în 1451 Septemvrie, şi acolo anul e calculat dela naşterea lui Christos. Aşa că împotriva datei de 1450 Oct. 16 dacă ar fi să o admitem, se opun cronicele străine bine informate în chestiunea aceasta[3]). Chiar aşa am rezolvà ziua săptămânii şi a lunei, dar nu anul.

3. Dacă am admite chiar şi aceasta, data de Octomvrie 16 Vineri, nu poate fi exactă nici pentru 1450 nici pentru stilul dela Septemvrie.

Letopisețul spune că Petru Aron a venit la 16 Octomvrie noaptea şi a năvălit Vineri în zori de zi, deci Joi noaptea a sosit şi Vineri dimineața a năvălit. Am văzut însă mai sus la luarea Chiliei de către Ştefan la 1465 (p. 14) şi la lupta dela Baia 1467 (p. 15) că letopisețul nostru

---

[1]) Ibid. I. Bogdan, p. 59—61, Giry, p. 202, 257 şi 251.

[2]) Ibid. I. Bogdan, p. 51, Giry, p. 201, 245 şi 239.

[3]) V. Pârvan, *Alexandrel-Vodă* şi *Bogdan-Vodă*, Bucureşti, 1904, p. 56—57.

obişnueşte a dată noaptea după ziua imediat precedentă, astfel că ar trebui să găsim exact 16 Octomvrie pentru Joi nu pentru Vineri; or am văzut că în 1450 Octomvrie 16 cade Vineri nu Joi[1]).

Data aceasta nu este exactă după nici un fel de calcul, nici după Ianuarie nici după Septemvrie şi atunci avem de admis cred, o greşeală la copist — letopisețul fiind foarte bine informat la toate datele pe cari le-am controlat. Neputând-o admite la 1450, căci atunci faptul ar fi inexact, trebuie să o admitem la 1451, ceeace ar corespunde realității şi ca fapt şi ca socoteală a anului. Cum ziua săptămânii e aceea care e mai sigură, greşeala trebuie să fie la ziua lunii unde s'a copiat greșit 16 în loc de 14 cât erà Joi în 1451.

In felul acesta mi se pare că se poate rezolvà şi data omorîrii lui Bogdan Vodă, tatăl lui Ştefan-cel-Mare.

Rezumând cercetarea de până acum avem următoarea concluzie în privința întrebuințării anului:

In Letopisețul dela Bistrița, controlat prin toate mijloacele indicate, la toate faptele sigure cari se puteau controlà, *nu se constată peste tot decât întrebuințarea anului dela Ianuarie. Absolut nici o dată sigură nu ne indică întrebuințarea altui stil — cel dela Septemvrie sau Martie — decât a celui dela Ianuarie.*

Să mergem mai departe cu cercetarea cronicilor.

LETOPISEŢUL DELA PUTNA.

Dacă se admite părerea editorului său, I. Bogdan[2]) că, letopisețul dela Putna este «o prescurtare şi o prelucrare» a celui dela Bistrița, n'ar mai trebuì făcut controlul în letopiseț, deoarece s'a luat totul din cel dela Bistrița și datele sunt ca acolo. In acest letopiseț nefiind o socoteală independentă, controlul n'ar mai aveà nici un rost, concluzia dela cel dela Bistrița, întinzându-se şi asupra celui dela Putna.

De oarece însă sunt argumente destul de serioase, cari mi se par că nu îndreptățesc tocmai concluzia lui Bogdan asupra legăturii între cele două letopisețe[3]), verificarea datelor acestui letopiseț trebuie făcută.

---

[1]) Ipotezele de cari aminteşte d-l V. Pârvan în cartea citată mai sus (p. 59 nota 1 şi 2) nu mi se par a fi tocmai întemeiate, deoarece ar trebui să adăogim interpretările noastre la textul cronicii.

[2]) I. Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti până la Urecch*, Bucureşti, 1891.

[3]) Argumentele se vor da în studiul asupra acestor letopisețe, care va apăreà în curând.

Voi întrebuinţà aceleaşi mijloace de control ca şi la Bistriţa (v. p. 8).

Dela început trebuie spus însă, că bogăţia de detalii la date, pe care am întâlnit-o la letopiseţul bistriţean nu va fi nici pe departe ajunsă în cel putnean.

Letopiseţul dela Putna dă de obiceiu numai anul şi luna, cu ziua lunii. De trei ori în tot letopiseţul se dă şi ziua săptămânii[1]), greşind însă de două ori.

Venirea lui Ştefan-cel-Mare asupra lui Petru Aron, Putna o dă în acelaş an, aceeaşi lună ca şi Bistriţa, dar ziua săptămânii spune că erà 12 Aprilie în Joia Mare[2]). Am văzut însă că în 1457 (= 6965) 12 Aprilie cade Marţi, cum dă exact Bistriţa. A doua dată greşită este cea privitoare la arderea chiar a mănăstirii Putna, locul unde se crede că s'a scris letopiseţul[3]). Letopiseţul spune că în 6992 (= 1484) Martie 15 în «Miercurea mare» la miezul nopţii a ars mănăstirea Putna, până în temelie. In 1484 Martie 15 este Lunia, iar Paştile sunt la 18 Aprilie[4]).

Singura dată exactă după calendar este cea 1465 Ianuarie 23, Joia, la luarea Chiliei de Ştefan-cel-Mare[5]), pe care am văzut-o la fel şi în Bistriţa.

Data nouă în letopiseţul putnean este numai cea dela 1484 Martie 15 «Miercurea Mare», care am văzut însă că nu este exactă.

Chiar dacă ar fi fost exactă însă, pentru scopul urmărit în cercetarea noastră, de a aflà după care stil începeà anul cronicarul, nu ne-ar fi fost de nici un folos, deoarece data fiind din o lună comună tuturor stilurilor, nu este nici o deosebire la facerea socotelilor. Astfel prin mijlocul acesta de control, adică verificarea datelor cronicarului cu calendarul, nu ajungem la nici o dată folositoare nouă.

Erà ultimul mijloc din cele prin care făceam control.

Din primul şi al doilea mijloc iarăş nu avem nici un caz.

Din al treilea avem unul singur.

La 6978 (= 1470) August 20, letopiseţul povesteşte biruinţa lui Ştefan, asupra Tătarilor. Povestirea continuă «iar după ce s'au întors, venit-au

---

[1]) A patra oară vorbind de moartea cneazului Ioan în «Miercurea Mare» dă ziua săptămânii fără a ne da şi luna şi ziua ei spre a-l puteà verificà. I. Bogdan, ibid., p. 197.

[2]) I. Bogdan, ibid. p. 194.

[3]) Se va vedeà că sunt multe argumente cari pun la îndoeală temeinicia acestei afirmaţii.

[4]) I. Bogdan, ibid., p. 196, Giry, ibid., p. 201 şi 242.

[5]) I. Bogdan, ibid., p. 196.

și au sfințit hramul prea sfintei născătoare de Dumnezeu dela Putna... Septemvrie 3»[1]).

Aici nu este un eveniment care să se continue în mai multe luni, ci două evenimente petrecute în două luni una după alta.

Dacă cronicarul ar fi socotit anul dela Septemvrie, n'ar fi putut să le pună în acelaș an, ci ar fi dat, cum face de obiceiu, anul cel nou în care se petreceà faptul. Cum nu se face aceasta, cred că este lucru sigur că pentru el nu erà nici o schimbare de an între August și Septemvrie, așa că se poate admite că el socotià începutul anului la Ianuarie.

Mai sunt în letopiseț două date cari întăresc această concluzie.

La 6992 (= 1484) August 5 se povestește luarea Cetății Albe de către Turci.

La 6993 (= 1485 = 1484) Septemvrie 1 se dă întâlnirea lui Ștefan-cel-Mare cu Cazimir la Colomeia.

Dacă admitem că aici ar fi calculat anul ca începând dela Septemvrie, ar trebuì să punem întâlnirea dela Colomeia la 25 de zile după luarea Cetății Albe.

Aceasta însă ar fi o imposibilitate, neputându-se admite că în așa de scurt timp s'au putut petrece atâta fapte în împrejurările cunoscute.

De altfel se știe precis data întâlnirii lui Ștefan-cel-Mare la Colomeia, din însuș actul dat de el, și din cronicarii poloni. Ea este 1485[2]).

Trebuie să admitem aceeași dată și pentru cronică, rămânând că nu este Septemvrie imediat următor, ci Septemvrie celălalt. Mai este încă un argument. Dacă am admite Septemvrie 1484 ar rezultà, că evenimentul s'a petrecut înainte de pierderea Chiliei și Cetății Albe care e în August, fiindcă August e după Septemvrie în acest stil. Ar fi o neexactitate cronologică pe lângă una logică, fiindcă atunci evenimentul ar fi fost pus înnaintea celuilalt.

Rămâne cred stabilit că s'a făcut calculul având-se în vedere stilul de Ianuarie.

La 7034 (= 1526 = 1525) Septemvrie în 25, moare Petru, fiul lui Bogdan Vodă. Evenimentul este pus după lupta dela Mohacs 7034 (= 1526).

[1]) I. Bogdan, ibid., p. 195.

[2]) Bogdan, Doc... Ștefan-cel-Mare II, p. 370—378.

Dacă am admite calculul pe Septemvrie ar fi aceeaş imposibilitate ca mai sus, ceeace ne duce tot la acceptarea calculului după Ianuarie.

Rezumând avem următoarea concluzie: *Letopisețul dela Putna ca şi cel dela Bistrița, după datele sigure cari se pot controlà, socoteşte începutul anului la Ianuarie.*

LETOPISEȚUL POSTERIOR CELUI DELA PUTNA.

Până la 1526 anul care încheie povestirea letopisețul dela Putna s'a văzut că singurul stil pe care îl întrebuințau cronicarii, călugării deci, ceeace ar însemnà stilul admis în biserică, deci în Stat şi astfel *stilul oficial* erà cel dela Ianuarie.

Giurescu ajunsese la concluzia că în o cronică ce s'ar fi scris pentru timpul posterior lui Bogdan (1517) şi care nu este cunoscută, s'ar fi socotit anul dela 1 Septemvrie. Aceasta chiar erà caracteristic cronicii necunoscute[1]).

Izvorul acesta necunoscut se poate urmărì până la o vreme în cronica Moldo-Polonă şi apoi în Ureche[2]), aşa că putem controlà faptele. Giurescu observase două date care îl îndreptățiseră să tragă concluzia sa.

Prima dată erà răscoala boierilor împotriva lui Ştefan-cel-Tânăr pe care cronica moldo-polonă şi Ureche o pun în 7032 Septemvrie[3]).

Neadmițând o contrazicere între aceste date, Giurescu face următorul raționament: «Când Macarie pune revolta boierilor în 7031, el înțelege anul 1523, anul dela facerea lumei considerându-l ca începând la 1 Ianuarie; când izvorul de care se servă traducătorul polon şi Ureche pune 7032, aceştia înțeleg tot 1523, căci pentru ei anul dela facerea lumii începe la 1 Septemvrie. Cu interpretarea dată de noi ambele date sunt exacte»[4]).

Astfel pentru a împăcà două ştiri, cari în aparență păreau deosebite, s'a propus ipoteza schimbării de stil, ipoteză care se mai întărea cu un al doilea fapt.

Să discutăm mai întâiu prima dată, răscoala boierilor.

Intr'adevăr Macarie dă această răscoă la 7031 Septemvrie[5], iar cronica moldo-polonă la 7032 Septemvrie[6]).

---

[1]) C. Giurescu, *Câteva cuvinte...*, p. 714.

[2]) C. Giurescu, ibid., p. 713.

[3]) Ibid., p. 712.

[4]) Ibid., p. 712.

[5]) I. Bogdan, *Vechile Cronici...*, p. 202.

[6]) I. Bogdan, ibid., p. 229 şi B. P. Haşdeu, *Arhiva Istorică*, Bucureşti, 1867, t. III, p. 11.

Ediţia după care însă cită Giurescu data aceasta se bază pe o copie făcută la sfârşitul secolului al XVIII-lea[1]) pe când originalul este dela 1566. Bogdan a găsit chiar autograful acestei cronici[2]) pe care l-a publicat în limba polonă, la 1895[3]). In textul polon la data aceasta se dă 7030 Septemvrie[4]) de unde rezultă că, sau este o greşeală de dată pe care a făcut-o traducătorul, sau aşà erà în letopiseţul pe care el l-a utilizat[5]). Nu se poate deci susţine că în cronica aceasta s'a pus o altă dată având în vedere împăcarea celor două stiluri, ce ar fi fost atunci în Moldova. Nu poate fi cred, decât o citire greşită a copistului.

Primul caz pe care îşi baza Giurescu argumentarea sa, cred că este astfel inlăturat.

Să vedem pe cel de al doilea.

«Cronica şi analele putnene pun moartea lui Petru, fratele lui Ştefăniţă şi fiul lui Bogdan, în 25 Septemvrie 7034... anul 1526... Cronica modldo-polonă şi Ureche pun însă moartea aceluiaş Petru în Septemvrie 7035. Contrazicere de date nu există nici aici. Autorul cronicii şi analele putnene scădeau din 7034 Septemvrie, 5508, pe când autorul cronicii de care s'a servit Ureche şi traducătorul polon scădeà din 7035, 5509; pentru ambii data morţii lui Petru erà 1526. Ne convingem despre aceasta pe de o parte din faptul că cronica moldo-polonă şi Ureche pun moartea lui Petru în Septemvrie 7035 înainte de a lui Ştefăniţă, întâmplată în Ianuarie 7035, pe de alta fiindcă ambele morţi sunt puse «într'acelaş an» 7035. Septemvrie şi Ianuarie cad prin urmare «într'acelaş an» 7035; evident deci că cronicarul începeà anul dela facerea lumii la 1 Septemvrie»[6]).

Evident, dacă ar fi exact, altfel, numai probabil. Argumentul ar fi peremptoriu în discuţie şi ipoteza lui Giurescu cu anul dela Septemvrie ar deveni un lucru stabilit, cel puţin pentru această dată.

E de mirat iarăş cum de şi aici se repetă aceeaş scăpare din vedere, dând astfel o greşeală, care se putea evità cu uşurinţă şi pe altă cale.

---

[1]) I. Bogdan, ibid., p. 42.

[2]) I. Bogdan, *Cronice inedite...*, p. 105.

[3]) I. Bogdan, *Cronice inedite...*, p. 119—137.

[4]) ibid., p. 129.

[5]) E de mirat cum de i-a scăpat lui Giurescu ediţia ultimă a cronicei pe care o aveà în vedere, deşi o cunoşteà şi deşi felul acesta de comparare a tuturor ediţiilor îi erà foarte obişnuit.

[6]) C. Giurescu, *Câteva date...*, p. 712—713.

Giurescu a întrebuinţat la letopiseţul dela Bistriţa şi cel dela Putna pentru verificare, confruntarea lor unul cu altul, sau confruntarea lor cu documentele contimporane.

Aplicând aceeaşi metodă[1]) şi aici avem următoarele date comparate.

Let. Putna	Cr. moldo-polonă
In anul 7034 (= 1526) Septemvrie în 25 răposă robul lui Dumnezeu, domnul Petru, fiul lui Bogdan Voevod la Hârlău[2]).	In anul 7035 (= 1526) au murit Petru, fratele acestui Ştefan, Septemvrie în 20.
Macarie «... şi a murit la Hotin (Ştefan Voevod) în anul 7035 (= 1527).	Intr'acelaş an, Ianuarie în 14, muri şi Ştefan Voevod în Hotin şi fu îngropat la Putna...
Intr'acelaş an şi lună... fu înălţat la domnie... Petru Voevod...[3]).	Intr'acelaş an, Ianuarie în 20, au luat domnia Petru Voevod.[4]).

din care se vede că dacă la primul fapt s'ar puteà admite interpretarea lui Giurescu, la celelalte două este imposibilă, fiindcă la acestea vedem din Macarie că datele sunt altele, 1527 nu 1526. Observându-se numai aceasta şi se puteà pune la oarecare îndoeală temeinicia argumentării.

Mai este încă o întâmpinare foarte serioasă. Textul polon al cronicii are data de 7034[5]), deci tot ca letopiseţul dela Putna. Intreaga argumentare a lui Giurescu, nu se mai poate, cred, susţine, şi nici concluzia stilului dela Septemvrie care se baza pe ea. Probabil că aici s'a avut în vedere însă faptul că punându-se evenimentele din Septemvrie înnaintea lui Ianuarie, rezultă neapărat că este acelaş an, mai ales, când cronicarul şi atrage atenţia asupra acestui fapt.

Interpretarea care mi se pare cea mai bună la aceste fapte, este că traducătorul polon, sau izvorul pe care l-a utilizat el pentru acest

---

1) Metoda aceasta de a comparà un text cu altul, după cum am spus dela început, eu nu o socotesc ca bună pentru scopul urmărit, dar o aplic aici spre a se vedea, cum s'ar fi putut evita greşeala.

2) I. Bogdan, *Vechile Cronici...*, p. 198.

3) Ibid., p. 203.

4) Ibid. p. 230.

5) I. Bogdan, *Cronici inedite*, p. 129.

timp[1]), strânge mai multe fapte asemănătoare care urmează unul după altul și le pune în acelaș an. Un caz precis întărește afirmarea mea.

Letopisețul dela Putna, pe care se crede că l-a utilizat traducătorul[2]) dă la anul 6998 (= 1490) moartea unui nepot al lui Ștefan-cel-Mare; iar imediat urmează la 7004 (=1496) moartea unui fiu al lui Ștefan-cel-Mare[3]).

Toate aceste morți le cunoaște și cronica moldo-polonă, dar le dă pe toate în acelaș an 6998 (= 1490) anul în care a fost prima moarte[4]). Cred că la fel a procedat traducătorul polon și aici, punând fapte asemănătoare din doi ani unul după altul (nu ca mai sus cu deosebire de 6 ani) în acelaș an. Deci, este o greșeală a traducătorului și nici de cum nu este un calcul al lui sau al cronicii necunoscute nouă— și pe care el a utilizat-o — spre a împăcà cele două stiluri.

Faptele, pe cari Giurescu își bazà argumentarea sa pentru a dovedì că s'ar fi întrebuințat pentru timpul de după 1517 și stilul dela Septemvrie, nefiind exacte, după cum s'a arătat, ipoteza acestui stil nu se mai poate susține, cel puțin cu argumentele de mai sus.

Ar fi fost de mirat, cum de s'ar fi putut întrebuințà de către călugării mănăstirilor, deci de oamenii bisericii, două calendare deosebite.

Rămâne cred pe deplin stabilit că nu se poate admite, pe baza faptelor sigure, decât stilul dela Ianuarie, în cronicile până la Macarie.

Și acum să continuăm cercetarea și în celelalte cronici[5]).

CRONICA LUI MACARIE[6])

Povestește fapte petrecute în Moldova dela moartea lui Ștefan-cel-Mare până la 1550, dela începutul până la mijlocul secolului al XVI-lea.

---

[1]) Se va vedeà însă în studiul asupra Cronicii moldo-polone de ce cred cu siguranță însă, că traducătorul a făcut greșeala aceasta, nu cronica pe care el a utilizat-o.

[2]) I. Bogdan, *Vechile Cronici*..., p. 42—52.

[3]) I. Bogdan, ibid., p. 197.

[4]) I. Bogdan, ibid., p. 227.

[5]) Cronica anonimă, ed. I. Bogdan, *Vechile Cronice*..., p. 235—239 nu are nici un fapt pe baza căruia s'ar puteà trage vreo concluzie. Cele câteva fapte înșirate au aceleași date, pe cari le-am analizat; iar cronica moldo—polonă nu mai are nici un caz, afară de cele controlate mai sus, din care să se mai poată continua cercetarea. S'a văzut însă că în ea calculul este tot după Ianuarie.

[6]) Ed. I. Bogdan, în «Leopisețul lui Azarie», A. A. R., s. II, tom. XXXI, 1909, sau, I. Bogdan, *Vechile Cronici*... In această publicație povestirea merge numai până la 1542.

Aici scriitorul nu mai este un călugăr necunoscut, ci episcop al «ţării de jos»[1]), adică al Romanului.

La 7030 (= 1522), fără a indicà luna, Macarie povesteşte expediţia Turcilor împotriva Belgradului şi cucerirea cetăţii[2]).

Imediat în paragraful următor, se povesteşte moartea lui Basarab, voevodul ţării Româneşti, pusă în acelaş an, luna lui Septemvrie[3]). Pentru Macarie, Septemvrie fiind în acelaş an cu lunile dinaintea lui, socoteala anului nu poate fi în nici un caz făcută după stilul Septemvrie.

La 7031 (= 1523) în luna Aprilie, se povesteşte tăierea capului hatmanului Arbure, de către Ştefan Voevod.

«Intr'acelaş an, luna lui Septemvrie» se pune răscoala boierilor împotriva domnului[4]).

Avem o nouă confirmare, de astădată şi mai precisă, — Aprilie şi Septemvrie fiind în acelaş an, — că *Macarie nu socotià anul după stilul dela Septemvrie.*

Din cele două exemple de până acuma s'a exclus posibilitatea stilului dela Septemvrie, rămâne însă posibil stilul dela Ianuarie şi dela Martie.

In anul 7034 (= 1526) în câşlegi[5]) (deci în Ianuarie, Februarie, Paştile fiind în anul acesta la 1 Aprilie[6]), Ştefan Voevod a năvălit în ţara muntenească. In toamna aceluiaş an, Ştefan Voevod intră din nou în ţara muntenească[7]).

Deci pentru Macarie Ianuarie, Februarie şi toamna fac parte din acelaş an. *De aici rezultă precis, nu numai că anul nu începeà la Septemvrie; dar că nu puteà să înceapă nici la Martie; ci numai la Ianuarie.*

Un alt exemplu şi mai precis. In vreme de iarnă, la un an după moartea lui Teoctist mitropolitul (moartea se dă la 1528 Februarie 15), în Februarie 1529, Petru Rareş năvăleşte în Săcuime. Imediat se povesteşte un alt eveniment petrecut «într'acelaş an luna lui Iulie»[8]).

---

[1]) I. Bogdan, A. A. R., s. II, tom. XXXI, p. 194 şi p. 204.

[2]) Ibid. p. 190.

[3]) Ibid., p. 190. Este greu de admis că s'ar puteà crede că şi luarea Belgradului a fost tot în Septemvrie.

[4]) Ibid., p. 190.

[5]) In *Vechile Cronice*... p. 203, «săptămânile cărnii» în Let. Azarie... p. 191

[6]) Giry, ibid., p. 202.

[7]) Let. Azarie... p. 191.

[8]) Ibid., p. 192—193.

Rezultă, luna Iulie fiind în acelaş an şi urmând după Februarie că nu poate fi deloc vorba de un stil dela Martie în cronica lui Macarie.

In Septemvrie acelaş an se povesteşte o nouă incursie a lui Rareş în Săcuime. Dela Februarie până în Septemvrie, pentru Macarie este acelaş an.

De aici rezultă, cu şi mai multă preciziune, că episcopul *Macarie în cronică socoteşte începutul anulu dela 1 Ianuarie.*

CRONICA LUI EFTIMIE.

Este aceea care continuând pe Macarie, duce şirul povestirii începută la 1542 până la 1554[2]).

Eftimie scrie din porunca lui Alexandru Lăpuşneanu şi cunoşteà cronica lui Macarie pe care o continuà[3]).

La 7054 (= 1546) Septemvrie 3, Eftimie pune moartea lui Petru Rareş, făcând însă şi totalul domniei lui Rareş pe care o găseşte de 19 ani şi jumătate[4]).

Eftimie nu dă însă data când şi-a început domnia Petru Rareş, pe aceasta de sigur a luat-o din cronica lui Macarie, pe care el o continuà. La Macarie se dă 7035 (=1527) Ianuarie[5]). Deci după socoteala lui Eftimie dela 7035 Ianuarie până la 7054 Septemvrie sunt 19 ani şi jumătate.

Să vedem cum a calculat Eftimie aceşti ani, adică după ce stil socotià el începutul anului.

Să presupunem că el, spre deosebire de Macarie, ar fi început anul la 1 Septemvrie.

După stilul acesta, care ar socotì astfel începutul anului, dela 7035 Ianuarie până la 7054 Septemvrie, nu sunt decât 18 ani şi 7 luni, ar fi trebuit să se ajungă la Ianuarie 7054, deci ar mai fi trebuit încă 5 luni, ca să se poată face abià 19 ani. S'ar puteà admite şi calculul acesta când Eftimie ar fi spus 19 ani, dar el spune 19 ani şi jumătate. Este exclusă posibilitatea ca să se poată spune pentru 18 ani şi 7 luni, 19 ani şi jumătate.

---

[2]) I. Bogdan, *Vechile Cronice*... p. 212—222.

[3]) Ibid., p. 212.

[4]) Ibid., p. 214.

[5]) Let. Azarie... p. 191.

După stilul dela Septemvrie, cred că este exclus calculul la Eftimie, în acest caz.

Să vedem dacă nu cumva, socotià după stilul dela Martie.

După acest stil, dela 7035 Ianuarie până la 7054 Septemvrie sunt iarăş numai 18 ani şi 7 sau 8 luni de zile. *Se exclude deci şi posibilitatea acestui calcul, dela Martie.*

Dacă admitem însă începutul anului la Ianuarie avem exactă socoteala lui Eftimie. Intr'adevăr numai după acest stil, dela 7035 Ianuarie până la 7054 Septemvrie sunt 19 ani şi jumătate. La 7054 Ianuarie se împlineau 19 ani decând domnià Rareş, iar până la Septemvrie erau 7 luni în plus, ceeace face pe Eftimie să zică o jumătate de an, lucru foarte natural.

Un alt caz, tot din Eftimie.

La anul 7059 (= 1551) luna Iulie în 11 a luat domnia Ştefan Vodă cel Tânăr[1],) iar la 7060 (= 1551) Septemvrie în 30 a fost omorît.

Eftimie face şi socoteala domniei: este de 1 an, 2 luni şi 2 săptămâni[2]).

Dacă am admite că anul începe în Septemvrie, el n'ar fi putut domnì decât 2 luni şi jumătate, după anii daţi de Eftmie pentru începutul şi sfârşitul domniei. Socoteala dată de cronicar nu iese decât după stilul dela Martie sau Ianuarie.

Din exemplul de mai sus am văzut că se exclude stilul dela Martie, deci şi aici rămâne să admitem tot stilul dela Ianuarie.

Alte cazuri nu mai sunt în Eftimie, după care să se poată continuà cercetarea, mai departe.

Concluzia pe cari datele analizate o indică este că *Eftimie socotià începutul anului tot la Ianuarie.*

LETOPISEŢUL LUI AZARIE.

Dela 1550 de când se isprăveşte cronica lui Macarie (în una din redacţii) povestirea faptelor însemnate, petrecute în Moldova, o ia asupră-şi Azarie[3]), din porunca lui Petru Şchiopul[4]).

Acesta îşi începe domnia la 1574[5]), aşa că ordinul de a scrie este cel mai de vreme în 1574 sau 1575.

[1]) I. Bogdan, *Vechile Cronice...* p. 217.

[2]) Ibid., p. 218.

[3]) I. Bodgan, *Letopiseţul lui Azarie,* în A. A. R., s. II, tom. XXXI, 1909.

[4]) Ibid., p. 202.

[5]) Ibid., p. 213.

Azarie scrie însă despre fapte mai departe de el, începând povestirea dela 1550. Pe Eftimie nu-l cunoaște. Trebuind să scrie despre fapte petrecute înaintea lui, fără să aibă, sau să cunoască alte scrieri pentru acele timpuri, el scrie după «amintirile sale personale și din auzite»[1]).

Deaceea, dându-și seama de felul cum va fi povestirea lui se scuză dela început: «cer dar iertare, dacă din pricina vremii îndelungate ce au trecut, voiu uità câte ceva și nu voi pomenì unele lucruri, întâmplate în cursul anilor»[2]).

Azarie se gândià numai la ce va uità, dar s'a arătat de către I. Bogdan, editorul său, că are și «lipsă de precizie cronologică și unele greșeli de date» pe care însă nu erà pe deplin hotărît dacă să i le atribuie lui sau copiștilor posteriori[3]).

Faptul că sunt greșeli de date în letopiseț așà cum noi îl avem acuma, pentru cercetarea noastră, îi scade mult valoarea[4]).

Socotelile cari le face Azarie sunt vădit greșite.

Așà de ex., el dă urcarea lui Alexandru Lăpușneanu pe tronul Moldovei la 7060 Septemvrie[5]), alungarea lui din scaun în al 9-lea an dela domnie[6]), deci la 7068, iar revenirea lui în scaunul Moldovei la 7073 luna lui Martie[7]), adăugând însă că a stat scos din domnie doi ani și cinci luni. Dela 7068—7073 sunt 5 ani, în tot cazul cel puțin și câteva luni, în nici un caz, doi și câteva luni cum dă el.

Se vede că dă prea puțină atenție la facerea socotelilor.

Cum calculà el începutul anului, nu-i tocmai ușor de precizat.

Un caz ar face să se creadă, că el ar fi socotit începutul anului la Septemvrie.

La 7073 (= 1564 sau 1565) în Noemvrie se dă omorîrea lui Despot[8]) iar la 7073 (= 1565) Martie[9]) se povestește revenirea lui Alexandru

[1]) Ibid., p. 87.
[2]) Ibid., p. 202.
[3]) Ibid., p. 87.
[4]) I. Bogdan a ajuns la concluzia, că și «valoarea istorică a acestei nouă cronice e relativ mică», ibid., p. 89.
[5]) Ibid., p. 203.
[6]) Ibid. p. 204.
[7]) Ibid., p. 208.
[8]) Ibid., p. 208.
[9]) Ibid., p. 208.

în scaun. După acest caz Noemvrie şi Martie fiind în acelaş an, dar Martie urmând lunei Noemvrie, el ar fi socotit anul ca începând dela Septemvrie.

Acesta este singurul caz din letopisețul lui Azarie din care ar rezultà abaterea lui dela sistemul întrebuințat până acuma în Moldova, la calcularea începutului anului.

Nu sunt însă alte exemple din care să se poată verificà mai departe, dacă această presupunere este întemeiată.

Sunt însă mai multe considerațiuni cari ne împiedecă să o primim.

1. Azarie spune singur că a fost «ucenic»[1]) al lui Macarie, crescut deci în tradiție pe care o reprezentà biserica atunci. Am văzut însă că Macarie nu calculează anul decât dela Ianuarie.

Ar fi greu de admis că un ucenic al său ar fi putut calculà altfel, s'ar fi putut deci abate dela normele pe cari le reprezentà biserica. A admite că însăși biserica a schimbat calculul, nu se cunosc evenimentele cari ar fi putut determinà această schimbare.

2. Nu se spune că s'a petrecut al doilea fapt «în acelaş an».

3. Evenimentele întâmplate, după cronică, între primul și al doilea fapt, cer mai mult timp, decât câteva luni, ca să se poată împlinì.

4. Faptul arătat de Azarie nu este contimporan cu povestirea care începe cel mai de vreme după 1474. El îl da din amintire și deci se puteà prea bine înșelà.

5. Noi nu avem autograful letopisețului lui Azarie, ci numai o copie ce o avem în un manuscris din secolul al XVIII-lea, deci nu ştim dacă așà erà în letopisețul lui, sau este o greșeală a copistului posterior, care a pus acelaș an, la amândouă faptele povestite.

6. Insăși data primă este greșită[2]). Pe baza acestor considerațiuni, nu cred că se poate admite o schimbare în felul de socotire a anului la Azarie, care, este ucenicul şi continuatorul lui Macarie. Dar mai este încă un alt fapt care se opune la primirea ipotezei cu schimbarea stilului pe vremea lui Azarie. Faptul discutat este din 1563—1564.

La 1566 Octomvrie în 28[3]) este la Iași un polon care traduce în limba sa o cronică a Moldovei, adăugând la sfârșit și o parte care nu erà în cronică şi pe care a scris-o dela el.

---

[1]) Ibid., p. 202.

[2]) N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, II, p. 535 şi D. Onciul, *Din istoria României*, p. 185, dau afârşitul domniei lui Despot la 1563 (Noemvrie, Iorga).

[3]) I. Bogdan, *Cronici inedite*... p. 119 şi *Vechile Cronice*... p. 223.

In Polonia, anii se numără dela naşterea lui Christos şi anul începea la Ianuarie.

In traducerea sa, scriitorul polon remarcă felul cum numărăm noi anii, adică dela facerea lumei: «Apoi în anul, *cum scriu ei*, 7046»[1]. In adausul pe care îl pune la traducerea făcută, se dau anii numai dela Christos, el, fiind învăţat cu acest fel de numărătoare. Cum traducerea se adresà unui public polon, ţineà să le atragă atenţia de felul cum numără Moldovenii anii, adică dela facerea lumii.

Dacă ar mai fi fost şi altă deosebire între Moldova şi Polonia în privinţa calendarului, în afară de cea amintită, dacă şi începutul anului ar fi fost altfel, oare nu ar fi atras atenţia traducătorul polon şi asupra acestui fapt?

Observaţia aceasta ne întăreşte şi mai mult credinţa că atunci, anul în Moldova începeà la 1 Ianuarie şi deci şi Azarie, ucenic al lui Macarie, tot aşà trebuie să-l fi socotit.

Rezumând cercetarea de până acum, avem următoarea concluzie:

Din cronicele cunoscute, scrise în Moldova până spre sfârşitul secolului al XVI, pe baza tuturor datelor sigure, controlate în toate felurile posibile, nu rezultă că ar fi fost vreo abatere dela regula generală de socotire a începutului anului. Ceeace rezultă precis este că anul începeà la 1 Ianuarie.

Dacă în cronici, cari reprezentau tradiţia ţării şi erau scrise de oamenii bisericii, se obişnuià stilul dela Ianuarie, cred că este natural a se admite că stilul oficial al ţării erà cel dela Ianuarie.

Dar presupunerea aceasta rămâne să fie verificată şi cu documentele şi inscripţiile contimporane.

NOTĂ. In timpul corecturii tipografice am mai găsit în «Convorbiri Literare» din anul XXXIX (1905) p. 746—751, articolul d-lui N. Iorga, «*Observaţii de cronologie cu privire la Moldova în epoca lui Alexandru cel Bun*» în care vorbind despre anul care se întrebuinţà în Moldova pe vremea lui Alexandru cel Bun, se spune: «Eu zic: şi dela 1 Martie, căci într'o cancelarie aşà de nouă nu poate fi vorba de o normă fixă, ci fiecare dată cum era deprinderea în ţara de unde venise: deci după anul dela 1-iu Septembrie, dacă scriitorul erà de peste Dunăre sau Muntean, după anul dela 1-iu Ianuarie dacă erà Polon, după acela dela 1 Martie dacă erà Rus din Galiţia şi Podolia». (p. 746).

[1] Ibid., p. 230.

Gh. Popovici, care susţinuse, în Martie 1905 în «Convorbiri Literare», anul dela Martie, în Iulie publică în ziarul «Epoca» (1905, anul XI, Nr. 182) «*Căderea ipotezei anului dela Martie*» cu următoarea concluzie, «Ori şi cum, cronologia dela Septembrie, pare a fi fost în uz în Moldova, în primul secol dela întemeierea ei. In ce măsură, aceasta vor arătà cercetări de detaliu. Cât pentru ipoteza anului dela Martie pentru vremea lui Alexandru cel Bun, ea trebuie privită drept căzută» (p. 2.).

Avem astfel, de o parte admisă posibilitatea celor trei stiluri, de alta stilul dela Septemvrie, la început, în Moldova. Toate acestea nu schimbă nimic din cele scrise în acest studiu la p. 6 aliniatul 3.

Şi d-l I. Minea în «*Principatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund*» Bucureşti, 1919, discută chestiunea cronologică din Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun (p. 225—230 în notă).

STUDII ASUPRA CHIPULUI CUM SE FĂPTUIA RĂSBOIUL DE CĂTRE ŞTEFAN-CEL-MARE

DE

GENERAL R. ROSETTI

Şedinţele dela 3 Aprilie şi 5 Iunie 1925

După cum fiecare popor îşi are poezia sa populară, arta sa, politica proprie geniului său şi mai ales împrejurărilor speciale în cari trebuie să-şi trăească vieaţa, tot astfel are şi chipul său deosebit de a purtà răsboiul.

La această regulă generală Moldovenii, cari, poate mai mult ca alte popoare, au fost sortiţi să poarte arma pentru apărarea moşiei lor, nu fac excepţie, şi succesul cu care au dus lupta de împotrivire, la năzuinţele cuceritoare a trei vecini puternici, se datoreşte, în mare parte, felului moldovenesc de a duce răsboiul.

Studiul chipului acesta moldovenesc de a duce răsboiul este scopul ce urmăresc, iar începerea studiului prin epoca lui Ştefan-cel-Mare se datoreşte faptului că este epoca în care acest chip de a duce răsboiul şi-a găsit cea mai mare, mai glorioasă şi mai caracteristică desvoltare.

In cursul studiului am fost nevoit a face numeroase incursiuni în alte soiuri de manifestaţii ale vieţii poporului moldovenesc. Aceasta nu poate păreà straniu nimănui care-şi dă seamă că răsboiul nu e cevà de sine stătător ci numai una din manifestaţiile vieţii unui popor şi că toate manifestaţiile vieţii sunt strâns legate una de alta.

Pentru a se puteà studià chipul de făptuire a răsboiului — strategia — trebuesc a se studià, mai întâiu, mijloacele prin cari se execută această făptuire şi aceasta atât la poporul pe care-l studiem cât şi la acele cu care a fost în conflict armat sau cari au avut vreo influenţă asupra sa.

Mijloacele mai de seamă prin cari se făptueşte răsboiul — şi pe cari îmi propun a le studià în mai multe memorii — sunt: armamentul, organizarea militară, chipul cum se întrebuinţà armamentul şi trupele pe câmpul de luptă — adică tactica — şi organizarea defensivă — fortificaţia.

Numai după ce voiu fi studiat în ce constau aceste mijloace pe vremea lui Ştefan-cel-Mare, voiu căutà a studià strategia lui.

MEMORIUL I

ARMAMENTUL

Izvoarele, cunoscute până acum, ne arată că armamentul de care dispuneau, în timpul domniei lui Ștefan-cel-Mare, atât Moldovenii cât și vecinii lor, erà compus din:

Armament defensiv { scuturi, îmbrăcăminte defensivă

Arme pentru lupta corp la corp [1]) { ghioage, topoare, seceri și coase, săbii, suliți

Arme pentru lupta depărtată { arce cu săgeți, arbalete, arme de foc

Caracteristicele fiecăruia din aceste soiuri de arme erau cele următoare:

Scuturile, constau dintr'o bucată de metal, lemn, piele sau împletitură de răchită, pe care luptătorul o ţineà cu brațul stâng și prin care căutà a-și acoperì trupul față de loviturile dușmanului.

Dimensiunile și formele scuturilor variau mult. Ele erau în general mari și grele la cavalerii poloni și unguri [2]) și mici și ușoare la Români [3]), Tătari [4]) și Turci [5]).

---

[1]) Asupra nomenclaturii acestor arme vezi *Bogdan, Organiz. Arm. Mold. în Sec. XV*, în *Anal. Acad. Rom.* XXX, p. 433 sqq.

[2]) Muzeul Armatei (Invalides) din Paris posedă un scut (targe) a lui Matiaș Corvin (catalogat sub I. 7). Pentru armamentul Ungurilor a se vedeà cartea d-lui *Szendrei (Magyar Hadtörténelmi Emlékek)*, care e bogat ilustrată și care mi-a fost semnalată de d-l Andrei Veress, căruia îi exprim acì mulțumirile mele.

[3]) *Verancii De situ Transilv. Mold. Transalp.* apud *Ilarian. Tez. Mon. Ist.*, III, p. 181; *Iorga, Gesch. d. Rum. Volkes* I, p. 332: «und aus Zweigen verfertigten sie sich kleine Schilde»; *Monumenta Poloniae historica* III, p. 247—8, citat de *Iorga* în *Revista Istorică*, VII, p. 117 sqq.

[4]) *The texts and versions of John de Plano Carpino and William de Rubruquis*, Ed. *Beazley*, p. 63. Tătarii nu purtau scutul decât în serviciul de gardă. (*Plan Carpin*, p. 90).

[5]) *Oman A history of the art war in the middle ages* II, p. 318 sqq; *Sansovino Hist. Univ. dell'orig. guerre*, p. 113.

Imbrăcăminte defensivă. Prea puţini din Moldoveni aveau za şi coif[1]), avem totuş ştiri despre nişte platoşe ale lui Ştefan-cel-Mare[2]). In loc de armătură metalică ei aveau haine de in umplute cu bumbac în grosime de trei, patru degete şi cu cusuturi în iţe dese[3]). Coloarea hainelor erà închisă — a sumanelor de azi — ceeace dădeà — spune un scriitor polon care a luptat contra Moldovenilor — un aspect întunecos oastei moldoveneşti[4]) şi-i îngăduià — adăugăm noi — a se confundà cu terenul şi a se face nevăzută — a se camuflà, cum se zice azi, pentru a obţine surprinderea, lucru care erà, cum vom vedeà, o parte esenţială a tacticei moldoveneşti.

Cavalerii poloni şi unii din cei unguri[5]) aveau armuri complete. Turcii aveau mai ales coifuri[6]) şi zale[7]). Tătarii aveau coifuri şi platoşe de piele[8]).

Ghioagele (fuşturi, masses d'armes), constau dintr'o bucată de lemn tare (măciucă), mai subţire la unul din capete, de care apucà acel care o mânuià, şi mai groasă la celălalt capăt, cu care se lovià adversarul. Capătul gros erà adeseori ferecat sau bătut cu cuie de metal cu capete (flori) groase. Ele se fabricau de cei ce le foloseau şi erau mai cu seamă întrebuinţate de Români[9]), în poezia populară cărora sunt adeseori pomenite[10]).

Topoarele erau de două soiuri: 1. La Români şi la Tătari[11]) cele obişnuite. Cu dânsele erau armaţi în Moldova parte din ţăranii alcătuind oastea de strânsură[12]). Ele serveau atât ca arme, în lupta corp la corp,

---

[1]) *Martin Bielski, Sprawa Rycerska,* în *Arh. Ist.* I, 2, p. 168.

[2]) *Hurm.* XV. 1. La 7 Iulie 1502 Braşovenii scriu Sibienilor despre nişte platoşe (loricis) ale lui Ştefan-cel-Mare.

[3]) *Verancius,* l. c.

[4]) *Martin Bielski,* l. c.

[5]) *Szendrei,* o. c.

[6]) Muzeul armatei (Invalides) din Paris posedă coiful lui Baiazid II, care e expus în sala Kléber (catalogat sub H. 445).

[7]) *Oman* II, p. 318 sqq: *Sansovino,* l. c.

[8]) *Plan Carpin,* o. c., p. 62, 63, 90.

[9]) *Urechi (Ed. Giurescu)*, p. 230; *M. şi N. Costin* în nota 1, pag. 154 a *Letopiseţelor* (Ed. Kogălniceanu).

[10]) *V. Alecsandri, Poezii populare ale Românilor,* Ed. 1866, p. 59. 67, 73, 126, 164, 169, 172, 198; Deasemenea în basmele Aromânilor *(Per. Papahagi, Basme aromâne)*, p. 263, 265, 275, 461).

[11]) *Carpin,* o. c., p. 62.

[12]) *M. şi N. Costin* în nota sus citată; *Iorga, Geschichte des Rumän. Volkes,* I, p. 332, «die selben äxte mussten holz und schädel spalten».

cât şi pentru tăierea arborilor pentru întărituri, foc, etc. 2. La cavalerii poloni şi unguri, de tipul numit «hâches d'armes» care se mânuià deacălare cu una sau cu ambele mâini, după mărimea ei. La Poloni se purtà şi de unii pedestraşi atârnată de cingătoare, pe coapsa stângă [1]).

Seceri şi coase. Erau cele obişnuite [2]). Se întrebuinţau mult de ţărănimea moldovenească care se folosià de ele, în lupta corp la corp, mai cu seamă pentru a tăià picioarele cailor adversarilor [3]). Mai serveau şi pentru cosirea ierbii necesare hranei animalelor.

Săbiile erau de cele două tipuri cunoscute: sabia dreaptă, provenită din Occidentul Europei, întrebuinţată mai cu seamă de Poloni şi de Unguri [4]), şi sabia curbă întrebuinţată de Turci şi de Tătari [5]). E probabil că Moldovenii, cari erau înarmaţi cu săbii [6]), întrebuinţau ambele modele [7]), deşi avem ştire că există şi un tip moldovenesc (spada ale facione valachesca) [8]), a cărei descriere însă nu o avem.

Suliţele erau de lemn cu capăt metalic ascuţit. Pe lângă suliţele obişnuite [9]), Moldovenii [10]) şi Tătarii [11]) aveau şi suliţe cu vârful compus dintr'o parte ascuţită cu care se înţepà şi un cârlig care servià spre a trage sau doborî călăreţul de pe cal.

Arce cu săgeţi. Acestea erau de două soiuri, în Europa, în secolul XV:

a) Arc simplu, constând dintr'o singură bucată de lemn încordat cu o coardă. Ele se întrebuinţau în Vestul Europei şi de ţărănimea de

---

1) *I. Matejko. Ubiory w Polsce.* Desemn No. 21519.

2) *M. şi N. Costin*, Id., *Iorga*, l. c.: «die Sicheln und Sensen, mit denen sie ernteten».

3) *Urechi*, p. 39.

4) *Oman*, l. c.

5) *Plan Carpin*, o. c., p. 62.

6) *Monumenta poloniae historica*, III, p. 247—8, apud *Iorga, Rev. Ist.*, VII; *Bogdan Relaţiile*, p. 189; *Dlugosz*, XIV, p. 495.

7) *Bogdan, Org. Arm. Mold.*, în *An. Ac. Rom.*, XXX, p. 434.

8) *Iorga, Acte şi fragmente*, III, p. 43.

9) *Verancius*, l. c.; *Monum. Pol. hist.*, l. c.; Suliţele Moldovenilor erau mai scurte ca acele ale Ungurilor, *(Reichersdorf* apud *Ilarian, Tez. Mon. Ist.*, III, p. 136).

10) *Bielski*, l. c.

11) *Carpin*, p. 63.

peste tot, fiind cele mai uşoare de construit. Erau de două tipuri [1]): cel continental sau mic [2]) şi cel englezesc sau mare [3]).

b) Arce tătăreşti sau mai bine zis asiatice [4]) întrebuinţate de Tătari, Turci şi poate, într'o oarecare măsură, şi de Români [5]) şi de Poloni [6]). Acestea constau dintr'o bucată de metal sau lemn tare, de capetele căreia erau fixate două bucăţi de lemn elastic, ale căror capete libere erau strunite ca şi cele ale arcelor simple. Arcul tătăresc aveà o putere de proiecţiune mai mare ca cel simplu [7]).

Lemnul din care se fabricau arcele erà de următoarele esenţe [8]): tisa [9]), alunul, carpenul, frasinul şi ulmul [10]).

Pentru încordare se întrebuinţà: inul, cânepa [11]) (se ungeau spre a suferì mai puţin de umezeală) şi maţele [12]), cari dădeau o coardă ce nu suferià de umezeală. Spre a nu suferì de ploaie, arcele se purtau neîncordate pe vreme umedă [13]). In marş ele se purtau: fie atârnate peste umăr [14]), fie în mână, fie în anumite tolbe [15]) —

---

[1]) *Oman,* II, p. 58.

[2]) Cele mici erau mai mici de 1,50 m. (*Catalogue des collections composant le Musée d'artillerie,* III, p. 368).

[3]) Miniatura de pe fol. 10 a Ms. 254 a Bibliotecei Naţionale Paris (fonds fr.) le arată cevà mai înalte ca un om; în *Catal. des coll.* sus citat (pag. 368), se spune că erau de 2,00 m., în *Encyclopaedia Britannica* (ediţiunea 9-a) la articolul «archery» se dă (pagina 557) ca înălţime a arcului mare 5 picioare (1,60 m.)

[4]) *Catal, des Coll.,* p. 368.

[5]) Că Românii întrebuinţau arce tătăreşti o dovedesc miniaturi din Secolul XIV. (*Şt. Meteş, Istoria Neamului Romînesc,* I, p. 146, 147); Bizantinii întrebuinţau arcul tătăresc în secolul XIV. (Biblioteca Naţională Paris. Ms. grec, No. 135).

[6]) Există un asemenea arc la muzeul Czartoriski din Cracovia, precum şi desene în colecţia de reproduceri a lui Matejko.

[7]) *Cat. des coll.,* l. c.

[8]) *Encyclopaedia britannica,* l. c.

[9]) *Fischer. Die Wehrmacht der Moldau zur Zeit Stephan des Grossen.* (*Jahrbuch des Bukowinaer Landes-Museums,* XIII. XIV, p. 39).

[10]) Ulmul pentru arcurile mari englezeşti. *Oman,* II, p. 59.

[11]) *Cat. des coll.,* l. c.

[12]) *Encyc. brit.,* II, p. 372.

[13]) *Cat. des coll.,* III, p. 368.

[14]) *Urechi,* p. 109; *Iorga, Ist. lui Ştefan-cel-Mare,* Nota, 156, p. 331.

[15]) *Cat. des coll.,* III, p. 401—403.

mai ales Polonii [1]), Tătarii [2]) şi Turcii [3]) — fie în fine prin cingătoare [4]).

Arcele aruncau, până la 220 metri [5]), săgeţi de lemn, având o lungime de 0,80 m. — 0,96 m. [6]); vârfurile lor erau de metal [7]).

Arcaşii dibaci puteau trage până la 12 săgeţi pe minut [8]).

Săgeţile, în număr de 16—24 [9]), se purtau în tolbe [10]). Nu erà nevoie de mai multe, căci arcele se întrebuinţau numai în faza pregătitoare a luptei, care erà de scurtă durată. Reaprovizionarea se făceà probabil, la Moldoveni, prin luarea celor găsite pe câmpul de luptă şi a celor dela prizonieri. Turcii [11]) şi Polonii [12]) aveau adevărate coloane de muniţiuni cari urmau, încet, armatele.

Moldovenii erau îndatoraţi, sub Ştefan-cel-Mare, a aveà arce cu săgeţi şi săbii [13]).

Tătarii şi Moldovenii erau dibaci în întrebuinţarea arcelor de-a călare, din goana calului, atât în înaintare cât şi mai ales în retragere [14]).

---

1) *Walery Eljasz Radzikowski. Ubiory w Polsce i u Sasiadów w wieku* XIV, p. 8, *I. Matejco. Ubiory w Polsce*, 1200—1795, gravura No. 21519; Muzeul Czartoriski din Cracovia are o asemenea tolbă de piele tare (catal. sub No. 508).

2) Tătarii aveau câte trei tolbe (*Carpin*, p. 62).

3) Gravură pe lemn reprodusă de *Parmentier* în *Album Historique*, II, p. 123.

4) Enicerii turci (Desen al lui Gentile Belini, reprodus de *Parmentier*, o. c., II, p. 123).

Cavalerii turci (desen dela 1440—1493 al Muzeului Germanic din Nürnberg *Parmentier*, l. c.)

5) *Encyclopaedia Britannica*, la articolul «archery», dă ca bătaie a arcelor 240 yards (II, p. 557). Colonelul *Robert*, în *Cat. des coll.* (III, p. 368), dă 220 metri.

6) *Encyc. brit.*, l. c. dă un yard pentru cele englezeşti. *Oman* (l. c.) dă pentru cele tătăreşti, două picioare şi o palmă, cam 0,80 m.

7) Foarte ascuţite la Tătari. *Carpin*, p. 62.

Toate Muzeele au numeroase vârfuri de săgeţi. Pentru cele găsite la Suceava vezi *Cetatea Sucevei* de *Romsdörfer*, publicată în româneşte de *A. Lepădatu*. Planşa IX.

La Muzeul Militar (Parcul Carol), există câteva din vârfurile găsite la Suceava.

8) *Robert*. în *Cat. des coll.*, III, p. 368.

9) *Cat. des coll.*, III, p. 369.

10) *Ibid.*, III, p. 401—403; *Carpin*, p. 62.

11) *Col. lui Traian*, VIII, p. 422—3.

12) *Cromer, Polonia*, p. 440 sqq.

13) *Dlugosz*. XIV, p. 495.

14) *Martin Bielski, Sprawa Rycerska*. (*Arh. Ist.*, I. 2, p. 168). Şi în Occident se trăgeà cu arcul de-a călare. Vezi miniaturile dela fol. 75 şi 125 ale Ms. 254 din Bibliot. Nat. Paris (fonds fr.].

Arbalete. Erau arce de metal cari se încordau cu un cârlig sau cu un vârtej (scripet). Bătaia şi preciziunea lor erau mai mari ca a arcelor [1]), dar iuţeala lor de tragere erà mică [2]).

Ele aruncau săgeţi mai grele ca arcele sau săgeţi incendiare, constând din săgeţi obişnuite în vârful cărora se puneà câlţi aprinşi [3]).

Turcii [4]), Polonii, Ungurii şi Saşii [5]), le întrebuinţau. Nu avem decât o menţiune, posterioară, despre întrebuinţarea lor de către Moldovenii uli Ştefan-cel-Mare [6]), dar nu există vreun temeiu spre a crede că nu aveau aceste arme de cari se foloseau şi vecinii lor [7]).

Arme de foc. Erau de două soiuri: Unele de calibru mai mic, cu ţeava lungă, în general purtate de oameni, şi altele de calibru mare, cu ţeava scurtă, duse pe care sau pe roate trase de cai sau de boi. In vechile noastre cronici li se zice: puşti [8]), tunuri [9]), husniţe [10]), hacuniţe [11]) şi sineţe [12]).

---

[1]) *Robert, Cat. des coll.*, l. c.

[2]) *Ibidem.*

[3]) *Encyclopaedia Britannica*, II, p. 655, articolul «artillery».

[4]) *Oman*, II, p. 359.

[5]) *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus Sächsischen Archiven*, I, p. 1, 178, 179, 253, 254, 543.

[6]) *Ion Neculce*, în *O seamă de cuvinte (Cogăln. Letop.*, II, p. 179) zice: «Lăsat-a Ştefan-Vodă-cel-Bun la mănăstirea Putna, după moartea lui, arcul lui.. *şi arcul l-au fost trăgând cu vârtej* (deci arbaletă)... La vremea lui Constantin Cantemir-Vodă, fiind răscoală, au venit nişte cazaci cu Leşi şi Moldoveni joimiri... iară a mănăstirei nu au luat nimic, fără numai arcul lui Ştefan-Vodă...».

[7]) Muzeul din Sighişoara are (catalogat sub no. 360) o arbaletă de mari dimensiuni şi cu arcul de lemn.

[8]) *Urechi (Ed. Giurescu)*, p. 44, 52, 61, 67, 74, 78, 135, 137, 188, 189, 201, 219, 229, 230, 231, 238, 241.

Se ziceà *puşti* la ceeace numim azi tunuri. Etimologia ar fi după *Bogdan (Rel.*, p. 391 şi *Organizarea armatei moldovene în sec. XV*, în *An. Ac. Rom.*, XXX, p. 425): пѹшка = puşcă (tun) = puska (Ung.) = Büchse (germ.) = pixa (latin).

[9]) *Urechi*, p. 23.

[10]) *Ibidem*, p. 230.

[11]) Id., Id.

[12]) *Urechi*, p. 189, 204, 231, 239. Erau ceeace numim azi puşti.

Asupra nomenclaturii armelor de foc la Moldoveni vezi bogata documentaţie a lui Bogdan, în nota 73, a comunicării sale asupra organizării armatei moldovene în sec. XV *(An. Ac. Rom.*, XXX, p. 425 sqq.).

Pentru Poloni sunt publicaţiunile d-lui *Badecki*:

Sredniowieczne Ludwisarstwo Lwowskie.

Ludwisarstwo Lwowskie za Zygmunta I.

Şi unele şi altele constau dintr'o ţeavă de metal, deschisă la ambele capete şi având la capătul anterior o prelungire, în formă de scară, în care se introduceà un cilindru, închis la un capăt, şi conţinând încărcătura de pulbere [1]). Acest cilindru (cameră de încărcare) se înţepenià printr'o pană de lemn sau se înşurubà în ţeavă [2]).

Ţeava erà făcută prin forjarea, pe un mandrin, a o serie de bare de fier, asemănătoare doagelor unui butoiu, cari erau strânse apoi printr'un număr de inele (cercuri), numite frete [3]). Ţeava prezentà părţi de mai slabă rezistenţă acolo unde se uneau doagele; deaceea numărul fretelor se îmmulţià [4]).

Ţevile de calibru mic — 0,05 m. la 0,182 m. [5]) — aveau o lungime până la 35 calibri [6]) şi erau cilindrice în interior. Ele trăgeau mai ales proiectile de fier şi plumb [7]). Bătaia lor varià dela 25 la 1400 paşi [8]) (980 metri). Cele mai multe nu trăgeau la o distanţă mai mare ca 100 m. Moldovenii aveau asemenea piese la Războeni, pe cari relaţia după Saadeddin le numeşte *moschettarìa* [9]) şi au luat Polonilor multe asemeni arme în 1497 [10]).

---

[1]) (La început) «man trente die pulverkammer von den röhre» (*C. von Decker Geschichte des Geschützwesens und der Artillerie in Europa)*.

«Le canon se compose d'un tube ouvert complété par une boite ou chambre à poudres qui n'est réunie au tube qu'après avoir reçu la charge. Les deux parties sont reliées par un étrier, le plus souvent à queue, puis la boite à feuillures s'engageant un peu dans le canon est pressée contre lui par un coin». (*Catal. des coll.*, V, p. 4).

Muzeul armatei din Paris (Invalides) are nouă asemenea piese (catalogate sub indicii no. 1 — no. 9).

Muzeul din Viena (K. u. k. Heeresmuseum) aveà. în 1913, două piese complete (1 şi 9) şi cinci ţevi din prima jumătate a sec. XV-a, forjate cum se arată mai sus.

[2]) *Lorédan Larchey. Origines de l'artillerie française.* Planches, 1.

[3]) *Decker*, o.p., p. 33; *Catal. des coll.*, V, p. 4; *Lorédan Larchey* l. c.; *Oman*, II, p. 224.

[4]) *Lorédan Larchey* arată o piesă (pag. 1) făcută din 32 doage şi 41 cercuri (frete). Piesele expuse la muzeul Armatei din Paris au 10 şi mai multe doage.

[5]) Calibrul celor nouă piese aflate la Paris (Catalogate sub no. 1 — no. 9).

[6]) *Decker*, o. c., p. 46.

[7]) *Catal. des coll.*, V, p. 5.

[8]) *Decker*, o. c., p. 32 sqq. Aceasta se verifică şi prin afirmaţiunea lui *Donato da Lezze*, că sultanul nu a putut fi atins de descărcarea artileriei moldoveneşti deoarece se găsià la circa 1 miglio = 1700 m. de ea (*op. c.*, p. 90).

[9]) *Arh. Ist.*, I, 2, p. 35 «aruncându-se ca un furios pârâu asupra artileriei şi muschetăriei duşmane» (moldovene).

[10]) *Bogdan. Cronice. Inedite*, p. 46 «şi toate puştile cele mari, cu cari bătuseră cetatea Sucevei, au fost luate atunci (de Moldoveni) şi *altele mici şi* multe şi mai mici»

Cele de calibru mare aveau interiorul ţevei tronconic spre a îngădui încărcarea cu proiectile (de piatră sau fier) de diferite calibre [1]), calibre cari variau dela 0,11 m. la 0,85 m. [2]). Bătaia lor erà cam de 100 paşi [3]). Cele moldoveneşti erau bune dar grele [4]).

In veacul al XV-lea, se începuse deasemenea a se turnà arme de foc de fontă şi de bronz. Acestea se încărcau pe la gură.

Nu avem documente cari să ne specifice dacă armele de foc întrebuinţate de Moldoveni, sub Ştefan-cel-Mare, erau forjate sau turnate, dar e probabil să fi avut şi de unele şi de altele, căci, precum vom vedeà mai jos, el îşi procurà armamentul dela vecini şi la aceştia începuse turnarea tunurilor.

Ştirile documentare asupra turnării primelor tunuri, avem — deşi sunt indicaţii şi e probabil că s'au turnat şi înainte — pentru Bartfeld în anul 1433 [5]), pentru Turci în 1453 [6]), pentru Lemberg în 1466 [7]), pentru Ruşi (cari au învăţat dela Aristotel din Bologna) în 1475 [8]), pentru Sibiiu în 1501 [9]).

Ţevile erau fixate într'un soiu de cosciug de lemn dintr'o singură bucată [10]). Acesta se puneà fie direct pe pământ, fixându-se cu pene, fie pe roţi, fie că se fixà pe căruţe [11]). Ţevile de calibru mic se mai fixau şi prin ajutorul a doi umeri pe un soiu de furcă care se înfigeà în pământ [12]).

---

[1]) *Mémorial de l'artillerie*, VI, p. 8.

[2]) *Catal. des coll.* V. p. 72, 73, piese aflate în muzeu. La Cetatea Sucevei, s'au găsit 45 proiectile de piatră de 6—12 cm. diametru şi una de 45 cm. diametru. (*Romsdörfer*, Cetatea Suceava, Ed. *Lapedatu*, p. 89). La castelul Wawel (Cracovia) sunt proiectile de piatră de circa 0.50 diametru.

[3]) *Decker*, p. 32.

[4]) *Martin Bielski*, l. c.

[5]) *Kaindl, Geschichte d. Deutschen in d. Karpathenland*, II, p. 326.

[6]) *G. Schlumberger. Le siège, la prise et le sac de Constantinople*, p. 56 sqq.

[7]) *Acta consularia Lemberg*, T. I. apud *Dr. Badecki. Sriedniwieczne Ludwisartwo Lwowski*, p. 38. Polonii aveau şi arme de foc forjate. (Ibid., p. 34).

[8]) *Decker*, o. c., p. 34.

[9]) *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus Sächsischen Archiven*, I, p. 349, 350.

[10]) *Catal. des coll.*, V, p. 6; Mss. din Bibliot. nat. din Paris (fonds fr.) No. 2645, (fol. I şi CXVI) şi No. 2646 (fol. 220).

[11]) Cum au făcut Moldovenii la Războeni. «Necredincioşii (Moldovenii) au avut «în favorul carele — scrie Nesri — din care împrăştiau ghiulele şi cu aceste ghiulele «trase din care au făcut foarte mulţi martiri printre soldaţii islamului». (*I. Ursu. Ştefan-cel-Mare şi Turcii*, p. 81); «în carele artileriei duşmăneşti» (*Arh. Ist.*, I, 2, p. 34).

[12]) *Catal. des coll.*, V, p. 6; *Lorédan Larchey*, o. c., pl. LXX.

Alt mod de fixare a ţevilor de calibru mic erà de a pune 3—8 alăturea una de alta pe un soiu de tavă, care se puneà pe roţi. Francezii numeau asemeni piese «ribeauquins» [1]), Germanii «orgelgeschütz» [2]). Moldovenii posedau asemenea piese — adevărate mitraliere — la începutul secolului XVI-lea [3]).

Pentru darea focului se întrebuinţà o vergeà de fier, îndoită la capătul cu care se dădeà foc, şi având un mâner de lemn la celălalt capăt [4]). Această vergeà se încălzià la un foc de cărbune ce se ţineà continuu aprins în apropierea gurei de foc [5]). Când urmà a se da foc, se introducea vârful înroşit al vergelei în lumina camerei de încărcare.

Ochirea în direcţie se făceà îndreptând ţeava în direcţia dorită; această direcţie se puteà schimbà foarte cu greu din cauza trebuinţei de se fixà întreaga piesă la pământ sau căruţe [6]).

Ochirea în bătaie (depărtare) se făceà după aprecierea şi mai ales după experienţa tunarului [7]) şi se puteà modificà foarte greu. Deaceea vedem că ori de câte ori o trupă atacà, ea erà atentă la punctele de cădere ale proiectilelor şi se oprià dincoace de ele până după terminarea

---

1) *Catal. des coll.*, V, p. 6; *Lorédan Larchey*, o. c., pl. LXIII şi LXV; *Oman*, II, p. 216.

2) *Katalog des k. und k. Heeresmuseums*, p. 381.

3) *Martin Bielski*, l. c., zice: «aceste ultime (tunuri mici de fier) erau câte şase «sau câte opt la un loc, pe două roticele uşoare, încât nimic nu poate fi mai trebuincios «pentru infanterie, care le duce după sine ori unde merge, le întoarce cum vrea, şi «înconjurându-se cu ele în marş, nu se teme de nici un atac de cavalerie. Se încarcă iute «cu cartuşe învelite cu hârtie. Gloanţe de fier sau plumb. Tuburile ţevilor sunt lungi «de un cot».

La muzeul Sobieski din Lemberg, există o asemenea piesă, dintr'o epocă ceva ulterioară.

Mss. 3 al Arhivei Săseşti din Sibiiu (*Kuntsbuch des Hanns Haasemvein*, scris dela 1417—1569), are, la filele 122 şi 123, trei ilustraţii deasemenea piese absolut identice cu piesa din Muzeul Sobieski.

Muzeul din Sighişoara are trei asemenea piese dintr'o epocă puţin posterioară (No. 17—19).

4) *Catal. des coll.*, V, p. 5; Mss. Bibliot. Nat. Paris (fonds fr.) No. 2643 (fol. CCC. XX CVII şi No. 2645 (fol. CVXI); *Lorédan Larchey*, pl. XXIX şi XLVIII.

Muzeul din Sighişoara are o asemenea piesă cu mâner cu tot (No. 30).

5) *Ibidem*, Id.

6) *Mémorial de l'artillerie*, VI, p. 8.

7) (Tragerea) «war ein blosses Handwerk das nach und nach zur Zunft überging» (*Decker*, o. c., p. 80).

descărcării, când se repezià și treceà dincolo de punctele de cădere[1]), profitând de încetineala încărcării[2]). Adeseori când trupa atacatoare erà aproape de gurile de foc și se vedeà că tunarii se pregătesc a da foc, infanteria se culcà la pământ pentru ca proiectilele să treacă deasupra ei — cum au făcut-o enicerii dela Valea-Albă[3]).

Efectul material erà în general mic[4]), cel moral erà mare[5]). Deaceea se trăgeà cu tunurile mai ales la începutul luptei spre a descompune formațiile dușmanului și a-l demoralizà, cum au făcut-o Moldovenii la Racova[6]) și Valea Albă[7]) Când începeà lupta corp la corp, tunurile nu mai puteau trage, căci riscau a lovì propria lor infanterie.

Tunurile și muniția lor erau duse în care sau trase de boi[8]) sau de cai[9]).

Pulberea erà cea neagră obișnuită și se făceà, după diferite rețete[10]),

---

[1]) «Focul artileriei lor izbucnì mai înainte de a ajunge musulmanii la locul țintei», *Arh. Ist.*, I, 2, p. 34.

[2]) «*et restata la furia dell'artegliaria* (adică după descărcare), il Gran Turco si «messe a fuggir galoppando il cavallo, et gionto la fantaria ch'era poco d'avanti et fer«mosi contra l'inimico, *per non lasciar più trar artegliaria*». (*Donato da Lezze. Hist. Turchesca.* Ed. Ursu, p. 90.)

[3]) *Arh. Ist.*, l. c.

[4]) Id.; *Donato da Lezze*, p. 90; *Mémorial* de *l'artillerie*, VI, p. 9.

[5]) Nota preced. și *Catal. des coll.*, V, p. 5 sqq.

[6]) Relația dela Buda; *Iorga, Acte și Fragmente*, III, p. 93.

[7]) *Sead-ed-din*, l. c.; *Donato da Lezze*, l. c.

[8]) *Urechi*, p. 75 «(Polonii în 1497) și când au ieșit din Liov, boii, *cari purtà ierbăria*, «de vânt mare s'au risipit».

[9]) Tunurile cele mari de bronz cu cari Polonii au asediat Suceava, în 1497, erau trase (împreună cu accesoriile lor) unele cu 50 cai, altele cu 40 cai. (*Badecki, Ludwisartwo Lwowskie za Zygmunta* I, p. 9).

[10]) *Decker*, (o. c., p. 23) dă următoarele proporții în trei rețete:

Salpetru	3	5	6
Sulf	1	1	2
Cărbune	2	1½	1

Leonhardt Fronsperger (*Von Wagenburgt umb die Feldleger... von allerlei Geschütz, Feuerwerwerck*, Frankfurt a/M. 1573, II, fol. CCXI) dă:

Salpetru	4	5	6	7
Sulf	2	2	2	2
Cărbune	1	1	1	1

Hanns Haasenwein (o. c.) dă foarte multe rețete, printre cari (fila 41) următoarele:

Salpetru	4	5
Sulf	1	1
Cărbune	½	1

Pentru a se face amestecul recomandă a se disolvà în alcool.

în morişti de mână [1]). Ea erà fină ca făina şi nu sub formă de grăunţi [2]).

Cărbunele erà de lemn de teiu [3]) sau brad [4]), care se distilà în vase de pământ [5]).

Salpetrul se aduceà dela vecini [6]).

Incărcătura de pulbere, erà egală în greutate cu a proiectilului, la piesele de calibru mic, şi de $^2/_3$ sau $\frac{1}{2}$ la cele de calibru mare [7]).

Proiectilele erau de formă sferică, mai mult sau mai puţin regulată, şi făcute din: piatră [8]), fontă, fier [9]) sau plumb [10]).

Aceste caracteristice fiind arătate, ni se pun fireşte următoarele întrebări:

a) De unde şi cum îşi procurau domnii noştri acest armament?

b) In ce constà aprovizionarea în arme şi muniţiuni?

a) *Procurarea armamentului.* Din cercetarea izvoarelor de cari dispunem rezultă că trei erau sursele de aprovizionare, şi anume:

Cumpărarea sau căpătarea dela vecini [11]). Braşovul şi mai cu seamă

---

1) *Decker*, o. c., p. 23.

2) Ib., p. 22.

3) *Fronsperger*, o. c., II, fol. CCXII.

4) Ib., id.

5) *Decker*, p. 86, sqq.

6) Vezi notele: 11 de mai jos, 1 de pe pagina 14 şi 1 de pe pagina 15.

7) *Decker*, p. 47, 48; *Fronsperger*, II, fol. IIII verso, fol. V—VII.

8) *Decker*, p. 34; Mss. bibliot. naţ. Paris (fonds fr.) No. 254 (fol. 10) şi No. 2643 (fol. CCLIII); *Sansovino*, o. c., p. 44 verso; *Hurmuzaki*, XV, 1, p. 147; *Archiv des Ver. für Sieb. Landeskunde* (neue Folge), XXIX p. 323; *Badecki. Sriednowieczne Ludw. Lwow*, p. 48.

9) *Hurm.*, II, 2, p. 382; *Badecki*, o. c., p. 48; *Martin Bielski*, l. c.; *Quellen*, etc., p. 177; *Mémorial de l'artillerie*, VI, p. 9.

10) *Bielski*, l. c.; *Fronsperger*, II, fol. CLXX; *Catal. des coll.*, V. p. 5.

11) In 1432—33, Vlad scrie Braşovenilor: «Deci vă rog ca pe nişte fraţi ai mei pre«gătiţi-mi o sută puşti, cu toate cele de trebuinţă şi cu arcuri cu săgeţi şi scuturi, cât «veţi puteà mai multe». *(Bogdan, Relaţiile cu Braşovul*, p. 63).

La 23 Iunie 1443, Ion Hunyadi cere dela Braşoveni arme şi «usque duodecim dies «sculpere faciatis et fabricare... quadraginta puscas *(sic)*; cum appromptuacione «curruum thaboriorum... *(Hurm.* XV, 1, p. 29).

In Oct.—Dec. 1445, Vlad cere Braşovenilor: «vă rog deci să ne ajutaţi cu arcuri «şi săgeţi şi cu puşti». *(Bogdan, Rel.*, p. 80).

La 3 Iulie 1460, Ştefan-cel-Mare confirmând privilegiul comercial al Lembergenilor, arată vama ce urmează a se plătì pentru diferite lucruri printre cari enumără: «cuţite, coase, secere... brâni ferecate, ţevi, fiare de plug, săbii ungureşti, paloşe...»

Lembergul, fiind însemnate centre de fabricare şi de comerţ al armelor [1]).

Luarea dela duşmanii învinşi[2]).

Fabricarea în ţară. Nu este îndoeală că Românii îşi fabricau singuri: ghioagele, arcele, şi cozile de topoare, suliţi, seceri şi coase, deoarece erà lucru uşor şi aveau nevoie de ele în vieaţa de toate zilele. Deasemenea este foarte probabil, cum o spune d-l Iorga, că-şi fabricau singuri scuturile de răchită[3]), după exemplul Tătarilor şi-şi ţeseau şi croiau singuri hainele groase. Ştim că se fabricà pulberea de puşcă în

---

(*Bogdan, Doc. lui Ştefan-cel-Mare*, II, p. 278). Reiese deci că aceste obiecte erau din acele cu cari se făceà de obiceiu comerţ.

In 1476—76, Basarab trimite la Braşov să cumpere scuturi şi arce, (*Bogdan, Rel.*, p. 121).

La 18 Februarie 1476 (sau 1470) Ştefan-cel-Mare cere Braşovenilor să dea voie lui Mihaiu «meşterul» să vie la noi cu săbii şi cu arme». (*Bogdan, Doc. lui Ştefan*, II, p. 337).

La 28 Februarie 1470, scriind din Buzău, Radu-cel-Frumos impută Braşovenilor că vând arme lui Ştefan. (*Bogdan, Rel.*, p. 328).

La 30 Maiu 1476, Basarab-cel-Bătrân trimite la Braşov să cumpere proviziuni şi arme. (*Bogdan, Rel.*, p. 333).

In 1475—76, Basarab-cel-Bătrân trimite la Braşov pentru fier şi arme. (*Ibid.*, p. 124).

In 1476, deasemenea pentru fier, arme şi scuturi. (*Ibid.*, p. 129).

In 1483—84, Vlad roagă pe Braşoveni să permită exportul de săgeţi, arce, săbii, scuturi şi fier pentru arme. (*Ibid*, p. 189).

La 20 Ianuarie 1484, Regele Matiaş scrie către Braşoveni retrăgând oprirea exportului de fier, oţel şi cânepă în Ţara Românească; dar se vor da arme numai pentru câte un singur individ. (*Hurm.* XV, 1, p. 123).

La 3 Noemvrie 1488, delegaţii Sibiiului către concetăţenii lor, arătând că regele a poruncit să se dea arme lui Ştefan-Vodă al Moldovei. (*Hurm.*, XV, 1, p. 130).

La 9 Septemvrie 1497, Dragfy cere Sibienilor a trimite «Bombardas ac lapides et pulveres», căci e chemat în ajutor de Ştefan-cel-Mare. (*Hurm.*, XV, 1, p. 147).

La 13 Septemvrie 1500—3, Ştefan-cel-Mare cere Braşovenilor scutire de vamă pentru armele, scările şi funiile ce cumpără prin spătarul Trotuşan. (*Bogdan, Doc. lui Ştefan*, II, p. 467).

La 7 Iulie 1502, Braşovenii scriu Sibienilor despre nişte platoşe (loricis) ale lui Ştefan-cel-Mare. (*Hurm.*, XV, 1, p. 158).

[1]) Lembergul aveà de vânzare tunuri, plumb, arme, salitră, pulbere, deoarece vedem pe Poloni cumpărând acestea acolo, după căderea Chiliei şi Cetăţii Albe. (*Iorga, Studii şi Documente*, XXIII, p. 317). Vânzarea de arme mai e confirmată şi de privilegiul dat Lembergenilor de Ştefan în 1460 şi citat în nota precedentă.

[2]) *Urechi*, p. 58, 78; *Bogdan, Cronice inedite. Letopiseţul dela Bistriţa*, p. 46, 61; *Dlugosz*, II, p. 418; *Arh. Ist.*, III, p. 9.

[3]) *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 332.

ţară [1]). Dar cred că se poate afirmà că se fabricau deasemenea şi vârfurile de suliţi şi săgeţi, precum şi săbii rudimentare şi ghiulele pentru armele de foc, pentrucă vedem pe de o parte că se cumpără mult fier pentru arme [2]) şi plumb pentru proiectile [3]), iar pe de altă parte că Ştefan-cel-Mare, de pildă, aveà în serviciul său armurieri şi diferiţi meşteri [4]). In special construirea în ţară a arcelor, săgeţilor şi săbiilor îmi pare dovedită prin afirmarea lui Dlugosz [5]) că Ştefan-cel-Mare îndatorà pe toţi ţăranii a venì la oaste cu săgeţi, arc şi sabie şi că pedepsià cu moartea pe cei cari veneau fără ele. Ar fi fost cu neputinţă a se aduce de aiurea un număr aşà de mare de arme şi dealtmintrelea acestea sunt arme pe cari şi cele mai înapoiate triburi le fabrică singure.

Un document unguresc [6]) vine în sprijinul acestei afirmaţiuni: la 16 Iunie 1496 Vladislav, regele Ungariei, scuteşte pe Toma Bulgarul, voivodul unei cete de ţigani, ca să mai facă parte din societatea altor ţigani corturari din Ungaria şi-l predă episcopului catolic din Cinci-Biserici spre a-i face proiectile de arme de foc şi alte instrumente necesare de răsboiu (atque pro faciendis globulis pixidum, sive aliis instrumentis ad belli usum necessariis...). Dacă în Ungaria [7]), care dispuneà de armurieri şi aveà atâtea ateliere speciale, mai ales în oraşele saxone, se recurgeà pentru fabricarea proiectilelor şi armelor la ţigani şătrari [8]), cu atât mai mult acesta trebuie să fi fost cazul în Moldova, unde erau puţini meşteri armurieri, dar multe salaşe de ţigani [9]) şi unde ţiganii au fost totdeauna meşteri fierari.

[1]) Oct.-Dec., 1445, Vlad cere Braşovenilor «... şi să ne daţi salitră ca să ne facem «praf». (*Bogdan*, *Rel.*, p. 80).

In 1475, Ştefan-cel-Mare cumpără din Lemberg, prin armurierul său Mihail, 16 pietre de salpetru. (*Iorga*, *Studii şi Documente*, XXIII, p. 309).

[2]) *Bogdan*, *Relaţiile cu Braşovul*, p. 124, 129, 189, 343; *Hurm.*, XV, 1, p. 123.

[3]) *Iorga*, *Rel. cu Lemberg*, p. 40; *Hurm.*, III, 3, p. 29: *Arh. Ist.*, III, p. 53—56.

[4]) «Waffenschmied» Mihail. (*Iorga*, *Studii şi Doc.*, XXIII, p. 309).

Meşterul Mihail ((*Bogdan*, *Documentele lui Ştefan-cel-Mare*, II, p. 337—8).

[5]) XIV, p. 495.

[6]) *Hurmuzaki*, II, 2, p. 382.

[7]) Şi în Polonia. (*Badecki Sred. Ludw. Lwowskie*, p. 48; Ibid. *Ludw. Lwowskie za Zygmunta* I, p. 47).

[8]) Ţiganii fabricau proectile pentru Sibiiu. (*G. D. Teutsch*, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, I. p. 177).

[9]) *Bogdan*, *Doc. lui Ştefan*, I, p. 7, 13, 39, 91, 242, 245, 309, 311, 314, 341, 430; II, p. 227.

D-l Badecki a dovedit într'un studiu recent [1]), că la Lemberg maiştrii artilerişti erau atât tunari (trăgători cu tunul) cât şi fabricanţi de pulbere şi turnători de tunuri. Acest lucru erà ştiut dejà despre artileriştii turci [2]) şi reies şi pentru cei din Sibiiu, din examinarea socotelilor oraşului [3]).

Dacă lucrul e adevărat pentru vecinii noştri de ce oare artileriştii, «meşterii», «waffenschmiedii» lui Ştefan-cel-Mare să nu fi fabricat şi ei guri de foc [4]) cum fabricau şi pulbere, şi mai ales să nu fi făurit (forjat) ţevile rudimentare cari se întrebuinţau atunci?

b) *Aprovizionarea cu arme şi muniţiuni.* In ceeace priveşte cantitatea de arme şi muniţiuni de care se dispuneà răspunsul e mai greu. Totuş se poate spune că fiecare luptător dispuneà, acasă, de armamentul defensiv precum şi de cel pentru lupta corp la corp, cu care luptà de obiceiu în răsboiu. Asemenea în ceeace priveşte arcele şi săgeţile [5]); pentru acestea din urmă e probabil — deşi nu avem indicaţii — ca domnitorii noştri să fi dispus de o rezervă, mai ales de vârfuri, cum erà cazul oraşelor săseşti [6]) şi cum reiese şi din faptul că deşi ţăranii erau siliţi a aveà săgeţile lor, domnitorii cumpărau săgeţi [7]).

In ceeace priveşte arbaletele avem date pentru oraşele săseşti [8]) şi pentru Turci [9]), dar pentru Moldova şi Muntenia nu.

In fine, relativ la armele de foc posedate de Ştefan-cel-Mare avem mai multe indicaţiuni vagi ca:

in buona copia bombarde (în 1475) [10])
quantita d'artegliaria [11])

---

[1]) *Sriednowieczne Ludwisarstwo Lwowskie*, p. 36, 40, 49.

[2]) *Sansovino. Historia Universale dell'Origine Guerre et Imperio de Turchi*, fila 44 (verso), 115.

[3]) *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens* I, p. 253, 344, 450, 489; *Kaindl, o. c.* II p. 250.

[4]) Cu atât mai mult cu cât în Moldova se aflau lucrători de aramă. (*Iorga, Acte privitoare la negoţul românesc cu Lembergul, Studii şi Documente*, XXIII, p. 310): (1476) «Stepan Rutenum, *rubricerdonem de Soczavia*, suscepimus in ius nostrum civile».

[5]) *Dlugosz*. XIV, p. 495.

[6]) In 1492 Sibiiul aveà în depozit: 6,700 săgeţi de arbalete şi 1½ tone şi 2700 bucăţi săgeţi de arce. (*Reissenberger. Ueber die ehemaligen Befestigungen von Hermannstadt* în *Archiv des Ver. für Sieb. Landeskunde*. Neue Folge XXIX, p. 361—2).

[7]) Nota 11, pagina 13.

[8]) In 1492, Sibiiul aveà 47 arbalete. (*Reissenberger*, o. c., p. 361, 362).

[9]) *Oman*. o. c., II, p. 357.

[10]) *Iorga, Studii şi Documente*, XVI, p. 118; Acelaş, *Ist. lui Ştefan*, p. 352.

[11]) *Donato da Lezze*, p. 90.

foarte multe tunuri mai mici și mai mari [1])
il y avoit de bonnes batteries [2]).

şi o singură cifră precisă, acea a relației dela Buda, că Ștefan aveà la Podul Inalt 20 tunuri [3]) și că prevăzuse a se trage șapte lovituri de fiecare piesă [4]). Aprovizionarea aceasta de șapte lovituri de piesă pare mică astăzi, dar e confirmată de alte date contimporane [5]). Un secol mai târziu, când artileria făcuse mari progrese ca mobilitate și ca iuțeală de tragere, Leonhardt Fronsperger, șeful artileriei împăratului Maximilian, socotià că aprovizionarea necesară pentru o campanie întreagă erà de 200 lovituri de piesă, socotindu-se 25—36 [6]) proiectile de tun (după calibru) și de zi de luptă [7]).

Ca încheiere putem spune:

a) Moldovenii și vecinii lor aveau, în a doua jumătate a veacului a XV-lea, un armament mai cu seamă potrivit luptei corp la corp.

Armele de cari dispuneau pentru lupta depărtată le îngăduià a aruncà câteva lovituri izolate (arme de foc și arbalete) până la circa 900 metri și a bate eficace, cu o ploaie relativ deasă de proiectile (gloanțe și săgeți) o zonă de circa 200 m., înaintea și pe flancurile liniei lor de bătaie; această zonă însă nu puteà fi bătută decât un timp relativ scurt (din

---

1) *Tuszunbeg* (martor ocular). *(I. Ursu, Ștefan-cel-Mare și Turcii,* p. 79.*)*

2) *Sead-ed-din* apud *Ursu,* o. c., p. 199.

3) Sibiiu dispuneà în 1492 de 180 guri de foc, mari și de mână, iar în 1493 de 182. *(Reissenberger,* o. c., p. 361—2).

Turcii dispuneau la asediul Constantinopolului de 70 guri de foc mari. *(Chalcocondylas,* 204 apud *Oman,* o. c., II, p. 357).

La trecerea Dunării, în 1462, în răsboiul contra lui Vlad Țepeș, Turcii ar fi dispus de 120 tunuri mici și de altele mari și mijlocii. *(Enicerul* sârb în *Arh. Ist.,* I, 2, p. 10, 11).

Ungurii ar fi dispus (în Septemvrie 1475) de 120 bombarde afară de piese mai mici. *(Iorga, Studii și Documente,* XVI, p. 117). După bătălia dela Baia Ungurii ar fi îngropat 50 tunuri. *(Dlugosz,* II, p. 418).

4) «Das man auss jeder Bichsen siben schuss tann hatt». *(Iorga, Acte și Fragmente,* III, p. 93).

5) In 1492 se cere dela Sibiiu 2 piese cu 30 lovituri și una cu 20 lovituri, ca aprovizionare totală, *nu* pentru o singură luptă.

In 1526 Sașii trimit armatei ungare un contingent care are 4 bombarde mari cu 28 proiectile de piatră și 75 de fier, în total, 23—24 proiectile de piesă. *(Teutsch.,* o. c., I, p. 177).

6) *Fronsperger,* o. c., II, fol. XXXI (verso).

7) Ibidem, II, fol. V-VII.

cauza micei cantități de săgeți de cari dispuneau trăgătorii și încetinelei de tragere a tunurilor).

b) Deși armamentul — în cea mai mare parte cel puțin — se fabrică în Moldova, mai erà nevoie totuș a se recurge pentru aprovizionarea lui, și la vecini.

c) Armamentul vecinilor — afară de a Tătarilor — erà în genere mai puternic (mai ales cel defensiv la Unguri și Poloni și artileria la Turci, Poloni și Unguri) și mai numeros (la Unguri și Turci) în arbalete și arme de foc ca acel al Moldovenilor.

MEMORIUL II

ORGANIZAREA

La Moldoveni, ca și la toate popoarele, organizarea forțelor armate derivà din organizarea socială și politică.

Pentru Moldova aceasta din urmă se poate rezumà astfel:

In cap, Domnitorul, venit la tron prin moștenire, alegere sau luptă și având o putere mărginită numai de teama că, abuzul prea mare din partea sa, ar fi adus mulți partizani vreunuia din pretendenții, cari se găseau, întotdeauna, adăpostiți în țările vecine, dacă nu se aflau printre boierii săi [1]). Cu rezervele de mai sus, singurele norme de cari ascultà domnul erau acelea ale bunului său plac.

Firi excepționale însă, ca Alexandru-cel-Bun și Ștefan-cel-Mare, aveau evident norme pe cari, tradiția pe de o parte «obiceiul pământului», geniul lor particular pe de alta, le formaseră și o lungă domnie le îngăduise a le aplicà, formând astfel un adevărat manual de drept constituțional, administrativ și judiciar.

Sub domnitor, depinzând de bunul său plac, dar ținându-l în frâu prin puterea lor, derivată din alcătuirea proprietății rurale, venià o clasă privilegiată — a cnejilor [2]) — din care se recrutau marii dregători — boierii. Această clasă erà obișnuită din tată în fiu, să guverneze și să se răsboiască și erà, în general, înstărită [3]).

In fine, venià marea massă a țărănimei, dacă nu proprietară dar de drept uzufructuară a solului și liberă de persoana și de avutul său. Ea

---

[1]) «Și pentru aceea se cunoaște că, cum nu-i descălecată țara de oameni așezați, «așà nici legile, nici tocmeala țării pre obiceiu, bun nu-s legate, ce toată direptatea au «lăsat pre cel mai mare ca să o judece, și ce i-au părut lui, ori bine ori rău, acei au fost «lege, de unde au luat și voie așà mare și vârva. Deci *cumu-i voia Domnului op* (să le caute) «să le placă tuturor, *ori cu folos, ori cu pagubă țării, care obiceiu și până astăzi trăește»* (*Urechi. Ed. Giurescu*, p. 7, 8).

[2]) *R. Rosetti. Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, p. 40.

[3]) *R. Rosetti. Origina și transformările clasei stăpânitoare în Moldova.* (*An. Ac. Rom.*, Seria II, Tom. XXIX, p. 178, 179).

34*

nu luà nici o parte la cârmuirea țării. Din această clasă unii aveau anumite drepturi și îndatoriri, iar alții — puțini la număr — pierduseră oarecare parte din libertatea lor personală.

Principiul de bază al organizării militare. Din faptul posesiunii sau folosirii solului de către toți, reieșià principiul de bază al formării oștirii, căci erà un principiu, admis în întreg Evul Mediu, că posesiunea sau folosirea unei părticele de pământ aveà drept consecință obligativitatea apărării moșiei din care făceà parte. Toți Moldovenii, fiind proprietari sau uzufructuari perpetui ai solului, aveau îndatorirea de a luà parte la apărarea Moldovii [1]). Această îndatorire generală erà baza organizării armatelor moldovenești. Dacă nu cunoaștem texte care să arate, în mod expres, această îndatorire, cunoaștem, în schimb, documente prin cari, anumiți indivizi sau categorii de locuitori, se scutesc de această îndatorire, și aceste documente sunt astfel redactate încât reiese că obligativitatea luării armelor, în caz de chemare, erà regula, iar scutirea de această obligativitate este cu totul excepțională [2]). Și e firesc să fie așà,

[1]) «Dacă Moldova, o țară mică și cu populație rară, strânsă pe de o parte între două «regate catolice militante, ce se întreceau care de care să o înghiță mai de grabă, a putut «totuș să ție piept, pe altă parte, atâția ani și cu atâta fală, unor dușmani așà de puter-«nici ca Turcii; dacă Ștefan a putut să facă această minune de a sdrobì la Racova pe cu-«ceritorii Constantinopolei și de a nu se da învins după înfrângerea cumplită dela Răz-«boeni; dacă după 1476 el a putut să-și apere, fără nici o flotă, încă opt ani integritatea «țării care se întindeà până la mare; aceasta nu se datorește numai energiei extraordi-«nare ce se acumulase în acest ilustru vlăstar al Bogdăneștilor descălicători, ci și acelui «spirit militar puternic de care erau pătrunși Moldovenii lui, acelei iubiri adânci a pă-«mântului strămoșesc, ce făceà din fiecare proprietar un ostaș, acelei *legături indisolu-«bile între proprietatea de pământ, fie ea mare sau mică, și între slujba militară*». (*I. Bogdan, Documentul Răzenilor și organizarea armatei moldovene în sec. XV*, An. Ac. Rom., XXX, p. 381).

«Cea mai veche alcătuire obștească a Românilor se răzimă pe datoria de a luptă «a tuturora». (*N. Iorga. Istoria armatei române*, I, p. 49).

«Astfel erà deci oștirea țărilor române în vremurile cele mai vechi a existenței lor, «alcătuită din elemente cari toate aveau un interes propriu de a-și apărà țara sau moșia, «cum se numeau atunci, căci fiecare oștean, boier, moșnean sau chiar țăran supus, se «împărtășià la proprietatea ei. (*A. D. Xenopol, Istoria Românilor*. Ed. Șaraga, IV, p. 247).

Că obligațiunea existà numai pentru proprietarii sau uzufructuarii solului ne-o indică următorul pasaj din Urechi (66): «După poticala dintâiu (înfrângerea dela «Valea-Albă), cela ce nu aveà voinici de oaste, *ci strângeà păstorii din munți și argații* «de-i întrarmà». Armarea acestora erà deci o excepție.

[2]) Un document din 22 August 1447 scutește pe locuitorii de pe 17 moșii aparținând mănăstirii Neamț: «... nici la cetăți să nu lucreze... fără numai când s'ar în-

pentrucă numai nevoi extraordinare sau excepţionale puteau face ca ţara — Prin Domn — să mişcoreze efectivul apărătorilor săi, efectiv dejà restrâns faţă de acelea ale vecinilor. Redactarea cronicilor noastre şi a celor ale vecinilor noştri nu lasă deasemenea nici o îndoeală asupra îndatoririi [1]), care erà impusă şi locuitorilor din oraşe şi din ocoalele lor [2]).

Când începeà pentru bărbaţi această obligativitate? In spiritul vechiului nostru drept numai atunci când, prin căsătorie, tânărul părăsià casa părintească şi-şi întemeià găspodăria, având partea lui de pământ, la apărarea căreia erà îndatorat a luà parte. De fapt e probabil că, moralmente, tânărul, imediat ce puteà mânuì arma, erà silit a merge la orice chemare, lucru care nu trebuià să-i displacă, dat fiind caracterul moldovanului de atunci [3]) şi dat fiind că distincţiunea în lupte aduceà recompense — cum vom vedeà mai departe.

«tâmplà Domnia Mea să mergem cu oşti undeva, atunci şi ei cu a lor hrană vor merge». (*St. Nicolaescu. Documente slavo-române*, p. 224).

La 31 August 1458, Ştefan-cel-Mare dă anume scutiri locuitorilor din Borhineşti, printre cari: «la războiu vor merge numai când va merge şi domnul în persoană». (*Bogdan. Doc. lui Ştefan*, I, p. 13).

La 17 Aprilie 1475 Ştefan dă scutiri locuitorilor a două sate, printre cari: «nici la «oaste să nu meargă». (*Bogdan*, Id., I, p. 199).

1) *Urechi* (51), «strâns-au ţara»; (74): «ţara strângându-se»; (84): «strânse ţara» Ţara trebuie înţeleasă în sensul de populaţia validă a ţării.

Dlugosz. XIV, p. 409: «strângând sub steag pe toţi, atât ostaşi cât şi ţărani, aşà «încât numai femeile şi copiii să rămână acasă».

Id. XIV, p. 495: «Si quem agrestem comperisset non habentem sagitas, arcum et gla«dium... absque ulla commiseratione capite damnabat». Dacă ţăranii erau obligaţi a aveà arme erà pentru a puteà luà parte la apărarea moşiei, deci această participare erà obligatorie.

2) «Obligaţia târgurilor de a da ostaşi se adevereşte prin următorul pasaj din «Neculcea. (*Letop.*, II, p. 112): «carele din boieri sau dintr'alte cete şi breslaşi nu va «venì la oaste asupra păgânilor şi-a pierde şi moşiile şi va fi poddan (= supus)». (*Bogdan, Doc. Răzeni*, p. 374, 415).

3) «Li subditti tutti valenti homini et homini de fatti et non da star so li pimazi «ma a la campagna». (Scrisoarea doctorului Matei Muriano. 7 Decemvrie 1502. *Hurmuzachi*, VIII, p. 36.)

«(Moldovenii) Quique ad militariem industriam satis apti sunt et expedissimi. «Praeterea geno ista Moldauica ferox est, et admodum barbara rebus tamen militaribus «et bellicis, ut praedictum est, suo more eximie instructa». (*Reichersdorf. Chorografia Moldaviae* apud *Ilarian. Tez. Mon. Ist.* III, p. 136, 137).

«(Moldovenii) sunt bravi». (*Bielski Sprawa Rycerska*, în Arh. Ist., I, 2, p. 168). «Ei (Moldovenii) sunt oameni fioroşi însă *foarte viteji*, şi nu mai este alt neam care să

Când încetà obligativitatea? Odată cu neputința fizică de a luà parte la luptă sau — probabil — odată cu încetarea posesiunii solului sau cedarea privilegiilor speciale.

Această obligativitate generală ne face să întrevedem, de pe acum, una din caracteristicele strategiei românești: scurtimea campaniilor, constând sau dintr'o expediție fulgerătoare, un iureș peste graniță, urmat de o retragere tot așà de repede sau o adunare tainică și repede, într'un loc potrivit în codru, de unde se izbià cu tărie și pe neașteptate dușmanul cotropitor. Nu se puteà duce răsboaie de lungă durată — a constatat-o Ștefan în 1476 — cu o armată formată prin strângerea sub arme a întregei populații valide.

Organizarea. Fiind arătate principiile generale de organizare, să trecem acum la examinarea în detaliu a organizării armatei moldovenești și pentru aceasta trebuie să reamintim că menirea ei de răsboiu, care erà de a asigurà ființarea Statului moldovean, există și în timp de pace și că deci trebuiau să existe și în timp de pace, forțe armate cari să poată îndeplinì această menire. Pentru a alcătuì aceste forțe, mai multe soluțiuni se prezentau domnilor noștri, soluțiuni cari se pot grupà în două:

1. Ținând seama de obligativitatea serviciului militar, să îndatoreze toți locuitorii ca, pe rând, să vină să îndeplinească serviciul militar de pază.

2. Să alcătuească anumite unități din oameni cari, contra unei plăți sau unui anumit folos, să execute serviciul de pază în mod continuu.

Cari erau însă nevoile de timp de pace?

In primul rând, paza persoanei Domnitorului, care aveà, pe acele vremuri, o importanță ce ne o închipuim cu greu azi, căci cu organizarea și cu mentalitatea deatunci vieața întregului Stat se concentrà în persoana și în voința Domnitorului.

In al doilea rând, venià nevoia pazei granițelor și a cetăților, mai ales a celor de margine, expuse mult mai mult ca azi incursiilor vecinilor.

In al treilea rând, urmà asigurarea liniștei în țară.

Domnitorii noștri, ținând seamă de aceste nevoi, și de faptul că omul nu dă voios un serviciu decât în schimbul unui folos, au ajuns la soluția mai jos arătată, care le dădeà armata de timp de pace și constituià, în acelaș

---

aibă hotare așà de înguste și *să se lupte mai mult pentru gloria răsboiului și pentru arătarea vitejiei*. (*Stanislaus Orichovius. Annales Regni Poloniae.* Annali V. Citat de *N. Bălcescu* în *Mag. Ist.*, II, p. 50).

timp, sâmburele în jurul căruia se strângeà, în timp de răsboiu, adevărata armată, constituită din întreaga populație validă.

Forțele armate din timp de pace erau constituite din:

1. Curteni sau viteji [1]), cari se deosebeau puțin de boieri și cari, în schimbul unor anumite drepturi, erau personal legați de Domn, alcătuind — împreună cu lefegii — paza sa personală și trupa de temeiu a Domnului. Drepturile și obligațiunile lor speciale derivau din stăpânirea pământului ca și pentru celelalte clase sociale. Această stăpânire, după I. Bogdan, nu ar fi fost deplină și nici transmisibilă prin moștenire [2]). După Cantemir [3]) și C. Giurescu [4]) însă, din cuprinsul chiar al unor documente publicate de I. Bogdan [5]) și mai cu seamă din documentul lui Roman-Vodă, dela 30 Martie 1392 [6]), reiese că moșiile vitejilor se puteau transmite prin moștenire și se puteau vinde, deci erau ale lor

---

[1]) I. Bogdan a dovedit, în studiul său asupra organizării armatei moldovene în sec. XV. (*An. Ac. Rom.*, XXX, p. 362 sqq.):

a) Identitatea expresiilor de «curteni» și «viteji».

b) Asemănarea lor cu «milites aulae» din Ungaria.

c) Că deosebirea dintre ei și boieri erà mică, lucru confirmat atât de Urechi (52): (la Soci, 1471) «și pre mulți viteji i-au prins vii, și pre toți i-au tăiat, numai ce au lăsat «vii doi boieri de cei mari, pre Stan logofătul și pre Mircea comisul», (vitejii deci deopotrivă cu boerii), cât și de Cantemir (*(Desc. Mold.*, II, Cap. XV) când spune că în starea a doua a boierilor erau curtenii.

d) Că erau personal legați de domn «care-i transformase din țărani în curteni», ridicându-i «din prostime la statul de nemeși», cum se exprimă Nicolae Costin (Letop. I, p. 163—164).

e) Că formau corpul cel mai important de călăreți.

[2]) O. c., nota 44, pag. 403.

[3]) Descrierea Moldovei II, Cap. XV.

[4]) *Despre boieri*, p. 8, nota 1.

[5]) *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*:

La 1 Februarie 1481, Ștefan-cel-Mare cumpără dela Danco, fiul lui Sima, nepotul lui Dragoș-Viteazul (care a trăit pe la 1392—1408) satul Selivestri la Cobâla. (I, p. 248).

La 7 Ianuarie 1491, Ștefan confirmă mai multor nepoți ai lui Bratul-Viteazul stăpânirea peste satele lor de baștină. Ei pierduseră cele două privilegii ce le aveau pentru aceste patru sate dela Alexandru-cel-Bun și dela fiul său Iliaș — lucru știut și domnilor și boierilor — și ceruseră să li se libereze alt privilegiu pentru patru la un loc. (I, p. 444, 445).

[6]) «... datam cu ai mei fii Alexandru și Bogdan, slugei noastre lui Ioanaș-Viteazul, «pentru a lui credincioasă slujbă, 3 sate pe Seretiu, lui în mâni, cu tot venitul în viaci, «și copiilor lui și nepoților lui, și strănepoților lui și răstrănepoților lui, cu tot dreptul». (*Melchisedec. Cronica Romanului*, p. 6; *Arh. Ist.*, I, p. 19).

în deplină proprietate. Nu avem documente însă cari să ne arăte, în detaliu, în ce constau drepturile și îndatoririle lor speciale.

Reichendorfer ne spune că, sub Petru Rareș, efectivul lor erà de trei mii [1]). Ei erau călări și constituiau, împreună cu lefegii, o unitate a parte, după cum se arată mai la vale [2]).

E probabil că, în timp de pace, ei făceau serviciul pe rând — cu schimbul — căci nu erà nevoie de toți de odată pentru paza persoanei domnului și nu s'ar puteà explicà altfel cum își vedeau de pământuri. Cât timp erau la curte, primeau tain de carne și pâine.

2. Un număr de oameni cu plată, cărora li se ziceà lefegii sau slujitori [3]). Aceștia alcătuiau în parte garda personală a Domnitorului [4]) și formau sâmburele garnizoanelor de siguranță ale cetăților [5]).

Efectivul lor — cel puțin sub domnia lui Ștefan-cel-Mare — nu pare a fi foarte mare.

Ei primeau o soldă lunară [6]), la care se adăugà, probabil, și un tain de carne și pâine, după cum se făceà în secolul următor [7]).

3. Locuitorii din cetăți și ocoalele lor, cari erau îndatoriți, în timp de pace, a lucrà la întăriturile cetății (întreținerea lor) [8]) și a luà parte, pe rând, împreună cu lefegii, la paza ei [9]), iar, în timp de răsboiu, formau garnizoana cetății [10]).

4. Locuitorii satelor dela margine (frontieră), cari, în schimbul unor privilegii, erau îndatorați a asigurà paza graniței [11]). Intregul

---

[1]) In *Ilarian, Tez. Mon. Ist.*, III, p. 138.

[2]) Pagina 25.

[3]) *Urechi*, p. 9, 22, 45, 51, 58.

[4]) Id., p. 22; *Bogdan*, *Indatoririle militare ale Cnejilor și boierilor moldoveni.* (*An. Ac. Rom.*, XXIX, p. 624).

[5]) *Urechi*, p. 45.

[6]) Solda unui lefegiu angajat de Iliaș-Voievod (1433—43) erà de cinci grivne leșești socotind grivna cu trei zloți turcești. (*I. Bogdan. Indatoririle militare ale Cnejilor și Boierilor moldoveni. An. Ac. Rom.*, XXIX, p. 617); Lewicki (*Codex epistolarum*, III, p. 52, apud *Nistor, Handel und Wandel der Moldau*, p. 185) ne spune că domnii moldoveni plăteau lefegiii cu 5 mărci pe lună.

[7]) *Urechi*, p. 23.

[8]) *Bogdan. Doc. lui Ștefan*, I, p. 13, 199, 230.

[9]) Id. Ibid., p. 199.

[10]) *Bogdan. Inscripțiile dela Cetatea-Albă.* (*An. Ac. Rom.*, XXX, p. 346); Bogdan, *Org. Arm. Mold.*, (*An. Ac. Rom.*, XXX, p. 374).

[11]) Documentele ce avem ne arată că paza graniței se făceà așà, atât pe Nistru (*Bogdan. Doc. Răzenilor* în *An. Ac. Rom.*, XXX, p. 365, 367, 368), cât și la granița

serviciu de pază al granițelor erà pus sub supravegherea marilor vornici [1]).

In fine, paza ordinei se mai asigurà prin aceea că întreaga populație erà îndatorată la urmărirea hoților, etc. [2]).

Curtenii şi lefegii alcătuiau o parte separată a armatei, considerată oarecum ca oaste personală a Domnului [3]), formând unități a parte, după cum reiese: a) din cronici, cari menționează separat această oaste de oastea formată prin chemarea populațiunii sub arme, sau nu pomenesc decât de oastea de țară ce se adunà în vederea unui răsboiu iar de cea permanentă (curteni şi lefegii) nu, pentrucă domnitorul o aveà totdeauna lângă dânsul [4]). b) din cuvântarea lui Țamblac [5]): «şi m'am găsit singur «pe mine, cu toți ostaşii mei împrăştiați ca să-şi apere casele lor»... «Eu, împreună cu curtea mea am făcut ce am putut».

In răsboiu, grosul armatei erà format, cum am spus, din populația validă chemată sub arme. Cum se făceà această chemare? Cronicarul

---

muntoasă. (*R. Rosetti. Pământul, Sătenii şi Stăpânii în Moldova*, p. 190, nota; *Stefanelli. Istoricul luptei pentru drept în ținutul Câmpulungului moldovenesc*, p. 43).

[1]) *Miron Costin. (Arh. Ist.*, I, 1, p. 170).

[2]) *Bogdan, Doc. lui Ştefan*, I, p. 13.

[3]) In această privință e justă observația lui *Oman (A history of the art of war in the middle ages*, II, p. 341) că o domnie despotică nu se poate răzimà numai pe forțe teritoriale, ci are nevoie de o gardă de trupe plătite spre a contrabalansà puterea claselor cari stăpânesc solul.

[4]) «Au împărțit *oştii sale* (nu celei de țară) steaguri», (*Urechi*, p. 44); «adunând «Ştefan-Vodă multă oaste de țară» (Id., p. 45); «strâns-au țara şi slujitorii săi» (Id., p. 51); «strânse țara» (Id. p. 83), (armata permanentă o aveà cu sine); «de sârg au trimis în «toate părțile în țară să se strângă la târgul Romanului», (Id., p. 73). Aceeaş observație.

«Ci norocul cel bun al lui Ştefan-Vodă (Ştefăniță 1518), s'au prilejit cu oaste gata «în gura Coroviei, şi au dat de veste *şi țării de sârg să se strângă*» (Id., p. 127).

«... iar Ştefan V. V. şi-au adunat toată țara sa în târgul Romanului». (*Bogdan, Vechile Cronici*, p. 227).

Şi Dlugosz, vorbind de armata lui Ştefan-cel-Mare, face aceeaş distincție: «tam «militaribus quam agrestibus» (XIV, p. 495).

Deosebirea pe care o semnalează d-l *Iorga (Ist. Arm. Rom.*, I, p. 62; *Ist. Rom. prin călători*, I, p. 54) pentru oştirea muntenească, de pe vremea lui Mircea-cel-Bătrân, între «oastea cea mică» oarecum permanentă, formată din boieri şi cei cari înconjurau de obiceiu pe domn, şi «oastea cea mare» (ВЕЛИКА ВОИСКА din hrisov) formată din toți proprietarii de pământ, pare a confirmà şi mai mult aceasta. (*Bogdan, An. Ac. Rom.*, XXX, p. 411) spune că «oastea cea mare» trebuie înțeles în sensul de «exercitus generalis» adică întregile forțe armate ale țării, deci cuprinzând şi oastea cea mică.

[5]) *Bogdan, Doc. lui Ştef.* II, p. 348.

Urechi zice că Domnitorul trimiteà călăreți în toate părțile țării fixând și locul de adunare [1]), care se numeà atunci «beleag» [2]). Este justificat a presupune că Domnitorul nu trimiteà el direct în toate satele, ci la dregătorii teritoriali, cari la rândul lor vesteau satele, fie prin călăreți, fie prin focuri făcute pe înălțimi sau prin sunete de bucium [3]).

Odată chemați, locuitorii (cari cât timp erau sub arme erau numiți *feciori* sau *voinici)* [4]) se adunau în cete localnice [5]), cari se îndreptau, pe drumul cel mai scurt, la locul fixat.

Cele două operațiuni cunoscute, azi, sub numele de mobilizare și adunare sau concentrare, se făceau atunci concomitent și repede [6]).

Cetele sosite la locul fixat pentru adunare, se procedà la formarea unităților și formațiilor mai mari — adică se stabilià ordinea de bătaie, ceeace se făceà fără multă pierdere de vreme [7]).

Unitatea superioară *cetei*, ar fi fost, după I. Bogdan [8]), *pâlcul*. Atât definiția cuvântului pâlc, dată de acesta în nota 70 a studiului său, care este: tabără, armată așezată în linie de bătaie, corp de trupă, armată; cât și înțelesul care reiese din pasagiile cronicilor unde este întrebuințat acest cuvânt [9]), mă fac a crede că, deși pâlcul se formà din mai multe

---

[1]) «De sârg au trimis în toate părțile în țară să se strângă la târgul Romanului». *(Urechi*, p. 73).

[2]) «Silià toți de se strângeà la târg la Roman, unde erà *beleagul*» (id., p. 74).

[3]) *Iorga, Istoria Românilor prin călători*, I, p. 26, 54.

[4]) *Bogdan, Doc. Răzeni. (An. Ac. Rom.*, XXX, p. 370).

[5]) Id. Ibid., p. 378.

[6]) In 1497, Ștefan dă ordin, după 9 August *(Urechi*, p. 73; *Ursu, Ștefan-cel-Mare și Turcii*, p. 144) ca toată oastea să se adune la Roman, iar la 27 August (*Urechi*, p. 73) oastea este strânsă. Deci 16 zile. Dacă socotim că dela Suceava (unde erà Ștefan) și până la marginile de Sud și de Est ale țării erau cel puțin 3—4 zile de goană călare, ne dăm seama de repeziciunea atât a transmiterii ordinului de mobilizare cât și a adunării oamenilor.

Termenul de 15 zile pentru adunarea oamenilor chemați sub arme reiese și dintr'o scrisoare a starostelui de Lemberg către regele polon. *Bogdan. Doc. lui Ștefan.* II, p. 465.

[7]) Observația lui Oman (II, p. 256), relativ la Elvețieni, se aplică și Moldovenilor: «nu trebuie a se pierde multe zile pentru plicticoasa muncă a organizării (unităților pe «zona de adunare) deoarece fiecare om stăteà alături de (împreună cu) rude și vecini «sub steagul orașului, văei sau breslei sale».

[8]) *Doc. Răzeni.* (An. Ac. Rom., XXX, p. 378).

[9]) «(Petru Rareș) rădicat-au oaste mare asupra Săcuilor la țara ungurească, și și-au «împărțit oastea în două pâlcuri și pe două poteci și-au trecut oastea». *(Urechi*, p. 133).

«Acolo tocmindu-și Tomșa oastea în două pâlcuri». (Id., p. 198).

cete, el nu erà o unitate organică ci numai o grupare ad-hoc, în vederea unei manevre strategice sau tactice.

Nu trebuie a se uità că unităţile se formau, în toată Europa, până mult mai târziu, nu după norme ca azi, ci după nevoia momentului şi voinţa şefului. Dacă existau, pe ici pe colea, unele mici unităţi, nu existà, nicăiri, o normă pentru gruparea lor în unităţi mai mari.

Cronicarul Urechi pomeneşte de formarea unităţilor mai mari pe zona de adunare zicând că se împărţeau atunci steaguri la oştire[1]). Şi aşà erà, căci fiecare unitate aveà nevoie de un însemn vizibil pentru adunare, însemn care arătà unde erà şeful, şi aceste însemne — steaguri — se împărţeau cu ocazia constituirii unităţilor.

Din steagurile pe cari le-au avut oştirile lui Ştefan-cel-Mare, mai există azi două: unul care se află la Muzeul Militar din Parcul Carol, iar al doilea se află la Muntele Athos[2]).

Unităţile aveau şi buciume şi trâmbiţe; acestea serveau fie pentru a da onorurile[3]), fie în luptă pentru a îmbărbătà trupele proprii[4]), sau pentru a înşelà pe inamic[5]).

Cadrele. Am zis că unităţile se formau pe zona de adunare. O întrebare firească ni se pune: cine comandà oare aceste unităţi? Cu alte cuvinte cum erau alcătuite cadrele oştirii.

Principiul obligativităţii dădeà armatei moldovene nu numai imensa majoritate a luptătorilor săi dar îi mai dădeà încă şi cadrele. Şi ce este mai mult e că-i dădeà cadrele fireşti cu cari plugarul-soldat conlocuià şi pe cari erà obişnuit a-i urmà şi ascultà.

In adevăr, dacă obligativitatea erà generală, ea se aplicà şi cnejilor şi boierilor, ba poate chiar mai mult acestora, după cum o arată I. Bogdan

---

«Şi dacă s'au împreunat toţi, împărţindu-se în trei pâlcuri, i-au lovit când ei dormeau fără grijă». (Id., p. 225).

«Şi aşà trecură Dunărea cu toată oastea, şi dacă trecură, făcură oastea în trei pâlcuri şi un pâlc luă Neagoe (Basaraba)». (*Mag. Ist.*, IV, p. 246).

[1]) p. 54.

[2]) Descrierea la *Bogdan*. (An. Ac. Rom., XXIV).

[3]) *Arh. Ist.*, I, 2, p. 23.

[4]) *Urechi*, p. 39.

[5]) Id., p. 57.

când zice: «In sec. XIV și XV... cnezatul și boieria erau în primul rând o slujbă militară» [1]).

Ori este dovedit astăzi că cnejii și boierii erau conducătorii obișnuiți și firești ai țărănimii în vieața de toate zilele și e puțin probabil că tocmai în răsboiu, în luptă, când nevoia — mai ales în acele timpuri de lupte corp la corp și de exemplu personal — cunoașterii personale a șefului se simțià mai mult, să se fi luat țărănimei — massei armatei — șefii pe cari îi cunoșteà și cărora erà obișnuită a ascultà — spre a formà din ei o trupă de elită. Formarea din cneji și din boieri a unei atari unități ar lăsà neexplicabil chipul de încadrare al gloatelor.

Documentul Răzenilor, studiat de I. Bogdan [2]), este o dovadă prețioasă că unitățile — cetele — erau teritoriale și că șefii lor erau dregătorii teritoriali sau marii proprietari locali sau chiar clericii, în cazul cetelor mănăstirești [3]).

Dealtfel numai prin această coincidență a organizării sociale, politice și teritoriale, din timp de pace, cu aceà militară [4]) de răsboiu, se poate explicà coheziunea armatelor moldovene, deși erau strânse numai în momentul începerii răsboiului.

Nenumăratele răsboaie ce a fost nevoit a purtà Ștefan-cel-Mare consumau însă cadrele, poate într'o proporție mai mare ca massa oștirei. Ce măsuri luà el pentru completarea lor? Cum asigurà el reînnoirea lor?

Ștefan aveà acelaș sistem de completare pe care l-au avut toate armatele totdeauna, adică în caz de lipsă de șefi se recurgeà la cadrele inferioare. Cronicile noastre și cele străine ne dau pilde despre aceasta [5]).

---

[1]) *Indatoririle militare ale cnejilor și boierilor moldoveni* (*An. Ac. Rom.*, XXIX, p. 624); In Documentul Răzenilor (410) Bogdan zice: «Scutiri de serviciul militar «acordate boierilor nu cunosc încă nici una».

[2]) p. 378.

[3]) O. c., p. 373.

[4]) *R. Rosetti. Orig. și transf. Clas. Stăp.* (An. Ac. Rom., XXIX, p. 180); Acelaș: *Păm. Săt. și Stăp.*, p. 235.

Aceeaș coincidență a împărțirilor politice și a unităților militare se găsește și la Slavii dela Sudul Dunării. (*Lavisse et Rambaud. Hist. G-le*, III, p. 902).

[5]) *Urechi*, p. 66;

«Plurimi agrestes ex peditum numero in equitum et militum numerum translati», (*Dlugosz*, XIV, p. 621).

«Instaurata ex agrestibus, in supplementum eorum qui in clade Turcorum ceci«derant, militia». (*Dlugosz*. XIV, p. 665).

Ştefan însă, care erà şi un priceput conducător de oameni, a ştiut ca să lege acest sistem de recrutare al cadrelor de un sistem de răsplată pentru cei ce se distingeau. In adevăr, vedem că pe de o parte recrutarea noilor cadre se făceà din cei ce se disting prin serviciul lor în luptă [1]) iar pe de alta că aceasta se făceà cu ocazia unor adunări solemne a întregei oştiri, adunări ce au loc după răsboaie şi cu cari ocazii se dădeau răsplată tuturor ostaşilor [2]). Aceste adunări şi răsplătiri au fost unul din factorii principali cari au făcut ca şi boierul şi ţăranul să răspundă aşà de bine la toate chemările şi să-şi facă cu prisosinţă datoria pe câmpul de luptă.

---

[1]) Şi Neagoe, în învăţămintele sale (Ediţia Bucureşti, 1843) preconizează aceleaşi principii, zicând (p. 242): «Iar de vor pierì vreunii din boierii tăi într'acea slujbă a ta, «tu să te nevoeşti şi să sileşti pentru sufletele lor la sfintele biserici, ca să vază toţi şi «să se îndemneze, şi feciorii şi rudeniile care vor rămâne în urma lor, multă cinste să «aibă dela tine pentru părinţii lor, care şi-au vărsat sângele lor pentru tine înaintea ta, «asemenea şi slugile tale cari vor fi rămas zdraveni şi aceia încă să aibă cinste nefăţar-«nică, nu pentru că-ţi vor fi rudenii, nici căci vor fi dat cuivà mită şi-o vor làudà, ci «fiecare după cum îi va fi slujba aşà să-i fie şi darul şi cinstea».

[2]) «Atunci (1472, după răsboiul cu Muntenii) făcù (Ştefan-cel-Mare la Suceava) «mare ospăţ mitropoliţilor şi vitejilor săi». (*Letopiseţul dela Bistriţa, la Bogdan, Cronice inedite*, p. 54).

«Iar Ştefan-Voivod făcù atunci (după izbânda dela Podul Inalt) mare ospăţ mitro-«poliţilor şi vitejilor săi şi tuturor boierilor săi, dela mare până la mic, şi *multe daruri «împărţì atunci oştirii sale întregi»*. (Ibid, p. 55).

«Iar domnul Ştefan-Voivod se întoarce (1481) deacolo biruitor cu toată oastea sa «şi cu toţi boierii săi în scaunul său dela Suceava şi acolo făcù Ştefan-Voivod mare ospăţ «mitropolitului şi episcopilor şi boierilor săi şi oştirii sale, *şi mulţi viteji făcù atunci şi «multe daruri şi scule scumpe dărui boierilor săi şi vitejilor şi tuturor ostaşilor»*. (Ibid, p. 57)

«Iar domnul Ştefan-Voevod trimise (în 1497) toate oştirile sale acasă, fiecare pe ale «sale, şi apoi poruncì tuturor vitejilor şi boerilor săi să se adune în ziua de sfântul Ni-«colae la locul ce se cheamă Hârlău, şi se adunară cu toţii în aceà zi, şi acolo făcù atunci «domnul Ştefan-Voivod mare ospăţ tuturor boierilor săi, dela mare până la mic, *şi mulţi «viteji făcù atunci şi cu daruri scumpe îi dăruì, pe fiecare după destoinica sa»*. (Ibid, p. 61, 62).

«După aceia (în 1497) au dat Ştefan-Vodă cuvânt a toată oastea, să se strângă la «Hârlău la ziua lui Sfeti Nicolae. Şi aşà s'au adunat cu toţii la Hârlău într'acea zi, şi «acolo Ştefan-Vodă au făcut ospăţ mare tuturor boierilor şi tuturor vitejilor săi, *şi cu «daruri scumpe i-au dăruit pre dânşii*, şi deacì i-au slobozit cine-şi pe la casa sa». (*Ure-«chi*, p. 82).

Este curios că, în afară de sus arătatele menţiuni din cronice, *nu ne-a rămas nici un document* care să ne arate că Ştefan ar fi făcut sau întărit danii de pământ sau de robi cu ocazia acestor adunări.

Marile Comandamente. Acum că am văzut cum erau alcătuite oastea de ţară şi cadrele sale să vedem cum erà alcătuit marele comandament şi cum se grupau forţele de toate armele.

In capul oastei erà Domnitorul-Voivodul [1]).

Urechi, vorbind de dregătoriile înfiinţate de Alexandru-cel-Bun [2]), pomeneşte de «hatman şi pârcălab de Suceava şi ispravnic pre toate oştile ţării». După Urechi toţi istoricii noştri au admis existenţa, încă din timpul lui Alexandru-cel-Bun, a hatmanului şi atribuţiile acestuia arătate de Urechi.

I. Tanoviceanu şi, după dânsul, I. Bogdan, au dovedit că hătmănia nu a luat fiinţă decât pe la finele sec. XVI-lea, dar pe când Tanoviceanu arată [3]) că în locul lui se găseşte portarul de Suceava, Bogdan [4]) crede că conducerea supremă o aveà vornicul sau un fost vornic.

Pe timpul lui Ştefan-cel-Mare conducerea supremă o aveà, fără nici o îndoeală, Domnul, iar vornicul erà întrebuinţat uneori — cum vom

---

[1]) «Principes eorum vaivodae, hoc est militiae ductores» *(Verancius.* apud *Ilarian, Tez. Mon. Ist.*, III, p. 179); «Voivod înseamnă călăuz de oaste, *dux*, herzog». *(Iorga Ist. Arm. Rom.*, I, p. 49).

[2]) *Urechi* p. 22.

[3]) I. Tanoviceanu. *Probe noui de falşitatea izvodului lui Clănău.* (*Archiva, Organul Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi.* An. III, 1892): «... pe timpul lui Ştefan-cel-«Mare nu există încă hătmănia printre boieriile moldoveneşti... să ia orice document «din secolul al XV-lea şi va vedeà că nici unul, dar absolut nici unul nu pomeneşte «pe hatman printre boierii ţării; în locul său însă găsim pe portarul de Suceava, care «dispare când începe a figurà în documente aceea de *hatman i parcalab Suceavscoi*» (p. 482—483); *I. Tanoviceanu. Contribuţiuni la biografiile unora din cronicarii Moldoveni, An. Ac. Rom.*, XXVII, p. 232 sqq.

[4]) *I. Bogdan. Doc. Răzeni* (*An. Ac. Rom.*, XXX, p. 376): «Se înţelege dela sine «că cetele boierilor dela curte, ale pârcălabilor şi ale staroştilor erau sub conducerea «proprie a acestor dignitari, supusă conducerii supreme a domnului sau a unui boier, «care posedà încrederea lui şi care în sec. XV puteà să fie oricine dintre boierii cei mari. «De obiceiu erà vornicul sau un fost vornic, încercat în răsboaie. Funcţiunea de hat-«man, împrumutată dela Poloni *(hetman,* din germ. *hauptmann)* cu atribuţiunea de «comandant general al trupelor, se iveşte abià la sfârşitul secolului următor».

Pag. 387, 388: «Pentru dregătoria hatmanului, d-l Tanoviceanu a arătat că ea apare, «abià pe la sfârşitul sec. XVI, unită cu aceà a pârcălabului sau a portarului de Suceava «care apoi dispare... Când domnul erà cel dintâiu ostaş între boieri, când el erà ade-«văratul «voivod» al oastei, nu erà nevoie de un alt «ispravnic peste oşti». Când el devine «însă un simplu funcţionar înalt al Sultanului, când virtutea militară trebuie să cedeze «locul meşteşugului în intrigi diplomatice, atunci se înţelege că domnul a simţit nevoia «să aibe un hatman, care să facă ceeace el nu mai ştià, să comande oştile».

arătà mai jos — pentru a comandà marile unităţi sau detaşamentele mai importante. Chestiunea este însă nu cine comandà oastea dar cine îndeplinià, pe lângă Domn, rostul de ministru de răsboiu [1]), după ideile noastre de azi, căci nu se poate admite că, într'un Stat, organizat cum erà Moldova în sec. XV-lea, şi în sfatul domnesc al căreia găsit boieri cu atribuţiile celorlalte ministere de azi, să nu fi existat şi un sfătuitor şi îngrijitor pentru chestiunile militare, cari, mai ales pe acele vremuri, jucau un rol atât de însemnat.

In această privinţă cred că Tanoviceanu are dreptate şi că portarul de Suceava îndeplinià, pe lângă Ştefan-cel-Mare, rolul hatmanului, aşà cum e definit de Urechi. Intemeiez această credinţă pe următoarele consideraţiuni:

1. Constatarea lui Tanoviceanu că portarul dispare din documente atunci când începe a apare hatmanul.

2. Funcţia de portar sau pârcălab de Suceava a existat pe tot timpul domniei lui Ştefan-cel-Mare.

3. Faptul că Urechi numeşte pe portarii lui Ştefan-cel-Mare hatmani, deci îi consideră ca îndeplinind aceeaş funcţie.

4. Faptul că fiind comandant sau guvernator al Capitalei ţării erà şi în capul unităţii armate celei mai mari din ţară (garnizoana cetăţii).

Apoi veneau pe de o parte comandanţii de mari unităţi iar pe de altă parte şefii de servicii administrative; între primii şi cei de ai doilea nu existà în vechime, deosebirea accentuată care există azi.

Şefii marilor unităţi erau, de obiceiu, marii dregători teritoriali [2]) şi mai cu seamă vornicii, pe cari îi găsim comandând detaşamentele mai importante [3]). Celorlalţi boieri li se încredinţau comandamente, după nevoie [4]).

O întrebare ni se pune, în mod firesc, asupra alcătuirii unităţilor mari şi mici şi anume: erau ele constituite pe arme şi servicii sau erau acestea amestecate în constituirea lor? Pozitiv nu ştim nimic căci cronicele nu ne precizează nimic, totuş se pot deduce următoarele:

[1]) Că «ispravnic» are înţelesul de administrator, conducător şi nu de comandant o arată *Miklosich (Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum)* traducându-l prin «magistratus» (pag. 266) şi traducând verbul Исправити prin «dirigere».

[2]) *Bogdan*, l. c.

[3]) *Urechi*, p. 78, 79.

[4]) Costea Paharnicul (*Urechi*, p. 58).

Din cele trei arme (în înțelesul de azi) de cari fac mențiune cronicile: călărime, pedestrime și pușcași (artilerie) e sigur că cea din urmă, care aveà ca personal oameni de meserie și se mișcà foarte greu, formà o unitate a parte, depinzând direct de comandamentul de căpetenie, care singur o instalà în bătălie[1]). Celelalte două arme: călărimea și pedestrimea alcătuiau unități separate, căci cronicele le numesc aparte[2]).

Nu trebuie însă să ne gândim la călărimea lui Ștefan-cel-Mare ca la o cavalerie în sensul înțelesului modern sau al acelui al vecinilor poloni sau unguri. La Moldoveni calul erà un mijloc de transport și de manevră și lupta de a călare se dădeà rar, mai mult în serviciul de cercetare și în urmăriri, dar în bătălie vedem că, ea se «pedestrà» mereu, adică descălecà[3]). Cavaleria curtenilor manevrà călare și manevrà iute și bine, dar lupta o dădeà pe jos. Și o bună parte din gloatele țărănești (toți cei ce aveau un cal) veneà călare, însă întrebuințà caii numai pentru transport și nu în luptă[4]).

Caii erau mici, buni și iuți[5]). Se înțelege deci atât întinderea crescătoriei de cai în Moldova[6]) cât și faptul că exportul erà sau îngăduit în mod restrâns[7]) sau chiar interzis[8]).

Serviciile administrative. Principiul general admis de toate armatele în Evul-Mediu erà că ele se hrăneau din teritoriile în cari operau.

Aceasta se puteà face mai cu seamă în răsboaiele ofensive, când nu se stà vreme îndelungată într'o aceeaș localitate, dar în răsboaiele de asediu sau în caz de retragere, nu; căci armatele secătuiau repede regiunea prin care treceau sau în care stăteau — cum a fost cazul cu Polonii în

---

[1]) *Iorga. Acte și Fragmente,* III, p. 93.

[2]) *Urechi,* p. 39, 61, 114.

[3]) *Urechi,* p. 27, 62, 232; Scrisoarea din Buda. *(Iorga. Acte și Fragmente,* III. p. 93).

[4]) Și Englezii aveau arcași cari mergeau călare dar luptau pe ios. *(Oman,* II, p. 130).

[5]) *Bielski. Sprawa Rycerska* (Arh. Ist., I, 2, p. 168); «Să memorăm și caii lor (a «Moldovenilor) cei mici, cari rabdă lucru și foame fără să cearà multă îngrijire, mai «ales pe timp umed». *(Veranciu,* l. c.); «Veri care, fie cât de lipsit ține acasă un cal cu «care merge la pradă și oaste» *(Gorecius* apud *Ilarian. Tez. Mon. Ist.,* III, p. 213).

[6]) «Se numeau astfel (cobâle) probabil locurile unde se creșteau hergheliile de cai, «cu mult mai numeroase în sec. XV decât azi (dela slav. *Kobyla* = iapă)». *(Bogdan. Doc. lui Ștefan,* II, p. 36).

[7]) *Arh. Ist.* I, 1 p. 131; *Bogdan. Doc. Lui Ștefan* II, p. 278, 279, 280.

[8]) *Hurmuzachi,* IV, 2, p. 408.

1497 — dacă aceasta nu erà secătuită voluntar de însuş domnul, cum a făcut-o Ştefan în 1475 şi 1476.

Deaceea armatele recurgeau şi la alte mijloace.

Turcii aveau, în spatele lor, numeroase coloane ducând hrană, vite pe picioare şi muniţiuni [1]).

In Moldova massa armatei — ţărănimea — erà îndatorată a se aproviziona singură în ceeace priveşte armamentul individual [2]).

Dacă armamentul individual se aproviziona de fiecare luptător, se pare totuş că — precum am arătat în memoriul precedent — domnii îşi alcătuiau oarecari rezerve de arme. Deasemenea întreaga artilerie erà a Domnului [3]), care îngrijià de ea, cel puţin în secolile următoare, prin marele şetrar [4]). Aprovizionarea în arme de foc şi muniţiuni privià deci pe acest din urmă.

In ceeace priveşte hrana, atât documentele [5]) cât şi scriitorii vechi [6]), ne arată că ţăranii erau îndatoraţia-şiaduce singuri hrana, care constà din pâine şi brânză. Aceasta, bine înţeles, nu puteà fi decât redusă ca cantitate.

Serviciul medical. Avem prea puţine ştiri asupra lui. E probabil însă că nu existà un asemenea anume serviciu, în înţelesul de azi, cum nu existà, pe atunci, nici în alte armate.

Ştim că au fost Moldoveni cari au studiat medicina (bărbieria) la Braşov [7]), mai ştim că alţi Moldoveni au urmat cursuri (cari anume nu se ştie) la Universitatea din Cracovia [8]). Dar ceeace ce se mai ştie

---

[1]) *Col. lui Traian*, VII, p. 423.

[2]) *Dlugosz*, XIV, p. 495.

[3]) *Xenopol. Ist. Rom.*, IV, p. 135.

[4]) «Şetrariu mare pe corturile domneşti şi 'n oşti şi 'n alte căi, şi purtătoriu de grijă «tunurilor» *(Urechi*, p. 23).

«Marele şetrar privighează corturile domneşti, tunuri, glonţuri, prăvăria». *(Miron Costin*, în *Arh. Ist.*, 1, 1, p. 171).

[5]) Nota 4, pagina 25, supra.

[6]) «(Moldovenii). Hrana poartă pe oblâncul şelei anume brânză de burduf şi pâine «albă», *(Bielschi. Arh. Ist.*, I, 2, p. 168).

[7]) La 9 Iunie 1436, un fiu de croitor din Roman e dat la Braşov pentru a învăţà meşteşugul bărbieriei. *(Hurmuzachi*, XV, 1, p. 22).

Că prin bărbierie se înţelegeà, la noi, ca şi în străinătate, şi chirurgie, o arată faptul că pentru Ştefan-cel-Mare se cere, în Decemvrie 1503, un bărbier din Buda. *(Iorga, Ist. lui Ştefan-cel-Mare*, nota 348).

[8]) In timpul domniei lui Ştefan-cel-Mare 13 moldoveni au studiat la Cracovia, *(Miron Costin.* Ed. Barwinski, p. VII); *Hâjdău, Unde învăţau românii vechi. (Anuarul Ministerului Instrucţiei Publice* 1864—65, p. XIX.)

este că nu existau medici buni în Moldova [1]) și că Ștefan-cel-Mare a fost nevoit să aducă medici și medicamente din străinătate [2]).

Cum se îngrijeau atunci răniții și bolnavii? Cei mai ușor răniți sau bolnavi se vindecau grație naturei lor rezistente iar ceilalți recurgeau la ajutorul vracilor sau babelor; e evident că contingentul celor cari se vindecau erà foarte mic și că mulți — cum a fost cazul cu însuș Ștefan-cel-Mare — rămâneau fie cu rane deschise, fie ologi, toată vieața lor.

Serviciul de informațiuni. A fost în trecut și este și azi unul din cele mai de căpetenie. Nimeni nu și-a dat mai bine seamă de folosul unui asemenea serviciu ca Ștefan-cel-Mare.

Organizarea serviciului, în timpul domniei sale, pare a fi fost următorul:

1. O serie de observatori (trimiși), stabiliți în țările și orașele vecine [2]).

Universitatea din Cracovia aveà atunci trei facultăți: drept, medicină și filozofie. (*Encyclopaedia Brittanica*, XIX, p. 300).

[1]) Dealtfel și la vecinii noștri prezența medicilor e dovedită documentar numai n ultimii ani ai sec. XV. Așà la Sibiiu primul medic apare în 1481 iar primul farmacist n 1494. (*H. Herbert. Die Gesundtsheipflege in Hermannstadt în Archiv d. Ver. f. Siebenbürg. Landeskunde.* Neue Folge, XX, p. 7 sqq).

[2]) *Bogdan. Doc. lui Ștefan*, II, p. 467; *Iorga. Acte și Fragmente*, III, p. 43, 73; *Hurmuzachi*, VIII, p. 36, 40; *Hurmuzachi*, III, 1, p. 35.

[3]) La 28 Febr. 1470, Radu V. V. scrie Brașovenilor plângându-se că aceștia permit ui Ștefan-cel-Mare a-și ține «exploratores» printre dânșii. (*Bogdan, Rel. cu Brașov*, p. 109).

La 20 Iunie 1475, Ștefan anunță pe solii, ce-i aveà la curtea lui Matiaș Corvin, că Turcii îi vor atacà (*Bogdan, Doc. lui Ștefan*, II, p. 324); la 23 Septemvrie 1475 acești soli se găseau tot la Buda. (*Iorga, Studii și Documente*, XVI, p. 117).

La 4 Februarie 1481, Ștefan mulțumește Brașovenilor pentru știrile ce i-au trimis despre Țepeluș și adaugă: «Nos itaque vos notificamus aut certificamus, *quod habemus* «*in Turcia nostros homines*, et postquam aliquid novita (tis) audierimus, vos statim in «eisdem certos reddemus». (*Bogdan, Doc. lui Ștefan*, II, p. 360).

In Febr. și Martie 1481 Ștefan aveà un sol ce stăteà pe lângă Báthory. (*Pârvan, Rel. cu Ung., Conv. Lit.*, XXXIX, p. 1039).

D-l Iorga (*Chestiunea Dunării*, p. 172) e de părere că luptele pe cari le-a purtat Ștefan cu voivozii munteni aveau de scop: «să înlocuească pe un aliat permanent al «Turcilor printr'un sprijinitor sau *dătător de vești folositoare* în scaunul din Târgoviște «și București».

Și Petru Rareș a avut un sistem de observatori, mai ales la Turci, după cum reiese din corespondența sa cu electorul de Brandenburg. (*Ilarian Tez. Mon. Ist.*, III, p 14, 22).

2. Soli sau trimişi anume, când erà nevoie de o informaţie specială sau de verificarea vreunui svon [1]).

3. Bune relaţiuni cu oraşele şi ţările vecine, cărora le dădeà informaţiuni obţinând altele în schimb [2]).

Transmiterea informaţiilor se făceà prin curieri anume. Cele mai importante se comunicau apoi regilor vecini, Papei, Veneţiei şi altor aliaţi [3]).

Această organizare a dat bune rezultate, căci în cronici se repetă mereu că Ştefan a avut ştiri la timp [4]), afară numai de anul 1484 când Turcii au reuşit a atacà şi luà, prin surprindere, cetăţile Chilia şi Cetatea Albă.

Bunele rezultate ale acestui serviciu sunt unul din factorii cari au contribuit cel mai mult la succesele răsboaielor lui Ştefan-cel-Mare şi o pildă avem în 1497, când, dacă domnul moldovean nu ar fi fost informat precis de intenţiile rele ale regelui Albert, ar fi concentrat poate oastea sa pe Dunărea de jos, cum cereà regele polon şi nu ar fi aprovizionat Suceava cum a făcut, ceeace ar fi îngăduit Polonilor ocuparea Moldovei.

Efective. Care erà efectivul la care se urcau oştile lui Ştefan-cel-Mare? Este greu de stabilit în mod precis, dar socotesc că cifra de 40.000, care reiese din majoritatea documentelor contimporane [5]) şi care a fost admisă

---

[1]) «Inţelegând aceasta (în 1497) Ştefan Vodă din iscoadele ce pururea trimiteà». (*Urechi*, p. 73).

«Ex relatu veridicorum meorum ambasiadorum, qui novissime venerunt de infi«delissimorum partibus Turcorum». (*Bogdan, Doc. lui Ştefan*, II, p. 355).

«Totuş iscoadele noastre cari ajung la ei (Turci)». (*Bogdan*, o. c., II, p. 357).

«Unii oameni ai domnului nostru (Stefan) s'au întors din Ţara Turcească iar alţii «din Ţara Românească şi-au istorisit...». (*Bogdan*. o. c., II, p. 399).

«Căci se află acum la domnia mea (Basarab) solul fratelui meu Ştefan-Voivod, «jupân Vulpaş logofătul». (*Bogdan. Rel.*, p. 114).

Iunie-Dec. 1474, Basarab scrie Braşovenilor: «şi tot se duc acum solii lui Ştefan «V. V. la ei (Turci)». (*Bogdan. Rel.* p. 117).

[2]) «Ştefan-Vodă prinzând veste dela Unguri (1497)» (*Urechi*, p. 71); *Bogdan, Doc. lui Ştefan*, II, p. 339, 340, 341, 353, 356, 359.

[3]) *Bogdan, Doc. lui Ştefan*, II, p. 318, 319, 324, 339, 342, 353, 355, 356, 462.

[4]) Nota 1; «Având Ştefan-Vodă veste». (*Urechi*, p. 47); «prinzându-le «de veste» (Id., p. 50); «venì veste» (Id., p. 70).

[5]) *Urechi*, p. 57; Balthazar de Piscia în *Col. lui Traian*, VII, p. 378; scrisoarea lui Domenico Giugni, din Buda 1475, apud *Iorga, Studii şi documente*, XVI, p. 117; *Dlugosz*, XIV, p. 64; *Miechowski, Chronica Polonorum* în *Arh. Ist.*, I, 2, p. 41; *Strykowski*, (*Arh. Ist.*, II, p. 10); *Cromer*, p. 418».

de d-nii A. Rădulescu [1]) și I. Ursu [2]) în studiile d-lor, este cea mai aproape de realitate, pentru armata de câmp. Zic armata de câmp pentrucă izvoarele, pe cari se bazează discuțiile în urma cărora s'a stabilit această cifră, se referă mai cu seamă la efectivul forțelor de cari a dispus Ștefan-cel-Mare în bătălia dela Podul Inalt sau la forțele cu cari ar fi putut interveni peste graniță.

La acest efectiv al armatei de câmp trebuie să mai adăugăm și următoarele efective:

Garnizoanele cetăților, cuprinzând atât garnizoana de siguranță — lefegii — cât și locuitorii supuși cetății [3]), trebuiau să se urce la un total de 8.000—10.000 oameni [4]).

Trupele lăsate pentru supravegherea granițelor neatacate (paza permanentă), a căror efectiv nu puteà trece de 1000—2000 oameni.

In total deci, oștirea lui Ștefan-cel-Mare se urcà la circa 50.000—60.000 oameni, cuprinzând lefegii, curtenii și oastea de țară.

Dacă admitem că Moldova aveà sub domnia lui Ștefan-cel-Mare, 2—3000 de sate [5]) și că satele nu cuprindeau mai mult de 20 familii (gospodării) [6]), atunci întreaga populație rurală a Moldovei ar fi fost de 40—60.000 de familii (gospodării).

Dacă pe de altă parte scădem, din totalul forțelor armate de 50—60.000 oameni, lefegii (slujitorii) și privilegiații — 5—10.000 — ajungem la cifra de 40—50.000 soldați țărani, adică fiecare gospodărie trimiteà un bărbat la oaste. Proporția aceasta este imensă și ne explică două fapte:

1. Cum s'a putut ca Moldova, țară mică cu o populație rară, să poată rezistà țărilor vecine cu populații mai mari, dar în cari nu se ridicà toată populația la răsboiu, căci nu aveà a-și apărà căminul.

---

1) *Luptele lui Ștefan-cel-Mare cu Turcii*, p. 13.

2) *Ștefan-cel-Mare și Turcii*, p. 52, nota 3.

3) *Bogdan, Inscripțiile dela Cetatea-Albă.* (An. Ac. Rom., XXX, p. 346).

4) Pentru apărarea Cetății-Albe și a Chiliei, în 1475, Ștefan socoteà că erà nevoie de 2000 soldați pedeștri, pe cari-i cereà dela Poloni. *(Iorga, Chilia și Cetatea Albă*, p. 141). Suceava, mai ales și Hotinul, cetăți mari, trebuiau să aibe deasemenea garnizoane de câte 1500—2000 oameni fiecare, iar celelalte cetăți mai mici: Țetina, Soroca, Orheiu, Roman, Neamț, Crăciuna, Dorohoiu, Cernăuți, câteva sute. D-l Iorga (*Geschichte des Osmanischen Reiches* II, p. 228) ne arată, (după *Sathas* VI p. 135) cum că garnizonele cetaților turcești cuprindeau cel mult 400 eniceri.

5) *Bogdan, Indatoririle militare ale cnejilor și boierilor Moldoveni.* An. Ac. Rom., XXIX, p. 623.

6) *R. Rosetti. Pământul, Sătenii și Stăpânii în Moldova*, p. 110; *Bogdan*, l. c.

2. Indârjirea cu care au luptat Moldovenii; fiecare din ei știind că numai prin răpunerea dușmanului familia și averea sa vor puteà scăpà de distrugere.

Acum că am văzut cum erà organizată oștirea moldovenească să examinăm, sumar, organizările oștirilor vecine, cu cari Moldovenii au avut conflicte armate.

Și să începem cu *armata muntenească,* a cărei organizare erà aproape identică cu acea a armatei moldovenești.

In adevăr, la baza organizării armatei muntenești există acelaș principiu al obligativității serviciului militar pentru toți cei ce posedau pământ sau aveau folosința sa [1]); în alcătuirea sa există aceeaș deosebire, ca și în Moldova, între oastea de timp de pace «oastea cea mică» (alcătuită de curteni [2]) și lefegii [3]) și oastea de răsboiu «oastea cea mare» alcătuită prin chemarea sub arme a întregei țări [4]). Mi se pare însă că diferența erà mai accentuată în Țara Românească.

Și la Munteni găsim că apărarea granițelor se făceà de locuitorii mărginași, în schimbul anumitor drepturi [5]), dar la dânșii nu găsim nici o organizare pentru apărarea cetăților.

Cadrele oștirei muntenești, ca și ale acelei moldovenești, erau alcătuite din marii dregători și din proprietarii solului. Cetele erau teritoriale și se grupau pe județe [6]).

Funcția hatmanului o îndeplinià la Munteni marele spătar, iar aprovizionarea materialelor erà în sarcina marelui clucer, a marelui pitar și a marelui șetrar [7]).

Ca efectiv armata muntenească erà inferioară celei moldovenești. Sursele contimporane o evaluează la 8000 călăreți și 30.000 pedestrași [8]).

Armata ungurească, aveà ca bază a organizării sale următoarele principii hotărîte prin legiuirile lui Mateiaș Corvin [9]):

1) *Iorga, Ist. Arm. Rom.*, I, 41, 49.

2) *Bogdan, Doc. Răzeni.* (*An. Ac. Rom.*, XXX, 372).

3) Id. 375.

4) Id. 373, 411.

5) *Iorga, Studii și Documente*, VII, 51.

6) *Bogdan*, o. c., p. 375, 376.

7) *Bălcescu, Puterea armată și arta militară la Români*, p. 595, 596.

8) Scrisoarea lui Nicolae, episcop de Brunsberg, către marele maistru al ordinului teutonic. Ianuar-April 1476 (*Iorga, Ist. lui Ștefan*, p. 352); copia unui act din Florența (1475—76) la *Iorga, (Studii și Documente*, XVI, p. 119).

9) *Akos von Timon, Ungarische Verfassungsund Rechtsgeschichte*, p. 765—789.

1. Fiecare locuitor erà obligat a luà armele pentru apărarea țării.

2. Regele, marii dregători, prelații, nobilii, comitatele, orașele libere și cercurile privilegiate erau îndatorați a ține trupe armate din timp de pace (permanente); acestea se numeau *banderii* și au fost întâiu înființate de Angevini [1]).

In ceeace privește Transilvania, regele Mateiaș Corvin aprobă, din nou, în 1463, constituțiile militare ale comitatelor, Secuilor și Sașilor din anul 1435. Prin acestea se dispuneà că toți nobilii, toți posesorii de pământ și toți iobagii sunt obligați a luà armele atunci când: «in extrema necesitate exercitus generalis proclamatur». O parte din ei trebuià să rămână în Transilvania unde urmau a rămâne, deasemenea, o parte din iobagii «de sânge unguresc», hotărîți de șefii comitatelor, pentru paza castelelor și a curților nobililor [2]).

In practică, răsboaiele, mai ales cele ofensive, au fost duse de Unguri mai cu seamă cu banderiile lor permanente și cu puțini din locuitorii regiunilor de graniță.

Orașele luau măsuri pentru paza proprie [3]), dar trimiteau puțini oameni pentru expediții [4]).

Armata permanentă a lui Matei Corvin a ajuns a aveà un efectiv până la 30.000 oameni [5]). Sâmburele ei formà așà zisa «armată neagră», infanterie grea alcătuită din străini (8—10.000), foști în bandele lui Giskra [6]). Restul erà cavalerie, atât grea cât mai cu seamă ușoară, așà numiții husari, cari alcătuiau, dealtfel, imensa majoritate a armatei ungurești (banderiile nobililor), în care erà foarte puțină infanterie [7]).

Dr. Szendrei János, Hadtörténelmi Emlékek az ezredéves országos kiállitáson, p. 79. Sunt îndatorat d-lui Achil Barcian pentru traducerea din limba maghiară; îi exprim aci mulțumirile mele.

[1]) *Csuday, Die Geschichte der Ungarn*, I, p. 330.

[2]) *Hurmuzachi*, II, 2 p. 146.

[3]) *Teutsch, Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, I, p. 173 sqq.

[4]) Un privilej regal, din 1488, scutește pe Brașoveni de serviciul militar în alte țări decât în Moldova și Țara Românească. (*N. Iorga. Indreptări și Intregiri*, An. Ac. Rom., XXVII, p. 121).

[5]) *Szendrei*, o. c., p. 79, 84.

[6]) Id., p. 80.

[7]) Id., p. 84; *Oman. A history of the art of war in the middle ages*, II, p. 356; *Bielski*, o. c., (*Arh. Ist.*, I, 2, p. 156).

Decretul 1454 hotărà ca banderiile comitatelor să fie compuse din 2/3 călăreți și 1/3 pedeștri. (*Timon*, o. c., p. 783).

Armata ungurească puteà atinge efectivul de 80.000[1]) și erà bine dotată cu arme de foc și material de răsboiu[2]).

Elementele cari o compuneau aveau însă interese divergente:

Nobilii erau în perpetuă ceartă cu regele[3]);

Sașii căutau a-și apărà privilegiile și a căpătà altele noui;

Iobagii nu aveau nici un interes a se luptà;

Iar mercenarii, ca orice mercenar, căutau a-și expune vieața cât mai puțin.

Ca urmare nici nu se adunau cu toții la caz de nevoie[4]) și nu existà în armata ungară, mai ales în expedițiile exterioare, aceà solidaritate care împreună toate sforțările în vederea unui țel comun. Lacuna aceasta erà compensată, în mare parte, prin vitejia personală a nobililor și a soldaților unguri.

Armata polonă. Principiul de bază în alcătuirea armatei polone erà că nu se puteà face chemare sub arme decât cu învoirea *seimului* (dietei), care hotărà și banii necesari pentru plata mercenarilor[5]). In seim predominà *szlachta*[6]), (nobilii) care nu erà datoare a luà parte la răsboiu decât dacă luà parte și regele[7]) și atunci numai în interiorul granițelor[8]).

Greutatea, foarte reală, pe care o întâmpinau regii poloni pentru a pornì un răsboiu erà micșorată prin aceea că Polonii erau oameni răsboinici[9]), pe cari nu erà greu a-i convinge de nevoia unui răsboiu și

---

[1]) *Szendrei*, o. c., p. 85; *Iorga, Studii și Doc.*, XVI, p. 117.

[2]) *Szendrei*, o. c., p. 79, 83; *Iorga*, l. c.

[3]) «La noblesse (hongroise), dont aucune classe ne contrebalançait l'autorité, abusa «de sa situation; elle réduisit les rois à l'impuissance et le peuple à la servitude», (*Lavisse et Rambaud, Histoire Générale.* III, p. 704).

[4]) In 1526, Sașii trebuiau a trimite 5000 călăreți; au trimis 2000 cari au sosit prea târziu apre a luà parte la bătălia dela Mohaci. (*Teutsch*, o. c., I, p. 127); *Delbrück (Geschichte der Kriegskunst*, III), arată cum, în toate armatele medievale prea puțini răspundeau la chemări sau dacă răspundeau dezertau imediat (vezi în special p. 409, 410).

[5]) *Urechi*, p. 94.

[6]) «*szlachta* «c'est à dire dans une ochlocratie nobilaire, turbulente et besogneuse, „plus jalouse de ses droits que capable de les exercer, patriote, mais incapable de desseins «suivis et de dévouement persévérant». (*Lavisse et Rambaud*, III, p. 772).

[7]) *Urechi*, p. 93.

[8]) *Urechi*, p. 94.

[9]) «Leșii sunt oameni răsboinici, oameni învățați de carte, că pentru învățătura și «a cărții și a vitejiei nu li-i preget nici de trudă, nici de cheltueală». (*Urechi*, p. 94).

din mijlocul cărora se puteà recrutà, uşor, mulţi mercenari, cari formau partea cea mai mare a armatei [1]).

Armata lor constà, aproape exclusiv, din cavalerie, grea şi uşoară [2]); ea erà dotată cu artilerie suficientă [3]) şi aveà şi foarte puţină infanterie [4]), mai mult de strânsură.

Efectivul armatei cu care Albrecht a atacat pe Moldoveni, în 1497, a fost de 80.000 luptători [5]), 40.000 slugi, vivandieri, etc. şi 40.000 care [6]).

Armata tătărească. Deşi nu mai erà ceeace fusese, la apogeul puterii Tătarilor, în sec. XII şi XIII, armata tătărească păstrà încă alcătuirea ce li se dase de către Gengizekhan [7]).

Baza recrutării ei o făceà conscripţiunea, care luà un bărbat de fiecare familie pentru mongoli şi câte un contingent de o sută de bărbaţi, de fiecare sută de familii, pentru aliaţii lor [8]).

Ca şi în întreaga lor organizare social-politică, aşà şi în armată existà o disciplină de fier [9]), prin care, mai ales se distingeà armata tătară de armatele europene, a căror disciplină, în aceà epocă, lăsà foarte mult de dorit [10]).

Intreaga armată tătărească erà călare [11]). Aveà rareori, puţini pedeştri şi aceştia nu tătari ci aliaţi sau supuşi [12]). Dispuneà de un armament simplu şi practic [13]) dar de puţine maşini de războiu [14]) şi în orice caz, se pare că armatele lor de câmp nu dispuneau de arme de foc, în sec. XV.

---

1) *Urechi*, p. 89, 94, 116; *Miechowski*, în *Arh. Ist.*, I, 2, p. 43.

2) *Oman*, o. c., II, p. 324.

3) *Letopiseţul dela Bistriţa. (Bogdan. Cronice inedite*, p. 61).

4) *Bielski*. (Arh. Ist. I, 2, p. 169).

5) *Urechi*, p. 73.

6) *Cromer. Pol.* p. 440 sqq.

7) Organizaţia acesteia la *Cahun, Introduction à l'histoire de l'Asie*, p. 223 sqq.

8) Id., p. 221.

9) Id., p. 294, 297, 346; *Oman* o. c., II, p. 321; Disciplina Tătarilor erà aşà de bună încât Carpin în recomandaţiile, ce face pentru a-i combate, zice (p. 91): «Et sicut «dictum est superà de Tartaris, debent acies suas ordinare, ac legem pugnantibus «imponere».

10) *Lavisse et Rambaud*, o. c., III, p. 704, 772.

11) *Cahun*, o. c., p. 223.

12) Id., Id.

13) *Plan Carpin*, p. 62, 63.

14) *Oman*, o. c., II, p. 331, 333.

Organizarea lor erà zecimală; zece oameni aveau un şef [1]); aceşti zece oameni erau solidari şi fuga sau mişelia unuia atrăgeà pedepsirea tuturor [2]); micile unităţi de câte zece erau grupate în altele mai mari de câte o sută, acestea în altele de câte o mie. Zece unităţi de câte o mie alcătuiau un «tuman» [3]), care aveà deci zece mii de luptători. Tumanele erau grupate câte trei într'o armată [4]).

Soldaţii tătari erau răbdători la foame şi la oboseală [5]) şi erau prevăzuţi cu un echipament complet şi potrivit nevoilor răsboiului [6]).

Recrutarea cadrelor se făceà prin selecţionarea elementelor destoinice, aşà că orice soldat puteà aspirà la toate gradele [7]).

Această armată aveà un serviciu de informaţiuni foarte bine organizat [8]).

Armata turcească. Dintre toate armatele cu cari a avut a se măsurà oastea moldovenească, cea mai puternică şi mai puternic organizată erà armata turcească.

Sistemul militar turcesc se bazà pe următoarele principii:

1. O oaste permanentă constituind garda personală a sultanului şi trupa de elită care, în lupte, da lovitura de graţie sau se sacrificà. Aceasta se compuneà din:

a) Spahiii cari erau garda călare cuirasată a Sultanului [9]).

---

1) *Carpin*, p. 62; *Oman*, II, p. 318 sqq.

2) *Plan Carpin*, p. 62.

3) *Cahun*, p. 224, 346; *Oman*, l. c. Comandantul tumanului se numià *tumanbeg*.

4) *Cahun*, p. 283.

5) *Urechi*, p. 99; *Bielski*, (*Arh. Ist.*, I, 2, p. 167).

6) «L'armement est simple et pratique, l'équipement minutieusement complet, «mais réduit au strict nécessaire, l'outillage solide, léger et ingénieux. Pas d'armes en«combrantes, pas de boucliers si ce n'est pour monter la garde. Pas de feraille qui se «rouille à la pluie, et qu'il faut nettoyer sans cesse; une armure de cuir bouilli, facile à «démonter, vernissée de laque pour ne pas prendre d'humidité. Deux arcs pour le combat «à cheval et pour le tir de précision à pied; des cordes de rechange; trois calibres de «flèches pour les différentes portées et trois carquois garnis réglementairement. Le «fameux sabre demi-courbe à pointe en biseaux, bon pour pointer comme pour tailler; «tout le monde l'a copié. Une trousse avec fil, aiguilles, alène, lime pour affiler les tran«chants; une hachette, une fouragère. Pour la cuisine une musette, avec une marmitte «et une espèce de conserves». (*Cahun*. op. c., rezumat după *Plan Carpin*, p. 62, 63, 64, 90).

7) *Cahun*, p. 346.

8) Id., p. 355.

9) *Oman*, o. c., II, p. 342.

b) Eniceriii, infanteria recrutată din tineri creștini, pe cari îi dădeau provinciile supuse, din patru în patru ani; aceștia treceau la religiunea mahometană, erau instruiți în anumite școli și trecuți, când ajungeau la vârsta de 20 ani, la trupă [1]).

c) Topciii sau artileriștii, având ca șef pe topci-pașa; erau atât tunari (trăgători cu tunul) cât și fabricanți de tunuri și artificieri [2]).

2. O oaste teritorială a cărui oșteni erau numiți timarioți. Iată, după Oman [3]), alcătuirea ei: când Turcii cucereau o provincie ei puneau stăpânire pe tot ce puteau pune mâna ca pământ. Acest pământ erà împărțit în loturi numite «timar». Acest lot — timarul — se dădeà pe vieață, nu pe veci, unui oștean turc, care, în schimb, erà îndatorat a da un soldat călare, complet armat, ori de câte ori o cereà sultanul. Acest sistem feudal aveà următoarele avantaje asupra sistemului adoptat în Occidentul Europei:

a) Fiii vasalului știind că, la moartea părintelui lor, pământul nu le reveneà lor de drept, ci revenià sultanului, aveau tot interesul a se angajà față de sultan, cu alte cuvinte a reînnoì legătura dintre uzufructuarul solului și sultan și nu tindeau a devenì independenți de acesta.

b) Serviciul militar, la care erà obligat vasalul, erà nelimitat, nu ca în Europa Occidentală, unde erà limitat la 40 zile pe an [4]).

3. Contigentele diferitelor provincii, care se numeau *azapi* când erau pe jos, și *akindjii* când erau călări [5]).

4. Contingentele țărilor supuse [6]).

5. Salahorii și cărăușii luați din provinciile limitrofe teatrului de operațiuni [7]).

Enicerii puteau aspirà la cele mai înalte posturi [8]), ceeace-i îndemnà să se distingă și procurau cadre viguroase oștirei.

---

[1]) Id. p, 342—3; 346; *Urechi*, p. 107, 108; *Cantemir, History of the Othman Empire*, p. 25.

[2]) *Donado da Lezze, Historia Turchesca*. (Ed. Ursu, p. 140, 141).

[3]) O. c. II, p. 340.

[4]) Id.

[5]) *Donado da Lezze*, p. 151; *Enicerul sârb, (Arh. Ist.*, I, 2, p. 11); *Sansovino, Hist. Univ. dell'orig.* 119 v°, 120.

[6]) *Urechi*, p. 107.

[7]) In 1475 Turcii aduceau după ei 20.000 de salahori bulgari. *(Col. lui Tr.* VII, p. 422—3); *Donado da Lezze*, p. 152, nota 1.

[8]) *Oman*, II, p. 343; *Urechi*, p. 107.

Armata turcă aveà un echipament şi un armament foarte bun; ea adoptase armele de foc foarte de vreme [1]); aveà în spatele ei numeroase convoiuri [2]). Efectivul său treceà de 100.000 oameni iar în expedițiile conduse de sultan ajungeà a fi de 200.000 şi mai mult [3]).

Ca încheiere a celor spuse, rezultă:

1. Moldova dispuneà, pe vremea lui Ştefan-cel-Mare, de o oaste numeroasă, formată din toți acei cari erau legați de moşia strămoşească şi aveau interes a o apărà. Organizarea ei corespundeà cu organizarea teritorială, socială şi politică, care-i dădeà şi ostaşii şi cadrele. Rezultă că, oastea aveà o mare coheziune cu toate că, în majoritatea ei, nu se adunà decât în momentul începerii unui răsboiu.

Un bun sistem de răsplătiri permiteà atât înlocuirea perderilor cât şi o bună selecționare a cadrelor.

Un serviciu de informațiuni foarte eficace îngăduià a se luà măsuri din timp şi a se manevrà în cunoştință de cauză, manevră care erà uşurată prin faptul că majoritatea oastei aveà cai şi că oastea erà lipsită de convoiuri greoaie, grație principiului administrativ, în vigoare atunci, că fiecare îngrijeşte de nevoile sale.

Ridicarea însă a întregei populațiuni valide şi obligația pentru oşteni de a se hrănì singuri prezentà un mare neajuns şi anume că nu se puteau duce decât campanii de scurtă durată.

Cu calitățile sale, rezultate şi din firea Moldovenilor şi din organizare, cu defectele semnalate mai sus, oastea moldovenească erà, în a doua jumătate a sec. XV-lea, un instrument foarte bun pentru făptuirea răsboiului de apărare şi mai ales pentru făptuirea lui sub conducerea politicului şi strategului priceput care a fost Ştefan-cel-Mare.

2. Armata muntenească erà mai slabă ca cea moldovenească.

3. Armatele ungureşti şi polone, compuse din luptători foarte bravi, nu prezentau omogenitate, mai cu seamă din cauza stării sufleteşti de răsvrătire a nobilimei. In lupta în contra Moldovei aceste nobilimi

---

[1]) *Oman*, II, p. 357.

[2]) *Col. lui Tr.*, VII, p. 422—3.

[3]) Vezi analiza cifrelor la *A. Rădulescu*, *Luptele lui Ştefan-cel-Mare cu Turcii*, p. 18, 67, 68.

Şi la Turci ca şi la toate popoarele, organizarea armatei a evoluat cu evoluarea organizării sociale şi cu împrejurările externe. In cursul veacurilor se pot deosebì deci mai multe epoce, fiecare cu organizația sa militară. Despre aceste epoci, vezi: *N. Iorga*, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I, p. 479—485; II, p. 220—229, p. 306.

nu numai că nu aveau nimic de câştigat dar — după concepţia lor — aveau de pierdut, căci izbânda ar fi crescut puterea regilor respectivi. Iar mercenarii nu puteau da, cu toată pregătirea lor militară superioară, ceeace da un ostaş care-şi apără căminul.

4. Tătarii, deşi bine organizaţi, nu urmăreau decât pur şi simplu pradă, cât mai multă şi cu cât mai puţine riscuri.

5. Armata turcă erà vrăjmaşul cel mai puternic căruia au avut să facă faţă Moldovenii, dar purtà în ea cauze de slăbiciune. Numeroasele sale şiruri cereau convoiuri foarte mari, cari se mişcau greu şi îngreuiau mersul întregei armate. Foarte temută în bătălii în câmp deschis, prin massa ei, prin valoarea militară a enicerilor, ea ducea greu un răsboiu de partizani.

MEMORIUL III

PRINCIPII TACTICE ALE MOLDOVENILOR ŞI VECINILOR

Inainte de a vedeà în ce constau principiile tactice ale Moldovenilor, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, să căutăm a ne lămurì asupra definiţiei tacticei, căci s'au dat multe definiţii acesteia precum şi nu puţine definiţii s'au dat strategiei, producând confuzii între aceşti doi termeni.

Pentru a puteà lămurì înţelesul unuia şi a celuilalt e nevoie a ne reamintì ce înţelegem prin răsboiu şi cum se porneşte acesta.

Dirijarea activităţii generale a unui Stat o are conducerea politică — guvernul. Când activitatea sau existenţa Statului sunt puse în primejdie, de un alt Stat sau de o confederaţie de State, atunci conducerea politică, după ce încearcă a rezolvà neînţelegerea prin mijloace paşnice, şi acestea nu reuşesc, recurge la forţă. *Rezolvarea prin arme a unui conflict*, ivit între două sau mai multe State, *constitue răsboiul.*

Conducerea politică deslănţue răsboiul, şi, acesta nefiind decât un mijloc spre a atinge un scop — impunerea voinţei noastre inamicului — tot aceasta (conducerea politică) *fixează ţelul material de atins;* execuţia sau mai bine zis *făptuirea acţiunii de forţă — a răsboiului — revine* forţelor armate organizate ale Statului — adică *armatei.*

Cum va realizà armata ţinta care i se fixează de conducerea politică, ţintă care, în ultimă analiză, constă în a impune vrăşmaşului voinţa sa? Prin sdrobirea voinţei duşmanului sau a ceeace înfăţişează această voinţă, adică armata adversă. Pentru obţinerea acestei sdrobiri conducerea armatei are de hotărît, după ce a cumpănit ţelul de obţinut cu mijloacele sale şi acele ale vrăşmaşului, dacă va atacà pe duşman sau îi va aşteptà atacul, cum va atacà sau respinge atacul (manevra) şi cum îşi va adunà forţele în vederea manevrei proiectate. Toate acestea — de o importanţă primordială şi cari constituesc liniile mari ale conducerii răsboiului — sunt de domeniul strategiei.

Realizarea celor hotărîte de strategie se face de către trupe, prin mișcări, prin lupte și — fiind organizări compuse din ființe viețuitoare — prin odihnă. *Principiile după cari se mișcă trupele, se odihnesc și se luptă, alcătuesc tactica.*

Inainte de a începe studiul acestor principii să recapitulăm însă caracteristicile armamentului și ale organizării armatei moldovenești, de cari sunt strict legate principiile tactice.

Armàmentul de care se dispuneà, în a doua jumătate a sec. XV-lea, erà mai cu seamă potrivit luptei corp la corp; el îngăduià a se aruncà câteva lovituri până la circa 900 m. și a bate eficace, un timp scurt, cu o ploaie relativ deasă de proiectile, o zonă de circa 200 m., înaintea și pe flancurile liniei de luptă.

Din punctul de vedere al organizării, armata moldovenească, alcătuită din întreaga populație validă a țării, grupată în răsboiu cum erà grupată și în timp de pace, având aceiași conducători pe cari îi aveà în vieața de toate zilele, aveà o mare coheziune. Caii și lipsa de convoiuri îi dădeau o mare mobilitate. Imbrăcămintea nestrălucitoare îi îngăduià a se ascunde bine în teren. Hotărîrea de a-și apărà țara, din glia căreia toți se foloseau, erà generală în rândurile sale și-i dădeau o mare forță morală, iar vieața grea de toate zilele antrenà bine, pe toți acei cari o alcătuiau, pentru a îndurà greutățile răsboiului.

Despre marșuri

Mișcarea unei trupe pentru a se transportà dintr'un loc într'altul, pe jos sau călare, se numește marș.

Marșurile au format, totdeauna, baza tuturor operațiilor de răsboiu și dela buna lor executare a atârnat, în cea mai mare parte, succesul în răsboiu.

Executarea însă a marșurilor depinde, într'o bună măsură, de starea drumurilor pe cari ele urmează a se face. Să vedem deci, în prealabil, cum erau drumurile moldovenești în secolul XV-lea.

Ele nu erau construite de mâna omului, așà cum fuseseră cele romane sau cum sunt cele moderne, ci erau niște simple urme sau șleauri, urmând anumite văi sau direcții, pe cari experiența le arătase ca mai prielnice pentru comunicarea între două ținuturi sau localități. Și nu numai că nu erau construite de mâna omului, dar nici nu erau măcar întreținute de acesta, așà că starea lor, ca pretutindeni de altmintrelea în acele

vremuri [1]), erà foarte rea căci ele erau fie acoperite de un strat gros de praf [2]), fie adevărate mocirle cu gropi adânci [3]).

Circulaţia se făceà călare sau cu care trase de cai sau de boi [4]).

Râurile, ce se întâlneau în cale, se treceau, de obiceiu, prin vad [5]) iar, unde râul erà prea adânc, pe pod umblător [6]) sau pe pontoane [7]), în care scop unele armate erau înzestrate cu adevărate echipagii de poduri [8]). Acolo unde existau poduri fixe, ele erau, de obiceiu, de lemn; au existat însă şi poduri de piatră, cele mai multe pe pâraie [9]).

In asemeni condiţiuni e firesc ca, cu cât o armată aveà mai puţine impedimente (trăsuri greu încărcate), cu atât să poată obţine un randament mai mare dela acele drumuri.

Să vedem acum cum se foloseau Moldovenii de aceste drumuri şi pentru aceasta să examinăm:

Formaţia de marş;

Rândueala de marş;

Lungimea etapei zilnice.

---

1) *Acta Tom.* III, p. 151, apud I. Nistor. *Handel und Wandel in der Moldau*, p. 24.

2) Donado da Lezze. *Historia Turchesca* (Ed. Ursu), p. 88.

3) *Columna lui Traian.* VIII, p. 423.

4) Consulul Gaffei, Georg de Reza, vine la Ştefan-cel-Mare în car tras cu boi. (Iorga, *Acte şi Fragmente*, III, p. 44).

5) Ca la Verişcani (Liteni) pe Siret (Bogdan, *Documentele lui Ştefan-cel-Mare*, I, p. 235); la Ţuţora pe Prut *(Ibid.* I, p. 158); la Bătineşti pe Putna *(Ib.* II, p 108); la Ionăşeşti pe Siret (Ureche (Ed. Giurescu), p. 58); la vadul Jorăi pe Nistru (*Ib.*. p. 60); la Cernăuţi pe Prut, (*Ib.*. p. 73).

6) ...«dar numai când carele vor trece pe poduri umblătoare; când apa va fi îngheţată «sau când carele vor trece prin vaduri, atunci nu vor da nici un ban la trecătoare». (Privilegiul dat Lembergezilor de către Ştefan-cel-Mare la 3 Iulie 1460, apud Bogdan, *o. c.*, II, p. 280).

«In această ţară (Moldova) nu sunt corăbii pentru a trece râurile, ci numai poduri «trecătoare, compuse din bârne şi scânduri». (Reichersdorf. *Chorographia Moldavia*, apud Ilarian. *Tezaur de Monumente Istorice*, III, p. 139).

Avem cunoştinţă de existenţa următoarelor poduri umblătoare, pe vremea lui Ştefan-cel-Mare: la Cernăuţi (Hurmuzachi, II, p. 688); la Roman pe Moldova (Bogdan, *o. c.*, I, p. 10, 342); la târgul Siret, *(Ibid.*, I, p. 429).

7) Dunărea (Donado da Lezze, *o. c.*, p. 83).

8) Armata ungurească în 1476, (Iorga, *o. c.*, III, p. 185).

9) Pe Şomuzul-Mare (Bogdan, *o. c.*, I, p. 7); pe Moldova *(Ibid.* I, p. 9); podul lui Hasnaş pe pârâul Runcului, *(Ibid.* I, p. 185).

Formația de marș [1]). Este probabil că Moldovenii — și nici vecinii lor, afară de Tătari [2]) — nu aveau o anume formațiune pentru marș și că cetele mergeau, unele după altele, pe frontul ce le erà îngăduit de lărgimea drumului, care se ocupà întreagă. Formația aveà deci un front mai larg ca cele de azi (cari sunt de 4 și 3 oameni de front), dar coloanele aveau o adâncime mai mică, ceeace erà nevoit și de armamentul de atunci care, în coloanele prea lungi, nu îngăduià capului a fi susținut de coadă. Lărgimea formației de marș prezintă însă neajunsul că la trecerea podurilor și a locurilor strâmte se producea dezordine [3]). Date certe nu avem.

Rândueala de marș. In privința rânduelii de marș, adică a ordinei în care se încolonau trupele, avem date îndestulătoare.

Intâiu de toate știm că există noțiunea siguranței — atât la Moldoveni cât și la vecinii lor — pentrucă aceasta ne este arătat atât de cronici, când ne vorbesc de străjile cari precedau armata [4]), cât și de scriitorii străini [5]).

Apoi avem o scriere, puțin posterioară epocii lui Ștefan-cel-Mare. — Invățăturile Bunului și Credinciosului Domn al Țării-Românești, Neagoe Basarab V. V. către fiul său Teodosie V. Vd. [6]), în care se arătà rândueala în care se dispuneà o coloană de marș:

«Deci când vei vrea să ieși la vrăjmași cu răsboiu, tu întâiu să rân-«duești și să tocmești streji se meargă mai înainte *cum este obiceiul*, și

---

[1]) Se numește formație de marș numărul de oameni, cai sau trăsuri, cari merg alături pe un drum.

[2]) «In marș (Tătarii) au principii ale lor proprii păzite cu cea mai mare strictețăֹ». (Bielski. *Sprawa Rycerska* în *Arh. Ist.* I, 2, p. 167).

[3]) Asupra formațiunilor de marș din Apusul Europei, cari și ele ocupau un front mare, vezi:

Leonhardt Fronsperger. *Von Wagenburgt umb die Feldleger...* Frankfurt am Mein, 1573; în special gravurele dela fol. LX și LXII.

Valentin Scherer. *Dürer*, gravura dela pagina 340.

[4]) *Letopisețul dela Bistrița*, (Bogdan, *Cronice inedite*, p. 45).

Urechi, p. 58, 73, 219, 224.

[5]) Ienicerul sârb în *Arhiva Istorică*, I, 2, p. 8 sqq.

Donado da Lezze, *o. c.*, p. 24, 89.

Saad-ed-din apud Ursu, *Ștefan-cel-Mare și Turcii*, p. 23.

Sansovino, *Historia universale dell'origine, guerre et imperio de Turchi*, fol. 120, vº Cahun. *Introduction à l'histoire del' Asie*, p. 365 sqq.

[6]) Ediția București, 1843, p. 238. Azi se crede că nu a fost scrisă de Neagoe dar se admite că ideile emise sunt acelea curente în prima parte a sec. XVI.

«să meargă una mai înainte, alta mai după aceia, iar a treia să fie tabăra «cea mare şi să nu fie departe una de alta, ci să fie aproape ca să se auză «şi să ştie ce fac, şi de se va întâmplà vreo întâmplare strejii cei dintâiu, «ea să vie să se amestece în cea de a doua, iar de va vedeà şi straja de «a doua că se biruește de vrăjmaşi, ea încă să vie să se amestece în toiul «cel mare, iar să nu fie departe una de alta, ca nu cumva să nu poată «ajunge curând, să se împreune una cu alta şi să se apere. Că straja cea «dintâiu şi cea de a doua este inima a toată oastea. Deci că nu cumva «văzând toiul cel mare că au părăsit strejile să se spăimânteze, şi să cază «în vreo frică mare (panică), şi pentru acea frică însuş să se dea în pe«riciune. Că strejile sunt capul şi coada oştilor. Iar de va vedeà toiul «strejile nebiruite stând întregi se va îndârjì, şi cu aceea veţi biruì pe «vrăjmaşii voştri».

Din această citaţie se vede că, în trecut, existau la Români următoarele principii în privinţa serviciului de siguranţă, principii cari sunt adevărate şi azi:

Coloanele se păzeau prin avantgarde şi ariergarde (strejile sunt capul şi coada oştilor).

Coloanele se fracţionau în avantgardă (strajă) — care la rândul său se fracţionà în două (straja întâiu şi straja a doua)[1]) — şi în gros (toiul sau tabăra cea mare)[2]).

Diferitele eşaloane ale coloanei trebuiau a fi destul de apropiate una de alta spre a se puteà susţine (să fie aproape ca să se auză şi să ştie ce fac.. să nu fie departe una de alta ca nu cumva să nu poată ajunge). Distanţele dintre eşaloane erau mici pentrucă bătaia armelor erà mică.

Fiecare eşalon trebuià să fie susţinut de cel următor (şi de se va întâmplà vreo întâmplare strejii cei dintâiu să vie să se amestece în cea de a doua... să se împreune una cu alta şi să se apere).

In fine că rezistenţa avantgardelor procură încrederea necesară trupelor (că straja cea dintâiu şi cea de a doua este inima a toată oastea).

Cum se împărţeau diferitele arme între aceste eşaloane?

---

[1]) Azi în trei: vârf, cap şi gros.

[2]) Că prin *strajă* se înţelege avantgarda (respectiv ariergarda) şi prin *toiu* (la Urechi şi la Miron Costin: *temeiu)* se înţelege grosul coloanei a demonstrat-o I. Bodgan în studiul său asupra organizării armatei moldovene. *(Analele Academiei Române*, XXX, p. 428—430).

Pentru Moldoveni nu avem nici o informaţiune precisă, dar prin analogie cu ce se făceà la armatele străine se poate spune că avantgarda, ariergarda şi flancgărzile erau alcătuite din călărime, ca fiind mai mobile. Restul călărimei şi pedestrimea formau grosul coloanei, iar tunurile, cari se mişcau greu, făceau parte din convoiurile (foarte mici la Moldoveni) cari duceau corturile domneşti şi ceva bagaje. Şi cred că erà aşà pentrucă:

1. In celelalte armate tunurile mergeau cu convoiurile.

2. Scriitorii sec. XVI şi XVII, când tunurile deveniseră mult mai mobile, vorbesc de tunuri la un loc cu corturile [1]), deci cu atât mai mult aceasta trebuià să fie cazul pe timpul lui Ştefan-cel-Mare.

Lungimea etapelor zilnice. Pentru Moldoveni putem stabilì documentar următoarele:

In anul 1472 se dă lupta dela Cursul Apei, în zilele de 18, 19 şi 20 Noemvrie. In noaptea de 20/21 Radu-Vodă se retrage şi este urmărit de Ştefan «cu toată oştirea sa» (deci şi cu infanteria şi cu tunurile sale), care parcurge distanţa de 150 km. în linie dreaptă, ce desparte Cursul Apei (Mărtineşti) [2]) de Bucureşti (Cetatea Dâmboviţei), în două zile, şi înconjoară (împresoară) acest oraş în ziua de 23 Noemvrie [3]). Trupele moldoveneşti au parcurs, deci, 75 km., pe zi, în urma unei bătălii care a ţinut trei zile.

In 1475, după bătălia, zisă dela Podul Inalt, Moldovenii urmăresc pe Turci şi, cu toate că avuseseră o luptă foartea grea, că timpul erà ceţos şi drumurile desfundate, parcurg în 2—2½ zile cei 120 km. ce despart Vasluiul de Siret, adică 50—60 km. pe zi [4]).

Nu mai avem alte date precise pentru marşuri făcute în timpul domniei lui Ştefan-cel-Mare, dar avem ştiri mai noui: în 1653, în înaintarea

---

[1]) ...«şetrariu mare pe corturile domneşti şi în oşti şi 'ntr'alte căli, şi purtătoriu de grijă tunurilor», (Ureche, p. 23).

«Marele şetrariu privighează corturile domneşti, tunuri, glonţuri, prăvăria», (Miron Costin în *Arh. Ist.*, I, 1, p. 171).

[2]) *Marele dicţionar geografic al României*, V, p. 243.

[3]) *Letopiseţul dela Bistriţa*, (Bogdan, *Cronice inedite*, p. 53, 54); *Analele putnene* şi *Cronica Moldo-polonă*, (Bogdan, *Vechile Cronici*, p. 195, 226).

[4]) D-nii Iorga, *(Acte şi Fragmente*, III, p. 95, nota 6), A. Rădulescu *(Luptele lui Ştefan-cel-Mare cu Turcii*, p. 31, 32) şi I. Ursu, *(Ştefan-cel-Mare şi Turcii*, p. 54) au arătat că, după cum se spune în scrisoarea dela Buda, lupta s'a dat în ziua de Marţi 10 Ianuarie şi că urmărirea a ţinut până Vineri 13, în cursul zilei.

sa spre Finta, oastea moldovenească parcurge 338 km. în opt zile[1]), deci 42 km. pe zi, cu opriri cu tot.

Pentru Munteni avem următoarele date, din timpul domniei lui Mihaiu-Viteazul: la 7/17 Octomvrie 1599, Mihaiu-Viteazul se aflà, cu oastea de 25—30.000 oameni, la Ploeşti[2]); la 8/18 bivuachează la poalele munţilor; la 9/19 trece graniţă[3]); la 10/20 e la Preajmăr[4]); la 13/23 pleacă din Şercaia[5]) şi la 14/24 se găseşte la Cârţişoara[6]). A parcurs 242 km. în 7 zile, deci în mijlocie 34 km. pe zi, cu toate că aveà numeroase care şi convoiuri după dânsul, că drumurile erau rele (mai ales la trecerea peste Carpaţi) şi că dela 10 la 13 a înaintat foarte încet din cauza negocierilor cu Braşovenii şi a aşteptării Săcuilor.

Dintre adversarii Moldovenilor ştim că Turcii au parcurs, în 1476, distanţa Varna-Oblucița (240 km.) în 8 zile, pe o vreme foarte călduroasă şi având după ei numeroase convoiuri[7]).

Matei Corvin parcurge distanţa Târgu-Trotuş—Baia (180 km.) în 18 zile (scăzând cele 7 câte a stat la Roman)[8]), deci 10 km. pe zi, ceeace e puţin chiar dacă au avut loc hărţueli zilnice cu Moldovenii.

Polonii parcurg, în 1497, distanţa de 120 klm, ce desparte Snyatinul de Suceava, în 13 zile[9]), deci fac 9 km. pe zi.

Cât despre Tătari, a căror armată constà mai cu seamă din călăreţi, lungimile etapelor zilnice erau foarte mari. Aşà în campania din 1241, au parcurs, între 13 şi 15 Martie, distanţa de 290 km., din Carpaţi până la Pesta, deci, 96 km. pe zi [10]).

---

[1]) Pleacă din Iaşi la 8 Maiu, (*Travels of Makarius*, p. 53, 54) şi sosesc la Cocorăşti în seara de 16 Maiu. (Miron Costin, Ed. Urechea, p. 607).

[2]) Sârbu. *Istoria lui Mihaiu-Vodă Viteazul*, II, p. 301, nota 1.

[3]) *Ibid*. II, p. 305, nota 4.

[4]) *Ibid*. II, p. 308.

[5]) *Ibid*. II, p. 311.

[6]) *Ibid*. II, p. 312.

[7]) Donado da Lezze, *o. c.*, p. 86.

[8]) La 19 Noemvrie e la Tg.-Trotuş, iar la 14 Decemvrie la Baia, (*Letopiseţul dela Bistriţa*, apud Bogdan. *Cronice Inedite*, p. 52).

[9]) La 21 August erau la Snyatin, (Ursu, *o. c.*, p. 245, nota 5), merg la Coţmani unde stau 7 zile, (*Letop. dela Bistriţa*, p. 59) şi ajung la Suceava la 24 Septemvrie (*Ibid.*, p. 59).

[10]) Cahun, *o. c.*, p. 366.

Un contemporan socotește că ei parcurg 80 km. pe zi[1]).

In rezumat pe când armatele românești și tătare parcurgeau etape lungi, armata turcă parcurgeà etape mijlocii, iar armatele ungare și polone — cel puțin în răsboaiele duse în contra lui Ștefan-cel-Mare — etape foarte scurte. Organizarea acestor armate și antrenarea datorită vieții de toate zilele, diferite la fiecare din ele, explică aceste deosebiri.

Despre staționare

Omul și animalele cari compun armatele sunt mașini complicate care, chiar în vieața de toate zilele, își consumă foarte repede forțele și au deci nevoie a și le reface. Această refacere se face prin hrană și prin repaos. In răsboiu sforțările fiind mai mari e cu atât mai multă nevoie a se cumpănì pierderile de forțe printr'o alimentație suficientă și printr'un repaus cât mai complet.

Am arătat, într'un memoriu precedent[2]), că alimentarea ostașului moldovean erà lăsată în grija sa. Aceasta prezentà și foloase: 1. Pentrucă scuteà armata de a duce după sine lungi convoiuri și o făceà deci mai mobilă; 2. Că soldatul țăran luà cu dânsul hrana cu care erà obișnuit de acasă și deci își continuà regimul alimentar normal. Sistemul acesta de aprovizionare prezentà însă și neajunsuri: 1. Pentrucă trupele erau aprovizionate numai pentru o scurtă durată de timp, soldatul neputând cărà o prea mare cantitate de hrană; 2. Duceà la prădăciuni și devastări, sleind deci resursele țării, în care se duceà răsboiul și, în cazul nostru, țara proprie.

Să vedem acum cum staționau adică se odihneau oștile moldovenești.

Moldovenii și vecinii lor au întrebuințat atât cantonamentul[3]) (staționarea în localități), cât și bivuacul, sub corturi sau sub cerul liber[4]).

Și într'un caz și în celalalt, locul de staționare — cantonament sau tabără — se întărià prin lucrări de fortificație și prin zid format din

[1]) *Ibid.*, p. 367, nota 1.

[2]) Pag. 33 supra.

[3]) Moldovenii în 1497 la Roman (*Letop. Bistrița*, p. 59); sub Ion-Vodă la Roșcani, (Urechi, p. 232).

Ungurii în 1467 la Tg.-Trotuș, Roman, Baia. (*Letop. Bistrița*, p. 52).

Polonii: «iarna se cantonează pe la sate», (Bielski, *o. c.*, *Arh. Ist.*, I, 2. p. 169).

[4]) Pentru Moldoveni: Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, II, p. 266, 296, 340; Urechi, p. 40, 155, 229.

carele armatei[1]) şi se păzià prin streji exterioare[2]) (corespunzătoare avantposturilor de azi) şi streji interioare[3]). Surprinderea fiind totdeauna cu putinţă se dădeà o mare importanţă atât alegerii locului de tabără cât şi măsurilor de pază, deacì şi importanţa cartier-maistrului în armatele occidentale[4]).

Se luau deasemenea şi măsuri pentru paza ordinei în cantonament sau bivuac[5]).

Precum o făcuseră Romanii în trecut tot aşà şi Turcii bivuacau, întotdeauna, după un anumit tipic[6]).

Urechi, vorbind de preliminările răsboiului din 1497, zice să Albert a trimis la Ştefan-cel-Mare soli, cerându-i a se gătì de răsboiu contra Turcilor «şi să-i găteze *steţii* şi hrană de oaste»[7]).

Cromer, vorbind de aceeaş solie, zice[8]): «palatinum Moldovarum legatus missit, qui ipsum ad societatem pii belli contra barbaros cum ex formula foederis evocarent, tum Kyliae et Bialogrodi recuperandi spe

---

Pentru Munteni: *Let. dela Bistriţa*, p. 54; Urechi, p. 54.

Pentru Turci: *Let. Bistriţa*, p. 54; Urechi, p. 234.

Pentru Poloni: «el îşi aşează lagărul... punând corturile pe un loc bun, tare, pre«văzut cu apă, fecund în hrană, în apropierea unei păduri, pentru înlesnirea lemnelor «şi a păşunilor», (Bielski, *o, c*. în *Arh. Ist.*, I, 2, p. 169); *Let. Bistriţa*, p. 61, Urechi, p. 67.

[1]) ...«Şi s'au tras la un sat, la Roşcani, de s'au îngropat... ci nimica nu le stricà că se «şănţuise bine». (Urechi, p. 232).

«Regele Matei ajungând la oraşul Baia întărì oraşul cu valuri, cu şanţuri şi cu ca«rele de transport ale oastei». (Dlugosz. *Hist. Pol.* II, p. 417).

«Lagărul (la Poloni) e ocolit cu căruţe, căruţele sunt legate cu lanţuri şi apoi întregul «e înconjurat de un şanţ». (Bielschi, *o. c.*, *Arh. Ist.*, I, 2, p. 169).

«Deşì ne ţineam întotdeauna cu multă pază, mânând nopţile în şanţuri». (Enicerul sârb în *Arh. Ist.*, I, 2, p. 11).

Donado da Lezze, *o. c.*, p. 89; *Bericht an Kaiser Maximilian* (apud Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I. p. 485).

[2]) Urechi, p. 47, 229; Enicerul sârb, *l. c.*; «ca pază contra unei surprinderi au străji «şi spioni în toate direcţiile». (Bielski, *l. c.*).

[3]) Bielski, *l. c.*

[4]) Fronsperger, *o. c.*, partea III.

Kunstbuch Hans Haasenwein. (Arhiva Săsească, Sibiiu, Ms. No. 3, filele 59, 62).

[5]) *Ibidem*; Sansovino, *o. c.*, fila 120 v.

[6]) Sansovino, *l. c.*

[7]) P. 71; in variante de pe aceiaş pagină; staţia: la Kogălniceanu. (I, p. 169): «staţii».

[8]) *De Rebus Polonorum*, p. 440.

invitarent». Nu vorbește deci nici de hrană nici de gătirea de stetii. Dar, vorbind mai departe de răspunsul lui Ștefan-cel-Mare, către acești soli și către o a doua solie polonă, Cromer zice că Ștefan a invitat pe regele polon a nu trece prin Moldova și că în acest caz își va unì trupele cu ale sale și va da provizii: «itaque cum esse commeatu exercitui regio suppeditando... exercitum eius et commeatu adiuturum»[1]). Cromer nu pomenește de cererea de provizii dar dă *răspunsurile* lui Ștefan că le va da, deci au fost cerute, cum spune Urechi. Dacă este adevărat că Polonii au cerut provizii e probabil adevărat că au cerut «și să le găteze «stetii». Ce erau aceste *stetii?* Cred că prin acest cuvânt se înțelege ceeace se chemà altă dată și «conacuri», adică găzduire sau în termeni militari «staționare». Dacă aceasta e adevărat, atunci ar reieșì că în sec. XV-lea se obișnuià — ca și ulterior și ca și azi — a se pregătì staționarea din vreme de un anumit personal[2]).

Pentru vremile posterioare acelei a lui Ștefan-cel-Mare avem următoarele arătări:

Urechi, vorbind de atribuțiile boierilor, zice[3]): «șetrariu mare (ispravnic) pre corturile domnești și în oști și într'alte căli».

Cantemir, vorbind de marele șetrariu, îi definește rolul astfel[4]): «așezà taberile».

Fotino zice[5]) că, la Munteni, serdarul mare erà: «și îngrijitor al conacurilor (găzduirilor) ostășești».

Despre luptă

Prin răsboiu conducerea politică a Statului caută a impune vrăjmașului voința sa. Aceasta se obține, de către înaltul comandament, prin ciocnirea forțelor proprii cu forțele armate adversare; ciocnire care, fie că se petrece între patrule, fie între armate puternice, se numește luptă.

Lupta este deci scopul operațiilor militare și în acelaș timp mijlocul prin care se obține, sau nu, rezultatul dorit de politică.

---

[1]) *Ibid.* p. 441.

[2]) Se înțelege deci că Ștefan, care cere regelui polon a nu trece prin Moldova, nu-i mai vorbește de *stetii*, pe care nu aveà cum să le «găteze» în țări străine.

[3]) p. 23.

[4]) *Descrierea Moldovei*, II, cap. VI.

[5]) *Istoria Daciei*, VIII, p. 292.

In ce constă însă lupta? In a distruge pe vrăjmaş atât fiziceşte dar mai cu seamă moral. E vechi adevărul că «e învins numai cel ce se crede învins». Distrugerea fizică nu e dealtfel decât un mijloc spre a ajunge la distrugerea moralului. Istoria răsboaielor arată o infinitate de izbânzi şi de chipuri de a obţine izbânda materială, dar studiul mai detaliat al acelor izbânzi arată că, totdeauna, moralul a jucat un mare rol în câştigarea victoriei. Suntem deci aduşi a studià factorii sau cel puţin unii din factorii pe cari se bazează moralul unei armate, ne uitând faptul că — deşi organizate — armatele sunt mulţimi şi deci sunt mai influenţate de instincte decât de judecată.

Din punctul de vedere al făptuirii luptei trei sunt factorii cari mişcă sau influenţează moralul unei armate: frica — instinctul firesc oricărei fiinţe vieţuitoare; interesul — moral sau material — ce poate rezultà pentru individ din întreprinderea unei anumite acţiuni; şi, conştiinţa ce o are individul despre rostul său şi al ansamblului din care face parte.

Să examinăm pe rând aceşti factori la lumina ce ne-o dau ştirile pe cari le avem despre secolul XV-lea.

Ce rol jucà frica în armatele din a doua jumătate a sec. XV-lea şi, în special, în cea moldovenească? Se poate spune că jucà un rol mai mic ca azi, şi aceasta din următoarele pricine:

a) Primejdia de moarte erà zilnică, şi în orice loc. Fiarele, mult mai numeroase ca azi, ameninţau zilnic vieaţa omului şi luau vamă grea din vitele sale. Jafurile [1]) şi omorurile [2]) erau la ordinea zilei. Incursiile Turcilor şi Tătarilor, cu tot cortegiul lor de prădăciuni, de omoruri şi de cruzimi, erau un ce obişnuit [3]). Moartea erà deci veşnic prezentă, şi omul învăţat că-l poate surprinde oricând.

b) Buna stare, care civilizează şi moleşeşte instinctele naturale brutale ale omului, nu existà pe acele vremuri [4]).

---

[1]) Bogdan. *Documentele lui Ştefan-cel-Mare*, II, p. 379, 433.

Acelaş. *Relaţiile cu Braşovul*, I, p. 154, 192, 272, 324, 343.

[2]) Omorurile erau considerate ca un delict obişnuit şi acei cari le făptuiau se puteau răscumpără prin bani.(Bogdan.*Doc. Ştef.*, I, p. 95, 173, 186, 230, 311; Ib.*Rel.*, I, p. 201, 240).

[3]) Bogdan, *Doc. Ştef.*, I, p. 238, 258, II, p. 360; *Letop. dela Bistr.*, p. 58; *Analele put.*, p. 195; Urechi, p. 50, 63, 67, 74, 84.

Dealtfel nici Moldovenii nu se lăsau mai pre jos. *(Letop. Bistr.*, p. 51, 53, 62; Urechi, p. 44, 49, 51, 66, 82, 83).

[4]) «Li subditti tutti valenti homini et homini de fatti et non da star soli pimazi ma a la campagna. Scrisoarea doctorului Mateiu Muriano, 7 Decemvrie 1502. Hurmuzachi, VIII, p. 36).

c) Iscusința și vitejia în luptă erau bine văzute pe atunci și aproape singurele mijloace de a obține și avere și situație[1]).

Toate aceste sunt deopotrivă adevărate și pentru vecinii Moldovei.

Dacă trecem acum la examinarea factorului interes, ce constatăm?

Moldovenii fiind, în sec. XV-lea, toți proprietarii sau uzufructuarii perpetui ai solului, aveau cel mai deplin interes a apără integritatea Statului moldovenesc care le garantà folosința acestui bun.

Nu acelaş lucru se petreceà în Ungaria și la Poloni, unde țărănimea redusă la starea de iobăgie nu aveà de ce să se lupte mai ales în afara granițelor sale, iar nobilimile polonă și ungară aveau interes ca puterea regilor lor să nu devie prea mare, prin succese și prin cuceriri exterioare.

Dacă la Turci și mai cu seamă la Tătari, răsboiul erà un mijloc de folos material, prin prada ce aduceà, acest folos nu erà așà de mare ca acel ce reprezentà pentru Moldoveni apărarea moșiei strămoșești.

Al treilea factor, conștiența de rostul lor și al Statului lor, erà deasemenea deosebită la aceste popoare.

La Tătari și la Turci constă în faptul că se credeau superiori celorlalte popoare și menite a le exploatà spre folosul lor. Dar, pe când Tătarii erau indiferenți în chestiuni de religie și foarte toleranți, la Turci se adăugà și fanatismul unei credințe religioase foarte puternice.

La Unguri conștiența de apărători ai crucii erà pe de o parte slăbită prin faptul că interesele dinastiei îi făceau să încerce a cucerì alte coroane, iar pe de altă parte prin faptul că nobilimea se gândià mai cu seamă la interesele sale și iobagii aveau mai cu seamă conștiința nedreptăților ce li se făcuseră.

La Poloni conștiința de rostul lor se traduceà mai cu seamă printr'o semeție fără seamă.

La Români, și mai cu seamă la Moldoveni, existà conștiința rostului lor de reprezentanți ai unui neam mai de seamă precum și convingerea că erau apărători ai crucei[2]), ceeace le dădeà conștiența rostului sacrificiilor ce li se cereau.

---

[1]) Memoriul meu anterior, p. 29.

[2]) «Sunteți creștini și de acelaş neam» ziceà, în numele lui Radu V. V., călugărul Maximian lui Bogdan în Octomvrie 1506. *(Letop. Bistr.* p. 63).

«Țara noastră care e poartă creştinătății... Dar dacă această poartă (a creştinătății), care este țara noastră va fi pierdută... atunci toată creştinătatea va fi în mare primejdie, (Circulara lui Ştefan-cel-Mare, din 25 Ianuarie 1475, către principii creştini. Bogdan, *Doc. Ştef.*, II, p. 321).

La câţiva mai culţi e probabil că a existat şi conştiinţa originei romane a neamului lor[1]).

Rezumând cele expuse în această ordine de idei, putem zice că, din punctul de vedere al forţei lor morale, Moldovenii intrau în luptă cu o vădită superioritate asupra adversarilor lor, căci la o egală — dacă nu indiferenţă — dar micime a acţiunii fricei ei adăugau un interes vădit mai mare de a-şi apără fiinţa Statului şi o conştiinţă destul de clară şi înaltă a rostului şi a menirii neamului lor. Factorul moral eră deci mai greu de înfrânt la ei.

Ştiut-a comandamentul moldovenesc să se folosească de această superioritate? La această întrebare vom răspunde mai târziu.

Acum să trecem la partea a doua a studiului luptei şi anume cum se făceà distrugerea materială (fizică).

In această privinţă problema ce se puneà comandanţilor din secolul al XV-lea eră aceeaş care se pune şi azi oricărui comandant, pe câmpul de luptă, şi anume ca, cu un armament dat, şi cu efectivele ce are la dispoziţie, să aducă duşmanului o cât mai mare distrugere de vieaţă, suferind în acelaş timp trupele proprii pierderi cât mai mici.

Pentru a ne da seama de chipul cum reuşeau Moldovenii a distruge inamicul, vom studià una din bătăliile lui Ştefan-cel-Mare, aceea din 10 Ianuarie 1475, pentru care avem datele cele mai complete. In acest studiu vom ţine seamă şi de învăţămintele ce le putem deduce şi din celelalte bătălii, dar vom expune mai întâiu ceeace se ştie precis asupra ei.

Bătălia s'a dat în ziua de Marţi, 10 Ianuarie 1475[2]).

«Nu vreau să mai spun cât de folositoare este pentru treburile creştine această ţărişoară a mea; socotesc că este de prisos, fiindcă lucrul e prea vădit, că ea este saraiul «Ţării Ungureşti şi a Poloniei şi *este straja acestor două ţări*. Afară de asta, *fiindcă Turcul «s'a împiedicat de mine, mulţi creştini au rămas în linişte de patru ani»* (8 Maiu 1478. Discurs ţinut de Ţamblac către Senatul veneţian. Bogdan, *Doc. Ştef.*, II, p. 349, 350).

In poezia noastră populară există probe numeroase de conştiinţa atât a superiorităţii ca neam cât şi a rostului de apărători ai Crucii. Greutatea, ca să nu zic imposibilitatea, e însă a ştì ce poezii populare sau ce părţi din ele datează din secolul al XV-lea.

[1]) Ştim că între 1405 şi 1505, 21 Moldoveni au urmat cursurile Universităţii din Cracovia (Mironis Costini. *Chronicon Terrae Moldavicae*. Ed. Barwinski, p. VII) dar nu ştim câţi au urmat alte şcoli străine.

«Igitur Valachi Italicum genus a veteribus (ut aiunt) Romanis derivatum» (Reicherdorf. *Chorografia Moldaviae* apud Ilarian *Tez. Mon. Ist.*, III, p. 136); «de la Rîm «ne tragem...», (Urechi, p. 7).

[2]) *Cronica şi Analele putnene*, (Bogdan, *Vechile Cronici*, p. 196); *Letopiseţul dela Bistriţa*, (Bogdan, *Cronice Inedite*, p. 55); Urechi, p. 57.

Asupra locului exact unde s'a dat bătălia, toate izvoarele sunt unanime spre a arătà că a fost în valea Bârladului, dar când vine la arătarea locului bătăliei ele variază, unele nefixând locul sau fixându-l așà de vag încât nu-l putem găsì azi, fie pe hartă fie pe teren[1]), altele punându-l la Vaslui[2]) și, înfine, Ureche fixându-l la Podul Inalt în sus de Vaslui[3]).

Scriitorii moderni admit: unii că locul luptei e la Nord de Vaslui[4]), alții că e locul numit Podul Inalt din sus de Cânțălărești[5]), și alții înfine că e la gura Racovei din jos de Vaslui[6]).

Nu cred că, după datele ce avem azi, se poate fixà locul exact, dealtfel nu acesta e scopul urmat în rândurile de față. Descrierile ce avem, sunt însă îndestulătoare spre a ne îngăduì să deducem principiile tactice de cari s'au folosit Moldovenii în luptă. Să vedem deci ce ne spun izvoarele.

Ele ne spun că valea (Bârladului), pe care înaintà armata turcească, erà strâmtă[7]), mocirloasă[8]), că pe ambele părți ale văii erau dealuri acoperite cu păduri[9]), că într'un loc valea erà mai strâmtă și că acolo își alesese Ștefan locul de rezistență[10]). Doi scriitori străini ne mai spun[11]) că locul luptei erà la vârsarea în Bârlad al unui afluent al său, dar nu ne spun dacă afluentul erà pe dreapta sau pe stânga[12]). Infine, un alt izvor, tot străin[13]), ne vorbește și de existența unui pod, dar nu ne spune dacă erà pe Bârlad sau pe afluentele mai sus arătate.

Această dată este admisă de d-nii Iorga *(Istoria lui Ștefan-cel-Mare*, p. 156), A. Rădulescu *(Luptele lui Ștefan-cel-Mare cu Turcii*, p. 26), și I. Ursu, *(Ștefan-cel-Mare și Turcii*, p. 54).

[1]) Dlugosz, p. 526, sqq; Cromer, p. 418; Strykowski, *(Arh. Ist.*, II, p. 10, 11); Scrisoarea dela Buda, (Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 94).

[2]) *Cronica și Analele putnene*, p. 196; *Cronica moldo-polonă*, p. 56.

[3]) P. 57.

[4]) Iorga, *Geschichte d. Rum. Volk*, I, p. 349.

[5]) A. Rădulescu, *o. c.*, p. 54.

[6]) Ursu, *o. c.*, p. 54.

[7]) Relația dela Turda *(Col. lui Traian*, VII, p. 423); Scrisoarea dela Buda (Iorga, *Acte și Frag.*, III, p. 94); Un rest *(Ibid.* p. 96).

[8]) Rel. dela Turda, *l. c.*; Urechi, p. 57; Iorga, *Acte și Frag.*, III, p. 53.

[9]) *Anali veneti* (Iorga, *Acte* și *Fragmente*, III, p. 87); Urechi, p. 57.

[10]) Scris. dela Buda, *l. c.*

[11]) Dlugosz, XIV, p. p. 621; Cromer, p. 418.

[12]) Ei vorbesc de Racovăț, care nu se poate identificà azi căci nu există. Nu se găsește nici un pârâu cu acest nume nici în documentele lui Ștefan.

[13]) *Anali veneti, l. c.*

Izvoarele ne spun deasemenea că, în ziua de 10 Ianuarie 1475, o ceaţă groasă acoperià valea[1]).

Ştefan, care, prin lupta în retragere a trupelor sale de acoperire, atrăsese pe duşman spre locul ales pentru luptă[2]), îşi dispusese forţele, cari erau de circa 50.000 oameni (în cari se cuprind şi 2000 leşi, 1800 unguri şi 5000 secui[3]) şi cel puţin 20 tunuri[4]), în chipul următor:

Cu artileria şi o parte din trupele sale — între cari erau şi Secuii — a ocupat cele două dealuri printre cari trecea drumul urmat de Turci. S'au aşezat câte 10 tunuri, prevăzute cu câte 7 lovituri de tun, pe fiecare deal şi s'a întărit poziţia[5]).

Restul armatei — în majoritate Moldovenii — erà ascunsă în pădure pe un flanc[6]). Toţi au luptat pe jos[7]).

Ştefan cu câţiva credincioşi, se ţineà în afară de zona de luptă propriu zisă[8]), dar probabil într'un loc de unde puteà urmărì acţiunea.

Turcii, al căror efectiv erà de circa 120.000 oameni, urmărind trupele de acoperire moldoveneşti au dat, cu avantgarda lor, pe neaşteptate — din cauza ceţei — peste trupele dispuse de Ştefan de-a curmezişul direcţiei de înaintare, cari trupe au deschis un foc viu asupra mahomedanilor[10]).

---

[1]) Scrisoarea din Buda, *l. c.*; Urechi, p. 57.

[2]) «..und der Weyda ist gewichen von inhintz über ein Wasser, das der Zereth heist», (Scr. Buda, *l. c.)*.

«...aceasta (Ştefan)... se apucă a fulgerà mereu colosala armată turcă (în înaintarea sa)... Apoi îi atrase într'o ambuscadă». (Strykowski, în *Arh. Ist.*, II, p. 11).

[3]) Vezi analiza cifrelor la A. Rădulescu, *o. c.*, p. 12—17.

[4]) Scrisoarea dela Buda, *l. c.*

[5]) «...da hatt der Weyda auff beden Seytten Hackhn lassen und die beklait mit Volkh «und mit Bichssen, und hatt die lassen richten, das man aus yeder Bichssen siben Schuss «than hatt». (*Ibid.*).

Că Secuii făceau parte din aceste trupe destinate a susţine atacul turcesc o arată acelaş izvor. (*l. c.*, p. 94).

[6]) Dispunerea moldovenească în două grupe reiesă şi din scrisoarea dela Buda, care vorbeşte deosebit de Secui şi trupele cari au susţinut atacul turcesc, de trupele proprii ale lui Ştefan «seinem Volkh» cu care s'a dat contra-atacul.

Această împărţire în două grupe o dă şi Urechi (p. 57), când vorbeşte de o mică parte («tocmise puţini oameni despre lunca Bârladului») care a atras pe Turci şi suportat atacul de front al acestora, şi de «oastea tocmită» cu care a atacat pe Turci în spate.

[7]) «denn sy sein zu Fuessen gewesen, die Walache» (Scris. Buda, *l. c.*, p. 93).

[8]) *Ibid.*, p. 94.

[9]) Analiza cifrelor la A. Rădulescu, *o. c.*, p. 18, 19.

[10]) Scrisoarea dela Buda, *l. c.*

Surprinsă, avangarda turcă[1]) eziță și caută a se desfășurà, ceeace-i este foarte greu din cauza locului strâmt[2]), a mlaștinilor și a ceței.

Cu toată dezordinea din rândurile lor, Turcii se aruncă asupra trupelor creștine din față și reușesc, grație superiorității lor numerice, mereu mărită prin trupele dela grosul coloanei, după o luptă crâncenă, a sdrobì rezistența Săcuilor și a celorlalte trupe cari erau în vale[3]).

Ștefan, care precum am arătat mai sus, urmărise lupta de lături, văzând situația, se pune în capul Moldovenilor, cari până atunci erau, ascunși în pădure, și, susținut de focul artileriei, atacă pe Turci în flanc și spate[4]). Turcii sunt înfrânți și se retrag prin păduri[5]), spre izvorul Similei[6]) și apoi spre Siret[7]) și Dunăre[8]), urmăriți deaproape de Moldoveni[9]).

In rezumat din datele ce avem reiese că lupta s'a dat în linii generale astfel:

Ștefan a ales o poziție care să nu poată folosì superiorității numerice a inamicului, a întărit-o și a ocupat-o cu o parte din forțe, pe când restul erà ținut ascuns spre o aripă. Lupta a avut două faze: în prima fază, Turcii, surprinși dintâiu de focul Moldovenilor, au atacat poziția moldovenească, reușind a sdrobì trupele cari o apărau, în a doua fază, Ștefan-cel-Mare contra-atacă în capul Moldovenilor și înfrânge pe Turci, cari se retrag, urmăriți deaproape de Moldoveni.

---

[1]) Că numai avantgarda a dat întâiu de Moldoveni — ceeace dealtfel e firesc — reiese din spusa scrisorii dela Buda, (p. 94), că primii Turci asupra cărora s'a tras nu erau decât vreo șapte mii, deci numai o mică parte care precedà grosul turcesc.

[2]) «Do hatt man die obgenanten Puchsen abgeschossen unnder die Tirckhen «dann sy sein gewesen in ainer Eng, das sy nitt auff die Seytten haben mugen weichen». (Scrisoarea dela Buda, p. 94).

[3]) Ibid; «Acies enim omnes suae primae in quibus et Siculi in fronte erant a Turcis obtritae, periculum ingens fecerant». (Dlugosz, XIV, p. 621).

[4]) ...denn hat *er* (Steffan Weyda) sy (Turcii) angriffen *mit seinem Volkh und den Puchsen*». (Scris. Buda).

«...nisi ipse inter primos animose pugnans pugnam restituisset», (Cromer, p. 418).

«...iară din dărăt Ștefan-Vodă cu oastea tocmită i-au lovit». (Ureche, p. 57). Dlugosz *l. c.*

[5]) «...onde, per sopra il detto legname, i ditti Turchi se messeno a fugir». *(Annali Veneti.* Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 87).

[6]) Urechi, p. 58.

[7]) «und sein nichtt allain erschlagen, sunder sy sein ertrunckhen auch an Zall «je dem wasser Zereth» (Scris. Buda, p. 94); Urechi, p. 58.

[8]) «...under dy Flichtigen, so sein khomen zu der Thonaw». (Scris. Buda, p. 95).

[9]) Ibid., p. 94—95; Urechi, p. 58; Dlugosz, l. c.; Cromer, l. c.

Acestea fiind faptele, să le analizăm pentru a deduce învăţămintele asupra principiilor tactice.

Alegerea poziţiei şi întrebuinţarea terenului. Şi în bătălia din ziua de 10 Ianuarie 1475, ca şi în majoritatea luptelor pe cari le-au dat Moldovenii, atât înaintea domniei lui Ştefan-cel-Mare cât şi în cursul acesteia, ei au ştiut a-şi îmmulţì forţele — inferioare ca efectiv duşmanului — printr'o judicioasă întrebuinţare a terenului, alegând, pentru locul luptei, un loc strâmt, unde inamicul nu-şi puteà folosì superioritatea efectivelor sale, teren care să domine acela pe care urmà să înainteze inamicul şi teren acoperit cu păduri: 1. Spre a obţine surprinderea. 2. Spre a puteà dispune rezervele la adăpost de vederile duşmanului. 3. Spre a împiedecà pe inamic de a se folosì de cavaleria sa şi mai ales de cea cuirasată. Astfel a fost ales terenul la: Crasna (1451), Baia (1467), Lipinţi (1470), Vaslui (1475), Valea-Albă (1476), Codrii Cozminului (1497)[1]).

La buna întrebuinţare a terenului nu puţin a contribuit şi îmbrăcămintea ţăranilor moldoveni ale căror sumane sure sau cafenii îi făceau nevăzuţi, prin păduri şi desişuri[2]). Armatele adverse — şi mai ales cele

[1]) «Şi mai întâiu îi mergeà cu noroc, dară mai apoi i-au amăgit ai noştri de i-au «băgat la codru». (Urechi, p. 19).

«...ce Bogdan-Vodă n'au vrut să le dea răsboiu, socotind să-i bage la strâmtoare». (Id. p. 37).

«deci când au fost la mijlocul pădurii, făcut-a năvală oastea lui Bogdan-Vodă». (Id. p. 39).

«...prinzându-le de veste Ştefan-Vodă le-au ieşit înainte şi la o livadă...». (Id. p. 50).

«...unde nu erà nici loc de a-şi tocmire oastea, nici de a se îndireptare». (Id. p. 57).

«...şi încă îl sfătuià boierii (în 1476) ca să *se dea la loc strâmt că de nu vor biruì, să se apere, şi să n'aibă sminteală,* întorsu-s'au de s'au dat spre munţi, unde şi-au ales loc de răsboiu la *strâmtoare la Valea-Albă*». (Urechi, p. 61, 62).

«...şi cu toate că Ştefan-Voivodul îi alergase înainte cu oamenii şi cu puterea sa de «răsboiu, până lângă Trotuş... el însă nu voì să se lase într'o luptă deschisă cu armata «ungurească... *Ştefan-Voivodul* luă poziţiune cu oastea sa între cele două râuri, între «Moldova şi Şomuz, *aşteptând timpul oportun când să poată da luptă cu oameni puţini în «contra mai multora*». (Dlugosz, II, p. 417).

«Românii sub conducerea lui Ştefan-Voivod, *folosindu-se de locurile lor favorabile,* «învinseră de trei ori pe Tătari». (Cromer, p. 403).

«Insă dânsul (Ştefan) nici de astădată nu voì să iasă la loc deschis din desimile pă«durilor». (Cromer, p. 441).

Tot aşà a procedat şi Mircea, la 10 Octomvrie 1394, la Rovine. (Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I, p. 276).

[2]) Bielski, *o. c.* (*Arh. Ist.*, I, 2, p. 168).

polone și maghiare, dar nu cea tătară — aveau cuirase metalice ce sclipeau de departe și îmbrăcăminte și flamure de lănci în colorii vii.

Cronicarul Urechi caracterizează just nu numai tactica lui Ștefan-cel-Mare dar pe aceea a tuturor Românilor, când zice [1]): «Că Ștefan-Vodă «la gol n'au îndrăznit să iasă, ci numai la strâmtoare nevoia de le făceà «sminteală».

Erà firească această întrebuințare a terenului la cel slab și dovada cea mai bună că se apreciă just, de către strămoșii noștri, posibilitatea de izbândă.

Intrebuințarea fortificației. Intrebuințarea fortificației de câmp (pasageră) erà curentă la oștile Moldovenești căci o vedem întrebuințată atât în staționare cum am arătat mai sus [2]), cât și în bătălie [3]). In ce constà ea?

Ca și fortificația de câmp actuală ea constà: dintr'un obstacol și dintr'un adăpost, din care cel dintâiu erà pe atunci cel mai important.

Obstacolul constà fie dintr'un șanț de dimensiuni mari, fie din abatise, formate prin răsturnarea arborilor mari, fie în fine din carele armatei legate unele de altele [4]). Scopul principal al obstacolului erà de a oprì năvălirile cavaleriei dușmane.

Adăpostul erà format fie din pământul scos din șanț, fie din abatise, cari opreau săgețile, fie din carele armatei, cari erau acoperite cu piei sau rogojini cari și ele opreau săgețile.

Folosința stării vremei. Timpul întunecos — negura — folosește mult lui Ștefan, în ziua de 10 Ianuarie 1475, căci ostașii moldoveni cunosc bine locurile și negura ascunde și inferioritatea lor numerică și mișcările lor, pe când pe Turci îi pun și mai mult în inferioritate. Dar negura a fost o întâmplare, binevenită nu e vorba, dar nu mai puțin o întâmplare.

---

[1]) p. 67.

[2]) p. 53.

[3]) Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 93; Sead-ed-din (*Arh. Ist.* I, 2. p. 34); Dlugosz, p. 417, 418; Donado da Lezze, *o., c*, p. 89.

[4]) «Do hatt der Weyda auf beden Seytten Hackhn lassen». (Iorga, *Act. și Fragmente*, III, p. 93).

«..închisă cu arbori uriași de către acei porci, cari mai înconjurându-se în pădurea lor cu șanțuri prea adânci, baricându-se cu spini și alte piedici» (Sead-ed-din în «*Arh. Ist.*, I, 2, p. 34).

«Regele Mathei ajungând la orașul Baia, întărì orașul cu valuri, cu șanțuri și cu «carele de transport ale oastei». (Dlugozr, *l. c.)*.

Védem însă că în altă bătălie (Baia, 15 Decemvrie 1467), Ştefan-cel-Mare se foloseşte de întunericul nopţii spre a pune pe duşman în inferioritate, încât putem spune că Moldovenii nu numai se foloseau bine de teren dar şi că se foloseau bine şi de timpul zilei spre a produce o mărire a puterii lor[1]).

Lupta pe jos. Moldovenii au luptat toţi pe jos[2]), cum au făcut-o la Baia [3]), la Valea Albă[4]), şi cumo făceau în mod normal[5]). Şi acì se pune fireşte o întrebare: de ce Moldovenii cari, precum am arătat în studiul organizării lor[6]), dispuneau de căi suficiente spre a fi toţi călări, cai de cari se foloseau în marşuri, descălecau în momentul luptei şi dădeau lupta pe jos?

Cauza este că Moldovenii find săraci nu puteau aveà puternicul armament defensiv (armuri, zale, etc.) pe care-l aveau nobilii poloni şi unguri şi garda sultanului, şi că prin urmare nu puteau rezistà călări, în câmp deschis, şocului cavalerilor duşmani.

Li s'a prezentat şi lor aceeaş problemă care se prezentase comunelor din Occidentul Europei, Elveţienilor şi Cehilor, şi anume de a face faţă, cu un armament defensiv inferior, celor armaţi mai puternic pentru lupta corp la corp [7]).

In Occident s'a încercat mai întâiu a se opune massei călări o massă pe jos armată cu suliţi (lănci) foarte lungi[8]), cari împiedecau călăreţii a ajunge destul de aproape spre a mânuì lancea sau sabia. Aceasta nu dădeà însă izbânzi hotărîtoare şi atunci, masselor de suliţaşi, destinate a oprì cavaleria, s'au adăugat arcaşi, arbaletişti şi ulterior puşcaşi, destinaţi a distruge cavaleria de departe [9]).

[1]) Tot de noapte s'a folosit şi Vlad Ţepeş pentru a atacà tabăra lui Mahomet II în 1462. (Enicerul sârb, în *Arh. Inst.*, I, 2, p. 11).

[2]) Scrisoarea din Buda. (Iorga. *Acte şi Fragmente*, III, p. 93).

[3]) Dlugosz, p. 417, 418.

[4]) Urechi, p. 62.

[5]) Crasna 1451, Baia 1467, Vaslui 1475, Răsboieni 1476, Codrul Cozminului 1497, etc.

[6]) Memoriul II, supra

[7]) H. Delbrück, o. c., III, p. 506.

[8]) Ibid., p. 662.

[9]) «Invăţământul de dedus din bătălia dela Bannockburn erà că falanga (massa) «de suliţaşi, bine condusă, puteà învinge cavaleria singură; învăţămintele celor dela «Crécy şi Poictiers erau că combinarea arcului (şi archebuzei) cu suliţa puteau, în cir«cumstanţele obişnuite, înfrânge fie cavaleria, fie coloanele cele mai puternice de ca«valerie cuirasată descălecată». (Oman. *o. c.* II, p. 234).

Cehii — în răsboaiele hussite — au rezolvat aceeaş problemă în modul următor: pentru a oprì cavaleria s'au înconjurat, după modelul rusesc (gulaigorod) cu un zid format din carele armatei, la adăpostul cărora se puneau arcaşii, arbaletiştii, puşcaşii[1]).

Moldovenii, înfine, au găsit soluţia tot în lupta pe jos şi în întrebuinţarea armamentului pentru lupta depărtată (am văzut că Ştefan îndatorà pe fiecare ţaran a aveà arc şi săgeţi[2]), dar oprirea cavaleriei nu o făceau nici prin masse de suliţaşi, nici prin carele armatei[3]) ci prin întrebuinţarea pădurilor, în cari nici cavaleria, nici massele mari de suliţaşi nu puteau aveà nici o acţiune.

Vedem deci că, pornind dela aceeaş nevoie, trei popoare deosebite: Elveţienii, Cehii şi Moldovenii, deşì au adoptat în general aceeaş soluţie — lupta pe jos, singura care poate da rezultate hotărîtoare, totuş au recurs la modalităţi deosebite în întrebuinţarea acestei lupte pe jos, modalităţi reeşind din însuş firea fiecărui popor.

Forma bătăliei. Impărţirea forţelor. Ştefan dă o luptă defensivă, ceeace erà logic şi faţă de strategia adoptată — defensiva — şi faţă de disproporţia de forţe dintre dânsul şi vrăjmaş. Aşà a procedat Ştefan şi în celelalte bătălii în care inamicul erà superior numericeşte (Baia, Valea-Albă). Erà deci la dânsul o perfectă concordanţă între tactică şi strategie, concordanţă care apare cu atât mai bine când vedem că faţă de cei mai slabi (Muntenii), cărora voià să le impună voinţa sa, luà ofensiva strategică (1470, 1471, 1473, 1474, 1481) şi dădeà lupte ofensive.

Dar defensiva nu implicà pasivitate, ea aveà de scop fixarea şi uzarea inamicului, ceea ce s'a făcut de trupa aşezată de a

[1]) Il (Ziska) comprit d'instinct qu'à toute transformation sociale correspond une transformation dans l'art militaire... Aux cavaliers allemands, Ziska oppose ses paysans, armés de fléaux et de piques, mais rompus aux manoeuvres, aux conversions, et dociles à la voix de leurs chefs. Pour rompre l'élan des ennemis, il donne à ses lignes une grande profondeur et protège ses colonnes par de véritables remparts mouvants, les célèbres charettes de guerre; rattachées entre elles par des chaînes de fer et couvertes par des planches, derrière lesquelles les tireurs se mettent à l'abri, elles forment une enceinte fortifiée où les combattants, trop vivement pressés, trouvent un inexpugnable abri... Peu à peu elles se garnissent de canons et d'arquebuses. L'artillerie se développe et beaucoup de fantassins sont armés de fusils (Lavisse et Rambaud. *Histoire Générale*, III, p. 694); Oman, *o. c.*, II, p. 363—6; Delbrück, *o. c.*, III, p. 506.

[2]) Memoriul I, supra.

[3]) Intrebuinţarea carelor la Răsboieni este mai mult un mijloc spre a mărì obstacolul format prin şanţ şi abatise.

curmezişul văei, la 10 Ianuarie 1475. Izbânda se căutà într'un contra-atac puternic, cum a fost cel dat de Moldoveni în aceà zi [1]).

Bătălia dela Baia (15 Decemvrie 1467) e de acelaş tip. Fixarea duşmanului s'a făcut prin atacarea noaptea, când Ungurii nu se puteau mişcà, şi prin darea focului la case, care măriàfixarea inamicului prin aceea că-l zăpăceà. Hotărîrea s'a obţinut prin atacul ulterior al Moldovenilor [2]).

Bătălia dela Valea-Albă (26 Iulie 1476) este o bătălie necompletă pentrucă disproporţia de forţe dintre Moldoveni şi Turci erà din cale afară de mare şi nu a îngăduit celor dintâiu decât a da lupta de fixare, ne mai rămânând trupe suficiente spre a constituì o unitate pentru contra-atac.

In bătălia dela Codrul Cozminului (1497), fixarea Polonilor s'a făcut prin hârţuitori — cari încetineau mersul lor — şi prin răsturnarea arborilor iar distrugerea coloanei polone prin atacul ce a urmat [3]).

Ca urmare logică a planului de bătălie care prevedeà o acţiune de fixare şi uzare a duşmanului şi o acţiune ulterioară de sdrobire a acestuia Ştefan şi-a împărţit forţele în două, dând fiecărei părţi una din misiunile mai sus arătate. In ce proporţii stau cele două părţi din oastea moldovenească şi cum erau repartizate armele între ele?

Scrisoarea dela Buda nu spune clar, căci, vorbind de trupele însărcinate a apărà poziţia şi a uzà pe inamic, zice [4]): «mit Volckh und mit «Büchssen». Reiese însă că nu erau toate forţele sale ci numai o parte din ele căci altfel puneà articolul sau un calificativ înainte de «Volckh». Când vorbeşte de forţele cari au dat contra-atacul zice [5]): «mitt seinem Volckh und den Puchsen», adică sau «cu forţele sale» sau «cu Moldovenii». In orice caz reiese că pentru contra-atac au luat parte sau toate forţele sau toţi Moldovenii, deci trupa care a dat contra-atacul erà mai mare, ca efectiv, decât aceà care a dat lupta de uzură. Aceasta ne e confirmată de Ureche, care vorbind de cei cari au atras şi uzat pe Turci, zice că [6]) «Ştefan-Vodă tocmise puţini oameni dinspre lunca Bârladului» pe când vorbind de massa care a dat contra-atacul o numeşte «oastea

[1]) Şi Cehii căutau izbânda în contra-atac. (Delbrück, *o. c.*, III, p. 507).

[2]) Dlugosz, p. 417.

[3]) Şi Husiţii aveau o formă de bătălie analogă, în care scop lăsau în zidul de trăsuri goluri, închise cu lanţuri, prin cari ieşeau suliţaşi la contra atac. (Oman, *o. c.*, II, p. 366).

[4]) Iorga, *Acte şi Fragmente*, III, p. 93.

[5]) *Ibid.* p. 94.

[6]) Urechi, p. 57.

tocmită» adică toată oastea (altfel nu ar fi articulat cuvântul oaste) sau cea mai mare parte din ea.

Dacă, precum reiese din textele de mai sus și cum erà logic, Ștefan a pus un efectiv mai mare pentru contra-atac ca pentru apărarea propriu zisă a poziţiunii şi uzarea inamicului, în schimb el a destinat pentru uzarea inamicului armamentul mai puternic: tunurile şi trupele cari erau mai puternic armate — Secuii — cari aveau probabil şi arbalete.

Ca încheiere se poate zice că dacă a existat concordanță între planul strategic şi planul acţiunii tactice — defensiva — a existat deasemenea o legătură logică între planul acţiunii tactice — defensivă-ofensivă — şi între repartizarea forţelor, între cele două grupe cu misiuni speciale, atât în ceeace priveşte efectivul mai mare la unitatea însărcinată a sdrobì pe inamic cât şi în repartizarea armamentului, din care cel mai puternic a fost atribuit unităţii destinate a uzà şi a fixà pe inamic[1]).

Lupta de fixare şi de uzare a vrăjmaşului. Strygowski[2]), vorbind de lupta din ziua de 10 Ianuarie 1475, zice că Ștefan atrăsese pe Turci într'o ambuscadă. Urechi vorbeşte de strategema cu sunatul buciumelor. Deşì nu sunt contemporani, mi se pare că au dreptate şi iată de ce:

1. Tactica Moldovenilor a fost constant, după cum am arătat mai sus, de a nu da lupta la larg ci de a aduce pe duşman la strâmtoare, ori pentru aceasta trebuie ca trupe proprii, luptând în retragere, să se îndrepte spre locul ales. Şi din scrisoarea dela Buda reiese că Ştefan s'a retras încet — a cedat (ist gewichen) dela graniţă, peste Siret şi pe valea Bârladului.

2. Erà un obiceiu al armatelor vechi şi mai cu seamă al celor orientale a începe lupta prin trimiterea înainte a unei slabe perdele de trupe uşoare cari să se prefacă că atacă şi apoi să se retragă, atrăgând pe inamic, după ei, spre poziţia unde aşteptau trupele proprii. Plan Carpin zice că aşà procedau Tătarii întotdeauna[3]). La Nicopol (1396), Turcii au reuşit, printr'o asemenea strategemă, să atragă pe cavalerii occidenali (cari nu au voit a ascultà de sfatul lui Mircea) asupra grosului

[1]) La fel a procedat şi Mahomet II la trecerea Dunării (Nicopol 1462), pentru a fixà pe Vlad Ţepeş, până la trecerea grosului armatei turceşti. (Enicerul sârb în *Arh. Ist.*, I, 2. p. 11).

[2]) *Arh. Ist.* II, p. 11.

[3]) «Sciendum est, quod cum vident hostes tunc vadunt ad eos, et unusquisq; iacit «tres sagittas vel quatuorcontra aduersarios: Et si vident quod eos superare non possunt, «retrogradiuntur ad suos: Et hoc faciunt in fraudem, ut adversarij eos sequantur ad «loca ubi insidias parauerunt». (Carpin, *o. c.*, p. 64).

armatei turceşti, apărată de abatise [1]). La Marienburg, călăreţii Moldoveni ai lui Alexandru-cel-Bun fac acelaş lucru [2]). Infine învăţămintele atribuite lui Neagoe [3]) se pronunţă în contra acestui procedeu, care pare a fi fost cel normal, pentrucă retragerea hărţuitorilor descurajează armata.

La Războeni, să ştie, după spusa lui Angiollelo [4]), că Ştefan a atacat avangarda turcă spre a atrage în spre poziţia ocupată de Moldoveni. Prin atragerea Turcilor spre această poziţie erà dejà un început de fixare a lor.

Odată Turcii ajunşi la bătaie eficace de poziţie, Moldovenii deschid un foc violent asupra lor cu tot armamentul de care dispun şi, prin aceasta, îi opresc câtva timp şi le cauzează pierderi. Turcii înaintând din nou, se continuă focul asupra lor până ce intră în poziţie şi începe lupta corp la corp, în care superioritatea numerică a Turcilor învinge pe adversari.

Contra-atacul. In studiul mai detailat al acestuia trei chestiuni ne interesează:

a) Pe ce flanc a fost dispusă massa de manevră şi s'a dat contra-atacul.

b) Care erà formaţia de atac a Moldovenilor.

c) Cum a susţinut artileria contra-atacul şi care a fost acţiunea ei în genere, în cursul bătăliei.

a) *Pe ce flanc a fost dispusă massa de manevră şi s'a dat contra-atacul.* Urechi, care singur vorbeşte lămurit de contra-atacul moldovenesc, ne spune numai că: «dindărăt Ştefan-Vodă cu oastea tocmită i-au lovit», dar nu ne spune dacă această lovitură s'a dat pe la dreapta sau pe la stânga.

Mai jos însă Urechi adaugă: «dacă i-au bătut pe Turci, ei dela Podul Inalt au luat-o prin păduri şi au ieşit unde purcede apa Similii în ţinutul

[1]) Oman, *o. c.*, II, p. 349—352; Iorga. *Geschichte d. Osm. Reiches*, I, p. 485; Delbrück, *o. c.*, III, p. 494.

[2]) «...că au trimis ajutoriu călăreţi moldoveni, carii au făcut mare izbândă, că bătându-se cu Crijecii, întâiu au dat dos a fugì de i-au înşirat gonindu-i spre-o pădure, şi aceiaş pedestrându-se, au săgetatu-le caii de le-au căutat a da dos Nemţii». (Urechi, p. 26, 27).

[3]) «Insă şi aceasta zic: la războiu (hărţuitorii) să nu iasă înainte să dea harţ, că nu sunt de nici un folos, ci aceea încă înfricoşează şi oştile» (p. 238).

[4]) Donado da Lezze, *o. c.*, p. 88.

Tutovei». Iar mai departe adaugă că Moldovenii i-au urmărit până la Siret.

Simila fiind spre Apus — pe dreapta — în sensul curgerii Bârladului şi a chipului cum ocupau Moldovenii poziţia — reiese că contra-atacul moldovenesc s'a dat pe la stânga poziţiei, aruncând pe Turci la Apus— pe dreapta Bârladului.

O confirmare a acestui fapt o găsim în scrisoarea dela Buda care zice că Turcii au fugit întâiu până la Siret[1]) şi apoi la Dunăre[2]); contra-atacul moldovenesc s'a dat deci dela Răsărit spre Apus (stânga spre dreapta în cazul nostru) căci dacă se produceà dela Apus spre Răsărit (dreapta spre stânga) Turcii erau aruncaţi spre Prut şi nu spre Siret.

b) Care erà formaţia de atac a Moldovenilor. Inainte de a cercetà care a fost formaţia de atac a Moldovenilor, să examinăm sumar chestiunea generală a formaţiilor de luptă în Evul-Mediu şi, mai întâiu, să definim ce se înţelege prin formaţia de luptă.

Prin formaţia de luptă se înţelege dispunerea elementelor armate astfel încât să poată trage cel mai mare folos din armament, un timp cât mai lung, cu pierderi cât mai mici pentru cei ce-l folosesc şi cât mai mari pentru vrăjmaşi.

Din această definiţie se vede că, în primul rând, formaţia de luptă e în funcţiune de armamentul de care dispun atât trupele amice cât şi cele inamice. Acest armament permiteà însă atât lupta depărtată cât şi lupta corp la corp. Am văzut mai sus că Ştefan s'a servit de cel pentru lupta depărtată în lupta de uzură (de fixare) şi de cel pentru lupta corp la corp în contraatac (la care a participat însă şi cel dintâiu). Izbirea massei de manevră a fost hotărîtoare, precum,peste tot, în Evul-Mediu, şocul aduceà izbânda, dacă se reuşise mai întâiu a se dislocà inamicul prin lupta de uzură.

In ce formaţie se dispuneau trupele pentru a da lupta corp la corp, adică spre a se folosì de armanentul de căpetenie din acea vreme?

Lupta corp la corp cereà izbire (şoc); pentru ca aceasta să fie cât mai puternică, trebuià ca unitatea să formeze o massă cât mai compactă[3]).

---

[1]) *L. c.*, p. 94.

[2]) *Ibid.*, p. 95.

[3]) Puterea de izbire a unei mase se traduce, în mecanică, prin formula: $\frac{1}{2}$ m. v.^{2} în care *m* e massa iar v.^{2} pătratul iuţelei cu care se mişcă. Iuţeala infanteriei nefiind decât una (massele mari nu pot alergà) putem considerà pe v^2 ca constant şi dacă voim a mărì puterea de izbire nu rămâne decât a mărì pe *m*, deci massa.

Deacì nevoia de formaţiuni adânci[1]). Formaţiunea adâncă mai erà trebuincioasă şi din alt punct de vedere şi anume ca, primele rânduri fiind doborîte — şi erau foarte curând doborîte primele rânduri din ambele părţi — să fie cine să le înlocuească.

Trupa dispusă în masse adânci trebuià să adopte însă o formă geometrică care să-i îngăduie a face faţă în toate direcţiile, deci dispunerea. sa în formă de triunghiuri, trapeze, patrate şi mai cu seamă dreptunghiuri

Dar massarea într'o singură massă (cum o făcuseră Grecii în falangă) prezentà inconvenientul că aceasta erà nemlădioasă şi că nu lăsà în mâna şefului o rezervă. Deaceea, în secolul al XV-lea, se ajunsese, la Elveţieni spre pildă, a se dispune trupele în trei masse, eşalonate una înapoia alteia[2]).

Asupra formaţiunilor tactice ale vecinilor Moldovei ştim cele ce urmează:

In a doua bătălie dela Kossovo (1448) Huniade îşi dispusese infanteria massată la centru, adăpostită după abatise, iar cavaleria pe aripi[3]).

Szendrei[4]) ne arată următoarea formaţie, în anul 1487:

Infanteria în centru dispusă pe trei rânduri şi anume:

Scutaşii în linia întâia;

Suliţaşii în linia a doua;

Arcaşii în linia a treia; totul dispus în formă de dreptunghiu.

Cavaleria pe aripile infanteriei.

In altă parte Szendrei ne arată[5]) infanteria dispusă în formă de scorpion (trapez neregulat) cu cavaleria pe flancuri.

La Poloni, Bielscki ne spune că[6]): «armata se formează în figură cuadrată». Cavaleria erà dispusă la centru pe trei linii, iar în fiecare linie pe mai multe rânduri. Infanteria erà pe flancuri, în coloàne cu front mic şi adâncime mare.

La Tătari, cari erau călări, escadroanele se dispuneau pe câte cinci rânduri[7]) şi erau alăturate, iar întreaga oaste se dispuneà în formă de

---

[1]) Verbul «a se îngloti» exprimà, la vechii noştri scriitori, massarea, luarea formaţiei în massă.

[2]) Delbrück, *o. c.*, III, p. 663.

[3]) Oman, *o. c.*, II, p. 356.

[4]) *Magyar Hadtörténelmi Emlékek az ezredéves orszdgos kidllitdson*, p. 81.

[5]) *Ibid.*, p. 82.

[6]) *Arh. Ist.* I, 2, p. 169.

[7]) Cahun, *o. c.*, p. 224.

semilună, având de preferinţă aripele ascunse în văi sau păduri, spre a puteà înconjurà mai uşor pe inamic [1]). Păstrau o rezervă foarte mică [2]).

Ceeace impresionà foarte mult pe adversarii lor erà tăcerea mormântală ce domnià în rândurile Tătarilor, cari manevrau iute şi bine, numai la un semn al şefului [3]).

La Turci, enicerii se dispuneau, în masse adânci, în centrul liniei de bătaie, acoperiţi printr'un şanţ [4]) şi având cavaleria uşoară pe aripi iar cea grea înapoi, ca rezervă [5]).

La Moldoveni formaţia de atac şi în specie aceà a trupelor formând «oastea tocmită» cu care Ştefan-cel-Mare a dat contra-atacul, în ziua de 10 Ianuarie 1475, trebue să fi fost formată din două sau trei linii de pedestrime (sau de călăreţi ce se pedestrase), fiecare linie formată din cete, massate în jurul steagului unui şef; linia întâiu mai puternică ca celelalte pentru că ea dădeà prima lovitură şi trebuià să producă spargerea. Nu trebuie să ne închipuim însă că massarea erà foarte regulată şi că trupa massată reprezentà cu preciziune o formă geometrică pentrucă ostaşii moldoveni nu erau soldaţi de meserie sau cari se exercitau prin manevre, ci erau oameni veniţi atunci dela plug, ştiind a mânuì bine individual armele şi ascultând de conducătorii lor, pe cari voiau a-i aveà în mijlocul lor.

Temeiurile, cari ne îndrituesc a crede că formaţia Moldovenilor erà cea arătată, sunt următoarele:

---

[1]) «Contra faciem equorum unam aciem captivorum et aliarum gentium quae sunt «inter eos transmittunt: et forsitam aliqui Tartari vadunt cum eis. Alias acies fortiorum «hominum longe mittunt a dextris et a sinistris, ut non videantur adversarij ij suis: «et sic circumdant adversarios et colligunt in medium et pugnare incipiunt ex omni «parte». (Plan Carpin, *o. c.*, p. 64).

«...cea mai obişnuită (ordine de bătaie a Tătarilor), moştenită de străbuni, este conică «sau convexă». (Bielski, *Arh. Ist.*, 1, 2, p. 168).

[2]) Plan Carpin, *o. c.*, p. 64, 65.

[3]) Pe acelaş aliniament vertical sunt versuri. «Cohors, falanx, legio, exarcus. «Stat, pugnant, silet: imperat monarcus». (*Carmina de regno Ungariae destructo per Tartaros*, citat de Cahun (*o. c.*, p. 372) după Pertz. XXIX, p. 603).

«La cel mai mic semn al comandantului, o mişcare din cap sau un pocnet de biciu, «ei fac pe moment evoluţiile lor; atacă, se retrag, se dau în lături». (Bielski. *Arh. Ist.* I, 2, p. 168).

[4]) Delbrück, *o. c.* III, p. 49.

[5]) Oman, *o. c.*, III, p. 353 sqq.

a) Sfaturile atribuite lui Neagoe, în cari se zice [1]) să nu stea «unde e temeiul și toiul oștilor» adică în linia întâia, ci la o lature în ceata a doua sau în a treia. Reiese că armata erà dispusă pe trei cete sau linii succesive, căci dacă autorul învățămintelor înțelegeà că cetele erau alăturate atunci nu spuneà: In ceata a doua sau a treia și spre o latură, ceeace nu are sens, ci spuneà să stea la o lature.

b) Armamentul pentru lupta apropiată, de care dispuneau Moldovenii, îi obligà a aveà astfel de formațiuni massive și a le eșalonà pe mai multe linii, din cari linia I-a trebuià a fi mai puternică pentrucă ea dădeà primul șoc și trebuià să producă spărtura.

c) Celelalte armate europene aveau formațiuni analoage și deci și cea moldovenească nu puteà să întrebuințeze formațiuni mult deosebite.

c) *Cum a susținut artileria contra-atacul și care a fost acțiunea ei în generè, în cursul bătăliei.*

Pentru a ne lămurì asupra acestei chestiuni trebuie să ne reamintim următoarele caracteristici ale artileriei din secolul al XV-lea:

a) Bătaia ei erà, afară de rari piese, maximum de câteva sute de pași.

b) Tunurile nu erau mobile (Turcii par a fi avut unele piese mobile la Războeni), ele se fixau de sol și se ochiau dinainte în direcția în care trebuiau a trage, lucru care ne este confirmat de scrisoarea dela Buda, când zice: «auff yeder Seytten zehen Bichsen, und hatt die lassen richten, das man aus yeder Bichsen siben schuss than hatt». Ele deci nu puteau schimbà decât foarte greu direcția de tragere și le erà aproape cu neputință a-și schimbà locul de tragere în cursul unei bătălii.

c) Ochirea în bătaie (depărtare) erà făcută aproximativ «au jugé» [2]) și se modificà cu greu. Proiectilele cădeau într'un acelaș loc sau în două sau trei locuri reperate dinainte. Aceasta ne este confirmat de Seaded-din care, vorbind de bătălia dela Războeni, zice [3]): «focul artileriei lor (a Moldovenilor) izbucnì «mai înainte de a ajunge musulmanii la locul țintei (adică a punctului ales de Moldoveni ca țintă) și când (musulmanii) se aflau într'o vale, încât glonții «sburară deasupra capetelor, «fără a face vreun rău».

---

[1]) Ed. București, p. 241.

[2]) «War sie (tragerea) ein blosses Handwerk, das nach und nach zur Zunft überging». (Decker. *Geschichte des Geschützwesens und der Artillerie in Europa*, p. 80).

[3]) *Arh. Ist.*, I. 2. p. 34.

d) Tragerea erà foarte înceată aşà că se puteà trage numai puţine lovituri într'o zi de luptă. Scrisoarea dela Buda zice: câte şapte lovituri de tun.

Acestea zise, să trecem iar la acţiunea artileriei. In scrisoarea dela Buda se vorbeşte de ea de două ori:

Intâiu se zice [1]: «Do hatt man die obgenanten Puchsen abgeschossen unnder die Tirckhen; dann sy sein gewesen in ainer Eng, das sy nitt auff die Seyten haben mugen weichen». Aceasta se referă la atacul turcesc dela începutul acţiunii şi tunurile sunt cele numite mai sus «obgenanten», cele 20. Din această citaţie reiese că artileria moldovenească a luat parte la lupta de fixare (uzură). De artileria turcească sau despre acţiunea acesteia nu se vorbeşte şi se înţelege lesne de ce: Turcii surprinşi nici nu au putut aduce, pe drumul desfundat, tunurile cari erau în coada coloanei.

Apoi, mai jos [2], vorbind de contra atacul dat de Ştefan, zice: «denn, hatt er (Ştefan) sy (Turcii) angriffen mit seinem Volckh und den Puchsen, also das er sy durch sollt schiessen und schlachn, dy Tirckhen in ain Flucht khertt sein warden». Deaci reiese că în faza a doua a bătăliei, adică a contra-atacului, aceleaş tunuri au susţinut infanteria moldovenească.

La Războeni, artileria moldovenească începe lupta, trăgând asupra coloanelor de atac turceşti dela distanţe mai mari şi reuşind a le oprì câtva timp, când acestea s'au apropiat [3]). Urmează apoi un duel între artileria turcă (care în parte cel puţin, pare a fi fost mobilă, căci Seadeddin [4]) zice: ieşind artileria musulmană (din vale)) şi cea moldovenească în care duel artileria musulmană ar fi nimerit în carele artileriei moldoveneşti, ceeace totuş nu a împiedecat pe aceasta să tragă până ce a fost atacată de infanteria musulmană [5]).

Rezumând putem zice că artileria moldovenească cooperà cu infanteria atât la începutul luptei cât şi la darea contra atacurilor.

---

[1]) *L. c.*, rând 4 şi următoarele.

[2]) *Ibid.*, rând 16 şi următoarele

[3]) Donado da Lezze, *o. c.*, p. 90.

[4]) *Arh. Ist.*, I, 2, p. 34.

[5]) «Ieşind artileria musulmană şi lovind drept în carele artileriei duşmăneşti, nici «un glonţ nu se pierdù în deşert... nimeni (din Turci) nu cutezà a merge înainte... «neputând a susţine fulgerile tunurilor... aruncându-se (enicerii, soldaţii greci «şi cei din Asia) ca un furios pârâu asupra artileriei şi a muşchetăriei duşmane». (*Arh. Ist.*, I, 2, p. 34, 35).

Cum se conduceà lupta. Pe când în occidentul Europei, şefii se puneau, dela începutul acţiunii, în primele rânduri, în Orient şefii, apreciind mai just nevoile conducerii luptei, se ţineau, cel puţin la începutul luptei, la o parte, ceeace nu-i împiedecà a năvăli şi ei cu rezerva sau a interveni la nevoie în luptă pentru restabilirea situaţiei.

La Tătari, şeful stà totdeuna înapoi cu rezervele [1]).

La Valea-Albă (ca şi la Nicopol în 1396 [2]) vedem pe sultan stând înapoi, ceeace nu-l împiedecă ca, văzând că enicerii refuză a înaintà, să se arunce cu ei în luptă [3]).

In ziua de 10 Ianuarie 1475, Ştefan stă la o parte [4]) cu câţiva credincioşi — agenţi de legătură am zice noi azi — observă lupta, alege momentul prielnic şi porneşte contra-atacul în capul căruia se pune [5]).

In învăţămintele atribuite lui Neagoie se preconizează pentru comandant o atitudine la fel [6]).

Exploatarea succesului. Urmărirea. Lupta câştigată, Moldovenii nu dau un moment de răgaz Turcilor ci-i urmăresc în mod energic, completând mai ales înfrângerea morală. Am arătat, când am vorbit despre marşuri, cum s'a făcut această urmărire fulgerătoare şi am arătat deasemenea marşurile făcute în urmărirea Muntenilor după bătălia dela Cursul Apei. Găsim aceeaş urmărire după lupta dela Baia (1467) [7]). In aceste urmăriri Moldovenii erau ajutaţi şi de caii lor şi de cunoştinţa perfectă a terenului care le îngăduià a întinde curse învinsului şi a-l hărţui mereu.

Ca încheiere a celor spuse cred că putem deduce următoarele:

I. Principiile tactice ale oştirilor moldoveneşti din a doua jumătate a sec. XV-lea, constau în:

a) A face marşuri lungi şi repezi.

---

[1]) «Duces sive principes exercitus bellum non intrant, sed stant à longe contra inimicorum». (Plan Carpin, *o. c.*, p. 64).

[2]) Oman, *o. c.*, II, p. 350.

[3]) Donado da Lezze, *o. c.*, p. 90; Sead-ed-din *(Arh. Ist.*, I, 2, p. 34.)

[4]) Scrisoarea dela Buda, *l. c.*, p. 93.

Probabil că a stat pe flancul stâng, nu departe de massa de manevră, în capul căreia se pune ulterior. Dacă ar fi fost în alt loc ar fi lansat cu greu contra atacul în momentul oportun.

[5]) Iorga, *Acte şi Fragmente*, III, p. 94; Dlugosz, *l. c.*

[6]) Ed. Bucureşti, p. 241.

[7]) Dlugosz, II, p. 418.

b) A aveà un bun serviciu de siguranță atât în marșuri cât și în timpul staționării.

c) A alege, pentru bătălie un teren acoperit și tăiat care să împiedece pe adversar a se folosì, fie de superioritatea sa numerică, fie de cavalerie, și a luptà, pe terenul ales, pe jos; mai întâiu cu armele pentru lupta depărtată, apoi, după uzarea și dezorganizarea dușmanului, prin șocul oastei tocmite».

d) A urmărì pe dușman cu energie.

II. Principiile tactice arătate sunt o consecință logică a chipului vieții deatunci, a firei Moldovanului, a organizării social-politice și militare și a armamentului. Există o adevărată continuitate între vieața de toate zilele și cea din răsboiu, care făceà ca, în mod natural și fără o anume pregătire, soldatul țăran să poată trece dela coarnele plugului la luptă.

III. Ca și alte popoare de țărani — Elvețienii și Cehii de pildă — Moldovenii au recurs la lupta pe jos, dar pe când Elvețienii și Cehii, popoare mai înaintate ca civilizația, căutau soluțiunea procedeelor de luptă în formațiuni anumite, în armament, în adoptarea gulai-gorodului rus, Moldovenii, mai aproape de natură, au recurs la natură pentru a le da mijloacele de a-și mărì puterile și de a micșorà pe acele ale dușmanului și deaceea s'au refugiat în păduri.

IV. Ca și în alte categorii de ocupații (artă, politică, etc). tot așà și în tactică, gândirea moldovenească în sec. XV-lea s'a manifestat prin soluții proprii, cari țineau seamă de scopul general urmărit: de apărare al ființării neamului, și de posibilități. Deaceea aceste soluții au dat rezultate pozitive.

ÉTUDES SUR LA FAÇON DE FAIRE LA GUERRE D'ÉTIENNE-LE-GRAND

Résumé

De même que chaque peuple a sa poésie populaire, son art, la politique propre à son génie et surtout aux circonstances dans lesquelles il doit vivre, il a aussi sa façon particulière de faire la guerre.

A cette règle générale les Moldaves ne font pas exception et le succès de leurs luttes défensives contre les tendances conquérantes de trois voisins puissants se doit, en grande partie, à la façon moldave de faire a guerre.

L'étude de cette façon moldave de faire la guerre est le but poursuivi par ces études, qui commencent par le règne d'Étienne-le-Grand, pendant lequel cette façon de faire la guerre a trouvé son épanouissment le plus complet.

Pour étudier la stratégie d'Étienne-le-Grand il faut en étudier d'abord les moyens: armement, organisation, tactique, fortification, ce qui sera fait dans les mémoires qui suivent, après quoi sera abordé l'étude dela stratégie.

I-er MÉMOIRE

Armement

L'armement des Moldaves pendant la deuxième moitié du XV-e siècle était composé de:

Boucliers; vêtements défensif (point d'armures, mais des vêtements matelassés); massues et masses d'armes; hâches; faux et faucilles; sabres; lances; arcs et flêches; armes à feu.

Les paysans, qui formaient le gros de l'armée, étaient obligés de se fournir (ou de fabriquer euxmêmes) de sabres, arcs et flêches.

Ce matériel de guerre était, en grande partie, fabriqué dans le pays ou bien ancheté à Brașov, à Lwow et même à Sibiu.

Comme caractéristique: l'armement des Moldaves et de leurs voisins était surtout propre au combat corps à corps et il permettait de battre

éfficacement une zone de 200 mètres an avant et sur les flancs de leur ligne de combat.

II-e MÉMOIRE

Organisation

L'organisation de l'armée moldave dérivait de l'organisation sociale et politique du pays, qui comprenait:

Un prince absolu, une classe de nobles — les *cneji* — parmi lesquels se recrutaient les fonctionnaires — *boeri* — et une classe de paysans, libres de leur personne et si non propriétaires mais du mois usufruitiers de droit du sol.

L'obligation pour tous les propriétaires ou usufruitiers de concourir à la défense du sol national était la base du recrutement des armées moldaves, dont elle fournissait tant la masse des soldats que les cadres, propriétaires terriens et fonctionnaires territoriaux. De là dérive aussi la grande homogénité de cette armée, qui ne se formait qu'au moment de la mobilisation.

Les habitants des frontières étaient astreints, moyenant certains privilèges, au service de garde des frontières et ceux des villes, et des villages environnants les villes, formaient les garnisons et fournissaient les ouvriers pour l'entretien des forteresses.

En outre le prince avait une garde personnelle composée de certains privilégiés — *curteni* — propriétaires de terres attribuées à eux par les princes, et de quelques mercenaires, fort peu nombreux sous Étienne-le-Grand.

Le remplacement des cadres, tués ou disparus, se faisait, à l'occasion des assemblées solennelles qui avaient lieu après chaque guerre, par l'élévation sociale de ceux qui s'étaient distingué pendant la campagne précédente.

Presque toute l'armée était à cheval, mais ne se servait du cheval que comme moyen de transport.

Les services de l'armée étaient réduits et les convois minimes car les paysans étaient obligés d'apporter leur armement et leur nourriture.

L'artillerie — en 1475 — disposait de 20 pièces, approvisionnées à 7 coups par pièce.

Le service médical n'existait pas. En revanche il y avait un service d'information fort efficace.

L'effectif de l'armée moldave, sous Étienne-le-Grand, était de 50.000—60.000 hommes.

Comme conclusion et comparativement à l'organisation des armées voisines (dont le mémoire énumère sommairement les traits principaux) on peut dire que:

telle qu'était l'armée moldave au XV-lea siècle, avec les qualités résultant du caractère des Moldaves et de l'organisation et avec certains défauts, c'était un excellent instrument pour faire une guerre défensive, surtout sous la conduite du politique habile et du stratège consommé que fut Étienne-le-Grand.

l'armée valaque était plus faible que celle des Moldaves.

les armées hongroise et polonaise, composées de combattants fort braves, ne présentaient pas d'homogénité surtout à cause de l'état d'esprit frondeur des noblesse respectives, lesquelles n'avaient rien à gagner dans les guerres contre la Moldavie mais beaucoup à perdre du fait de l'accroissance éventuelle du prestige de leurs rois.

Les Tatares étaient fort bien organisés mais ne poursuivaient que des buts de rapine.

Les Turcs étaient les adversaires les plus puissants auxquels les Moldaves aient eu à faire. Mais leurs grands effectifs, nécessitant d'immenses convois, étaient cause de faiblesse dans un pays comme la Moldavie et devant des adversaires sachant faire la guerre de partisans.

III-e MÉMOIRE

Principes tactiques des Moldaves (Résumé)

L'analyse des documents et des écrits contemporains ou ultérieurs nous montre que:

I. Les principes tactiques, en vigueur dans les armées moldaves pendant la seconde moitié du XV-e siècle, étaitent les suivants:

a) De longues et rapides marches.

b) Un bon service de sureté, tant pendant les marches que pendant e stationnement.

c) Choix, pour la bataille, d'un terrain, couvert et accidenté, qui empêche l'adversaire soit de profiter de sa supériorité numérique soit d'employer sa cavalerie.

Combat à pied sur le terrain choisi (qu'on fortifiait), en employant d'abord une faible partie des forces disponibles et surtout les armes

de jet pour user et désorganiser l'adversaire; emploi, ensuite, du choc d'une masse de manoeuvre, soigneusement abritée jusqu'au moment favorable.

d) Choix, par le chef, d'un poste de combat en dehors de la zone des luttes.

c) Poursuite énergique du vaincu.

II. Les principes tactiques, ci-dessus mentionnés, sont la conséquence logique de la vie de ces temps-là, de la façon d'étre du Moldave de l'organisation sociale-politique et militaire et de l'armement. Il y avait continuité entre la vie de tous les jours et celle du temps de guerre, ce qui faisait que le paysan-soldat pouvait passer facilement de la charrue au combat.

III. Comme d'autres peuples de paysans — les Suisses et les Tchèques, par exemple — les Moldaves ont eu recours au combat à pied mais tandis que les Suisses et les Tchèques recouraient, pour arréter la cavalerie ennemie, à des formations de combat massives ou au gulai-gorod russe, les Moldaves demandaient à la nature tant de renforcer leurs effectifs plus faibles que de rendre plus difficile l'emploi de ceux de leurs adversaires et d'arrêter la cavalerie, d'où l'emploi des fôrets.

IV. Comme dans d'autres manifestations de l'esprit (art, politique, etc.) de même dans le domaine de la tactique, la pensée moldave s'est manifestée, au XV-e siècle, par des solutions particulières qui tenaient compte tant du but général poursuivi: défense de l'existence de la nation, que des possibilités. C'est pourqui ces solutions ont donné des résultats positifs.

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III

TOMUL I:

VASILE PÂRVAN Consideraţiuni asupra unor nume de râuri daco-scitice. Lei 10
ZENOVIE PÂCLIŞANU. Luptele politice ale Românilor ardeleni din 1790—1792. Lei 12
ZENOVIE PÂCLIŞANU. Din istoria bisericească a Românilor transilvăneni: «Teologul» vlădicilor uniţi. Lei 28
ANDREIU RĂDULESCU. Pravilistul Flechtenmacher. Lei 16
TEODOR V. STEFANELLI. Cadastru şi cărţi tabulare. Lei 5
Dr. IACOB RADU. Manuscriptele din Biblioteca Episcopiei unite din Oradea-Mare. Lei 12
NICOLAE IORGA, Un colaborator francez la Unirea Principatelor, Paul Bataillard. Lei 5
NICOLAE IORGA. Ernest Renan. Lei 5

TOMUL II:

VASILE PÂRVAN. Histria VII. Lei 40
ANDREIU RĂDULESCU. Publicitatea drepturilor reale imobiliare şi registrele de proprietate. Lei 15
TEOFIL SAUCIUC-SĂVEANU. Un fragment de ΛΗΚΥΘΟΣ funerar atic de marmoră. Lei 6
SILVIU DRAGOMIR. Originile coloniilor române din Istria. Lei 8
ION I. NISTOR. Pomenirea lui Dimitrie Cantemir-Voevod. Lei 8
C. MARINESCU. Infiinţarea Mitropoliilor în Ţara Românească şi în Moldova. Lei 8
Dr ANDREIU VERESS. Pribegia lui Grigoraşcu-Vodă prin Ungaria şi aiurea. Lei 20
N. IORGA. Comemorarea lui Jules Michelet. Lei 5
N. IORGA. Un cioban dascăl din epoca de transiţie a culturii noastre. Lei 5
TEOFIL SAUCIUC-SĂVEANU. Memnon, titularul decretului de onoare atenian. I. G. II, 1, 356. Lei 8
N. IORGA. Note polone. Lei 12

TOMUL III:

ION ANDRIEŞESCU. Piscul Crăsani. Lei 40

TOMUL IV:

IOAN C. FILITTI. Despre Negru-Vodă. Lei 12
VINTILĂ MIHĂILESCU. Aşezările omeneşti în Câmpia Română la mijlocul şi sfârşitul sec. XIX. Lei 25
Dr. ANDREIU VERESS. Campania creştinilor în contra lui Sinan-Paşa. Lei 25
P. P. PANAITESCU. Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin. Lei 60
N. IORGA. I, Domniţa Anca şi patronajul ei literar; II, O prigonire politică sub fanarioţi. Lei 25
N. IORGA. I, Cea dintâiu istorie universală tipărită în Transilvania; II, Moşiile familiei Beldy în Ţara Românească. Lei 12
N. IORGA. Procesele călugărilor dela Sântilie şi Gheorghe, pisarul leşesc. Lei 10
I. VLĂDESCU. Inceputul anului în cronicele moldoveneşti până la Ureche. Lei 12
G-ral R. ROSETTI. Studii asupra chipului cum se făptuià răsboiul de către Ştefan-cel-Mare. Lei 25